МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск 38

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з філологічних наук відповідно до Наказу МОН України від 09.02.2021 № 157 (додаток 4)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Зимомря І. М. – *доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Голова редакційної ради:

Палінчак М. М. – *доктор політичних наук, професор, професор кафедри міжнародної політики, декан факультету міжнародних економічних відносин, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Члени редколегії:

Бідзіля Ю. М. – *доктор наук із соціальних комунікацій, професор, завідувач кафедри журналістики, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Вереш М. Т. – *кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Гвоздяк О. М. – *кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри німецької філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Голик С. В. – *кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Ґжесяк Ян – *д-р габ., професор Державної вищої професійної школи в Коніні, Конін, Польща*

Девіцька А. І. – *кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Добровольська О. Я. – *доктор філологічних наук, професор, професор кафедри іноземної філології та перекладу, Національний транспортний університет*

Мафтин Н. В. – *доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української літератури, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»*

Павлак Мірослав – *д-р габ., професор, ректор, Державна вища професійна школи в Коніні, Конін, Польща*

Печарський А. Я. – *доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури ім. акад. М. Возняка, Львівський національний університет імені Івана Франка*

Попович Н. М. – *кандидат філологічних наук, доцент кафедри полікультурної освіти та перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Рогач Л. В. – *кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Томенчук М. В. – *кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Фабіан М. П. – *доктор філологічних наук, професор, професор кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Чендей Н. В. – *кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Чик Д. Ч. – *доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов і методики їх викладання, Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка*

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet Вченою радою Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет», протокол № 1 від 28.01.2025 року.

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 2178 від 27.06.2024 року. Ідентифікатор медіа R30-04729.

Мови видання: українська, англійська, польська, словацька, угорська.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Офіційний сайт видання: www.zfs-journal.uzhnu.uz.ua

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ISSN 2663-4880 (print)
ISSN 2663-4899 (online)

© Ужгородський національний університет, 2024

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1
УКРАЇНСЬКА МОВА

Венгринюк М.І. ДІАЛОГІЗАЦІЯ ЯК КЛЮЧОВИЙ ЗАСІБ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ НАУКОВОГО ЗНАННЯ У ВИДАННІ РОБЕРТА САПОЛЬСКІ «БІОЛОГІЯ ПОВЕДІНКИ: ПРИЧИНИ ДОБРОГО І ПОГАНОГО В НАС»....9

Войнова М.В. ОСОБОВІ ІМЕНА РИМО-КАТОЛИКІВ СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ КІНЦЯ ХІХ СТОЛІТТЯ (НА ПРИКЛАДІ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ПАРАФІЇ МІСТЕЧКА МОНАСТИРИЩЕ)....14

Гапонова Л.Є. ЗАПОЗИЧЕННЯ З КЛАСИЧНИХ МОВ У ТЕРМІНОЛОГІЇ КРИМІНАЛІСТИКИ..... 19

Глібчук Н.М. ЗАПЕРЕЧНІ ЗАЙМЕННИКИ У ПЛОЩИНІ ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ОМОНІМІЇ..... 24

Дворська Д.А., Шевченко Т.В. ЕКСПРЕСИВНІ ВАРІАЦІЇ РЕЧЕННЯ У ТВОРАХ ПИСЬМЕННИКІВ ПРИДНІПРОВ'Я..... 31

Добосевич У.Б. ГРАМАТИЧНА ПАЛІТРА СЛОВОФОРМИ *ВСЕ* У КОНТЕКСТІ ТРАНСПОЗИТНИХ ТА СИНКРЕТИЧНИХ ЯВИЩ..... 36

Дузь Л.І. ДОСЛІДЖЕННЯ СПЕЦИФІКИ ПРОФЕСІЙНОГО МИСЛЕННЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА ЛІНГВОДИДАКТИЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У НЕМОВНОМУ (МУЗИЧНОМУ) ЗВО..... 45

Жижома О.О. ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКІ НОВОТВОРИ ЯК ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ ІДІОСТИЛЮ (НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРКИ ЕСЕЇВ «ПЛАНЕТА ПОЛИН» ОКСАНИ ЗАБУЖКО)..... 51

Коваленко Б.О., Чересюк С.В., Телелим І.В. МОВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ ЯК ЗАСІБ ПРОТИДІЇ РОСІЙСЬКІЙ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ ТА ПРОПАГАНДІ..... 58

Куньч З.Й. ЕПІТЕТ ЯК МАРКЕР СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНОЇ МОДИФІКАЦІЇ ДЕТЕРМІНОВАНОЇ ЛЕКСЕМИ..... 62

Прокопович Л.С. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ *ГОЛОД* У РОМАНІ ТАНІ П'ЯНКОВОЇ «ВІК ЧЕРВОНИХ МУРАХ»..... 67

Середницька А.Я. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ТЕМАТИЧНИХ ГРУП «ВИЩА ОСВІТА» НА МАТЕРІАЛІ ІМЕННИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ..... 73

Тесліцька Г.І. КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ПАРАМЕТРИ УСКЛАДНЕНИХ РЕЧЕНЬ У ПОЕТИЧНОМУ ТЕКСТІ..... 78

Ткаченко Т.В. АВТОРСЬКА НЕОЛОГІЧНА ЛЕКСИКА МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА (НА МАТЕРІАЛІ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ)..... 83

Федак С.А. МІЖГАЛУЗЕВІ УКРАЇНСЬКОМОВНІ ТЕРМІНИ У КНИЗІ ІВАНА ПУЛЮЯ «НОВІ І ПЕРЕМІННІ ЗЬВІЗДИ»..... 87

Шуляк С.А., Волох Г.Г. СИМВОЛІКА ДЕНДРОЛЕКСЕМ У ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ 92

РОЗДІЛ 2
ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

Бахов І.С., Алексєєва О.В., Мальцева Л.В., Романенко К.М. ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В СИНХРОННОМУ ПЕРЕКЛАДІ: ПЕРЕВАГИ ТА ВИКЛИКИ ДЛЯ ФАХІВЦІВ-ПЕРЕКЛАДАЧІВ..... 96

Haidenko Yu.O., Serheieva O.O. PHRASEOLOGICAL UNITS IN A FICTION TEXT: USUAL AND OCCASIONAL ASPECTS..... 100

Гуцул Л.І., Луканська Г.А., Комар Л.В. ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ІНТЕГРАЦІЯ ТЕХНОЛОГІЙ ТА КОМУНІКАТИВНИХ ПРАКТИК..... 104

Datsko Yu.M., Devitska A.I., Melnyk I.E. DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL REFLECTION SKILLS IN ENGLISH CLASSROOM OBSERVATION..... 110

Zhuk V.A. A MENTAL CONSTRUCT OBJECTIFYING THE CONCEPT OF A "HUMAN" IN THE ENGLISH-LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD..... 115

Koval N.O. PAUSATION OF KEYWORDS IN BRITISH POLITICAL DISCOURSE 120

Ковальова К.О. ПОНЯТІЙНІ ОЗНАКИ АНГЛОМОВНОГО ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО КОНЦЕПТУ TEXTILE..... 126

Лєпухова Н.І. ВІДТВОРЕННЯ ЧАСУ І ПРОСТОРУ В НІМЕЦЬКОМУ ІСТОРИЧНОМУ РОМАНІ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ..... 130

Павлик В.І. СИНТАКСИЧНІ ЗАСОБИ СТИЛІСТИЧНОЇ ТОНАЛЬНОСТІ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО ЖАНРУ «ГЛОСА»..... 135

Прима В.В. КІБЕРНЕОЛОГІЗМИ В АНГЛОМОВНОМУ ТУРИСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ..... 140

Stepan S.B., Kauza I.B. SUGGESTION AS A DOMAIN OF MILITARY DISCOURSE (BASED ON MATERIALS FROM THE SPEECHES OF WORLD LEADERS)..... 144

Черненко Т.І. ПРОГНОСТИЧНИЙ ДИСКУРС: АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ..... 149

РОЗДІЛ 3
ТЮРКСЬКІ МОВИ

Сорокін С.В., Білоущенко Н.О. ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ SAVAŞ (ВІЙНА) У ТУРЕЦЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ..... 153

РОЗДІЛ 4
МОВИ НАРОДІВ АЗІЇ, АФРИКИ, АБОРИГЕННИХ НАРОДІВ АМЕРИКИ ТА АВСТРАЛІЇ

Комарницька Т.К. НЕСТАНДАРТНЕ ПОДВОЄННЯ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ У МОВІ МАСОВОЇ КУЛЬТУРИ ЯПОНІЇ..... 160

РОЗДІЛ 5
ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

Вірстюк О.Д., Куцела М.М., Зубрицький Р.Я. СТРАТЕГІЇ І ПІДХОДИ ДО ВИКЛАДАННЯ БІЗНЕС-АНГЛІЙСЬКОЇ..... 165

Koliasa O.V. THE CONCEPT "CRISIS" IN MODERN MEDIA DISASTER DISCOURSE..... 170

Тасмасис О.О. ГЕНЕАЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ КОНЦЕПТУ ЗЛОЧИН: КАНОНИ ТА ІННОВАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ЖАНРУ..... 175

Ходаковська О.О. СУЧАСНИЙ МИСТЕЦЬКИЙ АНГЛОМОВНИЙ ДИСКУРС: ЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ В АСПЕКТІ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА..... 183

РОЗДІЛ 6
ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

Божук А.О. ПРОБЛЕМАТИКА ТА СПЕЦИФІКА АНГЛО-УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ ТЕКСТІВ З ТАКТИЧНОЇ МЕДИЦИНИ..... 187

Karaban V.I., Verba L.G., Karaban A.V. METHODOLOGY OF LEXICAL NEAR-SYNONYM CHOICE IN L1 TO L2 TRANSLATION AND ITS PEDAGOGICAL IMPLICATIONS..... 194

Kurbal-Granovska O.O. TRANSFORMING CONCEPTS: PRAGMATIC ADAPTATION IN THE TRANSLATION OF ENGLISH ADVERTISING SLOGANS INTO UKRAINIAN..... 202

Левицька Н.В. ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУ НІМЕЦЬКОЇ ВІЙСЬКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ..... 207

Ріба-Гринишин О.М., Сеньків А.М. ЛЕКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ТЕРМІНІВ У ТВОРІ РЕЙЧЕЛ МЕДДОУ «ПРОРИВ»..... 212

РОЗДІЛ 7
ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ І ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

Кінащук А.В. СЕМАНТИЧНИЙ КЛАС РАЦІОНАЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ В УКРАЇНСЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ..... 217

Рій М.М., Паславська А.Й. СЛОВОТВІРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЛЕКСИКИ ЖАНРУ «ЗАКОН» НА МАТЕРІАЛІ КРИМІНАЛЬНИХ ЗАКОНІВ ФРН ТА УКРАЇНИ..... 222

РОЗДІЛ 8
СТРУКТУРНА, ПРИКЛАДНА ТА МАТЕМАТИЧНА ЛІНГВІСТИКА

Калінін В.С. РОЗРОБКА ІНСТРУМЕНТІВ АВТОМАТИЗОВАНОГО АНАЛІЗУ ДАНИХ ДЛЯ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ВЕРБАЛЬНИХ ЗАСОБІВ РЕАЛІЗАЦІЇ МОВИ ВОРОЖНЕЧІ У КИТАЙСЬКОМОВНОМУ МЕДІАДИСКУРСІ: КІЛЬКІСНИЙ І ЯКІСНИЙ ПІДХІД **227**

Lekh O.S., Makoviichuk L.V. SEMANTIC SPACE OF ADJECTIVES FOR DENOTING EMOTIONS IN GERMAN LANGUAGE **234**

Яскулко Д.Д., Дубовик Н.М. ВЕБ-ЗАСТОСУНОК ДЛЯ АНАЛІЗУ ТОНАЛЬНОСТІ ТЕКСТУ **240**

РОЗДІЛ 9
ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Песоцька Д.Л., Кущенко Ж.Л. ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ АКУСТИЧНИХ ЕЛЕМЕНТІВ НЕВЕРБАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У ТВОРАХ Е.-Е. ШМІТТА **245**

Черкашина Т.Ю., Юрченко В.В. ДИСКУРС ХРИСТИЯНСЬКОГО ПАЛОМНИЦТВА В РОМАНІ Е.-Е. ШМІТТА«LE DÉFI DE JÉRUSALEM» **249**

РОЗДІЛ 10
УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Апоненко І.М. ПОЕТИКА ХАРАКТЕРОТВОРЕННЯ ГОЛОВНИХ ПЕРСОНАЖІВ ПОВІСТІ ВСЕВОЛОДА НЕСТАЙКА «ТОРЕАДОРИ З ВАСЮКІВКИ» **256**

Бурко О.В., Івончак Н.Д. АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ ЯК СКЛАДНИКИ «ТВОРЧОЇ АВТОБІОГРАФІЇ» УЛЯНИ КРАВЧЕНКО (ДО 165-РІЧЧЯ ВЧИТЕЛЬКИ І ПИСЬМЕННИЦІ) **261**

Івасишина Т.А. БЕЛЕТРИСТИКА АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО В ЕПІСТОЛЯРНІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ КРИТИЦІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ **267**

Ліпницька І.М. ГІПОТИПОЗИС ЯК ХУДОЖНЯ СТРАТЕГІЯ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ У НОВЕЛІ «БИТВА» ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ **272**

Матвіяс О.В., Базиляк Н.О., М'ягкота І.В. ПОСТАТЬ ЖІНКИ-БЕРЕГИНІ У ДОКУМЕНТАЛЬНО-ПУБЛІЦИСТИЧНІЙ ПОВІСТІ СОФІЇ ДЕНИСЕНКО «ТІНІ НЕЗАБУТИХ ПРЕДКІВ» **277**

Онішечко Х.І. ТЕКСТ ЯК ІКЕБАНА (МЕТАФОРИЗАЦІЯ НАУКОВОГО ТЕКСТУ ІВАНА ДЕНИСЮКА) **282**

РОЗДІЛ 11
ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Akulova N.Yu. THE ART OF THE COVER: PARATEXT AND MEANING IN RAY BRADBURY'S *DANDELION WINE* **288**

Filat T.V., Klymenko I.M. GENDER ASPECT OF INTERSEXUAL RELATIONS IN CLASSICAL FOREIGN LITERATURE **295**

Чуб В.П., Яценко І.М. ХУДОЖНЯ РЕЦЕПЦІЯ ВІЙНИ В УКРАЇНІ У ФРАНЦУЗЬКОМУ РОМАНІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРУ МАРКА ЛЕВІ «СИМФОНІЯ МОНСТРІВ») **300**

РОЗДІЛ 12
ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Догадіна В.С. УКРАЇНСЬКА «ОДІССЕЯ» ЮРІЯ ПОКАЛЬЧУКА **307**

Лях Т.О. МЕТАФІЗИЧНИЙ ДИСКУРС ЇЖІ В РОМАНАХ СОФІЇ АНДРУХОВИЧ «ФЕЛІКС АВСТРІЯ» ТА ДЖОАН ГАРРІС «ШОКОЛАД» **312**

РОЗДІЛ 13
РЕЦЕНЗІЇ

Зимомря М.І., Зимомря І.М. КОХАННЯ НА ВІДСТАНІ: РОЗКОДУВАННЯ МОТИВУ АБО ВТЕЧА ВІД РЕАЛЬНОСТІ **321**

CONTENTS

SECTION 1
UKRAINIAN LANGUAGE

Venhryniuk M.I. DIALOGIZATION AS A KEY TOOL FOR POPULARIZING SCIENTIFIC KNOWLEDGE IN ROBERT SAPOLSKY'S PUBLICATION “BEHAVE: THE BIOLOGY OF HUMANS AT OUR BEST AND WORST” 9

Voinova M.V. PERSONAL NAMES OF ROMAN CATHOLICS OF EASTERN PODILLIA AT THE END OF THE 19TH CENTURY (USING THE EXAMPLE OF THE ROMAN CATHOLIC PARISH OF THE TOWN OF MONASTYRYSHCHE)..... 14

Haponova L.Ye. BORROWINGS FROM CLASSICAL LANGUAGES IN THE TERMINOLOGY OF CRIMINALISTIC SCIENCE..... 19

Hlibchuk N.M. NEGATIVE PRONOUNS IN THE FIELD OF FUNCTIONAL HOMONYMY..... 24

Dvorska D.A., Shevchenko T.V. EXPRESSIVE SENTENCE VARIATIONS ON THE WORKS OF WRITERS FROM THE DNIPRO REGION..... 31

Dobosevych U.B. THE GRAMMATICAL PALETTE OF THE WORD FORM “VSE” IN THE CONTEXT OF TRANSPOSITIONAL AND SYNCRETIC PHENOMENA..... 36

Duz L.I. A STUDY OF THE SPECIFICITY OF PROFESSIONAL THINKING AS A PREREQUISITE OF LANGUAGE-DIDACTIC INTERACTION IN A NON-LINGUISTIC (MUSIC) HIGH SCHOOL..... 45

Zhyzhoma O.O. INDIVIDUAL AUTHOR’S NOVELTIES AS MEANS OF IDIOSTYLE FORMATION (BASED ON THE COLLECTION OF ESSAYS “POLYNAS’ PLANET” BY OKSANA ZABUZHKO)..... 51

Kovalenko B.O., Cheresiuk S.V., Telelym I.V. LANGUAGE POLICY OF UKRAINE AS A MEANS OF COUNTERING RUSSIAN DISINFORMATION AND PROPAGANDA..... 58

Kunch Z.I. EPITHET AS A MARKER OF SEMANTIC-STYLISTIC MODIFICATION OF A DETERMINED LEXEM..... 62

Prokopovych L.S. LEXICO-SEMANTIC FIELD HUNGER IN THE NOVEL TANYA PYANKOVA “THE AGE OF RED ANTS”..... 67

Serednytska A.Ya. COMPARATIVE ANALYSIS OF THEMATIC GROUPS “HIGHER EDUCATION” ON THE MATERIAL OF NOUNS IN UKRAINIAN AND ENGLISH..... 73

Teslitska H.I. COMMUNICATIVE AND PRAGMATIC PARAMETERS OF SIMPLE COMPLICATED SENTENCES IN A POETIC TEXT..... 78

Tkachenko T.V. AUTHOR'S NEOLOGICAL VOCABULARY OF MYKHAILO STELMAKH (BASED ON PROSE WORKS)..... 83

Fedak S.A. INTERDISCIPLINARY UKRAINIAN TERMS IN IVAN PULUJ'S BOOK “NEW AND CHANGING STARS”..... 87

Shuliak S.A., Volokh H.H. SYMBOLISM OF DENDROLEXEMES IN THE TEXTS OF UKRAINIAN FOLKLORE..... 92

SECTION 2
GERMANIC LANGUAGES

Bakhov I.S., Aleksieieva O.V., Maltseva L.V., Romanenko K.M. USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN SIMULTANEOUS INTERPRETING: ADVANTAGES AND CHALLENGES FOR PROFESSIONAL TRANSLATORS..... 96

Haidenko Yu.O., Serheieva O.O. PHRASEOLOGICAL UNITS IN A FICTION TEXT: USUAL AND OCCASIONAL ASPECTS..... 100

Hutsul L.I., Lukanska H.A., Komar L.V. INNOVATIVE APPROACHES TO TEACHING ENGLISH IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS: INTEGRATION OF TECHNOLOGIES AND COMMUNICATIVE PRACTICES..... 104

Datsko Yu.M., Devitska A.I., Melnyk I.E. DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL REFLECTION SKILLS IN ENGLISH CLASSROOM OBSERVATION..... 110

Zhuk V.A. A MENTAL CONSTRUCT OBJECTIFYING THE CONCEPT OF A “HUMAN” IN THE ENGLISH-LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD..... 115

Koval N.O. PAUSATION OF KEYWORDS IN BRITISH POLITICAL DISCOURSE 120

Kovalova K.O. NOTIONAL FEATURES OF THE ENGLISH LINGUOCULTURAL CONCEPT TEXTILE..... 126

Liepukhova N.I. REPRODUCTION OF TIME AND SPACE IN THE GERMAN HISTORICAL NOVEL IN UKRAINIAN TRANSLATION.....130

Pavlyk V.I. SYNTAX MEANS OF THE STYLISTIC TONALITY OF THE PUBLICISTIC GENRE "GLOSS" 135

Pryma V.V. CYBERNEOLOGISMS IN ENGLISH-LANGUAGE TOURISM DISCOURSE.....140

Stepan S.B., Kauza I.B. SUGGESTION AS A DOMAIN OF MILITARY DISCOURSE (BASED ON MATERIALS FROM THE SPEECHES OF WORLD LEADERS).....144

Chernenko T.I. PROGNOSTIC DISCOURSE: ASPECTS OF INVESTIGATION.....149

SECTION 3
TURKIC LANGUAGES

Sorokin S.V., Biloushchenko N.O. THE VERBALIZATION OF CONCEPT SAVAŞ (WAR) IN TURKISH LINGUISTIC WORLDVIEW.....153

SECTION 4
LANGUAGES OF THE PEOPLES OF ASIA, AFRICA, INDIGENOUS PEOPLES OF AMERICA AND AUSTRALIA

Komarnytska T.K. NON-STANDARD GEMINATION OF CONSONANT SOUNDS IN THE LANGUAGE OF JAPANESE MASS CULTURE.....160

SECTION 5
GENERAL LINGUISTICS

Virstiuk O.D., Kutsela M.M., Zubrytskyi R.Ya. STRATEGIES AND APPROACHES TO TEACHING BUSINESS ENGLISH.....165

Koliasa O.V. THE CONCEPT "CRISIS" IN MODERN MEDIA DISASTER DISCOURSE.....170

Tasmasys O.O. GENEALOGICAL ASPECT OF STUDYING THE CONCEPT CRIME: CANONS AND INNOVATIONS OF THE CRIMINAL GENRE.....175

Khodakovska O.O. CONTEMPORARY ARTISTIC ENGLISH-LANGUAGE DISCOURSE: LINGUISTIC FEATURES AND MEANS OF REALISATION IN THE ASPECT OF MUSICAL ART.....183

SECTION 6
TRANSLATION STUDIES

Bozhuk A.O. CHALLENGES AND PARTICULARITIES OF ENGLISH-UKRAINIAN TRANSLATION IN TACTICAL MEDICINE TEXTS.....187

Karaban V.I., Verba L.G., Karaban A.V. METHODOLOGY OF LEXICAL NEAR-SYNONYM CHOICE IN L1 TO L2 TRANSLATION AND ITS PEDAGOGICAL IMPLICATIONS 194

Kurbal-Granovska O.O. TRANSFORMING CONCEPTS: PRAGMATIC ADAPTATION IN THE TRANSLATION OF ENGLISH ADVERTISING SLOGANS INTO UKRAINIAN.....202

Levytska N.V. THE ISSUE OF TRANSLATING GERMAN MILITARY TERMINOLOGY.....207

Riba-Hrynyshyn O.M., Senkiv A.M. LEXICAL FEATURES OF TRANSLATION OF TERMS IN RACHEL MADDOW'S "BLOWOUT".....212

SECTION 7
COMPARATIVE, HISTORICAL AND TYPOLOGICAL LINGUISTICS

Kinashchuk A.V. SEMANTIC CLASS OF RATIONAL LEXIC IN THE UKRAINIAN, ENGLISH AND GERMAN LANGUAGES 217

Rii M.M., Paslavska A.I. THE WORD-FORMATION POTENTIAL OF THE VOCABULARY OF THE GENRE "LAW" ON THE BASIS OF THE CRIMINAL LAWS OF GERMANY AND UKRAINE.....222

SECTION 8
STRUCTURAL, APPLIED, AND MATHEMATICAL LINGUISTICS

Kalinin V.S. DEVELOPMENT OF TOOLS FOR AUTOMATED DATA ANALYSIS TO IDENTIFY VERBAL MEANS OF HATE SPEECH IMPLEMENTATION IN CHINESE-LANGUAGE MEDIA DISCOURSE: A QUANTITATIVE AND QUALITATIVE APPROACH..... 227

Lekh O.S., Makoviichuk L.V. SEMANTIC SPACE OF ADJECTIVES FOR DENOTING EMOTIONS IN GERMAN LANGUAGE..... 234

Yaskulko D.D., Dubovyk N.M. WEB APPLICATION FOR SENTIMENT ANALYSIS..... 240

SECTION 9
LITERATURE STUDIES

Pesotska D.L., Kushchenko Zh.L. GENDER PECULIARITIES OF ACOUSTIC ELEMENTS OF NON-VERBAL COMMUNICATION IN THE WORKS OF E.-E. SCHMITT..... 245

Cherkashyna T.Yu., Yurchenko V.V. DISCOURSE OF CHRISTIAN PILGRIMAGE IN E.-E. SCHMITT'S NOVEL "LE DÉFI DE JÉRUSALEM"..... 249

SECTION 10
UKRAINIAN LITERATURE

Aponenko I.M. THE POETICS OF CHARACTER DEVELOPMENT IN THE MAIN CHARACTERS OF VSEVOLOD NESTAYKO'S STORY "TOREADORS FROM VASYUKIVKA"..... 256

Burko O.V., Ivonchak N.D. ARCHIVAL MATERIALS AS COMPONENTS OF ULYANA KRAVCHENKO'S "CREATIVE AUTOBIOGRAPHY" (ON THE 165-HT ANNIVERSARY OF THE TEACHER AND WRITER)..... 261

Ivasyshyna T.A. FICTION BY AGATANGEL KRYMSKYI IN LESIA UKRAINKA'S EPISTOLARY LITERARY CRITICISM..... 267

Lipnytska I.M. HYPOTYPOSIS AS AN ARTISTIC STRATEGY OF VISUALIZATION IN OLGA KOBYLYANSKA'S SHORT STORY "THE BATTLE"..... 272

Matviias O.V., Bazyliak N.O., Miahkota I.V. THE WOMAN IN SOFIA DENYSENKO'S DOCUMENTARY-JOURNALISTIC STORY "SHADOWS OF UNFORGOTTEN ANCESTORS"..... 277

Onishechko Kh.I. TEXT AS IKEBANA (METAPHORIZATION OF IVAN DENYSYUK'S SCIENTIFIC TEXT)..... 282

SECTION 11
LITERATURE OF FOREIGN COUNTRIES

Akulova N.Yu. THE ART OF THE COVER: PARATEXT AND MEANING IN RAY BRADBURY'S *DANDELION WINE*..... 288

Filat T.V., Klymenko I.M. GENDER ASPECT OF INTERSEXUAL RELATIONS IN CLASSICAL FOREIGN LITERATURE..... 295

Chub V.P., Yatsenko I.M. ARTISTIC RECEPTION OF THE WAR IN UKRAINE IN THE FRENCH NOVEL (BASED ON THE SYMPHONY OF MONSTERS BY MARC LEVY)..... 300

SECTION 12
COMPARATIVE LITERATURE STUDIES

Dohadina V.S. UKRAINIAN "ODYSSEY" BY YURI POKALCHUK..... 307

Liakh T.O. THE METAPHYSICAL DISCOURSE OF FOOD IN THE NOVELS OF SOFIIA ANDRUKHOVYCH "FELIX AUSTRIA" AND JOANNE HARRIS "CHOCOLATE"..... 312

SECTION 13
REVIEW

Zymomria M.I., Zymomria I.M. LONG-DISTANCE LOVE: DECODING THE MOTIF OR ESCAPE FROM REALITY..... 321

РОЗДІЛ 1
УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 808.5:001.92
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.1

ДІАЛОГІЗАЦІЯ ЯК КЛЮЧОВИЙ ЗАСІБ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ НАУКОВОГО ЗНАННЯ У ВИДАННІ РОБЕРТА САПОЛЬСКІ «БІОЛОГІЯ ПОВЕДІНКИ: ПРИЧИНИ ДОБРОГО І ПОГАНОГО В НАС»

DIALOGIZATION AS A KEY TOOL FOR POPULARIZING SCIENTIFIC KNOWLEDGE IN ROBERT SAPOLSKY'S PUBLICATION “BEHAVE: THE BIOLOGY OF HUMANS AT OUR BEST AND WORST”

Венгринюк М.І.,
orcid.org/0000-0002-4597-4250
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри філології та перекладу
Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

У статті здійснено комплексний аналіз діалогізації як ключового засобу популяризації наукового знання у виданні Роберта Сапольскі «Біологія поведінки. Причини доброго і поганого в нас». Систематизовано та проаналізовано основні засоби діалогізації, які використовує автор для трансформації складного наукового матеріалу в доступну форму.

На конкретних прикладах продемонстровано майстерність автора у використанні широкого спектру засобів діалогізації: риторичні запитання, спонукальні конструкції, пряме звернення до читача через займенники «ви» та «ми», імітацію усного мовлення, гумористичне подання матеріалу, створення ефекту безпосередньої присутності. Показано, як ці прийоми сприяють активному залученню читача до процесу пізнання та полегшують сприйняття складних наукових концепцій.

Особливу увагу приділено аналізу того, як діалогізація допомагає автору передбачити можливі труднощі читача в розумінні матеріалу та створити ефект «живої» бесіди, що підвищує зрозумілість складних ідей. З’ясовано, що запрошення до роздумів, пропозиції уявити ситуацію чи виконати ментальну вправу роблять читача співтворцем тексту, що сприяє формуванню емоційного зв’язку між автором й аудиторією та поглиблює осмислення викладеного матеріалу. Доведено, що діалогізація є ефективним інструментом встановлення довірливого зв’язку між автором і читачем та перетворення процесу читання на динамічну інтелектуальну взаємодію.

У статті обґрунтовано, що використання засобів діалогізації є вдалою стратегією для популяризації наукового знання, оскільки дозволяє зробити складний науковий матеріал доступним для широкої аудиторії без втрати його сутності та значущості.

Ключові слова: діалогізація, науково-популярний текст, популяризація науки, засоби діалогізації, наукова комунікація, риторичні прийоми, інтерактивність тексту.

The article presents a comprehensive analysis of dialogization as a key tool for popularizing scientific knowledge in Robert Sapolsky's work Behave: The Biology of Humans at Our Best and Worst. The main means of dialogization used by the author to transform complex scientific material into an accessible form have been systematized and analyzed.

Specific examples illustrate the author's mastery in utilizing a wide range of dialogization techniques: rhetorical questions, imperative constructions, direct address to the reader through the pronouns "you" and "we," imitation of spoken language, humorous presentation of material, and the creation of an effect of direct presence. These techniques are shown to actively engage the reader in the learning process and facilitate the comprehension of complex scientific concepts.

Special attention is given to analyzing how dialogization helps the author anticipate potential challenges the reader may face in understanding the material and creates the effect of a "live" conversation, enhancing the clarity of complex ideas. It is revealed that inviting the reader to reflect, imagine a situation, or perform a mental exercise turns the reader into a co-creator of the text, fostering an emotional connection between the author and the audience while deepening the understanding of the material.

The study demonstrates that dialogization is an effective tool for establishing a trusting connection between the author and the reader and transforming the reading process into a dynamic intellectual interaction. The article substantiates that employing dialogization techniques is a successful strategy for popularizing scientific knowledge, as it makes complex scientific material accessible to a wide audience without compromising its essence and significance.

Key words: dialogization, popular science text, science popularization, dialogization techniques, scientific communication, rhetorical devices, text interactivity.

Постановка проблеми. В умовах стрімкого розвитку науки та технологій особливої актуальності набуває питання ефективної популяризації наукового знання серед широкої аудиторії. Традиційний академічний стиль викладу наукової інформації часто створює бар'єр між науковцями та пересічними читачами, що ускладнює процес сприйняття та засвоєння важливих наукових концепцій. У цьому контексті особливого значення набуває дослідження механізмів та засобів трансформації складного наукового матеріалу у доступну для розуміння форму. Книга Роберта Сапольскі «Біологія поведінки. Причини доброго і поганого в нас» [1] є яскравим прикладом успішної популяризації складних нейробіологічних концепцій шляхом застосування засобів діалогізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури свідчить про певний інтерес дослідників до питання засобів діалогізації, актуалізованих у тексті. Різні аспекти цієї наукової проблеми висвітлено у працях таких науковців, як Л. О. Галаєвська, К. В. Ковтун, З. М. Корнєва, В. В. Шабуніна та ін.

К. В. Ковтун виділяє кілька засобів діалогізації на основі їхньої частотності та апелятивної семантики. Серед них: дієслова у 2-ій особі однини та множини; дієслова в неозначено-особовій формі; предикати, пов'язані з пам'яттю («нагадаю», «як було сказано раніше»); когнітивні конструкції, що зорієнтовані на комунікативну співпрацю («Ви розумієте», «Ви знаєте»); форми типу «перейдімо до фактів», «нагадаймо», що належать до «поля спонукальності» та допомагають вибудовувати адресантно-адресатний формат повідомлення [2].

З. М. Корнєва і Ю. В. Павловська наголошують на тому, що діалогічність мовлення – це комплексний феномен, який «включає в себе реалізацію прагматичної інтенції інформувати, переконати адресата шляхом врахування його смислової позиції» [3]. Дослідники переконані: використання емоційно забарвлених мовних засобів допомагає зосередити увагу адресата на питаннях, що вивчаються, а це, своєю чергою, підвищує результативність наукової комунікації.

В. В. Шабуніна класифікує засоби діалогізації на такі групи: графічні, лексико-семантичні, морфологічні, синтаксичні. Особливу увагу дослідниця приділяє лексико-семантичним засобам, які відіграють ключову роль у діалогічній структурі наукових текстів технічного спрямування. Ці засоби сприяють збереженню оптимального комунікативного контакту між автором і читачем. До них, на думку дослідниці, належать: дефініції термінів, які пояснюють поняття та апелюють до адресата; мовні засоби, що виражають авторську оцінку; засоби авторизації; оператори, які передають градаційні відношення; приклади, прийоми наведення висновків [4; 5].

Наукові праці Л. О. Галаєвської стосуються аналізу теоретичних підходів до діалогічної компетентності в освітньому середовищі. Авторка розглядає діалогічну компетентність як важливий компонент сучасної освіти, підкреслюючи її роль у розвитку комунікативних навичок учнів [6].

Однак, незважаючи на актуальність питання, діалогізація як ключовий засіб популяризації наукового знання у виданні Роберта Сапольскі «Біологія поведінки. Причини доброго і поганого в нас» досі не була предметом ґрунтовного наукового аналізу. Це видання, на нашу думку, є цінним джерелом для вивчення діалогізації, оскільки демонструє ефективні способи встановлення комунікативної взаємодії під час викладу складного наукового матеріалу. Роберт Сапольскі майстерно перетворює складний науковий матеріал на живий діалог з читачем, демонструючи техніки утримання уваги реципієнта. Книга, безперечно, відповідає сучасним тенденціям до демократизації наукового знання та розкриває актуальні підходи до наукової комунікації. Автор використовує широкий спектр засобів діалогізації, які можна аналізувати та вивчати.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає в комплексному аналізі діалогізації як ключового засобу популяризації наукового знання у виданні Роберта Сапольскі «Біологія поведінки. Причини доброго і поганого в нас» та виявленні її основних функційних особливостей.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

1. Визначити та систематизувати ключові засоби діалогізації, використані у виданні Роберта Сапольскі «Біологія поведінки. Причини доброго і поганого в нас».

2. Розкрити функційне навантаження засобів діалогізації в представленому науково-популярному тексті.

Виклад основного матеріалу. Як показує наше дослідження, діалогізація є одним із найефективніших засобів залучення читача до тексту. Вона допомагає створити ефект живого спілкування, перетворюючи складні наукові концепції на доступні та цікаві для сприйняття. Завдяки використанню риторичних запитань, звернень до читача, імітації усного мовлення чи навіть уявних сценаріїв автори можуть будувати текст таким чином, щоб читач почувався безпосереднім учас-

ником інтелектуальної розмови. У цьому сенсі діалогізація стає не лише інструментом комунікації, але й способом активізації мислення, створення емоційного зв'язку між автором та аудиторією.

Ефективність діалогічного підходу особливо помітна в науково-популярній літературі, де автори стикаються із завданням пояснити складні концепції широкій аудиторії. У такому випадку використання діалогу, внутрішнього чи зовнішнього, дозволяє не тільки полегшити сприйняття, але й зробити текст більш динамічним, яскравим та емоційно насиченим. Далі проаналізуймо кілька прикладів, які демонструють різноманітні засоби діалогізації та їхню роль у побудові зв'язку між автором і читачем.

Поведінковий акт щойно відбувся. Чому це сталося? Вашою першою категорією пояснення буде нейробіологічна. Що сталося в мозку людини за секунду до цього акту? А тепер повернімося трохи назад у часі, щоб охопити дещо ширшу картину – наступну категорію пояснення. Що людина побачила, який звук почула, який запах відчула, щоб нервова система зумовила саме такий прояв поведінки? І далі – до наступної пояснювальної категорії. Які гормони діяли за кілька годин чи днів до того і змінили реагування цього індивіда на сенсорні стимули, що змусило нервову систему продукувати таку поведінку? Уже на цьому етапі ви розширили свій кругозір до мислення про нейробіологію і сенсорний світ нашого середовища, а також залучили знання з ендокринології. Не зупиняйтеся на цьому [1, с. 14].

У цьому уривку автор створює активний діалог з читачем завдяки кільком ключовим прийомам. По-перше, Роберт Сапольскі використовує серію послідовних запитань, спрямованих на формування відчуття живого спілкування: «*Чому це сталося?*», «*Що сталося в мозку людини за секунду до цього акту?*» Ці запитання залучають читача до активного мисленнєвого процесу. По-друге, автор активно використовує дієслова в наказовому способі: «*Повернімося трохи назад у часі...*», *«Не зупиняйтеся на цьому»*. Такий прийом створює ефект безпосередньої взаємодії з читачем. По-третє, текст побудований як поступове розширення перспективи – від миттєвої нейробіологічної реакції до більш широкого часового контексту. Автор у такий спосіб ніби здійснює спільне з читачем дослідження. По-четверте, використання займенника «ви» (*«ви розширили свій кругозір»*) створює персоналізований підхід до читача. По-п'яте, автор вдається до імітації усного мовлення. Так, фрази на кшталт *«А тепер повернімося...»* імітують живе спілкування, роблять текст більш динамічним. Крім того, автор веде читача від простого до складного, від конкретного до загального, що створює ефект спільного інтелектуального пошуку.

Отже, текст демонструє ефективне використання діалогізації для пояснення складних наукових концепцій. Замість сухого викладу фактів, автор створює відчуття активної бесіди, що сприяє кращому засвоєнню інформації та підтримує увагу читача.

Якщо перший приклад демонструє академічну діалогізацію через систему запитань та логічне розгортання думки, що залучає читача до наукового аналізу, то наступний – показує поєднання наукового змісту з гумором, що робить складний матеріал доступнішим. Розгляньмо цей приклад детальніше:

Й от перед нами постало ключове поведінково-біологічне питання: чому курка перейшла дорогу? Якщо ви психонейроендокринолог, ваша відповідь звучатиме так: «Бо естроген, що циркулює в тій курці, спрацював у певній ділянці її мозку, викликавши в неї реакцію на сигнали самця»; якщо ви біоінженер, то відповісте, що «довга кістка в курчиній лапі формує вісь шарніра її таза (чи щось таке), відповідно дозволяючи їй швидко рухатись»; а якщо ви еволюційний біолог, то скажете, що «впродовж мільйонів років кури, які реагували на такі жести в періоди фертильності, залишали більше копій своїх генів, і тому тепер цей тип поведінки в курей вроджений [1, с. 12].

Як бачимо, текст починається із запитання, яке одразу залучає читача до роздумів і створює інтригу. Автор використовує жарт про курку, щоб зробити складний науковий матеріал більш доступним і цікавим. Такий прийом «працює» насамперед на створення невимушеної атмосфери діалогу. Автор апелює до читача і використовує займенник «ви»: *«якщо ви психонейроендокринолог...», «якщо ви біоінженер...»* Оповідь у такий спосіб набуває ефекту особистої розмови. Крім того, відповіді різних спеціалістів подані як пряма мова, що підсилює ефект живого спілкування. Вставлена конструкція *(чи щось таке)* в поясненні біоінженера додає тексту розмовного характеру, роблячи його не таким академічним. Як бачимо, автор свідомо скорочує комунікативну дистанцію з читачем.

У наведеному уривку тексту Роберт Сапольскі майстерно імітує зіткнення різних точок зору. Так, текст побудований як діалог між представниками різних наукових спеціальностей. Кожен «спеціаліст» дає свою відповідь, що створює

ефект багатоголосся: психонейроендокринолог пояснює явище через гормони, біоінженер – через анатомію, еволюційний біолог – через еволюційний розвиток.

Отже, цей уривок демонструє майстерне використання діалогізації для пояснення складних наукових концепцій. У ньому бачимо поєднання гумору з науковим змістом, представлення різних наукових перспектив у формі живого діалогу, створення невимушеної атмосфери спілкування з читачем. Особливо ефективним є використання жарту як відправної точки для пояснення складних наукових концепцій. Це одразу привертає увагу читача і робить складний матеріал більш доступним для сприйняття.

Проаналізуймо ще один приклад із використанням засобів діалогізації. Хоча він дуже компактний, проте наочно демонструє, як навіть у короткій фразі можна створити відчуття живого спілкування з читачами та спонукати їх до активного мислення:

Неабияк вражає, еге ж? А може, й ні [1, с. 16].

За допомогою риторичного запитання *«Неабияк вражає, еге ж?»* автор ніби очікує погодження від читача. Натомість миттєве спростування *«А може, й ні»* одразу створює ефект живого діалогу, де автор сам собі заперечує. Автор у такий спосіб імітує природний хід думок, коли людина спочатку висловлює одне судження, а потім одразу його переглядає. Така конструкція спонукає читача до власних роздумів і змушує самостійно визначитись щодо предмета розмови.

Отже, проаналізований приклад – яскравий зразок лаконічної діалогізації, де автор створює ефект живої розмови лише за допомогою двох речень.

Широкий спектр використання автором засобів діалогізації демонструє наступний приклад. Цей текст показує, як діалогізація може «працювати» через уявний сценарій та внутрішній діалог, створюючи емоційне залучення читача до наукової комунікації. Розгляньмо цей приклад детальніше:

Уява завжди малює мені картину: ми, загін відчайдухів, із боєм проклали собі дорогу в його таємний бункер. Ну гаразд, це ж фантазія, дамо їй розгулятися. Я сам, власноруч, знешкодив його елітарну охорону і вдерся в бункер з автоматичною гвинтівкою напоготові. Він кидається до свого «люгера»; я вибиваю його з руки. Він тягнеться до пігулки з ціаністим калієм, яку тримає біля себе, щоб не потрапити до рук ворога. Її я теж вибиваю. Він люто гарчить, атакує з надприродною силою. Ми боремося; мені вдається взяти гору, притиснути його до підлоги й надіти наручники. «Адольфе Гітлер, – урочисто проголошую я. – Вас заарештовано за злочини проти людяності» [1, с. 6].

Як бачимо, автор ділиться особистими фантазіями і створює у такий спосіб довірливу атмосферу розмови. У тексті використані різні засоби діалогізації:

1. Внутрішній діалог з власною уявою: *«Ну гаразд, це ж фантазія, дамо їй розгулятися»*. У такий спосіб автор ніби веде діалог із собою і запрошує читача приєднатися до цієї гри уяви.

2. Динамічна оповідь. Текст побудований як динамічний опис подій, що створює ефект «кінематографічності»: *«знешкодив його елітарну охорону»*, *«вибиваю з руки»*, *«ми боремося»*. Це залучає читача до активного співпереживання та співучасті.

3. Використання теперішнього часу. Автор використовує теперішній час (*«кидається»*, *«тягнеться»*, *«гарчить»*), що створює ефект присутності читача в момент подій.

4. Кульмінаційний діалог. Текст завершується прямою мовою – драматичною фразою арешту, що створює ефект безпосередньої присутності в момент історичної події.

5. Емоційна насиченість. Використання емоційно забарвлених слів та виразів (*«люто гарчить»*, *«надприродна сила»*, *«урочисто проголошую»*) посилює діалогічність через емоційне залучення читача.

Як бачимо, цей уривок демонструє ефективне використання діалогізації через поєднання особистої фантазії з історичним контекстом, створюючи захопливу картину, яка активно залучає читача до співпереживання.

Проаналізуймо ще один приклад:

У цьому розділі є дві основні складності. По-перше, він страшенно довжелезний. Перепрошую. Я намагався писати стисло й доступною для всіх мовою, але це фундаментальний матеріал, який необхідно висвітлити. По-друге, попри всі мої намагання писати зрозуміло, цей матеріал може приголомшити людину, яка не має жодних знань у галузі нейробіології. Щоб у вас не виникло проблем, будь ласка, уважно прочитайте додаток 1. Бажано – просто зараз [1, с. 41].

У цьому уривку спостерігаємо активне використання автором елементів розмовного стилю. Тут бачимо й емоційно забарвлені слова (*«страшенно довжелезний»*), і неформальну побудову розмови, характерну для живого спілкування. Автор безпосередньо апелює до читача, використовуючи

займенник «ви» (*«щоб у вас не виникло проблем»*) та засоби ввічливості (*«будь ласка», «перепрошую»*). Автор демонструє прояви емпатії до читача: визнання можливих труднощів (*«може приголомшити»*), запобігання проблемам розуміння шляхом надання додаткових матеріалів. Щодо інтерактивних елементів, то можемо виділити такі: спонукання до дії (*«уважно прочитайте додаток 1»*), конкретна порада щодо часу виконання (*«бажано – просто зараз»*).

За допомогою активного використання засобів діалогізації автор створює атмосферу безпосереднього спілкування з читачем. Це, безперечно, допомагає зменшити комунікативну дистанцію між учасниками комунікації та полегшити сприйняття складного матеріалу.

Висновки. Отже, діалогізація є ключовим засобом популяризації наукового знання у виданні Роберта Сапольскі «Біологія поведінки. Причини доброго і поганого в нас». Використання займенників «ви» та «ми», спонукальних конструкцій, риторичних запитань створюють атмосферу співучасті та сприяють активному залученню читача до процесу комунікації. Побудова тексту у формі запитань і відповідей, уявного діалогу чи моделювання заперечень допомагає автору передбачити можливі труднощі читача в розумінні матеріалу, створюючи ефект «живої» бесіди, що підвищує зрозумілість складних ідей. Запрошення до роздумів, пропозиції уявити ситуацію чи виконати ментальну вправу роблять читача співтворцем тексту, що сприяє формуванню емоційного зв'язку між автором й аудиторією, а також поглиблює осмислення викладеного матеріалу.

Діалогізація є тим засобом, що сприяє спрощенню складних концепцій, встановленню довірливого зв'язку з читачем і перетворенню тексту на динамічний, інтерактивний процес пізнання.

Перспективою дослідження є вивчення засобів діалогізації в різножанрових текстах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сапольскі Р. Біологія поведінки. Причини доброго і поганого в нас / пер. з англ. Олени Любенко. Київ : Наш Формат, 2022. 672 с.

2. Ковтун К. В. Мовні засоби та риторичні прийоми діалогізації сучасного публіцистичного монологу: автореф. дис. … на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. Сімферополь, 2009. 28 с.

3. Корнєва З. М., Павловська Ю. В. Експресивні та прагматичні засоби діалогізації англійської наукової прози. *Вісник Житомирського державного університету*. Серія : Філологічні науки. Вип. 56. С. 105–108.

4. Шабуніна В. В. Лексико-семантичне підґрунтя діалогічної структури технічних науково-навчальних текстів. *Лінгвістика*. Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. № 2 (20). С. 227–231.

5. Шабуніна В. В. Лексико-семантичні засоби діалогічності наукового тексту. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Філологічна. 2010. Вип. 20. С. 123–128.

6. Галаєвська Л. О. Діалогічна компетентність: проблеми та перспективи. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 12: Психологічні науки. Вип. 14 (24). С. 45–50.

УДК 81-13:811.11.
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.2

ОСОБОВІ ІМЕНА РИМО-КАТОЛИКІВ СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ КІНЦЯ XIX СТОЛІТТЯ (НА ПРИКЛАДІ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ПАРАФІЇ МІСТЕЧКА МОНАСТИРИЩЕ)

PERSONAL NAMES OF ROMAN CATHOLICS OF EASTERN PODILLIA AT THE END OF THE 19TH CENTURY (USING THE EXAMPLE OF THE ROMAN CATHOLIC PARISH OF THE TOWN OF MONASTYRYSHCHE)

Войнова М.В.,
orcid.org/0009-0008-3290-5951
аспірантка кафедри української мови та славістики
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Статтю присвячено дослідженню семантико-етимологічних особливостей чоловічих та жіночих імен польської громади міста Монастирище Липовецького уїзду Київської губернії та прилеглих сіл. Коротко описано історію міста та появу у ньому римо-католицької спільноти. Акцентовано на тому, що найбільш достовірним джерелом знань про імена мешканців того чи іншого населеного пункту слугують метричні записи. Опрацьовано оцифровані метричні книги римо-католицького костелу за 1874–1889 роки, які знаходяться в базі інтернет-ресурсу FamilySearch. У дослідженні використано принцип наукової етимології та методики хронологічних зрізів. Сформовано чоловічий та жіночий іменники новонароджених цієї етнічної групи. Встановлено, що під впливом політики русифікації документація римо-католицького костелу велася російською мовою. Зафіксовано 390 чоловічих ім'явжитків і 460 – жіночих. Здійснено класифікацію жіночих та чоловічих імен за походженням, проаналізовано частотність їх вживання. Виокремлено 12 груп імен за їх етимологією. Виявлено, що дітей, народжених у змішаних шлюбах, інколи називали іменами, властивими православним, проте у досліджуваному періоді більшість імен належала до римо-католицького іменника, характерного для тогочасної Речі Посполитої. Також виявлено тенденцію до вибору батьками – римо-католиками імен, притаманних типово православному іменнику. Зафіксовано недотримання правил транслітерації так званою «ярижкою» та русифікацію деяких імен, притаманних польському антропонімікону. Проаналізовано особливості надання кількакомпонентних імен, переважно новонародженим шляхетського походження.

Узагальнено, що антропонімічні системи, які сформувалися в культурах різних народів, можуть зазнавати стороннього впливу. Римо-католицький іменник на Східному Поділлі, зокрема, зазнав агресивного впливу внаслідок провадження тогочасною імперією політики русифікації, що врешті призвело до занепаду і зникнення місцевої польської спільноти.

Ключові слова: антропонімікон, іменник, етимологія, Східне Поділля, русифікація, римо-католики.

The article is devoted to the study of semantic and etymological peculiarities of male and female names of the Polish community of Monastyryshche, Lypovets uizd, Kyiv province and adjacent villages. The history of the city and the emergence of the Roman Catholic community in it are briefly described. It is emphasised that the most reliable source of knowledge about the names of the inhabitants of a particular settlement is metric records. The digitised metric books of the Roman Catholic church for 1874–1889, which are in the database of the Internet resource FamilySearch, were processed. The study uses the principle of scientific etymology and the methodology of chronological sections. The masculine and feminine nouns for newborns of this ethnic group have been formed. It is established that under the influence of the Russification policy, the documentation of the Roman Catholic church was kept in Russian. There are 390 male names and 460 female names. The classification of female and male names by origin was carried out, and the frequency of their use was analysed. 12 groups of names are distinguished according to their etymology. It was revealed that children born in mixed marriages were sometimes called by Orthodox names, but in the period under study most of the names belonged to the Roman Catholic noun characteristic of the then Polish-Lithuanian Commonwealth. A tendency towards the choice of Roman Catholic parents with names characteristic of a typical Orthodox noun was also revealed. Non-compliance with the rules of transliteration by the so-called 'yaryzhka' and Russification of some names inherent in the Polish anthroponymicon were recorded. The peculiarities of giving multi-component names, mainly to newborns of noble origin, are analysed.

It is generalised that anthroponymic systems formed in the cultures of different peoples may be subject to external influence. The Roman Catholic noun in Eastern Podillia, in particular, was aggressively influenced by the Russification policy of the empire, which eventually led to the decline and disappearance of the local Polish community.

Key words: anthroponymicon, noun, etymology, Eastern Podillia, Russification, Roman Catholics.

Монастирище, невелике східноподільське місто, вперше згадується у документах на зламі XV–XVI століть. Після розпаду Київської Русі, спричиненого монгольською навалою, опинилося у складі Великого князівства литовського, а якщо точніше – у складі Брацлавського воєводства Речі Посполитої.

Польські королі Стефан Баторій та Сигізмунд Ваза активно заохочували співвітчизників до переселення на малозаселені землі Поділля. Магнатів спокушала перспектива володіння великими маєтностями, дрібну шляхту – добре оплачуваної служби, а посполитих – звільнення від кріпацтва на 20 років.

Одним із таких магнатів був Януш Вишнівецький, найбільший тогочасний землевласник Брацлавщини. Від Вишнівецьких містечко перейшло до Тарлів, потім до Лянцкоронських, ще за певний час до Скоповських – аж поки не перейшло до роду Подоських, які свого часу фундували побудову костелу. Освячений на честь святого Діонісія Ареопагіти, він був не першим католицьким храмом у містечку, але єдиним, збереженим дотепер (щоправда, у вигляді будинку культури). Його метричні книги є джерелом інформації про місцеву римо-католицьку спільноту, в абсолютній більшості репрезентовану етнічними поляками.

«Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich» так описує Монастирище: «M. dzieli się na stare i nowe miasto, oraz przedmieścia: Latyczówkę, Abramówkę i Plaksijówkę, w której Lanckoroński nadał kościołowi 6 chat I 300 mr. ziemi; mają przeszło 600 dm. i liczą 4071 mk. prawosł., 158 katol. i 1165 żyd. (według Pochilewicza); ziemi 6824 dz. Kość. Paraf. Katol.; 4 cerkwie…» [10, с. 654].

У кінці XIX – на початку XX століття Східне Поділля населяли, зокрема, представники таких меншин, як поляки, німці, євреї, – і вони ж сповідували різну віру, що відобразилося на іменниках їхніх громад.

Романа Лободзінська пише: «Для носіїв мови сучасні імена не мають лексичного значення, а лише символічне і культурне, проте бажання довідатися їхнє первинне значення все ще сильне, тим більше, що всі імена – як одно-, так і двокомпонентні, виникали як такі, що мають значення – містили побажання чи характеристику, або передбачення. Ці значення сьогодні складно відтворити, вони часто є гіпотетичними» [5, с. 101] (переклад власний).

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Східноподільський антропонімікон заслуговує на всебічне дослідження, оскільки на Східному Поділлі мешкає досить велика кількість етнічних груп, кожна з яких має власні традиції називання новонароджених. Не будучи герметичними, ці етнічні групи змішувалися, внаслідок чого відбувалися зміни антропонімікону досліджуваної території. З іншого боку, іменник цієї частини України змінювався також внаслідок агресивної політики русифікації.

У процесі дослідження основну увагу акцентуємо на джерелах походження імен, зафіксованих у метричних книгах міста Монастирище Липовецького уїзду Київської губернії, а також на традиціях називання, притаманних селянам і шляхті, і на причинах змішування римо-католицького і православного іменників.

Предметом аналізу є семантико-етимологічні особливості чоловічих та жіночих імен польської громади міста Монастирище Липовецького уїзду Київської губернії (теперішня Черкаська область).

Метою нашої роботи є дослідження антропонімікону римо-католиків міста Монастирище 1874–1889 роках з використанням принципу наукової етимології та методики хронологічних зрізів, а також методів: описового, класифікації та систематизації.

Джерелом дослідження слугували оцифровані метричні книги, що знаходяться на сторінці ресурсу FamilySearch.

Для досягнення мети потрібно виконати такі **завдання**:

– опрацювати теоретичну літературу з ономастики;

– виявити склад чоловічих та жіночих імен;

– здійснити класифікацію досліджуваних імен за походженням.

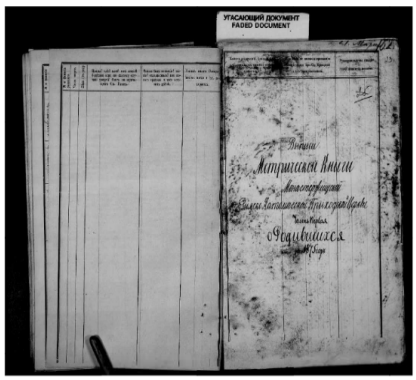
Наукова новизна статті. Регіональна антропоніміка досліджена у працях П. Чучки, Д. та Г. Бучків, Г. Панчук, н. Рульової, М. Худаша, В. Німчука, Г. Бачинської, С. Панцьо, та інших. Проте антропонімікон Східного Поділля залишається малодослідженим, що зумовлює актуальність нашої статті.

Термін «ім'я» вживається у значенні, прийнятому в ономастиці як індивідуальна власна назва, яку надають дитині під час обряду хрещення [7, с. 8]. Імена в українській і польській ономастиці є предметом багатьох досліджень, проте іменник римо-католицької спільноти Східного Поділля залишається малодослідженим.

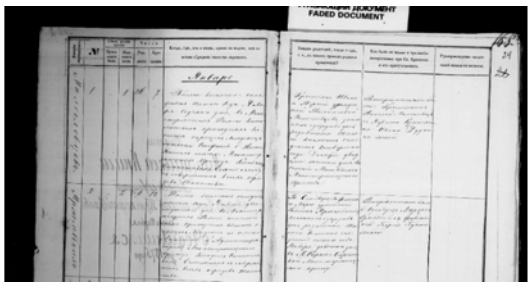
Збираючи матеріал, ми користувалися оцифрованими метричними книгами за 1874–1878, 1882–1889 роки, розміщеними на сторінці ресурсу www.familysearch.org [11]. Прогалини в роках зумовлені відсутністю оцифрованих метричних книг, проте наявний матеріал досить добре відображає тенденції у називанні дітей і дає змогу проаналізувати походження імен новонароджених, охрещених у вищеназваній парафії.

Під тиском політики русифікації священнослужителі вносили записи у метричні книги російською мовою, наслідком чого інколи ставало спотворення, зросійщення оригінального імені – явище, характерне для всіх опрацьованих нами метричних книг. Використання російського дореволюційного правопису, так званої «ярижки», стало обов'язковим після появи Емського указу [12].

Частина метричної книги, призначена для записів про хрещення, містила такі рубрики: прізвище новонародженого; порядковий номер запису; кількість новонароджених чоловічої та жіночої статі; число народження, обставини хрещення (коли, ким, чи самою лише водою, чи з дотриманням всієї церемонії охрещено дитину); соціальний статус, дата народження і місце народження (парафія); ім'я, прізвище хресних, записи про присутніх під час обряду; підпис свідків внесення запису за бажанням. Метричні книги вели священнослужителі Станіслав Осмолький, Адам Камінський, Лонгин Жарновецький.

Перша сторінка метричної книги, 1875 рік, «о родившихся» [11]

Та ж метрична книга, початок записів [11]

Аналізуючи антропонімікон римо-католиків Монастирища, послуговуємось словником-довідником «Власні імена людей» Л. Скрипник і Н. Дзятківської [1], та «Słownikiem imion» Яна Ґжені [4].

Виклад основного матеріалу. У дослідженому періоді зафіксовано 390 чоловічих ім'явжитків, і у них – 120 чоловічих імен, включно з похідними. Враховуючи специфіку та кількість опрацьованого матеріалу, використовуємо описовий метод дослідження для його систематизації та характеристики.

За походженням імена поділяються на:

– латинські (37 імен): Августинъ, Альбинъ, Антон/Антоні/Антоний, Бонифаций, Вавжинец/Лаврентий, Валенти, Валенсъ (похідне від «Валентіон»), Венедиктъ, Викентий, Донатъ, Романъ, Бенедиктъ, Викторъ, Домінікъ, Еміліянъ, Маріянъ, Ігнатий/Ігнаций/Ігнацы, Іюліянъ, Каетанъ, Корнелий, Лонгинъ, Венедиктъ, Люціушъ, Люциянъ, Марекъ/Маркъ, Марцинъ/Мартинъ, Маріанъ, Марцели/Марцелій, Павелъ, Павлін (когномен від Paulus), Романъ, Титусъ, Фабіянъ, Феликсъ, Флоріянъ, Цезарій, Целестинъ, Януарій;

– грецькі (21 ім'я): Александръ, Андрей, Аполинари/Аполинарий, Афанасий /Атанази, Базили, Леонъ (грецько-латинське, за однією з версій), Георгий, Геронимъ, Гиляри/Гилярий, Гиполитъ, Григорий, Зенонъ, Ізидоръ, Клеофасъ, Николай, Петръ/Піотръ, Степанъ/ Стефанъ, Теодоръ, Теофилъ, Феодосий, Филипъ;

– слов'янські (11 імен): Болеславъ, Бронислав, Вацлавъ, Ярославъ, Владиславъ, Владимиръ, Войцехъ, Казимиръ, Здзіславъ, Станиславъ, Мечиславъ, Брониславъ;

– германські (11 імен): Вильгельмъ, Зигмунтъ, Карлъ, Леонардъ, Леопольдъ, Людвикъ/Людовикъ, Людгѣръ, Ромуальдъ, Норбертъ, Отто, Робертъ;

– давньоєврейські (9 імен): Адамъ, Бениаминъ, Еліяшъ, Емануель, Іосифъ/Йосифъ, Ян/Іванъ/Иванъ/Іоаннъ, Фома, Шимонъ, Яковъ;

– арамейські (4 імені): Варфоломей, Матвей, Михаилъ/Михалъ, Томаш;

– італійські: Франц /Францишекъ;

– іспанські: Ксаверій;

– литовські: Витольдъ;

– староанглійські: Едмундъ;

– французькі: Кароль;

– перські: Касперъ.

Найчастіше вживаються такі імена, як Іванъ/Іоаннъ (28), Іосифъ / Йосифъ (26), Антоній/Антонъ (11).

У дослідженому періоді зафіксовано 460 жіночих ім'явжитків, і у них –97 іночих імен, включно з похідними.

За походженням імена поділяються на:

– латинські (35 імен): Аврелія, Альбина, Анеля/Аньеля, Антонина, Аугустина, Валентина, Валерія, Викторія, Виталиса, Винцента, Емилія, Камилія, Клементина/Климентина, Констанція, Корнелія, Луцина/Луція, Мариянна, Мартина, Марцелина, Октавія, Павлина/Паулина, Петронеля/Петрунеля, Розалія/Росалія, Романа, Руфина, Сабіна, Терентина, Фавстина, Феликса, Филипина, Францишка, Цезарина, Цецилія, Юлія, Юліянна, Юстина;

– грецькі (22 імені): Агата, Агнешка, Александра, Амброжина, Анастасія, Аполонія,

Варвара, Вероника, Елена/Гелена, Дионисія, Екатерина, Зофія, Исидора, Катарина (Катаржина), Леокадія, Леонія, Малгожата, Софія, Стефанія, Текля, Теофіля, Терезія/Тересія;

– германські (8 імен): Аделя, Аліна, Брунона, Генрика, Каролина, Людвика, Ядвига;

– давньоєврейські (11 імен): Анна, Елизавета/Елисавета, Ева, Іозефа/Йозефа/Юзефа, Іоанна, Магдалена/Магдаленна, Марія, Марта, Михалина, Саломея, Яніна;

– слов'янські (5 імен): Богданна, Владислава, Казимира, Бронислава, Ванда (проте походження імені остаточно нез'ясоване, можливо, латинське);

– староанглійські: Эдвардина.

Не з'ясовано етимологію імен Элеонора та Эвелина, а також Оталія (Отолія), Ян Гженя у «Słownik Imion» пише: «ім'я «Отолія» є одним з найбільш загадкових жіночих імен у Польщі. Походження невідоме, його складно з'ясувати, оскільки це ім'я, найімовірніше, не вживається в інших мовах, Можливо, є варіантом імені «Отилія» [4, с. 362].

Найчастіше вживаються такі жіночі імена: Марія – 80 випадків, Іозефа (також Йозефа, Юзефа) – 28 випадків.

Характеризуючи іменний репертуар римо-католиків, варто зазначити, що більшість імен є традиційними, притаманними полякам всієї тогочасної Речі Посполитої, незалежно від того, під окупацією якої імперії вона перебувала. Проте сильний вплив політики русифікації та неминуча, на нашу думку, асиміляція, призвели до того, що батьки почали обирати для дітей православні варіанти імен, як-от: Андрей, Георгій, Григорий, Николай, Петръ, Матвей, Иванъ, Катарина та ін. П. Чучка говорить: «Суспільно-політичні умови функціонування ономастикону постійно впливають на сам набір антропооснов народу, а культурно-історичні чинники – на фономорфемну структуру імен» [2, с. 432], – і це пояснює присутність зросійщених варіантів імен, наприклад, «Елена» як варіант імені «Гелена» (пол. Helena), чи неправильну передачу засобами «ярижки» імені Katarzyna (у метричних книгах присутні варіанти «Катарина» і «Катаржина»).

Місцева шляхта довго зберігала традиції називання, надаючи дітям подвійні та потрійні імена, а іноді – й чотири імені. Усього зафіксовано 27 випадків називання дітей чоловічої статі кількома іменами. Найчастіше це поєднання імен з різних мовних груп: Бруно Франц, Вітольдъ Вільгельмъ, Генрикъ Ярославъ, Емануель Маріянъ Іосифъ, Іоаннъ Марія Бернардинъ, Войцехъ Францъ Ксаверій, Іванъ Мария Иосифъ Францишекъ, Марекъ Мария Станиславъ Іосифъ, Владимиръ Сигизмундъ Бенедиктъ Петръ. Трохи більша кількість дівчат мала подвійні та потрійні (й одне чотирикомпонентне) імена – 28 осіб у досліджуваному періоді. Найчастіше це поєднання імен з кількох мовних груп, а саме: Анна Станислава, Анна_Марія Амброжина, Анастасія Неля, Анна Яніна, Аугустина Марія, Богданна Камилія, Брунона Бронислава, Вероника Саломея, Виталиса Альбина, Гелена Марія Юстина, Елисавета Анна, Катарина Антонина, Констанция Александра, Леония Феликса, Мария Бронислава (охрещена в дорослому віці), Марія Октавия, Мария Терезия Емилия Текля, Марія Феликса, Марія Янина, Марія Амброжина, Марія Исидора Бронислава, Марія Катарина, Отолія Романа, Софія Марія Елена, Станислава Аврелія, Текля Зофія, Терентина Терезія, Ядвига Марія. У досліджуваному періоді зафіксовані випадки надання подвійного імені посполитим.

Висновки та перспективи дальших досліджень. Особові імена за 1874–1889 роки, зафіксовані у метриках римо-католицького костелу містечка Монастирище, належать до «спільної для християнської культури іменної спадщини, за походженням багатомовної і культурно багатошарової» [6, с. 17] (переклад власний). Серед них є імена, запозичені з латини за посередництвом германських і романських мов, імена, запозичені з грецької, гебрейської чи арамейської за посередництвом церковнослов'янської мови, а також поодинокі італійські, іспанські, литовські, староанглійські, французькі, перські імена. «У польській ономастичній літературі східнослов'янські впливи були обмежені до давніх Східних Кресів, галицької і львівської земель» [8, с. 82–83], а «також прикордонних польсько-білоруських» [9, с. 113], і саме їх присутність у іменнику Монастирища є характерною ознакою іменного репертуару римо-католицьких меншин на землях, які довгий час належали до Речі Посполитої Обох Народів.

І незважаючи на те, що «антропонімічні системи різних народів від праісторичних часів формувалися в культурі, властивій лише для даного народу» (переклад власний) [3, с. 627], вони могли змінюватися під впливом інших культур, щойно держава втрачала панування над якоюсь територією чи її частиною. Власне, це ми і спостерігаємо у іменнику Монастирища: попри високий рівень освіти тогочасних священослужителів, порівняно високий відсоток шляхти (хай навіть

«застінкової», а проте освіченої, – імена записуються із недотриманням правил транслітерації, як-от «Катаржина» чи «Катарина», або й узагалі русифікуються, наприклад, «Іванъ/Иванъ», «Яков». З часом це явище лише посилювалось, і невідомо, як довго проіснувала би римо-католицька громада Монастирища, і як би виглядав її іменник зараз, якби радянська влада не вбила її раніше, перетворивши костел на будинок культури після завершення другої світової війни. Актуальною залишається питання дослідження іменника римо-католицької громади Монастирища від початку ведення перших метричних книг і до зникнення костелу, адже таким чином можна частково простежити історію окремого етносу в місці його компактного проживання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей : слов.-довід. / за ред. В. М. Русанівського. НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. 3-тє вид., випр. Київ: Наук. думка, 2005. 334 с.

2. Чучка П. П. Слов'янські особові імена українців: історико-етимологічний словник. Ужгород: Ліра, 2011. 432 с.

3. Abramowicz Z. Żydzi Wschodniej Polski. Seria II: W blasku i w cieniu historii /red. nauk. J. Ławski, B. Olech. Białystok, 2014. s. 627-640.

4. Grzenia J.: Słownik imion. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2002. 362 s.

5. Łobodzińska R. Imiona pochodzenia germańskiego w polskim systemie imienniczym. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, 2012. №16, s. 101-108.

6. Malec M. Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce. Kraków: Instytut Języka Polskiego, 1994. 462 s.

7. Malec M. Imię w polskiej antroponimii i kulturze. Kraków: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001. 135 s.

8. Szulowska W. Imiennictwo dawnej ziemi halickiej i lwowskiej. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 1992. 87 s.

9. Tichoniuk B. Imiona i ich formy na pograniczu polsko-białoruskim od XVI wieku do roku 1839. Zielona Góra: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Tadeusza Kotarbińskiego, 2000. 206 s.

10. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. VI: Malczyce/ Red.: B. Chlebowski, F. Sulimierski. Warszawa, 1885. 654 s.

11. Оцифровані метричні книги із записами про народження з римо-католицького костелу міста Монастирище за 1874-1878, 1882-1889 рр.: веб-сайт. URL: https://www.familysearch.org/uk/ (дата звернення: 21.09.2024).

12. До історії указу 1876 року про заборону українського письменства. *Україна*: *науковий та літературно-публіцистичний щомісячний журнал*. Київ, 1907. Т. II. № 5. С. 135-151.

УДК 811
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.3

ЗАПОЗИЧЕННЯ З КЛАСИЧНИХ МОВ У ТЕРМІНОЛОГІЇ КРИМІНАЛІСТИКИ

BORROWINGS FROM CLASSICAL LANGUAGES IN THE TERMINOLOGY OF CRIMINALISTIC SCIENCE

Гапонова Л.Є.,
orcid.org/0000-0003-0199-6463
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри філології та перекладу
Навчально-наукового інституту Українського державного університету науки і технологій

У статті досліджуються іншомовні запозичення з класичних мов у термінології криміналістики. Запозичення з давньогрецької і латинської мов становлять значний шар лексики сучасних європейських мов, що зумовлено величезним впливом античної культурної спадщини на розвиток європейської цивілізації. Більшість термінів греко-латинського походження одночасно є інтернаціоналізмами, тому в результаті асиміляції в мові-реципієнті, вони залишаються зрозумілими, а також не викликають складнощів під час перекладу. Визначено, що запозичення з латинської та грецької мов становлять найбільший відсоток серед термінів сучасної криміналістики. Зазначено, що одні терміни були запозичені безпосередньо з класичних мов, інші – через мову-посередник. Простежено, що одним зі способів термінотворення криміналістичної термінології є словотворення з використанням різних греко-латинських словотвірних елементів, зокрема одним із продуктивних способів творення криміналістичної термінології є терміни-композити, які, об'єднуючи в одному слові кілька основ, характеризують предмети, явища за кількома ознаками, що є свідченням вищого ступеня конкретизації понять, тому за необхідності створити новий термін використовують елементи класичних мов. Висвітлено явище міжгалузевої полісемії на прикладі окремих термінів, що увійшли до терміносистеми криміналістики, спричинене як зміною семантичної структури понять відповідно до специфіки різних наукових галузей знань, за рахунок яких поповнюється тезаурус криміналістичної науки, так і постійним оновленням криміналістичної тактики і техніки сучасного слідства.

На матеріалі 2008 термінів сучасної криміналістики підраховано абсолютну і відносну кількість іншомовних запозичень з класичних мов; з'ясовано, що запозичення з латинської мови становлять понад 20%, з грецької – понад 17% і понад 5% становлять змішані мовні конструкції, які складаються з препозитивного і постпозитивного елементів різних мов, зокрема з латинської і грецької, французької і грецької, англійської і грецької та под. З'ясовано, що класичні мови є основою спеціальних понять і високопродуктивних терміноелементів, якими послуговується сучасна криміналістична наука.

Ключові слова: криміналістична термінологія, іншомовні запозичення, класичні мови, грецька мова, латинська мова, полісемія.

In the article examines foreign borrowings from classical languages in the terminology of criminalistics science. Borrowings from ancient Greek and Latin constitute a significant layer of the vocabulary of modern European languages, which is due to the enormous influence of the ancient cultural heritage on the development of European civilization. Most terms of Greco-Latin origin are also internationalisms, so as a result of assimilation in the recipient speech, they remain understandable and do not cause difficulties during translation. It has been established that borrowings from Latin and Greek constitute the largest percentage among the terms of modern criminalistics science. It is noted that some terms were taken directly from classical languages, others – through an intermediary language. It is traced that one of the methods of term formation in criminalistics terminology is word formation using various Greco-Latin word-formation elements, in particular, one of the productive methods of word formation in criminalistics terminology are composite terms, which, combining several bases in one word, characterize objects and phenomena according to several features, which is evidence of the highest degree of concretization of concepts, therefore, when it is necessary to create a new term, elements of classical languages are used. The phenomenon of inter-branch polysemy is highlighted using the example of individual terms included in the criminalistics terminology system, caused by both a change in the semantic structure of concepts in accordance with the specifics of various scientific fields of knowledge, due to which the thesaurus of criminalistics science is replenished, and by the constant updating of criminalistics tactics and techniques.

Based on the material of 2008 terms of modern criminalistics science, the absolute and relative number of foreign-language borrowings from classical languages was calculated; It was found that borrowings from Latin make up more than 20%, from Greek – more than 17% and more than 5% are mixed language constructions consisting of prepositional and postpositional elements of different languages, in particular from Latin and Greek, French and Greek, English and Greek, etc. It was found that classical languages are the basis of special concepts and highly productive terminological elements used by modern criminalistics science.

Key words: criminalistics terminology, foreign language borrowings, classical languages, Greek language, Latin language, polysemy.

Актуальність теми зумовлена недостатньою вивченістю запозичень з класичних мов у криміналістичній термінології і потребою впорядкування системної організованості зазначеної термінології.

Сучасні дослідники різних галузевих термінологій обов'язково висвітлюють у своїх працях вплив давньогрецької і латинської мови на формування досліджуваної ними термінології. Зокрема

І. Житар, Г. Краєвська, Т. Матвійчук аналізуючи мовний пуризм в термінології документознавства, простежили процес запозичення термінів з інших мов в українську документознавчу термінологію ще з періоду християнізації східних слов'ян, коли найбільшу частку серед іншомовних термінів становили запозичення з класичних мов – старогрецької і латинської. Дослідники зауважують, що до національної мови запозичення проникали здебільшого шляхом подвійного калькування через посередництво мов сусідніх країн [1]. І. Фецко у своєму дослідженні проаналізувала запозичення в терміносистемі природничомузейної справи і виявила, що грецька і латинська мови є основними джерелами поповнення понять зазначеної термінології [2]. Л. Думанська, Г. Степанюк дослідили роль грецьких запозичень у становленні і формуванні термінології сфери архітектури, проаналізували причини і шляхи їх запозичення [3]. М.-Д. Микитка висвітлив шляхи і способи становлення системи релігійних термінів у латинській мові, зокрема дослідив закономірності утворення складних термінів-композитів, проаналізував їхні найпродуктивніші моделі і структурні елементи, а також у результаті етимологічного аналізу, автор з'ясував, що поряд із власнемовними складними термінами в релігійній термінології латинської мови функціонують композити, утворені за участі запозичених грецьких терміноелементів [4]. М. Денека, О. Гайдаєнко, досліджуючи шляхи запозичення мовних елементів з класичних мов у медичній термінології, зазначили, що грецька і латинська – територіально й історично взаємодіючі індоєвропейські мови, тому терміни запозичувалися латинською мовою з грецької і легко в ній асимілювалися [5]. П. Юзвікевич проаналізував структуру запозичених українських міколо гічних термінів і офіційних назв макроскопічних грибів, у яких одним з елементів було запозичення з класичних мов [6]. Р. Мікульчик проаналізував наявність термінів грецького і латинського походження та виявив, що ці терміни є у всіх царинах музейної справи і займають ключове місце в музейній термінології [7]. С. Гриценко висвітлила питання латиномовної термінології як невід'ємного компонента фахової підготовки сучасних правознавців [8]. О. Ганжа дослідив використання латинської юридичної термінології в українській судовій практиці, зокрема зосередив увагу на питанні взаємопов'язаності латинської термінології з римським правом, важливості рецепції римського права для подальшого збереження латинізмів, а також ретроспективному аналізі проникнення латинізмів в українську мову [9].

Варто зазначити ще одну вагому працю, здійснену колективом авторів (Л. Звонська, Н. Корольова, О. Лазер-Паньків, О. Левко, С. Лучканин, В. Миронова, О. Михайлова, О. Лефтерова, Ю. Мосенкіс, С. Ничаюк, А. Поліщук, Н. Руда, В. Шовковий, І. Штиченко), які уклали «Енциклопедичний словник класичних мов». Це видання є ґрунтовним довідником з давньогрецької і латинської мов, у якому вміщено понад 700 статей, що містять матеріал з оригінальних текстів і супроводжуються ілюстраціями, також висвітлено інформацію про відомих дослідників класичних мов від античних граматистів до сучасних учених із бібліографією їхніх праць [10].

Сучасні дослідники криміналістичної термінології у своїх наукових розробках висвітлили низку питань. Зокрема Є. Ковкіна зробила аналіз структури термінів криміналістичної експертизи, у якому визначила аналітичні моделі синтаксичного творення термінів [11]. Ю. Приходько, В. Юсупов, А. Саковський, Ю. Філіпов уклали словник термінів з криміналістичної вибухотехніки, який містить визначення термінів, що використовують під час проведення судової вибухотехнічної експертизи та в професійній діяльності вибухотехнічних підрозділів правоохоронних і військових органів України [12]. Отже, актуальність дослідження зумовлена недостатньою вивченістю запозичень з грецької і латинської мови в сучасній криміналістичній термінології.

Метою дослідження є виявлення іншомовних запозичень з класичних мов у криміналістичній термінології і встановлення абсолютної і відносної кількості цих запозичень від загального обсягу проаналізованих термінів, висвітлення явища полісемії в термінології, а також особливостей термінів-композитів, складові яких були запозичені з різних мов. Аналіз запозичень є обов'язковою складовою дослідження процесу становлення, розвитку і прогнозування потенціалу під час подальшого формування сучасних терміносистем, у яких особливу роль відіграють класичні мови, що додатково актуалізує і доводить доцільність нашого дослідження.

Використання класичних мов як бази для нових наукових термінів було і залишається одним із провідних найактивніших і найперспективніших способів їхнього творення. Варто зазначити, що загальновживана лексика перетворюється на розряд термінів відтоді, коли нові галузі знань утворюються з урахуванням наукових теорій. У зв'язку з цим важливо встановити історичне коріння утворення термінів з метою упорядку-

вання термінологій, історії розвитку переважної більшості яких спираються на класичні мови.

Греко-латинський лексичний фонд запозичується багатьма мовами, якими здійснюється наукова діяльність. Нині цей фонд поповнюється за рахунок моделей і лексем європейських мов, зокрема англійської, французької тощо. Не є виключенням і спеціальна лексика мови сучасної криміналістики, що збагачує і повсякчас оновлює свій тезаурус. Криміналістична термінологія починає свої витоки ще з уставних грамот руських князів і «Руської правди» [13]. Криміналістика – наука про методи встановлення факту злочину, способу його вчинення, викриття винуватців та запобігання злочинності; поділяється на 2 розділи: тактика і техніка слідства [14]; криміналістика (від лат. criminalis – злочинний) наука, що вивчає і розробляє засоби, прийоми, методи та організаційні засади розкриття й розслідування злочинів і запобігання їм [15]. Криміналістика повсякчас оновлюється відповідно до змін тактики і техніки під час здійснення сучасного слідства, відповідно поповнюється новими поняттями і криміналістична термінологія. «Тезаурус сучасної криміналістичної науки містить чимало запозичень з інших мов. Найвиразніше проявляється вплив неслов'янських, насамперед класичних мов, здебільшого латинської (або пізньолатинської)» [16, с. 85].

Як зазначалося вище, більшість дослідників зауважують, що греко-латинський словотвірний матеріал слугує основою для терміноелементів найрізноманітніших термінологій. Запозичення з класичних мов (давньогрецької та латинської) становлять найбільший відсоток серед термінів сучасної криміналістики. Словниковий фонд класичних мов настільки багатий, що дозволяє і сьогодні запозичувати з них необхідні елементи для позначення нових понять. Одним зі способів термінотворення криміналістичної термінології є словотворення з використанням різних греко-латинських словотвірних елементів. При необхідності створити новий термін, як правило, використовують елементи класичних мов, що залишаються одним із способів поповнення досліджуваної термінології. Більшість термінів греко-латинського походження одночасно є інтернаціоналізмами, тому в результаті асиміляції в мові-реципієнті, вони залишаються зрозумілими, а також не викликають складнощів під час перекладу. Запозичення з давньогрецької і латинської мов становлять значний шар лексики сучасних європейських мов, що зумовлено величезним впливом античної культурної спадщини на розвиток європейської цивілізації. Упродовж тривалого часу й дотепер класичні мови виступають джерелом лексико-словотвірних ресурсів для конструювання спеціальних назв – наукових і технічних термінів різних мов. Унаслідок цього термінологію греко-латинського походження традиційно вважають основою інтернаціонального термінофонду – спільного термінофонду багатьох сучасних європейських мов [17, с. 311–312].

Запозичені лексеми з латинської мови / пізньолатинської у термінології сучасної криміналістики: *алібі, версія, дедукція, делікт, деривація, странгуляція, сугестія, фальсифікація, ексгумація, рецидив, інкримінування, рексит, конфабуляція, криміналістика, легенда, папілярний, парабелум, перлюстрація, персеверація, провокація, реактив, реквізиція, ремінісценція, референтний, сензитивність, симуляція, експеримент, індукція, індуктор, ідентифікація* тощо. Запозичені лексеми з грецької / давньогрецької мови у термінології сучасної криміналістики: *аграфія, антропометрія, антропоскопія, фобія, астенія, асфіксія, пора, балістика, фізіогноміка, пороскопія, анастамоз, одорологія, клептоманія, поліграф, піроманія* тощо. Також морфемні запозичення (міжнародні терміноелементи) можуть мати статус як префіксів, так і суфіксів. Наприклад: *аграфія* (від *ἀ–* – заперечний префікс і *γράφω* – писати) – порушення психофізичних процесів, які забезпечують закономірний зв'язок між звуковим та письмовим аспектами мовленнєвої діяльності; виявляється в повній нездатності користуватися письмом або в частковій втраті цього вміння [18]; *антропометрія* (антропо... – частина складних слів (препозитивний елемент), яка походить від грец. *ανθρωπος* (людина) і означає, що це явище (або процес, теорія, чинник, аспект) має безпосереднє відношення до людини, її буття, діяльності, впливу; людства в цілому) [19].

Ще одним із продуктивних способів творення криміналістичної термінології є терміни-композити, які, об'єднуючи в одному слові кілька основ, характеризують предмети, явища за кількома ознаками, що є свідченням вищого ступеня конкретизації понять. Терміни-композити криміналістики побудовані шляхом поєднання греко-латинських твірних компонентів «з двох зазначених мов, що активно функціонують у термінології криміналістики за схемою поєднання основ – лат. + гр. Наприклад: *габіто+скопія, професіо+графія, пальмо+скопія* та под.» [16, с. 86]; *габітоскопія* (від лат. habitus – зовнішність і грец. *σκοπέω* – розглядаю, спостерігаю) – розділ криміналістики, що вивчає закономірності зміни зовнішніх ознак

людини [20]; *спектро + скопія, флюро + скоп, габіто + логія, спектро + фото + метр* та под. З 2008 досліджуваних термінолексем виявлено 109 термінів-композитів, що становить 5,42%. Тут необхідно зауважити, що були враховані не лише терміни, які складаються з грецьких і латинських елементів, а й такі, у яких один елемент є грецького чи латинського походження, а інший може бути запозичений з англійської, французької або інших мов, наприклад, *трасологія* (фр. + гр.), *снайперскоп* (англ. + гр.) і под.

Серед термінів сучасної криміналістики, що були запозичені з класичних мов, простежується і міжгалузева полісемія, спричинена зміною семантичної структури понять відповідно до специфіки різних наукових галузей. Розглянемо терміни, що мають відмінні значення у криміналістиці та інших науках. Наприклад: 1. Антропоме́трія (медицина) – (від антропо... і грец. *μετρέω* – вимірювати) – сукупність методичних прийомів антропологічного дослідження, які полягають у вимірюванні та описі (антропоскопія) тіла людини і його частин для встановлення кількісної та якісної (описової) характеристики їхньої мінливості [21]. 2. Антропоме́трія (криміналістика) – (від антропо... і грец. *τετρέω* – вимірювати) – система криміналістичної (кримінальної) реєстрації злочинців, що полягає у вимірюванні певних частин тіла із внесенням результатів у спеціальну реєстраційну карту [22].

Термін медичної науки «пальмоскопія» (від грец. *παλμός* (palmos) пульс і Σκοπός (scopos)… скопія (гр., спостерігаю, розглядаю) – у складних словах вказує на зв'язок з поняттям «спостереження», напр., рентгеноскопія» [23]. Українсько-латинський словник клінічних термінів також фіксує цей термін: «пальмоскопія, спостереження за биттям пульсу – palmoscopia, -ae f» [24, с. 23] відповідно як вже латинізований грецький термін. Термін криміналістичної науки «пальмоскопія» (від лат. palma – долоня і грец. scopos – дослідження, огляд) позначає розділ дактилоскопії, що вивчає папілярні лінії долонь рук.

Термін «деривація» запозичений з латинської мови і також має відмінні значення у терміносистемах різних наук. У криміналістиці – це «бокове відхилення снарядів і куль при польоті» [25 с. 67]. Цей термін увійшов до тезаурусу криміналістики зі зброєзнавства, де він позначає відхилення артилерійських снарядів і куль нарізної зброї в польоті. У мовознавстві цим терміном позначають творення похідних слів від слова-основи. У гідротехніці деривація – це відведення води від русла річки в бік системою водоводів або каналом.

Отже, запозичення термінів, як і будь-яких інших слів, з однієї мови в іншу відбувається безпосереднім і опосередкованим шляхом. Опосередковане запозичення здійснюється з мови-джерела через мову-посередник. Способом номінації з достатньо високим ступенем продуктивності в українській криміналістичній термінології є запозичення з класичних мов. На підставі вибірки термінів криміналістики, що нараховує 2 008 термінів, було визначено склад української криміналістичної термінології за походженням. Найбільше запозичень припадає на класичні мови: латинська – 407 термінів, що становить 20,26%, грецька – 350 термінів, що становить 17,43%, змішані мовні конструкції (лат. + гр., англ. + гр., фр. + гр. та под.) – 109 термінів, що становить 5,42%. Отже, класичні мови є основою спеціальних понять і високопродуктивних терміноелементів, якими послуговується сучасна криміналістична наука, терміносфонд якої постійно збільшується новими поняттями, які потребуватимуть подальших детальних досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Житар І.В. Запозичення як джерело поповнення документознавчої термінології української мови / І.В. Житар, Г.П. Краєвська, Т.П. Матвійчук. *Закарпатські філологічні студії.* 2023. Т. 1. Вип. 29. С. 33-37.

2. Фецко І. Греко-латинські запозичення як невід'ємна складова терміносистеми природничомузейної справи. *Актуальні питання гуманітарних наук.* Т. 3, Вип. 61, 2023. С. 162-168.

3. Думанська Л.Б. Терміни грецького походження в українській архітектурній термінології / Л.Б. Думанська, Г.М. Степанюк. *Закарпатські філологічні студії*; редкол. : І.М. Зимомря (голов. ред.), М.М. Палінчак, Ю.М. Бідзіля та ін. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика». 2023. Вип. 31. С. 9-14.

4. Микитка М.-Д.Ю. Латинська релігійна термінологія : структурний підхід. *Закарпатські філологічні студії*; редкол. : І.М. Зимомря (голов. ред.), А.І. Девіцька, М.Т. Вереш та ін. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2020. Т. 1. Вип. 14. С. 249-255.

5. Денека М.Т., Гайдаєнко О.Ф. Запозичення як умова підвищення якості термінологічної грамотності здобувачів освіти. *Актуальні проблеми якісної підготовки медичних кадрів у надзвичайних умовах : навч.-метод. конф.* м. Вінниця. 8 лютого 2023 р. Вінниця : Вінницьк. нац. мед. ун-т ім. М.І. Пирогова, 2023. С. 64-66.

6. Юзвікевич П. Терміни грецького та латинського походження в українській мікологічній лексиці. *Лінгвістичні студії / Linguistic Studies : зб. наук. праць.* Донецький нац. ун-т ім. Василя Стуса; гол. ред. А.П. Загнітко. Вінниця : ДонНУ ім. Василя Стуса, 2018. Вип. 36. С. 129-135.

7. Мікульчик Р. Терміни грецького та латинського походження в музейній термінології. *Проблеми української термінології : міжнар. наук. конф., 27-29 вересня 2012 р. : зб. наук. пр.* Львів, 2012. С. 113-115.

8. Гриценко С. Латиномовна термінологія як невід'ємний компонент фахової підготовки сучасних правознавців *Філософські та методологічні проблеми права.* 2011. № 1. С. 145-152. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2011_1_17 (дата звернення : 20.11.2024).

9. Ганжа О.Г. Латинська юридична термінологія у вітчизняній судовій практиці: сучасні тенденції використання споконвічних понять. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право.* Т. 1. № 83. 2024. С. 18-31.

10. Енциклопедичний словник класичних мов / Л.Л. Звонська та ін. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2017. 552 с.

11. Ковкіна Є.В. Структурні типи аналітичних термінів криміналістичної експертизи. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*. 2019. № 1 (17). С. 265-271.

12. Криміналістична вибухотехніка: словник термінів. / Ю.П. Приходько та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. 95 с.

13. Гапонова Л.Є. Криміналістична термінологія в мові «Руської Правди» / Л.Є. Гапонова, К.А. Прокоф'єва. *Молодий вчений*. 2018. № 11 (63). С. 713-715.

14. Універсальний словник-енциклопедія. URL : https://1684.slovaronline.com/ (дата звернення : 21.11.2024).

15. Словник іншомовних слів Мельничука URL : https://126.slovaronline.com/ (дата звернення : 21.11.2024).

16. Гапонова Л.Є. Іншомовні запозичення в українській криміналістичній термінології. *Вісник Дніпропетровського ун-ту. Т. 18. Сер. : Мовознавство. Вип. 16.* Дніпропетровськ : ДНУ, 2010. С. 85-90.

17. Малевич Л. Запозичення з класичних мов і проблеми інтернаціоналізації наукової термінології. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія : Філологічні науки.* 2009. Вип. 81(1). С. 311-315.

18. Качалова Т.В. Аграфія. *Велика українська енциклопедія.* URL : https://vue.gov.ua/ (дата звернення : 24.11.2024).

19. Редакція ВУЕ. Антропо... *Велика українська енциклопедія.* URL : https://vue.gov.ua/ (дата звернення : 24.11.2024).

20. Габітоскопія. *Енциклопедія Сучасної України* / П.Д. Біленчук, М.В. Салтевський; редкол. : І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL : https://esu.com.ua/article-27913 (дата звернення : 24.11.2024).

21. Зіневич Г.П. Антропометрія (медицина). *Велика українська енциклопедія.* URL : https://vue.gov.ua/ (дата звернення : 24.11.2024).

22. Біленчук П.Д., Старушкевич А.В. Антропометрія (криміналістика). *Велика українська енциклопедія.* URL : https://vue.gov.ua/ (дата звернення : 24.11.2024).

23. Словник іншомовних слів. URL : https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/m/s2.pl?Article=20566&action=show (дата звернення : 21.11.2024).

24. Барбіл О.В., Шепа Н.С. Українсько-латинський словник клінічних термінів. Ужгород : ДВНЗ «Ужгородський національний університет», 2012. 36 с.

25. Шепітько В.Ю. Криміналістика : енцикл. словник (українсько-російський і російсько-український) : 1 500 термінів; за ред. акад. НАН України В.Я. Тація. Харків : Право, 2001. 560 с.

УДК 811. 161. 2’373, 611
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.4

ЗАПЕРЕЧНІ ЗАЙМЕННИКИ У ПЛОЩИНІ ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ОМОНІМІЇ

NEGATIVE PRONOUNS IN THE FIELD OF FUNCTIONAL HOMONYMY

Глібчук Н.М.,
orcid.org/0009-0008-2387-4022
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови імені професора І. Ковалика
Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті в теоретичному і практичному аспектах розглянуто заперечні займенники української мови у площині функціональної омонімії та синкретизму. Здійснено спробу розкрити механізм утворення похідних мовних одиниць із урахуванням трьох основних критеріїв виділення частин мови: семантичного, морфологічного, синтаксичного. З’ясовано семантичні передумови, причини та закономірності транспозитних процесів, у яких беруть участь займенникові словоформи. Продемонстровано багатьма контекстами, що абстрактний та широкий характер займенникової семантики закономірно стає підґрунтям транспозиційних процесів. Висвітлено явища адвербіалізації, субстантивації, ад’єктивації заперечних займенників, при цьому враховано синкретичну природу аналізованих транспозитів. Осмислено конкретні випадки переходу займенників у лексико-граматичні класи прислівника, іменника, прикметника. Проаналізовано ті морфолого-синтаксичні зміни, яких зазнають твірні слова в процесі транспозиції. Окреслено місце займенника в системі частин мови. Наведено приклади омопар, до складу яких входять заперечні займенники. Простежено динамічні процеси в системі частин мови, виявлено складні системні зв’язки й відношення між словами в морфології. Перехід заперечних займенників у прислівники, який можна простежити у контексті, супроводжується внутрішньою зміною загальночастиномовного значення вказівності на ознаковість. Транспозиція твірних слів в іменник та прикметник відповідно демонструє нові категоріальні значення похідних одиниць – предметність та атрибутивність. Водночас виявлено спільність семи чи сем мотивувальних слів і похідних, що дає підстави розглядати омопари функціональних омонімів як синкретичні утворення. Доведено, що опис транспозиційних явищ на прикладі заперечних займенників допоможе у вирішенні складної проблеми визначення частиномовного статусу однозвучних слів, яка виникає у практичному курсі морфології сучасної української мови.

Ключові слова: займенник, іменник, прислівник, прикметник, транспозиція, транспозит, міжчастиномовна омонімія, функціональна омонімія, субстантивація, ад’єктивація, адвербіалізація, синкретизм, лексико-граматичні класи слів.

The article examines theoretical and practical aspects of negative pronouns in the Ukrainian language from the perspective of functional homonymy and syncretism. It attempts to reveal the mechanism of formation of the derived linguistic units, considering three main criteria for distinguishing parts of speech: semantic, morphological, and syntactic. The study identifies semantic conditions, reasons, and patterns of transposition processes where pronouns are involved. Many examples demonstrate that the abstract and broad nature of the pronoun semantics naturally becomes the basis of transposition processes. The phenomena of adverbialization, substantivation, and adjectivization of negative pronouns are highlighted while considering the syncretic nature of the analyzed transposits. Specific cases of the transition of pronouns into the lexical-grammatical classes of an adverb, noun, and adjective are analyzed. The morphological and syntactic changes that words undergo in the transposition process are described. The pronoun's place in the system of parts of speech is outlined. Examples of homonym pairs that include negative pronouns are given. Dynamic processes in the system of parts of speech are traced, and complex systemic connections and relations between words in morphology are revealed. The transition of negative pronouns into adverbs, which can be traced in the context, is accompanied by an internal change in the general part-of-speech meaning of indicativeness into characteristic. Therefore, the transposition of derivational words into nouns and adjectives demonstrates new categorical meanings of the derived units – objectivity and attribution. At the same time, the study has revealed common seme or semes of the original words and derivatives, which gives grounds to consider homonym pairs of functional homonyms as syncretic formations. It has been proven that the description of transposition phenomena using the example of negative pronouns helps in solving the complex problem of determining the part-of-speech of homophones, which arises in the practical course of morphology of the modern Ukrainian language.

Key words: pronoun, noun, adverb, adjective, transposition, transposit, lexico-grammatical homonymy, functional homonymy, substantivation, adjectivization, adverbialization, syncretism, lexical-grammatical classes of words.

Постановка проблеми. У практичному курсі морфології інколи нелегко визначити частиномовну належність слова, а тим більше тоді, коли маємо справу з однозвучними мовними одиницями, які належать до різних лексико-граматичних класів, тобто з міжчастиномовними омонімами. До складу таких одиниць зараховують займенники, які виступають еквівалентами іменників, прикметників і числівників, даючи найзагальніше уявлення про предметність, ознаку й число. «До класу займенників належать групи слів, які є найзагальнішим позначенням предметів, істот, явищ, понять або ознак. У процесі мовлення, за конкретних умов, займенники набирають значення дійсних осіб, речей, ознак. Завдяки такій семантиці займенники вживаються дуже

широко, тому-то, незважаючи на порівняно невелику кількість займенникових слів, вага їх у мовленні досить велика» [31, с. 266].

Українські лінгвісти по-різному бачать місце таких специфічних слів у системі частин мови. І. Вихованець, К. Городенська у «Теоретичній морфології української мови» виділяють 4 типи займенникових слів: займенникові іменники, займенникові прикметники, займенникові числівники, займенникові прислівники [2, с. 184–214]. На їхню думку, «своєрідність займенникових слів полягає в тому, що вони заступають відповідні частини мови, стаючи лексико-семантичними еквівалентами іменників, прикметників, числівників, прислівників» [2, с. 185]. В академічному виданні «Сучасна українська мова. Морфологія» І. Матвіяс пише: «З методичних міркувань доцільніше розглядати займенники як частину мови в традиційному плані» [31, с. 266]. Без сумніву, причина різних поглядів учених на цей клас слів зумовлена специфікою їх семантики, якій властивий високий ступінь абстрактності. За висловом І. Вихованця, «у займенникових словах наявне специфічне співвідношення семантики у сфері мови й мовлення: узагальнено-вказівний характер їхньої категорійної семантики в мові й мовленнєва опосередкованість їхніх лексичних значень, пов'язана з конкретною ситуацією, з відповідним контекстом» [2, с. 184].

Досить часто на практиці не можна провести чіткої межі між заперечними займенниками та їхніми функціональними омонімами. Тільки контекст допомагає встановити лексико-граматичний статус проблемних слів, які охоплені явищами міжчастиномовної омонімії. На думку О. Тараненка, «міжчастиномовні омоніми – слова або їхні окремі граматичні форми (омоформи), що, зберігаючи семантичні зв'язки на рівні лексичних значень (оскільки це однокореневі слова), набули різних граматично-категоріальних значень» [32, с. 402]. Не завжди відношеннями міжчастиномовної омонімії охоплені етимологічно споріднені слова (нерідко в омокомплекси об'єднуються різні за походженням одиниці), тому це визначення потребує деяких уточнень. Суть нашого підходу полягає в «розширенні» обсягу поняття міжчастиномовної омонімії. На наш погляд, міжчастиномовні омоніми – це етимологічно споріднені слова і такі, що на сучасному етапі розвитку мови сприймаються як різні за походженням, але збігаються в одній, кількох чи всіх словоформах та належать до різних лексико-граматичних класів (*а*$^{1\text{-}4}$ – сполучник, вигук, частка, іменник; *ба*$^{1\text{-}3}$ – вигук, частка, сполучник, *багато*$^{1\text{-}3}$ – прислівник, числівник, іменник; *близько*$^{1\text{-}2}$ – прислівник, прийменник; *гірко*$^{1\text{-}2}$ – прислівник, вигук; *ганьба*$^{1\text{-}3}$ – іменник, прислівник, вигук). Міжчастиномовні омоніми поділяємо на лексико-граматичні та функціональні. Наголошуємо, що лексико-граматична омонімія – це сфера мови, а функціональна омонімія – це сфера мовлення. Хоча лексико-граматичні омоніми виявляємо у мовленні, вони вже стали надбанням мовної системи, тобто закріпили в ній свій частиномовний статус, функціональні омоніми є явищем набагато складнішим і піддаються дослідженню значно важче, бо вони, змінивши свою типову синтаксичну функцію на нетипову, поступово входять до інших лексико-граматичних класів, чим засвідчують динамічні процеси всередині них. «Функціональні омоніми – це однакові за звучанням етимологічно споріднені слова чи окремі словоформи, що належать до різних частин мови (*авансом*$^{1\text{-}2}$ – іменник, прислівник; *багато*$^{1\text{-}2}$ – прислівник, числівник, іменник; *безкрай*$^{1\text{-}2}$ – іменник, прислівник; *близько*$^{1\text{-}2}$ – прислівник, прийменник; *боком*$^{1\text{-}2}$ – іменник, прислівник; *бордо*$^{1\text{-}2}$ – іменник, прикметник; *бродом*$^{1\text{-}2}$ – іменник, прислівник; *горе*$^{1\text{-}3}$ – іменник, прислівник, вигук; *десь*$^{1\text{-}2}$ – прислівник, частка; *довкола*$^{1\text{-}2}$ – прислівник, прийменник; *жаль*$^{1\text{-}2}$ – іменник, прислівник). Функціональні омоніми виникають у результаті транспозиції» [10, с. 97]. У широкому розумінні транспозиція позначає будь-яке переносне вживання мовної форми. У вузькому розумінні транспозиція, або функціональна транспозиція, – перехід слова з однієї частини мови до іншої або його вживання у функції іншої частини мови. Таку транспозицію поділяють на неповну (синтаксичну) та повну (морфологічну). Неповна (синтаксична) передбачає зміну синтаксичної функції вихідного слова без зміни частиномовної належності. Повна (морфологічна) позначає утворення слова іншої частини мови. [3, с. 639].

За твердженням О. О. Селіванової, згідно з сучасними теоріями частин мови яскраві частиномовні ознаки властиві не всім елементам певного класу, тому доцільним є виокремлення ядра (домінанти) лексикого-граматичного класу з найбільш спеціалізованими ознаками та периферії з розмитими властивостями класу, синкретизмом. За такого підходу частину мови кваліфікують як функціонально-граматичне поле [29, с. 440]. Явище перехідності частин мови поповнює периферію, причому периферійні зони частиномовних полів перетинаються та взаємодіють, тому процеси субстантивації, ад'єктивації, прономіналізації та ін. розхитують граматичну однорідність лексико-граматичних класів [29, с. 442].

Перехідні явища в межах частин мови є джерелом появи синкретизму. Синкретизм – «формальне нерозрізнення, злиття в одній формі різнорідних мовних елементів» [25, с. 538–539]. У мовознавчій науці термін використовують у двох значеннях: «1) збіг функціонально різних граматичних категорій і форм в одній формі, наприклад, відмінковий синкретизм; 2) поєднання (синтез) диференційних структурних і семантичних ознак одиниць мови, що протиставляються одна одній в системі мови і пов'язані явищами перехідності» [15, с. 3]. Аналізуючи окремі різновиди перехідних явищ, Л. В. Шитик переконана, що «синкретичні одиниці, завдяки економії мовних засобів, передають складні відношення між явищами дійсності, слугують своєрідними конденсаторами семантичної місткості [34, с. 143]. Постає питання, що відбувається в процесі переходу слова з однієї частини мови в іншу, яких морфолого-синтаксичних та семантичних змін зазнає похідна одиниця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському мовознавстві функціональну омонімію досліджували О. Кушлик [26], С. Соколова [30], О. Шипнівська [33], Н. Глібчук [7], У. Добосевич [20], І. Джочка [16], Є. Кісь [22] та ін.

Перехідні явища в системі частин мови вивчали такі науковці: В. Ващенко [1], Л. Мацько [27], Д. Гринчишин [14], Г. Гнатюк [11], К. Городенська [12], Й. Дзендзелівський [17], І. Вихованець [4], О. Кушлик [26], А. Загнітко [21], А. Габай [5], Н. Глібчук [9], У. Добосевич [19], Є. Кісь [23] та ін.

Синкретизм однозвучних одиниць лексико-граматичних класів висвітлювали І. Данилюк [15], О. Кушлик [26], Глібчук [8], У. Добосевич [18], Є. Кісь [24] та ін.

Займенник досліджували Й. Дзендзелівський [17], І. Вихованець [2], К. Городенська [2], В. Ожоган [28], В. Горпинич [13] та ін.

Постановка завдання. Усі перехідні явища заслуговують на увагу дослідників, ми ж зупинимося лише на процесах транспозиції заперечних займенників, у результаті яких виникають функціональні омоніми. **Мета** дослідження – виявити випадки переходу заперечних займенників в інші лексико-граматичні класи, розкрити механізм утворення похідних мовних одиниць із урахуванням явища синкретизму мотивувальних займенників і слів інших частин мови, описати омопари, які виникли на базі займенників указаного розряду. У процесі аналізу перехідних явищ будемо опиратися на три основні критерії виділення частин мови: семантичний, морфологічний, синтаксичний. Опис міжчастиномовних переходів допоможе у вирішенні складної проблеми визначення частиномовного статусу однозвучних слів, яка виникає у практичному курсі морфології сучасної української мови. Уживання різних частин мови в нетипових для них синтаксичних функціях створює сприятливий ґрунт для транспозиції вже не членів речення, а й для явищ переходу з однієї частини мови в іншу. **Джерельна база дослідження** – «Словник міжчастиномовних омонімів сучасної української мови» [6], ілюстративний матеріал до якого було дібрано з різностильових джерел – від фольклору та усного мовлення до художньої літератури, публіцистичного, конфесійного, наукового, офіційно-ділового, епістолярного стилів.

Виклад основного матеріалу. Як стверджує В. Горпинич, «займенникам властива невизначеність предметного значення кореня, відсутність номінативних відношень, надзвичайно широке і загальне значення, що й формує абстрактний характер їх семантики» [13, с. 137], тому абсолютно закономірно вони вступають у процеси транспозиції. Це підтверджує зібраний фактичний матеріал.

Заперечні займенники *ніхто*, *ніщо*, *ніякий*, *нікотрий*, *нічий*, будучи утворені від питальних за допомогою частки *ні*, виражають заперечення того лексичного змісту, який виражається відповідним питальним займенником, і граматичними особливостями не відрізняються від питальних.

У «Словнику міжчастиномовних омонімів сучасної української мови» зафіксовано п'ять омопар із заперечними займенниками, а саме: ***ніскі́льки***[1-2] (займенник, прислівник), ***нічия́***[1-2] (займенник, іменник), ***ні́чого***[1-2] (займенник, прислівник), ***нічо́го***[1-2] (займенник, прислівник) ***нія́кий***[1-2] (займенник, прикметник). Розглянемо окремо кожну омопару. Заперечний займенник *ніскі́льки* має частиномовне значення вказівності, вступає у відношення міжчастиномовної омонімії тільки у граматичних значеннях називного і знахідного відмінків, може виконувати синтаксичну функцію частини складеного підмета чи частини додатка: – *То скільки вам, Тимоше, за цей малюнок? – Мамо, вони – Тарас, – сказала дзвінко дівчина й звела на нього очі, мов вибачаючись. –* ***Ніскільки****. Це на спомин...* (В. Шевчук, «Син волі»). У наведеному контексті цей займенник «уживається для вираження повного заперечення якої-небудь кількості [6, с. 322]. Зазнаючи адвербіалізації, займенникова форма *ніскі́льки* ніби «застигає», утрачає здатність відмінюватися: *А чабан Горпищенко тільки радіє в душі, дивлячись, як люди смакують його водою, бо її* ***ніскільки*** *не меншає від того, що все літо беруть і беруть*

(О. Гончар, «Тронка»); *Записавсь* [Заболотний] *до аероклубу нібито скорше з мотивів вираженого самолюбства, хоча тепер, звісно,* ***ніскільки*** *не шкодує* (О. Гончар, «Твоя зоря»). Транспозит *ніскíльки* перестає відповідати на питання *скільки?*, утрачає категоріальне значення вказівності, набуває частиномовного значення ознаковості, але похідний прислівник, на наш погляд, зберігає зв'язок із мотивувальним займенником, між ними простежується зона синкретизму на рівні семантики. Аналізовану омопару об'єднує сема заперечення. Транспозит *ніскíльки* відповідає на питання *як*?, *якою мірою*? Це означальний прислівник, що має значення «ні в якій мірі; ↔ присл. *нітрохи*, *зовсім*» [6, с. 322].

Ще дві омопари омографів, які є словоформами лексеми *ніщо* ілюструють процеси адвербіалізації. Омоформи ***нíчого***[1] й ***нічóго*** стали базою для утворення прислівників, що мають різні значення. Займенникова форма ***нічóго*** (початкова форма *ніщо*) вступає у відношення міжчастиномовної омонімії тільки в граматичному значенні родового відмінка, зауважимо, що в реченні виступає додатком, залежним від присудка, вираженого інфінітивом. Цей займенник «уживається для позначення заперечного об'єкта дії або його відсутності. – «*Чому ви перемогли? У нас в Америці думають усі: тому що у вас кожен такий бідний, що йому* ***нічого*** *втрачати і тому не шкода розлучатися з життям» (міс Чінтер). – Дурниці говорять у вашій Америці* (О. Довженко, «Щоденник») [6, с. 323]. Зміна синтаксичної функції цієї займенникової форми в реченні (з додатка на частину складеного прислівникового присудка) є підґрунтям для транспозиції і змін на рівні семантики. Транспозит набуває значення «не доводиться, не випадає» [6, с. 323], що ілюструє такий контекст:*А що дитина мала таке саме прізвище, як і Петро, син Івана Северина, то дивуватися було* ***нічого****: половина Панської Долини носила прізвище Северин, а половина – Полотнюк* (М. Матіос, «Москалиця»). Цей функціональний омонім може вживатися з іншим семантичним відтінком, а саме «не варто, не треба, нема чого»: *Ну, впаде ота романтична шалінка, якою трохи тішився* [Дмитро Іванович] *і яка вже й так злиняла од часу, ну, цуратиметься її, й на його допомогу над докторською сподіватися* ***нічого*** (Ю. Мушкетик, «Біла тінь») [6, с. 323].

Займенникова форма ***нічóго*** (початкова форма *ніщо*) також вступає у відношення функціональної омонімії тільки в родовому відмінку, виконує синтаксичну фунцію додатка. Має два значення: 1. Уживається для позначення повної відсутності предмета як об'єкта дії. *Чи батькові не доводилось читати* ***нічого*** *іншого, чи, може, Шевченкова поезія, тяжке життя і сама непокірна постать бунтівничого Тараса справили на нього таке велике враження, але "Кобзар" був для батька все* (Б. Антоненко-Давидович, «Слово матері»). 2. *Розм.* Уживається для вираження повного заперечення якої-небудь кількості; ↔ займ. *ніскільки*. *Почав Ведмідь хазяйнувати, у пасіці порядкувати: …Дознались, кинулись до його – і меду не знайшли* ***нічого***… (Л. Глібов, «Ведмідь-пасічник») [6, с. 323]. Транспозит ***нічóго*** може бути означальним або предикативним прислівником, виконувати різні синтаксичні функції, а саме частини складеного іменного присудка, головного члена односкладного речення, обставини, неузгодженого означення. Похідне слово має три значення: 1. Непогано, може бути. *Варивон хитрувато примружився, підморгнув однією рудою кудлатою бровою, і Григорій в думці вже кається, що звернувся до нього. – Н-да! – слинить цигарку. – Сестричка моя двоюрідна, значить, з якого боку не подивись,* ***нічого*** *собі дівчина. Таку і на печі старости знайдуть* (М. Стельмах, «Велика рідня»); *Став я в болгарина. На весну й на літо найнявся. Платня* ***нічого****, краща, ніж в наших сторонах, а робота така, як на доброго вола...* (М. Коцюбинський, «Помстився»). 2. Непогано. – *Ну, як тобі? – припала до нього Соломія. – Та* ***нічого****... тільки дихати важко...* (М. Коцюбинський, «Дорогою ціною»); – *Як ся маєш? – запитав його хірург під час обходу палат і взяв за руку. Пульсу майже не було. –* ***Нічого****... Добре... Скажіть, докторе, жити буду? – прошепотів Карналюк, вдивляючись докторові, здавалось, в самісіньку душу* (О. Довженко, «Воля до життя»). **3.** Не страшно. *Після купання він був мокрий, як вівця, і трусився, клацаючи зубами по чубуку. –* ***Нічого****. Вона висохне на сонці, – втішав сам себе Йонька, розуміючи під словом "вона" не одежу, а люльку* (Г. Тютюнник, «Вир»). На наш погляд, вихідна форма і транспозит репрезентують явище синкретизму на рівні семантики, бо мають спільну сему заперечення, але похідне слово наче «заперечує» її, розвиває протилежні значення, а саме 'не погано', 'не сташно'.

Розуміємо, що перехід займенникових словоформ у прислівники – тривалий процес, інколи важко простежити ті зміни на якомусь етапі функціонування мови. І. Чапля в монографії «Прислівники в українській мові» розглядав адвербіалізацію як затяжний процес якісних змін граматичних категорій, унаслідок чого розвивається так звана морфологічна розгалуженість

та співвідносність прислівників. На його думку, «процес адвербіалізації стає завершеним лише тоді, коли нейтральне вживання однієї категорії при іншій приводить до втрати першою категорією своєї змінності й лексичної виразності» [35, с. 31].

Вартою уваги дослідників є лінгвістична історія займенникової словоформи в жіночому роді ***нічия́***, яка стала базою для іменника *нічия*, що набув нового значення: «Результат гри, при якому ніхто не виграв. *Суперник довго оглядав поле, уважно вивчив свої нотатки і відмовився. Пуня зробив ще один хід і сказав, що дружня* ***нічия*** *влаштувала б усіх* (Т. Прохасько, «З цього можна зробити кілька оповідань»); *Антоніна Михайлівна робить отак все: швидко і непомітно. Не любить безпорядку, гомону і сварки. З нею тяжко посваритися. Навіть у картах уникає виграшу, намагається звести на* ***нічию*** (Ю. Мушкетик, «Крапля крові»)» [6, с. 322]. Безперечно, це значення випливає із значення займенника: «який нікому не належить» [6, с. 322]. У результаті морфолого-синтаксичних процесів транспозит набуває частиномовного значення предметності, може узгоджуватися з прикметниками, займенниками прикметникового типу відмінювання, дієприкметниками в роді числі та відмінку, наприклад, *дружня нічия*, *кожна нічия*, *очікувана нічия*. Транспозиція розширює синтаксичні функції похідного іменника. Він може виступати підметом, частиною складеного іменного присудка, додатком, неузгодженим означенням, обставиною.

Заперечний займенник **нія́кий** вступає у відношення функціональної омонімії у граматичних значеннях чоловічого, жіночого, середнього родів, усіх відмінків, а також однини і множини. Він має два значення: 1. Уживається для вираження повного заперечення. *І, може, все життя – тільки неспинний потяг, що* ***ніякий*** *машиніст не в силі змінити напрямку його руху по призначених рейках між відомими, сірими станціями?* (В. Підмогильний, «Місто»); // Будь-який, який би не був. *Поїхати б і тобі. У безвість. Де тебе ніхто б не знав, де не догнали б тебе* ***ніякі*** *плітки,* ***ніякий*** *поговір… Зникнути, щезнути!* (О. Гончар, «Собор»). 2. *ніякий ні* + ім. Уживається для заперечення якості, властивості, ознаки предмета. *І чому має припинитися залізничий рух? Чому немає повітряного? Чому не працює* ***ніякий ні*** *телеграф,* ***ні*** *телефон? Що там діється?* (В. Винниченко, «Сонячна машина»). За нашими спостереженнями, у розмовному стилі цей займенник зазнає ад'єктивації (від лат. adjectivum – прикметник) – виду конверсії (різновиду транспозиції), що полягає у переході слів інших частин мови в прикметник. Найбільше охоплює дієприкметники, значно менше – займенники й числівники [11, с. 11]. Лексичне значення цього транспозита «поганий, нічого не вартий» ілюструють контексти: *Актор був з Генріха Генріховича… абсолютно* ***ніякий*** (Ю. Смолич, «Театр невідомого актора»); *Приніс чоловік додому свою потовчену душу, а жінка, як подорожник, до всіх виразок приклалась. Що в неї й хата не хата, а так – прикалабок раю. У неї – на двох глупóти, у нього – розум на двох. У цьому твердому світі він, може,* ***ніякий*** *скраю, зате як прийде додому, – для жінки він цар і бог* (Л. Костенко, «Маруся Чурай»). В основі явища ад'єктивації займенників – втрата частиномовного значення дейктичності й набуття транспозитом якісного характеру ознаки, тобто атрибутивності. На наш погляд, прикметник-транспозит ніякий усе одно зберігає семантичний зв'язок із мотивувальним заперечним займенником. Сема заперечення простежуються і в аналізованому похідному прикметнику, але він водночас має нову сему 'поганий', яка свідчить про ад'єктивацію.

Висновки. Між лексико-граматичними класами слів української мови існують тісні взаємозв'язки. Заперечні займенники ***ніскíльки***, ***нічия́***, ***ні́чого***, ***нічо́го***, ***нія́кий*** є транспонованими одиницями, тобто вихідними формами, які виявляють здатність уживатися у функції інших частин мови. Порівняльний аналіз як твірних слів, так і транспозитів дає підстави трактувати пари функціональних омонімів як синкретичні і взаємопов'язані одиниці, об'єднані спільністю семи чи сем. Займенники *ніскільки*, *нічого*, *нічого* зазнають адвербіалізації, при цьому змінюють категоріальне значення вказівності на ознаковість, виконують іншу синтаксичну функцію, «застигають» у вихідній словоформі, тобто стають незмінними. Займенникова форма лише жіночого роду *нічия* демонструє явище субстантивації, змінюючи частиномовне значення дейктичності на предметність. Транспозит *ніякий* зазнає ад'єктивації у всіх словоформах, набуває частиномовного значення атрибутивності. Аналіз омопар із заперечними займенниками показує тісний зв'язок морфології та синтаксису, свідчить про динамічні процеси в системі лексико-граматичних класів. Опис заперечних займенників як «учасників» перехідних процесів – це лише невелика частина тих виявів транспозиції, які відбуваються між частинами мови і потребують грунтовного вивчення. Перспективи дослідження вбачаємо в детальному й вичерпному описі омопар чи омокомплексів усіх розрядів займенників із урахуванням явища синкретизму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ващенко В. С. Явища переходу в системі частин мови. *Українська мова в школі.* 1953. № 6. С. 14–22.

2. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови / за ред. І. Вихованця. Київ: Пульсари, 2004. 398 с.

3. Вихованець І. Р. Транспозиція. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ : Українська енциклопедія ім. М. Бажана, 2000. С. 639.

4. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті : монографія. Київ : Наукова думка, 1988. 256 с.

5. Габай А. Ю. Синтаксична прислівникова транспозиція в сучасній українській літературній мові: монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. 232 с.

6. Глібчук Н., Добосевич У. Словник міжчастиномовних омонімів сучасної української мови. Львів : Апріорі, 2016. 640 с.

7. Глібчук Н. М. Вербалізація вигуків та звуконаслідувальних слів у площині функціональної омонімії. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна.* Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2020. Вип. 72. С. 63–75.

8. Глібчук Н. М. Синкретична природа незмінюваних прикметників. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна.* 2016. Вип. 63. С.13–23.

9. Глібчук Н. Препозиціоналізація у площині міжчастиномовної омонімії. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна.* 2018. Вип. 68. С. 58–67.

10. Глібчук Н. Синкретизм у площині функціональної омонімії. *Україноцентризм наукового сумління*: *збірник наукових праць на пошану професора Зеновія Терлака.* Львів: Ліга-Прес, 2014. С. 91–113.

11. Гнатюк Г. М. Ад'єктивація дієприкметників у сучасній українській літературній мові. *Мовознавство*. 1983. № 1. С. 19–29.

12. Городенська К. Г. Вираження неозначеної кількості засобами української мови. *Мовознавство*. 1978. № 4. С. 18–21.

13. Горпинич В. О. Морфологія української мови. Київ : Академія, 2004. 336 с.

14. Гринчишин Д. Г. Явище субстантивації в українській мові (субстантивація прикметників). Київ : Наукова думка, 1965. 112 с.

15. Данилюк І. Г. Синкретизм у системі частин мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Донецьк, 2006. 20 с.

16. Джочка І. Ф. Семантико-граматичні параметри омокомплексу *як. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. 2021. № 88. С. 79–88.

17. Дзендзелівський Й. О. Прономіналізація в українській мові. *Українська мова в шк*олі. 1995. № 1. С. 14–20.

18. Добосевич У. Б. Міжчастиномовний синкретизм як вияв експресії. *Записки з українського мовознавства.* Одеса, 2024. Вип. 31. С. 160–172.

19. Добосевич У. Б. Модаляція самостійних частин мови: семантико-граматичні зміни. *Закарпатські філологічні студії.* Ужгород, 2024. Т. 1, вип. 33. С.43–50.

20. Добосевич У. Б. Субстантивація як вияв транспозитних можливостей різних частин мови. *Лінгвістичні студії: зб. наук. праць.* Донецьк : ДонНУ, 2011. Вип. 22. С. 91–97.

21. Загнітко А. П. Прийменники у структурі тексту: первинні і вторинні вияви. *Лінгвістичні студії : зб. наук. праць.* Донецьк : ДонНУ, 2007. Вип. 15. С. 120–131.

22. Кісь Є. Б. Екстралінгвальний чинник як передумова розвитку функціональної омонімії (на прикладі інтер'єктивації іменників). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.* 2023. Вип. 2 (50). С. 200–207.

23. Кісь Є. Б. Транспозиція іменників у предикативні прислівники із семою позитивної оцінки. *Закарпатські філологічні студії.* 2024. Т. 1, вип. 34. С. 37–41.

24. Кісь Є. Б. Синкретично-потенційні функціональні омопари іменник / прийменник у сучасній українській літературній мові (на базі ГРАКу). *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика.* 2023. Том 34 (73) № 4. С. 8–13.

25. Кочерган М. П. Синкретизм. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ : Українська енциклопедія ім. М. Бажана, 2000. С. 538–539.

26. Кушлик О. П. Омонімія незмінних класів слів : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 2000. 20 с.

27. Мацько Л. І. Інтер'єктиви в українській мові : навчальний посібник. Київ : КДПІ, 1981. 131 с.

28. Ожоган В. М. Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови. Київ, 1997. 230 с.

29. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.

30. Соколова С. В. Транспозиційні передумови розвитку функціональної омонімії в українській мові (на матеріалі лексико-граматичного класу прислівників) : монографія. Київ : Альфа-М, 2010. 207 с.

31. Сучасна українська літературна мова : морфологія / за ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1969. 583 с.

32. Тараненко О. О. Омоніми. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ : Українська енциклопедія ім. М. Бажана, 2000. С. 402.

33. Шипнівська О. О. Міжчастиномовна морфологічна омонімія сучасної української мови : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2021. 192 с.

34. Шитик Л. В. Феномен синкретизму в проекції на мовні рівні. *Вісник Черкаського університету. Серія Філологічні науки*. 2009. № 169. С. 132–145.

35. Чапля І. К. Прислівники в українській мові. Харків : Вид-во ХДУ, 1960. 124 с.

УДК 811.161.2'367.2
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.5

ЕКСПРЕСИВНІ ВАРІАЦІЇ РЕЧЕННЯ У ТВОРАХ ПИСЬМЕННИКІВ ПРИДНІПРОВ'Я

EXPRESSIVE SENTENCE VARIATIONS ON THE WORKS OF WRITERS FROM THE DNIPRO REGION

Дворська Д.А.,
orcid.org/0009-0008-0589-6463
магістерка кафедри української мови
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Шевченко Т.В.,
orcid.org/0000-0002-8463-4195
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Стаття присвячена проблемі експресивності в сучасній українській мові, зокрема в контексті синтаксичної мікросистеми творів письменників Придніпров'я. Фактичним матеріалом слугували художні тексти Олеся Гончара та Валентина Чемериса: «Модри Камень», «Прапороносці», «Собор», «Тронка», «Двоє в бункері, не рахуючи привида», «Ольвія», «Подвиг Артеміди», а також «Щоденники» О. Гончара. У дослідженні схарактеризовано синтаксичні експресеми на основі прозової творчості авторів, проаналізовано структурно-семантичні та функційно-стилістичні особливості експресивного синтаксису, визначено експресивний та функційний потенціал риторичних висловлень. На фактичному матеріалу проаналізовано синтаксичні експресеми, зокрема парцеляцію та повтори, як засоби увиразнння висловленого. Доведено, що основними функціями парцеляції в аналізованих текстах є уточнювальна, характеризувальна, описова та оцінна. Повтор є характерною рисою авторського ідіостилю, його використовують не лише для стилізації, але й для створення конкретного емоційного враження від тексту. Автори художніх текстів часто звертаються до риторичних питань, щоб захопити увагу читача, створити значний емоційний ефект і надати тексту піднесеного звучання. Цей прийом активізує рефлексію читача, спонукає його до особистих роздумів та емоційного відгуку, сприяє самостійному формуванню висновків. Номінативні речення виконують особливу стилістичну роль у зображенні статичних картин і явищ. У художніх текстах нагромадження таких коротких, зосереджених номінативних речень створює ефект візуальної оповіді, нагадуючи кінематографічний стиль або ремарки в п'єсах. Це сприяє глибшому зануренню в атмосферу сцени, передаючи відчуття безпосередньої присутності читача в описуваному просторі. Результати дослідження свідчать про те, що усі ці синтаксичні засоби виконують інтонаційно-ритмічну функцію та допомагають реалізувати авторські настанови та задуми.

Ключові слова: семантичний синтаксис, експресивність, парцельовані конструкції, лексичний повтор, номінативне речення.

The article focuses on the problem of expressiveness in the modern Ukrainian language in the context of syntactic constructions based on the works of writers from the Dnipro region. The factual material was the literary texts of Oles Honchar and Valentyn Chemerys: "The Blue Stone", "The Banner Bearers", "The Cathedral", "The Trojan Woman", "Two in the Bunker, Not Including the Ghost", "Olvia", "The Feat of Artemis", as well as "Diaries" by O. Honchar. The study characterized syntactic expressemes based on the prose work of the authors, analyzed the structural-semantic and functional-stylistic features of expressive syntax, and determined the expressive and functional potential of rhetorical statements. Syntactic expressemes, such as parcellation and repetitions, were analyzed on the factual material as means of emphasizing the statement. First of all, the main functions of parcellation in the analyzed texts are clarifying, characterizing, descriptive, and evaluative. Repetition is a characteristic feature of the author's idiostyle and is used not only for stylization, but also to create a specific emotional impression of the text. Authors of literary texts often resort to rhetorical questions to capture the reader's attention, create a strong emotional effect, and give the text a sublime sound. This technique activates the reader's reflection, encourages him to personal reflections and emotional response, which makes him more involved in the process of perceiving the work and contributes to the independent formation of conclusions. Nominative sentences perform a special stylistic role in depicting static pictures and phenomena. In literary texts, the accumulation of such short, concentrated nominative sentences creates the effect of a visual narrative, reminiscent of the cinematic style or remarks in plays. This contributes to a deeper immersion in the atmosphere of the scene, conveying the feeling of the reader's direct presence in the described space. The results of the study indicate that the various types of syntactic means listed perform an intonation-rhythmic function and implement the author's guidelines and ideas.

Key words: semantic syntax, expressiveness, parceled constructions, lexical repetition, nominative case.

Постановка проблеми. Синтаксисичний рівень мови є важливим складником художньої структури твору, адже саме через нього формується індивідуальний стиль автора. Особливості мовлення письменника можна зрозуміти лише проаналізувавши синтаксичні конструкції, які він використовує.

У 60-х роках XX століття з'явився термін «експресивний синтаксис», який позначає певні мовні

явища в письмових текстах. Питання експресивного синтаксису вперше підняв Шарль Баллі, який вважав, що «експресивний компонент є обов'язковою частиною висловлювання» [13, с. 14].

На сьогодні лінгвістична категорія експресивності та експресивний синтаксис активно досліджують українські та зарубіжні мовознавці. Однак, ще досі не існує загальноприйнятого тлумачення цих понять. Термін «експресивний» у мовознавстві часто ототожнюється з емоційністю, але насправді він значно ширший і включає інтенсивність, емоційність, оцінне ставлення, образність та різні комунікативні наміри мовця. Сьогодні експресивний синтаксис у художній прозі вивчають на стику комунікативно-функційного синтаксису та стилістики дискурсу. Застосування функційного та структурного підходів до експресивного синтаксису дозволяє дослідити його прагматичний потенціал, через який автор передає багатогранність емоційно-експресивних значень за допомогою синтаксичного маркування та відображає власну свідомість і мислення.

Незважаючи на наявність численних наукових розвідок, присвячених експресивнимваріаціям речень, творчість письменників Придніпров'я досі не була проаналізована в межах використання експресивно-образних засобів, що й зумовлює актуальність нашого дослідження, у якому ми розглядаємо експресеми, вживані у прозових текстів майстрів слова Придніпров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над проблемами експресивного синтаксису, як окремого напряму синтаксичних досліджень в українському мовознавстві, працюють Н. Бабич, П. Дудик, А. Загнітко, Т. Коваль, С. Марич, Л. Мацько, А. Попович, О. Селіванова, О. Тараненко та ін. Автором теорії експресивності вважають лінгвіста Шарля Баллі, представника Женевської лінгвістичної школи, він є один із засновників експресивної стилістики. У другій половині XX століття поняття «експресії» та «експресивності» почали активно досліджувати у вітчизняному мовознавстві. Окрім номінативної та комунікативної функцій, експресивна функція стала однією з найважливіших в українській літературній мові. Це підтверджують численні наукові праці, присвячені дослідженню експресивних механізмів і засобів, авторства таких учених, як-от: Н. Бойко, М. Гамзюк, Д. Ганич, П. Дудик, А. Загнітко, Н. Кочукова, В. Чабаненко та інші.

Постановка завдання – дослідити експресивні засоби на рівні синтаксису, що виступають специфічними актуалізаторами тексту, розширюючи можливості асоціативного сприйняття, інтерпретації та суб'єктивного осмислення повідомлення на матеріалі прозових творів письменників Придніпров'я, зокрема у синтаксичній мікросистемі творів Олеся Гончара та Валентина Чемериса.

Виклад основного матеріалу. Стилістичний синтаксис є важливим елементом художнього мовлення, адже він не лише формує структуру тексту, а й впливає на його емоційне забарвлення.

Під терміном «стилістичний синтаксис» у контексті художнього твору мається на увазі не лише усталений набір синтаксичних засобів, а й комплекс продуктивних і широко вживаних експресивних та емоційно насичених синтаксичних конструкцій, характерних для художнього мовлення авторів. Ці мовні одиниці надають тексту особливої виразності та виконують важливі стилістичні функції, сприяючи сприйняттю, розумінню та актуалізації його змісту [8, с. 137].

До синтаксичних експресивних конструкцій найчастіше зараховують такі явища, як-от: *парцеляція, лексичний повтор із синтаксичним поширенням, риторичні питання та ланцюжки номінативних речень*.

Одним із найбільш колоритних засобів підсилення виразності, що базується на синтаксичному перерозподілі, розчленування та виділенні окремих компонентів, є **парцеляція**.

У художніх текстах письменників Придніпров'я трапляються різні за функційною природою парцельовані конструкції. Їх можна структурувати у такий спосіб:

а) в основній структурі подано суб'єкт чи об'єкт, на якому треба акцентувати увагу, а парцелят містить реальне судження автора про них, наприклад: «*Скільки конфліктів лютує в сучасному світі! Державних, ідеологічних…»* [6, с. 314];

б) у темі основного речення відтворено певний факт дійсності, парцелят цей факт конкретизує та уточнює, наприклад: «*Юрій Кондратюк. Загинув тут же, під Калугою, в 1942-му. В обмотках»* [6, с. 198];

в) в основній частині описана певна ситуація, парцельована частина розповідає про суб'єкт, який є головною дійовою особою цієї ситуації, наприклад: «*Все сталось зненацька, приголомшливо… І для нього, і для всіх»* [6, с. 305].

Наведені типи парцельованих речень мають уточнювальний характер і виконують функції пояснення, розширення, доповнення.

Особливою експресією вирізняються конструкції, що зображають зовнішність людини або талант: *«Щоб не глухнути, одягала танкістський шолом. І ставала тоді схожою на Афіну Палладу. На богиню, що працює»* [6, с. 302]; *«Геній*

Франків, звичайно, найбільше виявив себе у здатності передбачати майбутнє. У тих сторінках, що їх і в 50-томному не знайти…» [6, с. 473].

Письменники Придніпров'я використовують парцельовані конструкції з метою індивідуально-авторської стилізації, наприклад: «*Згадую Делі, і ті погляди жіночі, миттєві, як темна блискавка… І зграйки тих жебрачат маленьких, галасливих, вічно голодних і повних енергії*» [6, с. 535]; *«Іноді їй снилася мати: ніч, пустельна вулиця, навколо ні душі. Здається, все живе вимерло, лише вітер виє, а сич ухкає. І раптом, немов з-під землі, на вулиці з'являється жінка в чорному… Мовчки простягає руки і наближається до неї, а вітер моторошно лопотить її чорним плащем…»* [11].

У художніх текстах письменників Придніпров'я парцеляція є поширеним явищем, вона виконує різноманітні експресивно-стилістичні функції. Митці слова використовують парцеляцію:

а) для актуалізації окремих деталей: «*Але роман новий написав. Повен песимізму. Про майбутнє людства*» [6, с. 419]; *«– Я готова пожертвувати життям за вітчизну, тільки… – І вже тихіше додала: – Тільки не йти до того скіфа в кибитці чи шатро»* [11];

б) для передавання емоційно-психічного стану персонажа: «*Важко будувати міста, але ще, мабуть, важче їх оберігати. Від спотворювача, від невігласа, від деформатора…»* [6, с. 505]; *«– Ей, ей, ти що? – поспішно вигукнув Тапур. – Скажена! Давай, опусти акінак!»* [11];

в) для конкретизації змісту базової частини вислову: «*– А я думав… коли повернуся з армії, заведу трактор і – в поле»* [10]; «*– Коли… Коли щось станеться, – напишіть їй, будь ласка… Більше нікого немає»* [2];

г) для створення ефекту невимушеності, спонтанності спілкування: *« – Ти що, очманів, Віталію?! – кричу, відчуваючи глибоко в душі огидний страх – хочеться жити, хочеться вибратися з бункера, хочеться демобілізуватися, повернутися додому»* [10];

ґ) для прихованої іронії: «*Це нібито тіла-апарати радіусом до 3 м. З людиноподібними на борту»* [6, с. 287]; «*… на цей раз проти хамства. Дрімучого, зажирілого…*» [6, с. 218];

д) для вираження авторського захоплення: «*Чути гарну українську мову. Природну – як із джерела*» [6, с. 254]; «*О Боже, дай нам звідати цього щастя! Щастя волі й чистоти!*» [7, с. 482].

Отже, висновкуємо, що парцельовані речення у творах письменників Придніпров'я мають різноманітну структуру та емоційно-експресивне забарвлення. Парцеляція не порушує зв'язків у простому реченні або між частинами складного речення, а, навпаки, допомагає уникнути зайвих розділових знаків у граматичній структурі, підвищуючи інформаційну насиченість висловлювання.

Однією з важливих стилістичних фігур, що є художнім засобом індивідуально-авторського естетичного та емоційного освоєння дійсності, є **повтор**.

Повтори формують основу інтонаційного руху, оскільки повторення слова є формою його емфатичного виділення, яке потребує зміни інтонації для досягнення зростання або спадання, адже емоційно забарвлене мовлення не витримує інтонаційної тавтології. Незважаючи на те, що в тексті формально повторюється одна й та ж лексема або словосполучення, кожне наступне повторення в контекстуальному оточенні виявляє нові значення. У такий спосіб повтор не лише структурно організує текст, але й актуалізує нові контекстні відтінки значення, посилюючи ритмічний ефект.

Повтори використовують з метою увиразнення певного члена речення, наприклад: «*А молодість не вернеться – не вернеться вона…»* [7, с. 549]; *«Моя професія – це думати. Думати образами*» [5, с. 442]; за допомогою цього засобу свідомо створюють тавтологію, наприклад: «*Тисячі тисяч тут таких, як ви!* [7, с. 180]. Експресивне значення подекуди досягається завдяки повтору, який використано з метою наростання питальної інтонації в тексті: *«Чорнобилем спокутує Україна перед людством, але за що? За що?*» [7, с. 224].

Динамічність та рухомість висловлення передані в художніх творах через використання повтору: *«Накупавшись, вона виходить на берег, прекрасна як… як богиня. А насправді, як я вже казав, вона й була богинею Давньої Греції»* [12]; *«… Це була не проста жінка (хоча простих жінок взагалі не існує, всі вони – ого-го!) – а богиня. А взагалі, всі жінки – богині»* [12]. Іноді повтор коригує зміст висловлення завдяки акценту на будь-якому елементі синтаксичної конструкції, наприклад: *«А є мова вселюдська – мова серця, мова душі»* [6, с. 136]. Повтор є джерелом додаткової інформації щодо характеру сприйняття ситуації, наприклад: *«Згадувати про молодість, про щастя молодості – це теж щастя»* [7, с. 73].

Письменники використовують повтор також для уточнення певних понять та категорій. Так, повтор-підхоплення допомагає глибше осмислити інформацію, яку автор подає за допомогою тропів, наприклад: *«Можна сказати, що цей народ і сьогодні в кольчузі – в кольчузі духовній»*

[7, с. 22]; *«Немає пояснення цьому найжахливішому злу – злу, що націлене на душу народу»* [7, с. 71]. В одній синтаксичній конструкції повтор можуть вживати разом з іншими експресивними засобами, зокрема парцеляцією, наприклад: *«Нью-Йорк (Манхеттен) з мосту виглядає фантастично, навіть страхітливо, весь у вогнях. Скелі у вогнях»* [6, с. 168]; *«Я вчинив великий гріх? – Гріх не гріх, а під час екзаменів …»* [4].

Отже, джерелом додаткової інформативності, експресивності в прозовому тексті та зв'язувальним елементом мовлення виступають повтори. Вони є характерною ознакою авторського ідіостилю і вживаються не тільки для стилізації, а й для конкретного чуттєвого сприйняття тексту.

Питальні конструкції є поширеним експресивним засобом у художніх творах письменників Придніпров'я на рівні макросинтаксису тексту. Не всі питальні речення потребують відповіді, але кожне з них спонукає до роздумів. Навіть у монологічному мовленні вони допомагають встановити певний контакт між автором і читачем. Риторичне питання підвищує емоційний тон висловлювання, що посилює його прагматичний ефект.

Наведемо приклади питальних конструкцій, які використано письменниками Придніпров'я та структуруємо їх за семантичними особливостями: а) конструкції з прогнозованою відповіддю – цей тип переважно містить у змісті питання конкретику, і в таких випадках читач напевне очікує якоїсь інформації: *«Ідемо, банда. Скільки вас? Три тисячі!»* [5, с. 433]; *«Часу не вистачає? Не часу, а національної свідомості не вистачає, патріотичного почуття»* [6, с. 126]; б) питальні конструкції, відповідь на які може бути або стверджувальною, або ж заперечною : *«Чи знав Рузвельт про голод в Україні? Безперечно!»* [7, с. 486]; *«Що ж – вічність? Ніч, кажуть, пітьма? Ні: рух і світло!»* [6, с. 11]; в) питальні конструкції з відповіддю: «*Ці діячі справді прагнуть тернових вінків? Хочуть постраждати? Думають, що ми посадимо їх у тюрму? Ні, ми не такі наївні»* [5, с. 344]; г) власне риторичні питання: «*Жити в царстві самотності – що є страшніше за це?* [6, с. 473]; «*…невже ми справді наближаємось до апокаліпсису?* [6, с. 314]; *«Відтоді минуло ані багато, ані мало – півтораста років»* [9, с. 52]; д) питальні конструкції, що спонукають до роздумів (іноді на питання відповідь дає сам автор): *«Думаю: що ж нас розділяє? Атлантичний океан? Ні, це щось значно більше, ніж просто океан…»* [6, с. 133]; «*Мріє кудись – а куди? Може, в минуле, а може, в майбутнє»* [1, с. 140]. Отже, риторичне питання дозволяє підвищити загальний емоційний тон висловлювання з метою посилення його комунікативного ефекту, може використовуватися як засіб економії мовних ресурсів, для створення ефекту присутності читача при спілкуванні героїв шляхом мимовільного залучення відповідної інтонації.

Називні (номінативні) речення посідають особливе місце в експресивному синтаксисі аналізованих текстів, слугуючи цілісному вираженню форми й змісту твору, образно презентуючи картини життя.

Найбільш поширеним типом номінативних утворень у текстах письменників є речення буттєві (екзистенційні). Вони змальовують обстановку, оточення, стимулюють подальше розгортання дії. Тому буттєві номінативні речення здебільшого займають початкове місце в контекстах, від них поширюється подальше ускладнення та наростання дії.

О. Гончар і В. Чемерис у своєму художньому мовленні вдаються до створення особливого ефекту масовості зображуваного, використовуючи номінативні екзистенціальні речення, наприклад: *«Стоянки човнів, кафе з музикою…»* [3, с. 49]. Такі номінативні речення широко використовуються для образного змалювання природних явищ і створення пейзажів. Структурно вони часто містять означення, зокрема художні епітети. Вживаючи такі речення, письменники не лише малюють пейзаж, а й передають атмосферу, в якій розгортається дія, наприклад: *«Осінь, ніч …»* [4]; *«Голі вершини сопок, темні масиви лісів. Урвища. Провалля. Розмиті зливами дороги»* [2]. Завдяки умілому поєднанню номінативних конструкцій у ланцюги складних речень прозовий текс наповнюється незвичною для нього ліричністю, чуттєвістю.

За допомогою номінативних речень письменники передають почуття захоплення, що додає текстам емоційного звучання: *«Краса! Електричка на вулицях. Місячні вечори»* [2]. Для підсилення зображуваного іноді повторюють номінативні речення: *«Тиша, тиша, мов на дні океану»* [4]; *« Білі-білі губи, я до того ніколи не бачив у людей таких білих губів»* [10]. Повтор та ампліфікація в називних реченнях сприяють динаміці викладу, створенню монологів-описів. Часто автори створюють такі номінативні речення, у яких відчутне оцінне ставлення, маркерами таких конструкцій є частки *це, оце*, наприклад: *«Оце життя!»* [4]. Контекст відіграє важливу роль у всіх типах номінативних речень.

Часто в художньому мовленні натрапляємо на номінативні речення з підвищеним емоцій-

ним забарвленням. Ці речення можуть бути оклично-номінативними, виражаючи інтенсивні почуття, переживання та враження. У таких реченнях послідовно використано підсилювальні частки та вигуки, наприклад: *«Ох, публіка! Ох, народець!»* [3, с. 110]. Експресивні вигуки містять психологічний підтекст, виражаючи невдоволення, іронію. Автор використовує такі речення, щоб виділити з певного контексту найсуттєвіше, найважливіше за змістом висловлювання й зосередити на ньому увагу читача, часто за таким висловом слідує форма роздуму, наприклад: *«Доля! Так! У справедливих армій доля завжди прекрасна»* [2].

Отже, номінативні речення можуть використовувати для створення композиції тексту, вони часто слугують своєрідним обрамленням з метою виявлення елементів ланцюга подій і фактів, що динамічно розвиваються, тобто беруть участь у кінематографічності сюжету. Такі речення не тільки інформують номінативними знаками про світ реальності чи про внутрішній світ персонажа, а й перебирають на себе характеризувальні, оцінні функції, викликають широке коло асоціацій, сприяють виникненню емпатії в читача.

Висновки і пропозиції. Отже, синтаксична експресія досягається різноманітними прийомами художнього мовлення, що орієнтовані на образну систему, яка впливає на читача та репрезентована за допомогою певного набору експресивних конструкцій. Ці синтаксичні конструкції пов'язані зі змістом, а їхня структурно-семантична організація визначається комунікативними установками письменників, зорієнтованими на максимальний вплив на читача. На виникнення експресивності як характеристики мови або тексту впливають особливості комунікативної ситуації, наміри мовця, а також лінгвістичний та екстралінгвістичний (соціальний) контекст комунікативного акту. Аналіз фактичного матеріалу засвідчив, що найбільш поширеними засобами експресивного синтаксису з комунікативним значенням є парцеляція, лексичний повтор із синтаксичним поширенням, риторичні питання та ланцюжки номінативних речень. Комунікативний підхід до вивчення експресивних синтаксичних конструкцій дозволяє проаналізувати способи вираження авторської позиції в тексті, розкрити їхній комунікативний потенціал, який актуалізується в конкретному мовному середовищі. Це дозволяє створити довершені образи героїв художніх творів, передати широкий спектр емоцій та досягти глибокого впливу на читача.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гончар О. Модри Камень. *Бібліотека української літератури «УкрЛіб».* URL: https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=3112

2. Гончар О. Прапороносці. *Бібліотека української літератури «УкрЛіб».* URL: https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=549

3. Гончар О. Т. Собор: Роман: Для ст. шк. Віку / [Пе-редм. І. С. Бокого]; Іл. В. Є. Перевальського. К.: Веселка, 1992. 286 с.

4. Гончар О. Тронка. *Бібліотека української літератури «УкрЛіб».* URL: https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=552

5. Гончар О. Щоденники: у 3 т. Київ: Веселка, 2003. Том 1: 1947–1967. 456 с.

6. Гончар О. Щоденники: у 3 т. Київ: Веселка, 2003. Том 2: 1968–1983. 607 с.

7. Гончар О. Щоденники: у 3 т. Київ: Веселка, 2004. Том 3: 1984–1995. 648 с.

8. Загнітко А. Теоретична граматика української мови: Синтаксис: монографія. Донецьк: ДонНУ, 2001. 662 с.

9. Мицик Ю., Чабан М., Добрянський Л. Чуєш ваш голос. Родоводи на надпорізьких сіл Волоського і Майорки. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Mytsyk_Yurii/Chuiu_vash_holos_Rodovody_nadporizkykh_sil_Voloskoho_i_Maiorky/

10. Чемерис В. Двоє в бункері, не рахуючи привида. *Бібліотека української літератури «УкрЛіб».* URL: https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=11754

11. Чемерис В. Ольвія. *Освіта.ua.* URL: https://osvita.ua/school/literature/ch/77919/files.html

12. Чемерис В. Подвиг Артеміди. *Бібліотека української літератури «УкрЛіб».* URL: https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=11774

13. Bally (Charles) Linguistique générale et linguistique française, editor A. 2e édition, entièrement refondue. Berne, A. Francke, s.a. 1965. 440 p. URL: https://archive.org/details/linguistiquegene0000ball/page/n3/mode/2up

УДК 811. 161. 2’373, 611
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.6

ГРАМАТИЧНА ПАЛІТРА СЛОВОФОРМИ *ВСЕ* У КОНТЕКСТІ ТРАНСПОЗИТНИХ ТА СИНКРЕТИЧНИХ ЯВИЩ

THE GRAMMATICAL PALETTE OF THE WORD FORM “VSE” IN THE CONTEXT OF TRANSPOSITIONAL AND SYNCRETIC PHENOMENA

Добосевич У.Б.,
orcid.org/0009-0004-1367-7931
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови імені професора Івана Ковалика
Львівського національного університету імені Івана Франка

У межах кожної з традиційно виокремлюваних частин мови можна простежити системні, регулярні явища, що становлять ядро, а також периферійні, перехідні – подекуди унікальні, які виявляють глибинні взаємозв’язки між мовними і мовленнєвими одиницями, демонструють лінгвокреативний потенціал і водночас тенденцію до економії мовних засобів. До таких явищ належить міжчастиномовна омонімія, а також пов’язаний з комунікативними особливостями міжчастиномовний синкретизм. У лексико-граматичному класі займенників (займенникових слів) можна простежити природу, шляхи та особливості перехідних і синкретичних явищ.

Об’єктом аналізу у пропонованій статті стала словоформа ***все*** (відповідно до традиційного трактування – означальний займенник у формі середнього роду називного/знахідного відмінка однини) у всій можливій палітрі його функціювання. Різноманітні функційні навантаження займенника ***все*** призводять до міжчастиномовної транспозиції та міжчастиномовного синкретизму. Метою статті є висвітлення усіх частиномовних аспектів вживання цієї словоформи через призму виявлення природи та закономірностей, граматичних і семантичних змін у цих процесах.

Лексико-граматичний діапазон функціювання словоформи ***все*** широкий та різноманітний. Первинний означальний займенник демонструє здатність до функційної міжчастиномовної транспозиції, а саме субстантивації, адвербіалізації, партикуляції, інтер’єктивації. Кожен вид транспозиції пов’язаний з системними змінами, які відбуваються на різних рівнях – насамперед синтаксичному, а відтак окреслюються семантичні зрушення і певні морфологічні зміни. Окремі контексти потребують спеціальної частиномовної інтерпретації аналізованої словоформи із залученням комунікативних підходів, оскільки проявляють семантичну, граматичну і функційну неоднозначність, унаслідок чого можна спостерігати явище міжчастиномовного синкретизму. За певних комунікативних умов міжчастиномовний синкретизм може стати художнім засобом.

Ключові слова: займенникове слово, транспозиція, субстантивація, адвербіалізація, партикуляція, інтер’єктивація, синкретизм.

Within each of the traditionally distinguished parts of speech, one can trace systemic, regular phenomena that make the core, as well as peripheral, transitive, and sometimes unique phenomena that reveal deep connections between language and speech units, demonstrate linguistic and creative potential and at the same time a tendency to save language means. Such phenomena include inter-part-of-speech homonymy and inter-part-of-speech syncretism related to communicative features. In the lexical and grammatical class of pronouns (pronoun words), one can trace the nature, ways and peculiarities of transitional and syncretic phenomena.

The object of analysis in this article is the word form ‘vse’ (according to the traditional interpretation – the adjective pronoun in the neuter gender of the nominative/accusative case in singular) in the entire possible palette of its functioning. Various functional loadings of the pronoun ‘vse’ lead to inter-part-of-speech transposition and inter-part-of-speech syncretism. The purpose of the article is to highlight all the part-of-speech aspects of the usage of this word through the prism of revealing the nature and patterns, grammatical and semantic changes in these processes.

The lexical and grammatical functioning range of the word form ‘vse’ is increasingly wide and diverse. The primary adjective pronoun demonstrates the ability to undergo functional inter-part-of-speech transposition, in particular substantivation, adverbialization, particularization and interjectification. Each type of transposition is associated with systemic changes that occur at different levels, primarily at the syntactic level, and thus semantic shifts and certain morphological changes are outlined. Certain contexts require a special part-of-speech interpretation of the analyzed word form with the use of communicative approaches, since they show semantic, grammatical and functional ambiguity, which results in the phenomenon of inter-part-of-speech syncretism. Under certain communicative conditions, inter-part-of-speech syncretism can become an expressive means.

Key words: pronoun word, transposition, substantivation, adverbialization, particularization, interjectification, syncretism.

Постановка проблеми. Особливим виявом структурно-системної організації мови на граматичному рівні є лексико-граматичні класи слів (частини мови), які мають специфічні, притаманні лише їм загальнокатегоріальні значення, морфологічні властивості, синтаксичні функції та словотвірні моделі. У межах кожної з традиційно виокремлюваних частин мови можна простежити системні, регулярні явища, що становлять ядро, а також периферійні, перехідні – подекуди унікальні, які виявляють глибинні взаємозв’язки між мовними і мовленнєвими одиницями, демон-

струють лінгвокреативний потенціал і водночас тенденцію до економії мовних засобів. До таких явищ належить міжчастиномовна омонімія, а також пов'язаний з комунікативними особливостями міжчастиномовний синкретизм. Є певні частини мови, у яких особливо рельєфно можна простежити формування міжчастиномовної омонімії та синкретизму. До таких лексико-граматичних класів належать займенники (займенникові слова), а отже, на цьому матеріалі можна простежити природу, шляхи та особливості перехідних і синкретичних явищ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Не всі сучасні морфологічні школи виокремлюють займенник як специфічну частину мови [1; 2; 6; 12; 13], однак одностайно акцентують на вказівній природі цих мовних одиниць: «Займенникові слова, уходячи як окремий підклас до іменникового, прикметникового, числівникового та прислівникового класів на основі спільних із ними ознак, водночас мають додаткові семантичні ознаки – вказівну функцію, опосередкований зв'язок із предметом і явищем представлення» [6, с. 37]. Займенникові слова з їхніми транспозитними особливостями ставали предметом наукових студій. В. Ожоган одним із перших науковців звернув увагу на міжчастиномовні переходи займенника [14]. Н. Глібчук в теоретичному і практичному аспектах розглянула процеси субстантивації, ад'єктивації, адвербіалізації, партикуляції, інтер'єктивації різних груп займенників в українській мові [4]. Партикуляція займенників була в центрі уваги Н. Дзюман [8]. Обернені процеси – перехід інших частин мови у клас займенникових слів – теж були предметом для наукових студій [15]. Займенник вивчали як стилетворчий засіб, серед іншого і в його транспозитних виявах [10; 16].

Постановка завдання. Попри достатню увагу науковців до особливостей цього класу слів, і досі залишається ціла низка невисвітлених явищ і дискусійних питань. Кожна мовна одиниця і її мовленнєвий вияв проявляє специфічні особливості, а тому залишається широке поле для студій. Об'єктом аналізу у пропонованій статті стала словоформа *все* (відповідно до традиційного трактування – означальний займенник у формі середнього роду називного/знахідного відмінка однини) у всій можливій палітрі його функціювання. Різноманітні функційні навантаження займенника *все* призводять до міжчастиномовної транспозиції та міжчастиномовного синкретизму [5, с. 113–114], отож метою статті стало висвітлення усіх аспектів вживання цієї словоформи через призму виявлення природи та закономірностей, граматичних і семантичних змін у цих процесах.

Виклад основного матеріалу. Одиниці кожної частини мови мають чи то яскраво виражені, чи то виняткові властивості взаємопереходу (транспозиції), які проявляється у функційному аспекті. Здатність до міжчастиномовної транспозиції виявляє займенник, що об'єднує у своєму лексико-граматичному класі мовні одиниці із загальночастиномовним значенням дейктичності та неоднорідними морфологічними ознаками у контексті граматичних категорій роду та числа. Відтак можна припустити, що максимально абстрагована семантика цієї групи слів, пов'язана із своєрідним «дублюванням» інших частин мови, стає основою для значних транспозитних можливостей займенника.

Вихідною точкою міжчастиномовного омонімного комплексу, який виникає внаслідок транспозиції аналізованої словоформи *все*, є, відповідно до традиційного частиномовного поділу, займенник, що реалізується, виконуючи синтаксичну функцію означення, узгодженого з іменником середнього роду називного та знахідного відмінків, у таких лексичних значеннях [17]: 'що-небудь як ціле, неподільне, взяте повністю' (*В'язи зводило від безперестанного відбивання, і* ***все*** *тіло горіло, немов у вогні* (І. Сенченко, Руді Вовки)), 'цілковите охоплення чим-небудь якоїсь особи, предмета, явища' (*За час прогулянки Емілія розповіла йому* ***все*** *своє життя й усі свої думки* (О. Досвітній, Американець)), 'у сполученні з абстрактним іменником означає вищий ступінь виявлення якості, стану і т. ін' (***Все*** *упованіє моє на Тебе, мій пресвітлий раю* (Т. Шевченко, Марія)). Граматичні параметри цього займенника типові – словозмінні і залежні від іменника категорії роду (пор. *все життя – вся родина – весь будинок*), числа (пор. *все село – всі села*), а також відмінка (пор. *все тіло – всього тіла – всім тілом*).

Інші синтагматичні зв'язки, інша дистрибуція, що виявляється в типових чи нетипових словосполученнях, семантичних та синтаксичних зв'язках аналізованої словоформи зумовлюють її іншу граматичну, а точніше – частиномовну – інтерпретацію.

Варто виокремити часто вживану, а тому типову позицію словоформи *все* у поєднанні зі субстантивованими вказівними займенниками *(о)це/(о)те.* При деталізованому аналізі предикативних зв'язків цієї конструкції з різними типами/видами присудків можна спостерігати різне функційне навантаження аналізованої словоформи, а відтак різний її частиномовний ста-

тус. Аналізуючи випадки координації з простим (***Все оце*** *триває недовго, не більш одної-двох хвилин* (Леся Українка, Блакитна троянда)), а також складеним іменним присудком (***Все це*** *облуда!* (Р. Іваничук, Саксаул у пісках)) можна припускати, що атрибутивна вказівність словоформи *все* (займенник) разом із семантикою ‘цілковите охоплення’ [17] зберігається. Відповідно до таких моделей речень: 1) ***Все це*** *працює* – пор. ***Все*** *виробництво працює* – пор. ***Ціле*** *виробництво працює*, 2) ***Все це*** *сон* – пор. ***Все*** *життя – сон* – пор. ***Ціле*** *життя – сон* – аналізована словоформа залишається займенником. Однак в іншій, теж типовій позиції *все (о)це/(о)те* у поєднанні з складеним прислівниковим присудком отримує вже інший частиномовний статус – обидва займенники субстантивуються: «Роль підмета можуть виконувати два субстантивовані займенникові прикметники одночасно. Один з них (це) вказує на декілька дій чи станів, яких стосується прислівникова ознака, інший (все (усе) – узагальнює їх» [6, с. 563]. Необхідно акцентувати на тому, що в таких випадках субстантивований займенник *це* дублює вжиті у попередньому (рідше – наступному) контексті дієслова або віддієслівні іменники, що позначають дію або стан: *Богдан відчув, як його тіло засовують у щось шурхотливе, а потім якнайшвидше тягнуть кудись від місця їхньої зустрічі крізь наростаючу вібрацію кожного атому цього, віддзеркаленого в самому собі, світу. Але йому було* ***все*** *це байдуже* (О. Кацай, Капітан космічного плавання). Абстрагована семантика конструкції *все це* в аналогічних випадках навіть не порушує закономірності вживання складеного прислівникового присудка при підметі, що виражений інфінітивом [3, с. 226], адже інфінітив – це специфічна перехідна форма з ознаками дієслова та іменника [2, с. 118–120]. Власне, тонку межу між атрибутивно-дейктичним та предметним наповненням словоформи *все,* а відповідно і визначенням належності його до займенника чи субстантивованої словоформи можна простежити лише у ширшому комунікативному аспекті з відповідними маркерами.

У певних випадках, на нашу думку, саме комунікативний підхід, зорієнтований на умови спілкування та відповідні актуалізатори, домінуватиме при визначенні частиномовної належності слова *все.* До прикладу, у реченні *Ти* ***все це*** *прочитав?* можна по-різному актуалізувати кожен компонент, зокрема, логічний наголос може перебирати на себе аналізована словоформа, транслюючи таким чином семантику ‘повністю’, яка, можна припустити, «повертатиме» до лексико-граматичного класу займенника. Такі випадки проявляються переважно у функції додатка: *Навіщо я* ***все це*** *оповідав, наражаючи себе на небезпеку, адже не пеленав слова в лопушшя, кожне моє слово – рік тюрми, рік тюрми, рік* (Р. Федорів, Єрусалим на горах), *– Ти* ***все оце*** *перечитав? – питає він, і я розгублено кручу головою* (І. Білик, Золотий Ра). Підтвердженням цієї тези може слугувати конструкція *все+інше:* ***Все інше*** *у своєму житті, себе всього, за винятком цього одного куточка у серці, віддасть він для справи, а це одне хоче мати виключно для себе* (І. Вільде, Сестри Річинські)*, І* ***все інше*** *роблю, що знадобиться, – взяв Мар'яну за плечі, тримав міцно* (Люко Дашвар, Покров).

Обернена конструкція *(о)це/(о)те + все* демонструє процес субстантивації займенника *все: Старигань-рахівник байдуже сидів у своєму кріслі,* ***це все*** *ніби його не торкалось, і він снував собі свої старечі думки* (Гео Шкурупій, Провокатор)*, Про* ***це все*** *я хотів поперед усього з тобою порадитись* (А. Чайковський, Малолітній)*, – І* ***оце все*** *мені задарма робити?* (Люко Дашвар, Мати все), **–** *Де ж, власне, має* ***те все*** *відбутися? – питав князь* (Леся Українка, Жаль), *І коли Ксеня сказала: «Мамо, я хочу одягати всю ту красу, виходити в ній на люди, нехай знають, що ми не безбатченки», мати витерла фартухом непрошену сльозу й тихо сказала: «Добре, доню, станемо* ***оте все*** *носити»* (Ю. Бача, Як перший сніг).

Дейктично-атрибутивна природа займенника *все* уподібнює його до лексико-граматичного класу прикметників, а відтак цей первинний займенник отримує здатність до субстантивації, причому у тому особливому випадку, коли змінюються його семантичні й морфологічні параметри. У семантичному аспекті відбувається транспозиція додаткової семантики атрибутивности у предметність. Трансформації у морфологічному вимірі полягають у тому, що ця мовна одиниця втрачає здатність до словозміни у межах граматичної категорії роду, залишаючись із класифікаційним (характерним для іменника) значенням середнього роду, а також вживається лише у формі однини, зберігаючи при цьому відмінкову парадигму. Регулярність і системність цієї транспозиції відбита у Словнику української мови: ‘вичерпне охоплення, сукупність предметів, явищ, дій, понять; те, що є, без винятку’ [17]. Це поширене і продуктивне явище в українській мові. Зовнішнім чинником і безпосереднім виявом міжчастиномовної транспозиції є синтаксичні функції аналізованої словоформи – підмета (*Отже ж, на селі весело, вільно, нату-*

ральне ***все*** (В. Підмогильний, Добрий бог), *Мов громом ударило Яна –* ***все*** *довкола тіпнулось, затанцювало перед очима* (А. Любченко, Із темного передпокою), *Він підійшов до вікна, кинув погляд униз, і* ***все*** *в ньому отерпло, а тоді закипіло* (П. Загребельний, Вигнання з раю)) та додатка (***Все*** *вам віддав* (О. Гончар, Собор), *– Вона й так вже забула про* ***все****, що ви там говорили* (Любко Дереш, Там, де вітер), *Дим робить* ***все*** *навколо якимсь мрійливим, спокійним* (Р. Горак, Тричі мені являлася любов)).

Субстантивовані словоформи з огляду на особливості семантики вихідного займенника часто виконують у складі речення типову для них функцію узагальнювального слова при однорідних членах речення, займаючи препозицію (*Просто не вірилося, що* ***все*** *навколо: рожеве сонце, планета, хмари над нею – складається з іншої речовини, ніж у рідній системі* (О. Бердник, Шляхи титанів)) або постпозицію (*Земля, люди, життя –* ***все*** *залишилося десь позаду, там, у крижаній безодні* (О. Бердник, Шляхи титанів)) щодо однорідних підметів. Ряди однорідних додатків теж можуть об'єднуватися узагальнювальним словом *все* як у препозиції (*Вона* ***все*** *може: і скатерті, і рушники, і сорочки* (А. Шиян, Бусли летять до лісу)), так і в постпозиції (*Вона була душею всієї праці: вчила ходити й триматись на сцені, співати, танцювати –* ***все*** (О. Лисенко, Перша опера для дітей)).

У процесах субстантивації займенника *все* можна спостерігати особливий випадок, який, на відміну від вище розглянутих з максимально абстрагованою семантикою, має контекстуально визначене лексичне значення 'кінець, завершення', переважно підсилене і увиразнене частками *от*, *оце*, *і*, *ну*: *От і* ***все*** (Г. Косинка, Серце), *Розмову закінчено. Невже* ***все****?* (О. Гончар, Собор), *Ото і* ***все*** (В. Шкляр, Цілком таємні історії), *Оце і* ***все*** (Г. Гордасевич, Прекрасні імена жіночі), *– І оце* ***все****?* (В. Лапікура, Поїзд, що зник), *– Але то ще не* ***все*** *...* (І. Білик, Меч Арея), *Просто заздрю і* ***все*** (О. Тесленко, Викривлений простір), *– Ну,* ***все****, Микольцю, – сказав жебрак, – я ту вже сам зараджу* (Ю. Винничук, Легенди Львова), *Набрав повітря і, коли я вже думала, що* ***все****, відпустила дріт, – видихнув* (Г. Пагутяк, Жорстокість існування), *Це хіба й* ***все****, якщо не брати на увагу почорнілої літографії якогось замку на стіні над ліжком та вузького віконечка з білою фіранкою, що виходило на мур, на майданчик з клаптиком вулиці д'заходу сонця* (У. Самчук, Втеча від себе). Можна припустити, що така доволі чітка семантична окресленість виникла внаслідок еліпсису конструкції на зразок *Все завершилося/ закінчилося*, де відбулося зміщення семантики присудка і її акумулювання у субстантивованій словоформі. Варто виокремити у таких випадках ще й нездатність до словозміни у межах граматичної категорії відмінка, на відміну від інших випадків субстантивації.

При субстантивованій словоформі *все* регулярно можна спостерігати наявність або – частіше – відсутність (еліпсис) абстрагованого присудка 'бути, відбуватися, тривати' з обов'язковою позицією обставини способу дії, вираженої прислівником: *Біда лише, що немає грошей, а то* ***все*** *гаразд* (О. Досвітній, Американці) – пор. ***Все*** *буде гаразд* (О. Гончар, Собор), ***Все*** *йде гаразд* (О. Бердник, Шляхи титанів), *Та ні,* ***все*** *просто. Вона дуже акуратна була дівчинка. –* пор. ***Все*** *виявилось насправді страшенно просто, ба навіть елеґантно, як і має бути при всякому правильному розв'язанні* (О. Забужко, Музей покинутих секретів), а також *– Ага, суду* ***все*** *ясно, – розуміюче підморгнув рудою вією Анатолій, – ти її проводжаєш...* (В. Кава, Осіння стежка), *Але* ***все*** *марно* (О. Тесленко, Викривлений простір), *Та не* ***все*** *одразу!* (В. Довжик, Втеча), *– Шкода, що* ***все*** *так швидкоплинно в цьому житті, – сказав я* (Любко Дереш, Спустошення). Деякі із цих конструкцій вже усталені і відповідно кодифіковані у Словнику української мови («Все гара́зд *(рідше* в поря́дку) – все добре, так, як слід; усе відбувається належним чином» [17])), однак ціла низка різноманітних за значенням прислівників (*марно*, *одразу*, *просто*, *швидкоплинно*, *ясно* тощо), які супроводжують субстантивований займенник, вказують на живе функціювання моделі *все* + [*присудок*] + *обставина*.

Усталеним, а відтак і кодифікованим у словниках є прислівникове лексико-граматичне «амплуа» аналізованої словоформи у значенні 'постійно, завжди' [17] (*– Ви* ***все*** *так сумно дивилися на світ, мов прочували, що колись настане* (Б. Лепкий, Крутіж), *Та я* ***все*** *при праці, при дрібних дітях і годі мені вибратись з дому* (А. Чайковський, Малололітній), *Йому за ввесь той час якось «ніяково» було, хоч* ***все*** *чимось займався* (О. Кобилянська, Апостол черні), *А я тобі* ***все*** *казала: не дурій!* (Т. Бордуляк, Перший раз), *Здавалося, безконечно йшов і* ***все*** *згадував про хатки, що тут були – світлі, мов скарбнички, серед вишневого цвіту; з яскравими грядками чорнобривців і соняшниками коло вікон* (Василь Барка, Жовтий князь) і 'досить довго' (*...Адріянові* ***все*** *вчувалося в цяпотінні води по бляшанках, підставлених під вентиляційні про-*

духи, кілька настійно повторюваних нот того самого жалібного мотиву...(О. Забужко, Музей покинутих секретів), ‘до цього часу, досі’ (*І діла ніби не було, а люди знічев'я* ***все*** *юрмились на майдані соборному* (О. Гончар, Собор), *...її все-таки єднає й дещо притомне, і цілком навіть урозумливе: цей клятенний фільм, із котрим вона вже стільки намучилася і котрому, попри всі ті муки,* ***все*** *ніяк не відшукає потрібного повороту ключа в замку...* (О. Забужко, Музей покинутих секретів)), а також – рідко, як свідчить аналізований матеріал, – у значенні ‘скрізь, усюди’ (*Обіч асфальтівки* ***все*** *нові мікрорайони, по-сучасному сплановані селища, вони не рівня тій стихійній, хаотично розкиданій Зачіплянці* (О. Гончар, Собор), *Материзна* ***все*** *тут, предківщина студентова* (О. Гончар, Собор), *Ні багатих домів, ні вбогих хатин, а* ***все*** *бараки, бараки та бараки... І* ***все*** *так рядками,* ***все*** *по військовому,* ***все*** *розмежовані поміж себе вузенькими провулками та дротами* (І. Коренівський, Неволя)). Також виявлено особливий контекст, у якому прислівник *все* одночасно демонструє локативну й темпоральну семантику: *Скільки не їхатимеш тепер, аж до самих плавнів,* ***все*** *він буде тобі перед очима* (О. Гончар, Собор).

Аналізована словоформа проявляє здатність до транспозиції у частку, яка виявляється різною мірою, залежно від дистрибуції. Так препозиція слова *все* до вищого ступеня порівняння прикметників (*Мучився він люто, і з тією мукою входив у серце* ***все*** *більший жаль, він жалів себе й проклинав цілий світ* (Ю. Мушкетик, Яса)), прислівників (*Краї тріщини розходяться* ***все*** *ширше і ширше, відкриваючи глинисті ясна землі, нижче яких – безодня* (В. Дрозд, Пришестя)), а також похідних від ступеньованих прикметників дієслівних форм (*Все йде та йде... І* ***все*** *меншає, дрібніє його постать, губиться у мряці. Поки зовсім не розтанула. Навіть ім'я його заросло мохом. Один рубець лишився* (Р. Федорів, Отчий світильник)) вказує на поступове збільшення вияву дії, якості, емоційно і логічно підсилює інтенсивність, а відтак набуває функційних ознак частки. Ця позиція кодифікована у Словнику української мови у 20-ти томах [17]. За нашими спостереженнями, це лише один із виявів партикуляції словоформи *все.* Аналізований матеріал дає підставити розширити і деталізувати огляд процесів транспозиції цього слова в частку, зокрема у конструкції *все ще*: *«Я* ***все*** *ще була людиною...» – що мають означати ці слова?* (В. Лис, Щоденники Ієрихар), *Він знав, що Франко образ не прощає, проте* ***все*** *ще сподівався на свій авторитет і прибирав незалежну позу* (Р. Іваничук, Шрами на скалі), *– Ха-ха-ха, –* ***все*** *ще сміявся професор* (В. Собко, Зоряні крила), *Але авта* ***все*** *ще їхали, співи не втихали, а коли вже нарешті зупинилися, ніхто не рухався і не розходився, тільки стояв і слухав чогось, чого Юра зовсім не розумів* (Д. Ярославська, Поміж берегами). У цій регулярній позиції *все* підсилює семантику прислівника *ще (іще),* яка‘ указує на тривалість дії; до цих пір, до цього часу’ [18, с. 575], а отже, виступає часткою. Ще один часто фіксований вияв партикуляції – використання словоформи *все* для підсилення семантики тотожности: *Давненько я не бачив тебе, Миколо. Ти* ***все*** *такий же? З догматиками воюєш?* (О. Гончар, Собор), *Тепер мало подолати їх –* ***все*** *ті ж 3000 кілометрів, – але вже за маршрутом Київ – Париж* (В. Чемерис, Анна Київська – королева Франції), *Але він так само впізнав і режисера: двигаючи на плечі* ***все*** *ту ж відеокамеру з невсипним червоним оком, Ярчик Волшебник крутився навколо них* (Ю. Андрухович, Дванадцять обручів). В обох випадках ознаковість як загальнокатегоріальне значення прислівника поступається місцем модальності.

На тлі партикуляції аналізованого слова у вище зазначених випадках у синхронії можна спостерігати особливості самого процесу транспозиції – зорієнтовані одночасно у два напрями загальнокатегоріальні значення обставинної (локативної або темпоральної) ознаковости і модальности: *Там уже я і збирав війська, аж землі важко, і вибивав ворота у чужі городи, і орав поле сизими орлами, і засівав поле дрібним жемчугом, і мостив мости* ***все*** *тесовії, і постилав килими* ***все*** *шовковії, і сватав паняночку з-за Дунаєчку, з-за Дунаєчку королеву дочку* (О. Довженко, Зачарована Десна), *Мар'яна відчула, як ноги стають ватяними, у голові бджоли* ***все*** *маминими голосами гудуть* (Люко Дашвар, Покров). Оскільки за морфологічними ознаками прислівник і частка тотожні (відсутність словозміни), то варто зосередитися на семантичних особливостях, які у випадку належности до лексико-граматичного класу прислівника матимуть такі дублети:*...мостив мости* ***все (= скрізь, всюди)*** *тесовії, і постилав килими* ***все (= скрізь, всюди)*** *шовковії...; ... бджоли* ***все (= завжди, постійно)*** *маминими голосами гудуть.* У першому контексті є актуалізатори, що вказують на місце (*там, городи*, *поле*), а отже, локативна семантика слова *все* є факультативною. Другий контекст виразніше демонструє темпоральну ознаковість словоформи *все*, однак так само може виступати і засобом підсилення. Такі двозначні випадки,

що є виявом міжчастиномовного синкретизму, підкріплюють тезу С. Соколової: «Деякі прислівники, які мають потенціал транспозиціонувати до лексико-граматичного класу часток, вживають то у функції прислівника, то у значенні частки (це прислівники місця: там, тут, десь; часу: вже (уже), все, лише, ще, тільки; способу дії: як, так, ледве; якісні: просто, прямо, точно, рівно, виключно та інші)» [19, с. 72]. Виявлено випадок недиференційованої семантики слова *все: Ви зауважили, що в притулкові* – ***все*** *дівчатка* (О. Досвітній, Американці) – пор. *Ви зауважили, що в притулкові* – ***все (= скрізь, всюди)*** *дівчатка* та *Ви зауважили, що в притулкові* – ***все (= завжди, постійно)*** *дівчатка*, а також *Ви зауважили, що в притулкові* – ***все (= лише, тільки)*** *дівчатка.* Ключем для визначення належності слова до певної частини мови міг би стати комунікативний підхід – у цьому випадку ширший контекст: *При школі була кухня, їдальня. В шкільних майстернях було двоє учнів-хлопців, що прибирали кімнату. – Це чергові. Учні самі прибирають школу, – знову пояснила вона. – Тут усі хлопці. Ви зауважили, що в притулкові –* ***все*** *дівчатка. Знаєте, жіноча стать у корейському господарстві не дуже потрібний елемент, і дівчат охочіш віддають до притулків, як хлопців* (О. Досвітній, Американці).

Аналізована словоформа може зазнавати процесів інтер'єктивації, унаслідок чого виникає ще одна її функція, пов'язана з площиною емоційного, властивою вигуку, а також і раціонального, оскільки похідні вигукові слова більшою чи меншою мірою зберігають семантику вихідної мовної одиниці. «Інтер'єктивація... прислівників відбувається лише на синтаксичному та семантичному рівнях, оскільки слово втрачає синтаксичну роль, морфологічна незмінюваність характерна для обох лексико-граматичних класів, а лексичне значення слова після транспозиції набуває емоційного забарвлення (яке виражено в інтонації)», – стверджує С. Соколова, аналізуючи серед інших й слово *все* [19, с. 107, 17]. Однак, беручи за основу тезу про семантичну наповненість похідних вигуків (вигуків-речень) [6, с. 735], варто інтерпретувати вигук *все* як продукт інтер'єктивації не прислівника, а субстантивованого займенника. При тому можна розглядати описаний вище особливий випадок субстантивації із семантикою 'кінець, завершення', бо саме таким шляхом могла виявлятися реченнєво-поняттєва природа вигуку, пов'язана із взаємозалежними поняттями 'кінець' і 'початок', адже контекст вживання цих одиниць виразно відбиває або завершення (*Якийсь відтинок часу жив уже життям божевільного – відчував себе ним, зовсім чітко і виразно...* ***Все!*** *На всьому крапка. Так скінчилась його свідомість... життя... все...*(Іван Багряний, Сад Гетсиманський), ... ***все,*** закінчуємо *пошуки, буду в ній – і крапка! Тепер ми сиділи посеред всього цього бісквітно-кремового торту, немов три пінгвіни в квітучій оазі* (І. Роздобудько, Гудзик 2)), або початок (...***Все***... Починаємо*! – Глянувши на годинник, генерал армії підводиться над військовими картами* (О. Довженко, Поема про море), – ***Все!*** Починаємо*. Зараз найму рубщика – і починаємо. Я знаю, як з ними балакать...* (Григір Тютюнник, Крайнебо), – *Легко вам казати, – зітхнула я. –* ***Все,*** починаємо... *Кожен малював свій невеликий етюд, але заглядати в роботу іншого дозволялося, як і дозволялося радитися і задавати питання* (Н. Чернишенко, Вже осінь стукає у вікна)) дії, стану тощо.

Словник української мови у 20-ти томах фіксує також вживання словоформи *все* з функційним навантаженням сполучника: «4. *у знач. Спол.* Уживається звичайно разом з «а», «та» в значенні в с е - т а к и . *Латин сей, хоть не дуже близько, А все Олимпським був рідня* (І. Котляревський); *Ну що ж, сьогодні я вже не засну. Та все ж спасибі, милі пташенята, За те, що пісню щастя голосну В досвітню пору чує моя хата* (Л. Дмитерко)» [17]. Проте можна поставити під сумнів процеси кон'юнктивації, оскільки основний компонент у складі цієї сполуки – *а*/*та* – якраз і є виразником семантико-синтаксичних відношень між частинами речення: *Чув про красу стольного города ромеїв безліч разів, знав про пишні порядки при дворі василевса, читав книги грецькі,* ***а все ж*** *слухав Івана уважно* (Р. Федорів, Отчий світильник) – пор. *чув..., знав..., читав....,* ***а/та/однак*** *слухав...; Ні, їхня однаковість – аж ніяк не близнючого роду, вони насправді різні,* ***та все ж*** *однакові* (Ю. Андрухович, Дванадцять обручів) – пор. *вони різні, та/але однакові*. Тим часом функційне навантаження компонента *все* залишається *у* площині модальности.

Займенникові слова у граматичному плані належать до таких, які потребують значної уваги і осмислення, зокрема й тому, що «складним і суперечливим є вияв функцій прономінативів у тексті й у комунікативному процесі» [10, с. 16]. Поряд із явищами і наслідками субстантивації, адвербіалізації, партикуляції та інтер'єктивації, які демонструє словоформа *все*, можна спостерігати й численні особливі випадки міжчастиномовного синкретизму, який можна простежити у структурі мови «як комплекс взаємопов'язаних явищ формального, функціонального

і семантичного рівнів» [7, с. 63]. Це словоформи, у яких можна спостерігати різі результати щодо визначення належності до певних частин мови при застосуванні загальноприйнятих критеріїв та прийомів. У таких випадках варто долучити комунікативний підхід, який дає змогу декодувати інформацію з різними смисловими нюансами, а відтак робити висновки про належність до певного лексико-граматичного класу. Прикладом може слугувати конструкція *Чому* ***все*** *так?*, у якій аналізоване слово може мати ознаки 1) субстантивованого займенника, що виконує роль підмета у неповному реченні з еліпсисом підмета і наявністю обставин причини та способу дії або 2) прислівника із семантикою ‘завжди, постійно’ у структурі односкладного безособового речення. Аналогічні конструкції доволі численні: *Чи гадаєш, що* ***все*** *так буде?* (А. Чайківський, Олексій Корнієнко), *Якось випадало* ***все*** *так, що коли я йшов на роботу, вони ішли попереду мене* (М. Масютко, Досвітній сполох), *Хай буде* ***все*** *так, як є* (В. Лапікура, Поїзд, що зник), *Чи мало* ***все*** *так бути?* (О. Кобилянська, Земля), ***Все*** *так не буде...* (А. Процайло, Життя як вітер), ***Все*** *маєш так робити, як наказує проклятий етикет, громадські звичаї, державні закони, амбіції чоловіків* (О. Досвітній, Американці).

За певних умов можна скористатися функційними можливостями міжчастиномовного синкретизму з експресивно-стилістичною метою [9], оскільки такі компоненти «передають складні відношення між явищами дійсності, слугують своєрідними конденсаторами семантичної місткості» [20, с. 143]. Своєрідна гра слів, спричинена в одній конструкції і міжчастиномовними омонімами, і міжчастиномовним синкретизмом, представлена у реченні *Коли* ***все*** *розумієш, то* ***все*** *прощаєш* (Р. Андріяшик, Сторонець), де перша словоформа, що є субстантивованим займенником, віддзеркалює другу, яка одночасно виявляє ознаки і субстантива, і темпорального прислівника: *Коли* ***(що?) все*** *розумієш, то* ***(що?) все / (коли?) все (= завжди)*** *прощаєш.* Аналогічним за специфікою використання синкретичного явища є і такий контекст, у якому актуалізовано семантику місця, а отже, засобами повтору словоформи *все/усе* вибудувано цілісний предметно-просторовий художній образ*: Нема вже* ***місця*** *цілого від гріховної недуги –* ***все*** *струп,* ***все*** *рана,* ***все*** *пухлина,* ***все*** *гнилизна,* ***усе*** *вогонь пекельний,* ***усе*** *хвороба,* ***все*** *гріх,* ***усе*** *неправда,* ***усе*** *лукавство,* ***все*** *хитрість,* ***усе*** *підступність,* ***усе*** *крутійство,* ***все*** *лжа,* ***усе*** *химери,* ***усе*** *облуда,* ***все*** *пара,* ***все*** *дим,* ***все*** *суєта,* ***все*** *марність,* ***усе*** *примара!..* (В. Шевчук, Сім зваб ченця Івана з Вишні). Особливе семантичне наповнення таких синкретичних словоформ проступає у поезії воєнного часу:

чуєш
просто пиши
навіть якщо слова погані і злі
янголам ті слова занесу в пісні
тільки не мовчи
все
пиши
мені...
(26.08.24, Ярина Федус)

Подібний міжчастиномовний синкретизм, утілений в іменниковій/прислівниковій словоформі, але за інших синтаксичних умов – 1) субстантивований займенник як підмет у двоскладному реченні зі складеним іменним присудком чи 2) прислівник у ролі обставини часу у неповному реченні з еліпсованим присудком – виявлено в такому контексті: *– На добраніч тобі, Вірунько. Вітаю твоє класичне чекання. Вітаю в тобі Ярославну, що сумувала колись на валу. – Тобі* ***все*** *жарти* (О. Гончар, Собор).

Семантико-граматичні ознаки різних частин мови – іменника, що виник унаслідок субстантивації, із значенням ‘кінець, завершення’ та інтер’єктива (вигуку) синтезовані в одній словоформі у таких контекстах: *Але ти й таким його любиш. Ти приймаєш і любиш його неподільно,* ***все****!* (О. Гончар, Собор), *І тільки коли повернули в хащі – свобідно зітхнули: «****Все****!». Вернувся добрий гумор, упевненість і душевний спокій* (Іван Багряний, Тигролови), а також субстантивованої словоформи з узагальнювальною семантикою у парцельованому реченні та інтер’єктива: *Повірив. Що так буває. І що за те, щоб тебе так любили, можна витримати все… Табір, тюрму, психушку…* ***Все****! На все наплювать.* (О. Забужко, Музей покинутих секретів).

Подвійну частиномовну інтерпретацію можна спостерігати й у таких випадках: «*Думка», підкоряючись волі людей,* ***все*** *сповільнюючи політ, опускалася на березі океану* (О. Бердник, Шляхи титанів), *Збентеження* ***все*** *зростало* (В. Собко, Зоряні крила). З одного боку, словоформи репрезентують прислівникову природу, наближаючись до семантичних еквівалентів ‘дедалі, щоразу’, а з іншого – про це сигналізує препозиція до дієслів з семантикою градації (а, на думку Ю. Карпенка, «дієслова, будучи виразниками динамічних прикмет іменників, можуть виражати ступені ознак не гірше прикметників» [11, с. 46]) – аналізовані одиниці можуть виступати в ролі підсилювальних часток.

Неоднозначними з погляду належности до певного лексико-граматичного класу є випадки вживання аналізованої словоформи у конструкції *все так*. Щодо дистрибуції (*(це/то) все + так*) – вона, на перший погляд, аналогійна до моделі ***Все так**, як і було заплановано.* Значна частина контекстів справді репрезентує займенниковий вказівний атрибутивний (!) прислівник, що займає придієслівну синтаксичну позицію обставини способу дії: *...власне, в Страдчій долині нічого не змінилося, **все так** було, як учора, й позавчора...* (Р. Федорів, Єрусалим на горах), *Здавалося, що **все так** буде безкінечно* (Іван Багряний, Сад Гетсиманський), *І було **все так**, як у пам'яті людей відклалося* (В. Дрозд, Листя землі), *На відео не було нічого нового – **все так**, як розповіла Іванка* (М. Кідрук, Доки світло не згасне назавжди). Однак у цілій низці контекстів спостерігається зміщення семантики слова *так* із загальнокатегоріальної ознаковости до стверджувальної модальности, а тому через призму комунікативної тактики/мети можна побачити стверджувальну частку: *Я, усміхаючись, мовчки киваю йому: **все так**, братюню, **все так*** (Любко Дереш, Спустошення), ***Все так** – але чому?* (М. Маринович, Що відбувається з нинішнім світом?), *Це **все так**; можливо, й вони це знали, але той камінь, що ми наклали на їхні кістки, ставав поступово каменем забуття...*(В. Шевчук, Декоративна жінка), *Воно то **все так**, але де надибати якийсь запасець?* (М. Стельмах, Чотири броди), *Це **все так**, без цього, без цієї проймаючої точності кольорів і деталей не буває прози, але не забудьмо й про людину* (Ю. Щербак, Знаки). Це, своєю чергою, змінює синтаксичну структуру (частка не виступає членом речення), а відтак і частиномовне наповнення конструкції, відповідно до якого варто розглядати компонент *все* як підсилюваний до *так,* і, отже, спостерігати синкретизм із часткою: пор. *Я, усміхаючись, мовчки киваю йому: **все так**, братюню, **все так** –*

*Я, усміхаючись, мовчки киваю йому: **так**, братюню, **так.***

Висновки. Лексико-граматичний діапазон функціювання словоформи *все* широкий та різноманітний. Первинний означальний займенник демонструє здатність до функційної міжчастиномовної транспозиції, а саме субстантивації, адвербіалізації, партикуляції, інтер'єктивації. Кожен вид транспозиції пов'язаний з системними змінами, які відбуваються на різних рівнях – насамперед синтаксичному, а відтак окреслюються семантичні зрушення і певні морфологічні зміни. Окремі контексти потребують спеціальної частиномовної інтерпретації аналізованої словоформи із залученням комунікативних підходів, оскільки проявляють семантичну, граматичну і функційну неоднозначність, унаслідок чого можна спостерігати явище міжчастиномовного синкретизму. За певних обставин міжчастиномовний синкретизм може стати художнім засобом. Перспектива досліджень такого типу має кілька напрямів: 1) увиразнює теоретичні та практичні аспекти виокремлення частин мови, 2) наочно демонструє перехідні та синкретичні явища у граматичній системі мови, 3) апробує комунікативні підходи до визначення частиномовного статусу слів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. Морфологія. Київ: Либідь, 1993. 336 с.

2. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови. Київ: Пульсари, 2004. 400 с.

3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ: Либідь, 1993. 365 с.

4. Глібчук Н. М. Транспозитний потенціал займенників у площині міжчастиномовної омонімії. У вимірах слова: збірник наукових праць на пошану професора Ірини Кочан. Дрогобич: «Посвіт», 2019. С. 240-252.

5. Глібчук Н. М., Добосевич У. Б. Словник міжчастиномовних омонімів сучасної української мови. Львів: Апріорі, 2016. 640 с.

6. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.

7. Данилюк І. Типологія рівнів синкретизму і класифікація синкретичних одиниць у частиномовному аспекті. Лінгвістичні студії: зб. наукових праць. Вип.14. Донецьк: ДонНУ, 2006. С. 59-63.

8. Дзюман Н. П. Партикуляція займенників у сучасній українській мові. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: збірник наукових праць. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. Вип. 11. С. 92-94. https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/22469/Dziuman.pdf? sequence=1&isAllowed=y

9. Добосевич У. Б. Міжчастиномовний синкретизм як вияв експресії. Записки з українського мовознавства. Вип. 31. Одеса, 2024. С. 160-172.

10. Калашник О. В., Олексенко О. А., Халіман О. В. Художня семантика й стилістика займенника в українській інтимній поезії ІІ пол. ХХ – поч. ХХІ ст.: монографія. Харків: Харківське історико-філологічне товариство,

2022. 160 с. https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/67cb77f9-d929-4b1e-9c8a-80ade9b38326/content.

11. Карпенко Ю. О. Ступені порівняння різних частин мови та їхні функції. Мовознавство, 2010, № 2–3, С. 41-48.

12. Кучеренко І. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. Вінниця, 2003. 464 с.

13. Ожоган В. М. Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови: монографія. Київ : НАН України. Ін-т укр. мови, 1997. 231 с.

14. Ожоган В. М. Транспозиційні процеси у складі прономінативних слів. Граматика слова і граматика мови : [зб. наук, праць, присвячений ювілею д-ра філол. наук, проф. члена-кор. НАН України, завідувача відділу граматики та історії укр. мови Ін-ту укр. мови НАН України І. Р. Вихованця]. Донецьк: ДонНУ, 2005. С. 97-114.

15. Ожоган В. М. Транспозиція незайменникових слів до займенникових. Лінгвістика. Вип. XXV. С.16-1. https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/706056bd-0c66-4693-b036-b24898b3a694/content

16. Петренко Н. В. Транспозиція займенників у поетичному тексті: норма vs аномалія. Нова філологія. – 2011. – № 46. – С. 177-179.

17. Словник української мови: у 20 т. Т. І. https://sum20ua.com/?wordid=16447&page=546&searchWord=%D0%B2%D1%81%D0%B5%20#lid_16447

18. Словник української мови : в 11 т. Київ: Наук. думка, 1980. Т. XI. 700 с.

19. Соколова С. В. Транспозиційні передумови розвитку функціональної омонімії в українській мові (на матеріалі лексико-граматичного класу прислівників): монографія. Київ: «Альфа-М», 2010. 207 с.

20. Шитик Л. Феномен синкретизму в проекції на мовні рівні. Вісник Черкаського університету. Серія «Філологічні науки» (169), 2009. С. 132-145.

УДК 378.6:78]:[37.011.3-052-054.6:159.954]](045)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.7

ДОСЛІДЖЕННЯ СПЕЦИФІКИ ПРОФЕСІЙНОГО МИСЛЕННЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА ЛІНГВОДИДАКТИЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У НЕМОВНОМУ (МУЗИЧНОМУ) ЗВО

A STUDY OF THE SPECIFICITY OF PROFESSIONAL THINKING AS A PREREQUISITE OF LANGUAGE-DIDACTIC INTERACTION IN A NON-LINGUISTIC (MUSIC) HIGH SCHOOL

Дузь Л.І.,
orcid.org/0000-0003-4507-9018
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
Одеської національної музичної академії імені А.В. Нежданової

Стаття присвячена дослідженню методологічних засад розвитку професійного мислення у процесі лінгводидактичної взаємодії зі здобувачами у мистецьких ЗВО. Висловлено переконання, що підготовка здобувача до професійної діяльності у галузі мистецтва реалізується не лише у процесі фахового, але й усього гуманітарного навчання, тому формування професійного мислення має передбачатися, зокрема, курсом «Українська мова як іноземна за професійним спрямуванням». Наголошено на залежності ефективного мовного навчання у ЗВО від специфіки фахових мисленнєвих процесів. Передумовою лінгводидактичної практики у вишах мистецьких галузей висунуто врахування особливостей понятійного та образного мислення. Акцентовано на методологічному значенні теорії невербального мислення для мовного професійно спрямованого навчання майбутніх митців. Обґрунтовано значення тези про цілісність мисленнєвої системи. В образних мисленнєвих процесах виділено їхню здатність використовувати символи й активно оперувати образами. Привернуто увагу до непослідовних мисленнєвих процесів, які є частиною тривалої позасвідомої мозкової діяльності та пов'язані з розвитком індивідуального образного мислення. Акцентовано лінгводидактичні можливості спонтанних мисленнєвих процесів, притаманних мистецькій творчості, та роль у них знаків символічного смислу. Викладено результати власного навчально-методичного досвіду в інтегруванні лінгвопрагматичного, культурологічного та семіотичного аспектів лінгводидактичного процесу з урахуванням специфіки невербального фахового мислення. Проаналізовано знаки айдентики «Світ Сковороди» як елементи-стимули асоціативного мистецького мислення. Продемонстровано спроможності семіологічних інструментів, призначених для комбінуваня мисленнєвих та комунікативних знаків, у мовному навчанні іноземців-здобувачів музичних спеціальностей.

Ключові слова: образне мислення, невербальне мислення, спонтанні мисленнєві процеси, знаки айдентики.

The article is devoted to the study of the methodological foundations of the development of professional thinking in the process of linguistic didactic interaction with music students. Based on the analysis of psychological and pedagogical sources, it is stated that developed professional thinking belongs to the main structural formations of professionalism. The conviction is expressed that the preparation of the applicant for professional activity in the field of art is realized not only in the process of professional, but also in the entire humanitarian education, emphasis is placed on the dependence of effective language teaching in higher education institutions on the specifics of professional thought processes. Taking into account the peculiarities of conceptual and figurative thinking is put forward as a prerequisite for linguistic didactic practice in universities of artistic fields. The methodological significance of the theory of non-verbal thinking for linguistic professionally oriented teaching is underlined. In figurative thought processes, their ability to generalize, abstract, form preverbal concepts, as well as the use of symbols and active operation of images is emphasized. The importance of the integrity of the thinking system and the presence of symbolism elements and logic in non-verbal thinking is substantiated. The linguistic didactic possibilities of spontaneous thought processes, inherent in artistic creativity, and the role of signs of symbolic meaning in them are argued. The results of own educational and methodological experience in the integration of linguopragmatic, cultural and semiotic aspects of the language didactic process, taking into account the specifics of non-verbal professional thinking, are outlined. The identity signs of the project "Svit Skovorody" («Skovoroda's World») were analyzed as stimulus elements for associative artistic thinking. The capabilities of semiological tools intended for combining thinking and communicative signs in language training for foreigners have been demonstrated.

Key words: figurative thinking, non-verbal thinking, spontaneous thought processes, signs of identity.

Постановка проблеми. Методологічні засади професійної лінгводидактики зумовлені методами та засобами навчання іноземної як мови специфічного призначення. До завдань професійно спрямованої лінгводидактики зараховують поєднання конкретної предметної галузі з власне лінгвістичними (мовними, мовленнєвими) аспектами, необхідними для професійної діяльності. Щодо немовних ЗВО акцентується роль формування вмінь здобувачів діяти та комунікувати у професійних, ділових, наукових ситуаціях Розвиток фахового мислення у специфічних мистецьких галузях прийнято вважати завданням викладачів спеціальних дисциплін. Ми привер-

таємо увагу до можливостей і перспектив урахування та дослідження істотних загальних особливостей образного мислення у лінгводидактичній практиці мистецьких, зокрема музичних, ЗВО.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження мислення, мисленнєвої діяльності, а також їхніх специфічних виявів зосереджені у наукових галузях психології, нейрології, філософії, лінгвістики, педагогіки. Сучасна філософія вважає мислення інформаційною діяльністю, що набула якості опосередкованого пізнання і дозволяє формулювати закони, планувати дії та передбачати їхні наслідки [1, с. 378]. Психологія висуває у якості провідних дослідницьких напрямів питання про сутність процесів мислення та мисленнєвої діяльності. Сенсом мислення як пізнавального психічного процесу визнано спеціально організовану та свідомо регульовану активність, що спрямована людиною на досягнення розуміння як мети [2, с. 252–254].

Психологія та педагогіка вищої школи пов'язують поняття мисленнєвої діяльності з завданнями вищої професійної освіти та порушують проблему формування професійного мислення. Психологічні дослідження різних видів діяльності показали, що до головних структурних утворень професіоналізму, крім специфічних знань предмета діяльності, досвіду діяльності та процесів творчого пошуку, належить також розвинене професійне мислення. Тому, з психолого-педагогічної точки зору, підготовка здобувача до майбутньої професійної діяльності має передбачати формування професійного мислення протягом усього навчання у ЗВО [3].

Аналіз психолого-педагогічного дискурсу довів, що головні особливості професійної мисленнєвої діяльності зосереджуються навколо її відповідності практичній діяльності. У зв'язку з цим до наукового обігу введено поняття практичного мислення, що є «зрілою формою мисленнєвої діяльності, яка здійснюється в конкретних, цілісних, індивідуально-своєрідних професійних умовах» [3]. Таким чином, оскільки мисленнєва діяльність фахівця відзначається чітко вираженим практичним характером, стосовно навчання професійного мислення має йтися про врахування професійної специфіки, конкретних умов діяльності фахівця.

Серед методологічних засад концепції професійного розвитку особистості, розробленої вітчизняними та зарубіжними вченими, помітним є психосеміотичний підхід. Згідно з сучасним науковим розумінням, всі мисленнєві прояви людської свідомості мають знакову організацію, проте найвиразніше семіотична природа людського мислення виявляється у мистецтві. На відміну від інших засобів комунікації мисленнєва діяльність у мистецтві позначена намаганням поєднати відтворювану конкретність світу з його узагальненими сенсами [1, с. 380]. Йдеться про надзвичайну смислову місткість мистецького мислення художніми образами, які надають універсального характеру конкретиці світу. З психологічного погляду, мистецьке мислення пов'язане з чинниками уяви, інтуїції, ейдетичності (ідейнообразного відчуття прихованих закономірностей), евристичності [1, с. 630].

Аналіз художньотворчої діяльності, як вважають мистецтвознавці, має ґрунтуватися на визнанні системи мистецького мислення і специфічного характеру кожного виду мистецтва. До прикладу, особливості музичного мислення вивчалися протягом минулого сторіччя у численних працях з музикознавства, музичної психології, теорії та педагогіки виконавства. Проте на початку XXI сторіччя цей феномен все ще визнавався мало дослідженою сферою. Розвиток знакової теорії відкрив перспективу нових трактувань людської свідомості, мислення та його процесів і різновидів. Сьогодні музичне мислення, або мислення музикою визнається виявом невербального інтелекту, що пов'язаний зі «специфічними когнітивними процесами та способами їхнього моделювання» [4, с. 442]. Як один з мисленнєвих проявів людської свідомості музичне мислення «засвідчує свою знакову організацію й семічне походження, тобто кореляцію знакових та смислових начал свідомості» і вирізняється завдяки «спеціалізованій знаково-мовній організації» [4, с. 442]. Поняттям музичного мислення означують «процес, здатний організовувати кваліативну єдність (взаємодію) свідомості та мовно значущого середовища музичної творчості» [5, с. 50].

Науковці стверджують, що прояснення специфіки музичного мисленнєвого процесу передбачає «врахування як біологічних чинників, так і законів психології мистецтва». Йдеться, зокрема про те, що музичне мислення і музична комунікація вимагають «безпосередньої емпатії, заглибленості в матеріал, змінення повсякденного стану сприйняття, переходу в іншу, у порівнянні із щоденністю, реальність, вірніше, в інший вимір даної реальності – ближче до її смислових інтенцій. Без цього, – вважає дослідниця психології музичного мистецтва, – акт комунікації не відбудеться, значення не знайде свого шляху від смислу до знаку» [5, с. 71].

Бачення сутності комунікації у віднайденні смислу за допомогою знаків та їхніх значень зближує сучасне музикознавство та лінгвістику, зокрема психолінгвістику, лінгвопрагматику, а також новітні лінгводидактичні методики, оскільки сьогодні на перший план лінгвістичних досліджень виходить «вивчення комунікативної орієнтованості всіх без винятку одиниць і категорій мовної системи, розгляд мовних явищ як невід'ємної й органічної складової людського розуму, взаємопов'язаної з когнітивними, психічними, вольовими тощо структурами і процесами» [6, с. 50]. При цьому, підкреслюють лінгвісти, актуальні наукові тенденції, принципово нові наукові напрямки виникають не просто на межі фундаментальних гуманітарних дисциплін, але й навіть «на перетині полярно протилежних галузей знань» [6, с. 51].

З іншого боку, якщо брати до уваги означені специфічні біопсихічні чинники музичних мисленнєвих процесів, важко не погодитися, що «розвиток музичного мислення як однієї з компетенцій професійної компетентності майбутнього вчителя музики є завданням викладачів усіх музичних дисциплін (основного музичного інструменту, акомпанементу, історії музики, диригування, хорознавства, постановки голосу та ін.)» [7]. Тому, залишаючи сферу специфічно фахового музичного мислення за спеціалістами, ми здійснюємо спробу привернути увагу до важливості та перспектив урахування у лінгводидактичній практиці мистецьких, зокрема музичних, ЗВО істотних загальних особливостей образного мислення. На наше переконання, складні проблеми практичної професійно спрямованої лінгводидактики знайдуть вирішення з урахуванням особливостей мисленнєвих процесів у мистецьких галузях та з опорою на досягнення сучасної гуманітаристики.

Завданням дослідження є аналіз методологічних аспектів невербального мистецького мислення, визначення перспектив взаємодії новітніх гуманітарних методик у сфері професійної мисленнєвої діяльності, обґрунтування та узагальнення досвіду інтегративного підходу в лінгводидактичній взаємодії з іноземними здобувачами музичного ЗВО.

Виклад основного матеріалу. Тлумачення специфіки мистецького мислення як мисленнєвої діяльності у сфері невербального мистецтва спонукає науковців до виходу за межі антропологічних уявлень про нерозривний зв'язок «мислення і мови», а також «думки і слова». Теорією мови мислення обгрунтовано існування ментальних символів, якими людина оперує при мисленні так само, як словами в мові [8]. Розглядаючи мислення як процес утворення зв'язків між образами, психологи дійшли висновку, що воно може реалізуватися і без мовлення, і без слова. У таких особливих процесах мислення оперує образами та утворює нові, котрі у науковій і ненауковій практиці позначають поняттям «думка». Оскільки поява думки означає появу розуміння [1, с. 378–379; 2, с. 252–254], то виникнення нового образу, а також його здатність пов'язуватися з іншими образами, сприйнятими або збереженими у пам'яті, стають рівноцінними здобуттю нового знання у процесі мислення.

Основною мисленнєвою стихією художньо обдарованої особистості є зазвичай спонтанна, мимовільна поява і непослідовний розвиток образів, їхні асоціативні зв'язки та нові утворення. У такий спосіб завдяки процесам мислення у психіці можуть утворюватися окремі ланцюжки та системи взаємопов'язаних думок. Цей рух образного мислення не оформлюється словесно у внутрішньому мовленні людини, проте фіксується як зчеплення різнорідних відчуттів, чуттєвих згадок та несподіваних здогадок.

Для порівняння, понятійне мислення, необхідне у сфері наукового пізнання, зокрема системного вивчення мов, вимагає цілеспрямованого сприйняття, логічних розмірковувань, вольової роботи пам'яті. У такому випадку зв'язок між думками й утворення мисленнєвих ланцюжків набуває форми усвідомленого словесного розмірковування і відзначається послідовністю. Словесна форма може виразити факт появи думки та зміст думки, а отже уможливити її сприйняття та розуміння іншою людиною. Формування такої особливої комунікативної здатності є одним із завдань лінгводидактичної практики, проте ефективність його реалізації у немовному гуманітарному, зокрема музичному, ЗВО значною мірою залежить від урахування природи невербального мислення.

Висновки з психологічних досліджень довербального та невербального мислення дозволяють уточнити специфіку професійного мистецького мислення. Так, у структурі невербальних мисленнєвих процесів вирізнено здатність до узагальнення, абстрагування і формування довербальних понять, збереження мережі перцептивних образів-уявлень, використання символів та активного оперування образами, а також до мисленнєвої реорганізації уявлень про послідовність подій, вирішення елементарних логічних задач, здійснення операцій логічного висновку, здатність до

поєднання окремих фрагментів знань для створення програми нової дії, здатність до самоусвідомлення [9, с. 131–132]. Зі значного переліку здатностей ми навели лише ті, що засвідчують наявність у невербальному мисленні елементів знаковості та логічності, а отже, свідчать про його спорідненість з вербальним мисленням і доводять відсутність неперехідної межі між образним і понятійним мисленням.

Особливу цінність для з'ясування можливостей професійної лінгводидактики має поняття про цілісність мисленнєвої системи та висновки про невербальне мислення як «прояв вищої нервової діяльності, що набувається у процесі філогенезу, научіння та надбання досвіду» [9, с. 132]. Дослідні спостереження психологів підтвердили, що невербальне мислення – «це не просто здатність до розв'язання тієї чи іншої задачі, це системна властивість мозку» [9, с. 129], причому чим вищий філогенетичний рівень суб'єкта і відповідна структурно-функціональна організація його мозку, тим вищим діапазоном інтелектуальних можливостей він володіє [9, с. 130].

Рух думки, тобто утворення мисленнєвих ланцюжків, і розвиток мислення, як стверджують психологи, відбувається не лише послідовно та цілеспрямовано, не конче у тривалому регульованому процесі мислення та у формі розмірковування. Існують особливі спонтанні мисленнєві процеси, що дають результати одномоментно та несподівано. Йдеться про давно утворені психікою повільні та слабко зв'язані між собою образи, які в результаті несподіваного, ніби випадкового асоціативного зв'язку приводять до раптового осяяння свідомості. Виникнення спонтанного розуміння супроводжується специфічними переживаннями і виявляється у сплеску емоційних реакцій, добре відомому митцям як спалах думки, прозріння, катарсис. Ознакою процесу появи взаємопов'язаних образів, асоціацій, думок, що утворюють нові сукупності знання, є індивідуальність, суб'єктивність, – характеристики, особливо цінні у творчості митця та мистецтві загалом. Психологи вважають, що появі осяянь сприяє зміна діяльності людини, відхід від життєвих стереотипів, відсторонення від предмету внутрішньої уваги. До технологій активізації свідомості привертає увагу також і педагогіка. Теорія інсайту, в якій В. Келлер обґрунтував механізм симультанного встановлення зв'язку між думками та одномоментного віднайдення рішень [9, с. 193], стосується фахової психології митців і не може ігноруватися у мовній навчальній взаємодії зі здобувачами ЗВО мистецьких освітніх напрямів. На нашу думку, лінгводидактична практика у музичному ЗВО має стати полем досліджень специфічних способів професійного образного мислення з використанням лінгвопсихологічних та семіотичних методик.

Дослідження психології безсвідомого підтверджують, що одномоментне віднайдення рішення лише видається раптовим, насправді ж воно є результатом тривалої прихованої, позасвідомої мозкової діяльності. Вивчаючи роботу людської свідомості, К.-Ґ. Юнґ дійшов висновку, що у сприйнятті реальності людина «ніколи нічого повністю не сприймає та ніколи нічого повністю не розуміє. Вона може бачити, чути, сприймати смак, але наскільки далеко вона бачить, як добре вона чує, що каже їй смак, залежить від кількості та якості її відчуттів. Вони обмежують сприйняття навколишнього» [10, с. 12]. За межею, куди не сягає усвідомлене знання, зростає значення символів, починає діяти психологічний механізм надання знакам символічного смислу. Найпростішими, на думку вченого, є «впізнавані, загальновживані знаки, які лише позначають об'єкти». Складнішу реакцію викликають знаки, «відомі з повсякдення, котрі, проте, до свого звичайного смислу набувають також специфічного, додаткового». Вони містять «щось неясне, невідоме або приховане від нас», натякають на «якесь значення, більше за очевидне і безпосереднє» [10, с. 10]. Людина мимоволі визнає існування об'єктів, які неможливо «визначити чи до кінця зрозуміти». Доторкаючись до них, свідомість наштовхується на «широкий «безсвідомий» аспект, до кінця не з'ясований і не прояснений і відчуває необхідність з'ясування неясного [10, с. 11].

Теза про можливість осягнення невідомого як у раціональних розмірковуваннях, так і через символічні образи видається нам особливо важливою для лінгводидактичної взаємодії зі здобувачами-музикантами, наділеними специфічно налаштованим професійним мисленням. Досвід лінгводидактичної практики у немовному ЗВО змушує констатувати, що для більшості іноземних здобувачів-музикантів таким не пізнаним до кінця, не засвоєним глибоко залишається значний обсяг культурологічного матеріалу, включеного до курсу мовної дисципліни. У пошуках вирішення проблеми ми здійснили спроби інтегрувати теми, складні для логічного вербального сприйняття іноземців, з певними знаковими системами, надаючи їм шанс запасти у пам'ять і стати надалі елементами асоціативного мистецького мислення. На цьому навчально-методичному шляху нами випробовувалися семіологічні інструменти, при-

значені для аналізу мови як системи знаків і символів, для пізнання їхніх значень та структури, а також для комбінуваня їх у процесі мислення та комунікації.

Наведемо приклад урахування специфіки мистецького фахового мислення, здійсненого через інтегрування лінгвопрагматичного, культурологічного та семіотичного підходів у мовному навчанні іноземців музичних спеціальностей ОНМА імені А. В. Нежданової. Маючи на меті активувати образне мислення у засвоєнні українознавчого матеріалу, ми звернулися до постаті Григорія Сковороди. Вибір був мотивований новітніми біографічними, історіо- та філософськими дослідженнями, у яких обґрунтовано концепцію несистемності сковородинівської філософії. На початку XXI сторіччя науковці витрактували непослідовність, імпульсивність, рухливість не як ваду, але як перевагу багатогранного обдарування, у якому єдність художнього та філософського мислення виявилися завдяки образності та алегоричності [12]. Аналіз інтелектуального стилю видатного поета-філософа довів переважання у ньому образного типу мислення над понятійним, – саме ця особливість прогнозувалася нами як сприятливе психологічне підґрунтя навчальної комунікації у мистецькому середовищі.

Основні семіотичні інструменти взаємодії з мистецькою аудиторією ми знайшли у знаковій системі, розробленій творчим колективом у рамках проєкту «Світ Сковороди» [13]. Вивчений розробниками сучасний комунікативний контекст дозволив їм обґрунтувати основні ідентифікатори видатної особистості та вибудувати її візуальний світ через три компоненти – парсуну, атрибути життя та створені поетом-філософом образи. Ключовим у звертанні до іноземних студентів-музикантів став символізований портрет Сковороди, що поєднав індивідуальні риси, засвідчені прижиттєвим портретом поета, і властиві для парсун XVIII сторіччя соціальні риси. Такі автологічні знаки, як доведено психосеміотикою, беззаперечно ототожнюються із зображуваним суб'єктом. Проте, крім здатності слугувати основою та центром висловлювання, давати уявлення про властивості одиничного, портрет, відповідно до знакової морфології, створює підстави для розширення його змісту. Тому другим і третім компонентами візуальної ідентифікації українського подвижника виступили образи та предмети, що мають власний зміст і вищий сенс. Впізнаваний фіксований силует філософа оточено змінними комбінаціями зображень персонажів (бджола, жайворонок, вовк) та атрибутів життя мандрівного філософа (сопілка-флейта, годинник, торбинка). У сприйнятті студентів-музикантів такий візуальний комплекс став новим образним висловлюванням, у якому головний, автографічний знак доповнювався знаками метаграфічними, призначеними для узагальнення змісту одиничного, надання йому нової якості – символічної, алегоричної, понятійної. На цьому етапі особливу роль у взаємодії зі студентською мистецькою аудиторією відіграв смисл графічних образів, натяки на ідею, що прямо не називалася, але малася на увазі, конкретно-чуттєві знаки із зумисно прихованим значенням, підтекст, що вів до розуміння макро- і мікрокосму Сковороди. У підсумку, всі візуальні образи сприймалися як елементи єдиної знакової системи з якостями картинності, конкретності, місткості, змістовності, емоційності. У взаємопов'язаності вони слугували звертанню до студентів-співрозмовників, виклику їх на розмірковування та комунікування.

Вдаючись до інтегрування лінгвопрагматичного, культурологічного та семіотичного підходів, ми спиралися, найперше, на здатність аудиторії до мистецького мислення, яке прагне «в усіх своїх повідомленнях поєднати відтворювану конкретність світу з тими чи тими його узагальненими сенсами», намагається «обов'язково надати конкретності універсального характеру», «поєднати той чи той фрагмент світової – природної чи людської – дійсності з універсальними значеннями» [1, с. 380]. Аби досягнути розуміння здобувачів-музикантів ми активували їхнє образне сприйняття та творчу уяву, привернули увагу до самого процесу мислення та кожного його етапу, унаочнили способи творчого мислення, скориставшись айдентикою Григорія Сковороди. Функційне призначення використаної нами знакової системи полягало у моделюванні процесу образного розмірковування, стимулюванні мистецького мислення у ході навчальної мовленнєвої комунікації.

Відповідно до семіології, завдання знакових систем полягає у кодуванні та передачі інформації. Процес декодування знаків є вторинним і пов'язаний з нейрофізіологією пізнання. Сфера зворотної трансформації знаків є досі недослідженою і, як припускають психологи, стосується вивчення значних інтелектуальних зусиль, необхідних для розуміння невідомих явищ. Тому перспективне продовження теми вбачаємо у дослідженні процесу декодування іноземцями, які здобувають вищу музичну освіту, образів як елементів візуальних знакових систем у контексті навчального курсу «Українська мова як іноземна за професійним призначенням».

Висновки та перспективи. Аналіз психолого-педагогічних джерел дає підстави стверджувати, що розвинене професійне мислення належить до головних структурних утворень професіоналізму. Обґрунтовуючи залежність ефективного мовного навчання у ЗВО від специфіки фахових мисленнєвих процесів, робимо висновок про те, що підготовка здобувача до професійної діяльності у галузі мистецтва реалізується не лише у процесі фахового, але й усього гуманітарного, зокрема мовного, навчання. Передумовою лінгводидактичної практики у вишах мистецьких галузей висуваємо врахування особливостей понятійного та образного мислення. Доводимо методологічне значення теорії невербального мислення для лінгводидактичної практики у мистецькому ЗВО. Шляхом аналізу багатокомпонентних образних мисленнєвих процесів виділяємо їхню здатність узагальнювати, абстрагувати, формувати довербальні поняття, а також використовувати символи й активно оперувати образами. Обстоюємо лінгводидактичні можливості спонтанних мисленнєвих процесів, притаманних мистецькій творчості, та роль у них знаків символічного смислу. Викладаючи результати власного навчально-методичного досвіду в інтегруванні лінгвопрагматичного, культурологічного та семіотичного аспектів лінгводидактичного процесу, доводимо значення опори на специфіку невербального фахового мислення. Демонструємо спроможності семіологічних інструментів, призначених для комбінування мисленнєвих та комунікативних знаків, у мовному навчанні іноземців музичних спеціальностей. На прикладі використання елементів айдентики, зокрема «Світ Сковороди», у лінгводидактичній практиці показуємо дієвість знаків-символів як стимулів асоціативного мистецького мислення. Висловлюємо переконання, що складні проблеми практичної професійно спрямованої лінгводидактики знайдуть вирішення з урахуванням специфіки мислення у конкретній фаховій сфері та з опорою на досягнення сучасної гуманітаристики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Філософський енциклопедичний словник. За ред. В. І. Шинкарука. Київ: Абрис, 2002. 751 с.

2. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор, 2007. 640 с.

3. Щербан Т. Д. Мисленнєва активність фахівця у процесі розв'язання задач. *Технології розвитку інтелекту.* 2015. Т. 1. Вип. 9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tri_2015_1_9_12 (дата звернення: 12.11.2024).

4. Самойленко О. І., Осадча С. В. Музична семіологія як актуальний напрям теорії мовної свідомості. URL: http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/60/1097/2401-1?inline=1 (дата звернення: 03.11.2024).

5. Самойленко О.І. Психологія мистецтва: сучасні музикознавчі проєкції: монографія. Одеса : Гельветика, 2020. 236 с.

6. Загнітко А. П. Лінгвопарадигмальні концепції і технології дослідження сучасного синтаксису: типологічні вияви. *Методи лінгвістичних досліджень* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Слов'янськ : СДПУ, 2010. 262 с.

7. Сокальська В.Ф. Музичне мислення як одна з компетенцій професійної компетентності майбутнього вчителя музики. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/6469/1/F_Sokalska_SNMI_1_IS_UKKUBG.pdf (дата звернення: 17.12.2024).

8. Jerry A. Fodor. *Internet Encyclopedia of Philosophy:* веб-сайт. URL: https://iep.utm.edu/fodor/ (дата звернення: 09.11.2024).

9. Панчук Н.П. Порівняльна психологія: навч. посіб. Кам'янецьПодільський : Медобори-2006, 2019. 206 с.

10. Юнґ К.-Ґ. Архетипи і колективне несвідоме. Пер. з німецької Катерина Котюк; наук. ред. укр. вид. Олег Фешовець. Львів : Астролябія, 2018. 608 с.

11. Кралюк Петро. «Незвична» філософія Григорія Сковороди. *Національний університет «Острозька академія»:* веб-сайт. URL: https://www.oa.edu.ua/ua/info/news/2012/11-22-1 (дата звернення: 05.10. 2024).

12. МКІП презентувало брендинг проєкту «Світ Сковороди». *Урядовий портал* : веб-сайт. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/mkip-prezentuvalo-brending-proektu-svit-skovorodi-ta-plani-shchodo-vidznachennya-300-richchya-filosofa (дата звернення: 01.12 2024).

УДК 81’373.611 = 161.2
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.8

ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКІ НОВОТВОРИ ЯК ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ ІДІОСТИЛЮ (НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРКИ ЕСЕЇВ «ПЛАНЕТА ПОЛИН» ОКСАНИ ЗАБУЖКО)

INDIVIDUAL AUTHOR’S NOVELTIES AS MEANS OF IDIOSTYLE FORMATION (BASED ON THE COLLECTION OF ESSAYS “POLYNAS’ PLANET” BY OKSANA ZABUZHKO)

Жижома О.О.,
orcid.org/0000-0002-7589-4761
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови та слов’янської філології
Державного вищого навчального закладу «Приазовський державний технічний університет»

Дана розвідка акцентує увагу на факторах, які формують ідіостиль письменника, допомагають вербально зреалізувати його індивідуальну авторську семантичну систему, зокрема, студіюється питання ролі індивідуально-авторських новотворів у формування індивідуального стилю сучасної української письменниці Оксани Забужко на матеріалі збірки «Планета Полин». У зв’язку з чим досліджуються виявлені в контексті есеїв оказіональні слова, проводиться аналіз особливостей їх творення, чинники, які відіграють провідну роль у словотворенні, розглядаються їх типи, структурно-семантичні особливості, причини уведення в текст.

Окрема увага приділена питанню дослідження факторів виникнення оказіоналізмів, які є невід’ємною складовою сучасного художнього дискурсу, результатом віддзеркаленням особливого авторського світобачення. З-поміж різних чинників появи індивідуально-авторських новотворів зосереджено увагу на системно-функціональному (вироблення словотвірних експресивних синонімів до книжно-нейтральних лексичних одиниць) та функціонально-художньому (конкретна потреба формування окремого нетипового образу). З’ясовано перевагу функціонально-художнього фактору, хоча в обох випадках авторка спирається на структурно-семантичні можливості системних одиниць української мови.

Також в даній статті аналізується, як у результаті введення подібних інновацій в канву есеїв, актуалізуються види апеляцій до культурного та інтелектуального фонду реципієнтів. У роботі простежується здатність індивідуально-авторських новотворів, які утворюють специфічну категорію лексичних одиниць з властивим індивідуальним контекстним значенням, сприяти постійній взаємодії мови та мовлення. У роботі визначається статус оказіональних лексем у формуванні індивідуального стилю письменниці порівняно з узуальними словами, здійснюється аналіз їх функціональних особливостей як засобів стилізації сучасного художнього мовлення на словотвірному рівні, проводиться аналіз фактів, що зумовили виникнення оказіональних слів, простежується рівень їх образного потенціалу, системні та функціональні можливостей в межах конкретного контексту.

Ключові слова: індивідуально-авторські новотвори, ідіостиль, композити, контамінація, художній образ, словотворчі засоби.

This research focuses on the factors that form the writer's idiostyle, help to verbalize his individual author's semantic system, in particular, the role of individual author's novelties in the formation of the originaal style of the contemporary Ukrainian writer Oksana Zabuzhko based on the collection “Polynas’ Planet ”. In this regard, the article examines the occasional words found in the context of the essays, analyzes the peculiarities of their creation, the factors that play a leading role in word formation, considers their types, structural and semantic features, and the reasons for their introduction into the text.

Particular attention is paid to the study of the factors of occasionalisms occurrence, which are an integral part of contemporary artistic discourse, the result of the reflection of the author's specific worldview. Among the various factors of the emergence of individual author's new works, the attention is focused on the system-functional (development of word-forming expressive synonyms for book-neutral lexical units) and functional-artistic (specific need to form a separate atypical image). The author proves that the functional and artistic factor prevails, although in both cases the author relies on the structural and semantic possibilities of the systemic units of the Ukrainian language.

The article also analyzes the process how the introduction of such innovations into the essay canvas actualizes the types of appeals to the cultural and intellectual fund of the recipients. The paper traces the ability of individual author's innovations, which form a specific category of lexical units with a specific original contextual meaning, to promote the constant interaction of language and speech. The paper defines the status of occasional lexemes in the formation of the writer's individual style in comparison with the usages, analyzes their functional features as means of stylization of modern artistic speech at the word-formation level, analyzes the facts that led to the emergence of occasional words, traces the level of their figurative potential, systemic and functional capabilities within a particular context.

Key words: individual author's novelties, idiostyle, composites, contamination, artistic image, word-formation means.

Постановка проблеми. У сучасному науковому просторі особливий інтерес становить вивчення індивідуального стану мови конкретного митця, адже ідіолектна особистість реалізується на фоні загальної картини світу, номінуючи у своїх творах явища політичного, культурного, суспільного, духовного характеру конкретного часового відтинку на загальномовному рівні. Мовну особистість формує саме нетипове, нетривіальне, особистий талант використовувати ресурс мови у суб'єктивний, не схожий на інші, спосіб, який демонструє багатогранність самого авторського творчого процесу. Пошуки сучасних письменників у царині індивідуального словотвору розвивають образну систему художнього мовлення, спонукають до подальшого активного використання виражальних мовних засобів, що, безумовно, має вплив на формування індивідуального стилю кожного з митців. Аналіз оказіональних утворень як засобів стилізації художнього мовлення і маркування ідіостилю письменника визначило проблему даної статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Неослабний інтерес в сучасних наукових вітчизняних і зарубіжних розвідках до питань, пов'язаних із використанням індивідуально-авторських новотворів в текстах різних жанрів і стилів засвідчують праці, присвячені теорії оказіонального словотворення (Н. Фельдман, Е. Ханпіра, Г. Винокур), їх стилістичному (В. Чабаненко, І. Принцевський, О. Стишов) та лексико-семантичному аналізу на українському мовному ґрунті (Є. Карпіловська, Г. Вокальчук, С. Єрмоленко, Ж. В. Колоїз, О. Стишов, Н. Сологуб, Л. Ставицька, Г. Сюта, В. Герман, Т. Юрченко, О. Жижома, Н. Адах, Н. Гаврилюк). З об'єктивних причин поза увагою дослідників залишилося питання оказіональних слів як текстотвірних домінант у формування ідіостилю сучасної української письменниці Оксани Забужко, а також аналіз фактів, що зумовили їх творення, що й визначило актуальність даної розвідки.

Постановка завдання. Індивідуальний стиль письменника, як правило, визначається певними характерними ознаками, що притаманні тому чи іншому творові. Студіювання оказіональних мовних засобів, використаних в есеях Оксани Забужко, дозволили вирішити окреслені завдання: виявити індивідуально-авторські новотвори в текстах есеїв, дослідити типи оказіональних слів, визначити фактори індивідуального словотворення, з'ясувати особливості вербальної реалізації особливостей ідіостилю письменниці.

Метою даної статті є виявлення та аналіз індивідуально-авторських новотворів, з'ясування основних чинників їх уведення в контекст есеїв, ролі у формуванні ідіостилю письменника.

Виклад основного матеріалу. Будь-який авторський художній текст являє собою особливий комунікативний простір, інтерпретація й розуміння якого потребує як загальних, так й індивідуальних підходів. Оскільки кінцевою метою всіх комунікацій є взаєморозуміння, художні твори слід розглядати не лише в лінгвістичній чи літературознавчій площині, а й культурологічній, адже талановиті письменники творять неповторний, індивідуальний культурний простір. Сукупність лінгвістичних та змістових (експресивних, емоційних, модальних) характеристик вирізняє манеру письма одного автора від іншого, маркує художнє полотно, насичуючи його тими стилістичними особливостями, що допомагають відрізнити тексти одного автора від іншого. Кожний митець має свій набір текстотвірних домінант, використання яких і визначає індивідуальний авторський стиль, його мовну особистість. Безумовно, кожний із нас є представником конкретного етносу, народу, носієм загальнонаціональної мови, але, коли ми говоримо про письменників, поетів, митців, маємо розуміння того, що здебільшого йдеться про нестандартну мовну особистість, яка, створюючи власну художню картину світу, незвичні образи, асоціації, намагаючись донести потрібну інформацію, власну інтенцію до читача, вдаються до певних відхилень, використання незвичних стилістичні фігур, тропів. Говорити про ідіостиль конкретного письменника можна лише за умови лінгвістичного студіювання конкретних авторських текстів, враховуючи при цьому низку факторів, що формують у читача уявлення про письменника, як про мовну особистість: в якій площині автор розглядає проблему, за допомогою яких вербальних засобів реалізується художній задум, якою є мотивація написання текстів, які моральні питання порушуються в творі тощо. Ті мовні засоби, якими автор скористався при створенні тексту, вербально зреалізовують не лише його задум, але і його індивідуальну авторську семантичну систему, спрямовану на озвучення поставлених філософських, моральних задач та їх висвітлення.

Кожного талановитого митця можна пізнати за стилем його творів, попри те, що мова творів може еволюціонувати протягом всього його життя. Це, безумовно, стосується й творчої спадщини сучасної української письменниці Оксани Забужко, прозові твори якої вирізняються відповідними

лінгвостилістичними маркерами, які вказують на неповторність стилю їх авторки. Есеї Оксани Забужко – це окрема лабораторія, майстерня індивідуального особливого стану мови, що дозволяє говорити про неповторний авторський стиль. Це вироблена система концептуально важливих, комунікативно й естетично зумовлених прийомів організації текстів, які зумовлюють відбір відповідних мовних засобів на тлі загальномовної комунікативної структури, його прагматичну й семантичну специфіку. Творення індивідуального тексту завжди передбачає авторський відбір, добір мовних засобів, які допомагають точно висловити думку, створити відповідний художній образ. Сама взаємодія, взаємовплив відповідних, відібраних з мовного арсеналу одиниць контексту, розмаїття їх варіантів і комбінацій створюють неповторну яскраву експресивну авторську прагматику. Знайомлячись вперше з твором, читач, з одного боку, має справу із експліцитністю, впізнаваністю текстів письменниці, а, з іншого, – з унікальністю її ідіостилю.

Що ж саме допомагає інтерпретувати індивідуально-художню манеру створення художнього образу? Насамперед, ті мовні засоби, які визначають мовний рівень авторської компаративності, коли з-поміж всього мовного багатства авторка цілеспрямовано відбирає потрібні мовні засоби, структуруючи їх певним чином, або вдається до індивідуальної словотворчості, що у підсумку відповідає естетичним настановам авторського самобутнього бачення картини світу. Експресивність, синтаксична організація, композиційні особливості, прагматичність – все це разом у взаємодії створює цілісну систему художніх образів, що й маркують твір конкретного автора.

Художня свідомість митця може презентувати індивідуальну картину навколишньої дійсності й шляхом введення в контекст оказіональних слів різних типів, визначаючи ідіостиль і сприяючи реалізації мовної особистості авторки. Водночас, художнє мовлення завжди було джерелом різноманітних мовних інновацій, тією сферою, в якій виразно розкривається весь потенціал мови, її системні й функціональні можливості, у тому числі й словотворчі. Місце неузуальних одиниць у художньому мовленні есеїстики Оксани Забужко досить помітне не стільки на кількісному, скільки на якісному рівні, при цьому під авторськими новотворами письменниці ми розуміємо будь-яку лексичну інновацію – структурну, семантичну, структурно-семантичну. До слова, авторські новотвори визначаються, з одного боку, системними відношеннями елементів, які існують у мові, а з іншого, – функціональними в них потребами. Як показує практика, у функціонуванні мови її системні можливості та функціональні потреби є відносно врівноваженими. Що стосується художнього мовлення (в даному випадку мовлення есеїв), при його виразності, експресивності, функціонально-комунікативна сторона значно випереджає можливості мови як знакової системи. Говорячи про авторський словотвір, слід зазначити, що він зумовлюється не стільки потребами мови як системи знаків, скільки потребами мови як функціонально-комунікативної системи, тому, досліджуючи роль оказіональних слів у формуванні ідіостилю письменника, в першу чергу звертаємо увагу не на системні, а на функціональні тенденції, коли безпосередніми причинами введення в контекст індивідуально-авторських одиниць виступають контекстуальні та конситуаційні чинники.

Загальновідомо, що індивідуально-авторські новотвори – це специфічне авторське бачення якихось реалій, що досягає своєї мети лише на рівні конкретного контексту й за своїми номінативними можливостями (як вторинні номінації), експресивним потенціалом, стилістичними функціями виявляються яскравими засобами вираження авторського розуміння дійсності й реалізації текстової прагматики, демонструють «…світобачення і світовідчуття автора, взаємозв'язок між замислом і засобами його репрезентації, певним соціативним рядом, який виникає під час мовотворчої діяльності» [1, с. 57]. Поява авторських новотворів зумовлена одним глобальним фактором – потребою у більш експресивних, стилістично маркованих, виразних словах порівняно з узуальною лексикою. Саме тому вони й створюються переважно в художньому та публіцистичному мовленні, бо призначені для обслуговування передусім емотивної, соціальної, валюнтативної функцій мовлення. Вони зазвичай містять більший об'єм інформації, ніж канонічні слова, при цьому більший відсоток несподіваності поєднання словотворчих елементів забезпечує більший обсяг інформації, хоча семантична окресленість послаблюється. Порівняємо кілька новотворів авторки, використаних в межах одного контексту: оказіоналізм ***сиричувата***: «*…культурно «сиричувата» – необроблена, не займана словом – реальність…*» [5, с. 186], де корінь, що містить інформацію недостатньої міри чи ступеню (сирий) посилюється афіксальною частиною *-ува*т– , що вказує на неповноту ознаки; новотвір ***одинацтво*** «*… одна з найпронизливіших у світовій літературі маніфестацій одина-*

цтва…» [5, с. 186], в якому коренева морфема містить семантику самотності, а суфіксальна -цтв-, що залучається до творення збірних іменників, підкреслює її масштаби; в наступному уривку маємо кілька новотворів, зокрема вираз «***спустілість***» та оказіональну сполуку ***виявловлена порохнявість,*** які лише на контекстуальному тлі повністю реалізує свій зміст: *«…у чому. Між іншим і криється джерело Волкотової розпираючої горло й рядок сили, котру Бродський також цілком проникливо протиставляє* ***виявловленій порохнявості****, енергетичній* ***«спустілості»*** *цивілізаційного осердя»*. Стилістика та експресія новотвору ***спустілість,*** утвореного з порушенням законів українського словотвору (хоча є узуальний дериват *спустошеність* з прозорою структурою: *спустошеність-спустошений-спустошити-пустий*) посилюється попередньою оказіональною сполукою, де перший компонент має явні ознаки контамінації: ***виявловлена****=виявити+яловий* (безплідний, порожній), які значно підкреслюють семантику означуваного слова-новотвору ***порохнявість***. Таким чином, тільки в межах невеликого контексту маємо індивідуально-авторські лексеми, що вражають значеннєвою свіжістю й структурною несподіваністю, зумовлюють, визначають специфіку художнього образного мовлення. Поява таких новотворів виразно засвідчує збільшення свободи творення мовних одиниць, що маркують особистісні ідіостильові інваріанти художнього образу, що підтверджується можливістю утворювати нове слово за чисто семантичною аналогією: ***незгинність*** – як незламність («…*не розкаяний у своїй незгинності*» [5, с. 145]); ***помрук*** – як муркотіння («…*відповідала з ситим помруком котика*» [5, с. 132]; ***масофікована*** – масова («…*масофікована версія ніцшевської надлюдини*» [5, с. 146]); ***зажилість*** – як звичка, спільнота («…*при всій нашій багаторічній зажилості, завжди з нею несвідомо «підтягувалася*» [5, с. 101]); ***розгледжена*** – як розглянута («*не розгледжена картина світу*» [5, с. 155]); ***незабарно*** – як незабаром (*«…незабарно розгорнувся пошук «іншого ворога»* [с. 165]); ***вростість*** – вростання (« тристалітня вростість у шкіру й під шкіру» [с. 203]); ***сягнисто*** – як урочисто («…*сягнисто простувала далі – послідовно доводячи своє розуміння …інакшості*»; ***інакшість*** – як несхожість, ***формулка*** – формула («…*ця імперська формулка містить усе-таки яке-не-яке, а визнання «інакшості»* [5, с. 189]); ***сиричувата*** – як сирувата («…*сиричувата» – необроблена, не займана словом реальність…*» [5, с. 186]; ***перекупюрований*** – як перекручений, переосмислений («…*тичининського «Золотого гомону» …довгі роки забороненого, а згодом безбожно перекупюрованого «червоною підкладкою» навиворіт*» [5, с. 205]); ***зверифікувати*** – як підробити, змінити («…*зверифікувати, справдити «конвертованість» вимовлених слів уже немає чим*…» [5, с. 207]); ***усправедливлення*** – як правда («*не потребує… підстав, мотивів, усправедливлень…*» [5, с. 23]); ***спімнути*** – як згадати («…*примудрилися не спімнути в передмові*» [5, с. 111]) ***вирозумілий*** – як зарозумілий («… *найбільш вирозумілий з усіх Тичин*» [5, с. 53]; ***врозумливі*** – як зрозумілі («….*душевні порухи оповідача вже не всюди врозумливі*…» [5, с. 258]; ***невідвзаємнена*** – як невзаємна *(«...саморозтрата, якою є публічне читання… енергетично невідвзаємнена*» [5, с. 171]); ***неопідручникована*** – як незафіксована («…*непроговорена, неосмислена, неопідручникована …історія*» [5, с. 9]); ***залітературеність, споетизованість*** – як надмірність («…суцільна «залітературизованість нашого постмодерного простору» [5, с. 162]; ***зграйність*** – як єдність («…*кріпилися духом зграйності*» [5, с. 245]; ***скаталогізовано*** – як класифіковано («…*не все опубліковано, не кажучи – скаталогізовано та розставлено по полицях*» [5, с. 258]; ***несподвигна*** – як непорушна («…*несподвигна й невимовна правда*» [5, с. 66]; ***злагіднена*** *версія* [5, с. 291] – як лагідна версія; ***найнеомильніший*** *знак* [5, с. 305] – як показовий знак.; ***протрюхикала*** *повз мене* [5, с. 307] – як пройшла повз мене; ***закандзюбленний*** *фінал* [5, с. 306] – як завершений фінал. Наведені індивідуально-авторські новотвори засвідчують спрацювання не лише системно-функціонального фактору, який передбачає зумовленість мовними системними відношеннями структури і значення новотвору в умовах художнього функціонування мови й має різноманітні парадигматичні й синтагматичні вияви, але й функціонально-художнього. Спостерігається виразна тенденція до вироблення словотвірних експресивних синонімів до книжно-нейтральних лексичних одиниць. Таку особливість інновацій у системі мови дослідники вважають виявом антиномії інформаційної та експресивної функції мови [3, с. 154]. Це своєрідна реакція на тенденцію словотвірної регулярності в активних сферах мовлення – діловому, публіцистичному, виробничому, науковому. Авторський словотвір зумовлений загальним спрямуванням розвитку мовної (лексичної та словотвірної) системи, яка охоплює різні лексико-граматичні розряди слів. Причини використання оказіональних слів замість узуальних відповідників

є очевидною, перш за все тому, що в нетривіальних одиницях яскравіше виражений ореол поетичності, до нуля зведено нейтральність. Власне таку системно-стилістичну функціональну диференціацію лексики реалізують в есеях Оксани Забужко її новотвори, невід'ємні складові текстів, які демонструють почуття міри, не спричиняють подвійної сегментації, різного осмислення, є влучними образними вторинними номінаціями, що не викликають побічних асоціацій.

До системно-функціонального фактору належить й утворення композитів за аналогією до узуальних слів з досить прозорою семантикою, наприклад: ***палкоока*** *Катя Білокур* [5, с. 33]; ***тонкогубе, хижоносе*** *обличчя* [5, с. 180]; *перебуває в процесі* ***самостворення, самостановлення*** [5, с. 186]. Проте більшість композитів та юкстапозитів в есеях письменниці демонструють домінування все ж функціонально-художнього чинника, коли витворення лексичних інновацій викликане потребою сформувати і розвинути поетичний образ, спираючись на можливості структури і семантики системних одиниць мови. Такі утворення є важливою складовою есеїстики Оксани Забужко, вони дозволяють продемонструвати унікальне індивідуальне бачення проблеми через поєднання мовних засобів різного стилістичного маркування, що у підсумку сприяє створенню цікавого й оригінального тексту, привертають увагу, сприяють глибшому розумінню обговорюваної теми реципієнтом. Безумовно, творчий процес образотворення нерозривно пов'язаний із процесом словотворення: «деривація складних оказіоналізмів є результатом індивідуального лінгвального креативу, що сприяє збагаченню номінативних і значною мірою аксіологічних, емоційних, експресивних, образотворчих засобів мови, гарантує її динамічний розвиток» [2, с. 49]. Складові композитів, з одного боку доповнюють один одного, а з іншого, – створюють багатошаровий виразний контекст, виступаючи важливим інструментом вираження емоцій, почуттів, поглиблюючи сприйняття тексту: ***слабомерехтлива*** *казка* [5, с. 19]; ***рівновеликий*** *творчий дух* [5, с. 55]; ***глузувала з «щоконадимальників»*** [5, с. 129]; ***свіжовикінчені*** *рукописи* [5, с. 153]; ***саморозтрата,*** *якою є публічне читання* [5, с. 171]; ***сенсобуттєва*** *катастрофа Бродського* [5, с. 213]; ***маскулінноцентрична*** *філософія* [5, с. 195]; ***подивугідна «позачасовість»*** *листів* [5, с. 33]; ***сенсобуттєві*** *питання* [5, с. 61]; ***загальноцивілізаційна*** *зона мовчання* [5, с. 52]; *вдячний тлум* ***автографоловців*** [5, с. 171]; ***щелеповивертальна*** *фальшивість* [5, с. 294]; ***майжелітній*** *день* [5, с. 322].

Дія аналогії простежується і у випадках створення оказіоналізмів шляхом контамінації, міжслівного накладання, досить типового явища для сучасного українського словотвору. Утворені внаслідок контамінації новотвори дозволяють висловити поняття, для яких немає точного еквівалента в узусі, причому у більшості випадків подібні утворення повністю реалізують семантичний потенціал лише на рівні контексту: ***сягнисто*** *= сягати + променисто* ***муравлик*** *= мураха + равлик*; ***ресталінізація*** *= реставрація + сталінізація*; ***укшталтована*** *= укладена + на кшталт*; ***продухвинка*** *= продих + на хвилинку*; ***оприявнилася*** *= оприлюднилася+явилася* Такі новотвори, зберігаючи коннотацію твірних одиниць, створюють нові оригінальні образи, допомагають передати певні концепції та ідеї, впливають на формування ідіостилю письменника, його унікальність. До того ж наведені новотвори демонструють помітну в авторському словотворі тенденцію до компресії та економності вислову.

Ще однією особливістю ідіостилю письменниці є створення складних образів за допомогою словоскладання. «Деривація складних оказіоналізмів є Номінативних і значною мірою аксіологічних, емоційних, експресивних, образотворчих засобів мови, гарантує її динамічний розвиток результатом індивідуального лінгвального креативу, що сприяє збагаченню Подібним утворенням властива специфічна внутрішня логіка: поєднання відомих слів в неочікуваний спосіб допомагає точніше й експресивніше висловити думку, оскільки вони становлять не просту сумативну семантичну єдність, а щось якісно нове, що й відповідає авторським потребам створити неординарний цікавий художній образ. При поєднанні двох канонічних слів у складену оказіональну структуру в одних випадках один із компонентів складеного новотвору (семантично залежний) виразно реалізує одну сему, що і стає джерелом образності: *виголодніле, як* ***зек-цинготник*** *на вітаміни* [5, с. 145]; *глузливі* ***примовки-діагнози*** [5, с. 114]; ***повтори-передражнювання*** [5, с. 162]; «***учениця»-«співдумальниця***» [5, с. 154]; *образи Плющевих* ***«врачок»-«палачок»*** [5, с. 266], в інших, – сприяє посиленню образності поєднання в одній складній лексемі ознак-характеристик: ***скупо-пунктирно*** подана біографія, ***лакуни-недомовки*** [5, с. 24]; «***примітивістка»-«декоративістка»*** [5, с. 64]; *культурне* ***двійництво-посестринство*** [5, с. 48]; ***намацано-точно*** *виписана предметність інтер'єрів* [5, с. 91]; ***малоросійсько-оперетковi*** *«пози самоствердження*» [5, с. 132];

старосвітськи-затишена *Швеція* [5, с. 149]; ***напівблазнювато-напівзнічено*** *засовгав, розкланюючись* [5, с. 174]; ***блазнювато-веселий*** *осміх* [5, с. 180]); ***авторитарно-монологічний*** *співбесідник* [5, с. 176]; ***вічно-імперський*** *істеричний зойк* [5, с. 176]; ***престаріло-політичний*** *третій світ* [5, с. 189]; ***іноприродність-незбагненність*** [5, с. 189]; ***«темність»-невчитаність*** *наших смислів* [5, с. 198]; ***тварно-відпірно-самозахисна*** *природа своєї нелюбови* [5, с. 20за4]; ***романно-кінематографічні*** *жлоби у вишиванках* [5, с. 204]; ***ностальгійно-ніжна*** *любов* [5, с. 204]; ***колективно-несвідома*** *пам'ять* [5, с. 206]; *світло* ***любови-свободи*** [5, с. 208]; ***геніально-трагічно-юродивий*** *Вєнічка Єрофєєв* [5, с. 219]; ***Теофаново-Прокоповичева*** *любов* [5, с. 210]; *наш* ***діонісійськи-«вакхічний»*** *(жіночий) фольклор* [5, с. 220]; ***футбольно-фанський*** *«махач»* [5, с. 247]; ***«термоядерно»-тахікардічна*** *кава* [5, с. 252]; у бівербальних сполуках може втрачатися семантична однопорядковість компонентів, і один із них здобуває функцію епітета: *щасливо* ***збігся-зрезонував*** *замолоду* [5, с. 236]; *світ розколовся,* ***розтріскався-розпорошився*** [5, с. 209]; ***забито-замотеличена*** *жінка* [5, с. 117]; ***допереребудовчо-есересерівська*** *«свіжість» легенди* [5, с.312] Семантика складеного новотвору специфічна тим, що будучи контекстно зумовленою, як і вторинні значення слів, вона все ж від них відрізняється: вторинні номінації спеціально закріплені за певними типами контекстів, тоді як у складених новотворів такої закріпленості немає, бо їх контекст одиничний, індивідуальний. Опора на первісні значення компонентів новотвору не завжди можлива без контекстуального оточення, оскільки вона не завжди реалізується, тому парадигматична зумовленість семантики таких утворень в більшості випадків мінімальна, а то й зовсім відсутня. У таких випадках переважно діє контекстно-образна зумовленість, а відзначена несподіваність поєднань здається неймовірною лише поза контекстом, у контексті ж вона нейтралізується, хоча незвичайність і зберігається. Саме тому, що підставою для подібних зближень часто виступають не самі слова, а схожість, близькість їх денотатів та образних уявлень, образні уявлення про денотати слів і зближують самі слова. Активне використання письменницею індивідуально-авторські композитів та юкстапозитів пояснюється їх семантичним, комунікативним та експресивним наповненням порівняно з узуальними словами. Природа таких слів розкриває можливості нетривіально, і, водночас, влучно передати думку, поєднати в одне смислове ціле два мікрообрази, що в підсумку долучаються до створення художнього образу твору.

Ідіостиль письменниці вирізняється й використанням складних конструкцій, яка сприймається як сумарна семантична єдність кількох одиниць і характеризуються специфічною внутрішньою логікою та мовними засобами. Утворення на зразок: ***тридцяти-з-гаком-літньої*** *давності;* ***життя-якимвоно-б-мало-бути-але-не-відбулося;*** *український катакомбний* ***інтелектуал – без – середовища;*** ***Ґрігорій-Саф-віч-Ска-ва-ра-да;*** ***як-ми-були-набрались-і-чого-сп'яну-наброїли;*** *жива присутність* ***тут-і-тепер;*** *моторошнуватенька багатозначна посмішечка* ***«я-вас-усіх-наскрізь-бачу»;*** ***не-думай-що-ти-тут-головний;*** ***всерйоз-насмерть;*** *їхні культові* ***поети-актори-музиканти;*** ***геніально-трагічно-юродивий*** *Вєнічка Єрофєєв;* ***нерозрізняльно-пустослівно-велемовні академіки-журналісти-партпрацівники*** презентують індивідуальний стиль, оригінальність мислення авторки, її здатність до створення унікальних та вигадливих нестандартних образів. При цьому сам контекст зумовлює появу таких утворень не обов'язково своєю образною специфікою, а просто своїм лексичним складом; в його межах подібні вирази не лишаються непоміченими, зупиняють увагу не лише особливістю своєю структури, а й виразністю, підвищують градус образності, запрошуючи читача до глибинного розуміння та релевантних реакцій.

Вплітає письменниця у текстову канву есеїв й відонімні утворення часто з метою надання відповідної характеристики зображуваному або для викриття чи розвінчування описуваних явищ: *полум'яна* ***курбасівка*** (про Катерину Білокур) [5, с. 33]; «*…ласував у Києві* ***хрещатицькими*** *борщами*» [5, с. 148]; ***по-шерехівському*** *блискучі пасажі* [5, с. 197]; «*…набрав посеред* ***англійщини*** *три слова курсивом Ґрігорій-Саф-віч-Ска-ва-ра-да*» [5, с. 172]; ***шевельовська*** *гіркота* [5, с. 155]; *прохарчунок за* ***гулагівською*** *нормою* [5, с. 50]; ***брежнєвсько-андропівський*** СРСР [5, с. 265]. Подібні інновації часто мають політичний підтекст, при чому для кожного подібного утворення базовою виступає саме прагматична складова його значення «…ті його ознаки, які не входять до ядра лексичного значення, а належать до тих конотацій, які з певною ймовірністю пов'язуються зі словом як додаткова інформація про денотат» [4, с. 119].

Висновки. Результати даної розвідки засвідчують, що оказіональні слова створюють індивідуальну систему образів, особливі смислові приростання, що у підсумку формує компаративне

індивідуальне авторське поле, особливе світовідчуття. Виникнення їх зумовлене різними чинниками, серед яких не останнє місце посідає дія аналогії та функціонально-художній аспект. На контекстно-образну зумовленість появи оказіональних слів впливають денотативних відношень, роль світоглядно-психологічних позицій автора, значення традиційно-культурних образів. Залучення таких одиниць до мовотворчої лабораторії української письменниці Оксани Забужко видається нам абсолютно виправданим з функціонального боку, адже вони, в силу власної семантичної ємності, не тільки допомагають точно висловити думку, а й підкреслюють ставлення авторки до описуваних подій, характеризують їх, залучаються до створення яскравих образів, персонажів і, зрештою, деавтоматизують сприйняття тексту реципієнтом. Цілком можливо, що розглянуті фактори, які впливають на формування індивідуального стилю, є неповними і можуть бути розширені на матеріал інших сфер авторського словотвору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вусик Г. Л., Павлик Н. В. Неологізми як мовне відображення російсько-української війни 2022 року. *Закарпатські філологічні студії*. Вип. 23. С. 52-27.

2. Стишов О. Особливості словотворення складних оказіоналізмів. Лінгвістичні студії. Випуск 43, 2023. С. 41-52.

3. Принцевський І.Т. Авторські новотвори в українському поетичному мовленні. *Проблемы словообразования русского и украинского языков.* – Киев – Донецк : Вища школа, 1976. – С. 150-166.

4. Оршинська Т., Потятиник І. Структурно-семантичні та прагматичні виміри відонімних оказіоналізмів у сучасному медійному вимірі. *Південний архів. Філологічні науки.* 2017. № 69. С. 118-120.

5. Оксана Забужко. Планета Полин. Вибрані есеї. Київ, Видавничий дім «КОМОРА», 2020. 384 с.

УДК 35:354
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.9

МОВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ ЯК ЗАСІБ ПРОТИДІЇ РОСІЙСЬКІЙ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ ТА ПРОПАГАНДІ

LANGUAGE POLICY OF UKRAINE AS A MEANS OF COUNTERING RUSSIAN DISINFORMATION AND PROPAGANDA

Коваленко Б.О.,
orcid.org/0000-0002-3764-856X
доктор філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови, директор
Навчально-наукового інституту української філології та журналістики
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Чересюк С.В.,
orcid.org/0009-0006-0638-7279
викладач кафедри гуманітарних та соціально-економічних дисциплін
Одеської Військової академії

Телелим І.В.,
orcid.org/0000-0002-6968-6616
кандидат політичних наук,
доцент кафедри загальноправових дисциплін
Одеського державного університету внутрішніх справ

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю зміцнення інформаційної безпеки України в умовах гібридної війни, коли мова виступає не лише засобом комунікації, а й інструментом впливу на суспільну свідомість. Російська Федерація систематично використовує мовний чинник для поширення дезінформації, маніпулювання історичними наративами та підриву української ідентичності. У цьому контексті державна мовна політика України відіграє ключову роль у протидії ворожим інформаційним атакам. Мовна політика України спрямована на зміцнення позицій української мови як державної, що включає правове регулювання її статусу, підтримку освітніх та культурних ініціатив, а також обмеження впливу російського інформаційного простору. Законодавчі акти, зокрема Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», створюють правові механізми для захисту мовного середовища від агресивної експансії російської пропаганди. Важливою складовою мовної політики є інформаційна безпека, яка реалізується через контроль над медіаконтентом, популяризацію україномовного інформаційного простору та підтримку незалежних ЗМІ. Заборона російських пропагандистських ресурсів, розширення україномовного контенту на телебаченні, в соціальних мережах та освітніх платформах сприяють зменшенню впливу дезінформаційних кампаній. Значну роль у протидії російській пропаганді відіграє освіта, зокрема гуманітарна політика, спрямована на посилення україномовного компонента в навчальних програмах. Вивчення української мови та літератури, історії України та медіаграмотності сприяє формуванню критичного мислення й ідентифікації фейкових наративів, що поширюються через російські інформаційні канали. Отже, мовна політика України є важливим інструментом протидії російській дезінформації та пропаганді, оскільки сприяє зміцненню національної ідентичності, інформаційної безпеки та стійкості суспільства до зовнішніх маніпуляцій. Подальше вдосконалення мовної політики, її адаптація до сучасних викликів інформаційної війни потребує комплексного підходу, що включає законодавче забезпечення, освітні ініціативи та активну комунікаційну стратегію.

Ключові слова: мовна політика, інформаційна безпека, українська мова, дезінформація, пропаганда, російська агресія, національна ідентичність.

The relevance of the study is due to the need to strengthen Ukraine's information security in the conditions of hybrid war, when language is not only a means of communication, but also a tool for influencing public consciousness. The Russian Federation systematically uses the language factor to spread disinformation, manipulate historical narratives, and undermine Ukrainian identity. In this context, the state language policy of Ukraine plays a key role in countering hostile information attacks. The language policy of Ukraine is aimed at strengthening the position of the Ukrainian language as the state language, which includes legal regulation of its status, support for educational and cultural initiatives, and limiting the influence of the Russian information space. Legislative acts, in particular the Law of Ukraine "On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language", create legal mechanisms to protect the language environment from the aggressive expansion of Russian propaganda. An important component of language policy is information security, which is implemented through control over media content, popularization of the Ukrainian-language information space, and support for independent media. The ban on Russian propaganda resources, the expansion of Ukrainian-language content on television, social networks and educational platforms contribute to reducing the impact of disinformation campaigns. Education plays a significant role in countering Russian propaganda, in particular humanitarian policy aimed at strengthening the Ukrainian studies component in educational programs. The study of the Ukrainian language and literature, the history of Ukraine and media literacy contributes to the formation of critical thinking and the identification of fake narratives spread through Russian information channels. Therefore, the language policy of Ukraine is an important tool for counter-

ing Russian disinformation and propaganda, as it contributes to strengthening national identity, information security and the resilience of society to external manipulation. Further improvement of language policy, its adaptation to the modern challenges of information warfare requires a comprehensive approach, including legislative support, educational initiatives and an active communication strategy.

Key words: language policy, information security, Ukrainian language, disinformation, propaganda, Russian aggression, national identity.

Постановка проблеми. Сучасна інформаційна війна, що ведеться Російською Федерацією проти України, включає потужні дезінформаційні та пропагандистські кампанії, спрямовані на маніпулювання суспільною думкою, підрив державної цілісності та формування прокремлівських наративів.

Одним із ключових механізмів цього впливу є мовний чинник, що використовується для просування ідей «спільного культурного простору», заперечення української національної ідентичності та виправдання збройної агресії. Українська мовна політика є стратегічним засобом протидії цим загрозам, оскільки спрямована на зміцнення позицій української мови у всіх сферах суспільного життя, зменшення залежності від російськомовного інформаційного простору та підвищення рівня мовної свідомості громадян. Водночас реалізація такої політики стикається з низкою викликів, серед яких – протидія інформаційним атакам, вплив історично сформованої двомовності та необхідність ефективної популяризації українськомовного контенту.

Попри наявність законодавчих механізмів, таких як Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», потребує подальшого аналізу ефективність їх реалізації у контексті боротьби з російською пропагандою. Зокрема, важливо оцінити, наскільки запроваджені заходи здатні зменшити вплив російських дезінформаційних наративів та сприяти консолідації суспільства навколо української мовно-культурної ідентичності. Таким чином, постає необхідність комплексного дослідження мовної політики України як засобу інформаційної безпеки, визначення її сильних і слабких сторін, а також розробки стратегій удосконалення для ефективної протидії російській дезінформації та пропаганді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема мовної політики України в контексті інформаційної безпеки та протидії російській дезінформації є предметом досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців. У своїх роботах дослідники розглядають мовну політику як інструмент державотворення та інформаційного суверенітету, а також аналізують механізми впливу російської пропаганди через мовний чинник.

Значний внесок у вивчення мовної політики України зробили такі дослідники, як В. Кулініч, Л. Масенко, О. Солнцев, які акцентують увагу на необхідності зміцнення статусу української мови як державної в умовах інформаційної агресії. Зокрема, Масенко у своїх працях розкриває питання мовної ідентичності та маніпулятивних стратегій російської пропаганди, спрямованих на підрив української державності.

Окремий напрямок досліджень присвячено законодавчому аспекту мовної політики. Роботи Ю. Шевчука та І. Ющука висвітлюють вплив Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» на інформаційну сферу, його роль у формуванні україномовного медіапростору та протидії російським дезінформаційним кампаніям.

Аспекти боротьби з російською пропагандою через освітню та гуманітарну політику розглядають Т. Ярошенко та О. Городецький. Вони підкреслюють значення розвитку медіаграмотності, популяризації українознавчих дисциплін та розширення україномовного контенту в освітньому середовищі.

Попри значний масив досліджень, залишаються відкритими питання ефективності реалізації мовної політики в умовах гібридної війни, її адаптації до нових викликів інформаційного протистояння та вироблення довгострокових стратегій зміцнення українського мовно-культурного простору. Це зумовлює необхідність подальшого наукового аналізу й розробки практичних рекомендацій щодо підвищення стійкості України до інформаційних загроз.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз мовної політики України як інструменту протидії російській дезінформації та пропаганді, а також визначення її ефективності в контексті інформаційної безпеки. У ході дослідження передбачається розглянути теоретичні засади мовної політики як засобу зміцнення національної ідентичності та протидії зовнішнім інформаційним впливам. Важливим завданням є оцінка впливу мовного чинника на поширення російської дезінформації та визначення основних механізмів маніпуляції мовною свідомістю громадян. Окрему увагу буде приділено аналізу нормативно-правової бази України щодо функціонування

української мови як державної та її ролі в інформаційній безпеці. Важливо оцінити ефективність державних заходів із популяризації української мови в медіа, освіті та культурному просторі з огляду на зменшення впливу російських інформаційних наративів. На основі отриманих результатів будуть розроблені пропозиції щодо вдосконалення мовної політики України з урахуванням сучасних викликів інформаційної війни та світового досвіду боротьби з пропагандою. Виконання поставлених завдань дозволить оцінити поточний стан мовної політики України та сформувати рекомендації для підвищення її ефективності в умовах інформаційного протистояння.

Виклад основного матеріалу. Мовна політика є важливим елементом державотворення, оскільки визначає правові, соціальні та культурні засади функціонування мови в суспільстві. У контексті глобалізаційних процесів та гібридних воєн вона стає також ключовим інструментом інформаційної безпеки, що забезпечує захист національного інформаційного простору від зовнішнього впливу. В історичній перспективі мовна політика завжди відігравала значну роль у формуванні державності, адже мова є не лише засобом комунікації, а й основою ідентичності нації [2, с. 91].

В Україні мовна політика набула особливої ваги після здобуття незалежності, оскільки століттями українська мова перебувала під тиском русифікації, що призвело до значного поширення двомовності та втрати мовної самобутності частиною населення. Це створило передумови для використання мовного питання у політичних і пропагандистських цілях, зокрема з боку Російської Федерації, яка використовує мовний чинник для маніпуляції громадською думкою та легітимізації агресивних дій [1, с. 6].

Російська пропаганда активно експлуатує мовну тематику, поширюючи наративи про «утиски російськомовного населення», «штучність української мови» та «необхідність захисту російськомовних громадян». Ці твердження є частиною ширшої дезінформаційної кампанії, що спрямована на виправдання політичного та військового втручання у внутрішні справи України. Саме тому мовна політика України має не лише культурне, а й стратегічне значення, адже її ефективність безпосередньо впливає на стійкість держави до гібридних загроз.

Законодавче закріплення статусу української мови як державної є ключовим механізмом забезпечення її функціонування в усіх сферах суспільного життя. Важливим кроком у цьому напрямку стало ухвалення Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (2019), який визначає обов'язковість використання української мови в освіті, державному управлінні, медіа, сфері обслуговування та інших публічних сферах [3, с. 56].

Цей закон створив механізми захисту мовного середовища від впливу російської інформаційної експансії. Зокрема, він передбачає збільшення частки україномовного контенту на телебаченні та радіо, регулювання мовної політики у сфері освіти та культури, запровадження відповідальності за порушення норм щодо використання державної мови. Разом із іншими заходами, такими як заборона російських пропагандистських медіа, ці ініціативи сприяють зміцненню українського інформаційного простору.

Однак мовна політика стикається з викликами, зокрема, з опором частини суспільства, що сформувалася в умовах домінування російської мови. Незважаючи на законодавчі ініціативи, на практиці спостерігається інерція мовних звичок, що особливо помітно у східних та південних регіонах України. Це свідчить про необхідність не лише нормативного регулювання, а й активної державної політики з популяризації української мови, підтримки якісного україномовного контенту та розвитку мовної освіти [8, с. 100].

Російська Федерація використовує мову як один із головних засобів поширення пропаганди. Через російськомовні інформаційні ресурси, соціальні мережі, фільми, книги та серіали нав'язуються вигідні Кремлю наративи, які викривляють історичні факти, заперечують існування української нації та легітимізують російську агресію.

Одним із напрямків протидії цьому є розвиток україномовного медіапростору. Введення квот на використання української мови в телебаченні та радіомовленні стало важливим кроком для збільшення присутності української мови в інформаційному просторі. Завдяки цьому значно зросла частка україномовного контенту на телебаченні, а українські виконавці отримали більше можливостей для розвитку в музичній індустрії.

Також важливим інструментом є підтримка незалежних медіа, які висвітлюють питання державної мовної політики, боротьби з дезінформацією та популяризують українську культуру. В умовах інформаційної війни надзвичайно важливо формувати критичне мислення громадян, що передбачає не лише доступ до об'єктивної інформації, а й розширення можливостей для україномовного культурного споживання.

Важливу роль у зміцненні мовної політики відіграє освітня сфера. Впровадження обов'язкового вивчення української мови у школах, зменшення

впливу російськомовного контенту в освітніх програмах, підтримка наукових досліджень, що сприяють розвитку українознавства, є невід'ємними елементами інформаційної безпеки. Крім того, медіаграмотність має стати важливим компонентом освіти. Формування у громадян навичок критичного мислення, вміння аналізувати джерела інформації, ідентифікувати фейкові новини сприятиме зменшенню впливу ворожої пропаганди. Такі ініціативи вже реалізуються через державні програми та громадські проєкти, однак вони потребують подальшого розширення та системного впровадження [6, с. 80].

Подальший розвиток мовної політики України повинен враховувати нові виклики інформаційного протистояння. По-перше, необхідно посилити контроль над інформаційним простором, запроваджуючи більш жорсткі механізми боротьби з російською пропагандою в соціальних мережах та цифровому середовищі. По-друге, слід розширювати підтримку україномовного контенту, що включає кіноіндустрію, видавництва, блогерів, наукові та освітні ініціативи. По-третє, варто продовжити політику деокупації мовного простору через подальші заходи з українізації сфери обслуговування, державного управління та реклами. Важливим напрямком є міжнародна підтримка, зокрема популяризація української мови та культури за кордоном, що сприятиме формуванню позитивного іміджу України у світі.

Таким чином, мовна політика є ключовим елементом інформаційної безпеки України, а її ефективна реалізація може значно послабити вплив російської дезінформації та сприяти консолідації суспільства навколо національної ідентичності [5, с. 28].

Висновки. Мовна політика України відіграє ключову роль у зміцненні національної ідентичності та протидії російській дезінформації та пропаганді. Історична політика русифікації, що тривала століттями, спричинила значні виклики для розвитку української мови, а тому її захист і поширення стали важливими завданнями державної мовної політики в умовах інформаційної війни.

Аналіз законодавчої бази свідчить, що ухвалення Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» стало одним із найважливіших кроків у зміцненні мовної безпеки країни. Впровадження квот на україномовний контент у ЗМІ, розширення україномовної освіти, популяризація української культури значно зменшили вплив російської пропаганди. Однак ще залишається низка викликів, зокрема інерція мовних звичок частини населення, що потребує подальших заходів з українізації інформаційного простору.

Важливим елементом протидії дезінформації є розвиток україномовного медіаполя, підтримка незалежних українських ЗМІ, впровадження медіаграмотності в освітню систему. Крім того, необхідно посилити контроль над інформаційним простором, зокрема регулювання діяльності соціальних мереж щодо поширення ворожої пропаганди.

Подальший розвиток мовної політики має бути спрямований на розширення сфер застосування української мови, підтримку якісного україномовного контенту та міжнародну популяризацію української культури. В умовах триваючого інформаційного протистояння саме мовна політика виступає одним із ключових чинників забезпечення стійкості України перед зовнішніми загрозами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Верховна Рада України. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25 квітня 2019 р. № 2704-VIII. Голос України. 2019. № 90. С. 5–12.

2. Грінченко Т. Мовна політика як чинник національної безпеки України. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень. 2021. № 3. С. 88–102.

3. Дергачова В. Інформаційна безпека України в контексті гібридної війни. Політичний менеджмент. 2020. № 1. С. 45–59.

4. Коломієць О. Законодавче регулювання мовної політики в Україні: історія та сучасність. Державне управління та місцеве самоврядування. 2019. № 4. С. 23–35.

5. Лазаренко Ю. Протидія російській дезінформації в українському інформаційному просторі. Український інформаційний простір. 2022. № 1. С. 14–29.

6. Лисенко П. Українська мова в медіаполі: виклики та перспективи. Вісник Національного університету «Києво-Могилянська академія». 2020. № 2. С. 77–91.

7. Рябченко Л. Російська пропаганда та мовний чинник у гібридній війні проти України. Гібридні загрози: аналітичний огляд. 2021. № 6. С. 55–72.

8. Сидоренко І. Мовна політика як інструмент національної консолідації. Український соціологічний журнал. 2018. № 4. С. 98–112.

9. Шевченко А. Інформаційна війна та стратегії захисту мовного простору України. Соціальні комунікації в інформаційному суспільстві. 2019. № 5. С. 31–47.

10. Юрченко М. Державна мовна політика України в умовах зовнішніх загроз. Політологічний вісник. 2022. № 7. С. 120–135.

УДК 81'373.4
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.10

ЕПІТЕТ ЯК МАРКЕР СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНОЇ МОДИФІКАЦІЇ ДЕТЕРМІНОВАНОЇ ЛЕКСЕМИ

EPITHET AS A MARKER OF SEMANTIC-STYLISTIC MODIFICATION OF A DETERMINED LEXEM

Куньч З.Й.,
orcid.org/0000-0002-8924-7274
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувачка катедри української мови
Національного університету «Львівська політехніка»

Статтю присвячено аналізові семантико-стилістичних модифікацій термінної лексики поза межами наукового стилю на прикладі епітета. Добір фактологічного матеріалу для філологічного аналізу здійснено в Загальному регіонально анотованому корпусі української мови GRAC, де створено підкорпус media_all_20-21_all-macroreg. З нього вибрано 1757 цитат з лексемою ***вірус***, в яких ця лексема поєднується з узгодженими означеннями. Проведено семантико-стилістичний аналіз вибраних цитат, що дає змогу покласифікувати матеріали дослідження з урахуванням рівнів детермінування (функційний, лексико-семантичний і семантико-стилістичний). Для кожного рівня проаналізовано семантичні видозміни, спричинені використанням термінів у сполученні з епітетами. На основі семантико-стилістичного аналізу з'ясовано можливості досягнення стилістичного ефекту завдяки вживанню епітетів у поєднанні з детермінованою лексемою. З'ясовано, що найбільш численною групою лексем у функції епітета є якісні прикметники, які зазвичай містять семи 'новизна', 'небезпечність', 'поширеність', 'підступність' тощо: *агресивний, безжальний, жахливий, клятий, лютий, найстрашніший, небезпечний, новий, підступний, руйнівний, складний, смертельний, смертоносний, справжній, страшний, сумнозвісний, таємничий, шкідливий*. Сполучення лексеми вірус із відносними прикметниками (*політичний вірус, російський вірус, тоталітарний вірус* тощо) відображають певні авторські інтенції, оскільки в такому разі спостерігаємо поширення семантики детермінованої лексеми на нові тематичні поля. На семантико-стилістичному рівні детермінування спостерігаємо поєднання в одній фразі художніх засобів (тропів), найчастотнішими в нашій вибірці є поєднання епітета з персоніфікацією. Отож детермінована лексема в публіцистичному дискурсі не лише служить для позначення певного наукового поняття, але й у сполученні з узгодженим означенням, яке зазвичай виконує стилістичну роль епітета, завдяки долученню нових семантичних нашарувань та підсиленню потрібних авторові сприяє створенню певного стилістичного ефекту, посиленню художньої виразности, насиченню тексту експресією.

Ключові слова: термін, детермінування, функційна детермінація, лексико-семантична детермінація, семантико-стилістична детермінація, епітет.

The article is devoted to analyzing semantic-stylistic modifications of term vocabulary outside the scientific style using the example of an epithet. Factual material was selected for philological analysis in the General Regionally Annotated Corpus of the Ukrainian Language GRAC, where the subcorpus media_all_20-21_all-macroreg was created. From it, 1757 quotes with the lexeme *virus* were selected, and this lexeme is combined with agreed definitions. A semantic-stylistic analysis of the chosen quotes was conducted, which allows classifying the research materials, taking into account the levels of determination (functional, lexical-semantic, and semantic-stylistic). Semantic modifications caused by using terms in combination with epithets were analyzed for each level. Based on semantic-stylistic analysis, the possibilities of achieving a stylistic effect through the use of epithets in combination with a determinate lexeme were clarified. It was found that the most numerous group of lexemes in the epithet function are qualitative adjectives, which usually contain the seven 'novelty,' 'danger,' 'prevalence,' 'insidiousness,' etc.: *aggressive, ruthless, terrible, cursed, fierce, the most terrible, dangerous, new, insidious, destructive, complex, deadly, deadly, accurate, scary, notorious, mysterious, harmful*. The combinations of the lexeme *virus* with relative adjectives (*political virus, Russian virus, totalitarian virus*, etc.) reflect particular authorial intentions since, in this case, we observe the spread of the semantics of the determinate lexeme to new thematic fields. At the semantic-stylistic level of determination, we observe a combination of artistic means (tropes) in one phrase; the most frequent in our sample is the combination of an epithet with personification. Thus, a determined lexeme in journalistic discourse not only serves to denote the corresponding scientific concept but also in combination with a coordinated definition, which usually performs the stylistic role of an epithet by adding new semantic layers and strengthening those necessary for the author; it contributes to the creation of a particular stylistic effect, enhancing artistic expressiveness, saturating the text with expression.

Key words: term, determination, functional determination, lexical-semantic determination, semantic-stylistic determination, epithet.

Постановка проблеми. Нинішній мовний простір характеризується активним стильовим взаємопроникненням. Ті критерії, які зазвичай застосовували для характеристики одних стилів, стають невід'ємною рисою інших функційних стилів літературної мови. Відтак і термін, який відображав специфіку наукового стилю, почав дедалі активніше проникати в художній, публіцистичний чи навіть розмовно-побутовий стиль. Очевидно, така стильова інтеграція пов'язана

з інтелектуалізацією нинішньої мовної дійсности, адже сучасний високоосвічений автор оперує в повсякденні звичними для себе лексемами, має певні мовні вподобання й орієнтується на таких самих освічених мовців. Отож вивчення семантико-стилістичних модифікацій термінної лексики поза межами наукового стилю стає досить актуальним і цікавим завданням мовознавчої науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему детермінування порушено в низці сучасних філологічних досліджень. Загальні принципи аналізу детермінованої лексики виявляємо в роботах В. Карпової [1], Є. Карпіловської [2], Н. Клименко [3], Г. Наконечної [4] та інших мовознавців. Констатовано, що інтелектуалізація сучасного суспільства, ерудованість мовців у різних сферах людського знання сприяють тому, що «термінна лексика стає невід'ємним складником інших стилів, зокрема й публіцистичного» [5, с. 207]. Досліджено можливості детермінованих лексем як джерела поповнення лексичної системи української загальнолітературної мови [6], їхню здатність гармонійно поєднуватися в художньому дискурсі з тематично відмінними лексемами [7], ставати засобами інтелектуалізації сучасного українського мовного простору [8]. У низці наукових праць проаналізовано семантико-стилістичні особливості детермінованих лексем у прозових творах окремих українських авторів, як-от: Романа Іваничука [9; 10], Ліни Костенко [11; 12], Богдана Лепкого [13], Оксани Забужко [14] тощо. Проте досі не долучено до аналізу проблеми семантичних і стилістичних видозмін терміна поза науковим стилем на прикладі епітета.

Отож **метою** цієї розвідки є дослідити семантико-стилістичні модифікації термінної лексики в текстах публіцистичного стилю на прикладі епітета. Для досягнення цієї мети плануємо реалізувати такі **завдання**: 1) вибрати за допомогою корпусних технологій цитати, в яких поєднано узгоджені означення з медичним терміном *вірус*; 2) покласифікувати словосполуки відповідно до рівня детермінування; 3) виявити семантичні видозміни, спричинені використанням термінів у сполученні з епітетами в публіцистичному стилі; 4) проаналізувати можливості досягнення стилістичного ефекту завдяки вживанню епітетів у поєднанні з детермінованою лексемою.

Пошук фактологічного матеріалу для філологічного аналізу семантико-стилістичних модифікацій детермінованих лексем здійснюємо в Загальному регіонально анотованому корпусі української мови (GRAC, www.uacorpus.org). Високочастотними в публіцистичних текстах означеного періоду (2020–2021 рр.) є медичні детермінації. Тому залучаємо до аналізу епітети до детермінованої лексеми *вірус.* У GRAC v.17a створено підкорпус media_all_20-21_all-macroreg, з якого вибрано 1757 цитат з лексемою *вірус*, в яких ця лексема поєднується з узгодженими означеннями. Проведено семантико-стилістичний аналіз вибраних цитат, що дає змогу покласифікувати вибрані словосполуки з урахуванням рівнів детермінування (функційний, лексико-семантичний і семантико-стилістичний). Методика дослідження передбачає також застосування статистичного аналізу, який дає змогу простежити залежність семантико-стилістичних процесів від позамовних чинників. Це, на нашу думку, особливо яскраво виявляє себе завдяки тому, що до опрацювання взято мову засобів масової інформації, яка гостро реагує на актуальні проблеми суспільного життя.

Виклад основного матеріалу. Епітети можна вважати демонстрацією відмінних від наукового мовлення прикладів лексичної сполучуваности детермінованих лексем. Маємо на увазі використання в атрибутивній функції лексеми, яка тематично не поєднується з означуваним словом-терміном, але завдяки семантичній модифікації набуває такої здатности, при цьому передає значний заряд експресії за задумом автора. Обсяг нашої вибірки підтверджує, що узгоджені означення-епітети часто супроводжують у публіцистичному дискурсі детерміновані лексеми медичної сфери. При цьому термін *вірус* має здатність зазнавати семантичних трансформацій поза межами наукового стилю [16].

Беручи за основу усталену в науковій літературі класифікацію детермінованих лексем відповідно до ступеня втрати ознак терміна [15, с. 20–21], окреслимо три рівні детермінування лексеми *вірус* – функційний, лексико-семантичний та семантико-стилістичний.

Найбільший відсоток (близько 78 %) словосполук у вибраному матеріалі становлять випадки вживання лексеми *вірус* як детермінації **функційного рівня**, тобто її вжито в термінному (прямому) значенні, але поза межами свого термінологічного поля [15, с. 18]. Така частотність виразно демонструє бажання авторів до точного відтворення мовної реальности, засвідчує мовні особливості сучасного освіченого суспільства, яке вільно оперує науковими термінами у своєму повсякденному спілкуванні. На функційному рівні детермінування лексема *вірус* зазвичай поєднується з відносними прикметниками та

дієприкметниками у функції узгодженого означення. У вибраному матеріалі такі приклади становлять 89 %. Це прикметники, які вказують на походження вірусу (*американський, британський, китайський, російський, уханський*), його природу (*інфекційний, інактивований, комп'ютерний, модифікований, мутований, пандемічний, респіраторний, респіраторно-синцитіальний*), статус (*виявлений, знайдений, ослаблений, підтверджений, хвороботворний*) тощо. У цих контекстах ми не спостерігаємо зміни семантики детермінованої лексеми чи особливого стилістичного навантаження, відтак не можемо вести мову про їхнє використання у функції епітета. Певний стилістичний ефект у таких цитатах може досягатися завдяки художнім засобам, засвідченим у широкому контексті, як, до прикладу, в такій цитаті: «Тому найближчим часом волонтери планують *підняти нову інформаційну хвилю* і знову просять соціально відповідальний бізнес *підставити плече тим, хто день за днем воює з невідомим вірусом*» (Інтернет-газета «День», 2020)[1]. Спостерігаємо метафоризацію терміна *хвиля* (*інформаційна хвиля* як значний обсяг інформації, що, наче хвиля, напливає на людей), персоніфікацію лексеми *бізнес* у поєднанні з фраземою *підставити плече*, а також лексеми *вірус*, з яким *воює бізнес*, відтак означення *невідомий* також набуває певної експресії, оскільки у свідомості читача може виникати асоціативний зв'язок із загадковим ворогом-воїном.

У 12 % вибраних цитат, в яких лексема *вірус* позиціонується як детермінація функційного рівня, виявлено її поєднання з якісними прикметниками, які при цьому послідовно набувають здатности до стилістичного маркування та перетворюються на епітети. Приміром, у цитаті «Лабораторії четвертого рівня можуть працювати з *надзвичайно небезпечними вірусами* на кшталт чуми, холери чи «сибірки»» (Інтернет-газета «День», 2020) підсилення прикметника *небезпечний* прислівником *надзвичайно*, не змінюючи семантики означуваної лексеми, спричинює експресивне навантаження на неї і створює відповідний стилістичний ефект.

Найбільш численною групою лексем у функції епітета виявляються якісні прикметники. Поєднуючись із детермінованою лексемою *вірус*, якісні прикметники-епітети зазвичай містять семи 'новизна', 'небезпечність', 'поширеність', 'підступність' тощо. У вибраному матеріалі виявляємо, зокрема, такі прикметники-епітети лексеми *вірус*: *агресивний, безжальний, жахливий, клятий, лютий, найстрашніший, небезпечний, новий, підступний, руйнівний, складний, смертельний, смертоносний, справжній, сраний, старий, стійкий, страшніший, страшний, сумнозвісний, таємничий, шкідливий* тощо. Найчастотніше трапляються епітети *новий* (загалом у вибірці 707 випадків уживання), *смертельний* (139 випадків), *небезпечний* (115 випадків). Проте трапляється чимало прикладів використання оригінальних прикметників-епітетів, приміром *підступний, кепський, мікроскопічний, клятий, руйнівний*, які особливо виразно насичують фразу стилістичним ефектом, дають змогу передати авторські емоції: «Важко уявити, як саме буде поводитись *підступний вірус* в Україні» (Інтернет-газета «День», 2020); «Україна із занепокоєнням дивиться на Італію, два дні тому повністю паралізована, адже там на сьогодні найбільша кількість постраждалих від *кепського вірусу*, а ще – там живе пів мільйона українців» (Інтернет-газета «День», 2020); «люди не готові змиритися з думкою про власну беззахисність перед якимось *мікроскопічним вірусом*» (Інтернет-газета «День», 2020); «При цьому комуністична китайська влада досі не дозволяє експертам з іншої держави з'ясувати, як саме з'явився *клятий вірус*» (Інтернет-газета «Високий замок», 2021); «Він вважає, що *руйнівний вірус* Petya не завдав би шкоди, якщо б виконувалися бодай два з цих базових правил» (Інтернет-журнал «Український тиждень», 2021).

Близько 16 % у вибраному матеріалі становлять випадки вживання лексеми *вірус* як **лексико-семантичної детермінації**, відтак вона втрачає «свою дефінітивність частково» [12, с. 78]. Переходячи з медичної терміносистеми в інше тематичне поле, зазвичай у суспільно-політичний контекст, ця детермінація модифікує (поширює) свою семантику, і це відображено в загальномовних словниках. Проте якраз розуміння термінного значення слова дає змогу читачеві збагнути глибоку думку автора. У публіцистичних статтях, які порушують актуальні проблеми суспільно-політичного життя, завдяки використанню цього медичного терміна на лексико-семантичному рівні детермінування авторам вдається образно візуалізувати хвороби сучасного суспільства. Узгоджені означення, застосовувані в цих контекстах, – це зазвичай відносні прикметники. Поєднуючись із медичним терміном *вірус* у новому контекстному оточенні, вони зазнають відповідних семантичних модифікацій та сприяють досягненню певних стилістичних завдань. Приміром, словосполуки *політичний вірус, російський вірус, тоталітарний вірус* тощо відображають авторські інтенції,

[1] Тут і далі в дужках вказуємо назву видання та рік публікації.

оскільки відносні прикметники, які поєднуються з лексемою *вірус*, демонструють розширення її семантики на нові тематичні поля. Так, *політичний вірус* – це негативний, хвороботворний вплив певних політичних поглядів, який здатен дуже швидко поширюватися й охоплювати значні маси людей: «Екзистенційний французький геній Альбер Камю зумів так красномовно і пророчо метафорично поєднати медичний кошмар, який створює сучасну чуму, з токсичністю та небезпекою для суспільства, яку приносить, якщо його не зупинити, смертельний *політичний вірус нетерпимості*, *авторитаризму та тоталітаризму*, незалежно від того, до фашистського або комуністичного типу він належить» (Журнал «НВ», 2020); «*Політичний вірус* послаблює волю, туманить мозок страхами і кар'єрними сподіваннями і, що особливо небезпечно, заражає душу холуйством, а часом виявляється і в марення про прекрасне радянське минуле» (Журнал «НВ», 2020). *Тоталітарний вірус* – це всеохопна підпорядкованість диктатурі, хворобливе несприйняття демократії: «з'являється гостра потреба перебити співрозмовника, обірвати на півслові, заткнути йому рота, а в крайніх випадках, як-от у заражених *тоталітарним вірусом* СРСР або Німеччини 30-х років XX століття, – ізолювати й знищити інакодумців» (Інтернет-журнал «Український тиждень», 2021).

Саме завдяки накладанню у фразі двох тематичних полів (медичного і суспільно-політичного) термін *вірус* зазнає семантичних модифікацій, і цим автори осягають бажаного стилістичного ефекту. Вибраний матеріал засвідчує також низку прикладів, де для підсилення враження застосовано яскраві епітети – якісні прикметники, і саме це створює неперевершений художній ефект: «Бо нинішні процеси в царині культури і гуманітаристики загалом піддаються атаці стількох різновидів *згубних вірусів*, а не одного результату» (Інтернет-газета «День», 2020) – сполучення детермінації *вірус*, яку застосовано щодо культурно-гуманітарної сфери, з епітетом *згубний* дає змогу авторові підсилити фразу семами 'швидке розповсюдження', 'легкість набуття', 'пагубність впливу', 'частотність сприйняття', а також надати словосполуці експресивного навантаження. Подібні процеси спостерігаємо також у таких цитатах: ««Пам'ятаймо, що *найстрашніший вірус* – це вірус ненависті», – сказав Зеленський» (Онлайн-ЗМІ «Zaxid.net, 2020); «Паніка – *найстрашніший вірус*» (Журнал НВ, 2020).

На **семантико-стилістичному рівні детермінування** лексема *вірус*, зазнаючи певних семантичних видозмін, стає складником художнього засобу (тропа, стилістичної фігури) [5, с. 211]. Детерміновані лексеми цього типу становлять найбільший інтерес і «вимагають особливо уважного ставлення до себе» [1, с. 49]. Найчастотнішими в нашій вибірці є поєднання епітета з персоніфікацією: «*Мікроскопічний вірус*, який ми навіть не можемо побачити неозброєним оком, *зупинив економіку* та *змусив* країну *закрити кордони*» [Інтернет-газета «День», 2020] – у наведеній цитаті спостерігаємо вживання лексеми *вірус* у функції персоніфікації (*вірус зупинив економіку і змусив закрити кордони*), завдяки якій *вірус* набуває людських властивостей; цю детермінацію підсилено епітетом *мікроскопічний*, який ще більше насичує фразу художньою образністю та впливає на емоції читачів. Такий механізм художньої образности влучно описує Т. Бабич: «слово нейтралізує своє пряме номінативне значення та набуває нового, контекстуального, що містить експресивно-емоційне забарвлення та неочікувані смислові нашарування» [17, с. 12–13]. Наведемо ще кілька прикладів: «Однак *проклятий вірус* не скасував політичне життя в Україні» (Інтернет-газета «День», 2020); «*Сумнозвісний вірус* завадив їхній зустрічі з «Карпатами» у Львові» (Інтернет-газета «Україна молода», 2020); «Президент Франції Еммануель Макрон днями дуже правильно висловився, що все людство зараз на війні. Але ворог наш – це не інший народ, а невідомий і *дуже підступний вірус*» (Журнал «НВ», 2020).

Майстерними застосуваннями детермінованих лексем у публіцистичному стилі є сплітання в одній фразі кількох стилістичних прийомів, як у таких цитатах: «Це все більше буде спрямовано на диверсію проти країни і людей, які держава і чиновники *кинули наодинці* зі *страшним вірусом*» (Онлайн-ЗМІ «Українська правда», 2020); «*Сумнозвісний вірус* з короною *сплутав* організаторам української хокейної ліги *всі карти*» (Інтернет-газета «Україна молода», 2020). Спостерігаємо, як епітет (*страшний вірус, сумнозвісний вірус*) вплітається в персоніфікований контекст, який підсилено фразеологізацією (*кидати наодинці з вірусом, вірус сплутав усі карти*), завдяки чому досягнуто виразного іронічного ефекту.

Висновки. Підбиваючи підсумки аналізу семантико-стилістичних модифікацій детермінованих лексем поза межами наукового стилю на прикладі епітета, наголосимо, що найбільш численною групою лексем у функції епітета є якісні прикметники, які зазвичай містять семи 'новизна', 'небезпечність', 'поширеність', 'підступність'

тощо: *агресивний, безжальний, жахливий, клятий, лютий, найстрашніший, небезпечний, новий, підступний, руйнівний, складний, смертельний, смертоносний, справжній, страшний, сумнозвісний, таємничий, шкідливий*. Сполучення лексеми *вірус* із відносними прикметниками (*політичний вірус, російський вірус, тоталітарний вірус* тощо) відображають певні авторські інтенції, поширюючи семантику детермінації на нові тематичні поля. На семантико-стилістичному рівні детермінування в одній фразі поєднуються різні художні засоби (тропи), найчастотнішими в нашій вибірці є поєднання епітета з персоніфікацією.

Отож констатуємо, що детермінована лексема в публіцистичному дискурсі не лише служить для позначення відповідного наукового поняття, але й у сполученні з узгодженим означенням, яке зазвичай виконує стилістичну роль епітета, завдяки долученню нових семантичних нашарувань та підсиленню потрібних авторові сприяє створенню певного стилістичного ефекту, посиленню художньої виразности, насиченню тексту експресією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Карпова В. Термін і художнє слово. Київ : Наукова думка, 1967. 132 с.
2. Карпіловська Є. А. Термін у сучасній мовотворчості. *Українська термінологія і сучасність: збірник наукових праць.* Київ : Інститут української мови НАНУ, 2013. Вип. IX. С. 185–192.
3. Клименко Н. Ф. Термінування і детермінування в процесах інтелектуалізації сучасної української мови. *Studia Linguistica*. 2009. Випуск 3. С. 100–107.
4. Наконечна Г. В. Термінологізація і детермінологізація: ступінь опрацювання й вектори розвитку. *Теорія терміна: конкретизація лексико-семантичних парадигм* / Куньч З. Й. та ін. Львів, 2018. С. 11–37.
5. Куньч З. Й. Стилістична роль детермінованої лексики в публіцистичному стилі (на матеріалі статті Ліни Костенко «Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала». *Alfred Nobel University Journal of Philology*, 2024. No 1 (27). С. 206–219. DOI: 10.32342/2523-4463-2024-1-27-14
6. Вус М. І. Детермінологізація як джерело поповнення української загальнолітературної мови (на матеріалі біологічної термінології). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2015. № 18. Том 1. С. 12–15.
7. Куньч З. Й. Співіснування детермінологізмів різних тематичних груп в художньому дискурсі. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2021. Том 32 (71). № 1. Ч. 1. С. 44–49.
8. Куньч З. Й. Детермінування як чинник інтелектуалізації українського мовного простору. *Український смисл: збірник наукових праць*. 2024. Вип. 1. С. 86–94. DOI: 10.15421/462409
9. Дубинець О. Військова лексика в романі Р. Іваничука «Мальви». *Вісник Харківського НУ ім. В. Каразіна. Серія: Філологія*. 2015. Вип. 73. С. 169–172.
10. Городиловська Г. Медичні терміни як складова ідіостилю Романа Іваничука. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2016. № 842. С. 115–119.
11. Яценко Н. Військова лексика в історичних романах Ліни Костенко. *Дивослово*. 2000. № 3 (517). С. 30–32.
12. Термінологічна актуалізація української мовної дійсности: монографія / І. Д. Фаріон та ін. Львів : Галицька Видавнича Спілка, 2020. 232 с.
13. Куньч З. Й. Стилістичні можливості детермінологізмів в історичній повісті Богдана Лепкого «Мотря». *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика.* 2022. Том 33 (72). № 4. Ч. 1. С. 23–28. DOI: 10.32838/2710-4656/2022.4.1/05
14. Kharchuk L., Kunch Z., Hnatyuk M. Research of Medical Terms-substantives in O. Zabuzhko's Artistic Works on the Basis of the Text Corpus. *CEUR Workshop Proceedings*. 2023. Vol. 3396. P. 359–372.
15. Теорія терміна: конкретизація лексико-семантичних парадигм: монографія / З. Й. Куньч та ін. Львів : Галицька видавнича спілка, 2018. 180 с.
16. Albota S., Kunch Z., Kharchuk L., Hnatyuk M. Corpus Research of Semantic Transformations of Deterministic Lexicon Using the Example of the Lexeme Virus. *Computer Linguistics Workshop on 8th International Conference on Computational Linguistics and Intelligent Systems*. 2024. Nr 3722.
17. Бабич Т. В. Семантичні перетворення слів у поетичному тексті : автореф. дис. ... канд. філол. Наук : 10.02.01. Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара. Дніпропетровськ, 2010. 18 с.

УДК 81’367.7:81’37: 82–31 П’янкова
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.11

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ *ГОЛОД* У РОМАНІ ТАНІ П’ЯНКОВОЇ «ВІК ЧЕРВОНИХ МУРАХ»

LEXICO-SEMANTIC FIELD HUNGER IN THE NOVEL TANYA PYANKOVA “THE AGE OF RED ANTS”

Прокопович Л.С.,
orcid.org/0000-0002-4882-5322
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувачка кафедри філологічних дисциплін та соціальних комунікацій
Мукачівського державного університету

В статті частково охарактеризовано теорію лексико-семантичного поля як сукупність мовних одиниць, переважно лексичних, об’єднаних спільністю змісту, одним поняттям, функціональною подібністю позначуваних явищ. Опрацьовано відповідні джерела та здійснено аналіз останніх наукових розвідок лексико-семантичних полів, що передбачило дослідження словникового рівня мови письменника, зокрема появи нових лексичних одиниць, активності вживання певних граматичних форм, розширення асоціативних зв’язків загальновживаних слів.

Виходячи з цього ми обрали для аналізу метод структурування лексико-семантичного поля *голод,* який дозволив осмислити художній авторський макроконтекст як систему семантичних і стилістичних взаємовідношень, індивідуальних для роману Тані П’янкової «Вік червоних мурах».

З’ясовано, що індивідуально-авторські параметри компонентів лексико-семантичного поля *голод***,** а також закономірності і особливості образно-естетичного й експресивного розвитку текстових реалізаторів цього категоріального поняття увиразнюють лексеми *смерть*, с*трах, жаль, тривога, страждання, біда, горе, гріх, ненависть, лють, жах, морок.* Доведено текстотвірну продуктивність таких лексем як засобів описово-зображального й експресивно-оцінного моделювання лексико-семантичного поля *голод.* Визначено, що асоціативність слововживання створюється завдяки зміщенню конотативних якостей лексем. Додатковий експресивний зміст слова визначає характер образності. Здійснений аналіз свідчить, що характер семантичного наповнення лексем лексико-семантичного поля *голод,* їх стилістична роль в художньому творі визначені не тільки національно-культурними установками, а й психоментальними особливостями авторки.

Ключові слова: лексико-семантичне поле, асоціативні зв’язки, аксіологічне забарвлення, метафора, епітет, порівняння.

The article partially characterizes the theory of the lexical-semantic field as a set of linguistic units, mainly lexical, united by the commonality of content, one concept, and the functional similarity of the designated phenomena. The relevant sources were worked out and the analysis of the latest studies of lexical and semantic fields was carried out, which provided for the study of the dictionary level of the writer's language, in particular, the emergence of new lexical units, the activity of the use of certain grammatical forms, the expansion of associative connections of commonly used words. Based on this, we chose for analysis a method of structuring the lexical and semantic field of hunger, which made it possible to comprehend the author's artistic macro-context as a system of semantic and stylistic relationships, individual for Tanya Pyankova's novel "The Age of Red Ants". It has been found that the individual-author parameters of the components of the lexical-semantic field hunger, as well as the regularities and features of the figurative, aesthetic and expressive development of the textual implementers of this categorical concept, express the lexemes death, fear, regret, anxiety, suffering, trouble, grief, sin, hatred, rage, horror, darkness. The textual productivity of such lexemes as means of descriptive-pictorial and expressive-evaluative modeling of the lexical-semantic field hunger has been proved. It is determined that the associativity of word usage is created due to the displacement of the connotative qualities of lexemes. The additional expressive meaning of the word determines the nature of the imagery. The analysis shows that the nature of the semantic content of lexemes of the lexical-semantic field of hunger, their stylistic role in the work of art are determined not only by national and cultural attitudes, but also by the psychomental characteristics of the author.

Key words: lexical-semantic field, associative connections, axiological coloring, metaphor, epithet, comparison.

Постановка проблеми. Дослідження найбільш показових лінгвоестетичних явищ національної словесності – один з пріоритетних напрямів сучасної лінгвостилістики. Сьогодні в українській та зарубіжній лінгвостилістиці здійснено наукову інтерпретацію виразників мовної картини світу, з’ясовано особливості задіяння та реалізації цих мовних одиниць у творенні художньої образності як репрезентативного рівня ідіостилістики твору, продемонстровано шляхи та засоби перетворення номінативних значень в образні тощо (С. Я. Єрмоленко, Н. М. Сологуб, Л. О. Ставицька, В. В. Жайворонок, Т. А. Космеда, О. О. Маленко).

Загальновідомо, що системність лексичного складу сучасної мови виявляється у всіх її елементах: в організації тематичних лексичних груп, у структурі багатозначного слова, з наявними в ній окремими лексико-семантичними варіантами (ЛСВ) та зв’язками з іншими елементами

лексичної групи – синонімічними групами, антонімічними парами та ін. [5, с. 12]. Завдання дослідника – ідентифікувати, упорядкувати й описати цю систему. Однією з найпродуктивніших сьогодні є методика польового структурування.

У сучасній лінгвостилістиці поле трактується як «сукупність мовних одиниць, переважно лексичних, об'єднаних спільністю змісту, одним поняттям, функціональною подібністю позначуваних явищ» [14, с. 131].

Семантичні поля взаєпопов'язані ієрархічно. Сукупність усіх полів становить лексико-семантичну систему мови [1, с. 41–47].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливий етап поглиблення теорії та розроблення прийомів практичної систематизації за методикою польового структурування становлять праці А. А. Бурячка, В. М. Русанівського, Л. А. Лисиченко, С. Я. Єрмоленко, Л. М. Мялковської, Г. Я. Сюти.

Досідження семантичних полів – важливий аспект вивчення індивідуальних художніх стилів, що передбачає дослідження словникового рівня авторської мови, характеристику домінантних лексико-семантичних полів. Метод структурування лексико – семантичного поля дозволяє осмислити художній авторський макроконтекст як систему семантичних і стилістичних взаємовідношень, індивідуальних для кожного автора.

Методика дослідження лексико семантичного поля викладена в численних сучасних монографіях, дисертаціях. Зокрема, обираючи об'єкт наукового розгляду Яра Славутича (Н. М. Сологуб) [9], В. Підмогильного

(Л. М. Мялковська) [7], Л. О. Ставицька М. П. Бажана [11] дослідники визначають дистрибутивні для індивідуальної мовотворчості ЛСП, умотивовують їх концептуальність.

Л. О. Ставицька розробила методику осягнення мовно-естетичної системи художнього твору «на рівні лексико-семантичного ізоморфізму жанрових образних систем». Досліджуючи особливості ідіостилів М. Хвильового, А. Головка, Г. Косинки, П. Панча, М. Івченка, В. Підмогильного, науковиця вперше в українській лігвостилістиці зосередилася на лексико-семантичній організації символічних паралелей, розглянула системні зв'язки темпоральних лексем, астронімів, назв пір року, схарактеризувала систему одоративних, колірних музичних образів [12].

Г. Я. Сюта дослідила тексти поетів Нью-Йоркської групи у вимірі лексико-семантичного поля *людина*, *природа, час* [13].

Постановка завдання. Попри безумовні заслуги мовознавців у дослідженні індивідуальних стилів, мовно-естетичних знаків української культури, лексико-семантичних полів, ми не знайшли праць, які б сьогодні заглиблювалися в проблематику Голодомору, зокрема через дослідження лексико-семантичного поля *голод* в художньому дискурсі.

Для розгляду лексико-семантичного поля *голод* ми обрали твір Тані П'янкові «Вік червоних мурах» – глибокий психологічний роман про одну з найскладніших сторінок української історії – Голодомор 1932–1933 років. Роман здобув третю премію конкурсу «Коронація слова» 2021 року.

Мета статті – здійснити структурно-семантичний та функціонально-стилістичний аналіз лексико-семантичного *голод* в романі Тані П'янкової «Вік червоних мурах». Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: систематизувати погляди на систему й структуру лексико-семантичного поля як на модель групування лексичних номінацій у художньому дискурсі; простежити загальні тенденції та індивідуально-авторські параметри стилістично маркованих, образно-метафоричних, асоціативно-оцінних компонентів, окреслити їх місце в системі авторського мовомислення.

Виклад основного матеріалу. Текстова організація мови кваліфікується на підмурку її внутрішньої осмисленості й структурованості. У цьому сенсі художні тексти виокремлюються на тлі інших функціонально-стильових різновидів не лише системою тропічних засобів, принципами композиційних рішень, індивідуалізацією мови персонажів, здебільшого на противагу авторському мовленню, а й можливостями передавати нерідко зовні приховані смисли, неочевидні внутрішні зв'язки компонентів… Українська дискурсна культура включає широкі масиви дискурсного мовлення, в якому виявляють себе глибинні смисли, що з більшою або меншою повнотою знаходять утілення через систему стилістично маркованих, образно-метафоричних, асоціативно-оцінних та інших компонентів [4, с. 244].

Лексико-семантичне значення лексеми *голод* в романі Тані П'янкової, а також закономірності і особливості образно-естетичного й експресивного розвитку текстових реалізаторів цього категоріального поняття увиразнюють лексеми: *смерть*, *страх: жаль, тривога, страждання, біда, горе, гріх, ненависть, лють, жах, морок.*

Стилістично вагомою в художньому тексті є лексема *голод.* Прикметникові означення лексеми *голод* вносять індивідуально-авторський негативний аксіологічний відтінок. *Голод! Страшний, безжальний, глибокий, всеохопний, ненаситний голод* [8, с. 64].

У романі поширені метафоричні порівняльні звороти, котрі увиразнюють семантичне значення лексеми *голод:* ***Бридким мокрим пацюком голод прокрався*** *у нашу хату і собі в ній плодиться* [8, с. 123]; *Голод тепер родиться із моєї п'ятірні.* ***Спершу малий, як суха квасолина.*** *Лежить собі на долоні–прохолодою до шкіри тулиться* [8, с. 127]; ***Ненажерливою огидною гусінню*** *голод випасає навколо села всю хопту, кропиву, лободу, кульбаби, подорожники, зародки чебрецю, шпички левурду, книшинки, козлики, гороб'як, рогозу, спориш, квасець, щавій, смачні серединки татарського зілля, гірчаки, лепеху, що пахне чомусь огірками; білує липу , акацію, де-яку деревину, об'їдає листя з берестка, визбирує по лісах соснові шишки, вишукує старі жолуді під торішнім листям* [8, с. 203]; ***Велетенським птахом голод всідається*** *мені на карк* ***і лупить*** *твердим дзьобом у потилицю –* ***підганяє*** *сідати до столу* [8, с. 136]; ***Гладким буланим конем*** *голод виїдає нас зі світу, як пряники,* ***пожир****ає нас, де знаходить,* ***роздирає*** *навпіл, навіть не присолюючи* [8, с. 196] ; *Голод* ***розростаєтьс****я у кожному з нас,* ***наче бур'ян****, витісняючи із серця любов до всього*…[8, с. 62]. Такі порівняння з прозорою негативною асоціативністю є маркерами болю, страждання, невимовних мук персонажів.

Суттєву роль в організації смислової структури образу *голод* відіграють метафори. Метафори з номінацією *голод* у функції предиката постають унаслідок встановлення оказіональних асоціацій, наприклад, на ґрунті антропоморфізації: *Голод нас у землю* ***вминає, нівечить, розпластує, гвалтує****, усіх по черзі* ***гвалтує ….*** [8, с. 121]; ***Голод розриває*** *наші міцні обійми,* ***розкидує*** *нас хатами, селами, містами,* ***розводить*** *у різні боки, аби, врешті-решт, ми всі зібралися в одній велетенській бездонній ямі, котра ніяк не може насититись людським перегноєм* [8, с. 165]; *Цієї весни* ***голод геть навісніє – вирубує*** *нас, як сади…* [8, с. 193]; ***Голод зітхає, стогне, пищить, плаче, бризкає*** *слиною,* ***викрикає, канючить, випрошує, молиться, вимагає, спазмує***…[8, с. 195]; ***Голод вижирає*** *мене зсередини* [8, с. 219]; ***Голод*** *у животі* ***скавчить, витягує*** *із мене жили,* ***виснажує, вимучує****…*[8, с. 64]; ***Голод,*** *що* ***поглинає, підточує*** *мене,* ***вижирає*** *зсередини, пропікає крізь мої нутрощі* [8, с. 64]; *Голод у доброму кожуху, в чоботях, з наганом при поясі, на три версти* ***смердить*** *казьонкою…* [8, с. 71]; *Голод червоним гребенем руді Тамарині коси* ***вичісує****.. Кістлявою лапою на голову їй* ***напосівся і мучить*** *її, сердешну* [8, с. 89]; *Голод* ***викручує*** *його,* ***вивертає, корчить змушує*** *просити у мене зернят із маминого мертвого рота…*[8, с. 223]; *Голод* ***випиває*** *нас,* ***виїдає, викручує, мучить*** *думками все чорнішими і гострішими, все тяжчими* [8, с. 42]; *Голод* ***висмоктує*** *мене, як* ***висмоктує*** *мураха краплю солодкого чаю із дна чашки, як сонце виїдає росу із шапки молодого гриба; він* ***спустошує*** *мене,* ***виснажує, випробовує*** [8, с. 66]. Такі дієслова мають знижену, негативну семантику: ***вминає, нівечить, розпластує, гвалтує, розриває, розкидує, навісніє, вирубує, зітхає, стогне, пищить, плаче, бризкає, викрикає, канючить, випрошує, молиться, вимагає, спазмує, вижирає, скавчить, витягує, виснажує, вимучує, поглинає, підточує вижирає пропікає, смердить, напосівся і мучить, викручує, вивертає, корчить змушує просити, випиває, виїдає, викручує, мучить, висмоктує, спустошує, виснажує, випробовує***.

Концептуально смислове навантаження несуть розгорнуті дієслівні метафори , в яких негативне аксіологічне забарвлення доповнено лексемами з:

– просторовою семантикою: *Кілька десятків активістів* ***із Полтави голод*** *нам* ***пригнав*** [8, с. 95]; ***Голод на Мачухи*** *снігами* ***вирушає – засипає дворища, городи, ниви*** [8, с. 107]; ***Голод*** *її, Ганну Рибку,* ***в хату мою приведе****…*[8, с. 112]; ***Десь там, за білими маревом снігів, голод*** *Ганну мою по голові* ***гладить – заколисує*** [8, с. 112]; *Колись багато їх* ***в одній хаті*** *було, а* ***як голод село в зуби взяв*** *– розтеклися вони…*[8, с. 125]; ***З дального кутка села голод*** *знов мені щось* ***набріхує****…*[8, с. 129]; ***Голод розриває*** *наші міцні обійми,* ***розкидує нас хатами, селами, містами, розводить*** *у різні боки, аби, врешті-решт, ми всі зібралися в одній* ***велетенській бездонній ямі****, котра ніяк не може насититись людським перегноєм* [8, с. 165]; ***Голод бере*** *Мирося за руку та й* ***веде під берег ставка*** [8, с. 205]; *Голод тихо собі у нашій хаті* ***лежить*** *– ноги в старих шкарбунах до печі простягнув, черево одутле* ***випнув*** [8, с. 157]; ***Голод хова****є їх од нас* ***за високими парканами*** [8, с. 194]; *У верховітті голод* ***вишукує*** *пташині гнізда,* ***висмоктує*** *їхні яєчка,* ***піднімається*** *високо-високо – по сорочі яйця. І* ***падає*** *часто, не витримавши рівноваги* [8, с. 206];*....голод* ***відчиня****є вікна – у хату нам голодні горобці летять* [8, с. 208];

Голод ***у небі*** *над нами хижим яструбом* ***завис,*** *крила розіклав, пір'я раз у раз губить* [8, с. 38]; *Голод коло мене мовчки* ***стоїть*** *– слова* ***не зронить****, лишень дивиться, як я збір податків організовую* [8, с .96]; ***У хаті*** *голод на печі* ***сидить. Звісив*** *ноги з печі і* ***гойдає*** *ними* [8, с. 98].

– часовою семантикою**:** ***Цієї весни голод*** *геть навісніє* **–** ***вирубує*** *нас, як сади…* [8, с. 193]; *На*

самий Великдень ***голод*** *мискою чорного картоплиння* ***розщедрився*** [8, с. 203]; ***У присмерку голод*** *мене на руки* ***підхоплює…***[с. 209]; *Щоночі голод* ***дарує*** *мені мою Ганну* [8, с. 159]; *Надвечір голод* ***місить*** *туге пахуче тісто у бабиній діжці…Тоді голод у пригорщі тіста нагрібає та й круглі хліби родить, а далі – кожен хліб на лопату та й у піч* [8, с. 175]; *Пізно вночі голод* ***торсає*** *за плечі,* ***будить*** *та й* ***простягає згорток у білій рядниці*** [8, с. 202]; *Ночами голод на Ганну мою налигача* ***закидує*** *та й* ***приводить*** *до мене* [8, с. 37].

При цьому дієслово, яке виступає основним засобом семи антропоморфізації лексеми *голод*, сполучаючись із просторовою і часовими номінаціями, розширює загальномовні норми її функціонування.

Варто відзначити, що в художньому дискурсі зафіксовано семантичні зв'язки лексеми *голод* з а*бстрактними* лексемами: *сором, одчуття, вибрики, огида,* котрі підкреслюють моральні страждання, відчай, безвихідь, біль персонажів: ***Не знає*** *сорому голод* [8, с. 158]; *Голод* ***загострив моє*** *одчуття до краю* [8, с. 157]; *....голод* ***підштовхнув*** *в мене на отакі божевільні* ***вибрики*** *– подумки гризти псячу кістку* [8, с. 77]; *Але голод* ***переборює*** *мою огиду,* ***корчить*** *мене із середини,* ***розціплює*** *стиснуті зуби* [8, с. 102].

У розглядуваній тематичній зоні підкреслено нагнітання негативної експресії у контекстному оточенні через *конкретні* іменники, що позначають ужиткові речі, знаряддя праці тощо: *Голод над нами* ***схилився*** *і похапцем* ***гудзики*** *на гімнастерці* ***шарпає – розщепити хоче*** [8, с. 147]; *Голод з розмаху Тоськові* ***вила*** *їй у груди* ***усаджує*** [8, с. 204]; ***Вилами*** *Тоська Лантушка* ***голод підбирає*** *мертві тіла…* [8, с. 207]; ***Голод із нами дражниться – крашанку*** *з руки на руки* ***перекидає…*** [8, с. 207]; *Голод червоним* ***гребенем*** *руді Тамарині коси* ***вичісує****.. Голод* ***сокиру*** *із-за пояса* ***дістає, хвацько береться*** *деревище* ***рубати*** **[**8, с. 27]; *Біля баби Саньки* ***голод усівся*** *та й* ***тютюнець із*** *бабою* ***нюхає*** [8, с. 184]; *…* ***голод*** *червону* ***сукеночку*** *для Єви* ***приносить…*** [8, с. 180].

Розгортання вказаної семантики виразно демонструє наступний контекст: *Голод* ***розпушив*** *над ними свої* ***страшні чорні крила****, із них будь-якої миті може посипатися* ***мертве пір'я*** [8, с. 135]; *...* ***Кістлявою лапою*** *на голову їй* ***напосівся і мучить*** *її, сердешну* [8, с. 89]. Різнотипні поєднання лексеми *голод* із назвами *чорні крила, мертве пір'я, кістлява лапа* створюють загальний образ голодної смерті.

Індивідуальні образні перенесення зафіксовано в контекстах, де іменник *голод* у поєднаннях із назвами частин людського тіла формує розгорнуті метафорично-персоніфікаційні комплекси:

– очі: ***Очі*** *її квасолину бачитимуть, а насправді* ***то голод буде*** [8, с. 128]; ***Голод*** *байдуже* ***дивиться*** *на мене Мироськовими* ***очима****...* [8, с. 175]; ***Голод світиться*** *з його* ***очей,*** *жадібно* ***зирить*** *то на мене, то на мамин широко роззявлений рот…* [8, с. 220]; *Червоним* ***оком голод*** *по-змовницьки мені* ***підморгує****…* [8, с. 160];

– лице: Іноді голод носить його ***лице*** [8, с. 197]; *Бліде її* ***лице,*** *замучене,* ***голод*** *його кілька місяців уже* ***вилизує*** [8, с. 143];

*– губи****: Голод*** *червоними* ***губами*** *діру в моїй голові* ***висмоктує****…*[8, с. 147]; ***Голод*** *у самісінькі* ***губи*** *мене* ***цілує,*** *і я вже вкотре з огидою випльовую своє снідання* [8, с. 208];

– *рот:* ***Голод закриває мені рота****,* ***забиває іржавим*** *цвяхом****, завалює, закидує*** *мене глиною, перегноєм, сипучою триною,* ***робит****ь мене німою, безмовною, безшелесною* [8, с. 164]*;*

– *руки: Пухлими Миросевими* ***руками голод хапається*** *за держак лопати і всаджує її на саме дно* [8, с. 31];

– *зуби:* ***Голод*** *Мироськовими покришеними* ***зубами*** *вгризається в моє серце…* [8, с. 223];

*– ребро****: ….голод*** *мені щупом* ***під*** *ліве* ***ребро*** *д****обирається****…*[8, с. 211];

– голос: І-їсти-и…пронизливо ***скавулить голод*** *Мироськовим* ***голосом, скручує*** *його підкошує йому коліна ...*[8, с. 221]*;... Бабиним рипучим* ***голосом голод*** *зі старої верби сусідську козу* ***зганяє****…*[8, с. 27].

Стилістичну активність демонструє лексема *голод* у ролі звертання, як-от:

Дай же мені хоч трохи очі стулити, голоде.. [8, с. 89]; *Голоде, дай же хліба*!

[8, с. 139]; *Голоде, дай умерти!* [8, с. 156]; *Голоде, дай вистояти* [8, с. 84].

В семантичній площині номінації г*олод* перебуває лексема *смерть. Пор.: …Бо аж на світанку* ***голод розворушив****. Вовтузиться собі – не зважає, що спимо. Дістав з-під поли, давні, ще бабині, жорна та й* ***перетирає*** *нас усіх, як жито, перемелює на дрібненьку мучечку, таку мілку і чорну, що ніяка* ***смерть****, навіть найлютіша у світі,* ***не могла би вмолоти*** *такого борошенця* [8, с. 112]; *А голод* ***вбиває*** *повільно, він тебе* ***вимучує перед смертю*** [8, с. 67]. Лексико-семантичне значення лексеми *голод* увиразнюють лексеми: с*трах, жаль, тривога, страждання , біда, горе, гріх, ненависть, лють, жах, морок. Пор.: Аж тоді він приходить –* ***сей дивний страх****, се* ***жастке одчуття порожнечі****,* ***близької прірви,*** *якоїсь* ***фатальної та неодворотної темені*** [8, с. 11]; В даному контексті асоціативна кореляція лексеми *страх* розгортається в асоціативний ряд *страх – порожнеча – прірва – темінь,*

текстотвірна актуальність яких увиразнюється епітетами ***дивний, жастке, близької, фатальної та неодворотної.*** *Малий Тосько … під призьбу забився* ***і од страху дрижав****. Колінцями у саму землю вгруз – у дрібну товчену піщину, серця не чув, через раз дихав.* Де стилістична вагомість лексеми *страх* функціонально і семантично набуває специфічних експресивних нашарувань через пряме лексичне значення однорідних членів: *забився, дрижав, вгруз, не чув, через раз дихав.*

Семантичне розгортання номінації *страх* спостерігаємо також у порівнянні: ***Страх у*** *моїй* ***голові когутом червоним гребеться – ямку собі випорпує*** [8, с. 22].

Екзистенційно-аксіологічне навантаження має вислів*:* ***Страхи мої всемогутні…*** [8, с. 25], в якому прирощення нових відтінків відбиває емоційне, а не раціональне відчуття.

Семантичні моделі мовної репрезентації номінації *жаль* свідчать про:

– антропоморфізацію: *Куди ж, мамо?, – дрижить* ***жаль*** *Миросевим голосом і виповнює хату.– Без образа лишаємось* [8, с. 126]; *Дивлюся на неї –* ***жаль*** *серцем блудить …*[8, с. 48];

– *зооморфізацію:* ***Жаль*** *душить мене за шию* ***слизькою лісовою гадиною****, і я одвератаю очі* [8, с. 29];

Негативно-оцінну семантику показово виявляє номінація *тривога* в наступних контекстах: *Уранці не знаю, як докупи маю себе зліпити – мов дрібну смородину визбирую решетки розуму, з-під* ***навали нічних тривог****….*[8, с. 160]; ***Тривога влягається*** *і* ***гусне*** *в мені, як влягається і гусне плесо озера після бурі* [8, с. 163].

Негативна оцінність лексеми простежується в контекстному оточенні: через метафори *визбирую решети розуму, не знаю як докупи себе зліпити* та порівняння *мов дрібну смородину, як влягається і гусне плесо озера після бурі.*

У безпосередньому зв'язку з образом *голод* негативна семантика простежується і в асоціативно-метафоричних співвіднесеннях лексеми *біда:*

І так нас ***біда загризає*** *щоднини, гірше лютого пса, руки нам* ***одкусує****, поїдом* ***їсть****…. Далі в мене гостряками уважних очей* ***упинається****…*[8, с. 101]; *…* ***і кричить*** *людська* ***біда*** *…* [8, с. 101]; ***Дві біди*** *за руки мене* ***зловили та й розтягують*** *у різні боки, кожна до себе* ***кличе****, одна* ***світися*** *мені тихими світлом, інша – пекучим вогнем* ***палахкотить*** [8, с. 46]*; Хустка* ***парить, кусається****,* ***гризе*** *голову. Може, і не хустка то гризе – може****, біда моя біденна*** [8, с. 116], де негативну семантику актуалізують дієслова: ***загризає, одкусує****,* ***їсть****,* ***упинається, кричить****,* ***зловили, кличе****,* ***світися, палахкотить, парить, кусається****,* ***гризе.***

В іншому контексті аксіологізація лексеми *біда* простежується через повтор прийменникових конструкцій: *Не треба мені її біди, у мене своя є – та така, що* ***понад усе****,* ***понад усіх****,* ***понад мене саму***[8, с. 177], або через заперечну частку *не: Голод – не голод. Біда – не біда* [8, с. 132].

Психологічне сприймання *горя* відображено через епітети *всеохопне, безмежне: Горе завжди поряд з нами. Воно – таке всеохопне – не покидає нас….– і як тяжко у горі однайти вісь, рівновагу…*[8, с. 149]; *Безмежне горе моє* [8, с. 25].

Стилістичну активність лексеми *страждання* репрезентує генітивна метафора*: гримаса страждання: Лице його завмерло в* ***гримасі страждання****, і вона стала його лицем* [8, с. 131]. Текстотвірну продуктивність виявляє інтимізувальний займенник *мої*: *Якби я перестала пити воду, то* ***мої страждання*** *можна було б закінчити раніше* [8, с. 126].

Визначальними характеристиками лексеми *лють, жах, морок, гріх* є:

– дієслівні метафори: *Зводжу на неї очі, одчуваю, як* ***лють заливає*** *мені лице такою гіркою водою – аж набрякає і свербить шкіра* [8, с. 92]; ***Жах підіймає*** *волосся нас моїй голові* [8, с. 106]; ***Морок стоїть*** *над Мачухами – могильний морок, – Живу мене під собою* ***ховає.***

– *порівняння: Він тяжкий зробися чогось,* ***наче цілого світу гріхи*** [8, с. 64].

Висновки. Отже, аналіз лексико-семантичного поля *голод* належить до концептуальних структур, стилістична репрезентація яких відбиває визначальні мовно-естетичні риси певної епохи, окремого автора, твору. Як засвічує здійснене дослідження, зміст багатьох метафор з цією номінацією стосується саме внутрішнього світу людини, її психологічного стану в період *голоду* – найдраматичнішого періоду в житті персонажів. З'ясовано, що індивідуально-авторські параметри компонентів лексико-семантичного поля *голод***,** а також закономірності і особливості образно-естетичного й експресивного розвитку текстових реалізаторів цього категоріального поняття увиразнюють лексеми: *смерть*, *страх, жаль, тривога, страждання, біда, горе, гріх, ненависть, лють, жах, морок.* Доведено текстотвірну продуктивність таких лексем як засобів описово-зображального й експресивно-оцінного моделювання лексико-семантичного поля *голод*. Перспективу подальших наукових розвідок означеної проблеми пов'язуємо в дослідженні лексико-семантичного поля *людина* і текстових реалізаторів цього категоріального поняття таких як *світ, життя, смерть, душа, серце, голова, очі руки* у романі Тані П'янкової «Вік червоних мурах».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бурячок А. А.Мовознавство.1985. № 4. С. 41–47.

2. Єрмоленко С. Мовно-естетичні знаки української культури. К.: Інститут української мови НАН України, 2009. 352 с.

3. Жайворонок В.В. Лексична підсистема мови і значення мовних одиниць. Мовознавство. 1999. №6. С. 32–46.

4. Кононенко В.І. Текст і смисл: Монографія. К., Івано-Франківськ: Видавництво Івано-Франківського національного університету імені Василя Стефаника, 2012. 212с.

5. Лисиченко Л. А Мовна картина світу і стан мови. Мировая культура: Традиции и перспективы:[междунар. сб. науч. исслед.]. К.; М.; Херсон: АПН Украины; ММГА; ХМИБ; ХГПИ им. Н.К. Крупской, 1995. Т. 1. С. 13–18.

6. Маленко О.О. Лексико-семантична група «небо» в українській поезії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Х., 1996. 18, [1] с.

7. Мялковська Л.М. Стилістика художньої прози Валер'яна Підмогильного: лексико-семантичні поля, тропи, стилістичний синтаксис: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». К., 2001. 20, [1] С.

8. П'янкова Таня «Вік червоних мурах»: Роман.К.: Наш Формат, 2022. 256 с.

9. Сологуб Н.М. Мовний світ Олеся Гончара. К.: Наук. думка, 1991. 137 с.

10. Сологуб Н.М. Мовний портрет Яра Славутича. К.: Дніпро; Вінніпеґ: Українська Вільна Академія Наук, 1999. 152 с.

11. Ставицька Л.О. Індивідуальний стиль М. П. Бажана в сучасній літературній мові. Жанри і стилі в історії української літературної мови. К. : Наук. думка, 1989. С. 199–215.

12. Ставицька Л.О. Естетика слова в українській поезії 10– 30 рр. ХХ ст. / Л. О. Ставицька. – К. : Правда Ярославичів, 2000. – 154 с.

13. Сюта Г. Лінгвосвіт поезії авторів Нью-Йоркської групи: монографія. Київ: Інститут української мови НАН України: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 164 с.

14. Українська мова: Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. – К.: Либідь, 2001. 224 с.

УДК 81 253.111.161.2
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.12

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ТЕМАТИЧНИХ ГРУП «ВИЩА ОСВІТА» НА МАТЕРІАЛІ ІМЕННИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ

COMPARATIVE ANALYSIS OF THEMATIC GROUPS "HIGHER EDUCATION" ON THE MATERIAL OF NOUNS IN UKRAINIAN AND ENGLISH

Середницька А.Я.,
orcid.org/0000-0003-0883-3229
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Національного університету «Львівська політехніка»

Мовні картини світу суттєво відрізняються, оскільки існують значні відмінності в житті й світорозумінні народів. У мовах може не збігатися словниковий склад, семна будова значень слів, структура лексико-семантичних варіантів у значенні слова, склад лексико-семантичних полів, лексико-семантичних і тематичних груп. Метою нашого дослідження є порівняльний аналіз будови тематичних груп слів, пов'язаних з поняттям вищої освіти, в українській та англійській мовах. Хоча тематичній групі української мови «вища освіта» присвячено чимало досліджень, однак ця частина лексики вимагає додаткового вивчення, оскільки є дуже плинною і зазнає постійних змін через реформування вищої освіти й наближення її до міжнародних стандартів.

Загалом структура тематичних груп іменників, що стосуються вищої освіти, в українській та англійській мовах збігається, оскільки вони висвітлюють одну сферу суспільного життя. Зокрема, у тематичних групах двох мов можна виділити такі лексико-семантичні групи, як «Заклади освіти та їхні частини», «Приміщення, у яких відбувається навчання та проживання студентів», «Учасники освітнього процесу» (підгрупи «суб'єкти освіти»; «об'єкти, або здобувачі освіти»); «Види освіти», «Освітній процес» (підгрупи «навчальні дисципліни»; «етапи навчального процесу»; «типи занять»; «типи навчальних завдань та наукових робіт»; «види контрольних робіт та етапи оцінювання знань»; «способи оцінювання результатів навчання»; «матеріали та засоби навчання»; «об'єднання студентів»; «стандарти освіти», «освітні програми»; «документи про освіту»). Відмінності в лексичному складі тематичних груп в англійській та українській мовах передусім зумовлено тим, що процес освіти в різних суспільствах організовано неоднаково.

Зміни, що відбулися в лексичному складі тематичної групи вищої освіти української мови останнім часом, свідчать про тенденцію наближення структури української освіти до світових стандартів. Однак низка освітніх реалій у суспільствах на цей час не збігається, що вимагає вдумливого підходу до перекладу й ретельного добору українських чи англійських відповідників із врахуванням особливостей семантичної будови лексичних одиниць.

Ключові слова: мовна картина світу, тематична група, лексико-семантична група, вища освіта, лексика.

The language pictures of the world vary significantly due to the considerable differences in the lives and worldviews of different nations. In various languages, discrepancies may arise in vocabulary, the composition of semes within a word's meaning, the structure of lexical-semantic variants in the meaning of words, as well as in the composition of lexical-semantic fields, lexical-semantic groups, and thematic word groups.

The objective of our research is to conduct a comparative analysis of the structure of thematic word groups associated with the concept of higher education in English and Ukrainian languages. Numerous studies have been dedicated to the thematic groups of «higher education» in these languages. However, this segment of vocabulary requires further research due to its dynamic nature and the ongoing changes it undergoes as a result of continuous reforms in higher education and its alignment with international standards.

The overall content and structure of thematic groups of nouns related to higher education in both Ukrainian and English languages exhibit similarities, as they illuminate a common domain of social life. Specifically, within the thematic groups of both languages, one can identify such lexical-semantic groups as «Educational institutions and their components»; «Locations for learning and student accommodation»; «Participants of the educational process» (subgroups «education subjects (teachers)», «education objects or recipients»); «Types of education», «Educational process» (subgroups «academic disciplines», «stages of the educational process», «types of classes», «types of educational tasks and research works», «forms of assessment and stages of knowledge evaluation», «methods of evaluating learning outcomes», «teaching materials and means», «student organizations», «education standards», «educational programs», «documents related to education»). The discrepancies in the lexical composition of these thematic groups between English and Ukrainian primarily arise due to the fact that the educational process is organized differently in various societies.

Recent changes in the lexical composition of the thematic group concerning higher education in the Ukrainian language indicate a trend towards aligning the structure of Ukrainian education with global standards. However, a range of educational realia within Ukrainian and English speaking societies do not currently coincide, necessitating a thoughtful approach to translation and a meticulous selection of Ukrainian or English equivalents, taking into account the specificities of the semantic structure of lexical units.

Key words: language pictures of the world, thematic word group, lexical-semantic group, higher education, lexicon.

Постановка проблеми. Кожна мова по-своєму відображає картину світу, яка залежить від особливостей устрою самого суспільства, а також відмінностей у світобаченні мовців. Унаслідок цього у мовах може бути різний словниковий склад; розбіжності в складі сем, що формують значення лексико-семантичного варіанта; різний набір лексико-семантичних варіантів у будові багатозначного слова; неоднаковий склад лексико-семантичних полів, лексико-семантичних і тематичних груп. **Метою** нашого дослідження є порівняльний аналіз будови тематичних груп слів, пов'язаних з поняттям вищої освіти, в англійській та українській мовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематичні групи «вища освіта» в українській та англійській мовах досліджували І. Боднар, Л. І. Вергун, І. Р. Домрачева, І. М. Калиновська, Е. К. Коляда, В. І. Корбутяк, М. Ф. Малиновська, Т. О. Маркова, І. Серебрянська та інші науковці. Однак цей фрагмент лексичного континууму української мови до цього часу залишається недостатньо вивченим, оскільки є дуже плинним і зазнає змін через постійне реформування вищої освіти й наближення її до міжнародних стандартів.

Виклад основного матеріалу. Тематична група – це сукупність слів, що відтворюють класифікацію предметів чи явищ у тому вигляді, у якому вона існує в навколишньому світі [15, с. 75]. Незважаючи на те, що тематичні групи «вища освіта» української та англійської мов стосуються однієї сфери суспільного життя, вони частково відрізняються за складом лексики. Відмінність у лексичному складі тематичних груп в англійській та українській мовах передусім зумовлено тим, що процес освіти в різних суспільствах організовано неоднаково.

Обидві тематичні групи очолює словосполучення, що має найбільш загальне значення й виражає основний зміст лексичних одиниць тематичної групи – *вища освіта* (*higher education*) [3; 14, 9]. В українському суспільстві вищу освіту розуміють як рівень професійної освіти, спрямованої на підготовку фахівців у будь-якій науковій сфері на основі наявної середньої (повної) загальної або середньої професійної освіти. Розуміння вищої освіти, характерне для англійської мови, є схожим: *higher education* визначають як «education at a college or university where subjects are studied at an advanced level» [3].

Тематичну групу слів, що представляють поняття вищої освіти, можна поділити на окремі лексико-семантичні групи, що відображають основні характеристики й складові частини цього процесу.

1) Заклади освіти та їхні частини – *заклад вищої освіти, університет, державний університет*, *приватний університет*, *дослідницький університет, академія, інститут, коледж, факультет, кафедра* тощо. В англійській мові їм відповідають слова *higher education institution, university, public university, private university, research university, academy, institute, college, faculty, department* [10; 11; 14]. У цій лексико-семантичній групі найбільш загальне значення має *заклад вищої освіти*, а *університет*, *інститут*, *академія*, *коледж* є його різновидами.

В обох мовах є слово *академія* (*academy*) як заклад вищої освіти, що має певну спеціалізацію [3; 11, с. 9]. Близьким за значенням до *академії* є *інститут* (*institute*), оскільки це навчальний заклад, який також дає освіту в межах певної галузі (технологічний, медичний, економічний, юридичний тощо) [3].

Оскільки в українській та англійській системах освіти існує класифікація закладів за ознакою належності державі чи приватній особі, то мови містять аналогічні за значенням номінації: *державний університет – state university, public university* [3], *приватний університет – private university* [8].

Відповідником українського *коледж* є англійське *college*, але значення цих слів не збігається, оскільки в українській системі освіти *коледж* надає тільки ступінь бакалавра, а за кордоном коледжі можуть бути більш універсальними закладами, що надають «different degrees of education, such as Associate, Bachelor's, Master's, Doctoral degree» [4].

Ще однією відмінністю в лексико-семантичній групі назв закладів вищої освіти є те, що внаслідок суспільно-політичних подій в Україні з'явилися такі поняття, як *евакуйований університет, переміщений вищий навчальний заклад*. Очевидно, що ці поняття не властиві англійській мові, бо в англомовному суспільстві такі реалії відсутні. Якщо виникає потреба передати їх, то використовують дослівний переклад з української мови: *displaced university, displaced higher education institution* [18, с. 17].

Англійська та американська система освіти містять таку реалію, як *research university* [10]. Лексичним відповідником цього слова в українській мові є *дослідницький університет*. Такий статус з 2009 до 2014 року мали деякі українські університети з вагомими науковими здобутками, що провадили дослідницьку та інноваційну діяльність, однак зараз цей статус втратив чинність.

2) Приміщення, у яких відбувається навчання та проживання студентів. Англійське слово

campus [3] перекладають запозиченням *кампус* або *університетське містечко*, оскільки значення властивого тільки для української мови слова *студмістечко* охоплює лише гуртожитки, а *кампус* – земля, навчальні корпуси й гуртожитки університету. Англійським словам *dormitory, student residence* [3] відповідає українське *гуртожиток,* словам *classroom* / *auditorium* / *lecture room*, *laboratory*, *library – аудиторія*, *лекційна аудиторія*, *лабораторія*, *бібліотека*.

3) Учасники освітнього процесу [12, с. 18]. У межах лексико-семантичної групи учасників освітнього процесу можна виділити дві лексико-семантичні підгрупи:

а) суб'єкти освіти: працівники, що керують навчальним закладом чи його підрозділами: *ректор, проректор, декан, завідувач кафедри*; працівники, що безпосередньо ведуть заняття: *викладач, доцент, професор*. Існують різні версії перекладу назв посад (*academic rank*) [11, с. 9], однак здебільшого англійськими еквівалентами до слова *ректор* у США є *rector, president, chancellor* [11], у Великій Британії *chancellor / vice-chancellor*, *provost* [3]; *проректор* – у Великій Британії *vice-principal* [5], у США *vice-chancellor* [3], *vice-president* [17]; *декан – dean* [14]; *викладач-асистент – lecturer* / *instructor / junior lecturer* / *assistant lecturer* [11; 13] / *assistant professor* [2] / *associate lecturer* [1]; *старший викладач – senior lecturer* [17]; *доцент – associate professor* [17]; *професор – professor* [17], *завідувач кафедри – head of the department* [14; 17] / *chair* [3].

У межах лексико-семантичної підгрупи суб'єктів освіти можна виділити також окрему підгрупу, що характеризує наукові ступені: *кандидат наук* (*доктор філософії*)*, доктор наук*. Українська система наукових ступенів відрізняється від англійської та американської, оскільки в Україні є кандидати наук (з 2020 року доктори філософії) як нижчий науковий ступінь та доктори наук як вищий ступінь. Відповідно, українські науковці захищають дві дисертації. Натомість за кордоном захищають тільки одну дисертацію і в результаті цього отримують лише один ступінь – *PhD* (*Doctor of Philosophy*). У деяких англійських й американських університетах у назві наукового ступеня уточнюють галузь, у якій було написано роботу – *Doctor of Medicine* тощо. Український ступінь *кандидата наук* (з 2020 року доктора філософії) перекладають англійським калькованим з української мови словосполученням *Candidate of…* [17] або англійським *PhD* (*Doctor of Philosophy*). Натомість український науковий ступінь *доктор наук* не має відповідника в англійській мові, хоча в деяких українських університетах пропонують перекладати його як *Doctor of …* у супроводі вказівки на конкретну галузь науки [14].

б) об'єкти, або здобувачі освіти – *студент, першокурсник, другокурсник, третьокурсник, старшокурсник, іноземний студент, випускник.* Англійськими відповідниками цих слів є поняття: *student, first-year student / freshman*; *second year student / sophomore, third year student / junior student, senior* (у США – студент 4 року навчання), *international student / overseas student, graduate* [11]. Усі перелічені англійські слова є повними еквівалентами українських, крім пари *старшокурсник – senior,* оскільки українське слово не має чіткої вказівки на точний курс, а значення англійського є конкретнішим.

Серед лексико-семантичної підгрупи об'єктів освіти можна виділити окрему підгрупу слів, що називають здобувачів різних рівнів освіти. Після прийняття Закону України «Про вищу освіту» у 2014 році освітні рівні здебільшого збігаються з європейськими, і через це українські слова *молодший баклавр* (рівень скасовано з 2024 року)*, бакалавр*, *магістр, аспірант* і їхні англійські відповідники *associate degree, bachelor*, *master, postgraduate student* [14] мають однаковий зміст. Однак українська мова містить ще слово *докторант*, яке перекладають англійською як *doctoral student* або *doctoral candidate* [11; 13]. Треба враховувати, що англійським словом *postgraduate student* та американським *graduate student* називають як аспірантів, що здобувають ступінь доктора філософії (*PhD*), так і студентів, що здобувають ступінь магістра (*Master's Degree*), тому ці слова інколи можуть використовувати як аналоги українських термінів *магістрант*, *аспірант* та *докторант* [3; 9; 13].

4) Види освіти – *бюджетна форма навчання, контрактна форма навчання, очна форма навчання, заочна форма навчання, дистанційне навчання (онлайн-навчання), змішане навчання.* Словосполучення *бюджетна форма навчання* не актуальне для англійського та американського суспільства, оскільки навчання у вищих навчальних закладах є платним. Щоправда, існують фонди, які виділяють стипендії чи гранти, що можуть покрити частину вартості навчання. Однак у деяких європейських країнах можна здобути безкоштовну вищу освіту – *free education.* Якщо потрібно перекласти типову українську реалію *бюджетна форма навчання*, також застосовують дослівний переклад *budget form of education*. Найближчим лексичним відповідником поняття *контрактна форма навчання* в англійській мові

є *paid education, fee-based education, paid tuition.* В англійській мові значення українських словосполучень *очна форма навчання, заочна форма навчання, дистанційне навчання (онлайн-навчання), змішане навчання* передають аналоги *full-time education, part-time education, distance education / distance learning, blended learning* [11; 14].

5) Освітній процес. Зміст освітнього процесу узагальнює слово *навчання*, а також *освіта* в другому значенні цього слова [19], в англійській мові їм відповідають слова *study, education*. У цій лексико-семантичній групі слова можна поділити на підгрупи за такими характеристиками освітнього процесу:

а) навчальні *дисципліни / предмети – disciplines / subjects*. Українському терміну *гуманітарні науки* відповідає англійський термін *humanities* (гуманітарні науки: література, мова, історія, філософія, релігія, риторика), оскільки слово *arts* вживають у розумінні «гуманітарні дисципліни (мови, література, історія), що не є науковими предметами» [3]. Українським термінам *природничі науки* (фізика, хімія, біологія, астрономія, географія, екологія), *точні науки* (математика, інформатика, фізика, хімія), *суспільні науки* (соціологія, психологія, економіка тощо), *прикладні науки* (медицина, інженерія тощо) відповідає один англійський термін *science* «the study of the structure and behaviour of the physical and natural world and society» [14].

б) етапи навчального процесу – *заняття, перерва, семестр, сесія.* Лексичними відповідниками цих українських лексем є *class* / *lesson*, *class break*, *term / semester, finals* (*week*) / у сленговій версії *dead week / hell week* [6]. Навчальний процес здебільшого однотипний для всього європейського простору, оскільки вища школа значною мірою відтворює традиції середньовічного університету. Часто слова, що позначають поняття навчального процесу, є інтернаціональними, оскільки походять з латинської мови: англійське *semester,* українське *семестр* (від латинського *semestris*).

в) типи занять – *лекція, семінар, практичне заняття, лабораторне заняття, індивідуальне заняття – lecture class, seminar class, practical class / training class, laboratory class, individual class* [14]. Як і у випадку зі словом *семестр*, англійські й українські назви типів занять часто однокореневі, оскільки є інтернаціоналізмами латинського та грецького походження: *лекція* – латинське слово *lectio*, *семінар* – латинське *seminarium*, *практичний* – латинське *practica*, *лабораторний* – латинське *laboratorium*, *індивідуальний* – латинське *individuum*.

г) типи навчальних завдань та наукових робіт – *вправа*, *домашня робота, курсова робота, практична робота, лабораторна робота, магістерська робота, наукова стаття, дисертація.* Ці слова мають точні англійські еквіваленти: *exercise, home assignment / homework, term paper, practical exercise, laboratory exercise, paper, article, doctoral dissertation / PhD dissertation, graduate / master's / doctoral thesis* [7; 10].

д) види контрольних робіт та етапи оцінювання знань. Оцінювання знань проводять за допомогою таких видів контрольних робіт, як *самостійна робота, контрольна робота, тест – quiz*, *test* [13], під час таких етапів оцінювання, як *екзамен* і *залік* – (*final*) *examination, exam*. Слово *залік* не має точного відповідника в англійській мові, хоча його іноді перекладають як *credit*, але в англомовних джерелах цей термін має інше значення, позначаючи «a successfully completed part of a course at a university or college» [7]; «a unit that represents a successfully finished part of an educational course» [3].

е) способи оцінювання результатів навчання – *оцінка, семестрова оцінка*, *стипендія* мають англійські відповідники *grade / mark, final grade, scholarship* [3; 11].

є) матеріали та засоби навчання – *підручник, електронний підручник, бібліотека, віртуальне навчальне середовище* мають відповідники *textbook, digital textbook, library, virtual learning environment* [13].

ж) об'єднання студентів – *група*, *одногрупник* передають англійські слова *class*, *classmate* [13], однак англійська мова не має еквівалента до *однокурсник*, оскільки *coursemate* має значення «той, хто відвідує той самий освітній курс».

з) стандарти освіти, освітні програми – *навчальний план, освітня / навчальна програма, кредит ЄКТС* передають англійські аналоги *educational plan / curriculum / syllabus, educational program, ECTS credit* [7].

и) документи про освіту – *атестат*, *диплом* мають відповідники *academic certificate*, *university degree* (*certificate*) / *diploma* [11].

Висновки. Загальний зміст і структура тематичних груп іменників, що стосуються вищої освіти, в українській та англійській мовах збігається, оскільки вони висвітлюють одну сферу суспільного життя. Зокрема, у тематичних групах двох мов можна виділити такі лексико-семантичні групи, як «Заклади освіти та їхні частини»; «Приміщення, у яких відбувається навчання та проживання студентів»; «Учасники освітнього процесу» (підгрупи «суб'єкти освіти»; «об'єкти,

або здобувачі освіти»); «Види освіти»; «Освітній процес» (підгрупи «навчальні дисципліни»; «етапи навчального процесу»; «типи занять»; «типи навчальних завдань та наукових робіт»; «види контрольних робіт та етапи оцінювання знань»; «способи оцінювання результатів навчання»; «матеріали та засоби навчання»; «об'єднання студентів»; «стандарти освіти», «освітні програми»; «документи про освіту»).

Зміни, що відбулися в лексичному складі тематичної групи вищої освіти української мови останнім часом, свідчать про тенденцію наближення структури української освіти до світових стандартів. Однак низка освітніх реалій у суспільствах до цього часу не збігається, що вимагає вдумливого підходу до перекладу й ретельного добору українських чи англійських відповідників із врахуванням особливостей семантичної будови лексичних одиниць.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Academic ranks in the United Kingdom URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Academic_ranks_in_the_United_Kingdom
2. Assistant professor. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Assistant_professor / (дата звернення: 10.01.2025).
3. Cambridge Dictionary. URL: https://dictionary.cambridge.org/ (дата звернення: 10.01.2025).
4. Carlton Genevieve. From Associate to Doctorate: A complete guide to college degree levels. Updated on September 12, 2024. URL: https://thebestschools.org/degrees/college-degree-levels/ (дата звернення: 10.01.2025).
5. Collins dictionary. URL: https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/vice-principal (дата звернення: 10.01.2025).
6. Hell week URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Hell_week (дата звернення: 10.01.2025).
7. Longman English Dictionary. URL: https://www.ldoceonline.com/ (дата звернення: 10.01.2025).
8. Universities in the United Kingdom URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Universities_in_the_United_Kingdom (дата звернення: 10.01.2025).
9. What is a Graduate Student? https://educationusa.state.gov/your-5-steps-us-study/research-your-options/graduate/what-graduate-student].
10. Williams June, Audrey. The Chronicle of Higher Education. Retrieved 21 April 2023. (дата звернення: 10.01.2025).
11. Англо-український словник освітньої лексики. Близько 4 000 слів і словосполучень / уклад. Лариса Вергун. Тернопіль, 2002. 184 с.
12. Боднар І. Концепт ОСВІТА як фрагмент мовної картини світу носіїв англійської мови. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2015. Розділ І. Когнітивна лінгвістика. 4. С. 16–21.
13. Вергун Л. І. Перекладна взаємовідповідність англійської та української освітньої лексики : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.16. Київ : КНУ, 2004. 227 с.
14. Корбутяк В.І., Малиновська М.Ф. Українсько-англійський та англо-український словник термінів вищої освіти. Рівне, 2018. 145 с.
15. Маркова Т. О., Домрачева І. Р. Лексико-семантична і тематична групи: принципи розмежування. *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2018. Випуск 10. Том 2. С. 75-78.
16. Переклад наукових ступенів, вчених звань, посад і назв структурних підрозділів. https://webometr.kpi.ua/phd (дата звернення: 10.01.2025).
17. Рекомендації щодо перекладу на англійську мову назв структурних підрозділів, посад, вчених звань, наукових ступенів тощо, що прийняті та використовуються у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна. URL: https://medicine.karazin.ua/resources/ac9840b8e062bf77ce6fcfcba2e69f25.pdf (дата звернення: 10.01.2025).
18. Серебрянська І. Концепт освіта в дискурсивних вимірах: автореф. дис.… доктора філологічних наук: 10.02.16. Київ, 2019. 37 с.
19. Словник української мови : в 11 тт. / за ред. І. К. Білодіда. Інститут мовознавства. Київ : Наукова думка. 1970–1980.

УДК 811.161.2'367.332
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.13

КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ПАРАМЕТРИ УСКЛАДНЕНИХ РЕЧЕНЬ У ПОЕТИЧНОМУ ТЕКСТІ

COMMUNICATIVE AND PRAGMATIC PARAMETERS OF SIMPLE COMPLICATED SENTENCES IN A POETIC TEXT

Тесліцька Г.І.,
orcid.org/0000-0002-0705-228X
кандидат філологічних наук,
асистент кафедри сучасної української мови
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

У статті комплексно досліджено явище синтаксичного ускладнення структури простого речення, проаналізовано семантико-синтаксичні та комунікативно прагматичні виміри однорідних членів, напівпредикативних компонентів, вставних і вставлених конструкцій, звертань. Визначено функційний потенціал таких побудов у поетичному тексті (твори В. Стуса), з'ясовано основні параметри категорії вторинної предикації, що її оприявнюють ці конструкції. Схарактеризовано категорію імпліцитної предикації, зреалізовану цими синтаксичними побудовами в реальному, комунікативно спрямованому мовленні, зокрема поетичному тексті. Поетичний синтаксис визначено як систему спеціальних засобів побудови мовлення, що пов'язані зі своєрідністю зображуваних у творі характерів та життєвих ситуацій, а також з авторським світобаченням.

Актуальність дослідження зумовлена загальною спрямованістю сучасних лінгвістичних студій до проблем семантичного та комунікативного синтаксису, спроби створення семантичної теорії речення з урахуванням центрального місця синтаксису в граматиці, асиметрії мовного знака, глибинних категорій речення. У цьому аспекті актуальним є аналіз простих ускладнених речень, зумовлений передовсім їхньою здатністю виокремлювати пріоритети особистості в акті комунікації, під час якої мовець структурує пропозиції як динамічні або статичні, реченнєвооформлені або згорнуті.

Наведений фактичний матеріал дає підстави для висновку про велику місткість змісту ускладнювальних конструкцій, що виражають категоріальні значення некатегоріальними способами. Уживання таких компонентів у структурі речення поетичного тексту зумовлене насамперед прагненням автора до стилістичного урізноманітнення мовних засобів, пояснюється гострою потребою стисло висловити у малому контексті думку, надати емоційності висловленню, максимально навантажити конструкцію відповідним змістом.

Ключові слова: просте ускладнене речення, поетичний синтаксис, комунікативно-прагматичні параметри синтаксичних конструкцій, ускладнювальні компоненти, вторинна предикація.

In the article the phenomenon of syntactic complication of the structure of a simple sentence is studied in detail, the semantic, syntactic and communicative-pragmatic dimensions of homogeneous elements, semi-predicative components, inserted and inserted constructions and appeals are analysed. The functional potential of such constructions in a poetic text (works of V. Stus) is determined, the main parameters of the category of secondary predication revealed by these constructions are clarified. The category of implicit predication realised by these syntactic constructions in real communicative speech, in particular in a poetic text, is characterised. The poetic syntax is defined as a system of special means of speech construction, which is connected with the originality of the characters and life situations depicted in the work, as well as with the author's world view.

The relevance of the study is due to the general orientation of modern linguistic studies towards the problems of semantic and communicative syntax, attempts to create a semantic theory of the sentence, taking into account the central place of syntax in grammar, the asymmetry of the linguistic sign and the deep categories of the sentence. In this respect, the analysis of simple compound sentences is relevant, mainly because of their ability to highlight the priorities of the individual in the act of communication, in which the speaker structures sentences as dynamic or static, as sentence-formed or collapsed.

From the material presented, it can be concluded that the content of complicated constructions expressing categorical meanings in a non-categorical way is very rich. The use of such components in the sentence structure of a poetic text is mainly due to the author's desire for stylistic variety of linguistic means, which is explained by the urgent need to express an idea in a small context, to add emotionality to the statement, to load the sentence with the relevant content as much as possible. Complicating components fill the sentence with a bright expressive colour, enhance poetic speech, emphasise its unique flavour, express an additional message, cursory associative remarks that supplement and expand the content, point out important details or new facts not foreseen at the first moment of thought formation, and specify the description of actions.

Key words: simple complex sentence, poetic syntax, communicative and pragmatic parameters of syntactic constructions, complicating components, secondary predication.

Постановка проблеми. Комунікативно-прагматичне спрямування сучасної мовознавчої науки зосереджене на всебічному дослідженні особливостей використання мови у різних мовленнєвих ситуаціях. У цьому аспекті актуальним є дослідження простого поліпропозитивного монопредикативного речення (у традиційній граматиці – простого ускладненого речення) як синтаксичної одиниці, що в трансформованому змісті передає основне та додаткове повідомлення, відо-

бражає ситуації дійсності з урахуванням їхньої пріоритетності для мовця, актуалізації ним певних квантів передаваної адресатові інформації. З метою визначення комунікативно-стилістичного потенціалу ускладнених речень виникає потреба характеризації категорії імпліцитної предикації, зреалізованої цими синтаксичними побудовами в реальному, комунікативно спрямованому мовленні, тобто в тексті, зокрема поетичному.

Поетичний синтаксис – це система спеціальних засобів побудови мовлення, що пов'язані зі своєрідністю зображуваних у творі характерів та життєвих ситуацій, а також з авторським світобаченням. Актуальність дослідження поетичного синтаксису зумовлена необхідністю аналізу прийомів відбору та наступного групування лексичних елементів у синтаксичні конструкції різного типу, що формують надфразні єдності. При цьому в поетичному тексті основними є закони ритміки та метрики, що значною мірою визначають набір тих чи інших синтаксичних структур. Дослідження синтаксичної природи поетичних текстів передбачає не лише типологічний аналіз синтаксичних єдностей і типів граматичного зв'язку слів у реченні, а й спонукає до вияву фактів коригування чи навіть зміни значення всієї фрази з урахуванням семантичного співвідношення її частин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначальною особливістю мови поетичних творів, за твердженням Л. Савченко, є функційний потенціал слова: «Поетизм убирає в себе безліч відтінків, несе в собі заряд суб'єктивності, водночас ґрунтуючись на об'єктивних законах мови» [10, с. 144]. В енциклопедії «Українська мова» поетичну мову потрактовано як «систему мовно-виражальних засобів, орієнтованих на досягнення ефекту високого стилю, незвичного для буденного спілкування. Поетична мова розглядається не лише як формальна, віршова організація мовлення, а й як певні семантичні процеси: переосмислення слів-понять, виникнення несподіваних асоціативних зв'язків між ними, семантизація звукової будови, актуалізація синтаксичних структур для створення колоритів індивідуального і жанрово-стильнового мовлення [5, с. 462–463]. Підґрунтям для дослідження поетичного синтаксису української мови стали праці граматистів, які вивчають речення як цілісне утворення (І. Вихованець, К. Городенська, А. Загнітко, М. Степаненко), описують структурно-семантичні особливості реченнєвих побудов (С. Єрмоленко, О. Межов), розглядають синтаксичний рівень тексту як відображення мовної картини світу письменника (Н. Гуйванюк, Н. Іваницька), досліджують комунікативно-прагматичні параметри синтаксичних конструкцій різної будови (Ф. Бацевич, С. Шабат-Савка).

Результати сучасних досліджень із синтаксису дають змогу вивчати синтаксичні одиниці комплексно – з позицій форми, змісту та особливостей функціювання, з урахуванням своєрідності поверхневої репрезентації глибинних пропозиційних структур [3].

Розглядаючи речення у комунікативно-стилістичному аспекті, учені виокремлюють категорію предикативності (співвіднесеності речення із моментом мовлення через категорії темпоральності, модальності та персональності) [13] та предикації (зреалізоване відображення дійсності у тих чи інших синтаксичних побудовах) [9, с. 286]. У простому ускладненому реченні формально-синтаксична структура передбачає наявність одного граматичного центру, вираженого головними членами речення, в семантико-синтаксичному аспекті у такій конструкції виокремлюємо основне повідомлення первинної предикації та конструкцію вторинної предикації, що виражена ускладнювальним компонентом. У комунікативно-прагматичному аспекті, на думку Ф. С. Бацевича, оприявнено типи комунікативних смислів, які досліджувана конструкція «вносить в змістову організацію висловлень та плин дискурсу загалом» [1, с. 183].

За відтворення однієї і тієї ж ситуації дійсності людина пізнає нові її риси та грані. Оскільки кожна така ситуація характеризується певними диференційними ознаками, природно, що вони при неодноразовому відображенні реальності у свідомості виступають як нетотожні смисли. Специфіка ускладненого речення обумовлена різноманітними способами вербалізації одного і того ж позамовного змісту. З огляду на вищезазначене актуальним є дослідження синтаксичних конструкцій асиметричної будови, функційно-семантичних та комунікативно-прагматичних параметрів ускладнювальних компонентів.

Мета статті – визначення та характеристика конструкцій вторинної предикації у поетичному тексті, окресленні їхньої функційної своєрідності та комунікативно-прагматичних особливостей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Речення із вторинною предикацією у формальному аспекті є простими ускладненими, а в семантичному – поліпропозитивними. Вони містять два плани предикації: первинну – у розгорнутому (експліцитному) вияві, вторинну – у згорнутому, підпорядковану первинній у структурно-граматичному плані.

Синтаксична категорія вторинної предикації тісно пов'язана з поняттям імпліцитності – специфічним умінням автора застосовувати мову під час комунікації. До конструкцій, що репрезентують вторинну предикацію, зараховують відокремлені й однорідні члени речення, звертання, вставні та вставлені конструкції, а також згорнуті пропозитивні структури (вторинні предикатні синтаксеми) [14, с. 5].

Однорідні члени речення виражають вторинну предикацію, набуваючи пропозитивної семантики у разі передавання додаткової інформації. Однорідність членів речення – це явище вияву мовленнєвих модальних та емотивних значень, що найвиразніше демонструють однорідні присудки [6], наприклад: ***Забатожіли, завирували, пролились*** *шляхи* [12, с. 50]; *У лісі рівний голубий вогонь* ***горів*** *і* ***струнчив*** *жертвенні дерева* [12, с. 42].

На думку Л. Кадомцевої [6], у межах головного протиставлення «одночасність – неодночасність прояву дій і станів» однорідних присудків істотне значення мають такі різновиди аспектуально-таксисних відношень: 1) одночасність: а) сумісність, нечленованість дій і станів: *Зрадлива, зваджена Вітчизна в серці* ***дзвонить*** *і там* ***росте****, ним пригнітивши дух* [12, с. 232], б) псевдоодночасність дій і станів: *А шляхом* ***шастали*** *сузір'я, і на вибоях, ув обіймах* ***стенались****, клацали очима і гасли, і горіли днем, чамріли од димів водневих і навмання* ***шугали*** *в шир* [12, с. 91]; в) низка градаційних значень однієї дії з немаркованими показниками таксису: *І мій вінок, де квітло двадцять весен, уже* ***пожовк, осипався, опав*** [12, с. 50]; 2) неодночасність: а) низка власне неодночасних дій: ***Вертають*** *журавлі на ветхі гнізда і знову* ***гріють*** *витрухлі кубельця...* [12, с. 163]; б) низка неодночасних дій і станів із семантикою часової та причиново-наслідкової обумовленості: *В річці місяць, мов латаття,* ***доріс*** *до повні і* ***розмок*** [16, с. 37]; в) низка умовно неодночасних дій: *Осліпле листя відчувало яр і палене збігало до потоку* [16, с. 42].

Семантична взаємодія однорідних присудків у межах зазначених відношень виявляє певні тенденції: семантично координовані присудки – у разі їх варіантності – відкривають простір для «внутрішнього дискурсу» речення, поглиблюють його поліпредикативністю, а відтак ускладнюють глибину, не ускладнюючи при цьому поверхневу форму речень [6, с. 16].

Намагаючись досягти певного психологічного та емоційного ефекту, у поетичному тексті використано різноманітний арсенал мовних засобів. Серед інвентаря цих засобів особливе місце посідають такі, що експліцитно репрезентовані на рівні синтаксичної структури речення, зокрема відокремлення як ритміко-інтонаційне (на письмі – пунктуаційне) та смислове виділення конструкції, яка не входить до предикативного мінімуму [11, с. 376]. Тому синтаксична категорія відокремлення є явищем функціонального синтаксису, мовні ознаки якого виявляємо в граматично типізованих засобах членування думки. Основним об'єднувальним засобом членування такого типу слугує взаємодія напівпредикативних компонентів із семантико-синтаксичною структурою речення.

Отже, відокремлений компонент поширює основний зміст повідомлення, створює перспективу розгортання речення, збагачує його новими предикативними лініями.

За допомогою напівпредикативних дієприслівникових конструкцій, що характеризують предмет, автор має змогу імпліцитно оцінити явища чи факти, передати низку суттєвих ознак наприклад: *Зібравши літніх райдуг оберемок, просторив вітер білу хоругов* [12, с. 242]; *Прозора незглибимість пойняла,* ***оплівши плеском лоскотним проміння дитинне серце*** [12; с. 50]; ***І хилячи всемолоде чоло****, пройти під поглядом, немов під градом* [12, с. 362].

Особливість функціонування відокремленої дієприслівникової конструкції в тексті зумовлена специфікою дієприслівникової форми, яка поєднує динамічність дієслова та статику прислівника. Відокремлені конструкції конкретизують опис дій та наповнюють речення яскравим експресивним забарвленням.

Специфіка дієприслівникового звороту як конструкції вторинної предикації полягає у маркуванні ним вторинної дії, що супроводить основну, виражену дієсловом-присудком. Семантико-синтаксичні відношення дієприслівника та дієслова-присудка є імпліцитними, їх оприявнює трансформація дієприслівникового звороту, наприклад: *Це золото сумне,* ***пірвавши душу з тіла****, об'яснило мене* [16, с. 186] // *Це золото сумне об'яснило мене + Це золото сумне пірвало душу з тіла*. У структурі простого елементарного речення з дієприслівниковими зворотами зреалізовано мотиваційну, атрибутивну семантику, супровідну та обставинну характеризацію [7, с. 18]. Розмежування різних типів відношень нечітке, оскільки функційний потенціал дієприслівників зумовлений низкою чинників, визначальним з яких є значення основного та вторинного предикатів.

Дієприкметникові звороти є різновидом зворотів з неособовими формами дієслова, тому вчені розглядають їх як структури вторинної предикації, вони не тотожні ні з відокремленими членами речення, ні з підрядними реченнями у складі складнопідрядного, хоч і мають з цими синтаксичними одиницями функціональну подібність, наприклад: *Світи розвидняються нам, розпуклі світи, паче пуп'янки ранні,* ***здимілі од роздумів*** [12, с. 289]; ***Обмежень кригою окутий****, ти між бажаннями зблудив* [12; с. 70].

Ступінь предикативності дієприкметникового звороту залежить не тільки від його категорійних властивостей, а й від багатьох інших чинників: місця розташування в реченні, характеру субстантивного компонента, з яким він пов'язується, наявністю лексем певного значення [11].

Дієприкметникові звороти є одиницями пропозитивної номінації, в яких субстанція та ознака чітко розмежовані й перебувають у стосунку як об'єкт і предикат. Дієприкметниковий зворот репрезентує окрему пропозицію, тобто частину смислової структури речення, яка відбиває стосунок до реальної дійсності. Наприклад: *Немов рубін у чорнім адамашку,* ***обачно критий білим німуванням,*** *так снінь моїх озерце ширлатове лямує обережок начувань...* [12, с. 287]; *Ці сосни,* ***вбрані в синій-синій іній, на взгір'я вибіглі й завмерлі,*** *мерехтом – чи то цвинтарним, а чи межисвітнім – мені відкрили візерунки душ...* [12; с. 258].

Як зауважує Кульбабська О. В. [8], специфічною рисою поетичного мовлення є використання напівпредикативних ад'єктивних компонентів для посилення вже названої ознаки, репрезентації її конкретно-чуттєвого образного змісту, напр.: *Син – ще* ***малий*** *– вигулькував, як птах, мала дочка –* ***живіша од живої*** *– як перепілка з-за трави густої скидалася* [16, с. 240]; *Вони сидять за столом, поклавши перед себе жилаві руки: ось* ***сухі і нервові*** *–* ***мамині,*** *ось* ***татові*** *–* ***важкі, неначе гирі*** [16, с. 104].

Вставні компоненти виражають ставлення мовця до повідомлюваного, відношення до попередньої чи наступної події, передаючи при цьому модальні відтінки, напр.: *Кигикнуло – і далі полетіло. А,* ***може,*** *все причулося мені?* [12, с. 280]; *Живцем,* ***як кажуть,*** *в землю не залізти...* [12, с. 280]; *Церква святої Ірини криком кричить із імли,* ***мабуть,*** *тобі вже, мій сину, зашпори в руки зайшли* [12, с. 152]; *Ти страждала?* ***Отже,*** *ти жила* [12, с. 137].

Вставлені конструкції виражають додаткове повідомлення, супровідні асоціативні зауваги, що поширюють, доповнюють зміст, акцентуючи увагу на важливих деталях чи нових фактах, не передбачених в момент формування думки. Наприклад: *Ніби повертаюсь до давнього народження* ***(моє перейдене життя – то простір смерті)*** [126, с. 167]; *І так над плесом мертвої води –* ***вона живіша від живої –*** *висне на шелепочку сподівання корінь* [12, с. 162]. Вставлені компоненти розривають безперервність синтаксичних зв'язків речення, утворюючи семантично та структурно необмежену кількість одиниць, яка не піддається суворій систематизації. Вставленість як синтаксичне явище виявляє в мовленні найбільшу варіантність форм і значень, які при всій своїй поліфонії зводяться у фокус одного функціонального засобу компресії форм речень при одночасному збільшенні їх семантичної єдності [7, с. 30]. Іноді вставлені компоненти можуть починатися підрядним або сурядним сполучником, відрізняючись при цьому більшою смисловою, структурною та інтонаційною самостійністю, напр.: *Бездомний, хоч – то вжалюйся до жалю* ***(а жаль, немов провалля, теж – без меж)*** [12, с. 73]. Більша самостійність вставлених компонентів виявляється, зокрема, у відмінній від основної частини інтонації, напр.: *Тепер, недоріко, подайсь за водою* ***(а нишком послухай: чи всесвіт не спить?)*** [12, с. 180].

Речення зі звертаннями – це особливий підтип простих ускладнених речень із звертальними комунікатами, які виражають окрему додаткову семантичну пропозицію „звертання до адресата", напр.: *Струмуй,* ***ясна водо!*** *Реви* ***аеродроме!*** *Підносьтесь,* ***літаки!*** *Ридайте* ***груди ринв!*** *І землю впережи,* ***високий горне****. А все ж твої,* ***бідо,*** *огроми затяжкі* [16, с. 165].

Висновки дослідження і перспективи. Отже, граматичну своєрідність досліджуваних речень становить одна з граматичних категорій – синтаксична категорія вторинної предикації, маркована семантичною місткістю та синкретизмом функцій певних синтаксичних конструкцій, які мають здатність імпліцитно виражати релевалентну інформацію. Наведений фактичний матеріал дає змогу зробити висновок про великий комунікативний та функційний потенціал однорідних та відокремлених членів речення, вставних і вставлених конструкцій, звертань, що мають значну семантичну місткість, розширюють сукупний зміст думки, передаючи додаткові значення.

Вживання ускладнювальних компонентів у структурі речення поетичного тексту зумовлене насамперед прагненням поета стилістично урізноманітнити мовні засоби, навантажити конструкцію відповідним змістом, у мінімальному контексті стисло висловити думку, надати емоційності висловленню.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. К.: Академія, 2004. 344 с.

2. Беценко Т. П. Структура і поетичні функції атрибутивних словосполучень у поезіях шістдесятників: автореф. дис. ...канд. філол. наук. Харків, 1999. 20 с.

3. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / АН України. Ін-т української мови; відп. ред. К. Г. Городенська. К.: Наук, думка, 1992. 224 с.

4. Гуйванюк Н. Актуалізація як умова каузативного ускладнення комунікативної семантики висловлювання. *Семантика мови і тексту*: зб. статей. VIII Міжнародної конференції. Івано-Франківськ: Плай, 2003. С. 126–138.

5. Єрмоленко С.Я. Поетична мова. *Українська мова: Енциклопедія*. Видання друге. К.: Українська енциклопедія імені М.П. Бажана, 2004. С. 462–463.

6. Кадомцева Л. О. Ускладнення структури простого речення (синтаксис, семантика, функції): автореф. дис. ... докт. філол. наук: 10.02.01. Київ, 1992. 32 с.

7. Комарова З. І. Формально-синтаксичні і семантико-функціональні параметри дієприслівникових зворотів у структурі речення: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2003. 22 с.

8. Кульбабська О.В. Імпліцитна предикація у поетичному тексті. *Актуальні проблеми дослідження граматики та лексикології*: матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції. Вінниця: ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2006. С. 33–37.

9. Кульбабська О. Напівпредикативність як синтаксична категорія простого ускладненого речення. *Матеріали V Конгресу Міжнародної асоціації україністів. Мовознавство*: зб наук. ст. Чернівці Рута, 2003. С. 285–289.

10. Савченко Л. Г. До питання про семантичне поле поетичної лексики. *Українська мова: історія і стилі*. Харків, 1992. С. 141–150.

11. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. К.: Вища шк., 1994. 670 с.

12. Стус В. Палімпсест: Вибране. К.: Факт, 2006. 432 с.

13. Тесліцька Г.І. Семантика та синтагматика простих речень з напівпредикативними ад'єктивними компонентами в українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Чернівці, 2019. 20 с.

14. Шульжук К. Ф. Елементарні та неелементарні синтаксичні конструкції. *Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії*: зб. наук. праць. Рівне: Вид-во Рівненського держ. гуманітарного ун-ту, 2001. С. 4–12.

УДК 811.161.2’373
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.14

АВТОРСЬКА НЕОЛОГІЧНА ЛЕКСИКА МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА (НА МАТЕРІАЛІ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ)

AUTHOR'S NEOLOGICAL VOCABULARY OF MYKHAILO STELMAKH (BASED ON PROSE WORKS)

Ткаченко Т.В.,
orcid.org/0009-0007-5975-2070
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри стилістики української мови
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

У статті на матеріалі прозових творів Михайла Стельмаха здійснено фрагментарний лінгвостилістичний аналіз авторських лексичних новотворів письменника. Визначено семантичні, словотвірні та функційно-прагматичні особливості індивідуально-авторських неологізмів. З’ясовано стилістичні функції лексичних новотворів та частково прийоми залучення цих оригінальних авторських одиниць у художній текст. Дослідження засвідчило, що індивідуально-авторські неологізми Михайла Стельмаха належать до різних частиномовних класів і відзначаються семантичним розмаїттям та новизною. З-поміж оказіонально-предметних номінацій найуживанішими є іменники, серед яких структурні паралелі кодифікованих форм з оказіональним приєднанням префіксальних і суфіксальних формантів, авторські відприкметникові, віддієприкметникові та віддієслівні інновації, емоційно-оцінні та експресивні назви осіб. Авторські новотвори-прикметники у прозі письменника формують клас високохудожніх стилістично маркованих одиниць. Відфраземні інновації (іменникові та прикметникові композити) здебільшого виникають за аналогією до уснорозмовних утворень. У аналізованих текстах зафіксовані й ад’єктивні оригінальні новотвори – інновації з різними формантами (суфіксами, префіксами, постфіксами), мотивовані загальновживаними похідними. Різноманітним є стилістичне навантаження неологічної лексики в мові прози: вона вживається в зображально-виражальній функції, для інтенсифікації певних ознак чи властивостей, у описах зовнішнього чи внутрішнього портрета персонажа, з метою більш виразного змалювання тонких психологічних нюансів життєвих ситуацій, як засіб створення різних стилістичних ефектів і колоритів (жартівливого, фамільярного, глузливого, іронічного, зневажливого, лайливого, позитивно- або негативно-оцінного тощо). Авторські новотвори Михайла Стельмаха містять національно-культурний компонент мовної семантики та репрезентують індивідуальне світосприйняття письменника і водночас найхарактерніші риси мовної картини світу українців. Авторська неологічна лексика в естетизованій мовній формі відбиває особливості національного менталітету, розвитку українського соціуму конкретної доби.

Ключові слова: неологічна лексика, неологізм, авторський лексичний новотвір, інновація, індивідуальне словотворення.

The article is based on the material of Mykhailo Stelmakh's prose works and provides a fragmentary linguistic and stylistic analysis of the author's lexical novelties. The semantic, word-formation, functional and pragmatic features of the author's individual neologisms are determined. The stylistic functions of lexical neologisms and partly the methods of involving these original author's units in a literary text are clarified. The study has shown that Mykhailo Stelmakh's individual-author neologisms belong to different partial language classes and are characterized by semantic diversity and novelty. Among the occasional-subject nominations, the most common are nouns, including structural parallels of codified forms with occasional attachment of prefix and suffix formants, author's participial adjectives, participial adjectival and verbal innovations, emotional and expressive names of persons. Authorial adjectival innovations in the writer's prose form a class of highly artistic stylistically marked units. Phrasal innovations (noun and adjectival composites) mostly arise by analogy with colloquialisms. The analyzed texts also contain adjectival original innovations – innovations with different formants (suffixes, prefixes, postfixes), motivated by commonly used derivatives. The stylistic load of neologic vocabulary in prose is diverse: It is used in the figurative and expressive function, to intensify certain features or properties, in descriptions of the external or internal portrait of a character, in order to more clearly depict the subtle psychological nuances of life situations, as a means of creating various stylistic effects and colors (humorous, familiar, mocking, ironic, dismissive, swearing, positive or negative, etc.) Mykhailo Stelmakh's novelties contain the national and cultural component of linguistic semantics and represent the writer's individual worldview and, at the same time, the most characteristic features of the Ukrainian linguistic worldview. The author's neologic vocabulary in an aestheticized linguistic form reflects the peculiarities of the national mentality and the development of Ukrainian society of a particular era.

Key words: neologic vocabulary, neologism, author's lexical novelty, innovation, individual word formation.

Постановка проблеми. Актуальною проблемою сучасної мовознавчої науки загалом і лінгвостилістики зокрема є всебічне ґрунтовне дослідження індивідуально-авторської неології. Михайло Стельмах увійшов в історію української літературної мови як письменник, ідіостиль якого позначений неабиякими проявами новаторства в галузі художнього слова. Авторська специфіка оригінального словотворення становить особливий інтерес, адже новотвори Михайла Стельмаха містять національно-культурний компонент мовної семантики. Такі інновації репрезентують

індивідуальне світосприйняття письменника і водночас найхарактерніші риси мовної картини світу українців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури із зазначеної проблеми засвідчив наявність численних досліджень різних аспектів неології. Зокрема, наукові розвідки українських мовознавців присвячені вивченню інноваційних процесів у сучасній українській літературній мові (В. Русанівський, О. Тараненко, О. Сербенська, О. Стишов, Г. Вокальчук, Ж. Колоїз та ін.); історії розвитку української неології та неографії (Є. Карпіловська, Н. Сологуб, Ж. Колоїз, Г. Вокальчук та ін.); характеристиці індивідуально-авторських неологізмів українських письменників (С. Єрмоленко, Н. Сологуб, Л. Ставицька, Л. Шевченко, Н. Дужик, Г. Сюта, Г. Вокальчук та ін.)

Проте досі залишаються недостатньо дослідженими певні аспекти індивідуально-авторських практик словотворення найбільш визначних представників українського художнього слова. «У галузі сучасної української індивідуально-авторської неології є ще численні лакуни, які, своєю чергою, накреслюють перед дослідниками досить привабливі наукові перспективи» [2, с. 21].

Постановка завдання. Метою статті є виявлення специфічних особливостей індивідуального словотворення Михайла Стельмаха – письменника, мовотворчість якого, з одного боку, живилася розмовною мовою українського народу як одним із найпотужніших джерел, а з другого, мала значний вплив на збагачення національного лексикону. Основними завданнями є частковий аналіз семантики і структури авторських інновацій, визначення найбільш продуктивних способів неузуального словотворення, а також стилістичних функцій авторських лексичних новотворів у мові прози Михайла Стельмаха.

Виклад основного матеріалу. Михайло Стельмах – визнаний майстер художнього слова, письменницький арсенал якого налічує понад три сотні авторських лексичних новотворів, основою яких переважно є народнорозмовна стихія української мови. Авторське словотворення, на думку Н. Сологуб, визначається не стільки потребами мови як знакової системи, скільки «потребами художньої творчості, принципами світобачення письменника, створенням індивідуально-авторської картини світу» [4, с. 76].

Письменницький новотвір завжди виникає в результаті свідомого, семантично і стилістично мотивованого відхилення від загальномовних норм і «є продуктом індивідуальної мовотворчості, своєрідним авторським експромтом» [11, с. 13]. Найчастіше виникнення авторського неологізму зумовлене потребою в такій назві, що здатна актуалізувати найтонші семантичні та / або стилістичні нюанси, надаючи словам емоційних, оцінних, експресивно-образних конотацій.

Лексичні новотвори своєю незвичністю, виразною своєрідністю привертають увагу реципієнта, активізують асоціативно-образне мислення, здійснюють потужний вплив на його емоції та почуття. Словесне новаторство є також і одним із засобів поповнення й оновлення літературної мови, адже «справжні «знахідки» в галузі мовотворчості завжди залишаються в загальномовному руслі і, розширюючи мовні рамки як контекстні, оказіональні, образні явища, втягуються, зрештою, в загальномовні відношення, закріплюються в загальномовному вживанні» [3, с. 32].

Вичерпне й усебічне дослідження авторських неологізмів не позбавлене деяких труднощів, адже часом досить складно встановити, чи конкретне оригінальне слово є витвором автора, чи діалектним або ж просторічним словом. Вочевидь, подолати цю проблему можна шляхом укладання загальних та персональних словників індивідуально-авторських новотворів в українській мові різних хронологічних зрізів.

Авторські неологізми Михайла Стельмаха належать до різних частиномовних класів і відзначаються семантично-стилістичним розмаїттям та формальною новизною.

З-поміж оказіонально-предметних номінацій найуживанішими є такі:

а) структурні паралелі кодифікованих форм з оказіональним приєднанням префіксальних і суфіксальних формантів: *книженція, лементація, пляшенція, приключина*: *– ... Люблю, коли є* ***приключина*** *випити і дати роботу зубам і кендюху* [5, с. 253];

б) авторські відприкметникові, віддієприкметникові та віддієслівні інновації: *баляндрасництво*, *босоног*, *голомозина*, *голоп'ятник*, *задрипа*, *оглашенник*, *придибайло*: *– Та чекаю і Яринку, і хлопців, і свого* ***придибайла*** *з лугу...* [7, с. 115];

в) емоційно-оцінні назви осіб, утворені за допомогою суфіксів -ій, -ун, -ух-а, -ань, -ач, -як, -яга: *бурмотій, кислій, кучмій, мелун, кладун, шкрабун, кивуха, потягуха, язикань, мимрач, дебеляга*. Ці новотвори-експресеми акцентують певну рису характеру чи зовнішності особи: *Пообідавши, малий* ***бурмотій*** *байдужувато б'є палюгою по цупких стеблах петрового батога...* [5, с. 507];

г) іменники-композити – номінації особи, переважно емоційно-оцінні: *бабодур, вертигуз,*

гаволюбгноєлаз, горшковіз, гріхоплут, дрантогуз, дьогтемаз, зайчопас, книшохап, лічикруп, ложкохват, мішконос, перошкряб, скоробрех, слизькоумець, язикослов: *Мене ж, після того, як я придбав зайченя, вона довго звала* ***зайчопасом*** [5, с. 642].

Індивідуально-авторські назви осіб у прозі Михайла Стельмаха формують найчисленніше угруповання. Більшість цих мовних одиниць мають яскраве стильове (переважно розмовне) та стилістичне (жартівливе, іронічне, лайливе, фамільярне, зневажливе та ін.) маркування. «Стилістичне функціонування оказіональних дериватів характеризується розгалуженою системою конотативних відтінків, які перебувають у площині позитивно-оцінної та негативно-оцінної експресії» [9, с. 173].

Поділяємо також думку В. Чабаненка про те, що «будь-яка словотвірна інновація, – як би вона не порушувала системність словотворення і статику кодифікованих норм, – завжди міцно спирається на загальнонародні мовні традиції, на загальнонародне мовне багатство» [11, с. 20].

Авторські новотвори-прикметники формують клас високохудожніх стилістично маркованих одиниць. Переважно ці інновації утворені:

а) суфіксальним та префіксальним способом від загальновживаних слів: *гадюкуватий* (погляд), *головешкуватий* (панич), *жорнувате* (обличчя), *капшучисті* (губи), *кліпастий* (батько), *мискуваті* (плечі), *огіркуватий* (ніс), *страшнецька* (казка), *халеписте* (діло), *черпакуваті* (руки): *А життєрадісний* ***кліпастий*** *Миколин батько не міг нахвалитися своїм чадом* [6, с. 202];

б) складанням основ: *веселоокий, гарячоока, грізноокий, полохливоока, розумноокий, слизькоокий, студеноокий, терноока, веселогубий, мерхлогубі, соковитогуба, грубовусий, серпастовусий, дугастоброва, кошлатобровий, тяжкобровий, хмаробровий, дебелонога, плескатолиций, щирозуба, дурноколінні, дурноп'яті*: *...стрепенувся* ***веселогубий*** *Демко Бойко, що мав не голос, а голосище* [7, с. 293]. Таким авторським новотворам-композитам властивий значний експресивний потенціал. Вони «мотивуються переважно вільними словосполученнями і передають ставлення автора до особи чи об'єкта номінації, дають їм нові (образні) назви, акцентують увагу реципієнта на значущих, на думку автора, характеристиках референта» [1, с. 133]. У художньому тексті ці мовні одиниці реалізують також і образну функцію, адже переважно є основою тропів і стилістичних фігур.

Авторські відфраземні деривати (іменникові та прикметникові композити) також є часто вживаними і стилістично виразними у прозі письменника. Базою таких слів слугують фразеологічні одиниці, від яких «успадковується не тільки певне лексичне наповнення, а й опосередкована образно-метафорична основа, емоційно-експресивний зміст, різноманітні семантичні відтінки» [8, с. 65].

Індивідуально-авторські відфраземи здебільшого виникають за аналогією до уснорозмовних утворень. Найчастіше це іменники, утворені морфологічним способом (основоскладання та основоскладання з суфіксацією) на основі дієслівно-іменникових моделей: *головодур носодер*, *нудисвіт*, *сушиголова*, *шкіродравець*: – *Ой, спасибі, Стьопочко, що ти прийшов підпирати наші ворота, бо мій* ***сушиголова*** *ніяк не знайде часу облагодитись* [7, с. 220]. Відфраземи-прикметники – переважно складнопохідні слова, які виникли за зразком прикметниково-іменникових або іменниково-дієслівних моделей: *дурнозикий, слизькоязикий, шкуродерні*: *Напровесні Данило прочув, що Магазаник по* ***шкуродерних*** *цінах продає хліб...* [7, с. 79].

Значно рідше у прозі письменника фіксуються ад'єктивні оригінальні новотвори – інновації з різними формантами (суфіксами, префіксами, постфіксами), мотивовані загальновживаними похідними: *вив'юнюватися, вирипувати, відкадитись, дженджуритися, зароганити, мудрагельствувати, нагадючитися, найоржитися, начасничитися*: – *Я вже обідав і так* ***начасничився****...* [5, с. 512].

Нечисленні авторські неологізми-прислівники – це здебільшого форми на -о: *дженджуристо, жевжикувато, клешняво, ледарювато, розкарякувато, розхряпано: Він з недоуздками в руках* ***розкарякувато*** *стояв біля тину...* [6, с. 64].

Функційно-стилістичне навантаження авторських лексичних новотворів є розмаїтим. Зокрема, вони вживаються:

– у зображально-виражальній функції, коли інновації метафорично репрезентують зорові й акустичні образи в пейзажних замальовках, побутописних сценах тощо: *Ось* ***розхряпано*** *проторохтів старенький віз, на якому горбатився сивобородий дід...* [6, с. 260];

– для увиразнення, інтенсифікації певних ознак зображуваного: *З якоїсь* ***страшнецької*** *казки на мою бідну голову витрусилося стільки чортів, болотяників і водяних...* [5, с. 466];

– у функції опису зовнішнього чи внутрішнього портрета персонажа: *Губи в нього товсті,* ***капшучисті****: дмухне, свічка тільки блим – і вже нема ні вогника, ні обличчя святого за ним* [5, с. 449];

– з метою більш виразного зображення емоційного стану персонажів, змалювання тонких психологічних нюансів життєвих ситуацій: – *Цур тобі,* ***оглашеннику****! Як тільки* ***відкадитись*** *од тебе...* [7, с. 431];

– для створення жартівливого, іронічного, зневажливого, позитивно– або негативно-оцінного, лайливого та інших стилістичних ефектів у тексті: – *Прочитай щось,* ***перошкрябе****. – Пізно, Іваночку. – І все одно читай, не задавайся* [6, с. 165].

Висновки. Авторські лексичні новотвори Михайла Стельмаха є результатом індивідуальних пошуків емоційно-оцінних та експресивно-образних номінацій. Серед новотворів-іменників найбільш численними є емоційно-оцінні назви осіб із виразним уснорозмовним стильовим та певним стилістичним маркуванням: жартівливим, іронічним, фамільярним, лайливим тощо. Значну групу інновацій формують утворені за наявними в мові словотвірними моделями складні слова, а також відфраземні композити. Ці засоби зреалізовують експресивну функцію авторських лексичних новотворів, передають нові семантичні та стилістичні відтінки позначених денотатів, що допомагає вербалізувати художній задум письменника, деавтоматизує мовні стереотипи і стимулює читачеву співтворчість.

Аналіз лексико-семантичних та стилістичних особливостей одиниць індивідуально-авторської номінації у прозі Михайла Стельмаха засвідчив, що такі одиниці є специфічними репрезентантами індивідуального світобачення письменника і водночас національної мовної картини світу. Авторська неологічна лексика в естетизованій мовній формі відбиває особливості національного менталітету, розвитку українського соціуму конкретної доби.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо в дослідженні лінгвокультурологічних та психолінгвістичних засад творення індивідуально-авторських інновацій, з'ясуванні їхньої ролі в самореалізації української мовної особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бойко Н.І. Українська експресивна лексика в словнику, мові та мовленні. Ніжин : Ред.-вид. відділ НДПУ ім. М. Гоголя, 2002. 217 с.

2. Вокальчук Г.М. Теоретичні і практичні аспекти неолого-неографічних досліджень. *Словотворчість шістдесятників. Ліна Костенко. Микола Вінграновський*. Острог : Вид-во НаУ «Острозька академія», 2010. С. 15–21.

3. Жайворонок В.В. Національна мова та ідіолект. *Мовознавство*. 1998. № 6. С. 27–34.

4. Сологуб Н.М. Мовний світ Олеся Гончара. Київ : Наук. думка, 1991. 140 с.

5. Стельмах М.П. Твори в шести томах. Київ : Дніпро, 1973. Т. 4. 728 с.

6. Стельмах М.П. Твори в шести томах. Київ : Дніпро, 1973. Т. 5. 392 с.

7. Стельмах М.П. Чотири броди : Роман. Київ : Радянський письменник, 1979. 527 с.

8. Стишов О.А. Відфраземні деривати-неологізми в сучасній українській мові. *Мовознавство*.1990. № 2. С. 64–66.

9. Ткаченко Т.В. Засоби стилізації розмовності в прозі Михайла Стельмаха : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2006. 196 с.

10. Цапук І.В., Вокальчук Г.М. Семантичне розмаїття авторських новотворів у поезії Ліни Костенко. *Словотворчість шістдесятників. Ліна Костенко. Микола Вінграновський*. Острог : Вид-во НаУ «Острозька академія», 2010. С. 62–69.

11. Чабаненко В.А. Норми словотворення і мовна експресія. *Мовознавство*. № 2. С. 13–20.

УДК 811.161.2’276.6:62
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.15

МІЖГАЛУЗЕВІ УКРАЇНСЬКОМОВНІ ТЕРМІНИ У КНИЗІ ІВАНА ПУЛЮЯ «НОВІ І ПЕРЕМІННІ ЗЬВІЗДИ»

INTERDISCIPLINARY UKRAINIAN TERMS IN IVAN PULUJ'S BOOK “NEW AND CHANGING STARS”

Федак С.А.,
orcid.org/0000-0001-5378-4572
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української та іноземних мов
Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя

У статті розглянуто та проаналізовано міжгалузеві українськомовні терміни, вжиті в науково-популярній книзі відомого фізика та електротехніка Івана Пулюя. Вивчено походження та способи творення простих лексем, з’ясовано їхнє значення та зіставлено з відповідниками в інших слов’янських мовах. Виявлено діалектні деривaційні елементи, використані у побудові наукових слів. Звернуто увагу на лексичні одиниці, які можуть вдало замінити недоречні іншомовні запозичення в сучасній українській науковій термінології.

Іван Пулюй – всесвітньо відомий фізик та електротехнік, який зробив великий внесок у розвиток світової науки. Незважаючи на те, що все своє життя він працював за кордоном, в Австрії та Чехії, свої найвидатніші праці він писав українською мовою і публікував їх у вітчизняних наукових журналах. Природно, що це спонукало його до творення нових термінів, а потім впровадження їх у глосарій молодої української науки того часу.

У книзі Івана Пулюя «Нові і змінні зорі» (1905) переважають власне українські терміни. Автор ввів у науковий обіг українські слова, які функціонували в розмовній мові, що зробило фізичні та астрономічні явища, які він пояснював, більш зрозумілими. У деяких випадках він також використовував діалектні афікси для утворення нових складних лексем. Деякі фізичні термінологічні словосполучення є більш місткими, ніж сучасні українські, є конструкції, утворені за допомогою дієслівних суфіксів -уч-/-юч-, але функціонування таких формантів залишається дискусійним у сучасному вітчизняному мовознавстві.

У книзі є група лексичних одиниць, які мають фонетичні та семантичні відповідники в інших слов'янських мовах (польській, чеській, словацькій). Вчений ввів їх у мову науки, але, вочевидь, надавав перевагу словам, що мають українську національну автентичність. Деякі терміни в книзі є еквівалентами інтернаціоналізмів. І. Пулюй використовував як українські, так і іншомовні варіанти як синонімічні в контексті.

Незважаючи на те, що більшість наукової лексики, досліджуваної в цій статті, не використовується в сучасній українській термінології, припускаємо, що ці слова можуть бути успішно імплементовані в сучасну мову української науки завдяки їхній стислості, чіткій семантиці та властивим нашій мові словотвірним засобам.

Ключові слова: міжгалузевий термін, наукова мова, словотвір, діалектний елемент, іншомовне запозичення, термінологічне словосполучення.

Ukrainian terminological system nowadays still needs to create new terms and notions. Forming of new words in scientific language is of particular importance for Ukrainian since during its existence it was constantly undergoing the influence of other languages, which formed different tendencies in the functioning of interdisciplinary lexis, as, for example over-use of internationalisms and Russian elements.

Ivan Puluj is a world known physicist and electrical engineer who made a great contribution in the development of world science. Despite that for all his life he worked abroad, in Austria and Czechia, he wrote his most outstanding works in Ukrainian and published them in the national scientific magazines. Naturally, this made him to create new terms and then implement them into glossary of the young Ukrainian science of that time.

Native Ukrainian terms predominate in the Ivan Puluj’s book “New and Variable Stars” (1905). The author brought Ukrainian words that functioned in colloquial speech, into scientific sphere, which made the physical and astronomic phenomena which were explained, more understandable. In some cases, he also used dialect affixes to form new complex lexemes. Some physical terminological word-combinations are more meaningful than modern Ukrainian ones whereas there are constructions formed by means of verbal suffixes -уч-/-юч-, but functioning of such formants remains disputable in modern national linguistics.

There is a group of lexical units in the book, which have phonetic and semantic equivalents in other Slavic languages (Polish, Czech, and Slovakian). The scientist brought them into the language of science, but obviously he preferred to use the words that had Ukrainian national authenticity. Some terms in the book are equivalent to internationalisms. I. Puluj used both Ukrainian and foreign variants as synonymic in the context.

Despite the fact that most of scientific vocabulary studied in this paper are not used in modern Ukrainian terminology, we suggest that these words may be successfully implemented into the modern language of Ukrainian science thanks to their briefness, clear semantics, and derivation means which are mostly typical for our language.

Key words: interdisciplinary term, scientific language, word formation, dialect element, foreign language borrowing, terminological phrase.

Постановка проблеми. Іван Пулюй, фізик та електротехнік зі світовим ім'ям, зробив свій значний внесок у становлення вітчизняної науки і суттєво вплинув на поступ фізики та електроінженерії загалом. Безумовно, робота вченого не могла не позначитися на формуванні української наукової термінології, адже знаний поліглот, він прагнув зробити власні наукові дослідження, написані чеською або німецькою мовами, доступними для українців, отож публікував свої статті і найбільш визначальні праці українською мовою. Окрім того Іван Пулюй бачив непристосованість нашої мови до потреб науки, гостро відчував брак власної термінологічної лексики, тому багато робив для того, щоб заповнити цю прогалину.

Питання становлення та формування української фізичної та інженерної термінології залишається актуальним і в наші дні, коли минуло більше століття відтоді, як над цією проблемою почали працювати вчені-учасники Наукового товариства імені Тараса Шевченка – Іван Пулюй, Володимир Левицький – основоположники сучасної української фізичної, математичної та астрономічної термінологій. Адже, попри те, що названі науки не такі вже й молоді, їхня термінологічна система потребує удосконалення, позаяк упродовж ХХ століття вона зазнавала різних впливів. Наприклад, у сумнозвісний радянський період наукова лексика вбирала у себе багато російськомовних елементів, нові терміни утворювалися за допомогою засобів, властивих російському словотвору. У наші ж дні існує інша проблема – надуживання іншомовними та міжнародними одиницями. З огляду на названі вище чинники вважаємо, що дослідження наукової мови праць Івана Пулюя дасть змогу доповнити та удосконалити сучасну мову природничих наук, повернути до життя питомо українські терміни, які вдало відображали певні феномени і були несправедливо затрачені, а також знайти засоби для творення нових лексем.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Мова праць Івана Пулюя уже не раз привертала увагу мовознавців. Позаяк учений одним із перших перекладав Святе Письмо українською, а тому був водночас причетним до творення сакральної лексики нашої мови, цю семантичну групу слів у працях науковця вже розглядали вчені-філологи Тетяна Мороз [1], яка вивчала історію перекладів Біблії українською мовою, Василь Німчук [2]. На проблему наукової мови в епістолярній спадщині Івана Пулюя, де дослідник відверто ділився своїми роздумами про становище української мови, проблеми її розвитку, звернула увагу Ірина Фаріон [3, 4], яка також проаналізувала це питання у своїй книзі «Мовний портрет Івана Пулюя» [5]. Про внесок Івана Пулюя у розвиток української термінології згадували в своїх працях О. Збожна [6], В. Козирськй [7], проте у цих студіях наукові терміни розглянуто побіжно, без мовознавчої характеристики лексичних одиниць. Детально фізичний науковий вокабуляр у науково-популярних творах вченого описано у дослідженні С. А. Федак [8].

Постановка завдання. Зважаючи на те, що наукова мова Івана Пулюя на сьогоднішній день є недостатньо вивченою, ставимо перед собою завдання охарактеризувати міжгалузеві терміни, вжиті у книжці «Нові і перемінні зьвізди», з'ясувати їхнє значення, етимологію та способи творення, порівняти їх із відповідниками в сучасній українські літературній мові, а також проаналізувати співвідношення питомо українських та запозичених елементів.

Матеріалом для дослідження стала науково-популярна книжка «Нові і перемінні зьвізди» [9], написана українською мовою. Методами дослідження є опис, аналіз та порівняння.

Виклад основного матеріалу. У Пулюєвих працях, які є предметом аналізу в цій статті, суттєво домінують власне українські наукові міжгалузеві терміни що слугують на позначення понять ***відстань, кількість, висота, явище*** тощо, які здебільшого не увійшли до сучасної терміносистеми.

Візьмемо, для прикладу, поняття **відстань**. Іван Пулюй позначає його словом **подаль**: *у безмірній **подалї** мерехтіючі зьвізди*[1] *(с. 5), **подаль** нової зьвізди від других сусіднїх зьвізд Кассіопеї (с. 7), «потенціальна» се б то можлива енергія, що зветься також „енергія **подалі**". (с. 26), енергія молекулярного ворушання в енергію **подалі** (с. 26, **подаль** між ними така, як між землею а Сірієм (с. 34), Яка ж велика тая **подаль**? (с. 34), Се одна «**подаль** Сірія» ((с. 34), має в промірі до 960 **подалїй** Сірія (с. 35), до 167 таких **подалїй** (с. 35), перелетіти ще до 79 **подалїй** Сірія (с. 35), ми приблизились на 500 **подалїй** Сірія до імли (с. 37).* Двічі у тексті натрапляємо на синонім **віддаленнє**: ***віддаленнє** полоси від восї молочної дороги* (назва стовпця таблиці) *(с. 36), **віддаленнє** одної від другої (с. 37), Земля падає безустанно в напрямі до соньця, але так, що **віддаленнє** їх не зміняється (с. 41), не впаде на соньце з розгоном відповідним до свого початкового **віддалення** (с. 42).*

[1] Тут і далі приклади подано з книги «Пулюй Іван. Нові і перемінні зьвізди. Кілька споминів про Куліша і його дружину Ганну Барвінок», виданої у Відні 1905 року (3-тє видання).

Поняття «кількість» вживається з початковим ***с***, як у словнику Желехівського [10, II, с. 872], який, як відомо, укладений переважно на основі західноукраїнського матеріалу: *буде того руху певна* ***скількість*** *(с. 12), безустанно удержує між нею і тую саму* ***скількість*** *руху (с. 12),* ***скількість*** *руху тїла, лучче сказавши енергія руху, або „кінетична енергія" (с. 13), з певної* ***скількості*** *руху мусить постати і певна* ***скількість*** *тепла (с. 15),* отож це слово можна вважати галицизмом.

Візьмемо, приміром, лексему **проява**, яка у тексті виступає у значенні «явище»: *заглянути глибше у всесвітні* ***прояви*** *(с. 5), знаходити причину всіх* ***прояв*** *природи (с. 5), пояснити славну* ***прояву*** *нових і перемінних звізд (с. 5), сьвітові* ***прояви*** *(с. 5), на велику* ***прояву*** *небесну (с. 7), всїх* ***прояв****, що являються (с. 10),* ***прояви*** *природи її молєкулів і атомів (с. 10).* У Грінченковому словнику, до речі, це слово тлумачиться як «пригода, випадок» [12, III, с. 492].

Висота позначається словом **вишина**: *із чим більшої* ***вишини*** *(с. 15), впаде той тягар 425 кільограмів* ***з вишини*** *100 метрів (с. 15), коли впаде на землю 425 кільограмів* ***з вишини*** *одного метра (с. 15).* Це слово зафіксоване у словниках Желехівського [10, Т. 1, с. 93] та сучасної української мови [11, I, с. 541], проте у наші дні не вживається як термін у науковій мові.

Питомо українське слово **ступінь** виступає зі значенням «градус»: *температура одного кільограма води….. піднеслась о один* ***ступінь*** *Цельзія висше (с. 15), температура її доходила, що найменьше, до 2500* ***ступенів*** *Цельзія (с. 22), сягати ме його середня температура до 6000 X 2500 = 15,000.000* ***ступенів*** *Цельзія (с. 22).*

З контексту праці зрозуміло, що слово **промір** означає «діаметр»: *має вид плесканки, такої б то кулї, що з двох боків до середини зплескана…має* ***в промірі*** *до 960 подалїй Сірія (с. 35), Уявім собі таку газову кулю* ***з проміром*** *над 1200 мілїон географічних миль (с. 21).* Це слово засвідчено у Желехівського і перекладено німецькою Durchmesser (діаметр) [10, II, с. 774]. Як бачимо німецьмомовний відповідник теж рідномовне складене утворення з двох основ *Durch* – крізь, через та *Messer* – мірка, а не міжнародне **діаметр**.

Сучасний термін **швидкість** позначено словом **скорість**, яке засвідчене у всіх словниках української мови, проте радше як розмовний варіант: ***скорість*** *руху в одної частки матерії (с. 12), коли* ***скорість*** *руху одної частки матерії меншає (с. 12), то мусить* ***скорість*** *руху другої, рівно великої, частки більшати (с. 12),* ***скорість*** *руху тілько подвоїться (с. 13), кінетична енергія Е розмірна з величиною маси «та з квадратом* ***скорості*** *руху (с. 13),* ***скорість*** *її руху (с. 41).*

На позначення поняття «прискорення» в книжці вжито слово **розгін**: *всюди, де маси* ***з розгоном*** *до купи злітаються, там постає тепло (с. 16),* ***розгін*** *руху величезних мас перемінився (с. 23),* ***з*** *великим* ***розгоном*** *розширюватись (с. 25), бувши і в просторі рівноваги* ***у*** *великому* ***розгоні*** *(с. 26), земля летить* ***з*** *великим* ***розгоном*** *(с. 41), є для нас мірою великого її* ***розгону*** *(с. 41), летіти* ***з*** *тим самим* ***розгоном*** *(с. 41), задля свого* ***розгону*** *(с. 41), впаде* ***з*** *таким* ***розгоном*** *на соньце (с. 42), не впаде на соньце* ***з розгоном*** *відповідним до свого початкового віддалення (с. 42).*

Слово **первотини** (мн.) у тексті має значення «хімічний елемент» чи «першооснова»: ***первотини*** *скаменілого прастарого сьвіта (с. 25), утворила* ***первотини*** *(с. 31),* ***з*** *яких* ***первотин*** *зложене соньце і найдальші зьвізди (с. 32).* Сучасні словники української мови не містять такої одиниці, однак знаходимо її у Євгена Желехівського [10, II, с. 608]: *первотини -pl – Elemente, Grund,* які буквально перекладаються *‘елемент’, ‘основа’*. Утворений від названого іменника прикметник **первотний** у цьому ж словнику має синонім **первісний**. На нього теж натрапляємо у Пулюєвій праці: *на* ***первотне*** *промінне (с. 29).* Мабуть, зважаючи саме на значення прикметника, автор вживає лексему ***‘первотини’*** як термін, який відображає значення *‘первісний хімічний елемент, що служить за основу’*.

Слово **поклад** у тексті постає зі значенням «шар»*: температура* ***у*** *верхніх* ***покладах*** *соньця (с. 22), верхні* ***поклади*** *соньця, тягнуті силою гравітації (с. 23), хемічні сили* ***у*** *верхніх* ***покладах*** *його маси (с. 24),* ***поклади*** *соньця падають до осередка (с. 26), всї* ***поклади*** *то падають прямо до осередка кулї (с. 27), густїйше, як верхні* ***поклади*** *(с. 32).* Хоча двічі як синонім зустрічається і лексема **шар**, що побутує як термін в сучасній українській науковій мові: *на верхніх* ***шарах*** *соньця (с. 28),* ***по*** *горішніх* ***шарах*** *облаків наших (с. 33).*

У тексті зустрічаємо слово **кругобіг**: ***кругобіг*** *на небі (с. 20), і соньце скінчить колись одного* ***кругобіга*** *свого творення (с. 25), і час* ***кругобігу*** *землі (с. 42), зупинившись* ***в*** *своїм* ***кругобігу*** *(с. 42), земля від него* ***в*** *своїм* ***кругобігу*** *нагло зупиниться (с. 42).* У ньому відсутній інтерфікс ***-о-.*** На жаль, у тексті не позначені наголоси, однак, якою б не була акцентуація цього слова, на нашу думку, його звучанню притаманні українськомовні риси, а саме відповідність одному з законів милозвучності, згідно з яким у нашій мові, за окремими

винятками, немає збігу голосних. Порівняймо із загальновідомим сучасним терміном **кругообіг.** Окрім того, слово **кругобіг** вживається з іншими значеннями, такими як «цикл»: *і соньце скінчить колись одного **кругобіга** свого творення (с. 25); **«рух по колу»**: сам рух її вічно удержує її **в кругобігу** (с. 41), зупинившись в своїм **кругобігу**, земля не останеться на місці (с. 42), земля мусить поменьшати і час **кругобігу** землі (с. 42).*

Поняття **«орбіта»** у тексті позначається виключно українськими словами. З контексту зрозуміло, що таку семантику має слово **круг** у реченні: *В тому місці' проста дорога землі' дотикається первобитнього **круга**, значить, вона стоїть прямо на промірі того **круга** (с. 41).* Подекуди як синонімічне вживається словосполучення **кругова дорога**: *стане земля звертати **з кругової дороги**, наблизуючись до соньця (с. 42), земля, повернувши сторч **до кругової дороги**, летіти ме прямо до соньця (с. 42).*

Як синонімічні одиниці у книжці співіснують слова **ядро** та **осередок**. Проте автор надає перевагу лексемі ***осередок***: *тягне кожну і найменьшу часточку **до осередка** кулї (с. 21), температура **в** його **осередку** (с. 22), все дальше і дальше **від осередка** соньця (с. 26), поклади соньця падають **до осередка** (с. 26), вся маса повертає **до осередка** (с. 26), ріжниться від круга, **в** якого **осередку** стоїть соньце (с. 41)* тощо. У тексті нами засвідчено 9 випадків його вживання, тоді як слово **ядро** використано всього 4 рази: *біло-жевріюче густе **ядро** (с. 30), сонїшого **ядра** (с. 31), зажевріє найперше **ядро** (с. 32), біло-жевріючого **ядра** (с. 32).* Прикметно, що Іван Пулюй зовсім не використовує інтернаціоналізму **центр**, навіть тоді, коли з контексту зрозуміло, що йдеться про центр Всесвіту: *чому ж би то думати нам, що наша земля то самий **осередок вселенної**, (с. 39),* круга*: всї поклади то падають прямо **до осередка кулї** (с. 27), ріжниться від круга, **в** якого **осередку** стоїть соньце (с. 41).*

Слово **вісь** у непрямих відмінках використовується з протетичним ***в***: *ворочаючись кругом своєї **восї** (с. 10), не точилась докола **восї** (с. 20).* Зауважимо, що протетичний в властивий для галицьких діалектів і саме така діалектна риса, властива говіркам земель, звідки родом Іван Пулюй, знайшла відображення в мові характеризованої праці [13, № 126].

Слова **небо** і **небозвід** є синонімами, проте іменник **небо** у тексті чисельно переважає: ***на небі** зьвіздами зоріли (с. 5), всї прояви **неба** і землі (с. 13), по крайовиду **неба** (с. 16), кругобіг **на небі** (с. 20), така газова куля являти меться **на небі** як перемінна зьвізда (с. 27), як **небо** зовсім визьвіздить ся* (вкриється зірками) *(с. 33), фотографувати **небо** (с. 33), на північній півкулї **неба** (с. 34), на одній півкулі **неба**, на північній, як на полудневій. (с. 35), наша імла займає **на небі** поки що ледве 5*5° (с. 37), для північної півкулі **неба** (с. 36), друга півкуля **неба** (с. 37).* Лексема **небозвід** зустрічається лише двічі: *вона зайняла **на небозводі** вже 88° (с. 37), імла вже розкинулась …. **по небозводі** (с. 37).* Натрапляємо також на цікаву інверсійну конструкцію **звід неба**, адже саме слово **звід** є рідковживаним у сучасній українській мові і частіше використовується у значенні *«криволінійне перекриття, що з'єднує стіни або опори якої-небудь споруди; склепіння»*: ***на** полудневому **зводї неба** (с. 33).* У значенні ***«небосхил», «небо»,*** виступає слово ***«крайовид»**: **по крайовиду** неба (с. 16).*

Слово **землекрай** має те саме значення, що й іншомовне **горизонт**: *десь далеко **понад землекраєм** (с. 16), майже 66° **над землекраєм** (с. 36).* Варто наголосити, що цього слова нами не виявлено ні в словнику української мови, ні у «словарях» Желехівського чи Грінченка. На нашу думку, це авторський новотвір, який вдало розкриває суть іменованого поняття. У значенні «горизонт, обрій» вжито лише одне слово – **виднокруг**: *на виднокрузі 15' в перемірі (с. 36).*

У праці вченого зафіксовано ще одну деталь. Слово **лінія**, первісно запозичене з латинської мови, засвідчене у варіанті **лєнїя**: *злучивши простою **лєнїєю** (с. 36), спустимо просту **лєнїю** від Бєрєнидї на землю (с. 36), продовживши тую **лєнїю** (с. 36).* Таке слово існує і в сучасній польській мові (пор. польське *lenija*), де воно має значення *«лінія, просіка (в лісі) межа»* [14, II, с. 221]. В західних діалектах української мови **лєнія** – це «лінія, бойова лінія, кордон». Таким чином, у книзі відбито діалектну рису, яка є фонетичною і лексичною водночас і проникла та засвоїлася в деяких західноукраїнських говорах завдяки польській мові.

У книжечці нами жодного разу не засвідчено інтернаціоналізму **паралельний**. Натомість вжито українськомовне утворення **рівнобіжний**: *пустимо крізь щилину пасмо **рівнобіжного** і білого сьвітла (с. 29), біле і **рівнобіжне** промінє (с. 29), стоїть над полярною зьвіздою **рівнобіжно** до краю землі (с. 36).*

Пряма лінія позначається прикметником **проста**: *тая черка висліднього дрожання буде називатись перва межова **проста** (с. 35),злучивши **простою** лєнїєю (с. 36), спустимо **просту** лєнїю від Бєрєнидї на землю (с. 36), то тая **проста** вісь*

колеса нашої молочної дороги (с. 36), не докола соньця, а по ***простій*** *дорозі (с. 41).* Пулюй без вагань вводить цю лексему до наукового вжитку, адже воно активно побутувало в українській мові того часі і на Галичині (у творах Івана Франка), і на Лівобережжі (напр., І. Нечуй-Левицький). В одинадцятитомному ж словнику української мови вказано, що одним із значень слова є *'рівно спрямований, прямий'*, проте із такою семантикою воно функціонує у розмовній мові [11, VIII, с. 295]. Схоже відбувається з прислівником **сторч,** використаного як еквівалент іншомовного «перпендикулярно»: *земля, повернувши* ***сторч*** *до кругової дороги (с. 42).* В сучасній українській мові ця лексема означає «у стоячому, вертикальному положенні; стійма» [11, IX, с. 739], хоча були спроби повернути цю лексему до сучасного наукового вокабуляру наприкінці 1990 – початку 2000 років [15].

Висновки. Проведений аналіз науково-популярної праці Івана Пулюя «Нові і перемінні зьвізди» показав, що серед міжгалузевих термінів, використаних у ній, переважають питомо українські одиниці, проте лише незначна їх частина функціонує у сучасній українській науковій мові. Автор послідовно дотримується принципу мінімального використання запозичень. Найбільше зацікавлення для мовознавців становлять слова, утворені за допомогою власне українських словотвірних засобів, властивих не лише для певних регіонів країни. Вони нерідко можуть заступити іншомовні запозичення. Книжка містить також діалектизми та просторічні одиниці, проте їх частка загалом не є суттєвою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мороз Т. Старо(церковно)слов'янізми як джерела мови творів Т.Шевченка та біблійних перекладів П.Куліша. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Ужгород, 2014. Вип. 1 (31). С. 346–349.
2. Німчук В. Іван Пулюй – перший перекладач молитов сучасною українською мовою. *Біблія і культура: збірник статей.* Чернівці: Рута, 2000. Вип. 1. С. 174–179.
3. Фаріон І. До проблеми динаміки лексико-семантичної норми за листами Івана Пулюя (пол XIX – поч. XX ст.). *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Філологічні науки*. К.: Міленіум, 2016. Вип. 257. С. 14–23.
4. Фаріон І. До історії наукової мови у роздумах Івана Пулюя. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Проблеми української термінології.* 2016. № 842. С. 102 – 106.
5. Фаріон Ірина. Мовний портрет Івана Пулюя (за листами мислителя): монографія. Видавництво Львівської політехніки, 2017. 216 с.
6. Збожна О. Іван Пулюй і українська наукова термінологія. *Збірник наукових праць учасників 10-ї Міжнародної наукової конференції «Проблеми української термінології.* СловоСвіт 2008», 30 верес. 1 жовт. 2008 року. 2008. С. 184–187.
7. Козирський, В. Роль Івана Пулюя у формуванні української наукової термінології. *Проблеми української термінології*: Зб. наук. праць учасників 10-ї Міжнар. наук. конф. м. Львів, 30 верес. – 2 жовт. 2008 р. Л., 2008. С. 88–191.
8. Федак С. А. Українськомовна фізична термінологія в науково-популярній книжці Івана Пулюя «Нові і перемінні зьвізди». *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія».* 2018. №2. С. 228–232.
9. Пулюй, І. Нові і перемінні зьвізди [Текст]. – Третє доповн. виданнє. Відень: З друк. Адольфа Гольцгаузена у Відні, 1905. 122 с.
10. Желехівський, Є., Недільський С., Малоруско-нїмецкий словар. Т. 1: А – О; Т. 2: П – Я. Львів, 1886. 1118 с.
11. Словник української мови. В 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
12. Словарь української мови: у 4 т. / упоряд. Б.Грінченко. К., 1907–1909.
13. Атлас української мови. В 3-х томах: Т.2: Волинь. Наддністрянщина. Закарпаття і суміжні землі / АН УРСР, Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні; Редколегія Я.В. Закревська та ін. К.: Наукова думка, 1988.
14. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. К.: Наук. думка, 1983–2012.
15. Процик І. Українська фізична термінологія XIX – початку XX століття (1999) http://referatu.net.ua/referats/7569/176227

УДК 811.161.2’373.22:582]:398(=161.2)](045)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.16

СИМВОЛІКА ДЕНДРОЛЕКСЕМ У ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ

SYMBOLISM OF DENDROLEXEMES IN THE TEXTS OF UKRAINIAN FOLKLORE

Шуляк С.А.,
orcid.org/0000-0003-3669-852X
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри прикладної лінгвістики, зарубіжної літератури та журналістики
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Волох Г.Г.,
orcid.org/0009-0000-1537-3916
аспірантка кафедри української мови та методики її навчання
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

У статті вивчено символіку дендролексем у текстах українського фольклору. Дослідження проводилося на матеріалі текстів українських народних замовлянь. Визначено експресивно-емоційні значення та конотації дендролексем у досліджуваних текстах. Охарактеризовано основні маркери, які визначають дендролексеми у контексті. Виділено узагальнені поняття, які об’єднують між собою слова-символи («здоров’я», «сила», «краса», «міць» та ін.).

Виокремлено порівняння, епітети, прикладки, складниками яких є досліджувані символи. Визначено прикметники, які підсилюють образність іменника (зелений дуб, чорний дуб, темний дуб, суха груша, золота груша), а також ті, які мають символічне значення (дубові гаї – символи житла богів). Досліджено досить незвичні епітети: дуб столоватий, головатий, красний, прекрасний, бардзо хороший.

Зазначено, що відповідно до того, якими характеристиками наділяла людина світ природи, такі якості мала й сама, ними оперувала і тим визначався її світогляд, картина світу нації. Зауважено, що світовим деревом українців у текстах народних замовлянь виступають дуб, верба, явір, калина, липа та ін. Досліджено, що дуб, горіх символізують щось монолітне, сильне, що простежується у порівняльних конструкціях: щоб так зуб, як дуб; рости здоровий та кріпкий, як дуб; був здоровий, як горіх. У текстах українських замовлянь калина – символ дівочої чистоти й краси, єдності нації; береза – символ дівчини, жінки; тополя – символ рідної землі; клен (кленовий листочок) символізує порядок, постійність; груша символізує дівоцтво; осина символізує захист.

Тексти українського фольклору несуть генетичну пам’ять поколінь, є носієм інформації про історію, культуру, моральні норми та цінності нації, відображені в символічних значеннях. Такі тексти є джерелами, що допомагають реконструювати етапи розвитку мови в той чи той часовий період, дослідити становлення певних мовних явищ.

Ключові слова: тексти українського фольклору, українські замовляння, символ, етносимвол, дендролексеми, мовна картина світу.

The article studies the symbolism of dendrolexemes in the texts of Ukrainian folklore. The study was conducted on the basis of the texts of Ukrainian folk spells. The expressive and emotional meanings and connotations of dendrolexemes in the studied texts are determined. The main markers that define dendrolexemes in the context are characterised. In the article we highlighted the generalised concepts that unite the word-symbols (‘health’, ‘strength’, ‘beauty’, ‘power’, etc.).

Comparisons, epithets, and examples, which include the studied symbols, are singled out. The adjectives that enhance the imagery of the noun (green oak, black oak, dark oak, dry pear, golden pear), as well as those that have a symbolic meaning (oak groves are symbols of the dwelling of the gods) are identified. Quite unusual epithets are studied: table oak, headed oak, red oak, beautiful oak, very good oak.

We mentioned that, according to the characteristics which a person endowed the natural world with, he or she had such qualities, operated with them, and this determined his or her worldview and the nation's world picture. It is noted that the world tree of Ukrainians in the texts of folklore is oak, willow, sycamore, viburnum, linden, etc. Also, we defined that oak and walnut symbolise something monolithic, strong, which can be traced in comparative constructions: tooth like an oak; to grow healthy and strong like an oak; to be healthy like a walnut. In the texts of Ukrainian spells, the viburnum is a symbol of maiden purity and beauty, the unity of the nation; the birch is a symbol of a girl, a woman; the poplar is a symbol of the native land; the maple (maple leaf) symbolises order, constancy; the pear symbolises maidenhood; the hornet symbolises protection.

The texts of Ukrainian folklore carry the genetic memory of generations, and are a carrier of information about the history, culture, moral norms and values of the nation, reflected in symbolic meanings. Such texts are sources that help to reconstruct the stages of language development in a particular time period and to study the formation of certain linguistic phenomena.

Key words: texts of Ukrainian folklore, Ukrainian spells, symbol, ethnosymbol, dendrolexemes, linguistic worldview.

Постановка проблеми. Символи, підтверджені вірою всіх поколінь, надійно захищають націю, об’єднують її та сприяють розвитку. Символи наповнені мудрістю, дають підтримку роду, сприяють духовному росту.

Символ і символіка мають власні особливості у фольклористиці, адже фольклор є універсальною художньою, функціонально-оказіональною системою, видом мистецтва, де символи є основою та вершиною, а водночас і способом тво-

рення цієї основи й способом досягнення вершини [4, с. 12].

«Необхідність пізнання символіки образів фольклору детерміноване передусім гуманістичними устремліннями, спрямованими на збереження нації, людства загалом» [4, с. 12].

Дендролексеми належать до однієї з найпоширеніших лексико-тематичних груп українського фольклору та потребують дослідження саме символічних значень, які зберегли сакральний світогляд українців, розкодування та вивчення якого є нашим обов'язком.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В. Галайчук на підставі семантичного аналізу в мікросистемі фітонімів у текстах замовлянь визначив «сім функціонально зумовлених типів значень (відповідно, функція зумовлена значенням, а отже, один фітонім може належати й до різних типів): міфологічне магічно-локативне (*світове дерево*); міфологічне магічно-анімістичне (персоніфікація); магічно-анімістичне (чарівне зілля); міфологічно-локативне (*дуб* як символ флори і т. д.); магічно-метафоричне (у кліше із законом аналогії в основі); локативне, наближене до утилітарного (локативи «чужого» світу, що мають суто «фонове» функціональне навантаження), утилітарне (локативи «свого» світу, об'єми замовлянь, матеріал для артефактів)» [2, с. 11–12].

В. Котович, досліджуючи дендрологічні українські ойконіми, стверджує, що береза, як символ весни й ніжного душевного смутку, на другому місці (на першому – дуб) за частотністю вживання в основах ойконімів апелятивів та народних географічних термінів [6, с. 173], тим самим визначає важливу роль символічного значення дендролексем.

Г. Гримашевич зазначає, що назви дерев і кущів в українській мові дуже давні, оскільки більшість із них успадкована через давньоукраїнську з праслов'янської, а окремі навіть із праіндоєвропейської мовної спільності: крім того, переважно всі вони стали літературною нормою, чимала частина склала загальновживану лексику, набула образності та символіки й стала виразником української етнокультури [3, с. 162].

Виникає необхідність вивчення символіки дендролексем у текстах українського фольклору, зокрема у текстах українських народних замовлянь.

Мета статті – дослідити символіку дендролексем у текстах українських народних замовлянь.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо одну з лексико-семантичних груп флоролексем – дендролексеми. У досліджуваних текстах вони представлені такими номінаціями: *горіх, липа, дуб, калина, дерево, груша, осинові гілки, кленовий листочок, береза, верба, дуб-явір*.

Приклади подаємо так, як вони зазначені у досліджуваних текстах українських замовлянь.

Верба є символом Прадерева життя; надзвичайної працездатності; пробудження природи, весни; засмученої жінки; вдівства; України, батьківщини; вважається деревом тотемом наших предків [7, с. 34]. Верба символізує невибагливість, скромність [7, с. 36]. У текстах замовлянь верба є світовим деревом українців, як-от: *Стоїть на річці* ***верба****, а на тій* ***вербі*** *– сова. «Сово, сово! У мене – син, а в тебе дочка. Посватаймося, побратаймося. На тобі плаксивиці, серливці названі, послані, подумані, погадані»* [1, с. 191].

Липа – у європейській культурі втілює жіночу грацію, красу, щастя; а в Україні вважали, що липі Господь надав силу відвертати прокляття, які вона вбирає [7, с. 29]. До липи «липне» і добре і лихе: *«А куди ви йдете?» – «До моря, а коло моря* ***липа****, а в тій* ***липі*** *змія-гадина дітей навела…»* [1, с. 30], тому конотація цієї дендролексеми залежить від контексту та може мати і позитивний, і негативний відтінок.

Світовим деревом українців, як правило, виступають верба, явір, дуб, вишня, яблуня, липа та ін. Образ світового дерева пов'язаний із Богинею-матір'ю, тризубом, родоводом, горою, ставком, церквою та ін. [7, с. 73].

Калина є символом вогню, сонця; неперервності життя, роду українців; України, батьківщини; дівочої чистоти й краси; вічної любові, кохання, вірності; гармонії життя та природи, материнства; плодючості, нескореності та стійкості; українського козацтва; незрадливої світлої пам'яті; єдності нації; потягу до своїх традицій, звичаїв [7, с. 109]. У текстах українських народних замовлянь калина – символ молодості, дівчини: *У морі* ***калина****, під* ***калиною*** *дівчина, вона не знала ні шити, ні прясти, ні золотом гаптувати; тілько уміла і знала од раба Божія уроки і презори викликати й визивати, на сухиї ліса посилати* [1, с. 59]. Калиновий міст є особливою структурою: *Текло три ріки під* ***калиновий міст****: перва водяна, друга молочна, третя кровава; я водяну ізоп'ю, а молочну споживу, а кровавy іспиню, із сірого коня кров ізгоню* [1, с. 270].

Дуб був священним деревом у давніх слов'ян, присвячувався могутнім богам Юпітеру, Перуну, Сонцю, Зевсу та ін.; шанувався як символ дерева життя, світової осі [7, с. 80], що прослідковуємо у текстах замовлянь: *Єсть за морем* ***дуб*** *– / У вись*

високо, а в глиб глибоко, / під тим корнем копитключ; / Той ключ усю землю одмикає. / Всі немощі одбирає [1, с. 65]; *На морі стоїть* ***дуб****, а на* ***дубі*** *сидить сокіл* [Ви, зорі, с. 53]; *Ой на морі, на окіяні, на острові Буяні, стоїть* ***дуб****, а в тім* ***дубу*** *– зруб, а в зрубі – змііний зуб* [1, с. 284].

Дуб символізував щось монолітне, безмежне, сильне [7, с. 80], що спостерігаємо у текстах, складниками яких є порівняння: *На синьому морі стоїть білий камінь. На тім камені два брати січуться, рубаються, великі рани завдають і кров не йде. Стій, кров, як кіл* ***(дубовий)*** [1, с. 81]; *Ти, місяцю молодий, в тебе ріг золотий. Питайся ти старого й малого, чи болять зуби в мертвого? / Не болить, не щемить. / Щоб так зуб, як* ***дуб*** [1, с. 129].

Наші пращури вважали **дубові гаї** житлами богів, тому вшановували їх, категорично забороняли вирубувати; їм у жертву приносили биків, кабанів, півнів, хліб тощо; дуб був сакральним знаком не лише Перуна, а й Сонця; а в капищах перед ідолами горів невгасний вогонь, символіка якого переплітається із Сонцем [7, с. 80]. У замовляннях на кшталт: *Під* ***зеленим дубом*** *тобі не бувати й не гуляти* [1, с. 103]; *Місяце Владимире, прийди до мене зуби замовляти. Камінь у морі,* ***дуб*** *у діброві. Коли ці три брати зійдуться пити й гуляти, тоді у мене, блаженого народженого, перестануть зуби боліти* [1, с. 122]; *Чорну гору розвертатимеш,* ***чорного дуба*** *вивертатимеш, і змію Коропію ввічі видатимеш* [1, с. 158]; *Ой ти,* ***дубе темний****, / Посватаймось, побратаймось, / В тебе син, а в мене – дочка. / Твойому сину не спать, не гулять, / Не веселенько уставать. / А мойой (Уляні) спати, гуляти / І веселенько уставати* [1, с. 195] зустрічаємо традиційні епітети: зелений, чорний, темний.

Епітети столоватий, головатий, красний, прекрасний, бардзо хороший характеризують *дуб* як священне дерево: *На морі, на полуморі стоїть* ***дуб столоватий****,* ***головатий****,* ***красний****,* ***прекрасний****,* ***бардзо хороший****. На тому дубові цариця Оргера – красна, прекрасна, бардзо хороша* [1, с. 282].

Існував добрий звичай – на відзнаку народження хлопчика садити молоденький **дубок** [7, с. 80], що символізувало побажання йому здоров'я: *Здоровий був, мій синочку (донечка), з далекої доріженьки! Намучився, поки до світу Божого ясного дістався. Рости здоровий та кріпкий,* ***як дуб****, гнучкий, як лоза, бистрий, як вода* [1, с. 186], а в тексті замовляння це виявлялося позитивними експресивно-емоційними значеннями.

У тексті одного замовляння поряд з дендролексемою *дуб* функціонує *береза*: *Вечір добрий,* ***дубе, березо****! Посватаймось, побратаймось, у мене є син (дочка) болящий (...), то я йому вимовляю плаксивці, марудивці, неспокійниці. Йдіть собі легенько, тихенько на* ***дуби****, на* ***берези*** [1, с. 190]. *Дуб* – символ хлопця, чоловіка, а *береза* – символ дівчини, жінки. Окрім цього, *береза* – це давній оберіг, культове дерево, символ відродження і, водночас – символізує смерть і воскресіння.

У текстах українських замовлянь фіксуємо прикладку, яка характеризує властивість досліджуваної дендролексеми, як-от: *В ліси в Кодрі стоять* ***дуб-нелень*** *і дід Карипото. / – Добривечір тобі,* ***дубе-неленю*** */ І дідо Карипото. / Посватаймось, побратаймось, / У мене синочок, а в тебе дочка, / І будемо крикси виговоряти, / Хрещеному народженому (Степану)* [1, с. 201]. В. В. Жайворонок зазначає, що *нелинь* – дуб, з якого не опадає листя в зимову пору [5, с. 393], тобто є символом стійкості.

Обожнення **дуба**, очевидно, зумовлено його довговічністю, надзвичайною міцністю деревини [7, с. 80]. В Україні **дуб** особливо цінувався за міцну деревину, з якої робили житло, мости, домашнє начиння [7, с. 80]. Близька символіка дуба і явора виражена прикладкою *дуб-явір*: *Святий Йосип, пасічник Зосим! Посилай мені роя, скали камінні з* ***дуба-явора****, у мою посуду жити, меду носити – ситими медами, товстими столниками* [1, с. 276]. **Явір** – символ козака, парубка, здоров'я та сили; молодості, віку людини взагалі, вічної пам'яті; дитинства [7, с. 29]. Недарма явір і дуб вважають світовим деревом українців.

Тополя – символ рідної землі, оберіг українців, символ дерева життя, як-от у замовлянні: *Встаю не благословенна, / Іду не хрещена / Із дверей у двері, Із воріт у ворота. / Підходжу під ясний місяць, / Під дрібні зірки, / Де в чистім полі / Стоять три* ***тополі*** */ Там вклякаю – / Матір Божою благаю: / – Мати Божа, заступнице, / Зніми з мене сухоти й гризоти, / З легень, з печень, Із серця, з-під серця, / із білих рук, із босих ніг* [1, с. 15].

Горіх символізує здоров'я у тексті: *Щоб рожденій, хрещений (Федір) / Був здоровий, як* ***горіх****, / Як твердий камінь* [1, с. 23].

Клен (кленовий листочок) у замовлянні від хвороби – дна, символізує порядок, постійність: *Дна й дниці і всі свої сестриці, з-під ложечки вступіться, на своє місце становіться,* ***кленовим листочком*** *постеліться й маковим зерном покотіться, щоб тобі (...) було легко в животі, як перині на воді* [1, с. 117].

Груша символізує дівоцтво, як-от у замовлянні поряд з грушками сидять дівчатка: *А в полі стоїть*

***три грушки**, а під тіми **грушками** сидить три сестрички. Вони нічого не роблять, не тчуть, не прядуть, тільки ходять та звих виговорюють* [1, с. 181].

Дендролексема **груша** в українських фольклорних текстах виступає назвою дерева і плоду, наприклад, у замовлянні від тридух: Бабу-повитуху запитують: – *Здрастуйте, бабо, що робите? / – На **сухій груші сухі груші** трусю. / Породілля питає: – Хіба **суха груша** може на **груші** родити? / А хіба можна, щоб у рожденого, хрещеного, молитвеного (Сергія) тридухи були?* [1, с. 187]. У цьому тексті символіка груші пояснює світобудову, складниками якої є добро і зло.

Груша в замовляннях не тільки *суха*, а й *золота*: *На окіяні-морі, на острови, на острови **золота груша**, на **груші** – золоте зніздо, а в тому гнізді – шавулиця, а в тій шавулиці – три сестриці-послужниці: одна лісаха, друга водаха, третя поляха* [Ви, зорі, с. 280]; *У золотім полі – **золота груша**, а на **золотій груші** – золоте гніздо, а в золотім гнізді – гадина-цариця* [1, с. 283]. Зазначимо, що епітет *золота* притаманний замовляльним текстам від укусу змії.

У замовлянні від тридухів зустрічаємо *осиновий кілок* як символ охорони від усякого зла, а сама **осина** символізує захист: *Міряла нитками, / Вивірчувала свердлами, / Затикала **осиновими кілками**. – / Пошли, Боже, легке дихання, / Младенцю (Сергію) бувати, / Цих тридухів не чути, не знати* [1, с. 187].

Висновки. Експресивно-емоційні значення та конотації дендролексем залежать від контексту та можуть мати і позитивний, і негативний відтінок. Найпоширенішими узагальненими поняттями, що об'єднують між собою слова-символи є «здоров'я», «сила», «краса», «міць», «захист», «дівоцтво», «порядок», «оберіг» тощо. Виокремлено порівняння (щоб так зуб, як дуб; рости здоровий та кріпкий, як дуб; був здоровий, як горіх), епітети (дуб – столоватий, головатий, красний, прекрасний, бардзо хороший, зелений, чорний, темний, груша – суха, золота), прикладки (дуб-явір, дуб-нелень), складниками яких є досліджувані символи. Визначено прикметники, які мають символічне значення (дубові гаї – символи житла богів). Світовим деревом українців у текстах народних замовлянь виступають дуб, верба, явір, калина, липа та ін. Дуб, горіх символізують щось монолітне, сильне, що простежується у порівняльних конструкціях: щоб так зуб, як дуб; рости здоровий та кріпкий, як дуб; був здоровий, як горіх. У текстах українських замовлянь калина – символ дівочої чистоти й краси, єдності нації; береза – символ дівчини, жінки; тополя – символ рідної землі; клен (кленовий листочок) символізує порядок, постійність; груша символізує дівоцтво; осина символізує захист.

Перспективи подальших розвідок стосуватимуться вивчення символів світотворення у текстах українського фольклору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ви, зорі-зориці… Українська народна магічна поезія: (Замовляння) / упоряд. М. Г. Василенка, Т. М. Шевчук ; передм. М. Г. Василенка. Київ : Молодь, 1991. 336 с.

2. Галайчук В. Лексичні одиниці мікросистеми «Рослини» в українських фольклорних текстах : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 2004. 20 с.

3. Гримашевич Г. Функціонування дендронімів у поетичних текстах Миколи Никончука. *Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. Випуск 28. 2017. С. 161–167.

4. Дмитренко М. Символи українського фольклору : монографія. К. : УЦКД, 2011. 400 с.

5. Жайворонок, В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра 2006. 703 с.

6. Котович В. Дендрологічні українські ойконіми: традиція та новаторство назвотворення. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна.* 2018. Вип. 68. С. 172–183.

7. Словник символів культури України / за заг. ред. В.П. Коцура, О.І. Потапенка, М.К. Дмитренка. К. : Міленіум, 2002. 260 с.

РОЗДІЛ 2
ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

УДК 81’25:004.89
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.17

ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В СИНХРОННОМУ ПЕРЕКЛАДІ: ПЕРЕВАГИ ТА ВИКЛИКИ ДЛЯ ФАХІВЦІВ-ПЕРЕКЛАДАЧІВ

USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN SIMULTANEOUS INTERPRETING: ADVANTAGES AND CHALLENGES FOR PROFESSIONAL TRANSLATORS

Бахов І.С.,
orcid.org/0000-0002-8379-199X
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри іноземної філології та перекладу
Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»

Алексєєва О.В.,
orcid.org/0009-0001-5584-9023
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри іноземної філології та перекладу
Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»

Мальцева Л.В.,
orcid.org/0009-0004-4574-1723
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземної філології та перекладу
Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»

Романенко К.М.,
orcid.org/0009-0001-6384-7511
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземної філології та перекладу
Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»

Стрімкий розвиток штучного інтелекту (ШІ) спричинив кардинальні зміни в галузі перекладу, зокрема в синхронному перекладі. Інтелектуальні системи, такі як машинне навчання та нейронні мережі, поступово інтегруються в перекладацьку діяльність, пропонуючи нові можливості для автоматизації процесів. Використання ШІ дозволяє зменшити навантаження на перекладачів, підвищити швидкість передачі інформації та забезпечити багатомовну комунікацію в реальному часі. Основними перевагами застосування штучного інтелекту в синхронному перекладі є його здатність до швидкої обробки великих обсягів даних, аналізу контексту та навчання на основі попереднього досвіду. Використання технологій глибокого навчання сприяє покращенню якості перекладу, зменшенню кількості лексичних і граматичних помилок та адаптації до специфіки певних професійних галузей, зокрема медичної, юридичної та технічної. Попри очевидні переваги, існують виклики, з якими стикаються фахівці-перекладачі у зв’язку з впровадженням ШІ. Однією з основних проблем є недостатня здатність нейронних мереж відтворювати культурно-специфічні елементи мови, ідіоматичні вирази та емоційну забарвленість мовлення. Крім того, питання точності та відповідальності за кінцевий результат перекладу залишається відкритим, оскільки технології ШІ не завжди можуть правильно інтерпретувати складні комунікативні ситуації. Зміни в професійній діяльності перекладачів вимагають адаптації до нових умов праці, підвищення кваліфікації та вдосконалення навичок роботи з сучасними технологіями. Традиційні компетенції перекладачів доповнюються знаннями в галузі лінгвістичних технологій, постредагування машинного перекладу та роботи з програмним забезпеченням для синхронного перекладу. Отже, сучасний фахівець має поєднувати знання мов із технологічною грамотністю. Таким чином, використання штучного інтелекту в синхронному перекладі має значний потенціал для розвитку галузі, однак вимагає відповідного професійного реагування з боку перекладачів. Подальші дослідження мають бути спрямовані на вдосконалення технологій перекладу, розширення їхніх можливостей та збереження ролі людини як незамінного учасника перекладацького процесу.

Ключові слова: штучний інтелект, синхронний переклад, машинне навчання, нейронні мережі, постредагування, професійна адаптація, перекладацька діяльність.

The rapid development of artificial intelligence (AI) has brought about fundamental changes in the field of translation, in particular in simultaneous translation. Intelligent systems, such as machine learning and neural networks, are gradually being integrated into translation activities, offering new opportunities for automating processes. The use of AI allows reducing the workload on translators, increasing the speed of information transmission and ensuring multilingual communication in real time. The main advantages of using artificial intelligence in simultaneous translation are its ability to quickly process large amounts of data, analyze context and learn from previous experience. The use of deep learning technologies helps to improve the quality of translation, reduce the number of lexical and grammatical errors and adapt to the specifics of certain professional fields, in particular medical, legal and technical. Despite the obvious advantages, there are challenges that professional translators face in connection with the implementation of AI. One of the main problems is the insufficient ability of neural networks to reproduce culturally specific elements of language, idiomatic expressions and emotional coloring of speech. In addition, the issue of accuracy and responsibility for the final result of translation remains open, since AI technologies cannot always correctly interpret complex communicative situations. Changes in the professional activities of translators require adaptation to new working conditions, advanced training and improvement of skills in working with modern technologies. Traditional competencies of translators are supplemented by knowledge in the field of linguistic technologies, post-editing of machine translation and working with software for simultaneous translation. Therefore, a modern specialist must combine knowledge of languages with technological literacy. Thus, the use of artificial intelligence in simultaneous translation has significant potential for the development of the industry, but requires an appropriate professional response from translators. Further research should be aimed at improving translation technologies, expanding their capabilities, and preserving the role of humans as an indispensable participant in the translation process.

Key words: artificial intelligence, simultaneous translation, machine learning, neural networks, post-editing, professional adaptation, translation activities.

Постановка проблеми. Розвиток штучного інтелекту (ШІ) та його впровадження в галузі перекладу, зокрема синхронного, суттєво змінюють професійне середовище перекладачів. Сучасні технології, що базуються на машинному навчанні та нейронних мережах, здатні обробляти великі обсяги текстової та аудіовізуальної інформації, забезпечуючи миттєвий переклад у режимі реального часу. Це відкриває нові можливості для багатомовної комунікації, водночас створюючи виклики для традиційної професії перекладача.

Попри безперечні переваги ШІ, зокрема швидкість, ефективність і доступність, існують суттєві обмеження його застосування в синхронному перекладі. Автоматизовані системи часто мають труднощі з передачею контекстуальних і культурно-специфічних значень, ідіоматики та емоційного забарвлення мовлення. Неточності в перекладі можуть призводити до комунікативних збоїв, що є критичним у професійних галузях, таких як медицина, право та міжнародна дипломатія.

Ще однією проблемою є зміна ролі перекладача в умовах автоматизації перекладу. З одного боку, фахівці вимушені адаптуватися до нових вимог ринку, оволодівати навичками постредагування машинного перекладу та роботи з програмними засобами. З іншого боку, існує загроза зниження попиту на традиційний синхронний переклад, що може вплинути на професійне майбутнє перекладачів.

Актуальність проблеми зумовлена необхідністю комплексного аналізу впливу ШІ на синхронний переклад, оцінки його ефективності та меж застосування. Важливим є також дослідження шляхів адаптації перекладачів до нових умов, розвитку компетенцій, які дозволять їм залишатися конкурентоспроможними у високотехнологічному середовищі. Отже, постає питання балансування між технологічним прогресом і збереженням ролі людини у перекладацькому процесі. Вирішення цієї проблеми потребує наукового підходу, аналізу сучасних перекладацьких практик та пошуку оптимальних моделей співпраці між перекладачами та штучним інтелектом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні роки відзначилися значним зростанням кількості наукових досліджень, присвячених використанню штучного інтелекту (ШІ) у сфері перекладу. Значна увага приділяється розвитку нейронних мереж та машинного навчання, які лежать в основі сучасних автоматизованих перекладацьких систем, зокрема Google Translate, DeepL та Microsoft Translator. У роботах дослідників (Koehn, 2020; Vaswani et al., 2017) наголошується, що технології нейромережного перекладу поступово наближаються до рівня людського мовного посередництва, проте ще не можуть повністю замінити професійних перекладачів.

У дослідженнях Castilho et al. (2018) та Moorkens (2021) розглядається питання точності машинного перекладу та його обмежень. Автори відзначають, що автоматизовані системи демонструють високі результати у стандартних текстах, проте мають труднощі з передачею контексту, культурно-специфічних особливостей та емоційного забарвлення мовлення. Особливий інтерес становлять дослідження у сфері медичного та юридичного перекладу, де навіть незначні неточності можуть мати критичні наслідки.

Окремий напрям досліджень присвячений адаптації перекладачів до нових умов роботи. Зокрема, Bowker (2020) та O'Brien (2019) аналізують необхідність розвитку навичок постредагування, що

стає важливим елементом роботи сучасного перекладача. Також наголошується на необхідності навчання перекладачів цифровій грамотності, зокрема вмінням працювати з автоматизованими системами та коригувати їхні помилки.

Щодо етичних аспектів, дослідники, такі як Pym (2018) та Chesterman (2021), звертають увагу на проблему відповідальності за кінцевий результат перекладу. Використання ШІ в синхронному перекладі ставить питання щодо авторства, конфіденційності даних та можливих упереджень у перекладі.

Отже, аналіз наукових публікацій свідчить про амбівалентний вплив ШІ на перекладацьку діяльність. З одного боку, технології відкривають нові можливості для прискорення та вдосконалення перекладу, з іншого – висувають нові вимоги до компетенцій перекладачів та створюють низку викликів, пов'язаних із якістю, точністю та етичними аспектами використання автоматизованих систем.

Постановка завдання. З огляду на стрімкий розвиток штучного інтелекту (ШІ) та його інтеграцію в сферу синхронного перекладу, виникає необхідність дослідити його вплив на професійну діяльність перекладачів. Незважаючи на численні переваги, такі як швидкість обробки мовного матеріалу та доступність автоматизованих рішень, існують суттєві виклики, що потребують наукового аналізу.

Основним завданням цього дослідження є комплексна оцінка використання ШІ в синхронному перекладі, визначення його сильних та слабких сторін, а також окреслення змін у професійній діяльності перекладачів у зв'язку з впровадженням новітніх технологій. Зокрема, необхідно:

1. Проаналізувати переваги штучного інтелекту у синхронному перекладі, включаючи підвищення швидкості, ефективності та доступності перекладацьких послуг.

2. Визначити основні проблеми та обмеження ШІ-перекладачів, зокрема щодо точності передачі змісту, культурних особливостей та емоційного забарвлення мовлення.

3. Оцінити зміну професійних компетенцій перекладачів, що пов'язана з автоматизацією перекладу, включаючи необхідність оволодіння навичками постредагування та роботи з нейромережами.

4. Вивчити етичні та юридичні аспекти використання ШІ в синхронному перекладі, зокрема питання відповідальності за точність перекладу та захисту конфіденційних даних.

5. Запропонувати можливі шляхи адаптації фахівців-перекладачів до сучасних технологічних змін, включаючи професійне навчання, розширення компетенцій та інтеграцію людино-машинної співпраці у перекладацьку діяльність.

Таким чином, дослідження спрямоване на виявлення ролі перекладача в умовах технологічних змін та пошук оптимальних рішень для гармонійного співіснування людської експертизи та автоматизованих систем у сфері синхронного перекладу.

Виклад основного матеріалу. Штучний інтелект (ШІ) відіграє значну роль у сучасному синхронному перекладі, змінюючи традиційні підходи до обробки мовної інформації. Завдяки використанню алгоритмів машинного навчання, нейронних мереж і технологій обробки природної мови, автоматизовані системи здатні здійснювати переклад у режимі реального часу. Це відкриває широкі можливості для міжнародного спілкування, конференцій та онлайн-зустрічей, де оперативний обмін інформацією є критично важливим. Популярні системи, такі як Google Translate, DeepL і Microsoft Translator, активно впроваджують передові мовні моделі, що дозволяють досягти високої швидкості перекладу [1, с. 92].

Переваги використання штучного інтелекту в синхронному перекладі очевидні. Завдяки швидкості обробки мовного матеріалу такі системи дозволяють майже миттєво передавати зміст повідомлень, що значно підвищує ефективність комунікації. Автоматизовані перекладачі також забезпечують доступність перекладацьких послуг для широкого кола користувачів, зменшуючи витрати на професійний переклад. Нейромережі, які постійно навчаються на великих корпусах текстів, покращують свої алгоритми, забезпечуючи більш точний переклад із кожним новим оновленням. Завдяки інтеграції ШІ із сучасними технологіями, такими як системи розпізнавання голосу та машинне бачення, можливості автоматизованого перекладу значно розширюються.

Однак поряд із перевагами штучний інтелект у сфері синхронного перекладу має низку обмежень. Основною проблемою залишається точність передачі контексту, особливо у випадках, коли текст містить складні граматичні конструкції, метафори, ідіоми або культурно-специфічні елементи. Також автоматизовані системи можуть припускатися помилок у розпізнаванні усного мовлення, особливо за наявності акцентів, швидкого темпу розмови або фонових шумів. ШІ не здатен повністю передати емоційне забарвлення мовлення, що є важливим у дипломатичних, медичних та юридичних перекладах. Використання машинного перекладу також

викликає етичні та юридичні питання, пов'язані з конфіденційністю даних та відповідальністю за якість перекладу [3, с. 90].

Інтеграція штучного інтелекту змінює професійну діяльність перекладачів, трансформуючи традиційні моделі їхньої роботи. Замість безпосереднього виконання перекладу фахівці все частіше займаються постредагуванням машинного перекладу, контролем якості та адаптацією автоматизованого тексту до специфіки мовлення. Це вимагає нових навичок, зокрема технічної грамотності, знання алгоритмів машинного навчання та роботи з програмним забезпеченням. Крім того, зміни у перекладацькій діяльності можуть впливати на ринок праці, зменшуючи попит на традиційних синхронних перекладачів і створюючи нові можливості для спеціалістів у сфері технологічного лінгвістичного забезпечення [6, с. 79].

Попри сучасний розвиток штучного інтелекту, його використання у сфері синхронного перекладу не позбавлене викликів. У майбутньому очікується вдосконалення алгоритмів машинного навчання, що дозволить краще адаптувати автоматизовані перекладачі до контексту та культурних особливостей. Подальші дослідження сприятимуть підвищенню точності розпізнавання мовлення, покращенню обробки діалектних форм і впровадженню нових методів адаптивного навчання мовних моделей. У цьому контексті роль людини залишається важливою, оскільки саме фахівці-перекладачі забезпечують якісну інтерпретацію текстів та запобігають помилкам, які можуть виникати під час використання автоматизованих систем [2, с. 62].

Висновки. Штучний інтелект значно трансформував сферу синхронного перекладу, забезпечуючи високу швидкість обробки мовної інформації та доступність автоматизованих перекладацьких послуг. Завдяки використанню нейромереж і алгоритмів машинного навчання сучасні системи перекладу здатні працювати в режимі реального часу, що є особливо важливим для міжнародних конференцій, онлайн-зустрічей та глобальної комунікації.

Попри значні переваги, штучний інтелект у сфері перекладу має низку обмежень, зокрема проблеми з передачею контексту, розпізнаванням акцентів, правильним відтворенням ідіоматичних виразів і культурно-специфічних елементів. Відсутність емоційної складової та потенційні помилки в автоматичному перекладі вимагають втручання людини, що зумовлює зміну професійної ролі перекладачів.

Розвиток технологій змінює вимоги до фахівців у галузі перекладу, які дедалі більше займаються постредагуванням, контролем якості автоматичного перекладу та адаптацією текстів. Це вимагає нових компетенцій, таких як технічна грамотність, знання алгоритмів машинного навчання та вміння працювати з сучасними перекладацькими інструментами.

Перспективи подальшого вдосконалення штучного інтелекту у сфері синхронного перекладу пов'язані з розвитком адаптивного навчання, покращенням алгоритмів розпізнавання мовлення та інтеграцією новітніх технологій для врахування контекстуальних і культурних особливостей мовлення. Проте, незважаючи на високий рівень автоматизації, людський фактор залишається ключовим у забезпеченні якісного перекладу, особливо у складних комунікативних ситуаціях.

Отже, синхронний переклад на основі штучного інтелекту є перспективним напрямом розвитку мовних технологій, що водночас створює як нові можливості, так і виклики для професійних перекладачів. В умовах технологічного прогресу необхідним є баланс між автоматизацією процесу перекладу та контролем людини, що дозволить досягти оптимальної якості та ефективності перекладацької діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дяченко Л. Машинний переклад: сучасні тенденції та перспективи. Лінгвістичні дослідження. 2019. № 7. С. 88–103.

2. Коваленко Т. Технології нейронного перекладу: аналіз ефективності. Наукові записки кафедри перекладознавства. 2022. № 4. С. 59–74.

3. Ковальчук О. Використання інструментів штучного інтелекту: порівняльний аналіз систем автоматизованого перекладу. Вісник Львівського державного університету безпеки життєдіяльності. 2020. № 2. С. 89–103.

4. Маковійчук Л. Штучний інтелект у перекладацькій діяльності. Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя. 2022. № 5. С. 112–126.

5. Мартинюк І. Використання нейронних мереж у синхронному перекладі. Актуальні питання лінгвістики. 2023. № 6. С. 23–37.

6. Семенова І. Використання штучного інтелекту у навчанні перекладу в умовах глобалізації. Педагогічна академія. 2021. № 7. С. 76–92.

7. Солодюк Н.В. Лінгводидактичні засади функціонування інтерактивних методів на уроках української мови з старших класах : дис. канд. пед. наук. Луганськ, 2009. 219 с.

8. Турчина О. В. Тенденції розвитку технологій штучного інтелекту та їх використання у перекладацькій діяльності. Сумський державний університет. 2020. № 3. С. 45–58.

UDC 811.111’373.7:82-31
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.18

PHRASEOLOGICAL UNITS IN A FICTION TEXT: USUAL AND OCCASIONAL ASPECTS

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ В ХУЖОЖНЬОМУ ТЕКСТІ: УЗУАЛЬНИЙ ТА АКАЗІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТИ

Haidenko Yu.O.,
orcid.org/0000-0002-4063-525X
PhD (Philology),
Associate Professor at the Department of English of Humanities
National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”

Serheieva O.O.,
orcid.org/0000-0002-7396-5511
Lecturer at the Department of English of Humanities
National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”

The article deals with phraseological units, an integral part of the artistic text, as they perform several important functions. They convey the content load but also reflect a certain community's cultural and linguistic features. It was analyzed that in literature, phraseological units are often used to emphasize the author's style, create an emotional and imaginative atmosphere, and for a deeper disclosure of characters' characters and motives. The study of usual and occasional phraseological units in a literary text allows a better understanding of how the author achieves his artistic goals and how it affects the reader's perception. Common idioms are stable expressions widely used in everyday speech and reflect established linguistic norms and cultural associations. They play an important role in shaping the understanding of the text, creating a certain level of linguistic and cultural recognition. In contrast, occasional phraseological units arise in the author's creative activity and have a unique, individual character. They can be new formations or modifications of usual phraseology, which allows the author to create new images and strengthen the emotional impact on the reader. A study of Charlotte Bingham's work, particularly her novels The Chestnut Tree and The Blue Note, shows how she skillfully uses everyday and casual idioms to create a multi-layered and emotionally charged text. Common phraseology in her works is often used to emphasize the historical context and social environment in which the characters are. Occasional phraseological units help create unique images that reflect the characters' inner experiences and add a special flavor to the text. Thus, phraseological units in an artistic text perform not only a communicative, but also an aesthetic function. Their research allows for a deeper understanding of the linguistic picture of the world created by the author and assesses his contribution to the development of the literary language. This is especially important in modern literary research, which is increasingly paying attention to the linguistic aspects of the text and looking for new approaches to its analysis.

Key words: phraseological units, usual phraseological units, occasional phraseological units, Charlotte Bingham, a literary text.

У статті розглянуто фразеологічні одиниці, які є невід’ємною частиною художнього тексту, оскільки вони виконують декілька важливих функцій. Вони не тільки передають змістовне навантаження, але й відображають культурні й мовні особливості певної спільноти. Проаналізовано, що у літературі фразеологізми часто використовуються для підкреслення індивідуального стилю автора, створення емоційної та образної атмосфери, а також для глибшого розкриття характерів і мотивів персонажів. Дослідження узуальних та оказіональних фразеологічних одиниць у художньому тексті дозволяє краще зрозуміти, як автор досягає своїх художніх цілей і як впливає на сприйняття читачем. Узуальні фразеологізми є стабільними виразами, які широко використовуються у повсякденному мовленні та відображають усталені мовні норми й культурні асоціації. Вони виконують важливу роль у формуванні розуміння тексту, створюючи певний рівень мовної та культурної впізнаваності. На противагу їм, оказіональні фразеологізми виникають у процесі творчої діяльності автора і несуть у собі унікальний, індивідуальний характер. Вони можуть бути новими утвореннями або модифікаціями узуальних фразеологізмів, що дозволяє автору створювати нові образи й посилювати емоційний вплив на читача. У дослідженні творчості Шарлотти Бінгем, зокрема її романів «The Chestnut Tree» та «The Blue Note», можна побачити, як вона вміло використовує як узуальні, так і оказіональні фразеологізми для створення багатошарового й емоційно насиченого тексту. Узуальні фразеологізми в її творах часто використовуються для підкреслення історичного контексту й соціального середовища, у якому перебувають персонажі. Оказіональні ж фразеологізми допомагають створити унікальні образи, які відображають внутрішні переживання персонажів і додають тексту особливого колориту. Таким чином, фразеологічні одиниці в художньому тексті виконують не лише комунікативну, але й естетичну функцію. Їхнє дослідження дозволяє глибше зрозуміти мовну картину світу, створену автором, та оцінити його внесок у розвиток літературної мови. Це особливо важливо в сучасних літературознавчих дослідженнях, які все більше звертають увагу на мовні аспекти тексту та шукають нові підходи до його аналізу.

Ключові слова: фразеологізми, узуальні фразеологічні одиниці, оказіональні фразеологізми, Шарлотта Бінгем, художній текст.

Problem setting. Phraseological units occupy an important place in the artistic text because they are able not only to convey a certain meaning but also to reflect the cultural and linguistic features of a certain community. Using phraseological units in literature emphasizes the author's style, creates a special emotional and figurative atmosphere, and helps to understand the characters better. Studying usual and occasional phraseological units becomes especially relevant in this context. Usual idioms are permanent expressions widely used in speech, while occasional ones arise in the creative process and have an individual authorial character. The study of both aspects allows for a deeper understanding of the literary text, to reveal the specifics of the author's linguistic worldview, and to assess his contribution to the development of the language. Despite the significant scientific interest in phraseology, many aspects of its functioning in literary texts remain insufficiently studied. In particular, it is necessary to consider in more detail the issue of the ratio of usual (generally used) and occasional (author's, unique) phraseological units, as well as their role in forming an artistic image. It is not always clear how and why authors choose certain phraseological devices. The study of this aspect can provide new insight into the ways of realizing the artistic idea, the development of the literary language, and the general aesthetics of the text.

Analysis of recent research and publications. Several decades ago, the basic principles of phraseology were elaborated, which allowed them to be separated from lexicology stylistics and syntax. In the modern development stage of English's general linguistics, linguistic phraseological units become the object of study in the linguistic-cognitive paradigm. This is evidenced by scientists' research in cognitive linguistics George Lakoff**,** Mark Johnson, Raymond W. Gibbs Jr., Elena Semino, Zoltán Kövecses**,** Andreas Langlotz**,** Werner Koller [4, 5, 6, 7].

Setting objectives. The main tasks are:

– to analyze how idioms contribute to the transmission of content, the formation of emotional and figurative content, as well as the reflection of cultural and linguistic features of the community;

– to determine the relationship between usual and occasional phraseological units in the artistic text, as well as to reveal how these types of phraseological units interact in the text and affect its content and style;

– to find out how authors choose certain phraseological means and why they create new phraseological units that become occasional.

Main material. A literary text is a special type of speech created by an author to express a certain idea, emotion, or mood through the use of literary devices such as metaphors, symbols, and epithets, as well as through the construction of a plot line, characters, and their interactions. An artistic text differs from other types of texts in its ambiguity, its ability to evoke an emotional response, and influence the reader, deepening his understanding of the world through the prism of the author's artistic vision. Phraseological units (idioms) are stable linguistic expressions that function as ready-made semantic blocks in the language. The phraseological fund of the language is characterized primarily by its traditionalism, stability, and quantitative and qualitative stability, and phraseological units are interpreted as stable semantically indistinct complex language units. Their semantic meaning is not derived from the semantics of the constituent words. Losing their lexical meaning, they form a semantically new combinatorial phraseological meaning by redistribution inside the idiom. However, no less characteristic of phraseological units is their flexibility and dialectics, which are primarily manifested in speech. On the one hand, in the terminology of various linguists, phraseological units are denoted as 'non-decomposable connections', 'stable combinations', 'invariable expressions', 'stable expressions', or 'set expressions' [7]. They can be both usual, that is, generally accepted and widely used in speech, and occasional, that is, created by the author for a specific case, which gives the text uniqueness and individual style. Idioms often express meaning that can not be deduced from the meanings of individual words, which makes them especially valuable in fiction, where they help convey complex emotions, moods, and cultural connotations.

Using phraseological units in literature emphasizes the author's style, creates a special emotional and figurative atmosphere, and better marks the characters. Studying usual and occasional phraseological units becomes especially relevant in this context. Usual idioms are fixed expressions that are widely used in speech. They reflect generally accepted language norms and are understandable to many speakers. On the contrary, occasional phraseology is a product of the author's creative process and has an individual author's character. They arise in a specific text as a result of the author's conscious creative experiment with language. Occasional idioms can be completely new formations or modifications of usual idioms when the author changes their structure or semantics to achieve a special artistic effect. Usual and occasional idioms perform different functions in a literary text.

Common idioms help to create a certain level of linguistic and cultural recognizability in the text, which allows the reader to perceive the text faster and

easier. They serve as a bridge between the author and the reader, based on well-known language norms and cultural associations.

Charlotte Bingham, a famous British writer, skillfully uses both usual and occasional phraseological units in her works, which allows her to create multi-layered and emotionally rich texts. In her novels, idioms help not only to convey the atmosphere and historical context but also to immerse the reader in the world of the inner experiences of the characters.

For instance, common idioms in Charlotte Bingham's works are often used to create an atmosphere appropriate to the era and social environment of the characters. For example, in the novel «The Chestnut Tree,» the phrase '*to turn a blind eye'* is often found, reflecting the characters' moral dilemma and their relationships with others. Common phrases such as *'to bite the bullet'* or '*to keep one's chin up'* create realistic and authentic characters' speech [2]. They emphasize the social and cultural conditions in which the characters live and help the reader quickly immerse themselves in the era described in the novels. The use of such expressions emphasizes the social norms and standards inherent in the society of that time and helps the reader to understand the characters and their actions.

Occasional idioms, however, give the text individuality, emphasize the author's uniqueness, and help create new meanings and images. They often serve as a means of increasing the emotional impact on the reader, creating unexpected associations, and drawing attention to important elements of the text. Occasional idioms in Charlotte Bingham are less common, but they play an important role in creating a unique author's style. For example, in the same «The Chestnut Tree,» she uses individual phraseological constructions, such as *'to dance with shadows'* which is not a typical expression for the English language, but in the context of the novel, this phraseology symbolizes the character's struggle with internal fears and the past [2]. Bingham's occasional phrases are distinguished by their creativity and individuality. For example, in the novel 'The Blue Note', there is an expression 'to chase the blue note,' which symbolizes the search for something elusive and unattainable, reflecting the characters' internal struggle with their desires and aspirations [1]. This occasional phraseology is not commonly used, but it is extremely effective in conveying the emotional state of the characters and adding poetry to the text. Such occasional phraseology gives depth to the text and helps to emphasize the psychological aspects of the novel.

Thus, idioms in the artistic text perform not only a communicative but also an aesthetic function. They help the author express his thoughts and feelings, create images, and convey the atmosphere of the work. The study of the ratio of usual and occasional phraseological units allows for a deeper understanding of the specifics of the linguistic picture of the world created by the author and to assess his contribution to the development of the literary language. The phraseological analysis of the literary text opens up new horizons for the interpretation of the work, as it makes it possible to trace how the author achieves his artistic goals with the help of linguistic means. This is especially important in modern literary studies, which are increasingly paying attention to the linguistic aspects of the text and looking for new approaches to its analysis.

Phraseological units of high stylistic tone in the novels of Charlotte Bingham are represented by:

– archaisms, such as '*clothes might maketh the man'*; *'they certainly drowned a girl'* [2, p. 226–227]; *'Could not be a man his foot – Gray, of all people!'* [3, p. 439];

– barbarisms of French or Latin origin, in particular, *'joie de vivre'* [3, p. 387], *'infra dig'* [2, p. 22];

– book-literary ones, for example, *'all things to all men'* [2, p. 123], *'time is a great healer'* [3, p. 475].

Phraseological units of a low stylistic tone, which include colloquial, interslang, and slang, prevail in the language of Charlotte Bingham, which is due to the general functional and stylistic orientation and the use of phraseological units in non-own authorial and character dialogic speech to indicate specific factors of the communicative-pragmatic situation and communicative and pragmatic parameters of speakers.

Colloquial idioms are used by the author primarily in character dialogue or not the author's own, less often – the author's broadcasting, prevailing compared to other idioms of low stylistic tone. They qualify the communicative situation as casual and familiar, denote subjective emotional and evaluative attitude to the situational context, as well as express expressive, emotional, and evaluative shades: *'Come on, stop looking tragic, <u>spill the beans</u>* [2, p. 315]; *[…] Sam <u>looked daggers at</u> his favorite uncle [*3, p. 371].

Interslang phraseological units, which are considered to be close to colloquial ones, have a lower one against stylistic tone and a higher degree of explication of seven intensities. Their use is related to a reflection of the social status of interlocutors in informal communication situations: *'Don't be long*

[…] Phillip is driving me nuts, and he just won't listen […].' [2, p. 268].

Slang idioms, which are used by the author in isolated cases, in the artistic space of the novel "The White Marriage" serve as a means of appealing to the reader to the field of their use: *'My case therefore rests. I do not think now, for one moment, your friend Miss Chantry will be in the mood to take Mr. Wyndham up on his offer of marriage […]'* [3, p. 446].

Creation of speech phraseological units can occur in two ways: through structural transformation or contextual transposition [7, c. 129–132; 227, c. 128–135].

The "structural transformation" model consists of the transformation of idioms' structural or component composition, which is accompanied by a partial or complete change in its meaning. This model is realized through expansion, contraction, change, or inversion of the component composition in Charlotte Bingham's novels.

Contextual transposition of phraseology in Charlotte Bingham's novels can appeal to the category of character or reader. The author can carry out reinterpretation of meaning through the character's replica, and the result of reinterpretation is expressed lexical means: *'[…] he so loves motor cars, and if he comes home and finds that he has missed seeing such a splendid one as yours, he will probably kick the cat.'* – *'Does he kick cats often?'* – *'No, no, it's just something he always says, you know?'* [3, p. 16–17].

Conclusions. A literary text is a unique form of expression that utilizes various literary devices, including metaphors, symbols, and phraseological units, to convey complex ideas, emotions, and moods. Using phraseological units, both usual and occasional, plays a crucial role in shaping the text's meaning and atmosphere. While usual idioms provide a sense of familiarity and cultural context, occasional idioms reflect the author's creativity and contribute to the text's originality. The works of Charlotte Bingham exemplify how skillful use of these linguistic tools can enrich a narrative, creating a multi-layered and emotionally resonant reading experience. Hence, the study of phraseological units in the works of Charlotte Bingham allows a deeper understanding of her author's style and an assessment of how linguistic means contribute to the creation of a multi-layered and emotional artistic text. Her use of common and casual idioms reflects important aspects of her work and helps readers immerse themselves more fully in the world of her characters and stories. By examining the balance between usual and occasional idioms, one better understands the author's artistic vision and the linguistic landscape within the text. This analysis highlights the significance of literary phraseological units as communicative devices and powerful tools for aesthetic expression.

REFERENCES:

1. Bingham C. *The Blue Note.* London: Bantam Books, 2000. 432 p.
2. Bingham C. *The Chestnut Tree.* London: Bantam Books, 2002. 462 p.
3. Bingham C. *The White Marriage.* London: Bantam Books, 2007. 480 p.
4. Dorst A. G. *Personification in discourse: Linguistic forms, conceptual structures and communicative functions.* Language and Literature. 2011. Vol. 20, Issue 2. P. 113–135.
5. Gibbs R. W. *Idiomacy and human cognition.* Idioms: Structural and psychological perspectives. Hillsdale, New Jersey, 1995. P. 97–116.
6. Lakoff G. *The contemporary theory of metaphor.* Metaphor and thought. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 1993. P. 202–251.
7. *Phraseology: An interdisciplinary perspective* / Ed. by Granger S., Meunier F. Amsterdam: John Benjamins, 2008. 423 p.

УДК 371.2:378
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.19

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ІНТЕГРАЦІЯ ТЕХНОЛОГІЙ ТА КОМУНІКАТИВНИХ ПРАКТИК

INNOVATIVE APPROACHES TO TEACHING ENGLISH IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS: INTEGRATION OF TECHNOLOGIES AND COMMUNICATIVE PRACTICES

Гуцул Л.І.,
orcid.org/0000-0001-7566-490X
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи та мовної підготовки
Придніпровського інституту Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна академія управління персоналом»

Луканська Г.А.,
orcid.org/0000-0001-8990-8573
старший викладач кафедри соціальної роботи та мовної підготовки
Придніпровського інституту Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна академія управління персоналом»

Комар Л.В.,
orcid.org/0000-0003-1961-2173
старший викладач кафедри соціальної роботи та мовної підготовки
Придніпровського інституту Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна академія управління персоналом»

У статті запропонована інтегрована методика викладання англійської мови у закладах вищої освіти як ефективний підхід до підготовки здобувачів вищої освіти до професійного середовища, де англійська є ключовим інструментом міжкультурної комунікації. Методика базується на комунікативному підході, використанні цифрових технологій та міждисциплінарних аспектів. Доведено, що комунікативний підхід дозволяє створити інтерактивне освітнє середовище, сприяючи розвитку чотирьох основних мовних навичок: говоріння, слухання, читання та письма. Активне використання мови через завдання, такі як дискусії, дебати та групові проєкти, забезпечує вдосконалення міжкультурної компетенції здобувачів вищої освіти. Визначено, що застосування сучасних цифрових технологій, таких як онлайн-платформи (Moodle, Google Classroom) і інтерактивні додатки (Quizlet, Duolingo), значно покращує доступ до освітніх ресурсів та забезпечує гнучкість освітнього процесу. Цифрові інструменти, такі як відеоуроки та онлайн-вікторини, сприяють розвитку навичок розуміння мови на слух і закріплення вивченого матеріалу. Показано, що інтеграція міждисциплінарних підходів дозволяє адаптувати викладання англійської мови до професійних інтересів здобувачів вищої освіти. Наприклад, для здобувачів вищої освіти технічних спеціальностей використовуються тексти з технічної документації, що підвищує актуальність матеріалу та стимулює мотивацію до навчання. Окрім того, підкреслено, що важливим аспектом є розвиток автономії здобувачів, що досягається через завдання, які заохочують до самостійного пошуку інформації та використання цифрових ресурсів для планування власного освітнього процесу. Розглянуто роль міжкультурної компетенції, яку формують через ознайомлення з культурними аспектами англомовних країн та участь у міжнародних проєктах. Це дозволяє здобувачам вищої освіти краще розуміти відмінності у комунікації та адаптувати свою поведінку до різних культурних контекстів. Розроблена методика передбачає етапи підготовки, реалізації завдань і рефлексії. Підготовка включає вибір відповідних навчальних матеріалів та цифрових інструментів. Реалізація завдань сприяє активному використанню мови, а етап рефлексії дозволяє оцінити досягнуті результати та визначити напрямки подальшого вдосконалення. У контексті дистанційного навчання методика залишається ефективною завдяки використанню онлайн-курсів та вебінарів. Комбіновані методи оцінювання дозволяють комплексно оцінити знання здобувачів вищої освіти, враховуючи не лише теоретичні знання, а й практичні навички. Викладач у рамках цієї методики виступає не тільки як джерело знань, а й як фасилітатор, який підтримує здобувачів вищої освіти, організовує освітній процес та мотивує їх до досягнення освітніх цілей.

Ключові слова: інтегрована методика, комунікативний підхід, цифрові технології, міждисциплінарність, автономне навчання, міжкультурна компетенція.

The article proposes an integrated methodology for teaching English at higher education institutions as an effective approach to preparing higher education students for a professional environment, where English is a key tool for intercultural communication. The methodology is based on a communicative approach, the use of digital technologies, and interdisciplinary aspects. It is demonstrated that the communicative approach allows the creation of an interactive educational environment, fostering the development of the four main language skills: speaking, listening, reading, and writing. Active language use through tasks such as discussions, debates, and group projects enhances the intercultural competence of

higher education students. It is established that the use of modern digital technologies, such as online platforms (Moodle, Google Classroom) and interactive applications (Quizlet, Duolingo), significantly improves access to educational resources and provides flexibility in the educational process. Digital tools, such as video lessons and online quizzes, contribute to the development of listening comprehension skills and reinforcement of learned material. The integration of interdisciplinary approaches is shown to adapt the teaching of English to the professional interests of higher education students. For example, students in technical fields use texts from technical documentation, which enhances the relevance of the material and stimulates motivation for learning. Furthermore, it is emphasized that an important aspect is the development of student autonomy, achieved through tasks that encourage independent information retrieval and the use of digital resources for planning their own educational process. The role of intercultural competence, formed through familiarization with the cultural aspects of English-speaking countries and participation in international projects, is considered. This enables higher education students to better understand communication differences and adapt their behavior to different cultural contexts. The developed methodology includes stages of preparation, task implementation, and reflection. Preparation involves selecting appropriate learning materials and digital tools. Task implementation fosters active language use, while the reflection stage allows for the evaluation of achieved results and the identification of areas for further improvement. In the context of distance learning, the methodology remains effective due to the use of online courses and webinars. Combined assessment methods allow for a comprehensive evaluation of students' knowledge, considering both theoretical knowledge and practical skills. Within this methodology, the instructor acts not only as a source of knowledge but also as a facilitator who supports students, organizes the educational process, and motivates them to achieve educational goals.

Key words: integrated methodology, communicative approach, digital technologies, interdisciplinarity, autonomous learning, intercultural competence.

Постановка проблеми. Сучасна вища освіта спрямована на підготовку фахівців, здатних ефективно функціонувати в умовах глобалізації та міжкультурної комунікації. Англійська мова, як універсальний засіб міжнародного спілкування, стала невід'ємною частиною професійної компетентності здобувачів вищої освіти у різних галузях знань. У цьому контексті викладання англійської мови у закладах вищої освіти потребує постійного оновлення методик, інтеграції інноваційних технологій і орієнтації на розвиток практичних навичок спілкування. Особливо важливим є поєднання традиційних підходів із сучасними цифровими інструментами для створення інтерактивного, гнучкого та ефективного навчального середовища.

Зростання ролі англійської мови у професійному та академічному середовищі вимагає вдосконалення педагогічних підходів, що забезпечують якісну підготовку здобувачів вищої освіти до реальних умов спілкування. Традиційні методики викладання часто виявляються недостатньо ефективними для розвитку комунікативних і критичних навичок, які необхідні в сучасному суспільстві. Інтеграція інформаційно-комунікаційних технологій, таких як платформи для онлайн-навчання, інтерактивні додатки та віртуальні симуляції, відкриває нові можливості для вдосконалення освітнього процесу. Водночас, існує потреба у формуванні цілісного підходу, який би враховував індивідуальні особливості здобувачів вищої освіти, їхні професійні потреби та забезпечував високу мотивацію до вивчення англійської мови.

Окрім того, актуальність дослідження обумовлена необхідністю розробки методик, які сприяють формуванню автономного навчання та критичного мислення здобувачів вищої освіти. Використання інтегрованих підходів, що поєднують комунікативно орієнтоване навчання з цифровими технологіями, дозволяє не лише підвищити ефективність засвоєння матеріалу, але й адаптувати процес навчання до сучасних викликів, таких як дистанційна освіта та зростання потреб у міждисциплінарних знаннях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом у науковій літературі значна увага приділяється вдосконаленню методики викладання англійської мови у закладах вищої освіти. Дослідники активно вивчають вплив комунікативного підходу на розвиток мовних навичок здобувачів вищої освіти. Зокрема, праці В. Бєлової (2023), наприклад [1], наголошують на важливості інтерактивних методів навчання, таких як дискусії, рольові ігри та симуляції, які дозволяють здобувачам вищої освіти ефективніше опановувати мову в умовах, максимально наближених до реального спілкування.

Інший напрям досліджень зосереджений на інтеграції інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у процес навчання. Роботи М. Супрін і М. Гордієнко (2021) демонструють успішне використання платформ для онлайн-навчання, таких як Moodle, Quizlet і Kahoot, які сприяють підвищенню мотивації здобувачів вищої освіти і забезпечують доступ до інтерактивних ресурсів [2]. У дослідженнях А. Ващук (2024) [3] і С. Боднар (2013) [4] розглядається роль мобільних додатків і адаптивного освітнього контенту, що дозволяють здобувачам вищої освіти навчатися у власному темпі та за індивідуальними траєкторіями.

Особливої уваги заслуговують дослідження щодо розвитку автономного навчання. Зокрема, роботи І. Беха (2009), наприклад [5], підкреслюють, що формування у здобувачів вищої освіти

навичок самостійного навчання є ключовим завданням сучасної освіти. Це передбачає створення умов для активної участі здобувачів вищої освіти у процесі планування, моніторингу та оцінювання власного навчання. Водночас у літературі наголошується на необхідності збалансування автономного та керованого навчання, щоб уникнути недостатньої підтримки з боку викладача.

Проте, незважаючи на численні дослідження, існують певні нерозкриті проблеми. Наприклад, питання інтеграції міждисциплінарних підходів до викладання англійської мови залишаються недостатньо дослідженими. Більшість робіт зосереджується на окремих аспектах навчання, не враховуючи комплексного впливу фахових дисциплін на формування мовних компетенцій. Крім того, обмеженою залишається кількість досліджень, присвячених адаптації методик викладання до умов дистанційного навчання в кризових ситуаціях, таких як пандемія COVID-19.

Також не до кінця розроблені підходи до оцінювання результатів навчання в умовах цифровізації. Важливим завданням є створення інструментів, які дозволяють ефективно вимірювати не лише рівень знань, а й практичні мовні навички, зокрема здатність до міжкультурного спілкування.

Таким чином, подальші дослідження мають бути спрямовані на вирішення зазначених проблем, розробку інтегрованих методик навчання, які враховують міждисциплінарні аспекти, та адаптацію освітніх підходів до сучасних умов і технологій.

Постановка завдання. Метою дослідження є розробка та обґрунтування інтегрованої методики викладання англійської мови у закладах вищої освіти, яка поєднує комунікативний підхід, сучасні цифрові технології та міждисциплінарні аспекти, з метою підвищення ефективності освітнього процесу, розвитку автономного навчання здобувачів вищої освіти та їхньої готовності до міжкультурної комунікації в умовах глобалізації.

Виклад основного матеріалу. Інтегрована методика викладання англійської мови у закладах вищої освіти є відповіддю на потребу підготовки здобувачів вищої освіти до професійного середовища, де англійська мова виступає ключовим інструментом міжкультурної комунікації. Ця методика базується на трьох основних компонентах: комунікативному підході, використанні сучасних цифрових технологій і впровадженні міждисциплінарних аспектів. Її мета полягає у створенні освітнього середовища, що сприяє розвитку мовних компетенцій, самостійності в навчанні та готовності до вирішення практичних завдань в умовах глобалізації.

Комунікативний підхід забезпечує інтерактивність освітнього процесу, фокусуючись на практичному використанні мови. Основним принципом є орієнтація на розвиток чотирьох мовних навичок: говоріння, слухання, читання та письма. Завдання, такі як моделювання реальних комунікативних ситуацій, дискусії, дебати та групові проєкти, сприяють активному використанню мови та вдосконаленню навичок міжкультурної комунікації.

Сучасні цифрові інструменти, такі як онлайн-платформи (Moodle, Google Classroom), інтерактивні додатки (Quizlet, Duolingo) та засоби для відеозв'язку (Zoom, Microsoft Teams), розширюють можливості навчання. Вони дозволяють здобувачам вищої освіти навчатися у зручному темпі, забезпечують доступ до різноманітних ресурсів та підтримують гнучкість освітнього процесу. Наприклад, інтерактивні вікторини сприяють закріпленню знань, тоді як відеоуроки допомагають здобувачам вищої освіти розвивати розуміння мови на слух.

Інтеграція міждисциплінарних підходів дозволяє адаптувати викладання англійської мови до фахової підготовки здобувачів вищої освіти. Тематика навчальних завдань повинна відповідати їхнім професійним інтересам. Наприклад, для здобувачів вищої освіти технічних спеціальностей можуть використовуватися тексти з технічної документації, а для майбутніх економістів – кейси з фінансового аналізу. Це забезпечує актуальність навчального матеріалу та мотивує здобувачів вищої освіти до його засвоєння.

Важливою складовою інтегрованої методики є формування навичок автономного навчання. Для цього здобувачі вищої освіти повинні отримувати завдання, які стимулюють їх до самостійного пошуку інформації, аналізу й оцінки. Цифрові інструменти, зокрема онлайн-бібліотеки та освітні платформи, сприяють розвитку автономії, дозволяючи здобувачам вищої освіти планувати власний освітній процес і відслідковувати прогрес.

У методиці важливу роль відіграє розвиток міжкультурної компетенції. Це досягається через ознайомлення з культурними особливостями англомовних країн, аналіз текстів про соціальні та професійні аспекти їхнього життя, а також участь у міжнародних проєктах чи онлайн-форумах. Такі завдання допомагають здобувачам вищої освіти зрозуміти відмінності у комунікації та адаптувати свою поведінку до міжкультурного контексту.

Освітній процес має складатися з етапів підготовки, реалізації завдань і рефлексії. На етапі підготовки викладачі обирають матеріали, які відповідають тематиці занять та рівню підготовки здобувачів вищої освіти. На етапі реалізації здобувачі вищої освіти виконують практичні завдання, активно використовуючи мову. На етапі рефлексії проводиться обговорення результатів, аналіз помилок та планування подальшого вдосконалення.

Методика повинна бути адаптована до умов дистанційного навчання, що особливо актуально в умовах сучасних криз. Онлайн-курси, вебінари та інтерактивні тести дозволяють забезпечити якість навчання, незалежно від форми його проведення. Використання цифрових інструментів сприяє ефективній комунікації між викладачем і здобувачами вищої освіти навіть у віддаленому форматі.

Для оцінювання ефективності освітнього процесу доцільно використовувати комбіновані методи, які включають тести, письмові роботи, презентації та усні виступи. Важливо враховувати не лише знання здобувачів вищої освіти, але й їхні навички застосування мови у практичних ситуаціях.

Викладач виступає не лише джерелом знань, але й фасилітатором, який підтримує здобувачів вищої освіти, організовує освітній процес і мотивує їх до досягнення цілей. Важливо, щоб викладачі постійно вдосконалювали свої професійні навички, зокрема у сфері використання цифрових технологій.

Запровадження інтегрованої методики у закладах вищої освіти сприяє формуванню у здобувачів вищої освіти ключових компетенцій, необхідних для професійного успіху. Її використання дозволяє підвищити якість навчання, залученість здобувачів вищої освіти та їхню готовність до реальних викликів у професійній діяльності.

Пропонована інтегрована методика викладання англійської мови (таблиця 1) поєднує найкращі традиції комунікативного підходу, інноваційні технології та міждисциплінарні аспекти. Її реалізація дозволяє забезпечити сучасний, ефективний та гнучкий освітній процес, який відповідає потребам глобалізованого світу.

Дана методика була впроваджена у навчальній групі здобувачів вищої освіти третього курсу навчання денної форми навчання технічної спеціальності в університеті. Група складалася з 25 осіб, які мали середній рівень володіння англійською мовою (A2–B1 за шкалою CEFR). Навчальний курс тривав один семестр (14 тижнів) і мав на меті підвищення рівня комунікативної компетенції, розширення професійного словникового запасу та розвиток автономного навчання.

На початковому етапі здобувачі вищої освіти пройшли комбіноване тестування, яке включало завдання з граматики, лексики, аудіювання, читання, а також написання короткого есе на професійну тему. Це допомогло викладачеві оцінити початковий рівень мовної підготовки здобувачів вищої освіти та виділити ключові аспекти, які потребують уваги під час курсу. Анкетування дозволило з'ясувати професійні інтереси здобувачів вищої освіти, а також визначити теми, найбільш релевантні їхній майбутній діяльності. Для забезпечення ефективності навчання були підготовлені цифрові ресурси: Moodle використовувався для завантаження навчальних матеріалів і тестів, Quizlet – для інтерактивних вправ з лексики, а Zoom став платформою для синхронних занять і обговорень.

У рамках комунікативного підходу проводилися рольові ігри, які моделювали реальні професійні ситуації, такі як переговори між інженером і замовником. Проєктна робота стимулювала здобувачів вищої освіти до групової співпраці: вони створювали презентації за темою «Інноваційні технології у машинобудуванні», використовуючи професійну лексику. Інтеграція цифрових технологій включала кейсові завдання через Moodle, де здобувачі вищої освіти аналізували реальні технічні ситуації та пропонували рішення англійською мовою. Відеоаналітика передбачала перегляд матеріалів з міжнародних виставок із подальшим обговоренням у Zoom. Міждисциплінарні аспекти реалізовувалися через використання статей із англомовних технічних журналів, що дозволило здобувачам вищої освіти зануритися у професійну термінологію, а також обговорення питань етики в міжнародному контексті.

Рефлексивні щоденники стали важливим інструментом самоаналізу: здобувачі вищої освіти описували власні досягнення, труднощі та стратегії їх подолання. Наприкінці кожного заняття проводився зворотний зв'язок, що дозволяло викладачеві оперативно коригувати методику. Підсумкове оцінювання базувалося на кількох критеріях: виконання групових проєктів (30%), участь у рольових іграх та дискусіях (30%), письмові завдання (20%) та прогрес у тестах (20%). Такий підхід забезпечив комплексну оцінку знань і навичок, а також підкреслив індивідуальні досягнення кожного здобувача вищої освіти.

Результати курсу показали, що у 85% здобувачів вищої освіти рівень володіння мовою зріс із

Таблиця 1

Пропонована інтегрована методика викладання англійської мови в закладах вищої освіти

Складова	Опис
Загальні принципи методики	
Комунікативність	Пріоритетне значення надається інтерактивним завданням, які сприяють розвитку навичок спілкування у реальних ситуаціях.
Персоналізація навчання	Урахування індивідуальних потреб, рівня знань та професійних інтересів здобувачів вищої освіти.
Міждисциплінарність	Впровадження матеріалів, що відповідають спеціалізації здобувачів вищої освіти.
Інтеграція цифрових технологій	Використання сучасних платформ та інструментів для покращення доступу до освітніх ресурсів і підвищення залученості.
Розвиток автономії	Стимулювання здобувачів вищої освіти до самостійної роботи та розвитку навичок самоконтролю й управління освітнім процесом.
Структура інтегрованої методики	
Підготовчий етап	1. Визначення рівня знань здобувачів вищої освіти (вхідне тестування, інтерв'ю). 2. Формулювання освітніх цілей з урахуванням професійних потреб і міжкультурного контексту. 3. Вибір навчальних матеріалів: автентичні тексти, відео, інтерактивні вправи. 4. Підготовка до роботи з цифровими інструментами: реєстрація на платформах, ознайомлення з функціоналом.
Основний етап (комунікативні завдання)	1. Інтерактивні вправи (рольові ігри, дебати, симуляції, що моделюють професійні ситуації). 2. Групова робота (спільне вирішення кейсів, створення проєктів, презентацій, відео). 3. Індивідуальні завдання (підготовка есе, листів, аналіз статей за фахом). 4. Робота з цифровими ресурсами (використання онлайн-курсів, додатків для вивчення лексики, наприклад, Quizlet, Memrise). 5. Інтеграція міждисциплінарних тем (обговорення професійних питань, підготовка рішень з урахуванням фахових знань).
Етап рефлексії та зворотного зв'язку	1. Аналіз виконаних завдань: обговорення успіхів і труднощів. 2. Надання індивідуальних рекомендацій здобувачам вищої освіти. 3. Рефлексивні завдання: ведення щоденників навчання, оцінка власного прогресу.
Технологічна складова методики	
Використання цифрових інструментів	1. Освітні платформи (Moodle, Google Classroom для розміщення матеріалів, тестування та комунікації). 2. Інтерактивні ресурси (Kahoot для ігор та вікторин, Padlet для створення спільних дошок). 3. Відеозв'язок (Zoom, Microsoft Teams для проведення дискусій, презентацій).
Адаптація до онлайн-формату	1. Розподіл завдань на синхронні (онлайн-заняття) та асинхронні (самостійна робота). 2. Використання записів занять для повторення матеріалу.
Інтеграція міждисциплінарного підходу	
Розробка завдань за професійними темами	1. Читання та аналіз профільних текстів. 2. Створення кейсів, які моделюють реальні ситуації у професійному середовищі. 3. Використання термінології англійською мовою, що відповідає спеціалізації здобувачів вищої освіти. 4. Організація міждисциплінарних проєктів (наприклад, підготовка презентацій на технічні або економічні теми).
Формування автономії здобувачів вищої освіти	
Формування автономії	1. Надання доступу до онлайн-ресурсів для самостійного навчання. 2. Використання завдань відкритого типу: створення блогів, написання рефлексій. 3. Розробка індивідуальних траєкторій навчання: планування цілей та етапів їх досягнення.
Оцінювання навчальних досягнень	
Комбіновані методи оцінювання	1. Тестування на знання лексики та граматики. 2. Оцінка усного мовлення (презентації, участь у дискусіях). 3. Аналіз письмових робіт (есе, звіти).
Формувальне оцінювання	1. Надання регулярного зворотного зв'язку. 2. Оцінка прогресу здобувачів вищої освіти у процесі виконання завдань.
Рефлексивне оцінювання	1. Самооцінка здобувачів вищої освіти. 2. Відгуки щодо ефективності методики.
Роль викладача у реалізації методики	
Основні аспекти ролі викладача	1. Викладач виступає фасилітатором, який створює мотивуюче середовище для навчання. 2. Забезпечення постійної підтримки здобувачів вищої освіти під час роботи з цифровими технологіями. 3. Підвищення власної кваліфікації через участь у тренінгах з використання новітніх методів і технологій.
Результати впровадження методики	
Практичне застосування	1. Підвищення рівня володіння англійською мовою. 2. Розвиток навичок автономного навчання та міжкультурної компетенції. 3. Формування у здобувачів вищої освіти професійної готовності до використання англійської мови у глобалізованому середовищі.

B1 до B2. Здобувачі вищої освіти успішно застосовували професійну термінологію під час групових проєктів і демонстрували впевненість у спілкуванні під час моделювання реальних робочих ситуацій. Окрім того, 70% здобувачів вищої освіти почали активно використовувати додаткові ресурси для самостійного навчання, а ведення рефлексивних щоденників допомогло їм організувати освітній процес.

Завдяки аналізу професійних кейсів і міжкультурним дискусіям, здобувачі вищої освіти поглибили знання культурних особливостей, що впливають на міжнародну комунікацію. Цифрові платформи сприяли підвищенню їхньої технологічної грамотності, що додатково посилює їхню конкурентоспроможність у професійній діяльності.

Отже, запропонована методика забезпечила якісне поєднання комунікативного підходу, цифрових технологій та міждисциплінарних аспектів, створивши освітнє середовище, яке сприяє розвитку ключових компетенцій здобувачів вищої освіти у глобалізованому світі.

Висновки. Установлено, що пропонована Інтегрована методика викладання англійської мови в закладах вищої освіти є важливим кроком до підвищення якості освіти, що відповідає сучасним вимогам глобалізованого професійного середовища. Застосування комунікативного підходу, інтеграція сучасних цифрових технологій і міждисциплінарних тем дозволяє створити ефективне освітнє середовище, де здобувачі вищої освіти розвивають не лише мовні, а й міжкультурні та професійні компетенції. Інтерактивні завдання та онлайн-ресурси забезпечують активне залучення здобувачів вищої освіти до освітнього процесу, що позитивно впливає на їх готовність до реальних комунікацій у міжнародному професійному контексті.

Перспективи подальших досліджень зосереджені на удосконаленні цієї методики з урахуванням новітніх технологічних досягнень, а також на адаптації її до умов дистанційного навчання. Важливим напрямком є розробка нових форматів міждисциплінарних проєктів, що дозволять більш глибоко поєднати англійську мову з професійною підготовкою. Оскільки потреба в автономії здобувачів зростає, подальші дослідження повинні фокусуватися на інноваційних методах стимулювання самостійного навчання, таких як розробка індивідуальних траєкторій навчання та інтеграція адаптивних освітніх платформ.

Крім того, важливо продовжити дослідження з оцінки ефективності методики, враховуючи не лише академічні досягнення здобувачів вищої освіти, але й їхні практичні навички застосування мови в реальних ситуаціях. Оцінювання повинно стати більш гнучким і комплексним, щоб відображати прогрес учнів у різних аспектах комунікативної компетентності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бєлова, В.В. Інноваційні підходи до викладання іноземних мов у закладах вищої освіти економічного профілю. Академічні візії, 2023, № 19. doi: 10.5281/zenodo.7875159

2. Супрун, М., Гордієнко, Ю. Використання ІКТ у процесі навчання англійської мови при підготовці студентів гуманітарних спеціальностей. Актуальні питання гуманітарних наук, 2021, випуск 39, том 3, с. 233–239. doi: 10.24919/2308-4863/39-3-37

3. Ващук, А., Інноваційні методи навчання іноземних мов у закладах вищої освіти. Актуальні питання гуманітарних наук, 2024, випуск 74, том 1, с. 349–352. doi: 10.24919/2308-4863/74-1-52

4. Боднар, С.В. Використання інтернет-технологій у системі автономного вивчення професійно-орієнтованої іноземної мови студентами немовних спеціальностей. Інформаційні технології і засоби навчання, 2013, Том 34, № 2, с. 75–83.

5. Бех, І.Д. Теоретико-прикладний сенс компетентнісного підходу в педагогіці. Педагогіка і психологія. 2009, № 2(63), с. 27–31.

UDC 378.016:811.111
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.20

DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL REFLECTION SKILLS IN ENGLISH CLASSROOM OBSERVATION

РОЗВИТОК НАВИЧОК ПРОФЕСІЙНОЇ РЕФЛЕКСІЇ У СПОСТЕРЕЖЕННІ ЗАНЯТЬ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Datsko Yu.M.,
orcid.org/0009-0002-7502-2645
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of English Philology
Ivan Franko National University of Lviv

Devitska A.I.,
orcid.org/0000-0002-7575-5390
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Applied Linguistics
State Higher Educational Institution "Uzhhorod National University"

Melnyk I.E.,
orcid.org/0000-0001-5594-4269
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of English Philology
Precarpathian National University named after Vasyl Stefanyk

The article deals with modern approaches to English classroom observation which plays a fundamental role in the improvement of teaching and learning a foreign language. Helping novice EFL teachers through the intricate process of observation during the students' teaching practice can be a challenging task. It should be properly organized as it is widely acknowledged as indispensable in preparing pre-service teachers for their future professional activity.

Observation of classroom performance is viewed from the 'cyclical model of lesson observation' which consists of three stages: the pre-observation meeting; observation of the lesson and post-observation discussion. The tasks for the observers are specified for each stage. The authors suggest using 'Your Smart Observation App' worked out by them to modernize the process of observation with technologies which can turn it into an inspiring and motivating students' professional learning opportunity. The App contains a number of templates for lesson observation designed according to the domains: 'Classroom Environment', 'Instruction', 'Self-Reflection' and 'Resources'. The notions of «general observation» and «focused observation» are distinguished for the observation stage. Examples of observation templates are suggested for evaluating the performance of student teachers. They have common basis for discussion at the post-observation stage and can help the students concentrate on some particular aspects of the lesson.

Special attention is paid to correlation between observation and the development of professional reflection skills in the post-observation discussion. Classroom observation ensures student teachers gain a better understanding of their teaching through self-reflection or reflection in small groups. Reflection skills may be highly beneficial for the students during the teaching practice as they are used for sharing their professional experience and participating in discussions. Classroom observation offers student teachers reflective opportunities for personal growth and continuous professional development.

Key words: pre-service teacher preparation, student teaching practice, observation, general observation, focused observation, reflection.

Стаття розглядає сучасні підходи до спостереження та аналізу занять з англійської мови, які відіграють важливу роль у покращенні викладання та навчання іноземної мови. Надання допомоги студентам-вчителям англійської мови у процесі спостереження під час педагогічної практики може бути непростим завданням і тому має бути належно організованим, оскільки вважається необхідним компонентом майбутньої професійної діяльності у переддипломній підготовці вчителів.

Спостереження заняття розглядається згідно з «циклічною моделлю спостереження», яка поєднує три етапи: зустріч перед спостереженням; саме спостереження заняття та обговорення після спостереження. Для кожного етапу визначені завдання для спостерігачів. Автори статті пропонують використання власної розробки цифрового додатку «Your Smart Observation App» для модернізації процесу спостереження з допомогою сучасних технологій, що має на меті мотивувати професійні навчальні можливості студентів. Цифровий додаток складається з таблиць для спостереження уроку, які були створені згідно з доменів: «Навчальне середовище», «Навчання», «Само-рефлексія» та «Ресурси». Розмежовуються поняття «загальний аналіз заняття» та «сфокусований аналіз заняття», які використовуються під час спостереження. Приводяться приклади таблиць для спостереження та оцінювання роботи студентів-вчителів. Вони є підгрунтям для проведення дискусії на етапі обговорення після спостереження та можуть допомогти студентам сконцентруватись на певних аспектах уроку.

Особлива увага приділяється взаємозв'язку між спостереженням та розвитком навичок професійної рефлексії на етапі обговорення після спостереження. Спостереження заняття дає можливість студентам-вчителям зрозуміти

краще їх викладання через само-рефлексію або рефлексію у невеликих групах. Роль навичок рефлексії особливо зростає під час педагогічної практики, оскільки вони використовується для обміну професійним досвідом та участі у дискусіях. Спостереження заняття дає студентам-вчителям можливість розвивати рефлексію для особистого зростання та безперервного професійного розвитку.

Ключові слова: переддипломна підготовка вчителів, педагогічна практика студентів, спостереження, загальний аналіз заняття, сфокусований аналіз заняття, рефлексія.

Problem statement. The last decade has witnessed a shift of emphasis in teacher education from teacher training to teacher development which is viewed as a continuous process that begins with pre-service teacher preparation. Teacher preparation used to be associated with training the skills how to manage the classrooms, organize activities, plan lessons etc. Over the past two decades there has been a gradual change in the process *of learning to teach*. Teaching practice is no longer understood as merely putting theory into practice. It is seen as a learning opportunity in which student teachers engage in the process of thinking *what* and *how* they are doing. In this sense, teaching practice is becoming the process during which student teachers develop the core competences of a language teacher which include observation skills, reflection, critical thinking and decision-making.

Analysis of recent research and publications. The importance of classroom observation has been mentioned and dealt with by a number of researchers. Tenjon-Okwen sees classroom observation, on the one hand, as an efficient tool in learning to teach. On the other hand, observation is a skill to learn that both the students and the teachers need to acquire [6]. According to Wragg 'observation plays a fundamental role in the improvement of teaching and learning. It is a powerful way to inspire and motivate, encourage self-reflection and think more deeply about how the lessons were directly connected to the methodology' [9, p. 29]. Chick considers development of observation skills an excellent way of becoming more aware of options and possibilities which they help to measure the teacher's competence by providing direct evidence of what teachers *are able to do* [1]. Observation serves not only as a means for giving constructive feedback but also as a valuable instrument for understanding students' performance and progress in teaching and learning. Yet, its effectiveness relies heavily on the guidance and support provided to novice teachers during their training programs.

Unfortunately, observation training is often not paid appropriate attention to. It may result in the lack of skills in professional reflection and self-evaluation which further may reduce the ultimate benefit the student teachers should receive from the teaching practice experience.

The aim of the article. Our study is based on the hypothesis that student teaching can be enhanced by observing, reflecting and redesigning the English classes. The tasks of the article are: to suggest the ways of developing pre-service teachers lesson observation skills during the student's teaching practice; to demonstrate how technology can be used for observation which can turn it into an inspiring and motivating professional learning opportunity; to supply the students with a mechanism of reflection that can be used throughout their careers.

Presentation of the main material. Guiding novice EFL teachers through the intricate process of observation can be a challenging task. Traditionally, observation tends to be identified with assessment and is often regarded as a threatening or negative experience which results in a list of unconstructive criticisms. Tenjon-Okwen even thinks that 'some observers, often the teacher-trainers, take delight in dishing out observation data in devastating language – negative, judgemental feedback that only discourages the neophyte' [6, p. 31]. Consequently, it is a fact that some student teachers become anxious and nervous when observed which often produces a highly untypical performance.

Learning how to observe takes time. Classroom observation, if properly organized, is widely acknowledged as indispensable in preparing pre-service teachers for their future professional activity. What are some of the primary questions involved in the observation of student teachers?

– How can the information obtained from an observation be used?

– Is it possible to observe student teachers objectively? How?

– What are the responsibilities of the observer?

– How can we come up with observation that works more effectively?

– Can we develop an observation process to enhance professional development?

Observation as any other methodological process has its purpose. Pre-service training observation implies observation of the student teacher by an experienced school teacher (mentor) or a university methodologist during the teaching practice. Students are observed for training purposes trying out some of the procedures they themselves have observed or been told about and, as a result of this observation,

they will receive a fairly directive feedback that will tell them what they are doing right and what they are doing wrong. In a variety of ways, they will be guided towards more appropriate classroom behavior than they have displayed.

While dealing with the development of observation skills it is important to look at «*the cyclical model of lesson observation*» mentioned by a number of authors investigating observation [6; 7; 8; 9] referring to direct observation of classroom performance. The cycle consists of three stages: the pre-observation meeting; observation of lessons and post-observation discussion. We shall take these three stages into account.

Pre-observation meeting is needed to maximize the effectiveness of the observation and the student teachers' learning related to it. The length and nature of the discussion will depend on a number of factors such as: time available; the student teacher's needs; how much time has passed since the student teacher was last observed. We may suggest some pieces of advice for the pre-observation discussion:

1. Establish the focus of observation – it is necessary to take account of the student teachers' overall progress and level of confidence. In the first few weeks in school, for example, they tend to be consumed with concerns of discipline and control. It would, therefore, be unproductive to focus on other issues to the exclusion of their concerns.

2. Go through the plans for the lesson – in the early days the lesson may well have been jointly planned by the teacher and the student teachers: in the pre-lesson discussion teacher, therefore, will merely be checking that they are fully prepared for the lesson. Later, as the student teachers take responsibility for the planning of the lessons, they will need the teacher to look through the plans, outlining aims and how they are to be achieved.

3. Sort out the timing of the post-debriefing – the post-lesson debriefing should be carried out as soon after the observed lesson as is reasonably possible. Student teachers are always anxious to find out what their school mentor thinks of the lesson. Moreover, so much happens in an ordinary school day that the details of the lesson could become blurred in the mind. It is worth considering choosing a lesson because it is followed by a «free» period, break, or lunch time, to guarantee time for debriefing.

4. Decide how the observation is to be carried out – when deciding how to observe a lesson it is worth considering: the type of the lesson; the student teacher's level of confidence, self-awareness; needs of the pupils.

During the *observation stage* for the observer to get a clear idea of how the student teacher is progressing, it is important to observe whole lessons rather than simply 'popping in to see how they're getting on'. What matters in observation is what the observer chooses to take notes of with a view to providing either written or oral feedback – or both – and then how this feedback is provided. The observer's notes may be typical of judgemental observation: they tell the student teacher what was good and what was not good, and inform him fairly firmly about what should and should not be done. Such notes are very useful for a student teacher in pre-service training. But an alternative and more preferable in developmental terms way of providing written feedback is to ask a student teacher to look more closely at what he did at that point in the lesson, and to consider *why* he did it, to give him an opportunity to realize the mistake himself.

The observer may also use special templates according to which she/he evaluates a student teacher. To make the process of observing much easier and more helpful 'Your Smart Observation App' has been worked out and presented at TESOL International Convention &Expo in 2024 in Florida (USA) by Devitska (Uzhhorod National University), Melnyk (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University) and Datsko (Ivan Franko Lviv National University), participants of the project 'Professional Development and Exchange of Pre-Service English Language Teachers' [4].

The App is an educational tool designed to empower pre-service teachers with the skills necessary for their professional development. It aims to bridge the gap between theory and practice, offering a comprehensive platform for pre-service teachers to observe, analyse and reflect on a classroom experience. The app contains observation templates– forms or checklists with items that direct the attention and responses during the observation. The templates have been worked out according to the domains: 'Classroom Environment', 'Instruction', 'Self-Reflection' and 'Resources' suggested by Danielson in her book 'The Framework for Teaching Evaluation Instrument' [3]. They allow pre-service teachers to concentrate on specific aspects of a lesson, fostering a deeper understanding and reflection on the areas they might have overlooked.

Such terms as «*general observation templates*» and «*focused observation templates*» come into attention. *General observation* can be successfully used in pre-service training while observing the whole lesson conducted by a student teacher, paying attention to several aspects and then making general comments. The evaluation points may give a good ground for discussion and reflection at the post observation stage. For example:

No	Evaluation point	Weak	OK	Good	Comments
1	Lead in to a lesson	1 2	3	4 5	
2	Timing for each stage	1 2	3	4 5	
3	Timing and pace within each stage	1 2	3	4 5	
4	Clear movement from one stage to the next	1 2	3	4 5	
5	Instructions in all stages	1 2	3	4 5	
6	Logical progression for the type of a lesson	1 2	3	4 5	
7	Blackboard work at appropriate time in different stages	1 2	3	4 5	
8	Balance and variety of activities	1 2	3	4 5	
9	Balance of teacher-students/ student-student interaction	1 2	3	4 5	
10	Lead out	1 2	3	4 5	

[4]

However, sometimes the *focused observation* is more preferable and more appropriate. This kind of observation is useful at any stage in a student teacher's training or qualified teacher's career. It is especially helpful when learning new skills or strategies as it is concerned with learning to use new concepts in thinking about what goes on in classrooms. By analysing in detail, the particular aspects of classroom teaching and learning, student teachers learn to use new concepts in thinking about classroom events and activities. After practice in applying these distinctions to other people's teaching they are able to apply them to their own practice. There can be any number of specific purposes for observation. For instance, classroom management, teacher talking time, the use of blackboard, etc. They 'help pre-service teachers understand what they need to see will help them develop their understanding of language-teaching pedagogy' [7, p. 29]. For example:

Focused observation templates have a number of advantages: they are objective, specific (limit the scope of what is observed), easy to overview, ready-made tools, they look at lessons systematically, have common basis for discussion at the post-observation stage, can help the students concentrate on and

USING THE BOARD

Aspects to be considered	Your notes
1. Physical Was the board visible to all? Was the layout clear? (Did it appear overcrowded/disorganized?)	
2. Was the new language highlighted effectively?How could it have been improved?	
3. Was the boardwork complete? (e.g. no unfinished sentences)	
4. Did the teacher use the board for: a) Clarifying points on the spot? b) Correction? (e.g. grammar)	
5. Could any of the following have been appropriate? a) Display of visuals b) Prompts for practice c) Preparation	
6. What did the students write down and take away?	
7. Was the board overused or underused?	

[4]

underestimate some particular aspect of the lesson facing up to something they have ignored, provide a meta-language, supply with convenient means of collecting data that frees the observer from forming an opinion or making an on-the-spot evaluation during the lesson.

Focused observation templates may have a number of disadvantages as well: they may be scary and open to misinterpretation, they may have a narrow vision, do not show the human element, do not indicate sequences of interaction, the actual language used in the interaction is lost; observation schedules can consist of a lengthy and comprehensive list of items which are difficult to rate in the real time of an actual lesson. Focused observation sheets should be combined with commentary at the post-observation stage. They can provide a student teacher with insights into what was happening at the lesson.

The *post observation discussion* should be conducted in a clear, planned and constructive way as soon as possible after the observed lesson and away from other people and possible interruptions. The feedback that observers give to student teachers after their lessons plays «a vital role in their early professional development» [5, p. 165]. Some researchers [7; 9] believe that positive feedback should be given to create a good climate for further discussion of the lesson and to give a student teacher a sense of accomplishment. Webb suggests adopting *a dialogue approach* which allows space for student teachers to reflect on their teaching, articulate and clarify their understanding of good teaching practice [8, p. 6]. It is a good idea to start by finding

out how the student teacher feels about the lesson; encourage to talk about the strengths of the teaching. A dialogue approach encourages the student teachers to participate in the talk. This, in turn, ensures that knowledge is co-constructed and developed by both the student and the observer.

The templates for the development of students' self-reflection skills can be found in 'Your Smart Observation App'[4]. Some of the questions are:

– What went well in this lesson? Why?
– What problems did I experience? Why?
– Was the lesson 'student-centered'? Should it have been?
– What could I have done differently?
– Was I well prepared? What could I have done differently?
– Were the students involved? Was I clear in my presentation? How was the pacing?

Chick thinks that giving students the opportunity to reflect on their teaching practice in the post lesson feedback event 'will better prepare them in their short and long-term endeavour of learning how to teach'[1, p.298] and give them confidence that they are on their way to becoming good language teachers. Moreover, Webb states that students 'are less likely to feel threatened and will be more comfortable playing an active role in the discussion'. [8, p. 7]. Classroom observation and reflection can also be used as the basis for redesigning the language lessons to develop student teachers and not simply as a means to judge them.

Conclusions. Thus, the process of observation and reflection is highly beneficial for the students during the teaching practice: it helps them share their teaching experience when faced with similar problems; it enables them to be involved in the discussions and arrive at suitable solutions; it encourages them to give constructive feedback to their peers. Observation is an essential training tool for providing constructive and formative feedback; a way to obtain information on students' performance and progress in teaching; a means to develop students' own role as a teacher and manner of teaching. Observation is a collaborative process. Both the person being observed and the observer have important roles before, during, and after the observation. Collaborating at each stage of the process can help put both participants at ease so that each benefits from the experience resulting in professional growth and development. Classroom observation is a skill that can be learned and improved with practice. It is through this process that student teachers not only 'see' and reflect on their teaching actions, but also go through the process themselves and learn by linking theory, reflection and practice.

REFERENCES:

1. Chick M. The education of language teachers: instruction or conversation? *ELT Journal*. 2015. Vol. 69 (3). P. 297-307.

2. Copland, F., Ma G., and Mann S. Reflecting in and on post-observation feedback in initial teacher training on certificate course. *English Language Teacher Education and Development.* 2009. Vol. 12. P. 14-23.

3. Danielson Ch. The Framework for Teaching Evaluation Instrument. Princeton, NJ. 2011. 104 p.

4. Devitska A., Melnyk I., Datsko Yu. Your Smart Observation App. URL: https://adjeju.github.io/your-smart-observation-app/ (дата звернення 21.01.2025).

5. Hyland F. and Lo M. Examining interaction in the teaching practicum: issues of language, power and control. *Mentoring & Tutoring: Partnership in Learning*. 2006. Vol. 14 (2). P. 163-186.

6. Tenjon-Okwen, T. Lesson observation. The key to teacher development *English Teaching Forum*. October 2003. P. 30-33.

7. Velez, C. Teaching Pre-service teachers how to «see»: The importance of guided observation. *English Teaching Forum*. 2021. P. 28-34.

8. Webb, K. Six tips for realizing a dialogic approach in feedback on observed teaching. *The Teacher Trainer.* 2019. Vol. 33. No 3. P. 6-8.

9. Wragg E. An Introduction to Classroom Observation. London and New York, 2002. 171 p.

UDC 811.111-342
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.21

A MENTAL CONSTRUCT OBJECTIFYING THE CONCEPT OF A "HUMAN" IN THE ENGLISH-LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD

МЕНТАЛЬНИЙ КОНСТРУКТ, ЩО ОБ'ЄКТИВУЄ ПОНЯТТЯ «ЛЮДИНА» В АНГЛОМОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Zhuk V.A.,
orcid.org/0000-0002-1767-1922
Senior Lecturer at the Grammar Department
Odessa I.I. Mechnikov National University

The proposed research was carried out in the field of idiomatics. The author touches the issue of the existence of a special phraseological picture of the world. Idioms are characterized as a peculiar reflection of the peculiarities of culture, natural conditions of life and the originality of the national character and as an integral part of the language. The importance of teaching idiomatics for the implementation of effective communication in a foreign language is emphasized. Idiomatics arose and is developing at the junction and on the basis of a number of major branches of linguistics, such as: lexicology and semasiology, syntax and morphology, stylistics, sociolinguistics and psycholinguistics. Over the past decades, it has become an independent linguistic discipline that has its own object and methods of research. Phraseologisms are a real decoration of the language, one of the inexhaustible sources of creating imagery. Phraseological units are carriers of the life experience of a nation, which vividly reflect observations of the surrounding world. This directly predetermines the features of the use of phraseological units in speech.

The analysis of English phraseological units related to 'human' conceptual sphere showed that the latter is represented by six domains, each of which demonstrates the ability to be further stratified into corresponding conceptual parcels. The domain matrix established within the framework of this research, is a universal mental construct representing the 'human' conceptual sphere in various languages. The national and cultural specificity of the English ethnic group is manifested in the lexical content of the corresponding domains and in "highlighting" of individual sections of the conceptual field. Within the conceptual domains, key cultural concepts are tracked, allowing us to form an idea of the characteristics of a person that are most significant for the English-speaking ethnic group. The conducted study is one of the stages of the analysis of conceptual metaphors presented in the phraseological fund of the English language.

Key words: phraseological unit, domain, conceptual sphere 'person', metaphor, thematic parcels.

Запропоноване дослідження було виконано в руслі ідіоматики. Ставиться питання наявності особливої фразеологічної картини світу. Ідіоми характеризуються як своєрідне відображення особливостей культури, природних умов життя та своєрідності національного характеру і як невід'ємна частина мови. Наголошується на важливості навчання ідіоматиці для реалізації ефективного спілкування іноземною мовою. Ідіоматика виникла та розвивається на стику та на базі цілого ряду великих галузей мовознавства, таких як: лексикологія та семасіологія, синтаксис та морфологія, стилістика, соціолінгвістика та психолінгвістика. За останні десятиліття вона перетворилася на самостійну лінгвістичну дисципліну, яка має свій об'єкт та методи дослідження. Фразеологізми є справжньою окрасою мови, одним із невичерпних джерел створення образності. ФЕ – це носії життєвого досвіду нації, які яскраво відбивають спостереження за світом. Це безпосередньо визначає особливості вживання фразем у мовленні. Аналіз фразеологічних одиниць англійської мови, пов'язаних із концептуальною сферою «людина», показав, що остання представлена шістьма доменами, кожен із яких демонструє здатність до подальшої стратифікації на відповідні концептуальні посилки. Матриця домену, створена в рамках цього проекту, є універсальним ментальним конструктом, що представляє концептуальну сферу «людини» різними мовами. Національно-культурна специфіка англійського етносу проявляється в лексичному наповненні відповідних доменів та в «виділеності» окремих ділянок концептуального поля, що відбивається на ступені їх представленості за допомогою фразеологізмів. У межах концептуальних доменів відстежуються ключові культурні концепти.

Проведене дослідження є одним із етапів аналізу концептуальних метафор, представлених у фразеологічному фонді англійської мови.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, домен, концептуальна сфера 'людина', метафора, тематична парцела.

Introduction. A certain nation, as a rule, is associated with a certain language, and it is that this language serves as an identifier of the cultural and national uniqueness of the ethnic group [3]. Today, generally accepted thesis is that any language is the embodiment of a certain philosophy forged in the course of historical development of the nation. National picture of the world, being slowly formed in the minds of generations over the course of centuries, is reflected in the semantics of linguistic units of various levels. Semantic systems embodied in different languages are unique and culturally determined. As researches note, in natural language, the essence of meaning consists in the interpretation of the world by man. Meaning is subjective and anthropocentric; along with the objective features of the world as such, it reflects fundamental cultural concepts and culturally specific ways of social interaction. Even specific concepts such as "mouse" or "worm" are culturally specific and are determined to no lesser

extent by the attitude of the speakers and the degree of their interest than by the objective division of reality [10, p. 75]. The need to study "cultural semantics" predetermined the allocation of a separate area of linguistic research called "idiosemantics" [7]. Within the framework of this direction, language is considered as a specific structured network of elements that reveal their ethnic core through a system of lexicalized meanings. Accordingly, the subject of research is a culturally determined "image" assigned to a linguistic unit in the consciousness of a native speaker representing a particular ethnic group [18, p. 75].

Born at the intersection of cultural studies, psychology and cognitive linguistics, idiosemantics successfully applies their methodological apparatus to identify the national cultural specificity of the division of the world, that is, to identify elements, properties and phenomena that are essential for a given people and its ecological sphere, recorded in the system of linguistic meanings. This division is related to the objective plane of meanings and forms a picture of the world: like a map, it displays reality in one or another scale [4, p. 54–55]. The linguistic picture of the world is a linguistic ethnic model of the universe, reflecting the national-cultural specificity of the vision of linguistic and non-linguistic reality. Each natural language reflects a certain way of perceiving and organizing (conceptualizing) the world. The meanings expressed in it, are combined into a certain unified system of views, a kind of collective philosophy, which is imposed as obligatory on all native speakers [5, p. 226].

At the same time, language reflects not only the peculiarities of natural conditions or culture, but also the uniqueness of the national character of its speakers because the linguistic picture of the world is a fact of national-cultural heritage. Language is one of the forms of recording this heritage. It gives the conceptual model of the world a specifically human – anthropocentric interpretation, in which *anthropometricity* plays a significant role, i.e. the commensurability of the universe with images and symbols understandable for human perception [6, p. 177].

Anthropocentrism in the view of the world is manifested in the transposition of our egocentric orientation on a man (human) and leads to the universality of the very concept of human, which refers to the key fundamental essences of any culture. In the structure of the concept of man human, one can single out both universal and idioethnic components. Universal characteristics of man include his higher, in comparison with other living beings, ability to think, create tools and use them [7, p. 52].

The most important fact is that a man human is a physical, spiritual and social entity. A human differs from other living beings in his/her ability to influence objects – to move them in space, organize their placement, destroy and create them. A human is the subject of intellectual and creative actions. The only one of all living beings, a human is able to express his/her joy with the help of special facial expressions and sounds – to laugh; he/she is endowed with the gift of speech, and accordingly, he/she can communicate information and distort it. A person can be a subject and an object of physical and social actions [8, p. 340]. Despite the very significant differences in the psychology of different ethnic groups, the concepts described in the literature about the 'personality', which 'thinks', 'wants', 'feels' and 'knows' (as well as this or that 'speaks' and 'does'), turns out to be universal [8, p. 384–385]. These universal characteristics of the concept 'human' are realized in the semantics of linguistic units of various levels, in particular, in the semantics of stable phrases with a partially or completely rethought meaning.

Hypothesis. Being universal, the conceptual field 'human' is represented in the lexical fund of any language in the world. It has a complex structure and, accordingly, is subject to further stratification. Hypothetically, the structural scheme of the conceptual sphere 'human' is universal and is represented by a stable set of conceptual domains. Specific for a given ethnic group will be a) the lexical content of the structure and b) a greater or lesser degree of lexicalization of individual sections of the conceptual field in the national language, which reflects the specificity of the worldview of the ethnic group.

The aim and objectives. The aim of this study, carried out in line with idiosemantics, is to identify the idioethnic specificity of the conceptual field HUMAN, designated by phraseological units of the modern English language. The following tasks are solved in the course of the study: a) identification of the conceptual components of the conceptual field 'human'; b) determination of the idioethnic specificity of these components.

Object, subject and material of the study. The object of the study is phraseological units that objectify the concept HUMAN. The subject of the study is the characteristics of a person recorded in English phraseology, considered in the aspect of their priority for native English speakers. The **material** of the study – 397 phraseological units (PU) of the modern English language – was obtained by the method of continuous sampling from the Oxford Phraseological Dictionary of Current English. The choice of the idiomatic fund of the English language as empirical material is due to the fact that phraseology is an area of linguistic phenomena where the very content of the culture of a given group in a given era is reflected more or less directly [20, p. 567]. Phraseological units of language reflect and linguisticize a set of stereotypes inherent in a given ethnic group.

Methodological apparatus of the research. The methodological apparatus of idiosemantics and cognitive linguistics is used in the course of the research, including such concepts as *concept, key concept of culture, domain, conceptual sphere, conceptual parcel, domain matrix, npototype* and *periphery of the conceptual category*. Within the framework of cognitive linguistics, a concept is defined as a mental structure, one of the types of concept. Being a basic theoretical construct of cognitive semantics, the concept is considered as the main unit of mental representation, possessing separate integral content [8, p. 79]. It is a cognitive mental structure, the organizational features of which provide the possibility of reflecting reality in the unity of different qualitative aspects [11, p. 195]. Other researches define the concept as an operational substantive unit of thought, which can be an image, concept, gestalt or action scheme [1; 2; 9].

The concept differs from other concepts by the result of a rational reflection of the main, essential features of an object. It is the result of a purposeful comprehension of an object or phenomenon, pursuing the goal of distinguishing the object from similar ones or calculating the essential features of an object [14, p. 323]. The concept of 'human', which we are considering now, also belongs to the concepts of the conceptual plane.

When designating the concept of 'human', a number of so-called *cultural key words* are used. This layer of vocabulary includes linguistic units whose semantics reflect the national and cultural specificity of an ethnic group. Cultural key words are characterized by increased frequency of use and are widely represented in proverbs and sayings, popular songs, titles of literary works and headlines of newspaper and magazine articles [12, p. 173]. The mental entities behind such linguistic units are *key concepts of culture.*

In thinking, a concept cannot be represented as an isolated atomic unit. Thematically related concepts are united into a single mental structure, designated by the term *domain (conceptual domain).* A domain is a conceptual field understood as an area of knowledge, delimited from other areas. A domain is "any connected area of conceptualization, relative to which a semantic structure is characterized" [8, p. 547]. The nature of the "concept-domain" relationship suggests that a concept included in a particular domain as an integral component can, in turn, functions as a domain for a number of other concepts [16].

Thus, a domain can represent both a conceptually indecomposable structure, reducible to a single concept *(basic domain),* and a complex mental formation, amenable to further conceptual stratification *(non-basic domain)* [19]. In this work, the complex structured domain 'human' will be called the concept sphere, the conceptual areas that make it up will be called conceptual domains, and the elements of the conceptual structure of domains will be called conceptual parcels. The configuration of the concept sphere is determined by the domain matrix. The domain matrix is understood as a set of conceptual fields (domains) evoked and actualized by a linguistic unit [20, p. 161].

The 'human' conceptual sphere, structured by the matrix of corresponding domains, is a generalized entity of the categorical plan. Such an entity can be considered as a prototypical category. From the standpoint of prototype theory [20], a category as a well-equipped entity is represented in thinking by its "best representative" – the *prototypical,* central member, which first comes to mind, is most often used and is most easily explained [8, p. 85]. Other members of the category are located on the periphery, closer to or further from the prototype, depending on the number of features of "family resemblance" shared with it. Thus, one of the main features of the prototype is its frequency. The same feature is also decisive for the key concepts of culture. Such concepts, included in various domains of the HU conceptual sphere and determined on the basis of their representation in phraseological units, can be considered the main characteristics of a person in the Anglo-Saxon culture.

The procedure of the analysis and its results. The analysis of the empirical material showed that the generalized mental construct objectifying the concept of 'human' in the English-language picture of the world has a complex structure and can be represented as a concept sphere consisting of six interconnected domains filled with the corresponding phraseological material. These domains include: 1) professional activity; 2) social contacts; 3) position in society; 4) personal characteristics; 5) spiritual sphere and 6) human behavior.

In all likelihood, this matrix of domains is a universal mental construct representing the 'human' conceptual sphere in various languages. At the same time, the structure of the 'human' conceptual sphere, objectified in English phraseology, also demonstrates a certain idioethnic specificity. The culturally determined features of this mental structure include, first of all, greater or lesser *saliency* and, accordingly, lexical representativeness of a particular conceptual domain.

An analysis of the factual material allows us to assert that the most significant human traits in the context of English culture are the spiritual sphere (87 FU), activity-based, professional characteristics (85 FU), and social contacts (79 FU) (see Table 1). The data we obtained are consistent with the conclusions that the Anglo-Saxon culture pays special attention to cultivating in a person fortitude, professional qualities, and the ability to live in society without violating the boundaries of the "living space" of other people [13, p. 1395].

Table 1

Conceptual domains of the "human" conceptual sphere

№	Conceptual domain	Quantity of FU	%
1	Spiritual sphere	87	22%
2	Professional activity	85	21.4%
3	Social contacts	79	20%
4	Position in society	63	16%
5	Behavior	52	13%
6	Personal characteristics	31	7.8%
	Total	397	100%

In turn, each of the above-mentioned domains of the 'human' concept sphere has its own semantic structure, subdivided into a number of thematic parcels, namely (table 2): domain '**spiritual sphere**' (87 FU: spiritual qualities (41 FU: a bleeding heart 'too soft-hearted person'), self-esteem (25 FU: the clock of the walk 'a person who exaggerates his own importance'), mental abilities (16 FU: a bird brain 'stupid'), beliefs (5 FU: a stick-in-the mud 'conservative'); domain '**behaviou**r' (52 FU: individual habits / inclinations (25 FU: a lounge lizard 'lover of social life'), passions/hobbies (17 FU: a coach potato 'a person who spends all his free time in front of the TV screen') (see Table 2); the domain **'professional activity'** (85 FU): professional hierarchy (22 FU: a big cheese 'boss'), professional functions (23 FU: a pigeon 'informant'), professional suitability (17 FU: a man of many parts 'a man who can do any work'), professions (15 FU: a bean counter 'accountant, cashier'), reward/punishment for work (5 FU: a lightning rod 'the one who was punished for someone else's mistake'), professional groupings (3 FU: the brains behind 'analytical department'); domain **'social contacts'** (79 FU: family (23 FU: a bundje of joy 'child'), love/hatred (24 FU: the apple of somebody's eye 'beloved person'), friendship (18 FU: a fair-weather friend 'fake friend'), language contacts (6 FU: a hell-raiser 'noisy, talkative person'), mutual assistance (4 FU: a knight in shining armor 'person who comes to the rescue in trouble'), social role (4 FU: a wild card 'a person who is able to change the current state of affairs'); domain **'position in society'** (63FU: social status (32 FU: a small fry 'insignificant figure'), wealth/poverty (12 FU: a bag lady 'a homeless woman'), fame/ordinariness (12 FU: the hot ticket 'Celebrity'), community (7 FU: all shapes and sizes 'a group of very different people');

domain **'personal characteristics'** (31 FU: appearance (14 FU: mutton dressed as lamb 'an older woman who prefers a youthful style of clothing'), energy (9 FU: a spark plug 'leader'), similarity/dissimilarity to someone (5 FU: birds of feather 'similar people by character'), talent (3 FU: the bright light 'a talented person');

Table 2

Thematic parcels of the "human" concept sphere

№	Thematic parcel		Quantity	%
1	Spiritual sphere		87	22%
	1.1	Spiritual qualities	41	11%
	1.2	Self-esteem	25	6%
	1.3	Mental abilities	16	4%
	1.4	Beliefs	5	1%
2	Professional activity		85	21.4%
	2.1	Professional hierarchy	22	6%
	2.2	Professional functions	23	6%
	2.3	Professional suitability	17	4%
	2.4	Professions	15	4%
	2.5	Reward/Punishment for work	5	1,4%
	2.6	Professional groups	3	0,8%
3	Social contacts		79	20%
	3.1	Family	23	6%
	3.2	Love / Hatred	24	6%
	3.3	Friendship	18	5%
	3.4	Language contacts	6	2%
	3.5	Mutual assistance	4	1%
	3.6	Social role	4	1%
4	Position in society		63	16%
	4.1	Social status	32	8%
	4.2	Wealth / Poverty	12	3%
	4.3	Fame/Ordinariness	12	3%
	4.4	Community	7	2%
5	Behavior		52	12%
	5.1	Individual Habits/ Tendencies	30	8%
	5.2	Passions/Hobbies	22	6%
6	Personal characteristics		31	9%
	6.1	Appearance	14	6%
	6.2	Energy	9	4%
	6,3	Similarity/Dissimilarity	5	2%
	6.4	Talent	3	0,5%
Total			397	100%

The analysis of English phraseological units objectifying the concept sphere of human, allows us to identify a number of characteristics related to the key concepts of Anglo-Saxon culture. These are spiritual qualities (41% of the total number of examples), social status (32%), individual habits and inclinations (30%), professional functions (34%), position occupied in the professional community (22%), and, finally, self-esteem (25%). On the periphery of the concept sphere are the characteristics least objectified in the English phraseological units, namely: reward/punishment for work done (5%), similarity/dissimilarity to someone (5%), mutual assistance (4%), social role (4%), beliefs (5%), belonging to professional groups (3%), talent (3%).

The obtained results allow us to draw a portrait of a prototypical (stereotypical) person, being con-

sidered in the context of Anglo-Saxon culture. A person is, first of all, a personality, endowed with certain spiritual qualities and a certain social status. This is a unique individual with his inherent habits and inclinations. This is a family man, capable of strong feelings. This is a specialist, occupying a certain niche in the professional hierarchy. This is a person endowed with the ability for self-analysis and self-assessment.

Conclusions. The analysis of English phraseological units related to 'human' conceptual sphere showed that the latter is represented by six domains, each of which demonstrates the ability to be further stratified into corresponding conceptual parcels. Hypothetically, the domain matrix established within the framework of this research is a universal mental construct representing the 'human' conceptual sphere in various languages. The national and cultural specificity of the English ethnic group is manifested in the lexical content of the corresponding domains and in a greater or lesser "highlighting" of individual sections of the conceptual field, which is reflected in the degree of their representation with the help of phraseological units. Within the conceptual domains, key cultural concepts are tracked, allowing us to form an idea of the characteristics of a person that are most significant for the English-speaking ethnic group. The conducted study is one of the stages of the analysis of conceptual metaphors presented in the phraseological fund of the English language. The concepts we have identified act as referents, that is, named entities. Conceptual correlates (auxiliary concepts used for comparison) are explicated in the internal form of phraseological units. This will be considered by us at the next stage of the study, which will allow us to establish the idioethnic specificity of the processes of metaphorization in the English language.

REFERENCES:

1. Armstrong J.A. National character and national stereotypes. *Society*. 1996. 33 (2). P. 48–53.

2. Baider F. Cultural stereotypes and linguistic clichés: Usefulness in intercultural competency. *International Journal for Cross-Disciplinary Subjects in Education (IJCDSE).* 2013. Vol. 4 (2). P. 1166–1171.

3. Biletska, I.O., Melnyk, N., Ponomarova, O.A., Buranova, A.V., Davydenko, A.O. Representation of Ethnicity in lexicographic discourse. *Rupkatha journal on interdisciplinary studies in humanities.* 2021. 13(1), January-march. 1-18. doi: https://dx.doi.org/10.21659/rupkatha.v13n1.

4. Bylytsia U. The cultural codes of English comparative phraseological units. *ELLIC* 2013: Івано-Франківськ: Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаника. С. 54–56.

5. Bylytsia U., Mykhailenko V. Comparative idioms of the conceptual field 'human' in language and beyond. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.* Випуск 2 (44). С. 226–229.

6. Cowie A.P. Phraseology: Theory, Analysis, and Applications. 1998. Oxford: Oxford University Press. Access mode: https://books.google.se/books/about/Phraseology.html?id=Df-iQpNMLcgC&redir_esc=y

7. Chitra F. Idioms and idiomaticity. 1996. Oxford: OUP: XVIII. 263 p.

8. Evans V., Green M. Cognitive linguistics. NY. Routledge. 2018. 856 p.

9. Glucksberg S. Understanding Figurative Language: From Metaphor to Idioms. Oxford University Press. 2008. 144 p.

10. Hockett C.F. A course in modern linguistics. N.Y: The Macmillan. 1958. 621 p.

11. Lakoff G., Kovecses Z. The cognitive model of anger inherent in American English / ed. D Holland and N Quinn. Cultural models in language and thought. 1987. Cambridge: CUP. P. 195–221.

12. Lehtonen J. Stereotypes and collective identification / ed.D. Petkova, J Lehtonrn. *Cultural stereotypes and intercultural communication. The dynamics of language process.* 1994. Tübingen: Gunter NarrVerlag. P. 173–182.

13. Melnyk N.I., Modestova T.V., Krsek O.Ye., Uschnevych S.E. The phenomenon of ethnicity in the context of linguistics and its significance in the concept of European transcultural educational centers functioning. *Journal of Language and Linguistic Studies,* 17 (3), 2021. Pp. 1392 – 1401.

14. Moze S., Emad M. Profiling idioms: A sociolinguistic approach to the study of phraseological patterns / Ed. C.G. Pastor, et al. *Computational and Corpus-Based Phraseology.* 2019. London: Springer. P. 315– 329.

15. Mykhaylenko V. Exploring English-Ukrainian contrastive phraseology. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.* 2019. Випуск 2 (42). DOI:10.24144/2663-6840/2019.2(42). P. 68–72.

16. Pastor G.C., Mitkov R. (eds.) *Computational and corpus-based phraseology: Third International Conference, Europhras Proceeding.* 2019. Malaga: Springer. XVII. 445 p.

17. Premasiri D., Ranasinghe T. BERT(s) to detect multiword expressions. *Computational and corpus-based phraseology: Proceedings of the International Conference EUROPHRAS.* 2022. Malaga. P. 110–119.

18. Richards I.A. Philosophy of rhetoric. Theory of metaphor. Oxford University Press. 1968. 205 p.

19. Skandera P. Phraseology and Culture in English. Applied Linguistics, Volume 29, Issue 1, March 2008, Pages 161–163. Access mode: https://doi.org/10.1093/applin/amn003

20. Strazny Ph. Encyclopedia of linguistics. London: Routledge. 2013. 1304 p.

UDC 811.111-342
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.22

PAUSATION OF KEYWORDS IN BRITISH POLITICAL DISCOURSE

ПАУЗАЦІЯ КЛЮЧОВИХ СЛІВ В БРИТАНСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Koval N.O.,
orcid.org/0000-0003-3976-8503
PhD, Associate Professor,
Head of Foreign Languages Department
Ukrainian-German Institute of Odesa Polytechnic National University

The article is devoted to pauses as a means of communicative emphasizing of key words in political discourse. Pauses play an important role in the rhythmic organization of a public political utterance. A pause in public speech is used as a means of attracting the attention of listeners to an important part of the message. In the flow of speech, pauses carry a certain functional load – they are divided into syntactic, logical, emphatic and hesitation pauses. As is known, syntactic pauses play an important role in syntagmatic division, logical pauses – in highlighting the semantic elements of a sentence, emphatic pauses perform the function of emotional impact, hesitation pauses indicate the speaker's uncertainty in choosing linguistic means. In a prepared political speech special pauses are used that have a deliberate character; i.e. pragmatic pauses. These are linguistically relevant pauses, the implementation of which is conditioned by the communicative intention of the speaker and is oriented toward performing the function of influence. So when studying political discourse, the issue of the peculiarities of its intonational design is particularly acute.

The above-mentioned research allows us to state the following: 1) the duration of pauses depends on the location of the phonoparagraph or utterance in which it is contained, at the beginning, in the middle or at the end of the speech; 2) there is a tendency to increase the duration of syntactic and emphatic pauses in the middle of the speech; 3) key words, especially important for achieving the perlocutionary effect, are highlighted by "double rhetorical silence"; 4) syntactic and psychological pauses are practically not used for the communicative actualization of key words; 5) the final part of the speech is characterized by the approximate uniformity of internal-syntagmatic and syntactic pauses.

We believe that further research in this area will allow us to develop algorithms for interpreting political speech based on the duration of pauses and their location.

Key words: pause, pause duration, keyword, political discourse, syntagma, communication.

Стаття присвячена паузації як засобу комунікативної актуалізації ключових слів. Важливу роль у ритмічної організації політичного дискурсу грає його паузація. Пауза у публічній мові використовується як засіб привернення уваги слухачів до важливої частини повідомлення. У потоці промови паузи несуть певну функціональне навантаження – вони діляться на синтаксичні, логічні, емфатичні та паузи коливання. Синтаксичні паузи відіграють важливу роль при синтагматичному членуванні, логічні – при виділення смислових елементів пропозиції, емфатичні виконують функцію емоційного впливу, паузи коливання вказують на невпевненість мовця при виборі мовних засобів. В підготовленій політичній промові, поряд з переліченими вище, використовуються особливого роду паузи, що мають характер навмисності, тобто прагматичні паузи. Це лінгвістично релевантні паузи, реалізація яких обумовлена комунікативною інтенцією мовця і орієнтована на виконання функції дії. Прагматична пауза, як правило, несе смислову навантаження (ствердження, привернення уваги до особливо важливих моментів висловлювання), є запланованим, її місце в текст обумовлений свідомим вибором говорить. Підсумовуючи все вищесказане, що при дослідженні політичного дискурсу особливо гостро стоїть питання про особливості його інтонаційного оформлення.

Проведене дослідження дозволяє стверджувати наступне: 1) тривалість пауз залежить від розташування висловлювання, тобто на початку, в середині чи в кінці промови; 2) спостерігається тенденція до збільшення тривалості синтаксичних та емфатичних пауз у середині мовлення; 3) ключові слова, особливо важливі для досягнення перлокутивного ефекту, виділені «подвійним риторичним мовчанням»; 4) синтаксичні та психологічні паузи практично не використовуються для комунікативної актуалізації опорних слів; 5) заключна частина промови характеризується приблизною рівномірністю внутрішньо-синтагматичних та синтаксичних пауз. Ми вважаємо, що подальші дослідження в цій галузі дозволять розробити алгоритми інтерпретації політичної промови на основі тривалості пауз та їх розташування.

Ключові слова: пауза, тривалість паузи, ключове слово, політичний дискурс, синтагма, комунікація.

In modern society, attention is being paid to political communication and, accordingly, interest in scientific problems in the field of political discourse studies is increasing. Linguists' subject of research is both general issues related to the study of the essence, structure and functions of political discourse, and more specific ones that concern specific types of political discourse, for example, discourses of national, supranational, regional identity, etc. [7, p. 156].

The relevance of the presented article is due to the focus of linguistic research on the study of British political discourse, in particular, the verbal and rhetorical strategies of British politicians, the mechanisms of generation and functioning of political texts, the speech behavior of British prime ministers, etc [1; 5; 6; 11]. Various aspects of British political discourse have been revealed which encourages the study of its essential characteristics, patterns of modeling and functioning [8, p. 80].

In the context of the new scientific paradigm, there is an interest in the implementation of linguistic units in a specific social and situational context of human communication. In this regard, public oratory, including the speech of politicians, is of great interest to the researcher. Political discourse is a special type of discourse that is implemented in the sphere of domestic and foreign policy activities. It is associated with a certain group of people – politicians – whose speech has individual characteristics, including pronunciation, but at the same time reflects the development trends of a particular language (or language variant, if we turn to the study of national-regional variants of the English language) as a whole. The speech of politicians, as it seems, is a kind of standard reflecting the norms of standard pronunciation in a given linguo-society. Due to the fact that the political establishment of the nation is represented mainly by its most educated citizens, it is logical to assume that their speech should be phonetically correct and can serve as a model. Pronunciation norms, like other language norms, are conservative and correspond to the orthoepic standard of the language spoken by the most educated part of society.

At the same time, pronunciation norms are dynamic and change due to a number of external (social) factors and internal trends in the development of the language system. It is known that the success of public speech as an oral form of communication largely depends on its intonation design. The results of many studies indicate that the success of politicians' speeches is determined, on the one hand, by the specifics of a particular speech, the corresponding stylistic and genre norms, and on the other hand, by the author's intention. It is important that all structural and substantive elements of speech are adequately designed prosodically, since it has been established that in oral speech it is intonation that serves as the key to the correct interpretation of the content of speech by the audience.

The generally accepted style of English political speech is the oratorical style, the purpose of which is to convey to the listener the speaker's thoughts, the desire to convince and win over the audience. To a large extent, this is achieved through intonation. If an oral public political speech is prepared in advance and is reproduced based on a written text, then, as a rule, it is distinguished by a moderate tempo, clear articulation and rhythmic organization (which is a consequence of constant control over speech), the presence of different types of stress on the most important parts of the utterance.

Studies by discourse scholars indicate that attention is being paid to the prosodic component of discourse [5; 8]. The prosody of a text takes a direct part in the implementation of the communicative task that indirectly faces the text, and ensures its success and communication. Among the many components of the prosody of a text, the temporal indicator is one of the most important. After all, the perception of the temporal indicator by the audience affects the interpretation of the discourse. We consider that the connection between the variability of the duration of pauses in political discourse and the location of the pause in the utterance, and the constituent part of the speech are of great importance for the actualization of keywords, which leads to the optimization of the discourse.

The subject of this article is the variability of pause duration in political discourse for the actualization of key words depending on the location of the pause in the utterance, and in the phonoparagraph at the beginning, middle or end of the speech.

The task of the article is to establish the regularities of the variability of pause duration and the influence of pause duration on the actualization of key words.

The study of tempo in English is inextricably linked to the analysis of the nature of pauses, the duration of sounding (pronunciation speed) of individual parts and the entire utterance, its rhythmic structure, that is, all intonational characteristics in which the temporal indicator finds its realization in speech [13, p. 10].

Communicative units that are larger than statements, are characterized by a constant rearrangement of communicative centers: the semantic structure of some statements turns out to be more important for creating an information continuum during the development of the discourse theme than the semantic structures of other statements. This is what forms the structure of the thematic-rhematic relations of communicative units larger than statements [14, p. 4102]. The main features of communicatively oriented functional units of the text in terms of content are their relative semantic completeness, and in terms of expression – discursive realization in the form of any supra-phrase unity or their set.

The semantic perception of speech occurs due to a certain division of the speech flow/utterance into units. One of the most powerful means of division is pausing. Pauses divide actual components (actual division), syntagms according to the degree of their importance and completeness / incompleteness (syntagmatic division), segments that in most cases do not form a semantic whole – parts of syntagms (division by hesitation pauses) [15, p. 312].

A pause as a means of intonational organization of speech is essentially a break in sound or an intonational division of the speech stream [12, p. 52]. The effect of a pause can be created in three ways: 1) stopping the signal for a certain (short) time, i.e. reducing the intensity to zero; 2) by sharp changes in the melody, tempo, intensity of the signal (which does not reach zero); by the junction of two relatively independent word combinations (without special acoustic indicators) [3, p. 67].

Thus, a pause acoustically denotes: the cessation of phonation, physiologically denotes the cessation of articulation, and phonetically it may not have the above-mentioned features. Listeners clearly perceive a pause even when the sound of the voice does not stop. Therefore, this feature has led to the differentiation of pauses into unfilled (absolute, physical) and filled (quasi-pauses, psychological) [2, p. 60-61]. According to J. Laver, the absence of unfilled (silent) and filled pauses, as well as non-linguistic extensions of linguistic elements of utterances, characterizes the so-called continuous or connected speech [15, p. 536].

The duration of a pause may depend on the following factors: 1) the size of the semantic unit (after larger units, the pause is usually longer than after shorter ones); 2) the nature of the phrases of the text, the degree of the speaker's mastery of the text, the individual characteristics of the speaker (pauses are usually short in well-structured speech and in speech containing many clichés); 3) the emotionality of the text (in emotional texts, pauses are longer); 4) the nature of the pause (a hesitation pause is usually longer than a logical pause). The duration of the pause does not exceed 2-3 seconds (the duration of the syntagm does not exceed this value) [15, p. 48]. According to the duration of pauses, they are divided into: a) short and long (dichotomous classification); b) short, medium and long (trichotomous classification); c) very short, small, medium, large, long pauses (five-digit classification) [2, p. 47].

Researchers argue that in a specific utterance, a pause can have several meanings at the same time [4]. For example, an intersyntagmatic pause can be combined with an emotional pause, if it is necessary to express the speaker's emotional state. In political discourse, a complex functioning of pausing occurs, when the pause simultaneously acts both as a means of actual division of the message, and a means of contrast of the topic and rheme of the discourse, as well as a means of ensuring corresia, and thus, actualizes the keyword [13, p. 8]. In accordance with the above-mentioned classifications and properties of pauses, we rely on a generalized classification of pauses: 1) from the point of view of physiology: breathing pauses and others; 2) from the point of view of the presence / absence of a temporal component in the composition of a pause: temporal (short, small, medium, long, long) and non-temporal (quasi-pauses); 3) from the point of view of communicative pragmatic conditionality of the location of a pause – phonetic and intersermental pauses, which are divided into pauses of the actual articulation of speech (syntactic, intersermental and predicative), psychological pauses and pauses of hesitation.

The temporal indicator is pausing and total duration of the sounding of phonetic paragraphs at the beginning, middle and end of a political speech. We proceed from the fact that the linear nature of the development of discourse implies some changes in the duration of pauses at the beginning, middle and end of the speech. In order to attract attention of the audience at the beginning of the speech, the pauses should be longer. In the middle of the speech, according to the speech algorithm proposed by Aristotle, the pauses should be even longer in order to give the audience the opportunity to check the correctness of their predictions on the one hand, and to achieve the effect of «false expectations» on the part of the speaker, on the other hand. At the end of the speech, where the previous statements are usually summarized and conclusions are drawn, the pauses are even longer, this helps the audience identify with the speaker's ideas, as if they let them pass through them.

The temporal indicator of speech is of great importance for the transmission of the array of extralinguistic components of discourse. After all, the acceleration and deceleration of the pace of speech, the variability of the duration of pauses indicate the attitude of the speaker to the information that he / she transmits. In political discourse, this is of extraordinary importance. In political discourse, the temporal indicator is one of the most important means of contrast / opposition of lexical units with zero stylistic marking (theme of discourse) and the rhematic component of the message [10]. A feature of political discourse is that the thematic component of the message, when presented again, usually becomes a key word, which is highlighted either by a pause or by a combination of prosodic means (terminal tone and pause, for example). Sometimes key words are highlighted by "double rhetorical silence" [9]. This technique allows, firstly, to create a solemn impression of the speech, and secondly, to give the audience the opportunity to "anticipate" the appearance of the key word and figure out its meaning for themselves.

Key words allow, provided that the background knowledge of the speaker and the audience is the same,

to predict the optimal interpretation of the message by the addressee on the one hand, and the possibility of pronouncing this interpretation by the speaker, which makes it possible to make the necessary adjustments to encoding of the message during communication. To verify the above provisions, we have chosen the speech of Her Majesty Queen Elizabeth II at the opening of the session of the British Parliament. The total duration of the speech recording is 20 minutes. The computer program WINCecil was used to measure the duration of pauses in this speech.

«My Government's priority | has always been to secure the United Kingdom's departure from the European Union on 31 October|| . My Government | intends to work towards a new partnership with the European Union | , based on free trade and friendly cooperation ||. My Ministers | will work to implement new regimes for fisheries |, agriculture and trade |, seizing the opportunities that arise from leaving the European Union || . An immigration bill |, will lay the foundation for a fair, modern and global immigration system ||. Steps will be taken | to provide certainty, stability and new opportunities for the financial services and legal sectors ||.

My Government's new economic plan | will be underpinned by a responsible fiscal strategy |, investing in economic growth | while maintaining the sustainability of the public finances ||. Measures will be brought forward | to support and strengthen the National Health Service |, its workforce and resources|, enabling it to deliver the highest quality care ||. New laws | will be taken forward | to help implement the National Health Service's Long Term Plan in England |, and to establish an independent body to investigate serious healthcare incidents ||. My Government | will bring forward proposals | to reform adult social care in England | to ensure dignity in old age ||. My Ministers | will continue work to reform the Mental Health Act | to improve respect for, and care of those receiving treatment ||. A new duty | will be placed on public sector bodies |, ensuring they work together to address serious violence ||. Police officers | will be provided with the protections they need | to keep the population safe||. They will also be awarded the power | to arrest individuals who are wanted by trusted international partners ||. My Government | will bring forward measures | to protect individuals, families and their homes||. Legislation will transform the approach | of the justice system and other agencies to victims of domestic abuse |, and minimize the impact of divorce |, particularly on children ||. My Ministers | will continue to develop proposals | to improve internet safety |, and will bring forward laws | to implement new building safety standards ||».

Analysis of the speech using special computer programs for acoustic analysis showed that the duration of intra-syntagmatic pauses is from 0.100 to 0.800 ms, and the duration of syntactic pauses is from 2200 to 2600 ms. The duration of thematic-rhematic pauses is on average 0.500 ms. Key words are practically not highlighted by special rhetorical techniques, such as, for example, "rhetorical silence", when the key word is highlighted by two pauses. In the middle of the speech, this indicator changed.

"My Ministers will ensure | (0,500 мс) that all young people have access to an excellent education | (0,400 мс), unlocking their full potential and preparing them for the world of work. || (2,000 мс) My Government | (0,100 мс) will take steps to make work fairer | (0,300 мс), introducing measures that will support those working hard || (0,800 мс). To help people plan for the future | (0,800 мс), measures will be brought forward | (0,500 мс) to provide simpler oversight of pensions savings || (1,000 мс). To protect people's savings for later life | (0,800 мс), new laws will provide greater powers | (0,400 мс), to tackle irresponsible management of private pension schemes || (1,000 мс). To ensure | (0,300 мс) that the benefits of a prospering economy reach every corner of the United Kingdom | (0,800 мс), my Ministers will bring forward a National Infrastructure Strategy || (1,000 мс). This will set out a long-term vision | (1,000 мс) to improve the nation's digital | (0,500), transport and energy infrastructure || (2,500 мс). New legislation | (0,300 мс) will help accelerate the delivery of fast | (0,400), reliable and secure broadband networks to millions of homes || (2,500 мс).

An aviation bill | (0,500 мс) will provide for the effective and efficient management of Unmanned Aircraft Bill || (3,000 мс). Proposals on railway reform | (0,800 мс) will be brought forward || (1,000 мс). A white paper | (0,500 мс) will be published to set out my Government's ambitions for unleashing regional potential in England | (2,500 мс), and to enable decisions that affect local people to be made at a local level || (3,500 мс). My Government | (0,100 мс) is committed to establishing the United Kingdom as a world-leader in scientific capability and space technology || (3,000 мс). Increased investment in science | (0,300 мс) will be complemented by the development of a new funding agency | (0,500 мс), a more open visa system (0,800 мс), and an ambitious national space strategy || (3,500 мс).

My Ministers remain committed | (0,500 мс) to protecting and improving the environment for future generations || (1,000 мс). For the first time | (0,300 мс), environmental principles will be enshrined in law || (2,500 мс). Legislation will also create new

environmental improvement targets || (3,500 мс). A new, world-leading independent regulator | (0,500 мс) will be established in statute to scrutinize environmental policy and law | (1,500 мс), investigate complaints and take enforcement action || (3,500 мс). Proposals will also be brought forward | (1,000 мс) to protect the welfare of animals | (0,600), including banning imports from trophy hunting || (3,500 мс). My Ministers | (0,300 мс) will bring forward measures | (0,800 мс) to support citizens across all the nations of the United Kingdom (1,500 мс)" ||.

In comparison with the beginning of speech, the indicators change as follows. The duration of intra-syntactic pauses is from 0.500 to 1.100 ms, and the duration of syntactic pauses is from 2.500 to 3000 ms. The duration of thematic-rhematic pauses is on average 0.500 ms. It should be noted that the duration of pauses between phonoparagraphs is practically equal to the duration of pauses between syntagms, which indicates that the speaker combines individual phonoparagraphs into a separate communicative block. In the middle of a speech, some words are sometimes, depending on the semantic load and the relative importance of the key word for the further interpretation of the discourse, highlighted by the so-called «rhetorical silence».

"My Government | (0,300 мс) remains committed to working with all parties in Northern Ireland | (1,500 мс) to support the return of devolved government and to address the legacy of the past || (1,500 мс). My Government | (0,200 мс) will take steps to protect the integrity of democracy | (2,500 мс) and the electoral system in the United Kingdom || (1,500 мс). My Government | (0,100 мс) will continue to invest in our gallant Armed Forces || (1,000 мс). My Ministers | (0,300 мс) will honor the Armed Forces Covenant and the NATO commitment | (0,500) to spend at least two per cent of national income on defense || (2,500 мс).

As the United Kingdom leaves the European Union (0,500 мс), my Government will ensure (0,200 мс) that it continues to play a leading role in global affairs (1,500 мс), defending its interests and promoting its values (1,500 мс). My Government | (0,100 мс) will be at the forefront of efforts (0,300) | to solve the most complex international security issues || (1,000 мс). It will champion global free trade and work | (0,500 мс) alongside international partners to solve the most pressing global challenges || (2,500 мс). It will prioritize | (0,200 мс) tackling climate change and ensuring that all girls | (0,200 мс) have access to twelve years of quality education || (1,000 мс). I pray | (0,200 мс) that the blessing of Almighty God | (0,100 мс) may rest upon your counsels || (1,500 мс)".

At the end of the speech, the duration of pauses changes again. The duration of intra-syntagmatic pauses on average does not exceed 0.500 ms, and the duration of syntactic pauses is from 1.500 to 2.500 ms. The duration of thematic-rhematic pauses is on average 0.200 ms. We explain this by the fact that at the final stage of the speech the main task of the speaker is to accumulate all the previous content of the message, therefore the temporal component of the pause tends to increase only at the junction of phonoparagraphs in order to contrast the content and enhance the impact on the audience. In this case, double rhetorical silence was used to emphatically highlight the key word.

Conclusions. The study has showed that syntactic pauses are practically not used as a marker of the communicative actualization of a keyword due to the predictability of the appearance of such a pause in the text. It should be noted that hesitation pauses are also rarely used to highlight keywords. The most frequent are intersyntagmatic and intrasyntagmatic pauses, the latter being used to create the effect of "rhetorical silence".

The above-mentioned research allows us to state the following: 1. The duration of pauses depends on the location of the phonoparagraph or utterance in which it is contained, at the beginning, in the middle or at the end of the speech.

2. There is a tendency to increase the duration of syntactic and emphatic pauses in the middle of the speech, while the duration of intra-syntagmatic pauses may vary depending on the speaker's intention and his attitude to the information contained in the utterance.

3. Key words, especially important for achieving the perlocutionary effect, are highlighted by "double rhetorical silence".

4. Syntactic and psychological pauses are practically not used for the communicative actualization of key words. At the same time, internal-syntagmatic pauses are used to create the effect of "rhetorical silence".

5. The final part of the speech is characterized by the approximate uniformity of internal-syntagmatic and syntactic pauses. We believe that further research in this area will allow us to develop algorithms for interpreting political speech based on the duration of pauses and their location.

REFERENCES:

1. Алексієвець О. Історія та сучасність політичної лінгвістики. Україна – Європа – Світ : міжнародний збірник наукових праць. Тернопіль : ТНПУ, 2012. Вип. 9. С. 248–255.

2. Багмут А.Й. Інтонація як засіб вираження інформаційного центру у складнопід рядному реченні. *Інтонація як мовний засіб вираження думки:* 36. наук. праць. К., 1975. 282 с.

3. Багмут А.Й., Борисюк І.В., Олійник Г.П. Інтонація як засіб мовної комунікації. К., Наукова Думка. 1980. 244 с.

4. Калита А.А. Актуалізація емоційно-прагматичного потенціалу висловлення : монографія. Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. 320 с.

5. Ковальова О. Політичний дискурс: Сучасні лінгвістичні інтерпретації. Актуальні питання гуманітарних наук. Вип 27. Том 2, 2020. С. 101 – 107.

6. Лукіна Л.В Політичний дискурс: сутність та особливості застосування *Науковий журнал «Політікус».* Випуск 2. 2021 С. 75–80.

7. Серажим К. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність [на матеріалах сучасної газетної публіцистики] : монографія / за ред. В. Різуна. Київ : Нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2002. 392 с.

8. Соколовська С. Політичний дискурс Великої Британії: когнітивний аспект. *Studia Philologica* (Філологічні студії): зб. наук. праць Вип. 2. 2014. С. 80–83.

9. Dijk T. van. What is political discourse analysis? Belgian Journal of Linguistics. 1997. № 11. P. 11–52.

10. Dijk T. van. Political Discourse and Political. [Access mode: URL: http://www.let.uva.nl/~teun/]

11. Horbenko N. Yu. Political discourse: definition, features and functions. *Актуальні проблеми філософії та соціології.* 2023. 166–170.

12. Kalyta A. Problem of Studying Speech Pauses' Energetic Potential. *II International Linguistics Conference Linguistics (Poland, Lublin, 6–7 November 2014), Linguistics Beyond and Within: Challenging Ideas and Innovative Applications*. Pp. 51–53.

13. Kalyta, A. Methodology of Emotional-and-Pragmatic Potential Visualization of Individual's Thinking-and-Speaking Processes. *Збірник матеріалів V Круглого столу з міжнародною участю «Сучасні тенденції фонетичних досліджень» (22 квітня 2021 р., Київ).* Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2021. С. 6–11.

14. Laver J. Speech. In Asher, R. E.; Simpson, J. M. Y. (eds.). Encyclopedia of Language and Linguistics. Vol. 8. 1993. Oxford, England: Pergamon. pp. 4101–4109.

15. Laver J. Principles of Phonetics. Cambridge University Press. Online publication date: June 2012. 707 p.

УДК 811.111’37’42
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.23

ПОНЯТІЙНІ ОЗНАКИ АНГЛОМОВНОГО ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО КОНЦЕПТУ TEXTILE

NOTIONAL FEATURES OF THE ENGLISH LINGUOCULTURAL CONCEPT TEXTILE

Ковальова К.О.,
orcid.org/0000-0002-9734-5667
викладач кафедри іноземних мов
Національного університету «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена дослідженню понятійних ознак лінгвокультурологічного концепту TEXTILE в англійській мові. Роботу виконано в межах когнітивної наукової парадигми, зокрема, лінгвоконцептології та лінгвокультурології. Визначається факт недостатньої вивченості вищезазначеного концепту в лінгвістичному напрямі, попри велику кількість концептуальних досліджень загалом та зацікавленість дослідників інших галузей у текстилі як об’єкті декоративно-прикладного мистецтва. Першим етапом вивчення концепту, який окреслює мету даної розвідки, є виявлення його понятійних ознак, тобто тих, що об’єктивуються у словникових значеннях. Задля їх виявлення була використана методика компонентного аналізу на основі структурного методу. Матеріалом дослідження слугували загальні тлумачні словники англійської мови та англомовні спеціальні словники текстильної термінології. Проведений компонентний аналіз дефініцій словників дав змогу визначити, що основні понятійні ознаки лінгвокультурологічного концепту TEXTILE у сучасній англійській мові можуть бути розподілені за двома групами: 1 – ОБ’ЄКТ та 2 – АТРИБУТ. До першої групи належать наступні ознаки: cloth, fabric, fiber, filament, yarn, manufactured products, garments, waste, lace, embroidery, rug; до другої – woven (weaving), knit (knitting), made by hand or machine, business, in large quantities, staple, suitable for conversion, nonwoven, natural, manufactured, flexibility, drape, spinnable, felted та crocheted, загальною кількістю 27 одиниць. Відзначається поступове збільшення об’єму структури концепту за рахунок виникнення нових семантичних компонентів, що відображаються в тлумаченнях термінологічних словниках. Перспектива розпочатого дослідження вбачається у подальшому вивченні вербалізованого концепту TEXTILE в англомовній фразеологічній картині світу.

Ключові слова: концепт, лінгвокультурологічний концепт, понятійна ознака, компонентний аналіз, textile.

The article is dedicated to the investigation of the notional features of the linguocultural concept TEXTILE in the English language. The investigation has been done within the framework of the cognitive scientific paradigm, namely, linguoconceptology and linguoculturology. Despite a large number of conceptual studies in general and the interest of researchers from other fields in textiles as an object of decorative and applied arts, the fact of insufficient linguistic research of the above-mentioned concept is highlighted. The first stage of the conceptual research, that defines the purpose of this investigation, is to identify its notional conceptual features, which are objectified in dictionary definitions. To identify them, the procedure of componential analysis based on the structural method was employed. The research was based on general explanatory dictionaries of the English language and dictionaries of textile terminology. The conducted componential analysis of dictionary definitions allowed us to determine the fact that the main notional features of the linguocultural concept TEXTILE in modern English can be divided into two groups: 1 – OBJECT and 2 – ATTRIBUTE. The first group includes such features, as cloth, fabric, fiber, filament, yarn, manufactured products, garments, waste, lace, embroidery, rug; the second group includes the following ones: woven (weaving), knit (knitting), made by hand or machine, business, in large quantities, staple, suitable for conversion, nonwoven, natural, manufactured, flexibility, drape, spinnable, felted and crocheted, 27 features in total. There is a gradual expansion in the volume of the concept structure due to the emergence of new semantic components reflected in the definitions of terminological dictionaries. The prospect of the research is seen in further investigation of the verbalised concept of TEXTILE in the English phraseological worldview.

Key words: concept, linguocultural concept, notional feature, componential analysis, textile.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку науки важливим стає подолання однобічного підходу до наукових досліджень шляхом виходу за дисциплінарні, системні межі, визначається недоцільність дискусій щодо абсолютної автономії будь-якої з галузей знань, адже результати вирішення завдань однієї дисципліни, залучаючи результати досліджень інших областей, надають підґрунтя для розробки системи вирішення проблем суміжної галузі. Таким чином, міждисциплінарні сфери, їх підходи та методи пізнання стають ключовими для розвитку сучасної науки.

Прикладом таких сфер є *когнітологія*. Як одна з найсучасніших галузей мовознавства когнітологія виникає в 70-х роках XX ст. [4, с. 65]. Вже в 1989 році на її базі виникає *когнітивна лінгвістика* як один з основних напрямів вивчення мови. За твердженням О. Селіванової, вона вивчає мову як засіб отримання, зберігання, обробки, переробки й використання знань, спрямована на дослідження способів концептуалізації й категоризації певною мовою світу дійсності та внутрішнього рефлексивного досвіду [5, с. 365]. Цей напрям має широкий спектр завдань, але одним

з головних є аналіз структур зберігання знань про мову та у мові, а також тих, до яких апелює мовленнєва діяльність [4, с. 70]. Наприкінці 90-х рр. XX ст. у складі когнітивної лінгвістики виокремилася нова галузь – *лінгвоконцептологія*, головним поняттям якої є *концептуалізація* [5, с. 403], завдяки якому стає можливим опис засобів репрезентації знань.

З огляду на складність та багатовимірність поняття «концепт», термін не має єдиного чіткого та однозначного тлумачення. Як зазначає І. Голубовська, на сучасному етапі розвитку лінгвістики можна виділити два основних підходи щодо тлумачення терміна *концепт:* 1) концепт як загальне поняття (традиційне розуміння); 2) концепт як комплекс культурно детермінованих уявлень про предмет [1, с. 89]. Іншим дослідником наводиться наступне визначення, відзначаючи, що "під концептом розуміється сукупність закріплених ознак, які використовуються для опису фрагменту світу або частини такого фрагменту" [4, с. 215]. В свою чергу М. Полюжин демонструє різнобічний розгляд терміну "концепт": 1. У ширшому – *лінгвокогнітивному* розумінні – концепт розглядається як уявлення про ті смислові ознаки, якими оперує людина у процесі мислення та які відображають зміст досвіду й "квантів" структурованих знань, набутих нею у процесі її пізнавальної діяльності. 2. Концепт як *психолінгвістичне* явище – це перспективно-афективне утворення динамічного характеру, що спонтанно функціонує в пізнавальній діяльності індивіда й підпорядковується закономірностям психічного життя людини. 3. Концепт як *лінгвокультурне* явище – це одиниця, призначення якої полягає в об'єднанні в єдине ціле наукових пошуків у галузі культури, свідомості й мовознавчих студій. Такий концепт є культурно детермінованим виразником свідомості, зафіксованим у мові [3, с. 217].

Щодо структури концептів, варто відзначити її складність та багатошаровість. Існують різні напрями дослідження структури концептів: *когнітивного-епістемологічний* та *системно-ієрархічний*, представники яких беруть за основу будову концепту, його функціонування, розвиток, впорядкування його елементів [6, с. 129].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Однак, незмінним для всіх є той факт, що для отримання цілісного, всеосяжного уявлення про концепт його дослідження необхідно розпочати з аналізу його виникнення та розвитку семантичного складу. Так, серед основних структурних ознак лінгвокультурного концепту, окрім внутрішньої форми (етимології), у його складі лінгвісти виділяють і понятійну складову, що відображає його дефініційну структуру. На цьому етапі дослідження концептів ключовими є методики етимологічного та компонентного аналізу.

В сучасній науковій лінгвістичній літературі до певного часу були відсутні дослідження концепту TEXTILE. Концептуальний аналіз ми розпочали з вивчення внутрішньої форми зазначеного концепту, тобто виявили лексичні одиниці, що слугували основою його найменування [2, с. 36].

Постановка завдання. Наступним кроком дослідження є визначення поняттєвої складової шляхом аналізу значень лексеми "textile", що окреслює **мету даної розвідки** – виокремити понятійні ознаки лінгвокультурологічного концепту TEXTILE в англійській мові. Досягнення зазначеної мети вбачаємо можливими через вирішення наступних **завдань**: дослідити історію розвитку концепту в англійській мові, проаналізувати словарні тлумачення лексеми "textile", провести дефініційний аналіз досліджуваного концепту.

Під понятійними ознаками концепту розуміються ознаки, об'єктивовані у словникових значеннях. Методика компонентного аналізу, що використовується під час їх виявлення, полягає в роздробленні варіантів значення слова – семем, на їх мінімальні смислові складові одиниці – семи. Тож для виявлення понятійних ознак у структурі досліджуваного концепту був проведений лексикографічний аналіз, а саме – були розглянуті дефініції загальних тлумачних словників англійської мови та спеціальних англомовних словників текстильної термінології.

Виклад основного матеріалу. Текстиль як один із найдавніших видів художньої діяльності, тісно пов'язаного з історією і побутом народу, довгий час привертає увагу істориків, етнографів, археологів, дизайнерів, але залишився без належного дослідження з богу лінгвістів. Багата історія виникнення текстилю та розвитку технологій його виробництва обумовлює підвищений інтерес до вивчення динаміки семантичної модифікації значення лексеми "textile". Спираючись на проведений нами етимологічний аналіз вищезазначеного концепту, можемо зазначити, що зазначена лексема входить в ужиток на початку XVII століття у значенні *[woven, that can be woven; a web, canvas, woven fabric, cloth, something woven],* тобто *тканий; тканий виріб, полотно, тканина, сукно, щось ткане*. З розвитком текстильної індустрії досліджуване поняття зазнає вагомих змін в тлумаченні: первісно позначає *тканину*, з плином часу – *волокна та нитки; пряжа сама по*

собі (з натуральних або штучних волокон); тканини, виготовлені з волокон та ниток; а також одяг, вироблений із певної тканини; що свідчить про факт збільшення об'єму структури концепту TEXTILE [2, с. 39].

З огляду на різну специфіку лексикографічних джерел, вважаємо за доцільне поділити дослідження на два етапи. Таким чином, першим етапом вивчення понятійних ознак зазначеного концепту стає аналіз тлумачних словників. На цьому етапі було проаналізовано 5 словників.

Так, розглянемо тлумачення терміну "textile" основних словників англійської мови:

Кембриджський словник визначає лексему так: a cloth made by hand or machine: *She makes a big profit from selling waste material to textile companies*. Словник подає загальне тлумачення – *тканина, виготовлена вручну або машиною*, однак, додає використання лексеми в бізнес дискурсі: a cloth made by hand or machine in large quantities: *The company is a major exporter of textiles and clothing*. В цьому контексті актуалізується ознака *велика кількість/об'єм* виготовлення. Метод виготовлення – *ткацтво*, також виділяється як одна з основних ознак: a cloth, esp. one that is woven: *Imports of textiles rose last year* [7].

Collins Online Dictionary визначає її наступним чином: Textiles are types of cloth or fabric, especially ones that have been woven: *...decorative textiles for the home* [8]. Collins Dictionary серед основних ознак вказує *cloth*, *fabric* та *woven*, що певним чином збігається з визначенням попереднього словника.

Online Oxford dictionary в свою чергу тлумачить лексему так: any type of cloth made by weaving or knitting: *…a factory producing a range of textiles* [12]. Серед вже виявлених ознак *cloth* та *weaving (woven)* у визначенні Оксфордського словника з'являється ще одна – *knitting (в'язання)*.

Наступним розглянемо визначення Longman Dictionary of Contemporary English, який надає таке тлумачення досліджуваної лексеми: any type of woven cloth that is made in large quantities – used especially by people in the business of making clothes: *Their main exports are textiles, especially silk and cotton* [10]. Наразі об'єктивується ознака, що була імплікована у визначенні Cambridge Dictionary – *business*.

Webster's Dictionary наводить таке визначення лексеми: a woven or knit cloth: *They import fine silk* textiles *from China* [13].

Можемо відзначити фактично однаковий семний склад вищезазначених семем, що дозволяє виокремити наступні понятійні ознаки концепту TEXTILE: *cloth, fabric, woven, knit*. Майже кожна семема позначає виткану (*woven*) тканину.

Однак, Webster's Dictionary водночас надає дефініцію, що містить такі понятійні ознаки, як: *fiber, filament, yarn*:

"**Textile**: a fiber, filament, or yarn used in making cloth" [13]. Вперше ми бачимо виявлення семантичного розвитку лексеми – *волокно, нитка або пряжа, що використовуються для виготовлення тканини*, що згодом проявиться в тлумаченнях спеціалізованих словників.

Вже по закінченню дослідження на першому етапі стає можливим дійти висновка, що виділені репрезентанти концепту можна поділити на дві групи:

1. ОБ'ЄКТ – *cloth, fabric, fiber, filament, yarn*;

2. АТРИБУТ – *woven (weaving), knit (knitting), made by hand or machine, business, in large quantities*.

Другий етап дослідження – аналіз спеціальних словників текстильної термінології. На цьому етапі було проаналізовано два словники.

Спеціальні англомовні термінологічні словники надають більш широке визначення лексеми "textile", у порівнянні з загальними англомовними тлумачними словниками:

Так, Dictionary of Fiber and Textile Technology надає наступну низку визначень: originally, a woven fabric; now applied generally to any one of the following:

1. Staple fibers and filaments suitable for conversion to or use as yarns, or for the preparation of woven, knit, or nonwoven fabrics, тобто *штапельні волокна та нитки, придатні для перетворення в пряжу або використання в якості пряжі, а також для виготовлення тканих, трикотажних або нетканих матеріалів*.

2. Yarns made from natural or manufactured fibers – *Пряжа, виготовлена з натуральних або штучних волокон*.

3. Fabrics and other manufactured products made from fibers as defined above and from yarns – *Тканини та інші промислові вироби, виготовлені з волокон, як визначено вище, та з пряжі*.

4. Garments and other articles fabricated from fibers, yarns, or fabrics when the products retain the characteristic flexibility and drape of the original fabrics – *Одяг та інші вироби, виготовлені з волокон, пряжі або тканин, коли вироби зберігають характерну гнучкість і драпірування оригінальних тканин* [9].

Таким чином, стає наочним розширення лексичного значення лексеми "textile". Термінологічний словник не обмежується зазна-

ченням таких ознак, як *тканина, пряжа, в'язання,* тощо, що спостерігається в загальних тлумачних словниках. Він специфікує як об'єкт виробництва, так і методи. До понятєвих ознак концепту дадаються наступні: *staple, suitable for conversion, nonwoven, natural fibers, manufactured fibers, manufactured products, garments, flexibility* та *drape.*

Ще один термінологічний словник, Louis Harmuth Dictionary of Textiles, визначає досліджувану лексему так:

1. All spinnable fibres and their wastes – *Усі прядільні волокна та їх відходи*;

2. All laces, embroideries, rugs and woven, felted, knitted and crocheted fabrics – *Всі мережива, вишивки, килимки і ткані, повстяні, трикотажні вироби та вироби, зв'язані гачком* [11].

До низки понятєвих ознак концепту виявлених при вивченні дефініцій вищезазначеного термінологічного словника додаються: *spinnable, waste, lace, felted, embroidery, rug* та *crocheted*.

Така кількість визначень поняття "textile" вказує на те, що зміст та обсяг концепту постійно збільшується за рахунок появи нових характеристик, що призводить до появи більшої кількості понятійних ознак концепту. Ключовою причиною виникнення нових характеристик є стрімкий розвиток науки та технологій – винахід ткацьких станків, барвників, нових типів волокон. Варто зазначити, що вищезгадані семантичні модифікації поняття "textile", що призвели до збільшення семемного складу слова, відбуваються за рахунок метонімічного зсуву на основі перенесення найменування виробу на матеріал, що проявляється в парі визначень *тканина – волокна/нитки*, а також перенесення найменування матеріалу на виріб – *тканина – одяг*.

Семемний аналіз досліджуваної лексеми в спеціальних англомовних словників текстильної термінології збільшує ряд понятійних ознак концепту TEXTILE як групи ОБ'ЄКТ: *manufactured products, garments, waste, lace, embroidery, rug*, так і групи АТРИБУТ: *staple, suitable for conversion, nonwoven, natural, manufactured, flexibility*, *drape, spinnable, felted* та *crocheted*.

Висновки. Проведений компонентний аналіз дефініцій загальних тлумачних словників англійської мови та спеціальних англомовних термінологічних словників показав, що основні понятійні ознаки лінгвокультурологічного концепту TEXTILE у сучасній англійській мові можуть бути розподілені за двома групами:

1. ОБ'ЄКТ: *cloth, fabric, fiber, filament, yarn, manufactured products, garments, waste, lace, embroidery, rug*.

2. АТРИБУТ: *woven (weaving), knit (knitting), made by hand or machine, business, in large quantities, staple, suitable for conversion, nonwoven, natural, manufactured, flexibility*, *drape, spinnable, felted* та *crocheted*, загальною кількістю 27 одиниць.

Історичні чинники, розвиток науки та технологій текстильної промисловості призвели до динамічного семантичного розвитку лексеми "textile", розширення її лексичного значення.

Перспективою подальшого дослідження вважаємо розгляд засобів вербалізації концепту TEXTILE в англомовній фразеологічній картині світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу. Київ : Логос, 2004. 284 с.
2. Ковальова К.О. Мотивуючі ознаки лінгвокультурологічного концепта TEXTILE в англійській мові. *Записки з романо-германської філології*. 2022. Випуск 1 (48). С. 33-40.
3. Полюжин М.М. Поняття, концепт та його структура. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2015. Вип. 4. С. 214-224
4. Селіванова О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики. Київ, 1999. 148 с.
5. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. Полтава: Довкілля-К, 2008. 712 с.
6. Шевченко О.М. Поняття концепту в сучасній перекладознавчій парадигмі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2021. Т. 4, № 48. С. 128-131.
7. Cambridge Dictionary URL: https://dictionary.cambridge.org/
8. Collins Online Dictionary URL: https://www.collinsdictionary.com/
9. Dictionary of Fiber and Textile Technology. Kosa, 7th edition, 1999. 258 p.
10. Longman Dictionary of Contemporary English URL: https://www.ldoceonline.com/
11. Louis Harmuth Dictionary of Textiles. Fairchild publishing company, New York, 1915. 175 p.
12. Online Oxford dictionary URL: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/
13. Webster's Dictionary URL: https://www.merriam-webster.com

УДК 811.11:81'25
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.24

ВІДТВОРЕННЯ ЧАСУ І ПРОСТОРУ В НІМЕЦЬКОМУ ІСТОРИЧНОМУ РОМАНІ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

REPRODUCTION OF TIME AND SPACE IN THE GERMAN HISTORICAL NOVEL IN UKRAINIAN TRANSLATION

Лєпухова Н.І.,
orcid.org/0000-0001-7476-559X
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри прикладної лінгвістики
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Статтю присвячено дослідженню вербалізації категорій часу і простору в німецькому історичному романі та особливостей відтворення лексичних одиниць на позначення цих категорій українською мовою.

Час і простір – фундаментальні, загальні категорії, нерозривно пов'язані між собою, які визначають матеріальне буття і людське існування зокрема. Фундаментальність цих категорій у науці зумовлює їх дослідження різними науковими галузями: від філософії древнього світу до сучасної квантової фізики.

Для представленого дослідження релевантним є аналіз часу і простору з точки зору філології, аналіз засобів їх вербалізації у художній літературі. Історичний роман у цьому сенсі є найбільш продуктивним жанром художньої літератури, оскільки його специфіка передбачає тісне поєднання часових і просторових характеристик при зображенні певних історичних подій, швидку зміну часових і просторових характеристик та їх взаємозалежність задля занурення читача в іншу історичну дійсність. Матеріалом дослідження слугує німецькомовний роман Еріха Марії Ремарка «Чорний обеліск» та його переклад українською мовою, виконаний перекладачем Євгеном Поповичем. Час та простір у романі, який є автобіографічним, відповідають реальним історичним подіям, котрі реалізуються крізь призму картини світу героя твору, його спогадів та переживань. У статті проаналізовано загальні характеристики і лексико-семантичні засоби відтворення темпоральності і локальності в мові, визначено основі мовні засоби представлення часу і простору в німецькому історичному романі і прийоми перекладу таких засобів з німецької мови українською мовою. Стаття містить велику кількість прикладів, які ілюструють використання того чи іншого перекладацького прийому.

Ключові слова: час, простір, темпоральність, локальність, переклад, прийоми перекладу.

The article is devoted to studying the verbalization of the time and space categories in the German historical novel and the features of the reproduction of lexical units to designate these categories in the Ukrainian language.

Time and space are fundamental, general categories, inextricably linked with each other, determining material being and human existence in particular. The fundamental nature of these categories in science determines their study in various scientific fields: from the philosophy of the ancient world to modern quantum physics.

For the presented research, it is relevant to analyze time and space from the point of view of philology and the means of their verbalization in fiction. The historical novel in this sense is the most productive genre of fiction, since its specificity implies a close combination of temporal and spatial characteristics when depicting certain historical events, a rapid change in temporal and spatial characteristics and their interdependence to immerse the reader in another historical reality. The material of the study is the German-language novel by Erich Maria Remarque "The Black Obelisk" and its translation into Ukrainian, made by the translator Yevhen Popovych. Time and space in the novel, which is autobiographical, correspond to real historical events that are realized through the prism of the protagonist's worldview, memories and experiences. The article analyzes the general characteristics and lexical-semantic means of reproducing temporality and locality in the language, identifies the main linguistic means of representing time and space in the German historical novel and the techniques of translating such means from German into Ukrainian. The article contains a large number of examples illustrating the use of a particular translation technique.

Key words: time, space, temporality, locality, translation, translation techniques.

Постановка проблеми. Час і простір є початковими координатами людського існування, загальними категоріями матеріального буття, які постійно перебувають в полі зору дослідників. Актуальність вивчення часу і простору зумовлена шириною і багатогранністю цих наукових понять. Дослідження у галузі філології та перекладознавства сприятиме аналізу їх конкретизації у мові і способів відтворення при перекладі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Час і простір вивчаються різними науками, оскільки вони є найважливішими категоріями людського мислення. Цій темі присвячено безліч праць вчених: фізиків, філософів, лінгвістів. Часто відмічається тісний взаємозв'язок між цими двома категоріями. С. Цеман обґрунтовує цей зв'язок з лінгвістичної точки зору. Вона виходить з того, що просторова система координат утворена трьома логічними сутнос-

тями: об'єктом локалізації (локатум), об'єктом, який використовується для вказівки місцезнаходження локатума (релатум) і початком системи координат, що визначає перспективу, з якої розглядаються локатум і релатум [11, с. 161]. Час характеризується відмінностями у відносинах між трьома точками на часовій шкалі, а саме точкою події, точкою говоріння і точкою співвідношення [11, с. 160]. Таким чином, в основі просторової і часової систем координат лежать співвідносні точки відліку.

З іншого боку, деякі фахівці схильні підкреслювати різницю між простором і часом. Анна Мозер підкреслює, що час незворотньо рухається від минулого до сьогодення. Трьома важливими характеристиками часу є момент часу, тривалість і напрямок. У просторі можна рухатися в різних напрямках, а в часі лише в одному. Час рухається і без годинника, але простір існує лише у взаємозв'язку з об'єктами [9, с. 132].

Постановка завдання. Час і простір складають три логічні сутності: точка події, точка говоріння і точка співвідношення [11, с. 161]. І простір, і час залежні від третьої сутності – мовця, що є центром комунікації. Місце, де він знаходиться, і час, в який він здійснює дію, служать орієнтирами для слухача. При цьому актуальний мовець не обов'язково є необхідною точкою відліку, завжди потрібно мати на увазі реальний момент говоріння. Особливо наочно це демонструється в літературі, де при вказівці на час дії потрібно виходити не з позиції автора-оповідача, а з позиції героя, про якого оповідач повідомляє. Особливо це стосується перекладу. На що повинен орієнтуватися перекладач при відтворенні категорії часу: на час створення твору чи час, представлений у творі?

Метою статті є дослідження засобів вербалізації категорій часу і простору в німецькому історичному романі та особливостей відтворення лексичних одиниць на позначення цих категорій українською мовою.

Виклад основного матеріалу. Для відтворення темпоральності в мові існує безліч засобів. Вони можуть бути прямими і непрямими, імпліцитними і експліцитними. Одне тимчасове поняття може бути виражене по-різному в різних мовах, і, відповідно, існує безліч засобів для вираження часу в межах однієї мови. Ці способи варіюються від використання лексичних та граматичних маркерів часу до автоматичного визначення в найбільш зрозумілих трактуваннях, виразів, що лежать поза часом, і задіяння свідомого активного втручання адресата в часовий контекст ситуації.

Граматичними маркерами часу є час, вид, модальність, лексичними маркерами – обставини часу, темпоральні конектори, інші частинки та очевидні маркери [1, с. 130]. На додаток до цих очевидних засобів, присутніх в лексиці і граматиці, існують також прагматичні засоби. Одним з таких засобів є задіяння свідомого чи несвідомого автоматичного розпізнавання часового контексту реципієнтом [8, с. 108].

Прагматичні засоби поділяють на два типи: універсальні і характерні лише для певної мови і культури [9, с. 100–101]. До універсальних належать ті засоби, які присутні в більшості мов. Наявність одних і тих же або схожих показників часу в різних мовах може бути пов'язаною з тим, що час існує для всіх однаково, незалежно від того, як ми його сприймаємо.

Час має минуле, теперішнє і майбутнє, і, щоб якось відмежувати їх один від одного, потрібні певні мовні засоби, які залежать від сприйняття навколишньої дійсності народом, особливості культури якого знаходять своє відображення в мові. Наприклад, у мові можуть бути представлені такі деталі, для позначення яких немає спеціальних засобів в інших мовах, де ці деталі не мають великого значення.

Крім того, інформація про час може передаватися не тільки мовними засобами, а й за допомогою екстралінгвістичних чинників. Джерелами темпоральної інформації є знання про світ, значення слова і структури речення, ситуація дискурсу, властивості людської логіки, стереотипи і припущення про суспільство та культуру [9, с. 109].

Взаємодія всіх факторів, лінгвістичних і екстралінгвістичних, в сукупності дає найбільш повне уявлення про часовий фон події. Мовні засоби (лексичні, граматичні та синтаксичні) служать експліцитно показниками темпоральності [2, с. 7; 6, с. 40]. У той же час, людська свідомість влаштована так, що вона оцінює і загальний контекст ситуації, за яким відновлюється час події. При цьому, свідомо чи ні, підключаються знання і уявлення індивідуума про світ, а також про суспільство і культуру.

Розрізняють час фізичний і вигаданий. Для зображення часу необхідні події, які вказують на цей час [7, с. 100]. Час складається з подій, послідовність яких утворює історію. Подія, що відбувається, відокремлює минуле від майбутнього. Таким чином, подія стає своєрідним часовим маркером. Це вірно стосовно вигаданого часу. Щоб створити у слухача враження динамічності, показати йому, що час рухається вперед, оповідач

описує весь ланцюжок подій. Для часу реального така точка зору, проте, не застосовується. Якщо ми хочемо повідомити комусь, коли сталася ситуація, ми можемо не тільки описово висловити це через інші події, а й скористатися точними, встановленими суспільством, вказівками, такими як дати, години, хвилини, терміни виконання дії.

Категорія простору отримала всебічну лінгвістичну та філософську інтерпретацію. У філософії її трактують як форму буття матерії, що характеризує її протяжність, структурність, співіснування та взаємодію елементів у всіх матеріальних системах [5, с. 529]. Вказана категорія знаходить свою об`єктивацію в мові, у формах якої закріплені результати пізнавальної діяльності людини, спрямованої на усвідомлення нею свого місця в навколишньому світі, що піддається прямому чуттєвому сприйняттю та впливу. Простір є формою буття всіх без винятку предметів і процесів реального фізичного світу, тому просторову орієнтацію в людській свідомості набувають усі реалії. Проте свідомість, як і мова, відбиває реальний фізичний простір доволі специфічно – у вигляді перцептуального простору, що належить до сфери сприйняття навколишнього світу окремим індивідом [4, с. 83]. Відтворення реального фізичного простору у свідомості виникло із досвіду людей щодо узагальнення поняття місця, в межах якого здійснюється як біологічне, так і соціальне буття.

Локалізація предмета або події в тексті відбувається за допомогою лексичних, морфологічних і граматичних засобів. До лексичних засобів формування категорії простору зараховують лексику з локативною семантикою – топоніми і лексику, яка прямо або побічно номінує місце розташування будь-якого об'єкта – іменники, прийменники просторового значення, дієслова перебування в просторі, буття, руху і т д. До морфологічних засобів – морфеми в складі слова на позначення назв топографічних об'єктів; до граматичних – обставинні підрядні речення з локальним значенням і обставинні підрядні речення просторової семантики.

У німецькому історичному романі просторова характеристика часто переходить у часову, або навпаки часова – у просторову. У романі Еріха Марії Ремарка "Чорний обеліск" категорії часу та простору часто переплітаються. Звернемо увагу на передмову до роману: *Die Welt liegt wieder im fahlen Licht der Apokalypse, der Geruch des Blutes und der Staub der letzten Zerstörung sind noch nicht verflogen, und schon arbeiten Laboratorien und Fabriken ... daran, den Frieden zu erhalten ... – Den Frieden der Welt! Nie ist mehr darüber geredet und nie weniger dafür getan worden als in unserer Zeit; nie hat es mehr falsche Propheten gegeben, nie mehr Lügen, nie mehr Tod, nie mehr Zerstörung und nie mehr Tränen als in unserm Jahrhundert, dem zwanzigsten, dem des Fortschritts, der Technik, der Zivilisation, der Massenkultur und des Massenmordens* [10, с. 5]. – Ця передмова до роману відсутня у перекладі українською мовою. Але ми чітко можемо простежити розвиток думки автора від просторових орієнтирів (*im fahlen Licht der Apokalypse, Geruch des Blutes und der Staub der letzten Zerstörung, den Frieden der Welt*) до часових (*nie, in unserer Zeit, in unserm Jahrhundert, dem zwanzigsten*). При цьому як просторові так і часові відношення з допомогою повторів (*nie mehr*), клімаксу (*dem des Fortschritts, der Technik, der Zivilisation, der Massenkultur*) та антитези (*und des Massenmordens*) сприяють посиленню смислового і емоційного навантаження твору.

Слово *Zeit (час)* зустрічається у романі німецькою мовою 261 раз як окремо так і виступає частиною слова (*gleichzeitig, Zeitalter, Jahreszeit, Rekrutenzeit, Mahlzeit, Freizeit, Zwischenzeit, vorzeitig, zeitig, rechtzeitig, eine Zeitlang, die Hauptgeschäftszeit, Nachkriegszeit, die Bedenkzeit, die Lebenszeit тощо*) або частиною словосполучення (*alte Zeiten, in unserer Zeit, die schönen ruhigen Zeiten, keine Zeit, diese Zeit, zur gleichen Zeit, einige Zeit, verschiedene Zeiten, bessere Zeiten тощо).* У перекладі роману українською мовою ці лексичні одиниці та їх поєднання відтворюються з допомогою повних міжмовних відповідників або дослівного перекладу, наприклад, *gleichzeitig – водночас*, *Zeitalter – епоха, vorzeitig – передчасно, rechtzeitig – вчасно, einige Zeit – деякий час, bessere Zeiten – кращі часи, keine Zeit – нІколи* тощо.

Часто застосовуються різні перекладацькі трансформації, зокрема, заміни, випущення, генералізація, конкретизація, модуляція, адаптація тощо.

Слід зауважити, що для лексичної одиниці *die Zeit* заміна однини в оригіналі на множину в перекладі українською мовою *часи* є досить закономірною, оскільки ці слова є більш вживаними саме у таких формах у цих двох мовах, наприклад, *«erlauben Sie, daß wir Ihnen noch einmal kurz die Zeit erklären* [10, с. 19] – *дозвольте ще раз коротко пояснити вам, які тепер часи* [3, с. 12].

Розглянемо деякі інші приклади. *Geschichten aus der guten alten Zeit* [10, с. 17] – *розповідями про добрі часи* [3, с. 10]. Тут перекладач вдається до випущення лексичної одиниці *alt*, проте, ми вважаємо, що переклад українською мовою не

тільки був би більш точним за умови її збереження, а й більш експресивно передавав мотиви історичного роману – *старі добрі часи*.

Herbst und Frühjahr sind ***die besten Jahreszeiten*** *für die Händler mit den Utensilien der Trauer* [10, с. 7] – *Осінь і весна —* ***найсприятливіший час*** *для торгівлі предметами скорботи* [3, с. 1]. Застосовуючи прийом генералізації в україномовному перекладі автор замінює словосполучення *пори року* на слово *час*, яке має ширше значення. Причина цього може полягати в тому, що осінь і весна як пори року згадуються раніше в цьому реченні, проте, цілком можливо, задумом автора роману було акцентувати увагу саме на порах року як на конкретному відрізку часу.

...die Zeit des Hungers und die des Schwindels, die der Schützengräben und die der Lebensgier [10, с. 56] – *…пора голоду, пора, коли нас дурили, пора окопів і жадоби до життя* [3, с. 42]. На відміну від попереднього прикладу, в перекладі українською мовою застосовано прийом конкретизації, заміни слова *час* з широким лексичним значенням на слово *пора* з більш вузьким лексичним значенням, що є вдалим перекладацьким рішенням, оскільки в тексті оригіналу це поняття конкретизується у словосполученнях.

Ich habe Zeit, bis die Geschäfte schließen [10, с. 23] – *я ще встигну купити, поки зачиняться крамниці* [3, с. 15]. У цьому випадку перекладач, на нашу думку, вдало використав прийом модуляції або логічного розвитку у перекладі українською мовою – *у мене є час* дослівно в оригіналі трансформувалося у *я встигну* у перекладі.

...die Zeit hält den Atem an [10, с. 37] – *…плин часу зупинився* [3, с. 26]. Цей приклад ілюструє персоніфікацію часу в оригіналі німецького історичного роману (дослівно: *час затамував подих*), але для україномовної культури така персоніфікація незвична, час в українській мові не дихає, час плине, тому перекладач вдало вдається до адаптації, застосовуючи при цьому також метафору.

Іншими темпоральним лексико-семантичними засобами у романі Е. М. Ремарка "Чорний обеліск" є позначення років, які іноді сполучаються з іменниками, що вербалізують місяці: *Es ist April 1923, und das Geschäft geht gut.,* сполучення іменників з прикметниками, що характеризують певний час у сполученні з роками: *Wo sind die schönen ruhigen Zeiten von 1922?* На четвертому місті для позначення темпоральності в романі знаходиться прислівник *gleichzeitig*, який вказує на одночасність дій. Вказаний прислівник є найбільш вживаним прислівником у романі. Важливе місце для орієнтації читача у часті займають темпоральні прийменники *vor, nach, in, für, während, um, in, an.* Останніми в аспекті частотності є сполучники підрядних речень часу – *als, während, wenn, solange, sobald.* Для перекладу всіх цих лексико-семантичних засобів на позначення часу українською мовою також застосовуються вказані вище способи і прийоми перекладу.

Як уже зазначалося вище категорії часу і простору в німецькому історичному романі дуже часто переплітаються, що виражається у появі просторово-часових маркерів не лише в одному абзаці твору, а навіть у рамках одного речення, наприклад: Es war ein Tag mit Sonne, Regenschauern, Wind und plötzlicher Stille. Sie wirbelten durcheinander, eine Stunde war es März, die andere April, und dann fiel unvermittelt ein Stück Mai und Juni hinein. Dazu kam Isabelle, von irgendwoher, *und es war wirklich von irgendwoher* – von da, wo die Grenzen aufhören, wo das Licht der Vernunft nur noch verzerrt wie ein wehendes Nordlicht *an Himmeln* hängt, die keinen Tag und keine Nacht kennen – nur ihre eigenen Strahlen-Echos und die Echos der Echos und das fahle Licht des Jenseits und der zeitlosen Weite [10, с. 51] – Того дня було й сонце, і злива, і вітер, і раптова тиша. Все переплуталось: одну годину стояв березень, потім починався квітень, далі йшло трошки травня і червня. А тут ще звідкись з'явилась Ізабела — звідти, де кінчаються межі, де світло розуму, спотворене, як мерехтливе північне сяйво, повисло на *небі*, що не знає ні дня, ні ночі,— тільки відблиск самого себе, відблиск відблиску, тьмяне світло потойбічного, світло не обмеженого в часі простору [3, с. 37]. Як бачимо, на позначення часу застосовуються назви місяців, іменники Tag і Nacht, які відтворюються в перекладі за допомогою еквівалентів, інші іменники і прислівники виконують зображальну функцію і служать для позначення простору. Характерно, що у перекладі українською мовою слова *простір* і *час* дуже вдало поєднано в одне словосполучення шляхом підбору часткового еквівалента – *не обмежений в часі простір*, хоча німецьке Weite можна було б перекласти як даль, ширина тощо. Також в перекладі застосовано прийом антонімічного перекладу при перекладі прислівника *irgendwoher (*дослівно*: звідкись)*, і, на нашу думку, логічно випущено повтор *und es war wirklich von irgendwoher.*

Закономірність поєднання категорій часу і простору в межах одного речення в історичному романі зумовлена специфікою цього жанру літератури, яка полягає у розповіді про історичні події, отже, вказується час та місце події, наприклад, *Sein Sohn war 1918 im Reservelazarett Werdenbrück an Grippe gestorben, ohne je im Felde gewesen zu*

sein [10, с. 137] – *Його власний син 1918 року помер у Верденбрюкському тиловому лазареті від грипу, не побувавши на фронті* [3, с. 108].

На матеріалі роману Е. М. Ремарка «Чорний обеліск» можна проілюструвати в аспекті частотності такі мовні засоби на позначення простору: 1) поєднання прийменника та іменника: *im Haus, zu Hause, nach Hause, in der Kirche, auf dem Markt, im Konzentrationslager, im Reservelazarett;* 2) поєднання прийменника, прикметника та іменника: *im südlichen Teil der Stadt, im nächsten Haus, auf dem neuen Platz;* 3) комбінація із двох іменників: *die Richtung des Zentrums, der Platz der Kirche;* 4) топоніми: *Berlin, Werdenbrück, Straßburg*, *Holland.*

Мовні засоби на позначення простору у оригіналі відтворюються при перекладі українською мовою відповідно до правил та норм перекладу, в основному, шляхом буквального перекладу – підбору міжмовних відповідників з деякими незначними відхиленнями. Наприклад, у реченні *Er ist Lehrer in einem winzigen Dorf in der Nähe der Stadt* прикметник *winzig* (крихітний) перекладено як маленький – *Він учителює в маленькому селі неподалік від міста* [3, с. 161; 10, с. 202]. Доречніше, на нашу думку, було б зберегти характеристику того села, переклавши з допомогою прямого еквівалента, що б посилило контраст відносно великого міста.

Топоніми є найменш чисельною групою лексичних засобів на позначення простору у романі і в перекладі відтворюються за допомогою транслітерації, наприклад, *…in Cannes, Berlin, London und Paris – …в Каннах, Берліні, Лондоні та Парижі* [3, с. 150; 10, с. 189]. Але слід зауважити, що серед дійсних назв географічних об'єктів є вигадана назва міста, де й відбуваються всі події роману – невелике місто Верденбрюк. Дослідники роману схильні вважати, що автор створив цю назву за аналогією до міста Оснабрюк, в якому пройшла його юність і де відбулося його становлення, що також представлено у назві міста морфемою *werden (ставати)*. Субстантивований іменник *Werden* перекладається як *«становлення, виникнення, утворення»*. Із застосуванням прийому транслітерації при перекладі цієї назви прихований зміст для іншомовного читача втрачається.

Висновки. Зважаючи на жанрову специфіку історичного роману часові і просторові характеристики у німецькому історичному романі тісно переплітаються, доповнюючи одна одну. Мовними засобами вираження темпоральності у романі виступають іменники, сполучення іменників з прикметниками, числівники на позначення років, прислівник *gleichzeitig*, темпоральні прийменники та сполучники підрядних речень часу. При їх відтворенні у перекладі української мовою використовується дослівний переклад, а також такі перекладацькі трансформації як заміни, випущення, генералізація, конкретизація, модуляція, адаптація тощо. На позначення локальності в німецькому історичному романі застосовуються поєднання прийменника та іменника, поєднання прийменника, прикметника та іменника, комбінація із двох іменників, топоніми. В перекладі українською мовою використовується, в основному, буквальний переклад відповідно до норм і правил українською мови. Перспектива подальших досліджень вбачається у розширенні матеріалу дослідження шляхом залучення до дослідження романів інших німецьких письменників, наприклад, Томаса Манна, Генріха Белля та ін., а також у порівняльному аналізі перекладів вибраних для дослідження творів, виконаних різними перекладачами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Карпік М., Труцуненко І. Прецедентний характер конекторів у сучасній німецькій мовію *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Філологія.* Київ, 2022. 2(4). С. 130-135.

2. Приходько Л. А. Художній час і художній простір у поезії: автореф. дис. … канд. філол. наук. Кіровоград, 2004. 19 с.

3. Ремарк Е.М. Чорний обеліск. Історія запізнілої юності. Київ, 1962. 399 с.

4. Сенів М. Г. Функціонально-семантичний аналіз системи просторових і часових відношень (на матеріалі латинської мови): монографія. Донецьк: Донеччина, 1997. 384 с.

5. Філософський енциклопедичний словник / гол. ред. В. І. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. 744 с.

6. Шупта-В'язовська О. Проблеми вивчення художнього часу і простору в контексті літературознавчої термінології. *Історично-літературний журнал.* Київ, 2007. № 13. С. 4–54.

7. Hapkemeyer A., Ingeborg Bachmann. Entwicklungslinien in Werk und Leben. Wien: Verl. d. österreich. Akad. d. Wiss., 1990. 169 S.

8. Hendrix H. Ingeborg Bachmanns «Todesarten»-Zyklus. Eine Abrechnung mit der Zeit. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2005. 238 S.

9. Moser A. Raum und Zeit im Spiegel der Kultur. Frankfurt am Main, 2003. 184 S.

10. Remarque E. M. Der schwarze Obelisk. Geschichte einer verspäteten Jugend. Berlin, Weimar: Aufbau-Verlag Berlin und Weimar, 1965. 462 S.

11. Zeman S. More than „time": The grammaticalisation of the German tense system and "frame of reference" as a crucial interface between space and time. *Space and time in languages and cultures. Linguistic diversity.* Amsterdam/Philadelphia, 2012. Volume 36. P. 157-180.

УДК 811.112.2’38(043.3)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.25

СИНТАКСИЧНІ ЗАСОБИ СТИЛІСТИЧНОЇ ТОНАЛЬНОСТІ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО ЖАНРУ «ГЛОСА»

SYNTAX MEANS OF THE STYLISTIC TONALITY OF THE PUBLICISTIC GENRE “GLOSS”

Павлик В.І.,
orcid.org/0000-0003-0894-7808
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри філології та перекладу
Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

Стаття присвячена дослідженню синтаксичних засобів стилістичної тональності текстів публіцистичного жанру «глоса». Основна увага приділяється аналізу засобів вираження іронічної тональності, як ключового елементу стилістичної побудови текстів цього жанру. У дослідженні розглянуто специфіку таких синтаксичних стилістичних засобів, як повтори різних типів (рамковий повтор, анафора, епіфора, контактний повтор) та парантези, що використовуються для створення експресивності та виокремлення іронічного забарвлення. Ці засоби не лише створюють експресивність текстів, але й акцентують іронічне забарвлення, яке є невід’ємною частиною жанру «глоса».

Жанр «глоса» розглядається як аналітично спрямована форма публіцистичних текстів, що поєднує критичне осмислення суспільних явищ, подій чи поведінки з дотепністю й емоційною насиченістю. Тексти глос вирізняються своєю структурованістю, лаконічністю та логічною чіткістю, що сприяє досягненню основної мети – емоційного та інтелектуального впливу на читача.

Особливу увагу приділено ролі комунікативно-прагматичного аспекту текстів глос, який забезпечує ефективне апелювання до цінностей і очікувань цільової аудиторії. У статті підкреслюється важливість аксіологічного простору, створюваного авторами текстів, через який реалізується іронічна критика суспільних реалій. Важливими є приклади використання у текстах повторів і парантез, які допомагають зосередити увагу читача на найважливіших аспектах критики.

Іронічна стилістична тональність жанру «глоса» дозволяє автору висловити приховану негативну оцінку явищ, що аналізуються та стимулює читача до активного мислення та інтерпретації тексту. Розуміння іронічних текстів глос вимагає від аудиторії високого рівня освіченості та здатності декодувати приховані смисли.

Дослідження демонструє, що використання синтаксичних стилістичних засобів, таких як анафора, епіфора, контактний повтор і парантези, дозволяє створювати ефект іронічного впливу, посилюючи комунікативний потенціал текстів глос. Завдяки цьому жанр «глоса» відіграє важливу роль у формуванні громадської думки, адже такі тексти слугують платформою для осмислення та критики актуальних соціальних явищ.

Ключові слова: стилістика, публіцистика, глоса, тональність, іронія, синтаксичні засоби, комунікативна прагматика.

The article is devoted to the study of syntactic means of stylistic tone of texts of the publicistic gloss genre. The main attention is paid to the analysis of the means of expressing ironic tonality as a key element of the stylistic construction of texts of this genre. The study examines the specifics of such syntactic stylistic devices as repetitions of various types (frame repetition, anaphora, epiphora, contact repetition) and parenthesis used to create expressiveness and ironic coloring. Ironic coloring is an integral part of the gloss genre.

The gloss genre is viewed as an analytically oriented form of journalistic texts that combines critical reflection on social phenomena, events, or behavior with wit and emotional intensity. Texts of gloss are distinguished by their structured, concise and logical clarity, which contributes to the achievement of the main goal – emotional and intellectual impact on the reader.

Particular attention is paid to the role of the communicative and pragmatic aspect of glosses, which ensures an effective appeal to the values and expectations of the target audience. The article emphasizes the importance of the axiological space created by the authors of the texts, through which the ironic criticism of social realities is realized. Important are the examples of repetition and paraphrase in the texts, which help to focus the reader's attention on the most important aspects of the criticism.

The ironic stylistic tonality of the gloss allows the author to express a hidden negative assessment of the phenomena under analysis and stimulates the reader to think actively and interpret the text. Understanding ironic gloss texts requires a high level of education and the ability to decode hidden meanings from the audience.

The study demonstrates that the use of syntactic stylistic devices such as anaphora, epiphora, contact repetition and parenthesis allows creating the effect of ironic influence, enhancing the communicative potential of glosses. Texts of gloss genre play an important role in shaping public opinion, as such texts serve as a platform for understanding and criticizing current social phenomena.

Key words: stylistics, publicistic, gloss, tonality, irony, syntactic means, communicative pragmatics.

Постановка проблеми. Стилістика вивчає не лише мовлення художньої літератури, але й тексти нехудожнього характеру. До останніх належать жанри наукового стилю, які передають результати досліджень, а також публіцистичні тексти, спрямовані на інформування суспільства про події, явища та формування громадської думки. Відмінною особливістю публіцистичного стилю є поєднання логічності викладу з емоційно-експресивною забарвленістю для досягнення впливу й переконання. Завдання стилістики в межах аналізу нехудожніх текстів полягає у визначенні характерних прийомів організації змісту та мовного оформлення, властивих різним жанрам і типам такого мовлення [1, с. 155].

Сучасна лінгвістика тексту розробляє теорію мовленнєвих жанрів, описуючи найбільш розповсюджені та соціально значущі типи та жанри нехудожнього мовлення, приклади текстів, створюючи їхню класифікацію. Доповненням до такої класифікації є всебічне дослідження публіцистичних жанрів, покликаних в аналітичній формі реагувати на нагальні питання та проблеми і впливати на думку читача.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблеми створення, ґрунтовного структурування теорії жанрів звернена увага багатьох мовознавців. Описом конкретних мовленнєвих жанрів займалися як вітчизняні (Л. В. Артемова, С. М. Іваненко, Г. Н. Скрипка.), так і закордонні мовознавці (K. Adamzik, K.-H. Bohrer, Ch. Fasel, Ch. Gansel, G. Michel, F. Simmler).

Сучасне мовознавство звертає підвищену увагу лінгвістів до мовленнєвих і структурних ознак комунікативно-прагматичного аспекту текстів, пов'язаного з їхнім функціонуванням як елементів комунікації, масової комунікації зокрема (Л. В. Артемова, Т. В. Радзієвська, H. Schröder, J. Meibauer, C. Trautmann,). Масове поширення друкованих і цифрових засобів масової інформації спричинило підвищений інтерес науковців до публіцистичної комунікації, яка є потужним інструментом впливу на аудиторію читачів. (І. І. Брага, В. Й. Здоровега, М. П. Подолян, С. М. Яворська, M. Pabst-Weinschenk, K. Sommerfeld, E. Straßner). Комунікативна лінгвістика повинна брати до уваги тотальність мови на всіх рівнях, у будь-яких конкретних проявах і виходити з єдиної суттєвої характеристики мови як засобу людської комунікації, стверджує Ф. Бацевич. Іншими словами комунікативна лінгвістика – це «мовознавство, яке займається внутрішніми закономірностями мови на всіх рівнях – від фонології до лінгвістики тексту [2, с. 7]

Постановка завдання. Метою статті є окреслення поняття стилістичної тональності публіцистичних текстів у засобах масової інформації. Досягнення поставленої мети передбачає опис синтаксичних засобів стилістичної тональності текстів жанрової форми «глоса», як яскравого елементу публіцистичних текстів ЗМІ.

Виклад основного матеріалу. Головним об'єктом дослідження комунікативної лінгвістики є, перш за все, текст, а також його мінімальна форма або одиниця – висловлення. Більшість учених уважають текстом організоване мовлення, побудоване певним чином. Р. Барт називає текстом «... будь-який кінцевий відрізок мовлення, що представляє собою деяку єдність стосовно змісту, яка передається з вторинною комунікативною метою і має внутрішню організацію, відповідає цій меті, причому пов'язаний з іншими культурними факторами, на відміну від тих, що стосуються власне мови» [3, с. 443].

Тональність тексту в межах мовленнєвого жанру є важливим елементом його структурно-функціональної організації та одним із ключових аспектів комунікативної прагматики. На лінгвостилістичному рівні вона втілює набір функціонально-комунікативних рис, які зумовлені зовнішніми чинниками створення текстів жанру. Формування тональної структури жанру є наслідком стильового процесу, через який виражається аксіологічна функція – «функція суб'єктивно-духовного впливу, що впливає на психологічне сприйняття» [4, с. 22].

Німецький термін «die Tonalität» вживається у фонологічному і стилістичному значеннях. Синонімічним йому терміном є термін «das Klangbild», який у філологічній літературі трактується по-різному. У. Абрагам пояснює різницю між цими поняттями як відповідність між загальним і окремим, а саме: звучання (Klang) знаходиться у такій самій відповідності до тону (Ton), як індивідуальне продукування текстів до схем їх побудови, які воно реалізує [5, с. 296].

Українська дослідниця тональності тексту С. М. Іваненко у монографії «Поліфонія тексту» визначає тональність як текстову категорію, що відображає наміри автора, які залежать від характеристик об'єкта мовлення та його ставлення до цих характеристик. Тональність концентрує в собі експресивні засоби, що використовуються автором у процесі мовленнєвої діяльності для передачі сутності предмета обговорення та вираження власного ставлення до нього. Поняття експресивності, за С. М. Іваненко, виникає внаслідок відхилення від мовних норм, що може бути обу-

мовлене як раціональними, так і емоційними чинниками [4, с. 77].

Вибір певної тональності в тексті залежить від інтенцій автора під час його мовленнєвої діяльності. У цьому контексті тональність виступає як категорія тексту, а експресивність — як мовна категорія. Дослідниця підкреслює, що з точки зору психології емоційні явища спричиняють появу експресивних мовних реакцій, які проявляються через стилістичні варіанти мовлення, такі як лексична, синтаксична чи фонетична селекція [4 с. 75].

Згідно з дослідженнями С. М. Іваненко, можна виділити драматично-епічну стилістичну тональність. Її різновидами вважаються трагічна, патетична, а також гумористична тональності, яка проявляється у формах комічного. До гумористичної тональності належать такі складові, як іронічна, саркастична та сатирична стилістичні тональності [4, с. 255].

Аналітично-спрямовані публіцистичні жанри німецьких ЗМІ – це жанри, в яких дається оцінка події або явища. Для повного розуміння текстів цих жанрів преси читачу необхідно мати попередні знання у тій чи іншій галузі. Одним із найцікавіших жанрів німецької публіцистики є глоса (die Glosse). Глоси вирізняються своєю лаконічністю, точністю, чіткістю, гостротою та дотепністю. Їхній зміст зазвичай стосується дій, подій або поведінки, що заслуговують на критику. Основна тема глос полягає у висвітленні комічних суперечностей у вчинках і висловлюваннях людей. Завдання глос полягає в раптовому та ефектному розкритті цих суперечностей через цікаві й емоційно насичені тексти, а також у спробі вплинути на зміну поведінки та її результатів. [6, с. 35].

Г.-Г. Люгер характеризує глосу як один із жанрів журналістики, що акцентується на висловленні важливих думок. Ці тексти відрізняються від інформаційних матеріалів, оскільки зосереджуються на «тлумаченні й оцінці» [7, с. 137]. Особливістю цього жанру є іронічна тональність, яка має на меті викликати задоволення у читача. Кульмінаційним елементом глоси є пуант (die Pointe). У спеціалізованому літературному словнику під редакцією Г. фон Вільперта термін «пуант» пояснюється як «безпосередній, несподіваний смисл, що завершує жарт; часто виражає несподівану точку зору на викладене» [8, с. 617]. Часто пуант глоси визначають як «гостре, дотепне коментування» (pointierte Kommentierung) [9, с. 119]. За допомогою текстів глос відбувається звертання до цінностей групи читачів, створюється певний емоційний настрій. Карикатура і глоса допомагають друкованому та електронному виданню у створенні та підтримці так званої спільноти з читачем. [10, с. 508].

Автор використовує іронічну стилістичну тональність у публіцистичному тексті жанру «глоса», залучаючи мовні засоби різних рівнів, оскільки іронія є складною стилістичною фігурою. Стилістичні елементи текстів глос виступають засобами прихованої негативної оцінки явищ, що аналізуються. Більшість із цих засобів мають прихований зміст, який потребує розшифрування. Розуміння іронії у глосах, переданої через лексико-семантичні та синтаксичні стилістичні прийоми, спрямоване на специфічну й небайдужу читацьку аудиторію, характерну для цього жанру.

Синтаксичні стилістичні засоби, як засоби стилістичної іронічної тональності, широко використовуються у текстах публіцистичного жанру «глоса». Слідом за Я. В. Гнезділовою, ми виділяємо найголовніші з них, а саме безпосередній повтор лексичних одиниць (дистантний повтор: рамковий повтор, анафора, епіфора; контактний повтор) і парантеза, як розширення / ускладнення синтаксичної структури речення в цілому через їхню необов'язковість та самостійність [11, с. 70].

Рамковий повтор у текстах глос полягає у повторі лексичних одиниць на початку тексту та в його кінці. Таким чином, автор створює «рамкову конструкцію», виокремлюючи для читача певний аспект змісту. Прикладом використання рамкового повтору може служити початок і кінець тексту глоси видання «Die Welt» «Auf Augenhöhe»: *«Afrika», so sagte der deutsche Bundespräsident auf dem Flug nach Nigeria, «ist als internationaler Partner selbstbewusst geworden und verhandelt zurecht auf Augenhöhe» […].*

[…] Immerhin: Gestern traf Steinmeier den nigerianischen Präsidenten Umaru Yar'Adua. Leibhaftig und eine Stunde lang, wie geplant. Und nach dem Weiterflug empfingen ihn in Accra erst der Außenminister von Ghana, Kwesie Osei Adjei, und danach Präsident John Kufour. Ganz nach Programm. Und auf Augenhöhe.

Ключовим словосполученням даного тексту у першому та останньому реченнях тексту є вираз «*auf Augenhöhe*» з переносним іронічним значенням «на рівних». Автор тексту за допомогою іронізування ставить під сумнів «комунікацію на рівних» представників вищих політичних кіл Німеччини з політичними елітами африканського континенту, що, на думку журналіста, є неприпустимим у сучасному світі.

Анафора та епіфора текстів жанрової форми «глоса» як навмисний повтор лексичних оди-

ниць на початку та в кінці контактних речень є виразником експресивності, за допомогою якої висловлюється оцінка автора, наприклад уривок із глоси «*Kulturstrudel*» («Die Welt»): *Dem Event entzieht sich keiner mehr. Event muss sein. Event bringt eine Menge Besucher und Aufmerksamkeit und Strahlkraft. Event ist einfach super. Die heutige Berliner «Lange Nacht der Museen» ist solch ein Event.*

У даному уривку автор п'ять разів вживає лексему «event», чотири із них є анафорами, тому що ними починаються речення. Навмисне вживання англіцизму замість німецького «Ereignis» – це висловлення імпліцитної експресивної негативної оцінки автора. Іронічна тональність тексту полягає у тому, що, на думку автора, справжню мистецьку подію «Ereignis» витісняє «event» як частина масової культури споживання.

Приклад епіфори наведемо в уривку з тексту глоси «Das Letzte», видання «Die Zeit»: *Die Menschheit taumelt am Rande ihres Untergangs, und schon morgen kann der Dritte Weltkrieg unverhofft über uns hereinbrechen. Auch die Natur hat nichts mehr zu lachen. Bild gibt ihr noch fünfzig Jahre, falls sie in diesem Leben überhaupt noch einmal auf die Beine kommt. Und was hören wir dazu von unseren berühmten Schriftstellern? Nichts. Null. Niente. Kein Wort, nirgends. Sie hocken blau auf dem Sofa, predigen Wasser und trinken Wein. Nun hat der Großschriftsteller Hans Magnus Enzensberger (Der kurze Sommer der Anarchie) sein Schweigen gebrochen. Er ist in Sorge, wie wir. Er findet keine Ruhe, wie wir. Er hat Angst, wie wir.*

Епіфоричний повтор у трьох останніх реченнях словосполучення «wie wir» є висловом іронії стосовно позиції відомого німецького письменника з приводу актуальних проблем. Іронічна тональність, частиною якої є наведена епіфора, будується також на іронічному судженні про те, що «відомі діячі культури є провідниками громадської думки з приводу глобальних проблем». У даному тексті автор висловлює свій сумнів стосовно такого твердження.

Наведений уривок є також прикладом паралелізму як форми повтору, а саме анафоричного граматичного паралелізму. Граматичний паралелізм глос будується на тотожності синтаксичної будови контактних речень. У нашому випадку усі три речення побудовані за схемою „Personalpronommen + Verb (Präsens, 3. Person Singular)": Er ist... Er findet... Er hat...

Контактний повтор у глосах полягає в тому, що лексична одиниця, на якій робиться наголос, повторюється в одному реченні або у сусідніх, наприклад в уривку з глоси «Herta tischt mächtig auf» («Die Welt»):

Bei der an sich heillosen Hertha hat Friedhelm Funkel eine scharfsinnige Beobachtung gemacht. Diese wird in Berlin im Allgemeinen und vom Trainer im Besonderen als Hoffnung spendendes Signal für einen erfolgreichen Kampf gegen den Abstieg gewertet. Funkel also hat beobachtet, dass die Spieler nahezu 30 Minuten zusammen am Mittagstisch sitzen. Das sei laut Funkel verblüffend. Verblüffend lange nämlich. Normal, sagt der erfahrene Fußballlehrer, seien höchstens 20 Minuten.

У наведеному прикладі використаний вид контактного повтору – анадиплозис, при якому останнє слово речення стає першим словом наступного. Автор іронічно висвітлює проблеми футбольного клубу «Герта» і за допомогою контактного повтору лексичної одиниці «verblüffend» – «приголомшливо», іронічно висміює те, як, на його думку, тренер команди пояснює погану гру своїх футболістів – вони проводять забагато часу за обіднім столом.

Стилістичний синтаксичний засіб розширення / ускладнення синтаксичної структури речення парантеза – це граматично незалежна конструкція в реченні, вилучення якої не створює труднощів у сприйнятті і розумінні, а також те, що вона виділяється пунктуаційно, що підкреслює її важливу роль в експресивно-емоційному насиченні тексту глоси. Парантези глос, які є вставними уточнюючими реченнями / конструкціями, несуть додаткову інформацію, деталізуючи та конкретизуючи певні моменти повідомлення. Експресивність парантези проявляється в додатковій акцентуації на тому, що відіграє головну роль, наприклад у глосі «Geschwätzig wie ein Grab» («Die Welt»):

Die Grabesruhe war nie so ungestört wie ihr Ruf. Unsere Kultur – Ostern und Mel Gibson haben uns gerade daran erinnert – gründet darauf, dass einer buchstäblich aus dem Grab zurückgekehrt ist. Aber auch ohne Auferstehung war der Leib des Verstorbenen schon früher nicht vor einem unverhofften Wiedersehen sicher: «Verschlossen wie das Grab sei euer Mund!» schrieb Schiller. Wenige Jahre dichtete Goethe mit Schillers Schädel in der Hand.

Парентеза прикладу у вигляді вставного речення, в межах якого використовується лексико-семантична фігура зевгма (поєднання у перелічуванні на перший погляд непоєднуваних понять «Великдень» і «Мел Ґібсон», яка стає зрозумілою для «ідеального» освіченого читача текстів глос, адже він знає, що М. Гібсон зняв фільм «Страсті Христові») є одним із чинників іронії автора.

Висновки. Дослідження тональності публіцистичних текстів, зокрема жанру «глоса», розкриває важливі аспекти сучасної комунікативної лінгвістики, спрямовані на аналіз засобів впливу на читацьку аудиторію. Головними характеристиками глос є їхня стислість, іронічна тональність, а також дотепність викладу, яка викликає в читача емоційну реакцію та заохочує до роздумів щодо предмета викладу.

Стилістичні засоби, такі як повтори (анафора, епіфора, рамковий повтор, контактний повтор), парантеза та інші, забезпечують експресивність тексту та створюють ефект іронічного впливу. Ці елементи не лише формують іронічну тональність, але й сприяють побудові аксіологічного простору, через який автор звертається до цінностей і очікувань своєї аудиторії.

Тональність текстів глос залежить від інтенції автора і слугує інструментом для досягнення різних комунікативних цілей. Гумористичні, іронічні та саркастичні відтінки допомагають акцентувати увагу на соціальних проблемах, поведінкових суперечностях або політичних явищах. Таким чином, автори глос використовують мовні засоби як механізм критики та впливу.

Особливий акцент у текстах глос ставиться на інтерпретацію іронії та її розуміння аудиторією. Це вимагає від читача певного рівня освіченості, попередніх знань та здатності декодувати приховані смисли, які передаються за допомогою імпліцитних стилістичних засобів. Завдяки цьому, глоса стає ефективним жанром для створення діалогу між автором і читачем.

Дослідження показує, що сучасна публіцистика, особливо в жанрі «глоса», формує платформу для обговорення актуальних суспільних тем через використання креативних лінгвістичних прийомів. Іронічна тональність та експресивні засоби жанру сприяють залученню аудиторії, створенню емоційного зв'язку з читачем та впливають на формування громадської думки.

У підсумку, аналіз стилістичної тональності публіцистичних текстів, зокрема жанру «глоса», є важливим внеском у розвиток теорії мовленнєвих жанрів. Це дослідження відкриває нові перспективи для вивчення засобів масової інформації та їхньої ролі в сучасному суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИ ДЖЕРЕЛ:

1. Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилістика української мови. Київ : Вища школа, 2003. 462 с.
2. Бацевич Ф. Нариси з комунікативної лінгвістики. Львів : 2003. 278 с.
3. Барт Р. Від твору до тексту. *Антологія світової літературно-критичної думки XX ст.* Львів : Літопис, 2002. С. 378–384.
4. Іваненко С.М. Поліфонія тексту : монографія. Київ : Видавничий центр КДЛУ, 1999. 318 с.
5. Abraham U. Stilgestalten: Geschichte und Systematik der Rede vom Stil in der Deutschdidaktik. Tübingen : Niemeyer, 1996. 443 S.
6. Jungova Z. Textsorten in der Presse und Publizistik und ihre stilistische Realisierung. Brünn, 2006. 107 S.
7. Lüger, H.-H. Pressesprache. Tübingen, 1995. 169 S.
8. Sachwörterbuch der Literatur. Stuttgart : Alfred Kröner Verlag. 2001. 925 S.
9. Hartung M. Ironische Äußerungen in privater Scherzkommunikation / *Scherzkommunikation. Beiträge aus der empirischen Gesprächforschung*. Opladen : Westdeutscher Verlag, 1994. S. 109–143.
10. Sandig B. Textstilistik des Deutschen. Berlin, New York : Walter de Gryuter, 2006. 584 S.
11. Гнезділова Я.В. Емоційність та емотивність сучасного англомовного дискурсу: структурний, семантичний і прагматичний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 Київ, 2007. 291 с.

УДК 811
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.26

КІБЕРНЕОЛОГІЗМИ В АНГЛОМОВНОМУ ТУРИСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

CYBERNEOLOGISMS IN ENGLISH-LANGUAGE TOURISM DISCOURSE

Прима В.В.,
orcid.org/0000-0001-7331-9950
кандидат філологічних наук (германські мови),
доцент кафедри іноземної філології та перекладу
Державного торговельно-економічного університету

Стаття присвячена вивченню неологізмів, а саме кібернеологізмів, що присутні в англомовному туристичному дискурсі. Основна частина статті базується на визначенні поняття “неологізм”, способи їх утворення та функціонування в англомовному дискурсі. Причини появи неологізмів становлять особливий інтерес для лінгвістів. Насамперед, найбільш очевидною причиною є технічний прогрес, розвиток електроніки та комп'ютерних технологій. Говорячи про лінгвістичні причини, можна відзначити, що неологізми також використовуються для надання певному твердженню або слову додаткової виразності, емоційного забарвлення, щоб краще передати почуття та емоції в процесі спілкування. Причини появи неологізмів становлять особливий інтерес для лінгвістів.

Одним із головних завдань прикладної лінгвістики є вдосконалення електрон словники, що полегшують роботу лінгвістів і перекладачів завдяки сучасному джерелу поповнення словникового запасу англійської мови. Ми віримо, що кібернетика може слугують джерелом мовних неологізмів, а саме кібернеологізмів, що з’явилися як потреба у виявленні нових пристроїв, явищ, процесів, які відображають в розвиток науково-технічного прогресу. Вони економлять ресурси мислення, іншими словами, вони виконують енергозберігаючу функцію, засновану на перетворення загальної лексики, щоб не перевантажувати мозок людини абсолютно нові лексичні одиниці. Мережева англійська мова як абсолютно новий мовний режим у віртуальній мережі розквітає у сяючій пишності, більшість нетиценів виявляють особливу перевагу до неї.

З появою бюджетних подорожей туризм перестав бути розкішшю, доступною лише заможним верствам населення, що породило широкий вибір варіантів для всіх видів відпочиваючих. Ця тенденція має як переваги, так і недоліки, оскільки туризм приносить позитивні емоції та стимулює місцеву економіку, однак він також може завдати шкоди місцевим екосистемам і завдати шкоди місцевому населенню. Новий популярний спосіб життя, постковідна реальність, повсякденні стреси на роботі спричинили появу численних неологізмів у сфері туризму.

Ключові слова: дискурс, неологізми, кібернеологізми, туристичний дискурс.

The article is devoted to the study of neologisms, namely cyberneologisms, which are present in the English-language tourist discourse. The main part of the article is based on the definition of the concept of "neologism", the methods of their formation and functioning in the English-language discourse. The reasons for the appearance of neologisms are of particular interest to linguists. First of all, the most obvious reason is technical progress, the development of electronics and computer technologies. Speaking of linguistic reasons, it can be noted that neologisms are also used to give a certain statement or word additional expressiveness, emotional coloring, in order to better convey feelings and emotions in the process of communication. The reasons for the appearance of neologisms are of particular interest to linguists.

One of the main tasks of applied linguistics is the improvement of electronic dictionaries, which facilitate the work of linguists and translators thanks to a modern source of replenishing the vocabulary of the English language. We believe that cybernetics can serve as a source of linguistic neologisms, namely cyberneologisms that appeared as a need to identify new devices, phenomena, processes that reflect the development of scientific and technological progress. They save thinking resources, in other words, they perform an energy-saving function based on the transformation of common vocabulary so as not to overload the human brain completely with new lexical units. Network English as a completely new language mode in the virtual network is blooming in shining splendor, most netizens show a special preference for it.

With the advent of budget travel, tourism has ceased to be a luxury available only to the wealthy, which has given rise to a wide range of options for all types of vacationers. This trend has both advantages and disadvantages, as tourism brings positive emotions and boosts the local economy, but it can also damage local ecosystems and harm local people. The new popular way of life, the post-Covid reality, everyday stress at work caused the appearance of numerous neologisms in the field of tourism.

Key words: discourse, neologisms, cyberneologisms, touristic discourse.

Постановка проблеми. Мова – надзвичайно динамічна. Розвиток будь-якої мови зумовлений різноманітними факторами як лінгвальними, так і екстралінвальними. У межах когнітивно-дискурсивної парадигми сучасного мовознавства існує тенденція до поглибленого дослідження особливостей організації комунікативної взаємодії. Залежно від сфери вживання, неологізми розвиваються більш чи менш активно [1, с. 10].

Зазвичай виникнення новотворів тісно пов’язано передусім з політико-економічними змінами у суспільстві. З надзвичайно стрімким розвитком кібертехнологій у фокусі уваги дослідників опинилася категорія дискурсу та посилився інтерес до аналізу його різновидів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як відомо, процес поповнення системи мови новою

лексикою завжди представляв особливий інтерес для науковців. Процеси неологізації досліджували такі лінгвісти, як І. М. Кабанова, І. П. Сушков, Л. М. Омельченко, І. І. Мурко, А. А. Харковська та інші. Вивченням неологізмів в англійській мові займалися М. О. Шутова, І. В. Арнольд, Ю. А. Зацний, С. М. Єнікеєва, Г. І. Емірсуінова, Ю. О. Жлуктенко, О. О. Селіванова, Т. А. Шкурко, А. В. Янков, О. М. Бондаренко, О. І. Пікуш С. Г. Волкова, О. В. Дмитрук, К. В. Лисенко. Особливості англійського словотвору висвітлюються в статтях та монографіях В. І. Заботкіної, С. І. Алаторцевої, Г. Б. Антрушиної. Роботи вищезазначених авторів утворили теоретичну базу даного дослідження. Екстралінгвальні причини виникнення неологізмів у мові досліджували багато лінгвістів, зокрема А. А. Брагіна, В. І. Заботкіна, Ю. С. Сорокін, Ю. А. Зацний та інші. Майже кожну годину в англійській мові з'являється нове слово, що ставить перед дослідниками завдання не тільки фіксації новоутворень, але й вивчення різних аспектів їх функціонування [2, с. 85–89].

Такі новотвори показують здатність мови відображати динамічний розвиток суспільства, відтворюючи й закріплюючи ці нові ідеї і поняття, тому мова, зокрема її лексичний запас, безперервно поповнюється новими лексичними одиницями. Неологізми сприймаються як нові слова та поширюються завдяки пресі та іншим засобам мас-медіа, тому що мова миттєво реагує на появу нових реалій, на події глобального масштабу, отож мова кіберпростору багата на такі новотвори [2, с. 85–89].

Мета статті полягає у виявленні специфіки використання кібернеологізмів в англомовному туристичному дискурсі.

Постановка проблеми. Варто звернути увагу на те, що мова є надзвичайно динамічною. Вона має здатність пристосовуватись до нових тенденцій розвитку суспільства та описувати їх, утворюючи нові слова. Отже, є необхідність дослідити утворення на функціонування кібернеологізмів саме в туристичній сфері.

Причини появи неологізмів становлять особливий інтерес для лінгвістів. Насамперед, найбільш очевидною причиною є технічний прогрес, розвиток електроніки та комп'ютерних технологій. Говорячи про лінгвістичні причини, можна відзначити, що неологізми також використовуються для надання певному твердженню або слову додаткової виразності, емоційного забарвлення, щоб краще передати почуття та емоції в процесі спілкування [3, с. 16–19].

Основний засіб інформації обробкою є сучасні електронні машини обробки інформації (комп'ютери), які встигають виконувати низку функцій інтелектуальної діяльності людини. Основною метою кібернетики було обчислення інформації, але потім вона знайшов своє відображення в лінгвістиці шляхом створення словників на комп'ютері наука та програмування, Інтернет та прикладна лінгвістика.

Одним із головних завдань прикладної лінгвістики є вдосконалення електрон словники, що полегшують роботу лінгвістів і перекладачів завдяки сучасному джерелу поповнення словникового запасу англійської мови. Ми віримо, що кібернетика може слугують джерелом мовних неологізмів, а саме кібернеологізмів, що з'явилися як потреба у виявленні нових пристроїв, явищ, процесів, які відображають в розвиток науково-технічного прогресу. Вони економлять ресурси мислення, іншими словами, вони виконують енергозберігаючу функцію, засновану на перетворення загальної лексики, щоб не перевантажувати мозок людини абсолютно нові лексичні одиниці.

Одним із головних завдань прикладної лінгвістики є вдосконалення електронних словників, що полегшують роботу лінгвістів і перекладачів завдяки сучасному джерелу поповнення словникового запасу англійської мови. Ми віримо, що кібернетика може слугують джерелом мовних неологізмів, а саме кібернеологізмів, що з'явилися як потреба у виявленні нових пристроїв, явищ, процесів, які відображають в розвиток науково-технічного прогресу. Вони економлять ресурси мислення, іншими словами, вони виконують енергозберігаючу функцію, засновану на перетворення загальної лексики, щоб не перевантажувати мозок людини абсолютно нові лексичні одиниці [7, с. 106–108].

Створення електронно-обчислювальних машин, або ЕОМ, у 40-х рр. 20 ст мала вирішальне значення для розвитку кібернетики (Й. фон Нейман та ін.). З винайденням комп'ютерів з'явилися принципово нові можливості для дослідження і створення складних систем управління різними процесами в багатьох сферах науки і техніки.

Назва була вперше застосована Норбертом Вінером у 1948 році в результаті співпраці між математиком Вінером і колегами з інших дисциплін: вони помітили, що вони мають схожі інтереси, але не було назви, щоб об'єднати їхні інтереси. Вони обрали кібернетику, керування субтитрами та спілкування між тваринами

і машинами, таким чином відображаючи як технологічні, так і біологічні системи, що мають багато спільних характеристик. Норберт Вінер, математик, інженер і соціальний філософ, ввів слово «кібернетика» з грец слово (kybernзtзs), що означає «керманич» або «наставник», яке зустрічається навіть у Платона, присвячені опису мистецтва керування судном.

Кібернетичне (інформаційне) моделювання функціональних механізмів є основою для діяльності мозку (механізм відображення) і відноситься до процесів вищої нервової діяльністю, перетинаючи з когнітивною лінгвістикою, яка досліджує виник зразки мовлення, включаючи способи отримання, обробки, зберігання та використання інформація, яку люди отримують різними каналами, а також загальні принципи, які керують процесом мислення, забезпечують передачу знань, створення концептуальної картини світу [7, с. 106–108].

Загальне значення кібернетики в когнітивній науці можна визначити в наступні аспекти:

— філософський – кібернетика дає нам новий погляд на світ, на якому ґрунтується роль зв'язку, управління інформацією, організації, взаємозв'язку та ймовірність, а когнітивна лінгвістика пов'язана з мовним образом світу;

— соціальна – кібернетика дає нове уявлення про організацію суспільства в загального, а функція когнітивної лінгвістики базується на антропоцентр системний підхід;

— загальнонауковий аспект відображається у трьох напрямках: по-перше, кібернетика пропонує загальнонаукові поняття для когнітивної науки, а саме в когнітивної лінгвістики, оскільки управління складними динамічними системами є загальні процеси; по-друге, кібернетика дає науці нові методи дослідження ймовірності, стохастичності, комп'ютерного моделювання тощо. Таким чином, це перегукується з когнітивної лінгвістики через процеси зберігання та обробки інформація; по-третє, на основі функціонального підходу «сигнал-відповідь» кібернетика формує гіпотезу про внутрішній зміст і побудову систем, які можуть бути перевіряється в ході детального дослідження, порівнюючи людину зі складною системою який працює як комп'ютер (отримання, зберігання, обробка інформації та отримання кінцевого результату). Тому практично кожен постулат, що стосується когнітивну лінгвістику також можна застосувати до кібернетики. Загальновідомо, що когнітивна наука поглинає різні науки, щоб пояснити, як працює людський розум а кібернетика представляє прагнення забезпечити когерентність і нежиттєздатність пояснення цих постійно впорядкованих явищ (наприклад, упорядкована поведінка і пізнання) [9];

— методологічний – вивчення когнітивної системи мислення, її функціонування використовується для висунення гіпотез про механізми загальних психічних процесів у когнітивна наука, тобто вербалізація картини світу, концептуалізація, тощо);

— технічна – галузь кібернетики (створення принципів комп'ютерів, роботів, ПК, що розвинули тенденцію кібернетизації та інформатизації немає лише наукового знання, а й усіх сфер життя [8].

Існують три основні фактори, які викликають кібернеологізм. По-перше, швидкий розвиток Інтернету є об'єктивною умовою формування кібернеологізму [6]. По-друге, зростаюча кількість нетизинів є важливою умовою формування кібернеологізму. Людський інстинкт відмовитися від старого для нового, менталітет користувачів мов шукати різноманітності та змін часто є причиною еволюції слова. По-третє, сама мережева мова має чарівну умову. Мережева англійська мова як абсолютно новий мовний режим у віртуальній мережі розквітає у сяючій пишності, більшість нетиценів виявляють особливу перевагу до неї [5].

Кібернеологізми поширюються у всіх сферах людського життя. Не є винятком і туристична сфера.

For electronic tickets (e-tickets) as used by airlines, see electronic ticket. For the Disneyland fanzine with a similar name, see The "E" Ticket. The phrase ***E ticket*** *(or* ***E ticket ride****) refers to an unusually interesting, thrilling or expensive experience. It derives from the admission ticket system used at Disneyland and Magic Kingdom theme parks before 1982, in which the E ticket (officially termed "E coupon") admitted the bearer to the newest, most advanced, and/or most popular rides and attractions [10].*

Major CRS operations that book and sell tickets for multiple airlines are known as ***global distribution systems (GDS)****. Airlines have divested most of their direct holdings to dedicated GDS companies, who make their systems accessible to consumers through Internet gateways. Modern GDSes typically allow users to book hotel rooms and rental cars as well as airline tickets. They also provide access to railway reservations in some markets although these are not always integrated with the main system [10].*

E-Tourism *is the use of new technologies for activities such as online booking, portals of touristic destinations that contain information valuable for*

travelers. UNCTAD has developed the e-Tourism Initiative, with the aim of helping developing countries to make the most of their tourism potential. The idea, based on public/private sector collaboration, is to give developing destinations the technical means for marketing and selling their own tourism services online [10].

Сучасна стадія розвитку неології характеризується комплексною розробкою тем природи та функціонування неологізмів. Неологія розширила межі розуміння терміна «неологізм» – під новою лексикою сучасні лінгвісти розуміють як безпосередньо нові лексеми, а й звичні слова й висловлювання, отримали нового сенсу – семантичні чи функціональні неологізми. Тенденція до розширення поняття «неологізм» характерна як для вітчизняної, так і для зарубіжної лінгвістики, і зараз є універсальною [6].

Висновки. З появою бюджетних подорожей туризм перестав бути розкішшю, доступною лише заможним верствам населення, що породило широкий вибір варіантів для всіх видів відпочиваючих. Ця тенденція має як переваги, так і недоліки, оскільки туризм приносить позитивні емоції та стимулює місцеву економіку, однак він також може завдати шкоди місцевим екосистемам і завдати шкоди місцевому населенню. Новий популярний спосіб життя, постковідна реальність, повсякденні стреси на роботі спричинили появу численних неологізмів у сфері туризму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Babelyuk, O. A., & Didukh, L. I. Способи творення неологізмів на позначення явищ covid-19 в англомовному епідеміологічному дискурсі. *Львівський філологічний часопис.* 2020. 7. С. 5–12. https://doi.org/https://doi.org/10.32447/2663-340X-2020-7.1

2. Іванців, О. В., & Катрич, Т. С. Неологізми в англомовному дискурсі пандемії covid-19. *Нова філологія*, 2021. 82. 85-90. https://doi.org/10.26661/2414-1135-2021-82-14

3. Левицький А.Е. Актуальні проблеми розвитку неології (на матеріалі сучасної англійської мови). Вісник Житомирського держ. ун-ту ім. І. Франка. 2005. № 23. С. 16−21.

4. Прима, В. В. Дискурс: погляди науковців на визначення та предмет вивчення. Закарпатські філологічні студії. Ужгород : Видавничий дім "Гельветика", 2022. 22 (2). С. 98–103. URL http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/22/part_2/18.pdf

5. Сюена Лю. Лінгвокультурний підхід до вивчення англомовних новоутворень. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія». Острог : Вид-во НаУОА, 2022. Вип. 13(81). С. 31–33.

6. Сюена, Л. Комп'ютерна термінологія як вид новоутворень в англомовному дискурсі. *Нова філологія*, 2023. 87. 39-43. https://doi.org/10.26661/2414-1135-2022-87-6

7. Trotsiuk A. N. Cyberneologisms as the Important Source of the English Replenishment. Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2013. № 17 (266). : Філологічні науки. Мовознавство. С. 106–108.

8. Oxner R. Oxford's Defining Words Of 2020: 'Blursday', 'Systemic Racism' And Yes, 'Pandemic'. NPR. URL: https://www.npr.org/2020/11/23/938187229/oxfords-defining-words-of-2020-blursday-systemic-racism-and-yes-pandemic?t=1619049006045.

9. Wang Xiaohan The Word-formation and Translation Skills of Chinese and English Cyber-neologisms: diss… master. Philol. Science. China, 2014. 1p. URL: https://cybertourism.wordpress.com/glossary-for-cyber-tourism/

UDC 82.091
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.27

SUGGESTION AS A DOMAIN OF MILITARY DISCOURSE (BASED ON MATERIALS FROM THE SPEECHES OF WORLD LEADERS)

СУГЕСТІЯ ЯК ДОМЕН ВОЄННОГО ДИСКУРСУ (НА ОСНОВІ МАТЕРІАЛІВ ПРОМОВ СВІТОВИХ ЛІДЕРІВ)

Stepan S.B.,
orcid.org/0009-0007-9824-5872
Student of the 11-B class
School Institution of Volyn Scientific Lyceum of the Volyn Regional Council

Kauza I.B.,
orcid.org/0000-0002-3030-2523
Candidate of Philology,
Senior Lecturer at the Department of Applied Linguistics
Lesya Ukrainka University of Science

The article is devoted to the analysis of the phenomenon of suggestion in the context of military discourse, in particular through the prism of expressive and emotional stylistic means in the speeches of world leaders. The aim of the work is to identify communicative markers that reflect the perception of reality and influence the formation of the audience's worldview. The study focuses on how the language means used by leaders during military conflicts contribute to the mobilization of the population, the formation of patriotic sentiments and the legitimization of political decisions.

The relevance of this topic is due to the importance of military discourse as a special type of communication focused on the operational transmission of information using emotionally charged expressions. Language in wartime serves as a tool for influencing mass consciousness through metaphors, rhetorical questions, repetitions and symbols that create the image of the enemy and strengthen the cohesion of the nation. These language means have a significant impact on the formation of the national spirit and the moral superiority of one of the parties to the conflict.

The scientific novelty of the study lies in the first-ever analysis of communicative markers of suggestion in the speeches of such famous leaders as Winston Churchill and Adolf Hitler. The work determines the communicative-pragmatic features of the semantics of these stylistic means, focusing on their ability to influence mass consciousness and legitimize political actions in wartime. The analysis of linguistic means used by leaders during wartime allows us to find out how linguistic suggestion becomes a tool for manipulating public opinion. The speeches of military leaders are examples of how language can become a powerful tool for mobilizing society and supporting the actions of governments in wartime. The work also makes it possible to create a new paradigm of functional manifestations of expressive stylistic means in military discourse, which contribute to the formation of a negative image of the enemy and patriotic spirit among the population.

Key words: suggestion, military discourse, expressiveness, emotionality, expressive linguistic stylistic means.

Стаття присвячена аналізу феномену сугестії в контексті воєнного дискурсу, зокрема через призму експресивних та емотивних стилістичних засобів у промовах світових лідерів. Метою роботи є виявлення комунікативних маркерів, що відображають сприйняття реальності та впливають на формування світогляду аудиторії. Дослідження фокусується на тому, як мовні засоби, що використовуються лідерами під час воєнних конфліктів, сприяють мобілізації населення, формуванню патріотичних настроїв і легітимізації політичних рішень.

Актуальність цієї теми обумовлена значенням воєнного дискурсу як особливого виду комунікації, орієнтованого на оперативне передавання інформації з використанням емоційно насичених виразів. Мова в умовах війни служить інструментом впливу на масову свідомість через метафори, риторичні питання, повтори та символи, які створюють образ ворога і зміцнюють згуртованість нації. Ці мовні засоби мають суттєвий вплив на формування національного духу та моральної переваги однієї зі сторін конфлікту.

Наукова новизна дослідження полягає у вперше здійсненому аналізі комунікативних маркерів сугестії в промовах таких відомих лідерів, як Вінстон Черчиль та Адольф Гітлер. Праця визначає комунікативно-прагматичні риси семантики цих стилістичних засобів, акцентуючи увагу на їхній здатності впливати на масову свідомість і легітимізувати політичні дії в умовах війни.

Аналіз мовних засобів, що використовуються лідерами під час війни, дозволяє з'ясувати, як мовна сугестія стає інструментом маніпулювання громадською думкою. Промови воєнних лідерів є прикладами того, як мова може стати потужним засобом для мобілізації суспільства і підтримки дій урядів в умовах воєнного часу. Робота також дає можливість створити нову парадигму функціональних маніфестацій експресивних стилістичних засобів у воєнному дискурсі, що сприяють формуванню негативного образу ворога та патріотичного духу серед населення.

Ключові слова: навіювання, військовий дискурс, експресивність, емоційність, експресивні мовностилістичні засоби.

Problem statement. The work is devoted to the analysis of expressive stylistic devices in the speeches of world leaders during the war. The relevance of the study is determined by the interest of modern linguistic studies in identifying the communicative intentions of text interlocutors, aimed at understanding the world perception of the textual space of speeches, as well as in determining the degree of their influence

on the formation of the world picture from the standpoint of the functional paradigm of linguistic studies. The relevance of the analysis is reinforced by the actualization of the forms of stylistic devices revealed by a diverse spectrum of speech acts in the text space of the discourse represented by the texts of V. Churchill and A. Hitler.

Analysis of recent sources. The study of military discourse has become a relevant direction in linguistics, and recently the studies of cognitive linguistics and discourse studies, which investigate a considerable number of aspects of communication, and also create a linguistic emphasis on the study of discourse, have gained significant importance communicative-pragmatic and communicative-discursive approaches, the direction of which is the linguistic phenomenon of suggestion. The military discourse was and continues to be in the field of interest of such scientists as K. Mackinnon [1, pp. 121–145], J. Lakoff [2, pp. 56–79], S. Hodkinson [3, pp. 88–110], T. Van Duke [4, pp. 173–196], M. Fulder [5, p. 45–65], and others. They approach the study of military discourse from different perspectives, which reflects the multifacetedness of this topic and reveals new perspectives of this type of discourse from the perspective of how language can shape (and shapes) ideas about war and conflicts (suggestive aspect). Researchers distinguish the following features of suggestion in military discourse: emotional content, repetition, creation of an image of the enemy, use of hyperbole and metaphor, appeal to historical memory, etc.

Highlighting previously unresolved parts of the overall problem. The scientific novelty of the study lies in the fact that, for the first time in modern linguistics, a versatile and multifaceted description of communicative markers of expressive stylistic tools based on the methodological foundations of linguculturalology, linguopoetics, and pragmanaratology is presented in a scientific work based on the material of the speeches of world leaders. The communicative and pragmatic features of the semantics of stylistic devices in the speeches of world leaders are clarified and described.

Purposes of the article. The purpose of the work is to analyze the phenomenon of suggestion in the field of military discourse based on the material of speeches of world leaders, taking into account its above-mentioned features by determining the role and place of military discourse in the process of presenting information (impact on the recipient) and determining the role and place of suggestion in military discourse.

Presentation of the main material. Military discourse is a set of linguistic works created within the military sphere of communication, which is regulated by certain rules, traditions and experience and is reflected in the choice of language means. The specificity of military discourse lies in its brevity, brevity and precision, which distinguishes it from other types of discourse.

An important component of military discourse is suggestion – a psychological process by which one idea or image involuntarily forces another to accept an opinion or perform an action, because it provides an emotional and ideological impact on the audience, directing its perception of events and behavior. Thanks to the use of strong metaphors, symbols, rhetorical questions and repetitions, war speeches create an atmosphere of mobilization, strengthen feelings of patriotism and cohesion. In the context of a military confrontation, suggestion also contributes to the legitimization of the state's actions and creates a perception of the moral superiority of one side over the other.

Emotionality in the speeches of military leaders was and remains an important element of their propaganda, serving as a tool for influencing mass consciousness. In their speeches, leaders appeal to people's feelings and emotions to raise morale, mobilize society for struggle, and create an atmosphere of resilience and hope. Their speeches promote unity and self-sacrifice, helping to rally the people in the face of threat.

Military discourse is a specific cognitive-communicative system that functions within the framework of military activities. It is a system of concepts that reflect ideas about real and imaginary objects, phenomena and their interactions in the context of military operations [6, p. 21]. Such a system includes both rational and emotional assessments of situations and events related to war, and serves as the basis for communication between members of the military community, as well as between the military and the outside world in various circumstances. Military discourse is based on terms and their variants, including unofficial doublets, such as professionalisms, jargonisms and "relators", which reflect specific semantic and formal relationships in texts and language structures used in this context.

Emotionality and expressiveness are key categories that determine the features of military discourse. Their use allows you to emphasize the emotional richness and impact of statements, which is especially important in communication during conflicts or military operations.

Emotionality characterizes the sensitivity of an individual to emotional situations that can cause

emotions. Expressiveness provides expressiveness and intensification of the emotional impact of statements.

Speech influence is implemented through one of two main types – persuasion, which appeals to the consciousness of the object of influence through appeal to its own critical judgment, and suggestion (suggestion), which is aimed at the subconscious of the recipient, his subconscious, emotional-sensory sphere; the influence on the mind, will, behavior is indirect; the control-regulatory function of consciousness is weakened, consciousness and criticality of perception of the suggested content are reduced, active understanding, detailed logical analysis, rational assessment are disabled. The main components of such influence are psychological and linguistic techniques: the ontology of speech influence is associated with "the conditionality of speech communication of influence by the mental structures of communicants (motives, attitudes, values, etc.), which are outside the boundaries of speech communication itself" [7, p. 211].

The word is the main means of suggestive influence: "since the influence (suggestive) refers primarily to verbal influence on a person, which is perceived without critical assessment, that is, hidden verbal influence, in such a context it seems quite natural to conclude about the initially suggestive nature of language" [7, p. 212].

The term "suggestion" is used in a context where there is a hidden purposeful verbal influence on the consciousness and behavior of a person, which is carried out in the form of an order, advice, proposal, order, guidance, command, mainly with the aim of inducing certain actions or even imposing someone else's will, manipulation. Suggestion is designed to influence the vulnerable and emotional state of the addressee, is an imperative method that is successfully used in this type of discourse, the purpose of which is to exert a manipulative influence on the recipient / group of recipients [7, p. 230].

During suggestion, verbal (verbal) and non-verbal (non-verbal, extra-verbal) factors act together, with the second group being auxiliary to the first. Thus, language as a whole is a suggestive system, all its components are potentially suggestive (during suggestive influence, the motivating function of language comes to the fore). However, it is obvious that it is suggestive linguistics (linguistic suggestology, linguistics of suggestion; SL) that brings to the fore the intention of the text producer to project an effective influence on the recipient (both in universal and individual manifestations).

Thus, from the point of view of language, suggestiveness in any aspect of its functioning/ application changes the recipient's model of the world, introducing new data and/or changing the previously formed attitudes. "The language field as a field of multiplicity of mutual influences and suggestions – such is the picture of language that suggestive linguistics depicts" [8, p. 3]. In addition, the literature repeatedly postulates ethnospecific features of suggestion (as well as ethnospecific features of the picture of the world). This can be explained by the following causal scheme: different languages – different methods of structuring reality – different worldview – ethnic specificity of suggestion (with all its strategies/methods/techniques).

Emotionality in the speeches of military leaders was and remains an important element of their propaganda, serving as a tool for influencing mass consciousness. In their speeches, leaders appeal to the feelings and emotions of people in order to raise morale, mobilize society for struggle and create an atmosphere of resilience and hope. Their speeches promote unity and self-sacrifice, helping to unite the people in the face of threat. For example, in his speech *"Never give in, never, never, never"*, delivered in 1941, W. Churchill said:

"But for everyone, surely, what we have gone through in this period – I am addressing myself to the School – surely from this period of ten months this is the lesson: never give in, never give in, never, never, never, never-in nothing, great or small, large or petty – never give in except to convictions of honour and good sense. Never yield to force; never yield to the apparently overwhelming might of the enemy. We stood all alone a year ago, and to many countries it seemed that our account was closed, we were finished. All this tradition of ours, our songs, our School history, this part of the history of this country, were gone and finished and liquidated." [9].

In the contextual fragment, we can observe the phenomenon of suggestion through repetition. The phrase "*never give in, never give in, never, never, never, never*" demonstrates emotional emphasis and reinforces the main idea of the speech. The repetition of these words adds rhythm and emphasizes the importance of the message. The key emphasis creates a clear emotional message, which forms the idea of steadfastness as a basic virtue. W. Churchill also actively uses antitheses (great or small, large or petty) to create emotional emphasis and strengthen the content of the statement. Addressing the audience through the phrase "*I am addressing myself to the School*" makes the speech personal and focused on personal aspects, creating a sense of direct dialogue with the audience. Another technique that can be distinguished in the context of this speech is the

so-called "rule of three". This stylistic technique is effective, because the human brain better perceives information presented in threes, due to its simplicity, rhythm and completeness. The use of constructions such as "*never-in nothing*", although not in accordance with standard English grammar, can be used to create a unique style or rhythm that enhances the overall message, forming a dramatic effect. The phrase "*our account was closed*" is a metaphor that conveys the idea that people have already accepted the defeat of Great Britain in the war with Nazi Germany and stated the end of the existence of Great Britain as a single state. With the statement *"to many countries it seemed that our account was closed, we were finished"* W. Churchill levels the generally accepted dogmas of countries that have fallen to their knees before the threat and glorifies British society in its struggle, emphasizing the strength and resilience of the nation.

A. Hitler, in his turn, skillfully used emotional manipulation to achieve total control over society. He appealed to fear, hatred, and nationalist feelings, creating hostile images and justifying aggression. His emotional rhetoric served as a powerful means of propaganda, directing the crowd to fanatical support for Nazi ideology.

In his famous *"Appeal to the Nation"* speech on July 15, 1932, which was intended to strengthen the NSDAP's position before the elections, Adolf Hitler stated the following:

"The Almighty, Who has allowed us in the past to rise from seven men to thirteen million in thirteen years, will further allow these thirteen million to once become a German Volk. It is in this Volk that we believe, for this Volk we fight; and if necessary, it is to this Volk that we are willing, as the thousands of comrades before us, to commit ourselves body and soul.

If the nation does its duty, then the day will come which restores to us: one Reich in honor and freedom–work and bread!" [10].

In this speech, Adolf Hitler used a religious appeal. The reference to *"The Almighty"* adds a sacred character to the speech, creating the impression that the people's actions are supported by higher powers. This gives the text moral authority and emphasizes the fateful moment. The expansion of the number of followers from *"seven people to thirteen million in thirteen years"* is a hyperbole that emphasizes the strength and speed of the movement's growth, demonstrating its majesty and divine support. The repetition of the key phrase (anaphora) *"for this Volk"* in the sentences *"it is in this Volk that we believe, for this Volk we fight"* creates rhythm and emphasizes the national idea that is the central theme of the text. Adolf Hitler also used parallelism. The similarity in the structure of phrases such as *"for this Volk we fight; and if necessary, it is to this Volk that we are willing, as the thousands of comrades before us, to commit ourselves body and soul,"* creates a rhythmic effect, enhances persuasiveness and facilitates perception. The phrase *"then the day will come which restores to us: one Reich in honor and freedom–work and bread!"* is a rhetorical promise – an expression of prophetic faith in a united and prosperous nation. This creates an emotional charge and emphasizes the inevitability of achieving the goal. The use of allusion in the mention of *"thousands of comrades before us"* appeals to the heroic past, arousing pride in previous generations and calling for imitating their example, and the phrase *"commit ourselves body and soul"* is a metaphor for complete devotion to an idea, emphasizing the sacrifice of individual interests for the sake of the national community.

It is worth adding that the famous phrase *"Arbeit macht frei"* ("Work makes you free"), which was used as an inscription at the entrance to many Nazi concentration camps, and the expression *"If the nation does its duty, then the day will come which restores to us: one Reich in honor and freedom – work and bread!",* have significant conceptual overlaps. In particular, both phrases use work as a symbol or promise: in the quote about the *"Reich"* work is associated with the restoration of honor, freedom and well-being. The inscription *"Arbeit macht frei"* promised a false prospect of freedom through work, although in the context of the concentration camps this was a cruel irony, since work there served as a form of exploitation and destruction [11, p. 9].

Conclusions, prospects for further exploration. Suggestion in military discourse is a key mechanism for influencing the audience, in particular through the activation of emotional and expressive linguistic and stylistic means. The analysis showed that such means contribute to the mobilization of the public, the legitimization of military actions and the formation of public opinion in a direction favorable to the speaker. The features of suggestive influence are manifested in the use of vivid metaphors, the rule of three, rhetorical questions, repetitions, polarization of concepts ("one's own" versus "others'"), as well as appeals to historical memory and symbolic meaning.

A study of Winston Churchill's speeches revealed the dominance of mobilization and rallying strategies. The use of expressions such as "victory at all costs" is an example of effective emotionality and hyperbolization, which creates an atmosphere of urgency and urgency of action. An analysis of Adolf Hitler's speeches showed the widespread use of polarization, appeals

to historical greatness and the creation of an image of the enemy as absolute evil. This was reinforced by the rhythmic structure of the statements, which had an additional suggestive effect.

The analysis confirmed that suggestion is an integral part of military discourse, which provides an impact on the emotional, cognitive and behavioral spheres of the audience. Its effectiveness largely depends on the skillful use of linguistic and stylistic means adapted to the cultural and historical context.

The study also showed that an important role in the suggestive aspect of military discourse is played by the pragmatic context. Leaders create a sense of urgency and mobilize listeners to action through references to common values and historical heritage.

Thus, the analysis of the phenomenon of suggestion in military discourse indicates the versatility and effectiveness of the use of linguistic and stylistic means to achieve strategic communicative goals. This study is an important step in understanding how language media influence the consciousness and behavior of the audience, which is of importance for linguistics, sociology, and communication sciences. The results of the work may be useful for further research in the field of political rhetoric, media communications, and intercultural communication.

REFERENCES:

1. Mackinnon K. War Discourse: A Study of Language and Politics. Language and Power in the 20th Century. *Routledge.* New York, 1997. P. 121-145.

2. Lakoff J. Metaphor and War: The Metaphor System Used to Justify War in the Gulf. *Sage Publications.* London, 2001. P. 56-79.

3. Hodkinson S. The Construction of Enemy Images in War Discourse. *Oxford University Press.* Oxford, 2005. P. 88-110.

4. Van Dijk T. Ideology and Discourse in War Propaganda. *Sage Publications.* London, 1998. P. 173-196.

5. Fulder M. Language and Ideology in War: A Pragmatic Approach. Pragmatics of Political Discourse. *Cambridge University Press.* Cambridge, 2003. P. 45-65.

6. Bara B. G. Cognitive Pragmatics: The Mental Processes of Communication. *MA, MIT Press.* Cambridge, 2010. 320 p.

7. Мудраченко Т. Б. Сугестія як засіб мовленнєвого впливу. Мовознавчі студії. *Видавництво ХНУ.* Харків, 2015. С. 211-230.

8. Твердохліб О. Сугестія та її прояви в сучасному інформаційному просторі держави. Інформаційний простір і суспільство. *Видавничий дім «Слово».* Київ, 2020. С. 3-12.

9. America's National Churchill Museum. Never Give In, Never, Never, Never : веб-сайт. URL: https://www.nationalchurchillmuseum.org/never-give-in-never-never-never.html (дата звернення: 03.01.2025).

10. History for the Relaxed Historian. Adolf Hitler Appeal to the Nation : веб-сайт. URL: https://www.emersonkent.com/speeches/appeal_to_the_nation.htm#google_vignette (дата звернення: 02.01.2025).

11. Sanders J. Perspective and the Representation of Speech and Thought. Worlds and Grammar. *University of Chicago Press*. Chicago, 1996. P. 6-9.

УДК 811.111’37
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.28

ПРОГНОСТИЧНИЙ ДИСКУРС: АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

PROGNOSTIC DISCOURSE: ASPECTS OF INVESTIGATION

Черненко Т.І.,
orcid.org/0000-0002-3475-6530
аспірант кафедри іноземних мов
Національного університету «Одеська юридична академія»

У статті здійснено комплексний аналіз прогностичного дискурсу як особливого виду комунікації, спрямованого на передбачення майбутніх подій, тенденцій та сценаріїв розвитку. Розглянуто жанрову специфіку прогностичного дискурсу, який охоплює наукові, політичні, економічні, релігійні, метеорологічні та масово-культурні прогнози. Визначено основні лінгвальні засоби прогнозування, серед яких модальні конструкції, хеджинг, метафоризація та спеціалізована термінологія. Акцентовано увагу на прагматичному вимірі дискурсу, зокрема на його функціональній спрямованості, що може бути інформативною, маніпулятивною, застережною чи мотиваційною. Особливу увагу приділено астрологічним прогнозам як специфічному жанру прогностичного дискурсу, що використовує символічну лексику, персоніфікацію планет, узагальнені твердження та метафоричні конструкції для створення універсальних передбачень. Досліджено вплив соціокультурного контексту на формування астрологічного дискурсу та його популярність у цифрову епоху. Також розглянуто питання взаємозв’язку між рівнем довіри аудиторії до прогнозів та мовними засобами, які використовуються для їхньої презентації. Аналіз показав, що прогностичний дискурс є міждисциплінарним явищем, яке поєднує раціональні та символічні форми прогнозування. Він еволюціонує відповідно до розвитку технологій та змін у суспільній комунікації, активно інтегруючись у цифровий простір через медіаплатформи, мобільні додатки та соціальні мережі. Одержані результати можуть бути використані для подальших досліджень у сфері дискурсивного аналізу, комунікативістики та соціолінгвістики. Крім того, перспективним напрямом є подальше дослідження когнітивних стратегій прогнозування та їхнього впливу на прийняття рішень. Виявлено, що роль прогностичного дискурсу у формуванні суспільних уявлень про майбутнє значно зросла під впливом глобалізаційних процесів та інформаційних технологій.

Ключові слова: прогностичний дискурс, прогнозування, жанрові особливості, лінгвальні засоби, модальність, хеджинг, астрологічні прогнози.

The article provides a comprehensive analysis of prognostic discourse as a special type of communication aimed at predicting future events, trends and development scenarios. The genre specificity of prognostic discourse, which includes scientific, political, economic, religious, meteorological and mass-cultural forecasts, is considered. The main linguistic means of forecasting are identified, including modal constructions, hedging, metaphorization and specialized terminology. The emphasis is on the pragmatic dimension of discourse, in particular on its functional orientation, which can be informative, manipulative, warning or motivational. Particular attention is paid to astrological forecasts as a specific genre of prognostic discourse that uses symbolic vocabulary, personification of planets, generalized statements and metaphorical constructions to create universal predictions. The influence of the socio-cultural context on the formation of astrological discourse and its popularity in the digital age is investigated. The issue of the relationship between the audience's level of trust in forecasts and the language means used for their presentation is also considered. The analysis showed that prognostic discourse is an interdisciplinary phenomenon that combines rational and symbolic forms of forecasting. It evolves in accordance with the development of technologies and changes in social communication, actively integrating into the digital space through media platforms, mobile applications and social networks. The results obtained can be used for further research in the field of discourse analysis, communication studies and sociolinguistics. In addition, a promising direction is further research into cognitive forecasting strategies and their impact on decision-making. It was found that the role of prognostic discourse in the formation of public perceptions of the future has significantly increased under the influence of globalization processes and information technologies.

Key words: prognostic discourse, forecasting, genre features, linguistic means, modality, hedging, astrological forecasts.

Постановка проблеми. Сучасний дискурс відзначається динамічністю, багатозначністю та тісним зв’язком із суспільними процесами, серед яких особливе місце займає прогнозування, оскільки комунікація характеризується не лише ретроспективним аналізом та оцінкою теперішніх явищ, а й прогнозуванням майбутніх подій, що формує окремий тип дискурсу – прогностичний дискурс. У контексті лінгвістичних досліджень прогностичний дискурс постає як окремий тип комунікації, що ґрунтується на моделюванні майбутніх подій, тенденцій та сценаріїв розвитку. Його структура, стратегічні особливості та мовні засоби формують специфічний комунікативний простір, який відображає як суб’єктивні очікування, так і науково обґрунтовані припущення.

Актуальність дослідження прогностичного дискурсу зумовлена його широким застосуванням у різних сферах – від політики та економіки до наукових прогнозів і футурологічних студій. Аналіз цього феномена дозволяє розкрити механізми впливу на аудиторію, специфіку аргументації та мовні засоби вираження прогнозів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Прогностичний дискурс визнається окремою формою комунікації, що базується на передбаченні майбутніх подій, процесів чи явищ [1; 2; 4; 6]. Він може мати наукове, професійне, езотеричне або релігійне забарвлення залежно від контексту використання [3; 7; 8]. Дослідження підкреслюють його багатожанровість: прогностичний дискурс представлений у наукових прогнозах, метеорологічних звітах, геополітичних сценаріях, астрологічних передбаченнях, релігійних пророцтвах та езотеричних ченнелінг-дискурсах [2; 3; 5; 7; 8; 10].

Аналіз джерел демонструє, що прогнозування часто використовує такі мовні засоби, як модальність, хеджинг, метафори та спеціалізовану лексику, що відображає рівень упевненості у передбаченні [1; 5; 6; 9]. Наприклад, у мові метеорологів та науковців застосовуються модальні конструкції для вираження ймовірності, тоді як у релігійному дискурсі превалюють категоричні твердження [5; 8]. Прогностичний дискурс також тісно пов'язаний із соціальним контекстом, у якому він функціонує. Політичні прогнози залежать від геополітичних реалій [2], астрологічні передбачення – від культурних вірувань [7], а біблійні пророцтва – від релігійної традиції [8].

Адресат відіграє важливу роль у формуванні дискурсу, оскільки вибір мовних стратегій залежить від типу аудиторії. У наукових прогнозах використовується об'єктивний стиль із аргументами та посиланнями на дослідження, тоді як у популярних прогнозах (астрологічних, метеорологічних) спостерігається більша експресивність та персоналізація повідомлення [1; 3; 5; 7]. Дослідження також вказують на еволюцію прогностичного дискурсу, який змінюється відповідно до розвитку суспільства та технологій. Історичний аналіз текстів демонструє трансформацію прогнозування від сакральних текстів до сучасних цифрових форм комунікації [6; 10; 11].

Отже, прогностичний дискурс є особливим видом комунікації, спрямованим на формування припущень щодо майбутнього. Його характерною рисою є використання мовних засобів, що передають модальність, ступінь невизначеності або впевненості у висловлених припущеннях [1, 2, 4, 6]. Залежно від сфери застосування, прогностичний дискурс може бути академічним, професійним або масово-культурним.

Постановка завдання. Мета цієї статті – окреслити основні аспекти дослідження прогностичного дискурсу, визначити його ключові характеристики та роль у сучасному комунікативному просторі. Для досягнення цієї мети розглянуто поняття прогностичного дискурсу, його жанрові особливості, лінгвальні та прагматичні аспекти, а також його функціональну спрямованість у різних контекстах.

Виклад основного матеріалу. Прогностичний дискурс є складним і багатогранним явищем, що охоплює широкий спектр комунікативних практик, пов'язаних із передбаченням майбутніх подій та явищ. Його дослідження проводиться в різних наукових напрямах, включаючи лінгвістику, комунікативістику, соціологію, політологію, психологію та футурологію. Вивчення цього типу дискурсу можна поділити на кілька основних аспектів. Розглянемо детально кожен із них.

Жанрова специфіка та функціональна спрямованість. Прогностичний дискурс охоплює широкий спектр жанрів, зокрема наукові та експертні прогнози, метеорологічні передбачення, політичні сценарії, економічні прогнози, астрологічні та релігійні передбачення, футурологічні концепції. Кожен із цих жанрів має свої особливості, пов'язані з джерелами знання, рівнем аргументованості та адресатом.

Функціональна спрямованість прогностичного дискурсу може бути інформативною (наукові й аналітичні прогнози), маніпулятивною (політичні передбачення), застережною (екологічні та соціальні прогнози) або навіть розважальною (астрологічні прогнози, фантастичні концепції майбутнього).

Лінгвальні особливості. Дослідження прогностичного дискурсу включає аналіз його лексичних, граматичних і стилістичних характеристик. Основні лінгвальні засоби, що використовуються у прогнозуванні класифікуємо у такі групи:

– Модальні конструкції (*may, might, likely, possibly*) для вираження ймовірності та ступеня впевненості;

– Хеджинг *(it is assumed that, it is believed that, according to experts*) як засіб пом'якшення категоричності прогнозів;

– Метафоризація (*economic storm, climate crisis, digital revolution*) для підсилення впливу прогнозів;

– Спеціалізована термінологія (*антициклон, рецесія, біфуркаційна точка*) в експертних прогнозах.

Прагматичний та когнітивний вимір. Прогностичний дискурс досліджується також у контексті когнітивних механізмів його формування та сприйняття. Передбачення майбутнього базується на певних стратегіях мислення, серед яких екстраполяція тенденцій, аналогії з мину-

лим, сценарний аналіз. Крім того, важливе значення має прагматика прогнозів: кому вони адресовані, які комунікативні наміри має мовець, яким чином прогноз впливає на поведінку адресата.

Соціокультурні та дискурсивні фактори. Важливим аспектом дослідження є аналіз впливу соціокультурного контексту на прогностичний дискурс. Наприклад, у політичних прогнозах особливу роль відіграє ідеологічна спрямованість, у наукових прогнозах – доказовість та обґрунтованість, у релігійних передбаченнях – віра та духовна традиція. Дискурсивні практики прогнозування також залежать від медіа, у яких вони реалізуються: академічні дослідження, новинні ресурси, популярні блоги, соціальні мережі чи усні традиційні пророцтва.

Діахронічне дослідження прогностичного дискурсу. Дослідження показують, що прогностичний дискурс змінюється залежно від розвитку суспільства та технологій. Якщо у минулому прогнозування базувалося переважно на емпіричних спостереженнях або релігійних переконаннях, то сьогодні значну роль відіграють аналітичні методи, штучний інтелект, великі дані та математичне моделювання. Крім того, зростає вплив цифрових комунікацій на поширення прогнозів, зокрема соціальних мереж та блогосфери.

Вплив прогностичного дискурсу на суспільство. Ще одним актуальним напрямом досліджень є аналіз того, як прогностичний дискурс формує суспільні очікування, прийняття рішень та поведінкові моделі. Деякі прогнози можуть виконувати застережну або мобілізаційну функцію (наприклад, попередження про глобальне потепління), тоді як інші можуть використовуватися для маніпулювання громадською думкою (політичні передбачення).

Розглянемо зазначені особливості прогностичного дискурсу на прикладі астрологічних прогнозів. Астрологічні прогнози є специфічною формою прогностичного дискурсу, що базується на інтерпретації астрономічних явищ і їхнього впливу на людину та суспільство. Вони охоплюють широкий спектр жанрів, включаючи щоденні, тижневі, місячні та річні гороскопи, що публікуються в медіа, індивідуальні астрологічні консультації, політичні та економічні астропрогнози, а також персоналізовані прогнози на основі натальної карти.

Лінгвальні особливості астрологічних прогнозів включають використання модальних конструкцій, таких як *may*, *might*, *it is likely that* [12], що підкреслюють невизначеність передбачень. Також характерною рисою є символічна лексика, що пов'язана з астрологічними поняттями, наприклад, *Mercury retrograde*, *Saturn return*, *lunar cycle*, *solar eclipse* [12]. Генералізовані твердження, які можуть бути застосовані до широкої аудиторії, є типовими для цього дискурсу: *This is a great time for self-reflection*, *A significant change is coming your way*, *You may feel more emotional than usual* [12]. Часто використовуються метонімічні конструкції, у яких планети персоніфікуються, наприклад, *Mars will push you to take action*, *Venus encourages romantic connections*, *Jupiter brings new opportunities* [12]. Крім того, важливу роль відіграє хеджинг: *There is a chance that you will encounter new career opportunities*, *It is possible that you will experience emotional growth this month* [12].

Прагматична функція астрологічних прогнозів полягає у формуванні певного сприйняття майбутнього. Вони можуть виконувати заспокійливу функцію, пояснюючи події через астрологічні впливи, мотивувати людину до дій або ж навпаки – застерігати від ризиків. Наприклад, фраза *Be cautious when making financial decisions as Mercury is in retrograde* [12], створює уявлення про можливі труднощі в комунікації та фінансових питаннях. У деяких випадках астрологічні прогнози можуть мати і маніпулятивну функцію, формуючи у читачів очікування щодо певних подій або рішень.

Соціокультурний контекст значною мірою впливає на особливості астрологічного дискурсу. У західній традиції астрологічні прогнози часто орієнтовані на індивідуалізм, саморозвиток і досягнення особистих цілей (*Now is the perfect time to focus on your ambitions and take bold steps towards your dreams* [12]), тоді як у східних культурах астрологія може бути пов'язана з концепціями гармонії, циклів життя та взаємодії людини з природою. Зростання популярності астрології в цифрову епоху сприяло її трансформації: прогнозування стало інтерактивним, персоналізованим та доступним через мобільні додатки, блоги, соціальні мережі.

Завдяки цифровим технологіям астрологічні прогнози стали масовим явищем, що адаптується до сучасних форм комунікації. Автоматизовані сервіси, такі як мобільні додатки або алгоритми персоналізованих прогнозів, сприяють їхній популярності, особливо серед молодіжної аудиторії. Сучасні астрологічні тексти поєднують традиційні символічні значення з новими форматами подачі інформації, що робить їх ефективним засобом впливу на суспільну свідомість.

Як бачимо, дослідження прогностичного дискурсу є міждисциплінарним, оскільки воно охо-

плює мовознавчий, когнітивний, соціальний та культурний виміри. Основні напрями аналізу включають жанрову специфіку, лінгвальні характеристики, прагматичний аспект, соціокультурні фактори, історичну еволюцію та суспільний вплив. Розуміння цих аспектів дозволяє не лише виявити закономірності прогнозування, а й оцінити його ефективність у різних комунікативних ситуаціях.

Висновки. Прогностичний дискурс є важливим комунікативним явищем, яке охоплює різноманітні сфери суспільного життя, включаючи науку, політику, економіку, релігію, медіа та масову культуру. Його аналіз у лінгвістичному, когнітивному та соціокультурному вимірах дає змогу зрозуміти механізми формування прогнозів, їхню прагматичну спрямованість та вплив на адресата.

Дослідження показало, що прогностичний дискурс має жанрову варіативність, що залежить від рівня формалізації, цільової аудиторії та джерел знання. Наукові та експертні прогнози базуються на доказовості та раціональних методах аналізу, тоді як політичні, релігійні та астрологічні передбачення часто використовують емоційний вплив, символічну лексику та риторичні стратегії переконання.

Лінгвальні особливості цього дискурсу проявляються у використанні модальних конструкцій, хеджингу, метафоризації та спеціалізованої термінології, які дозволяють варіювати рівень категоричності передбачень. Прагматичний вимір прогнозування визначається комунікативною метою прогнозу, його функціональним призначенням та очікуваними реакціями аудиторії.

Соціокультурний контекст також відіграє значну роль у формуванні прогностичного дискурсу. Політичні та економічні прогнози відображають глобальні тенденції та геополітичні реалії, релігійні пророцтва спираються на духовні традиції, а астрологічні передбачення адаптуються до потреб сучасного суспільства, зокрема через цифрові технології та нові медіа.

Астрологічні прогнози, як окремий підвид прогностичного дискурсу, демонструють особливий мовний та прагматичний потенціал. Вони використовують символічну лексику, персоніфікацію планет, узагальнені твердження та модальні конструкції, що дозволяють забезпечити універсальність передбачень. Їхня популярність у цифрову епоху значно зросла завдяки інтерактивним платформам, мобільним додаткам та соціальним мережам, що сприяє розширенню їхнього впливу на масову аудиторію.

Отже, дослідження прогностичного дискурсу є перспективним напрямом, що потребує подальшого аналізу в контексті розвитку технологій, медійних форматів та змін у суспільних комунікаціях. Оскільки прогнозування залишається невід'ємною частиною людської діяльності, його лінгвістичні та комунікативні особливості продовжуватимуть еволюціонувати, відображаючи нові виклики та можливості сучасного інформаційного простору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ганжа І. В. Вербальний та невербальний хеджинг у прогностичному креолізованому тексті (на матеріалі англомовного метеопрогнозу). Мова. Культура. Комунікація: інноваційні підходи до вивчення мов та літератур: Матеріали 7-ї Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернігів, 22-23 квітня 2016 р.). Чернігів : ЧНПУ імені Т. Г. Шевченка, 2016. С. 16–19.

2. Глобальні тренди міжнародних відносин: реалії і прогнозування. Київ: Вадекс, 2020. 442 с.

3. Петрик Т. Елементи прогностичного дискурсу у англомовному ченнелінгдискурсі. *Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови*. 2013. Вип. 21. С. 10–15.

4. Прогностичний дискурс: електрон. метод. рекомендації з курсу для здобувачів другого (магістер.) рівня вищої освіти / уклад. А. П. Романченко. Одеса, 2023. 33 с.

5. Романченко А. П., Бугаєнко Л. П. Лексико-стилістичні параметри прогнозу погоди елітарної мовної особистості синоптика. Одеська лінгвістична школа: траєкторія досліджень : колект. монографія. Одеса : ПолиПринт, 2021. С. 16–25.

6. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля – К., 2006. 716 с.

7. Томчаковська Ю.О. Англомовна астрологія як різновид окультного дискурсу. *Закарпатські філологічні студії.* 2021. Випуск 19. Том 2. С. 34–38.

8. Черхава О. О. Англомовне біблійне пророцтво як різновид фідеїстичного дискурсу (на матеріалі KING JAMES BIBLE) : автореф. дис. … канд. філол. наук. Одеса, 2011. 22 с.

9. Черхава О. О. Поняття профетизму та деякі особливості профетичного тексту. *Наукові записки*. 2008. Вип. 75(3). С. 177–179.

10. Anglo-Saxon Prognostics: An Edition and Translation of Texts from London, British Library, MS Cotton Tiberius A.Iii. Boydell & Brewer, 2010. *JSTOR*, http://www.jstor.org/stable/10.7722/j.ctt81xzs (дата звернення: 26.01.2025).

11. Stubbs M. Discourse Analysis: The Sociolinguistic Analysis of Natural Language. Oxford, 1983. 384 p.

12. Free horoscopes. URL: https://www.horoscope.com/us/index.aspx (дата звернення: 27.01.2025).

РОЗДІЛ 3
ТЮРКСЬКІ МОВИ

УДК 811.512.161’36
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.29

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ SAVAŞ (ВІЙНА) У ТУРЕЦЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

THE VERBALIZATION OF CONCEPT SAVAŞ (WAR) IN TURKISH LINGUISTIC WORLDVIEW

Сорокін С.В.,
orcid.org/0000-0001-5014-8415
кандидат філологічних наук, професор,
перший проректор
Київського національного лінгвістичного університету

Білоущенко Н.О.,
orcid.org/0009-0001-1453-4391
студентка ІІІ курсу факультету східної і слов’янської філології
Київського національного лінгвістичного університету

Лінгвоконцептологія як галузь лінгвістики, зосереджена на дослідженні способів і засобів вербалізації концептів, протягом останніх десятиліть залишається доволі продуктивним напрямом мовознавчих студій, хоча й почала певною мірою втрачати популярність. Цей напрям інколи розглядається як частина більш «глобальної» когнітивної лінгвістики, основний фокус якої спрямований на вскриття механізмів людського мислення і навіть менталітету етнолінгвальних спільнот («концептуальних», або трохи вужче, «мовних картин світу»). Найчастіше предметом дослідження стають так звані «лінгвокультурні концепти», тобто такі концепти, в яких мовними одиницями (лексемами і пареміями) закодовано культурний досвід етносу або певної мовної спільноти. Попри порівняно велику увагу з боку дослідників, лінгвістична концептологія має чимало критиків, які скептично висловлюються про її наукову цінність, причиною чого своєю чергою є значний інтуїтивізм, що покладається в основу концептуального аналізу, який нерідко інтерпретується як основний метод концептології. Частково погоджуючись з істинністю твердження про такий інтуїтивізм, зауважимо водночас, що лінгвістика як наука, яка багато в чому оперує описовим методом, сама по собі є багато в чому інтуїтивною і спирається на суб’єктивні інтерпретації мовного матеріалу дослідником. Дослідження конфептосфери турецької мови є одним із завдань, які ставить перед собою колектив студентів і викладачів кафедри тюркської філології Київського національного лінгвістичного університету. У наших студіях ми розглядаємо концептологію передусім як продуктивний метод дослідження лексичної і фразеологічної семантики. Результатом таких досліджень були публікації щодо концептів EMEK (ПРАЦЯ), KADER (ДОЛЯ), бінарних концептів YAŞAM (ЖИТТЯ) і ÖLÜM (СМЕРТЬ). Предметом пропонованої статті є концепт ВІЙНА у турецькій мовній картині світу. Крім власне методу концептуального аналізу, вдаємося до методу польового моделювання: номінативного, деривaційного і паремійного полів концепту. Дослідження дозволило нам встановити ключове слово-номінант концепту, а також лексеми, що входять до його номінативного поля. У результаті концептуального аналізу встановлено низку диференційних ознак досліджуваного концепту, а також визначено перспективи подальших досліджень.

Ключові слова: турецька мова, когнітивна лінгвістика, концептологія, мовна картина світу, концепт SAVAŞ (ВІЙНА).

Conceptual linguistics as a branch, focused on the study of ways and means of verbalizing concepts, has remained a productive area of linguistic studies in recent decades, although it has begun to lose popularity to a certain extent. This direction is sometimes considered as part of more "global" cognitive linguistics, the focus of which is aimed at discovering the mechanisms of human thinking and even the mentality of ethnic and lingual communities ("conceptual", or a little narrower, "linguistic / language worldview"). Most often, the subject of research is the so-called "linguistic and cultural concepts" in which the cultural experience of an ethnic group or a particular language community is encoded by language units (lexemes and *paremias*, i.e. phraseological units). Despite relatively much attention from researchers, conceptual linguistics has many critics who are skeptical about its scientific value. The reason for it is a significant intuitionism, which is the basis of conceptual analysis, often interpreted as the main method of conceptual linguistics. Partially agreeing with the truth of the statement about such intuitionism, we note that linguistics is a science that largely operates with the descriptive method, which itself is largely intuitive and relies on subjective interpretations of language material by the researcher. The study of the concept sphere of the Turkish language is one of the tasks set by a team of students and lecturers of the Department of Turkic Philology at Kiev National Linguistic University. In our research we consider conceptual linguistics primarily as a productive method of studying lexical and phraseological semantics. The result of such research was pub-

lications on the concepts of EMEK (LABOR), KADER (FATE), binary concepts YAŞAM (LIFE) and ÖLÜM (DEATH). The subject of this paper is the concept WAR in the Turkish linguistic worldview. In addition to the actual method of conceptual analysis, we resort to the method of field modeling of nominative, derivational and phraseological fields of the concept. The study allowed us to identify the keyword-nominee of the concept, as well as the units included in its nominative field. As a result of conceptual analysis, a few differential features of the concept were established, prospects for further research are also identified.

Key words: the Turkish Language, cognitive linguistics, conceptual linguistics, linguistic worldview, concept SAVAŞ (WAR).

Дослідження способів і засобів вербалізації концептів протягом кількох останніх десятиліть набуло значної популярності в науковій лінгвістичній спільноті України й окремих країнах Східної Європи (і навіть почало трохи втрачати популярність й іти на спад останніми роками). Такі дослідження отримали термінологічну дефініцію «концептологія» і нерідко розглядаються як частина когнітивного напряму в науці й, вужче, когнітивної лінгвістики (див., наприклад: [12, с. 4]). Когнітивна лінгвістика своєю чергою має на меті, як мінімум, моделювання «мовної картини світу» певного етносу (етнолінгвальної спільноти), а як максимум – «вскриття» його менталітету через вивчення того, як представники цього етносу (спільноти) пізнають і категоризують явища й факти навколишнього світу й вебралізують їх у своїй мові (щодо дефініцій когнітивної лінгвістики див.: [13, с. 60; 2, с. 5; 11, с. 4; 4, с. 19].

Наскільки глобальна мета когнітивної науки насправді може бути досягнута методами концептології, питання доволі дискусійне. В одній із наших попередніх праць [9] ми розлого висвітлювали наше розуміння місця концептів і концептології у лінгвістиці, зупиняючись на аргументах *"pro et contra"*. Детально не повторюватимемося, але цілком очевидними є два факти: по-перше, «концептологія» («лінгвоконцептологія»), основними понятєвими й методологічними категоріями якої є «концепт» і «метод концептуального аналізу», як напрям лінгвістики властивий лише (або переважно) пострадянському науковому просторові. Навіть саме поняття концепту, ключове для концептології, у такій інтерпретації не трапляється ані в західноєвропейській, ані в американській когнітивній лінгвістиці, а власне дискусія щодо диференціації «концепту» і «поняття» з цілком очевидних причин не перебуває у фокусі уваги англомовної лінгвістичної літератури. Якщо ми зрідка натрапляємо на концептологічні праці у європейських (знову ж таки: переважно східноєвропейських) наукових журналах, їхнє авторство належить вихідцям із пострадянського лінгвістичного простору. Тому знайти точки дотику вітчизняної концептології з європейськими науковими практиками де-факто неможливо, що спричиняє певний «розрив» між науковими школами (це очевидний мінус, адже подолання такого розриву в контексті євроінтеграції України є одним із завдань нашої науки). По-друге, основне звинувачення багатьох опонентів концептології зводиться, нерідко справедливо, до надмірного інтуїтивізу концептологічних студій. «Вскрити менталітет через лексику і фразеологію» – мета дуже претензійна, і нерідко науковець знаходить у досліджуваних пластах лексики і фразеології саме те, що він хоче там побачити, причому перевірити це об'єктивними науковими методами не виявляється можливим.

Як контраргумент можемо вказати на те, що лінгвістичні дослідження, особливо спрямовані на зміст мовних одиниць, у принципі є інтуїтивними, а описовий метод, який є основним методом будь-якого лінгвістичного дослідження (якщо не йдеться про статистичні й математичні методи), завжди містить певний елемент суб'єктивних інтерпретацій. Отже, завершуючи цей ввідний пасаж, зауважимо: навряд чи правильним буде клеймити «ненауковістю» концептологію і дослідження вербалізації концептів, відмовляти їм у праві на існування, адже будь-яке дослідження, що містить навіть найменший результат пізнання дійсності, має право на своє місце в науці. Водночас не слід сприймати концептологію як певний інструмент, який глобально дозволить нам «зануритися» у свідомість мовноетнічної спільноти й пізнати сакральні таємниці її буття.

У наших працях ми розглядаємо концептуальний аналіз насамперед як метод вивчення семантики мовних одиниць, а концептологію – як студії передусім із прикладним результатом. Водночас семантика мовної одиниці не є абстракцією, вона очевидно пов'язана з фрагментами реальності. Отже, концепт як ментальний конструкт, що вербально відбиває фрагмент дійсності, має право на існування у межах таких студій. Без сумніву, мова має значення, вона формує і відбиває свідомість етнолінгвальної спільноти, а отже, і кожного її індивіда, і нехай не глобально, але дозволяє нам побачити колективне розуміння певних «зрізів» навколишньої дійсності. Свідченням цього є хоча б те, що під час вивчення іноземної мови найважчими для розуміння й запам'ятовування є ті одиниці мови (лексеми і фразеологізми), пря-

мих аналогів яких немає у нашій рідній мові, або які відбивають навколишні реалії, яких бракує у нашій дійсності.

Лінгкогнітивні дослідження (*bilişsel dilbilim*) загалом не дуже популярні в сьогоденній турецькій лінгвістиці, проте ми можемо пригадати праці окремих турецьких науковців (Д. Гюнай, Д. Зейрек, Ш. Уналан, К. Курт, Ш. Бариш Демірал), присвячені лінгвокогнітивній проблематиці (пілкреслюємо: не концептологічній, а лінгвокогнітивній в її західноєвропейському та/або американському розумінні). Щодо української тюркології, то такого плану студії (особливо в контексті концептології, про причини чого ми згадували вище) мають певне поширення у наукових колах (згадаймо концептологічні праці І. Покровської, Т. Тімкової, О. Карпенко, К. Тищенко).

Окремо слід згадати праці Є. Римара, присвячені вивченню концепту SAVAŞ в онлайн-текстах, у яких ідеться про турецько-сирійський конфлікт 2010-х років (завершення якого ми, до речі, спостерігали наприкінці 2024 року у вигляді падіння режиму Башара Асада значною мірою під тиском турецьких проксі-сил): маніпулятивність воєнного дискурсу [7] (власне у цій статті результатів аналізу концепту SAVAŞ як такого немає: про нього буквально двічі згадується у тексті, а предметом статті є евфемістичне або навпаки дисфемістичне представлення у воєнно-інформаційному тексті війни і воєнних дій у контексті реалізації маніпулятивних стратегій); метафоричне моделювання концепту SAVAŞ у поняттях фреймово-слотової структури [6]; аналіз понятійного, образного та ціннісно-оцінного компонентів концепту SAVAŞ [5] (на наш погляд, певною мірою поверховий і знову ж таки зосереджений більше на метафорах). Бачимо, що ці праці виконані трохи в іншому методологічному ключі (ми вже згадували про фокус на семантиці в наших концептологічних студіях), проте вони також дають доволі цікаві наукові результати.

Предметом нашого дослідження є концепт SAVAŞ (ВІЙНА) у турецькій мовній картині світу. Він не є базовим концептом турецької культури, швидше, соціальним концептом, тому виступає доволі рідкісним явищем у дослідженнях тюркологів (нам не пощастило зафіксувати опубліковані результати таких студій, крім згаданих вище праць Є. Римара). Водночас актуальність його вивчення у контексті українсько-російської війни не підлягає сумніву. Туреччина як країна, що є нашим близьким сусідом у регіоні чорноморського басейну, пильно стежить за розгортанням бойових дій на суверенній території України, і війна знаходить безпосередній вияв і в інформаційному просторі Туреччини, особливо в масмедіа (докладніше див. [10]).

Мета дослідження полягає у визначенні способів і засобів вербалізації концепту SAVAŞ у турецькій мовній картині світу.

Матеріалом дослідження слугують лексеми у кількості 39 одиниць (ядро номінативного поля) та 68 лексем зі значенням, дотичним до значення слова-репрезентанта концепту (периферія номінативного поля), отримані методом суцільної вибірки з тлумачних словників турецької мови [TS; YTS].

Методи дослідження. У нашому дослідженні використано такі методи: метод суцільної вибірки, який застосовується для пошуку й відбору фактичного матеріалу; метод аналізу словникових дефініцій, який використовується для аналізу змісту лексем, що представлені у словниках; метод концептуального аналізу, який застосовується для моделювання структури концепту; метод компонентного аналізу, який використовується з метою встановлення значення усіх лексичних одиниць; метод польового моделювання, який структуровано упорядковує лексеми, що формують номінативне / деривaційне / паремійне поле концепту.

Номінативне поле концепту SAVAŞ. Номінативне поле репрезентує концепт та показує його об’єм. Лексемою, яку найчастіше використовують для позначення досліджуваного концепту, є слово *savaş*, отже, його ми можемо представити як ключове слово-репрезентант (слово-найменування) цього концепту. За дефініціями у Великому тлумачному словнику турецької мови [TS, 2005], лексема *savaş* має такі значення: збройна боротьба, у ході якої держави розривають дипломатичні відносини; боротьба; зусилля з метою ліквідувати або знищити щось / когось; боротьба тварин між собою [TS, с. 1710]; збройна боротьба держав чи соціальних класів за досягнення своїх економічних і політичних цілей [YTS, с. 371].

Принагідно зробимо невеличкий екскурс в етимологію. *Savaş* – питомо тюркське слово, утворене від основи дієслова *sav(a)- (saba-)* – «битися, воювати» за допомогою афікса *-ş*, який творить іменники від дієслів і має доволі високу продуктивність. Це слово трапляється у чималій кількості тюркських мов: як огузьких, так і кипчацьких. Є гіпотеза про загальнотюркський характер цієї дієслівної основи, а також про те, що вона початково запозичена з монгольських мов (утім питання тюрксько-монгольських мовних зв’язків,

їхньої спорідненості, зокрема й у контексті гіпотетичної алтайської / урало-алтайської єдності, досі залишається дискусійним). Саме через цей свій «питомо тюркський» характер ми й визнаємо лексему *savaş* за ключове слово-номінант досліджуваного концепту. Інша лексема – *harp*, що є повністю (чи майже повністю) синонімічною слову-номінанту концепту, запозичена з арабської мови й має низку особливостей функціонування у реальній мовленнєвій практиці. Вона активно використовувалася у період османської мови (до речі, якби ми досліджували цей концепт в діахронічному розрізі, наприклад, у XVIII–XIX століттях, то ключовим словом-номінантом була би визнана саме лексема *harp*). Турецька мова XX століття, на якій позначилися процеси пуризації, зазнала істотних трансформацій у лексичному наповненні внаслідок свідомого антропогенного впливу, зокрема й у частині витіснення з активного вжитку слів арабського походження на користь питомо тюркських слів. Тому слово *harp*, хоча й не зникло повністю з ужитку, проте поступилося у звичайному щоденному спілкуванні слову *savaş*. Воно залишилося як історизм, а також у назвах історичних подій, військових закладів освіти (як-от: *Kara Harp Okulu – школа сухопутних військ*) тощо. Так тривало до початку XXI століття, коли почав відбуватися «розворот» державної політики в бік помірної ісламізації, що своєю чергою спричинило відродження активного вжитку слів арабського походження (як відомо, арабська – мова ісламу) у певних верствах населення (передусім проісламськи налаштованих). Отже, можемо констатувати поступове збільшення частотності використання слова *harp* для вербалізації досліджуваного концепту.

Номінативне поле концепту SAVAŞ є доволі великим за обсягом: крім ключового слова-репрезентанта ми можемо вдатися до тридцяти дев'яти лексем для мовної об'єктивації досліджуваного концепту або його окремих диференційних ознак. До прямої номінації концепту SAVAŞ ми зараховуємо такі лексеми: *harp* (війна); *cenk* (бій, сварка); *vuruşma* (бійка); *kavga* (сварка, боротьба); *saldırı* (напад); *muharebe* (бій); *mücadele* (боротьба); *çatışma* (зіткнення, конфлікт); *cidal* (війна; битва); *cihat* (війна проти невірних); *çarpışma* (бійка; битва; боротьба); до цієї групи слів-номінантів слід додати кілька слів і сталих словосполучень, які певною мірою звужують сферу номінації концепту або деталізують (підкреслюють) його диференційні ознаки: *çete şavaşı* (партизанська війна); *dahili harp / savaş* (громадянська війна); *gaza* (війна проти невірних); *iç savaş* (громадянська війна); *gazve* (релігійна війна); *gerilla savaşı* (партизанська війна); *soğuk harp / savaş* (холодна війна); *uğraş* (боротьба); *kimyasal savaş* (війна з використанням хімічної зброї); *psikoljik savaş* (війна, у якій використовуються засоби психологічного впливу); *sıcak harp / savaş* (гаряча фаза війни); *ölüm kalım savaşı* (питання життя та смерті); *uzay savaşı* (війна у космосі); *yıldız savaşı* (зоряні війни).

Лексема *harp* – прямий синонім слова *savaş*. Словники пропонують нам таке тлумачення лексеми *harp* – війна [TS, с. 851]: збройна боротьба, що розриває зв'язки між двома чи більшою кількістю держав або битва, збройний конфлікт чи запекла боротьба [YTS, 2004, с. 198].

За словниковими дефініціями, лексеми, що входять до номінативного поля концепту SAVAŞ мають такі значення: *cenk* – війна, битва, бій; суперечка, сварка [TS, с. 358], війна, бійка, сварка чи дії, спрямовані на боротьбу [YTS, с. 98]; *vuruşma* – боротьба; збройна боротьба; бійка [YTS, с. 453]; *kavga* – сварка, суперечка, бійка, сутичка, битва; бійка, яка виникає через ворожу поведінку чи слова [TS, с. 1109]; *saldırı* – напад, наступ, агресія, атака; вживання збройних або незбройних заходів, спрямованих на виснаження або заподіяння зла [TS, с. 1689]; *muharebe* – бій, сутичка; війна, воєнна кампанія або активна дискусія [TS, с. 1415]; *mücadele* – боротьба; сварка; сильні, тривалі зусилля людини чи суспільства для опору силі чи досягнення мети; важкі зусилля або війна між двома сторонами для того, аби змусити когось прийняти власні бажання [TS, с. 1428]; *çatışma* – конфлікт, зіткнення, перестрілка; велика збройна боротьба; суперечка; перша збройна сутичка між підрозділом, що виступає війною проти ворога, та розвідувальними чи охоронними силами [TS, с. 401]; *cidal* – війна, боротьба, битва; диспут, розбрат; сварка, суперечка, ворожнеча [TS с. 368]; *cihat*, *gaza* та *gazve* – священна війна, війна, що проводиться заради віри (ісламу), боротьба за віру або за її поширення, джихад [TS, с. 731, 733]; *çarpışma* – невелика сутичка, бійка, зіткнення, суперечка, сутичка, перестрілка, бій або битва [TS, с. 397]; *uğraş* – боротьба, битва або поле битви; заняття, справа [TS, с. 2030].

Тут варто зробити невелику ремарку перекладацького характеру: інколи певні труднощі у перекладача може викликати переклад слова «бій» або його більш «термінологізований» варіант – словосполучення «бойове зіткнення». Слід взяти до уваги, що в сучасній турецькій мові еквівалентом цих слова і словосполучення відповідно як у побутовому, так і воєнному дискурсах постають слово *çatışma*

і словосполучення *silahlı çatışma*. Натомість інші лексеми на зразок *muharebe, cenk* не мають широкого вжитку й використовуються з певними стилістичними пересторогами (наприклад, у ситуації, коли текстові хочуть надати історичної стилістики або з іншою метою: тут можна зробити відсилку до промов чинного президента Р. Т. Ердогана, який у своїх промовах віддає перевагу використанню архаїзмів арабського походження).

Ще чотирнадцять лексем зараховуємо до периферії концепту SAVAŞ: *müdahale* (втручання); *sefer* (похід, операція); *didişme* (суперечка); *istila* (окупація, анексія); *işgal* (окупація); *askeri operasyon* (воєнна операція); *harekat* (рух; воєнна операція); *kardeş kavgası* (братерська сварка); *meydan muharebesi* (вирішальний бій); *meydan savaşı* (розв'язаний бій); *muhasanat* (ворожнеча); *müsademe* (зіткнення; конфлікт); *yağılaşma* (ворожнеча); *çekişme* (незгода; сварка).

Словникові дефініції лексем, що перебувають на периферії номінативного поля SAVAŞ, зводяться до такого: *müdahale* – втручання, інтервенція; участь (у бою) [TS, с. 1429]; *sefer* – (військ.) похід, кампанія, війна, військова операція, що зазвичай здійснюється за межами країни; похід для війни [TS, с. 1721]; *didişme* – це сутичка, суперечка, ворожнеча, розбрат [TS, с. 521]; *işgal* – окупація, захоплення (тимчасове захоплення) території [TS, с. 996]; *istila* – нашестя, напад, навала, вторгнення; захоплення місця силою, окупація, анексія [YTS, с.228], захоплення зброєю [TS, с. 990]; *askeri operasyon* – воєнна операція; *harekat (askeri harekat)* – рух, дія; військова операція; маневр, зіткнення, оточення, що здійснюється військовою частиною з певною метою [TS, с. 847]; *kardeş kavgası* – сварка між близькими людьми чи збройний конфлікт, що виникає між громадянами однієї країни через протилежність думок, громадянський конфлікт [TS, с. 1084]; *meydan muharebesi*, *meydan savaşı* – відкритий / зустрічний бій, у якому всі сили спрямовані проти ворога для досягнення тотального результату, вирішальний бій / битва; місце для бою [TS, с. 1386]; *muhasamat* – ворожнеча; ворожі дії; боротьба у війні [TS, с. 1415]; *müsademe* – зіткнення, перестрілка; недовготривалий конфлікт між двома збройними угрупуваннями [TS, с. 1438]; *yağılaşma* – ворожнеча, битва, бійка [TS, с. 2106]; çekişme – незгода, боротьба; сварка, суперечка, розбрат; безглузді сварки [TS, с. 408]. У перекладацькому контексті варто зауважити, що найбільш поширеним турецьким еквівалентом української лексеми «анексія» постає лексема *ilhak (kı): Rusya'nın Kırım'ı ilhakı – російська анексія Криму.*

Деривaційне поле концепту SAVAŞ. Деривaційне поле включає у себе лексеми, які є похідними від слова-репрезентанта й слів, що входять до номінативного поля концепту. Під час моделювання деривaційного поля обирається твірна основа, що має синонімічне значення до ключового слова-репрезентанта й утворює його номінативне поле, та слова, утворені від цієї основи словотворчими засобами [1, с. 248]. Аналіз словникових дефініцій методом суцільної вибірки дозволив виявити сім лексем, які являють собою деривaційний потенціал досліджуваного концепту SAVAŞ: *savaşım*; *savaşma*; *savaşmak*; *savaşımcı*; *savaşçılık*; *savaşçı*; *savaşkan*.

Словники дають нам такі тлумачення зазначених дериватів: *savaşım* – боротьба; безперервні зусилля однієї або кількох людей для досягнення мети або протистояння силі [YTS, с. 372]; *savaşma* – битва, боротьба [TS, с. 1711]; *savaşmak* – боротися, воювати, битися; старатись з усіх сил [TS, с. 1711]; *savaşçı* – 1) воїн, борець; 2) войовничий, бойовий [TS, с. 1710]; *savaşçılık* – войовничість [TS, с. 1710]; *savaşımcı* – борець, воїн [TS, с. 1711]; *savaşkan* – борець, воїн; войовничий [TS, с. 1711]. Варто зауважити, що далеко не всі з цих лексем, попри наявність у словнику, активно використовуються у сучасній турецькій мові: деякі з них є продуктом не завжди вдалого штучного словотвору, що ініціювався Турецьким лінгвістичним товариством протягом десятиліть «мовної революції» (процес пуризації турецької мови від арабсько-перських запозичень, що тривав з 1928 року протягом приблизно п'ятдесяти років).

Крім зазначеного вище, нами було укладено список дериватів усіх лексем, що становлять пряму номінацію та периферію досліджуваного концепту: *cenkçi* (воїн, борець; войовничий; забіякуватий); *cenkleşmek* (боротися, воювати; сваритися, сперечатися); *vuruşmak* (битися, боротися); *vuruş* (удар; бійка; биття серця; потрапляння у ціль); *kavga kaşağısı* (підбурювач; той, хто викликає сварку); *kavgacı* (забіяка, скандаліст); *kavgalaşmak* (сваритися; битися); *kavgalı* (людина, яка посварилась (або побилась) з кимось або пов'язана зі сваркою); *kavgasız* (мирний; спокійний); *saldırıcı / saldırgan* (агресор); *saldırganlık* (агресія); *saldırım* (напад); *saldırma* (напад, атака, наступ, агресія); *saldırmazlık* (ненапад); *mücadeleci* (борець, воїн; суперник); *mücadelecilik* (боєздатність); *çatışmak* (вступити в конфлікт, боротися, побитися; посваритися); *müdahaleci* (інтервент, агресор); *müdahalecilik* (інтервенція, втручання); *seferber* (мобілізований); *seferber*

etmek (мобілізувати); *seferber olmak* (бути мобілізованим); *seferberlik* (мобілізація); *seferi* (той, що має стосунок до воєнного часу); *seferi durum* (стан мобілізації; воєнний стан); *seferi hal* (стан мобілізації, воєнний стан); *seferli* (мобілізований); *seferlik* (той, що здатний воювати); *didişim* (вміння правильно вести діалог чи сварку); *didişimcilik (*вміння правильно вести діалог чи сварку*); didişken* (той, хто любить сваритись); *didişmek* (сваритися, конфліктувати, «жити як кішка з собакою»); *işgalci* (окупант); *işgalcilik* (окупація); *işgal etmek* (окуповувати); *istilacı* (окупант); *istilai* (агресивний, загарбницький, окупаційний); *askerileşmek* (воєнізуватися); *askeri* (воєнний); *askeriye* (збройні сили); *askerlik* (військова служба; військова справа); *cidalci* (войовничий); *çarpışılmak* (спричинити зіткнення); *çarpışmak* (зіткнутися; штовхатися; боротися); *çarpıştırmak* (зіштовхнути когось; наштовхувати); *çeteci* (партизан, розбійник); *çetecilik* (партизанський рух або участь у ньому); *çete* (партизанський загін); *gerilla* (партизан; партизанський рух чи війна); *hareket* (рух; дія, вчинок; військова операція); *uğraşı* (боротьба, битва; заняття, справа); *uğraşmak* (старатися; витрачати багато зусиль; виступати проти); *uğraştırmak* (довго займатись якось справою; втрачати багато зусиль на щось; виступати проти когось; боротись з кимось); *yağılaşmak* (ворогувати); *yağılık* (ворожість); *yağı* (ворог); *çekişmek* (боротися; сваритися; сперечатись, замахуватись, погрожувати); *çekişmeli* (суперечливий; той, що призводить до конфлікту; важкий); *çekişmesiz* (безконфліктний; той, що не призводить до сварки); *çekiştirmek* (пліткувати; завдавати страждання).

Отже, деривaційне поле концепту SAVAŞ у турецькій мовній картині світу досить розгалужене, про що свідчать 68 лексичні одиниці, та виступає певним утворенням, що дозволяє детальніше дослідити склад концепту.

Паремійне поле концепту SAVAŞ. Аналіз концепту потребує дослідження його паремійного поля. Для моделювання паремійного поля вдаються до вивчення цілісних стійких виразів – фразеологізмів. Л. Покровська вважає, що в турецькій мовознавчій термінології поняття «фразеологізм» бракує (принаймні в тому розумінні, яке в нього вкладає українське мовознавство). Натомість для позначення цього поняття вдаються до таких термінів, як "*deyim*" (фразема, ідіома) і "*atasözü*" (прислів'я) [3, с. 114]. Фактично, до обсягу турецького лінгвістичного поняття *deyim* входять ідіоми (словосполучення, що мають сталий характер і зазнали вторинної номінації), приказки і прислів'я. За І. Каціон, моделювання паремійного поля допомагає детально дізнатися про менталітет і культуру кожного народу, оскільки прислів'я, приказки чи ідіоми несуть у собі всю інформацію про народ: його менталітет, культуру, історію [1, с. 248].

Н. Сіленко стверджує, що до паремійного поля входять лексеми, що мають у своєму складі ті слова, які утворюють номінативне поле концепту [8, с. 5], хоча з цим твердженням можна певною мірою не погодитися. Паремії являють собою мовні одиниці, що зазнали вторинної номінації, а отже, буває так, що фразеологізм, попри те що містить слово-номінант певного концепту, за своїм змістом вербалізує інший концепт. Так, список паремій, що містять ключову лексему-номінант концепту SAVAŞ, а також інші лексеми, які об'єктивують цей концепт, відібрані методом суцільної формальної вибірки, насправді входять до паремійних полів інших концептів, об'єктивуючи їхні культурно чи аксіологічно значущі диференційні ознаки, як наприклад, приказка *Bilgisiz bir kimse savaş davuluna benzer, sesi çok içi boştur – Неосвічена людина подібна до бойового барабана: звуку багато, але середина порожня*. Хоча це прислів'я і містить лексему *savaş*, проте саме прислів'я входить до паремійного поля аксіологічного концепту BİLGİ (ЗНАННЯ). Ми зафіксували доволі значну кількість паремій, що містять лексему *kavga*, яку ми включили до периферії досліджуваного в цій статті концепту, проте очевидно, що сама ця лексема є ключовим словом-номінантом культурного і соціального концепту KAVGA (СВАРКА). Лише з певними пересторогами до сфери вербалізації концепту SAVAŞ можна було би зарахувати приказку *Kavgada kılıç ödünç verilmez – Меч у бою не позичають.* Отже, ми констатуємо фактичний брак фразеологізмів, які містили б лексеми, що входять до ядра концепту SAVAŞ (власне *savaş* і *harp*). На наш погляд, це доволі дивно, оскільки соціальна значущість концепту SAVAŞ для турецького етносу / тюркських етносів, які пізніше сформували сучасний турецький етнос, є очевидною.

На соціальну вагу досліджуваного концепту вказує і чимала кількість сталих словосполучень зі словами-номінантами: *savaş açmak* – 1) вступити у стан війни проти однієї або кількох держав, 2) намагатися знищити; *savaş vermek* – боротися, воювати; *savaş ilan etmek* – 1) оголосити війну проти однієї або кількох держав, 2) намагатися знищити; *savaşım vermek* – прагнути, намагатися, боротися, щоб досягти своєї мети, протистояти силі; *harp açmak* – починати війну; *cenk etmek* – воювати, битись, сваритись; *mücadele vermek* – воювати, вести боротьбу;

mücadeleye girişmek – вступати в боротьбу; *mücadele etmek* або *mücadeleye girmek* – воювати, боротися; *cihat açmak* – закликати до війни; *müdahale etmek* – втручатися у щось, влаштовувати інтервенцію; *seferber olmak* – бути мобілізованим; *sefere kalkmak* – іти у військовий похід; *seferber etmek* – мобілізувати, привести до бойової готовності; *bilfiil işgal etmek* – бути де-факто окупованим; *kavga kopmak* – починатися (про протистояння); *kavgaya girişmek* – вступати в бій; *kavga çıkmak* – виникати (про протистояння / сварку); *kavga patlatmak* – починати протистояння / бій; *kavgaya tutuşmak* – починати протистояння / бій; *kavga etmek* – сваритися, битися та інші (разом зафіксовано більше п'ятдесяти таких словосполучень).

Висновки. Проаналізувавши мовний матеріал, за допомогою якого в турецькій мовній картині світу номінується концепт SAVAŞ, можемо оцінити його диференційні ознаки лише за прямими номінаціями. Водночас оцінити його емотивний зміст, проінтерпретувати його крізь призму мовних конотацій не виявилося можливим через брак відповідних фразеологізмів. До прямої номінації концепту ми зарахували 25 лексем, а до периферії – чотирнадцять. У результаті моделювання деривaційного поля виділено 68 лексичних одиниць, які номінують різні диференційні ознаки концепту. Отже, для турецького етносу війна – це: 1) боротьба з використанням зброї; 2) погіршення відносин між країнами, що призводить до боротьби; 3) вияв агресії відносно іншої держави; 4) дії, спрямовані на захоплення територій або вторгнення на землі іншої держави; 5) збройна боротьба, що призводить до руйнування чи смертей; 6) наживання ворогів та завдання шкоди; 7) причина зміни людської поведінки на більш жорстоку; 8) процес у відповідь на небажання віддавати територію іншій державі; 9) погіршення економічного стану країни.

Насамкінець додамо, що концепт SAVAŞ було би цікаво дослідити методом асоціативного експерименту (на жаль, ми поки що не можемо реалізувати це завдання через неможливість забезпечити необхідну кількість і соціальний / віковий / професійний зріз респондентів, аби зробити результати експерименту вірогідними). Науково значущі результати могло би дати дослідження концепту SAVAŞ з позицій концептуальної метафори, а також через його вербалізацію у літературних творах, зокрема й у динаміці: від доісламської тюркської літератури через народну і класичну поезію до нового і новітнього роману. Ці завдання зараховуємо до подальших перспектив дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Каціон, І. Семантичні особливості вербалізації концептів життя і смерть у турецькій мовній картині світу : дис. … канд. філол. наук : 10.02. 13. Київ, 2018. 251 с.

2. Пасик Л. А. (2015). Концепт як об'єкт дослідження когнітивної лінгвістики. *Актуальні питання іноземної філології*. 2015. № 3. С. 134–138.

3. Покровська І. Л. Критерії класифікації фразеологізмів у працях турецьких лінгвістів. *Сходознавство*. 2007. № 38. С. 114–118.

4. Польова О. С. Метафора у промовах сучасних турецьких політиків: типологія і функції : дис. … доктор філос. 035 Філологія. Київ, 2022. 261 с.

5. Римар Є. Ф. Концепт "SAVAŞ" як складне сегментне утворення. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія "Філологічна".* 2013. Вип. 37. С. 240–242.

6. Римар Є. Ф. Концепт SAVAŞ і його фреймова структура в турецькій мовній картині світу. *Мовні і концептуальні картини світу.* 2013. Вип. 43 (3). С. 317–321.

7. Римар Є. Ф. Стиль масової комунікації, медіа-текст у глобальній мережі інтернет та реалізація в ньому концепту "SAVAŞ". *Сходознавство.* 2013. № 61. С. 139–153.

8. Сіленко, Н. В. Вербалізація концепту ПРАЦЯ в турецькій мовній картині світу. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2015. № 5 (1). С. 146–150.

9. Сорокін С. В., Безручко Є. О. Вербалізація аксіологічного концепту KADER (ДОЛЯ) у турецькій мовній картині світу. *Закарпатські філологічні студії.* 2022. Вип. 23. Том 2. С. 171–177.

10. Сорокін С. В., Сачко А. Ю. Наративи турецької преси в контексті українсько-російської війни. *Закарпатські філологічні студії.* 2024. Вип. 35. С. 142–149.

11. Удовіченко Г. М. Місце когнітивної лінгвістики в сучасному мовознавстві. *Наукові праці. Філологія. Мовознавство*. 2013. Т. 221. Вип. 209. С. 103–106.

12. Шевченко О. М., Шевченко Н. С. Когнітивна лінгвістика як напрям мовознавчого дослідження. *Молодий вчений.* 2020. № 7.1 (83.1). С. 142–146.

13. Ostapenko S. A., Udovichenko H. M. Linguocultural approach to language learning and Cognitive linguistics as basic notions of modern language studies. *Збірник наукових праць «Південний архів (філологічні науки)».* 2019. № 77. С. 60–65.

ДОВІДКОВІ ДЖЕРЕЛА:

TS – Türkçe Sözlük (1998). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.

YTS – Yeni Türkçe Sözlük (2004). İstanbul: Papatya Yayınları.

РОЗДІЛ 4
МОВИ НАРОДІВ АЗІЇ, АФРИКИ, АБОРИГЕННИХ НАРОДІВ АМЕРИКИ ТА АВСТРАЛІЇ

УДК 811.521:304.2
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.30

НЕСТАНДАРТНЕ ПОДВОЄННЯ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ У МОВІ МАСОВОЇ КУЛЬТУРИ ЯПОНІЇ

NON-STANDARD GEMINATION OF CONSONANT SOUNDS IN THE LANGUAGE OF JAPANESE MASS CULTURE

Комарницька Т.К.,
orcid.org/0000-0001-7196-0066
кандидат філологічних наук, доцент,
докторант кафедри мов і літератур Далекого Сходу та Південно-Східної Азії
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Мова масової культури Японії, відрізняючись від стандартної японської мови на всіх мовних рівнях, має специфічні риси фонетичного рівня, які виявляються, зокрема, у нестандартній гемінації, що не притаманна нормативній мові. Якщо в літературній японській мові гемінації можуть зазнавати лише звуки /к/, /с/, /ш/, /ч/ і /т/, то в мові масової культури Японії перелік приголосних звуків, які можуть подвоюватися, розширився і поширився, зокрема, на дзвінкі звуки /д/, /ґ/, /дж/, /дз/, /б/, а також на одноударний /р/ та фрикативний /х/. Нестандартне подвоєння дзвінких приголосних з'явилося в мові масової культури Японії внаслідок засвоєння нею великої кількості англійських запозичень, у результаті чого спостерігається своєрідна фонетична інтерференція. Нестандартна гемінація у суто японських словах викликана прагненням мови масової культури привернути увагу реципієнта, зробивши повідомлення більш емоційним та емфатичним. Подеколи нестандартне подвоєння приголосних (зокрема, одноударного /р/) привносить елемент пейоративності та грубості, що допомагає відтворити мовлення масово-культурних персонажів із відповідними характеристиками. При цьому, на відміну від гемінації в літературній японській мові, нестандартне подвоєння приголосних звуків у мові масової культури Японії не має смислорозрізнювальної функції і швидше покликане відтворювати розмовні та просторічні мовленнєві зразки. Окрім цього, на відміну від стандартної мови у мові масової культури Японії можливим є багатотактне подвоєння приголосних, що дозволяє створювати емфатичну градацію, підвищуючи виразність слова. У результаті нестандартної гемінації, яка являє собою фонетичну інновацію, мова масової культури відходить від орфоепічних норм японської мови, однак за рахунок цього досягається оригінальність і яскравість звукової складової сказаного.

Ключові слова: японська мова, фонетика, гемінація, емфатична градація, приголосні звуки, просторіччя, розмовне мовлення.

The language of mass culture of Japan differs from standard Japanese at all language levels and has specific features of the phonetic level, which are manifested, in particular, in non-standard gemination, which is not inherent in the normative language. If in standard Japanese only the sounds /k/, /s/, /sh/, /ch/ and /t/ can undergo gemination, then in the language of mass culture of Japan the list of consonant sounds that can be geminated has expanded and extended, in particular, to the voiced consonants /d/, /g/, /dzh/, /dz/, /b/, as well as to the liquid /r/ and the fricative /h/. Non-standard gemination of voiced consonants appeared in the language of mass culture of Japan as a result of its assimilation of a large number of English borrowings, leading to a kind of phonetic interference. Non-standard gemination in purely Japanese words is caused by the desire of the language of mass culture to attract the attention of the recipient, making the message more emotional and emphatic. Sometimes non-standard gemination of consonants (in particular, of the liquid /r/) introduces an element of pejorativeness and rudeness, which helps to reproduce the speech of mass-cultural characters with the corresponding characteristics. At the same time, unlike gemination in literary Japanese, non-standard gemination of consonant sounds in the language of mass culture of Japan does not have a semantic distinguishing function and is rather designed to reproduce colloquial and informal speech patterns. In addition, unlike standard language, in the language of mass culture of Japan, multi-moraic gemination of consonants is possible, which allows to create an emphatic gradation, increasing the expressiveness of a word. As a result of non-standard gemination, which is a phonetic innovation, the language of mass culture deviates from the orthoepic norms of the Japanese language, however, due to this, the originality and brightness of the sound component of what is said is achieved.

Key words: Japanese language, phonetics, gemination, emphatic gradation, consonant sounds, colloquialism, spoken language.

Постановка проблеми. Масова культура, що розвинулася для задоволення потреб постіндустріального суспільства, створює альтернативну реальність, побудовану на розвагах, приємних емоціях та отриманні задоволення, і підганяє під свої потреби мову, що вживається у масово-культурній продукції, спрощуючи її та віддаляючи від літературного стандарту. Відповідно, мова масової культури постає як окремий соціофункційний лінгвістичний феномен, являючи собою особливий субстандарт, який, однак, відрізняється на всіх мовних рівнях від описаних субстандартів. Зокрема, на фонетичному рівні можна спостерігати низку нестандартних явищ, які на матеріалі мови масової культури Японії досі не були системно описані.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наявні фонетичні розвідки на матеріалі японської мови, присвячені явищу подвоєння приголосних, спираються на літературну японську мову. Дослідники, зокрема, вказують, що у нормативній японській мові подвоєння приголосних (гемінація, 促音), яке на письмі позначає зменшений діакритичний символ っ・ッ /цу/, що ставиться перед складами, приголосні яких при вимові будуть подвоюватися (при цьому приголосний, що «відділився», закриває попередній голосний і утворює довгий закритий склад) [1, с. 71; 2, с. 239], виконує насамперед смислорозрізнювальну функцію (наприклад, かた – かった、はと – ハット) [3, с. 43] і допускається лише для звуків /к/, /с/, /ш/, /ч/ і /т/ [4, с. 64]: mikka (三日 – *третє число*), kekkou (結構 – *достатньо*, *добре*), massugu (まっすぐ – *прямо*), zashshi (雑誌 – *журнал*), mattaku (全く – *абсолютно*), totte (取っ手 – *ручка дверей*) [4, с. 64].

Постановка завдання. Однак, як свідчать наші спостереження, у мові масової культури у цьому аспекті спостерігаємо низку фонетичних інновацій, викликаних, по-перше, великою кількістю запозичень з англійської мови, фонетична система якої відрізняється від японської, а тому процес їхньої фонетичної адаптації залучає нестандартні для японської мови фонетичні поєднання; і, по-друге, прагненням мови масової культури виділитися, привернути увагу до культурного продукту, який вона представляє, оскільки основною метою будь-якої масово-культурної продукції є стимулювання попиту і споживання, адже сама сутність цієї культури є комерційною. Нерідко при цьому другий чинник фонетичних інновацій у мові масової культури виражається у її наслідуванні спонтанного розмовного мовлення, яке на фонетичному рівні також повсякчас відходить від орфоепічних норм, за рахунок чого досягається оригінальність і яскравість звукової складової сказаного. Відповідно, нам хотілося би проаналізувати ці випадки нестандартної гемінації та поміркувати над її роллю у мові японської масової культури.

Виклад основного матеріалу. Отже, в аспекті нестандартного подвоєння приголосних у мові масової культури спостерігаємо ненормативне розширення переліку приголосних фонем, які зазнають подвоєння. Так, зокрема, трапляється ненормативне для японської стандартної фонетики подвоєння дзвінких приголосних, яке з'явилося в японській суто під впливом англійських запозичень [3, с. 54; 5, с. 318–319]. Особливо типовими є випадки такого явища у жанрі модних журналів, якому притаманне повсякчасне зловживання невмотивованими англіцизмами. Для прикладу наведемо уривки з глянцевого журналу Elle Japan:

ミディウミソリッド – в уривку спостерігаємо подовження дзвінкого зімкненого передньоязикового /д/;

コペンハーゲン・ファッションウィークの会場ではウェア、バッグ、シューズにいたるまでアニマル柄が大ヒット。 – у фрагменті подвоєння зазнав іще один дзвінкий приголосний – зімкнений задньоязиковий /г/;

新生「クロエ」 が火付け役となり、この秋はボヘミアンスタイルがブームを巻き起こす予感。そして、おしゃれ達人の間では、スタッズ付きや極太デザインなど、存在感のあるベルト使いでボーホーなムードを取り入れる着こなしが早くもヒット中。 – речення містить подвоєний дзвінкий зімкнено-щілинний /дз/;

「ルイ・ヴィトン」や「ディオール」、「エムエスジーエム」はシアー素材をきらびやかに装飾することで最上級のエレガンスを打ち出し、「ヴァレンティノ」「ドルチェ＆ガッバーナ」らはシアー素材を重ねることでセンシュアルな濃淡を表現した。 – в уривкові вжито подвоєний дзвінкий губний зімкнений /б/;

ほっこりした印象になりすぎないように、きれいめのアイテムやエッジの効いた素材感を組み合わせるのがコツ。 – подвоєння дзвінкого зімкнено-щілинного /дж/.

Що особливо цікаво, ціла низка запозичень із ненормативним подвоєнням дзвінких приголосних (ビッグ, バッグ, グッド, ポインテッド, ソリッド, レッド) походять від англійських слів, у яких подвоєння приголосних немає (big, bag, good, pointed, solid, red), тобто вдаватися до порушення орфоепічних норм японської мови не було жодної необхідності. У випадку з запозиченим

словом エッジ подвоєним дзвінким африкатом відтворено англійський дифтонг (age), що також є доволі нестандартним фонетичним рішенням. Не відповідає логіці і подвійний дзвінкий африкат /дз/ у запозиченні スタッズ, що походить від англійського stars, яке не містить дзвінких звуків, а звук /r/, який в англійській фонетичній системі є альвеолярним апроксимантом [6, с. 14], при запозиченні в японську за правилами разом із голосним переходить у подовжений голосний, неначе об'єднуючись із голосним звуком, що позиційно йому передує (スターズ、フォロワー、ポーク、フォーク).

Отже, численні лексичні запозичення у мові масової культури стають передумовою пристосування її фонетики до ненормативних із точки зору японської орфоепії фонетичних явищ. Такі неприродні фонетичні зразки, стверджує Шіґето Кавахара, можуть співіснувати синхронічно разом із традиційними, природними, що в результаті може впливати на фонологічну систему мови, в якій закріпилися певні фонетичні обмеження з огляду на історичні зміни [5, с. 318, с. 328]. Виходить, що фонетична адаптація англійських запозичень фактично веде до фонетичної інтерференції [7, с. 24].

Відхилення від орфоепічних норм у подвоєнні приголосних у фонетиці мови масової культури Японії спостерігаємо і на прикладі незапозичених слів. Так, воно поширилося на дзвінкі приголосні (はっじめまして！) і задньоязиковий фрикативний /x/, який у нормативній японській мові не зазнає гемінації, однак може набувати її у деяких жанрах масової культури (здебільшого манзі й аніме) для імітації фамільярного розмовного мовлення, в якому спорадично трапляється таке ненормативне подвоєння /x/ [4, с. 64]: わっはっは！; おっはよー (із манґи).

Так само і подвоєння одноударного приголосного /р/ фонетичними правилами японської мови не допускається (що логічно, виходячи з природи цього звуку, адже він одноударний апікальний постальвеолярний [4, с. 62], а при подвоєнні має переходити у вібрант, якого в японській фонетичній системі не існує). Приклади такого ненормативного подвоєння приголосного /р/, зокрема, типові для жанрів манґи, аніме, фільмів та серіалів, у яких персонажами виступають хулігани та члени банд, що спілкуються грубим мовленням (імовірно вібрант /р/ сприймається як грубий і загрозливий [8, с. 47], тому з огляду на свої звукосимволічні властивості й використовується для імітації грубого мовлення).

お前、ケンカ売っとんか、コウタルぞコッラァ！

お前、何ガンを飛ばして見せもんねんコッラァ！

手前、ちょっと出ようコッラァ！

お前ビビトンだコッラァ！

Як бачимо, всі ці грубі вислови закінчуються на грубу частку コラァ, яку зазвичай вимовляють із емфатичною артикуляцією, подвоюючи удноударний /р/, при цьому можливою є навіть градація, за якої відбувається вже навіть не подвоєння, а потроєння приголосного звуку (у цьому разі природа вібранта, на який перетворюється одноударний /р/ унаслідок подвоєння, це цілком дозволяє): いてまうぞコッッッッッラァ！ *Прикінчу!* Як бачимо, на письмі така кількакратна гемінація відображається повторенням діакретичного знаку っ/ッ кілька разів поспіль [2, с. 239].

На думку японських фонетистів, за рахунок такого багатократного повторення приголосного звуку (що абсолютно нетипове для літературної японської мови) також досягається не бінарність, а емфатична градація (аналогічно до багататактного подовження голосних), яка може сягати шестикратної гемінації приголосного звуку зі збільшенням емфатичної складової паралельно до збільшення такого повторення (наприклад, [hiddoi], [hidddoi], [hiddddoi] і далі) [2, с. 254].

Такі відхилення від нормативної фонетики, що їх фіксує мова масової культури, безперечно являють собою інноваційні процеси, що, цілком можливо, в майбутньому вплинуть і на фонетичну систему літературної мови, змінивши її орфоепічні норми.

Крім обслуговування англійських запозичень і додавання фамільярно-грубих конотацій до питомої лексики подвоєння приголосних звуків у мові масової культури також може мати на меті надання питомим словам більш розмовно-невимушеного забарвлення, що прийшло у мову масової культури з розмовного мовлення. Як зазначає Т. Дементьєва, іноді подвоєння приголосних відіграє роль підсилення емоційного забарвлення і при цьому не виконує смислорозрізнювальної функції あまり → あんまり, みなさん → みんな, やはり → やっぱり [1, с. 73], при цьому подвоєння може виникати у випадках, коли поряд стоять мори з однаковими приголосними (і голосний між ними ніби редукується): あたたかい – あったかい, さんかくけい – さんかっけい, どこか – どっか [1, с. 74]. У результаті таких трансформацій утворюються фоноваріанти, що надають мовленню експресивності, підвищують виразність висловлювання, а тому здатні виконувати функцію привернення уваги реципієнта [9, с. 49]. За рахунок цих рис фоноекспресиви з подвоєними приголосними

активно залучаються у мову масової культури, оскільки допомагають їй привертати увагу споживача масово-культурного продукту. Тому й не дивно, що таке нестандартне подвоєння приголосних звуків є частотним в усіх жанрах мови масової культури:

でもこの作品は本当にいろんなものを取り入れたアクション・インターテイメントだと思ってるから。 (з журналу) – подвоєння сонорного /н/, що супроводжується редукцією двох мор (літературне いろいろな); в уривку також спостерігаємо редукцію голосного /і/ у дієслові тривалого виду 思っている;

いろんな感情が涙となって流れている (із телесеріалу) – аналогічне до першого прикладу подвоєння сонорного /н/, що супроводжується редукцією двох мор (літературне いろいろな);

Hey You どこにいんの？

Come Here 愛にきてよ (із популярної пісні) – подвоєння назального /н/ на межі відмінюваного прикметника й емфатичної частки, що супроводжується редукцією прикінцевого /і/ у прикметнику;

キャプテン しゃべってる間ずっとまゆげばっかり見てもーたー やんなあ！(із манґи) – подвоєння зімкненого глухого /к/ у слові ばかり, що робить його невимушенішим та експресивнішим; подвоєння сонорного /н/ у слові いやな, яке також супроводжується редукцією початкового голосного /і/ та емфатичним подовженням прикінцевого голосного /a/, що надає і без того конотативно забарвленому слову надзвичайно сильної експресії; також у реченні наявна редукція голосного /і/ у дієслові тривалого виду しゃべっている;

ホントはあんま好きじゃない。クリスマス…… (з аніме) – подвоєння сонорного губного /м/ з редукцією прикінцевої мори (нормативне あまり);

堀さん・・・俺・・・わかんねぇ・・・(із манґи) – у слові わかんねぇ (літературне わからない) спостерігаємо цілу низку фонетичних трансформацій: редукцію прикінцевих /а/ й /і/ з подальшим їхнім переходом в /е/, відтак емфатичне подовження цього /е/, редукцію мори /ра/ з подальшим емфатичним подвоєнням сонорного /н/, яке неначе «компенсує» цю редукцію, у результаті чого отриманий фоноекспресив, попри зазнані ним редукції, за кількістю мор не відрізняється від оригінального літературного слова;

それをケアすんのがアンタの役目だろう！ (з аніме) – емфатичне подвоєння початкового звуку /н/ у частці の, що супроводжується редукцією останньої мори у дієслові する;

ハハッぜんっぜん興味ない！(із манги) – подвоєння африката /дз/ (нормативне ぜんぜん), причому не лише у середині, а й на початку слова, що в літературній японській мові неможливо;

こっちの話です (із телесеріалу) – подвоєння африката /ч/, що супроводжується редукцією останньої мори (нормативне こちら);

SHY でもいいよ

こっちおいで

なに飲みたい？ (із популярної пісні) – аналогічний до попереднього приклад;

バッカヤロウ。何考えてんだよ！ (з аніме) – подвоєння зімкненого глухого /к/ у слові зі зниженою експресією ばか, що робить його ще грубішим та експресивнішим; в уривкові також наявна редукція мор /і/ й /та/ у дієслівній формі 考えていたん;

あのっバカと何もない! (із телесеріалу) – подвоєння дзвінкого губного /б/ на початку слова ばか, що порушує відразу дві орфоепічні норми про неможливість подвоєння приголосних на початку слова і неможливість подвоєння дзвінких приголосних; при цьому бачимо, що подвоєння приголосних в одному і тому самому слові може відбуватися за різними принципами (оскільки слово ідентичне до попереднього прикладу);

A: やっぱり会いたいの？

B: っべつに、会いたいことなんかないよ！あのっばか男！

A: そっか。

B: そうだよ。もうっせいっせいしてるよ。 (із фільму) – перехід глухого /х/ у напіводзвінчений /п/ з подальшим його подвоєнням у слові やはり; ненормативне подвоєння початкового дзвінкого /б/ у слові べつに; подвоєння глухого /к/ разом із просодичним скороченням подовженого голосного /о/ у слові そうか; ненормативне подвоєння початкового фрикативного /с/ разом із подвоєнням цього самого звуку в середині слова せいせい;

七夕っつったら ８月って決まってっぺ (із реклами) – нестандартне для японської літературної мови подвоєння фрикативного /ц/ на початку слова つったら.

Такі подвоєння надають словам більшої експресії, невимушеності і, так би мовити, «простоти» (т.зв. «емфатична гемінація» [10, с. 4]), а подеколи, відбуваючись в і без того конотативно забарвлених словах, підсилюють їхнє значення, роблять їх грубішими: やっばい、ひっどい、すっごい、うっざい [10, с. 4]. При цьому констатуємо брак системності і єдиної моделі, за якою відбувається емфатична гемінація у мові масової культури, оскільки в одному і тому самому слові подво-

єння можуть зазнавати різні приголосні звуки (つばか – ばっか), а також хаотично супроводжуватися редукцією (あんまり – あんま). Крім цього типовим виявляється і нелітературне подвоєння початкового приголосного, що не відповідає орфоепічним нормам японської мови.

Висновки. Отже, в результаті нашого стислого аналізу можемо стверджувати, що нестандартна гемінація у мові масової культури Японії являє собою фонетичну інновацію, що виникла на основі двох факторів – впливу численних англомовних запозичень, надмірне вживання яких є типовим для мови масової культури Японії, а також прагнення останньої відтворювати просторічно-емоційні мовленнєві зразки. Ці випадки нестандартної гемінації приголосних звуків у мові масової культури Японії, на нашу думку, мають на меті додати їй невимушеності і яскравості, чим привернути увагу споживача і розслабити його, щоби він легше сприймав нав'язуваний йому масово-культурний продукт. З цією самою метою, на нашу думку, у мові масової культури Японії побутують і інші фонетичні інновації, вивчення яких має перспективу для подальших наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дементьєва Т. С. Практична фонетика японської мови : підручник. Одеса : Видавництво «Азіатика», 2024. 292 с.

2. Kawahara S., Braver A. Durational properties of emphatically lengthened consonants in Japanese. *Journal of the International Phonetic Association*. 2014. № 44/3. P. 237-260.

3. Kawahara S. The phonetics of sokuon, or geminate obstruents. *Handbook of Japanese Phonetics and Phonology* / ed. by Haruo Kubozono. Berlin, München, Boston : De Gruyter Mouton, 2015. P. 43-77.

4. Комарницька Т. К., Комісаров К. Ю. Сучасна японська літературна мова: теоретичний курс. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. Т. 1. 320 с.

5. Kawahara S. Phonetic naturalness and unnaturalness in Japanese loanword phonology. *East Asian Linguist*. 2008. № 17. P. 317-330.

6. Кирій А. С. Методичні рекомендації для занять з настановно-коректівного курсу фонетики англійської мови для студентів І курсу. Київ: Видавничий центр КНЛУ, 2024. 52 с.

7. Procházka O. Cohesive Aspects of Humor in Internet Memes on Facebook: a Multimodal Sociolinguistic Analysis. *Ostrava Journal of English Philology*. 2016. Vol. 8. № 1. P. 7-40.

8. Бондаренко І. П., Комарницька Т. К. Актуальні напрями і проблеми сучасної лінгвістики : навчальний посібник для студентів-сходознавців. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. 272 с.

9. Стуженко О. М. Стилістичне функціонування фонологічного словотвору в японській мові. *Проблеми сходознавства в Україні* : матеріали V науково-практичної конференції, м. Харків, 8-9 листопада 2008 р. Харків, 2008. С. 44-51.

10. Kawahara S. Phonological opacity in Japanese. *Ms. Keio University*. 2016. P. 1-21.

РОЗДІЛ 5
ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 316.776 : 339.92
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.31

СТРАТЕГІЇ І ПІДХОДИ ДО ВИКЛАДАННЯ БІЗНЕС-АНГЛІЙСЬКОЇ

STRATEGIES AND APPROACHES TO TEACHING BUSINESS ENGLISH

Вірстюк О.Д.,
orcid.org/0009-0004-8785-1429
викладач кафедри іноземної філології та бізнес-комунікацій
Закладу вищої освіти «Університет Короля Данила»

Куцела М.М.,
orcid.org/0009-0002-1225-2988
викладач кафедри іноземної філології та бізнес-комунікацій
Закладу вищої освіти «Університет Короля Данила»

Зубрицький Р.Я.,
orcid.org/0000-0002-9581-7309
викладач кафедри іноземної філології та бізнес-комунікацій
Закладу вищої освіти «Університет Короля Данила»

У статті розглядаються основні стратегії та підходи до викладання бізнес-англійської мови (Business English), що є невід'ємною частиною підготовки спеціалістів у різних сферах у сучасному глобалізованому світі. Зважаючи на постійне зростання ролі міжнародного бізнесу, володіння англійською мовою стає важливою конкурентною перевагою для фахівців. У дослідженні акцентується увага на інтерактивних методах навчання, таких як рольові ігри, тематичні кейси, використання мультимедійних матеріалів та симуляції реальних бізнес-ситуацій.

Окремо аналізуються підходи до інтеграції англійської мови у спеціалізовані сфери діяльності, що дозволяє студентам одночасно вивчати професійні терміни та поглиблювати знання мови.

У статті розглядаються також новітні цифрові інструменти, такі як онлайн-платформи для вивчення ділової англійської, які сприяють індивідуалізації навчального процесу та підвищенню мотивації студентів.

Окрема увага приділяється питанням міжкультурної комунікації, що є ключовим компонентом навчання бізнес-англійської. Розглядаються стратегії розвитку навичок міжкультурного спілкування та адаптації до мовного середовища у бізнес-спілкуванні.

У статті розглядяються традиційні і сучасні підходи до викладання бізнес-англійської, зокрема застосування проектного навчання, що дозволяє студентам розробляти власні бізнес-проекти англійською мовою, удосконалюючи як лексичні, так і комунікативні навички. Інтеграція практичних завдань і використання реальних прикладів із бізнес-практики суттєво покращують засвоєння матеріалу.

Успішне навчання бізнес-англійської вимагає комплексного підходу, який включає врахування особливостей студентів, їхніх професійних потреб і рівня мовної підготовки. Стаття стане корисною для викладачів англійської мови, методистів, а також усіх, хто прагне вдосконалити методику викладання ділової англійської.

Ключові слова: стратегії викладання, бізнес-англійська, ділова англійська, підходи до викладання, міжкультурна комунікація, бізнес-середовище.

The article studies the main strategies and approaches to teaching Business English, integral to training specialists in various fields in the modern globalized world. Given the constant growth of the role of international business, proficiency in English is becoming an important competitive advantage for specialists. The study focuses on interactive teaching methods, such as role-playing games, thematic cases, multimedia materials, and simulations of real business situations.

Separately, approaches to integrating English into specialized areas of activity are analyzed, allowing students to learn professional terms and improve their language knowledge simultaneously.

The article also examines the latest digital tools, such as online platforms for learning Business English, which contribute to individualizing the educational process and increasing student motivation.

Special attention is paid to intercultural communication issues, a key component of teaching Business English. Strategies for developing intercultural communication skills and adapting to the language environment in business communication are considered.

The article examines traditional and modern approaches to teaching business English, particularly project-based learning, which allows students to develop their own business projects in English, improving lexical and communicative skills. The integration of practical tasks and the use of real examples from business practice significantly improve the assimilation of the material.

Successful business English teaching requires a comprehensive approach that considers students' characteristics, their professional needs, and the level of language training. The article will be useful for English teachers, methodologists, and anyone seeking to improve the methodology of teaching business English.

Key words: teaching strategies, Business English, teaching approaches, intercultural communication, business environment.

Постановка проблеми. Ділова англійська, спеціалізована галузь вивчення англійської мови, зосереджена на мовних і комунікативних потребах, характерних для бізнес-середовища. Вона охоплює низку мовних навичок, адаптованих до професійного контексту, включаючи ділове письмо, презентації, переговори та офіційне спілкування. Майстерне володіння діловою англійською дозволяє професіоналам впевнено орієнтуватися в складнощах корпоративного світу, гарантуючи, що їхні повідомлення передаються чітко та ефективно, незалежно від їхньої рідної мови. Для тих, хто не є носієм мови, набуття рівня ділової англійської означає не лише вивчення лексики та граматики; мова йде про розуміння нюансів професійного спілкування та адаптацію до очікувань глобальної бізнес-аудиторії. Хоча потреба у володінні діловою англійською очевидна, шлях до її досягнення може бути складним як для учнів, так і для викладачів. Викладання ділової англійської вимагає спеціалізованого підходу, який виходить за рамки загального навчання англійської мови, вимагаючи розуміння бізнес-контексту, конкретних потреб учнів і культурних факторів, які впливають на спілкування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження та публікації зосереджуються на різноманітних стратегіях і підходах до викладання бізнес-англійської мови, всебічно їх розкриваючи і характеризуючи. Для прикладу, П. Девіс та Е. Пірс [5] розглядають нові підходи до викладання ділової англійської мови у немовних закладах вищої освіти, зокрема інтегроване вивчення спеціальних дисциплін та ділової іноземної мови. В. Сироткіна у статті «Ефективне викладання Business English: підходи та рекомендації» надає рекомендації для викладачів, зокрема орієнтацію на словниковий запас для роботи зі студентами та використання тематичних досліджень для практики навичок говоріння та письма. Л. Істон [6] пропонує модель інтегрованого навчання, яка поєднує вивчення міжнародної економіки та англійської мови, з використанням стратегій візуалізації та інших методів. Ю. Дегтярьова розглядає сучасні методичні підходи щодо вивчення англійської мови та наголошує на ролі англійської мови в процесі глобалізації [1]. З. Малюська [2] пропонує цінний внесок у розуміння педагогіки викладання іноземної мови та її застосування при викладанні та вивченні мови у глобальному контексті. Комунікативні аспекти викладання бізнес-англійської аналізує О. Петрушенко [4]. Ці та багато інших авторів надають цінні інсайти у сфері викладання бізнес-англійської мови, пропонуючи різноманітні стратегії та підходи для підвищення ефективності навчання.

Постановка завдань. Основна **ціль** цієї статті – надати вчителям та викладачам англійської мови, професіоналам та іншим зацікавленим сторонам практичні поради та методи ефективного викладання ділової англійської. Для досягнення цілі поставлено наступні **завдання**: визначити головні засади та кроки до ефективного викладання ділової англійської; проаналізувати основні підходи до використання технологій у викладанні бізнес-англійської; охарактеризувати роботу з міжкультурними особливостями під час навчання ділової англійської.

Виклад основного матеріалу дослідження. На нашу думку, ефективне навчання ділової англійської починається з глибокого *розуміння потреб учнів*. Враховуючи спеціалізований характер ділової англійської мови, дуже важливо адаптувати навчання до конкретних професійних умов, рівня володіння мовою та навчальних цілей студентів. Роблячи це, викладачі можуть переконатися, що їх викладання є релевантним, цілеспрямованим та ефективним, що зрештою призведе до покращення навичок спілкування в бізнес-середовищі.

За словами Ю. Дегтярьової, одним із перших кроків у підготовці матеріалів до занять з ділової англійської є *розуміння професійної підготовки слухачів*. Це передбачає визначення робочих ролей учнів, галузей і конкретних мовних навичок, які їм потрібні для ефективного виконання завдань [1].

Також учена наголошує, що учні, які вивчають ділову англійську, мають широкий спектр професій, кожна зі своїми вимогами до спілкування. Наприклад, фінансовому аналітику може знадобитися зосередитися на мові фінансових звітів і презентацій, тоді як менеджеру з маркетингу можуть знадобитися навички переконливого написання та презентації продукту. *Розуміння конкретних робочих ролей учнів* дозволяє педагогам зосередитися на мовних функціях і словниковому запасі, які найбільше відповідають їхній роботі. Крім того, різні галузі мають свій власний жаргон і переважні способи спілкування. Наприклад, мова, яка використовується в юриспруденції,

значно відрізняється від тієї, що використовується в індустрії технологій. Тому при плануванні уроків важливо враховувати галузеві потреби учнів. Пристосування уроків до конкретних бізнес-секторів передбачає інтеграцію в навчальну програму матеріалів і сценаріїв, характерних для конкретної галузі. Наприклад, використання реальних ділових документів, таких як контракти, звіти та електронні листи від індустрії учнів, може надати практичні приклади та покращити навчання. Крім того, рольові вправи, які імітують звичайні бізнес-взаємодії в їхньому секторі, можуть допомогти учням практикувати мову, яка їм потрібна в реальних ситуаціях. Наприклад, урок для професіоналів у сфері охорони здоров'я може включати приклади спілкування з пацієнтами або мову медичних звітів. Подібним чином уроки для тих, хто працює в галузі роздрібної торгівлі, можуть зосереджуватися на взаємодії з клієнтами та продажах [1].

О. Петрушенко стверджує, що *розуміння рівня володіння мовою учнями* має вирішальне значення для ефективного навчання. Учні на різних рівнях вимагають різних підходів, і визначення цих рівнів на ранній стадії дає змогу викладачам належним чином розробити складні уроки. Перед початком навчання важливо провести початкове оцінювання, щоб зрозуміти поточний рівень володіння мовою учнів. Це оцінювання може мати різні форми, такі як письмові тести, усні співбесіди або діагностичні завдання, які відображають типи спілкування, до якого учні залучатимуться протягом курсу. Результати цих оцінок дають цінну інформацію про сильні та слабкі сторони кожного учня, що дозволяє педагогам відповідним чином адаптувати свої уроки. Діагностичні тести можуть бути особливо корисними для визначення конкретних областей, де учням може знадобитися додаткова підтримка. Наприклад, діагностичний тест може виявити, що учень має хороші навички письма, але має проблеми з розмовним спілкуванням, особливо в офіційних ділових умовах.

Після того, як рівень кваліфікації оцінено, важливо диференціювати навчання, щоб задовольнити різноманітні потреби учнів. Наприклад, учням початкового рівня може знадобитися сильна увага до основної ділової лексики та базових структур речень, тоді як учням з вищим рівнем можуть бути корисні уроки використання нюансів мови, таких як ідіоматичні вирази та техніки переконання. Диференціація також може передбачати зміну видів діяльності та матеріалів, які використовуються в класі. Наприклад, учні з вищим рівнем мови можуть працювати над складними тематичними дослідженнями або брати участь у дебатах про бізнес-етику, тоді як початківці можуть зосередитися на простіших рольових вправах або вправах на аудіювання [4, с. 132].

З. Малюська наголошує, що *постановка чітких і досяжних навчальних цілей* є критично важливим компонентом ефективного навчання ділової англійської. Навчальні цілі мають бути конкретними, вимірюваними, досяжними, актуальними та обмеженими у часі (SMART). Наприклад, замість того, щоб ставити розпливчасту мету на кшталт «покращити ділове письмо», більш ефективною метою може бути «на наступне заняття (протягом 20 хвилин, на завтра…) написати чіткий та лаконічний діловий електронний лист, використовуючи відповідний тон, структуру та лексику, вивчену протягом заняття (7–10 речень, 10–12 слів фраз активного вокабуляру)». Така конкретна ціль дає учням чітку мету, до якої вони повинні прагнути, і дозволяє педагогу відстежувати прогрес і розуміти наскільки вдало був поданий новий матеріал, чи він є зрозумілим для студентів, чи потрібно до нього повертатись на наступному занятті, а студентам це дає змогу, перш за все, побачити у яких конкретних ситуаціях вони зможуть використовувати щойно вивчений матеріал. Крім того, навчальні цілі мають бути реалістичними та враховувати початковий рівень знань учнів і час, який вони мають для навчання. Нереалістичні цілі можуть призвести до розчарування, тоді як досяжні цілі допомагають зміцнити впевненість і мотивацію.

Зрештою, дуже важливо узгоджувати мовні навички, яким навчають, із специфічними потребами спілкування у професійних ролях учнів. Це означає зосередитися на типах спілкування, які вони фактично використовуватимуть у своїй роботі, наприклад, написанні звітів, проведенні презентацій або угоді. Завдяки тому, що мовні навички, яким навчають, мають безпосереднє відношення до професійного контексту учнів, викладачі можуть допомогти учням досягти більшого успіху в кар'єрі [4, с. 134].

Погоджуємось з думкою О. Огурцової, що одним із найефективніших способів викладання ділової англійської є *використання автентичних матеріалів*. Це матеріали, які відображають реальну мову та завдання, з якими учні стикаються у своєму професійному житті. Використовуючи документи з реального світу та симуляції, викладачі можуть надати учням практичний досвід, який безпосередньо стосується їх робочого середовища. Використання реальних ділових документів, таких як електронні листи, звіти, контракти та маркетингові матеріали, може значно покращити процес навчання. Наприклад, аналіз річного звіту компанії може допомогти

учням ознайомитися зі специфічною лексикою та фразами, які використовуються у фінансовій звітності. Окрім надання лінгвістичних переваг, автентичні матеріали також пропонують контекстуальне розуміння. Учні можуть побачити, як мова використовується в реальних бізнес-сценаріях, що допомагає в розвитку їхніх аналітичних навичок і розуміння ділової практики [3, с. 50].

Також не можемо не згадати про концепцію *використання навчання на основі конкретних випадків і симуляцій* у викладанні ділової англійської. Симуляції можуть відтворювати бізнес-сценарії реального життя, де учні повинні застосовувати свої мовні навички для вирішення проблем, прийняття рішень і ефективного спілкування. Наприклад, симуляція може передбачати управління проектом, де учні мають вести переговори із зацікавленими сторонами, складати проектні пропозиції та представляти свої плани раді директорів. Займаючись моделюванням, учні можуть розвинути свою здатність орієнтуватися в складних бізнес-ситуаціях, використовуючи англійську як засіб спілкування.

Ю. Дегтярьова стверджує, що *рольова гра* – ще один потужний інструмент в арсеналі вчителя ділової англійської. Це надає учням можливість практикувати мову в реалістичних ситуаціях, роблячи перехід із класної кімнати на робоче місце плавнішим та ефективнішим. Рольова гра передбачає призначення учням конкретних ролей у змодельованому бізнес-контексті, наприклад, покупця, продавця, менеджера чи клієнта. Наприклад, рольова вправа може включати переговори між постачальником і роздрібним продавцем, де учні повинні використовувати переконливу мову, роз'яснити умови та досягти взаємовигідної угоди. Рольові ігри також заохочують учнів експериментувати з мовою, випробовувати нову лексику та розвивати впевненість у використанні англійської мови в різних бізнес-контекстах.

На додаток до загальних рольових ігор особливо корисними *є спеціальні симуляції ділових зустрічей, переговорів і презентацій*. Ці симуляції імітують фактичний процес проведення зустрічей, укладання угод або проведення презентацій, дозволяючи учням практикувати не лише мову, але й міжособистісне спілкування. навичок, необхідних у цих ситуаціях. Наприклад, під час симуляції ділової зустрічі учні можуть потренуватися відкривати та закривати зустріч, керувати обговореннями та підсумовувати ключові моменти. У симуляції переговорів вони можуть працювати над вираженням своїх інтересів, йти на поступки та досягати домовленостей. Під час симуляції презентації учні можуть зосередитися на структуруванні свого виступу, ефективному використанні візуальних посібників і залученні аудиторії [1].

П. Девіс та Е. Пірс приділяють значну увагу *навчанню на основі завдань* (*TBL – Task-based Learning*) – це підхід, який наголошує на виконанні значущих завдань як на основному методі навчання. У контексті ділової англійської TBL є особливо ефективним, оскільки він відображає дії, які учні повинні виконувати у своїх професійних ролях. Завдання в підході TBL розроблені таким чином, щоб відображати реальну бізнес-діяльність, наприклад написання бізнес-плану, проведення дослідження ринку або підготовка бюджету. Ці завдання вимагають від учнів використання певних мовних функцій і словникового запасу, таким чином розвиваючи свою здатність виконувати ці дії англійською. Наприклад, завдання може включати написання електронного листа для потенційного клієнта, де учні повинні потренуватися використовувати ввічливу мову, чітко структурувати своє повідомлення та відповідати потребам клієнта. TBL також заохочує спільне навчання, оскільки учні часто працюють у групах для виконання завдань, що може покращити їхні навички командної роботи та спілкування.

Навчання на основі проектів (*PBL – Project-Based Learning*) – це пов'язаний підхід, який передбачає роботу учнів над розширеними проектами, які імітують реальні бізнес-завдання. Наприклад, учні можуть працювати над розробкою маркетингової кампанії для нового продукту, де вони повинні проводити дослідження, створювати рекламні матеріали та представляти свої ідеї експертній групі. Цей підхід вимагає від тих, хто навчається, застосовувати низку мовних навичок протягом тривалого періоду, допомагаючи консолідувати їх навчання. PBL особливо ефективний для ділової англійської мови, оскільки він відображає складність і тривалість реальних бізнес-проектів. Це також дозволяє учням контролювати своє навчання, оскільки вони мають більше контролю над змістом і напрямком проекту [5].

Інтеграція технологій у викладання ділової англійської мови відкрила нові можливості для покращення навчання. Існує широкий спектр цифрових інструментів, які можуть покращити викладання та вивчення ділової англійської мови. Наприклад, програми для вивчення мов, такі як *Duolingo* або *Memrise*, пропонують спеціальні вправи на словниковий запас, а такі інструменти, як *Grammarly*, можуть допомогти учням покращити свої навички письма, надаючи миттєвий відгук щодо їхньої граматики та стилю. Крім того, комунікаційні платформи, такі як *Slack* або *Microsoft Teams*, можна використовувати для імітації реального спілкування на робочому

місці, дозволяючи учням практикуватися в написанні електронних листів, участі в обговореннях і управлінні проектами англійською мовою. Ці інструменти забезпечують більш захоплюючий і реалістичний досвід навчання, допомагаючи учням розвивати навички, необхідні для досягнення успіху на сучасному робочому місці.

Крім цифрових інструментів, існує безліч онлайн-ресурсів і платформ, які можна використовувати для практики ділової англійської. Такі веб-сайти, як *BBC Learning English* або *Business English Pod*, пропонують подкасти, відео та вправи, спеціально розроблені для тих, хто вивчає бізнес. Ці ресурси можуть доповнювати навчання в класі та надавати учням додаткові можливості практикувати свої навички слухання, говоріння, читання та письма в бізнес-контексті.

Крім того, онлайн-платформи, такі як *LinkedIn Learning*, пропонують курси з ділового спілкування, презентаційних навичок та інших актуальних тем, надаючи учням доступ до високоякісних інструкцій і можливостей професійного розвитку. Ці платформи можуть бути особливо корисними для учнів, яким потрібно розвивати певні навички або які шукають більш гнучкі варіанти навчання.

Д. Вуд наголошує, що у глобальному бізнес-середовищі спілкування виходить за межі простого володіння мовою; воно також вимагає глибокого *розуміння культурних відмінностей* бізнес навичок, необхідних у цих ситуаціях. Наприклад, викладачі можуть включити модулі про культурні аспекти, такі як індивідуалізм проти колективізму, де учні досліджують, як ці цінності впливають на ділову практику та стилі спілкування. В індивідуалістичних культурах, таких як Сполучені Штати, наголос може бути зроблений на особистих досягненнях і незалежності, тоді як колективістські культури, такі як Японія, надають пріоритет груповій гармонії та консенсусу. Розуміння цих культурних аспектів може допомогти учням адаптувати своє спілкування, щоб воно було більш ефективним і поважним у різних культурних контекстах. Однією з ефективних методик є використання заходів культурного порівняння, коли учні зіставляють і порівнюють свої власні культурні норми з нормами інших країн. Інша техніка – це включення сценаріїв рольових ігор, які імітують міжкультурну ділову взаємодію. Наприклад, учні «розігрують» переговори, де вони повинні орієнтуватися в культурних очікуваннях партнера з іншої країни. Крім того, викладачі можуть заохочувати учнів працювати з автентичними матеріалами, такими як статті, відео та тематичні дослідження, які висвітлюють успішні міжкультурні ділові взаємодії [7].

Висновки. У статті ми досліджували різні стратегії та техніки ефективного викладання ділової англійської, наголошуючи на необхідності індивідуального підходу, який відповідає конкретним потребам учнів. Ми проаналізували важливості розуміння професійної підготовки учнів та оцінки рівня їх володіння мовою для розробки цільового навчання. Також ми розглянули ефективні методи навчання, включаючи використання автентичних матеріалів, рольові ігри, навчання на основі завдань та інтеграцію технологій. Можемо впевнено сказати, що глобальне бізнес-середовище характеризується постійними змінами, з регулярними появою нових комунікаційних проблем і можливостей. Педагоги повинні залишатися гнучкими та готовими коригувати свої методи навчання та матеріали, щоб відобразити ці зміни та задовольнити постійні потреби своїх учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дегтярьова Ю. В. Методика навчання студентів вищих немовних навчальних закладів читання англійською мовою для ділового спілкування: на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.02 «теорія та методика навчання : германські мови». Київ. 2006. 22 с.

2. Малюська З. В. Типові ситуації ділового спілкування для спеціалістів з економіки. *Вісник Житомирського державного університету ім.І.Франка*. 2006. Вип. 29. С. 96-99.

3. Огурцова О. Л. Навчання ділової англійської мови з використанням Інтернет-ресурсів. *Збірник наукових праць "Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки. Наукові дослідження. Досвід. Пошуки".* Харків: Константа. 2006. Вип.10. С. 50-56.

4. Петрушенко О. О. Комунікативні аспекти вивчення ділової іноземної мови у вищих навчальних закладах економічного профілю. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету "Україна".* 2011. Вип. 4. С. 131-136.

5. Davies P., Pearse E. Success In English Teaching, Oxford Handbooks for Language Teachers. Oxford University Press. 2000. 276 p.

6. Easton L. B. The 5 Habits of Effective PLCs. *Journal of Staff Development*, 36(6). 2015. p. 24-34.

7. Wood D. R. Professional learning communities: Teachers, knowledge, and knowing. Theory into Practice, 46(4). – 2007. – p. 281-290.

UDC 811.111
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.32

THE CONCEPT "CRISIS" IN MODERN MEDIA DISASTER DISCOURSE

КОНЦЕПТ «КРИЗА» В СУЧАСНОМУ МАСМЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ КАТАСТРОФ

Koliasa O.V.,
orcid.org/0000-0001-5301-480X
PhD in Linguistics,
Post-doctoral student
Lviv Ivan Franko National University,
Associate Professor at the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

This study explores the concept of "crisis" in contemporary English-language media discourse, examining its linguistic representation, semantic dimensions, and rhetorical functions. The research identifies how crisis terminology manifests across diverse contexts through extensive analysis of major publications, including The Washington Post, The New York Times, Financial Times, The Independent, and The Guardian. The investigation reveals three primary semantic domains where crisis language predominates: military and international conflicts, migration challenges, and domestic political tensions. Beyond dictionary definitions, crisis-related terminology in media serves both descriptive and powerful rhetorical purposes that shape public perception and policy responses. The study demonstrates that media outlets employ crisis framing to emphasise urgency and significance, particularly when covering international conflicts, humanitarian situations, and political instability. Related terms like «catastrophe,» «predicament,» «plight,» and «quandary» function distinctively in media narratives, often carrying stronger emotional connotations than the more neutral «crisis.» Comparative analysis across various contexts reveals that while military and international crises are framed through security and humanitarian lenses, domestic political crises often invoke constitutional concerns and democratic principles. The research further examines how crisis terminology in economic reporting interweaves with political frameworks, particularly in coverage of situations like Venezuela's challenges. This multidimensional analysis illuminates how crisis language in English-language media describes challenging circumstances and functions as a sophisticated rhetorical mechanism that establishes the perceived urgency and significance of global challenges, ultimately influencing international discourse and policy formation. The findings contribute to a deeper understanding of how media representation mediates between political realities and public comprehension of critical global situations.

Key words: concept, crisis, disaster discourse, media, political discourse, semantic analysis, rhetorical functions.

У цьому дослідженні розглядається концепт «криза» в сучасному англомовному медіадискурсі, аналізується його лінгвістична репрезентація, семантичні виміри та риторичні функції. Шляхом ґрунтовного аналізу провідних видань, включаючи The Washington Post, The New York Times, Financial Times, The Independent та The Guardian, дослідження виявляє, як термінологія кризи проявляється в різноманітних контекстах. Результати визначають три основні семантичні домени, де переважає мова кризи: військові та міжнародні конфлікти, міграційні виклики та внутрішньополітична напруженість. Поза межами словникових визначень, термінологія, пов'язана з кризою, у медіа виконує як описові, так і потужні риторичні функції, що формують суспільне сприйняття та політичні рішення. Дослідження демонструє, що медіа використовують фреймування кризи для підкреслення невідкладності та значущості, особливо при висвітленні міжнародних конфліктів, гуманітарних ситуацій та політичної нестабільності. Споріднені терміни, як-от «катастрофа», «скрутне становище», «складне становище» та «дилема», функціонують своєрідно в медійних наративах, часто несучи сильніші емоційні конотації, ніж більш нейтральна «криза». Порівняльний аналіз різних контекстів виявляє, що в той час як військові та міжнародні кризи розглядаються крізь призму безпеки та гуманітарних аспектів, внутрішні політичні кризи часто апелюють до конституційних питань і демократичних принципів. Дослідження також розглядає, як термінологія кризи в економічних повідомленнях переплітається з політичними рамками, що особливо помітно у висвітленні таких ситуацій, як проблеми Венесуели. Цей багатовимірний аналіз висвітлює, як мова кризи в англомовних медіа не лише описує складні обставини, але й функціонує як витончений риторичний механізм, що встановлює сприйняття невідкладності та значущості глобальних викликів, зрештою впливаючи на міжнародний дискурс та формування політики. Результати сприяють глибшому розумінню того, як медійна репрезентація опосередковує взаємодію між політичними реаліями та суспільним осмисленням критичних глобальних ситуацій.

Ключові слова: концепт, криза, дискурс катастроф, ЗМІ, політичний дискурс, семантичний аналіз, риторичні функції.

Problem statement. The concept of «crisis» has become a fundamental element of modern political and social discourse, evolving significantly from its etymological origins to its current multifaceted usage in contemporary media. In the rapidly changing landscape of global communications, how crises are portrayed and discussed in publicistic discourse has become increasingly important for public understanding and policy formation.

The English-language media's treatment of crisis-related concepts reflects broader societal developments and challenges in the modern world. This

is particularly evident in the extensive coverage of international conflicts, economic instability, humanitarian challenges, and domestic political tensions. The linguistic representation of these crises in major media outlets informs public perception and influences policy responses and international relations.

Contemporary dictionary definitions provide a foundation for understanding the concept, ranging from «time of intense difficulty or danger» to more specific contextual applications in political, social, and medical domains. However, the actual usage in publicistic discourse often extends beyond these basic definitions, incorporating nuanced meanings and implications reflecting modern global challenges' complexity.

The role of mass media in mediating between state and society adds another crucial dimension to this analysis. Major news outlets such as The Washington Post, The New York Times, Financial Times, The Independent, and The Guardian are primary sources for examining how crisis-related terminology is deployed in real-world contexts. These publications' coverage of various types of crises – from military conflicts to humanitarian disasters, from political upheavals to economic instability – provides rich material for understanding how the concept of crisis operates in contemporary discourse.

The aim of the research is to analyse and categorise the usage patterns and semantic variations of the concept «crisis» in English-language publicistic discourse, with particular attention to its relationship with disaster-related terminology.

The subject of the research is the linguistic and semantic manifestations of crisis-related concepts in English-language media discourse.

The object of the research is articles and publications from major English-language news outlets focusing on crisis-related topics and terminology.

The tasks of the research are to analyse dictionary definitions and semantic groupings of crisis-related terminology, to examine the usage patterns of crisis-related concepts in political discourse, to identify the relationship between crisis and disaster terminology in media coverage, to evaluate the contextual variations in crisis-related language across different types of reporting, to assess the impact of crisis terminology on public perception of events.

Presentation of the main material. The analysis reveals several key patterns in how major English-language media outlets conceptualise and deploy crisis-related terminology. Crisis language clusters primarily around three main contexts: military and international conflicts, migration issues, and domestic political tensions. In military and international contexts, the term «crisis» frequently appears in coverage of conflicts like those in Syria, emphasising both the immediacy of threats and humanitarian concerns. For instance, coverage of chemical weapons investigations in Syria demonstrates how media outlets use crisis framing to underscore the gravity of international incidents.

The European migrant situation offers another illuminating example of crisis terminology in action. While British media outlets maintain some distance from the immediate impacts of migration due to the UK's geographical position and stricter entry policies, they still frequently employ the phrase «migrant crisis» when covering events across continental Europe. This framing helps shape public understanding of migration as an urgent challenge requiring immediate attention and policy responses.

Domestic political coverage, particularly in American media, shows another distinct pattern in crisis terminology. The research found that publications like The Washington Post increasingly frame domestic political tensions through the lens of crisis, mainly when covering constitutional challenges or threats to democratic institutions. This represents a notable expansion of crisis terminology beyond its traditional usage in describing acute emergencies or disasters.

Economic contexts provide yet another dimension where crisis terminology plays a crucial role. The research shows how media coverage of situations like Venezuela's economic challenges demonstrates the interweaving of political and economic crisis terminology, illustrating how these concepts often reinforce each other in public discourse. The study found that related terms like «catastrophe» «predicament,» «plight,» and «quandary» serve distinct functions in media coverage. These terms tend to appear more frequently in coverage of domestic political issues and humanitarian situations, often carrying stronger emotional connotations than the more neutral term "crisis."

The research ultimately demonstrates that crisis-related terminology in English-language media serves as a descriptive tool and a powerful framing device that shapes public understanding of global events and influences policy discussions. The media's deployment of crisis terminology helps establish the perceived urgency and significance of various challenges facing the modern world [4].

The concept «crisis» in English is represented quite widely, confirmed by the vast number of synonyms of the concept «crisis» that can be found in dictionaries. In our work, we consider this concept from the political discourse point of view, which

limits the number of synonymous concepts under consideration.

In the Oxford Dictionaries, we find the following definitions of the concept of «crisis» is a time of intense difficulty or danger, a time when a difficult or important decision must be made, the turning point of a disease is when a significant change occurs, indicating either recovery or death [2].

Cambridge Dictionary gives the following definitions: 1) a time of significant disagreement, confusion, or suffering; 2) an extremely difficult or dangerous point in a situation; 3) a crisis point, a moment during a serious illness when there is the possibility of suddenly getting better or worse.

Having studied these definitions, we have formed groups. The first group includes the most extensive «crisis», presented in a political context.

The second group conveys a state of instability or danger in social, political and international affairs, leading to decisive changes (*catastrophe, predicament, plight, quandary*).

English synonym dictionaries, unlike German dictionaries, do not single out the synonym group with the meaning «threat» and pay more attention to people's everyday lives and the sphere of medicine, which can speak about the importance of the concept of «crisis» for ordinary people.

Since the mass media play a unique role in maintaining relations between the state and society, as practical material for further research of the concept «crise», we use the articles of Internet sites www.washingtonpost.com, http://www.nytimes.com, http://www.ft.com, www.independent.co.uk/, http://www.theguardian.com/uk, which present current news not only from the USA, Great Britain but also from all over the world. The structure of the sites allows us to select the required topic and date and look at examples of the use of the words we have chosen to analyse. The reader can choose any article in electronic form on the topic of his interest: politics, economy, health care, sports, culture, and regional news. Also, there is a catalogue of current topics in alphabetical order. It should be remembered that context plays a vital role in interpreting the shades of meaning of a word.

The concept of «crisis» is widely used in political discourse and speaks of the complexity of the current situation, which has to do with both foreign and domestic policy. The USA and Great Britain are today advanced countries world leaders, which determines their active foreign military policy, which they conduct rather rigidly:

In the newspaper Independent, we read that the Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons has launched an investigation into the alleged use of chemical weapons: Syria crisis: Chemical weapons agency sending team to the site of the *attack.*

The UK intends to respond to the alleged chemical attack in Douma: *Theresa May calls urgent cabinet meeting over Britain's response to escalating Syria crisis* [5].

In addition, English-language publications also cover developments in other countries of the world in the field of military policy:

Stockholm is concerned with the deterioration of the security situation in the Baltic Sea region over the past few years due to Russia's increased military operations there. *Sweden is distributing an updated version of a Cold War-era civil emergency advice booklet to some 4.8 million households about what to do during a crisis, including war* [1].

The Gaza Strip is still in a dire situation and has serious humanitarian problems: *The jarring split-screen images of violence in Gaza and the ceremony at the U.S. Embassy in Jerusalem this week were a reminder that American leadership to address the Gaza crisis remains critical* [10].

In English linguoculture, the singling out of migrant problems on a European scale is also evident. Fortunately, the UK has been least affected by the flow of refugees, on the one hand, due to its northern location, and on the other hand, due to a stricter entry policy. Nevertheless, the term 'migrant crisis' appears in the British and American press:

In the French town of Calais, there was a clash between migrants: *The shootout came at a time of rising tensions over the situation in Calais, a symbol of France's struggle to manage its part of Europe's migrant crisis* [10].

In the Italian town of Macerata, a far-right activist killed several migrants: 'At the grass-roots level, the so-called European migrant crisis resulted in an escalation in symbolic and physical violence, including street confrontations, attacks against refugee camps and punitive expeditions against migrants.

Despite the firm position of the U.S. in the global community, the domestic policy of the country's government today raises many questions among both the population and the opposition:

The Washington Post newspaper voices its dissatisfaction with Trump's policies and says that he and his team are busy poisoning the faith of many Americans in the rule of law and their leaders: *Trump is busy laying the groundwork for not just a legal crisis, or even a constitutional crisis, but a crisis of the American people; If President Trump fires the bane of his legal troubles, he could spark a legal and constitutional crisis; Stop waiting for the constitutional*

crisis that President Trump is sure to provoke. It's here [9].

In the Washingtonpost we read about the political crisis in Venezuela, which also entails an economic crisis:

Serious crisis leads to apathy in Venezuelan elections: *But despite impassioned pleas by the candidates, the current campaign seems almost sad by comparison and marked by apathy as mounting daily problems like shortages of everything from water to medicine go unresolved amid a grim economic crisis; Maduro, who presents himself as the political heir of Chavez, promises to unveil plans after his re-election for rescuing Venezuela from its crisis, which he blames on U.S. «imperialists» and their conservative lackeys in Latin America* [1].

Today, the notion of 'crisis' is most often used in military policy and describes the states of various regions. In English linguoculture, a 'humanitarian crisis' is also used to describe a consequence of military conflicts. In addition, this concept is used in texts related to dissatisfaction with the internal policy of the US government and in the economic context.

This group of words («catastrophe», «predicament», «plight», and «quandary») is most often found in contexts describing domestic political problems related to the activities of the current US president. The expressions «plight» and «catastrophe» are used in these contexts:

The Washington Post newspaper is outraged that US President Donald Trump is more interested in the NFL protests than the storm in Puerto Rico:

Washington Post reporters have documented the island's plight, with people desperate for aid not finding much [3].

Donald Trump's policies continue to focus on coal mining and laws related to it: *During the 2016 presidential campaign, Donald Trump talked about the plight of the American coal miner scores of times»* [9].

The unexpectedness of President Trump's victory in the presidential election is often attributed to his great desire to change the existing economic order. *The extent to which those arguments are the cause of Trump's win is debatable – exit polls showed that those worried about the economy broadly preferred Hillary Clinton – but the plight of the white working class became central to Trump's campaign narrative* [10].

During President Donald Trump's time in office, the African-American unemployment rate has fallen: *To hear Donald Trump tell it during the campaign, African Americans were suffering from a catastrophic employment situation, with more than half of young black people out of work* [10].

Foreign policy is more characterised by the expressions «predicament» and «quandary.»

European Commission President Jean-Claude Juncker urges the EU to avoid the same mistakes it made in the Greek debt crisis regarding Italy: *With regard to Italy's debt problem, Juncker made it clear that Italy should claim responsibility for its predicament and avoid blaming the EU* [8].

Singapore and China may be most affected by Malaysia's plans to delay significant infrastructure projects, but that does not mean that bilateral relations between the two Asian countries and Malaysia should be terminated, says Malaysian Finance Minister Lim Guan Eng: *I am sure as good neighbours and as friendly nations, they would understand our predicament and they would also want to help us out to resolve them* [6].

In issues related to migration policy, this group of words emphasises the plight of people forced to leave their homeland and in need of support from European states:

French police closed a migrant camp in Central Paris to prevent riots, sheltering refugees: *France's quandary is shared by other European nations seeking to manage the stream of new arrivals, which has ebbed since the mass Syrian refugee crisis a few years ago but remains a steady challenge* [1].

The same meaning of this group of words can be traced in the context of military policy:

The Sinai Peninsula is in a humanitarian crisis: *Such is the plight today of about 420,000 people in North Sinai, a governate of Egypt in the northern part of the Sinai Peninsula that is the scene of an Egyptian counterterrorism campaign against Islamic State militants* [6].

From the given examples, we can see that the expressions of this group describe the people's predicament and crisis, which was caused by some or other actions of political leaders.

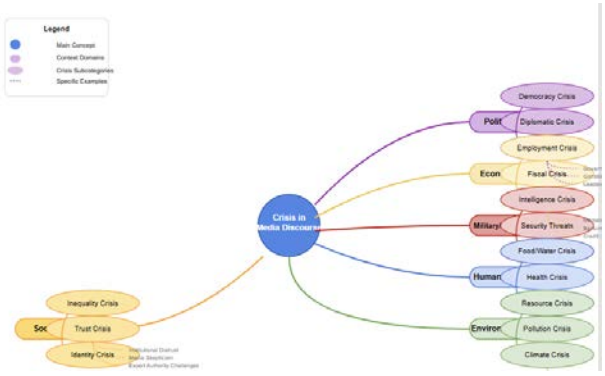

Fig. 1. The constituents of the concept «Crisis» in media discourse

This mind map visualisation shows how the concept of crisis branches into distinct but interconnected thematic areas in media discourse. The main branches represent the major contextual domains where crisis terminology appears, while sub-branches detail specific manifestations and examples within each domain. The structure highlights how crisis-related language adapts and varies across contexts while maintaining connected semantic threads. Each branch represents a key finding from the research about how English-language media conceptualises and deploys crisis terminology. The visualisation particularly emphasises how the basic concept of «crisis» extends into various specialised meanings depending on the context, from military conflicts to economic challenges to humanitarian situations.

Conclusion. The research demonstrates that the concept of crisis in English-language publicistic discourse functions as a sophisticated linguistic tool that goes beyond mere description. Its usage patterns reveal complex interactions between media representation and public understanding of challenging situations. The study shows how crisis terminology has evolved into a crucial element of modern political and social discourse, serving both informative and rhetorical purposes. The analysis reveals that crisis-related language in publicistic discourse operates on multiple levels: descriptive, analytical, and rhetorical. This multilayered functionality enables media outlets to report on crises, frame public understanding, and influence policy responses. The relationship between crisis and disaster terminology emerges as particularly significant, with both concepts often conveying the complexity and urgency of modern global challenges. These findings have important implications for understanding how public discourse shapes responses to global challenges and how media representation influences public perception of critical situations. The research suggests that careful attention to crisis-related terminology in publicistic discourse is essential for media practitioners and consumers to navigate contemporary global challenges.

REFERENCES:

1. ApNews. 2018-2024. Available at: https://apnews.com/
2. CODCE. 2020.Concise Oxford Dictionary of Current English. 7-th Edition. Oxford at the Clarendon Press.
3. The Financial Times. 2018-2024. Available at: http://www.ft.com
4. Hudson R.A. Sociolinguistics, Lecturer in linguistics. Cambridge; New York; London; Toronto; Harvester Wheatsheaf, 1993. C. 73-84.
5. The Independent. 2018-2024. Available at: www.independent.co.uk
6. The Australian. 2018-2024. Available at: https://www.theaustralian.com.au
7. The Cambridge Dictionary. 2024. Available at: https://dictionary.cambridge.org/
8. The Guardian. 2018-2024. Available at: http://www.theguardian.com/uk
9. The New York Times. 2018-2024. Available at: http://www.nytimes.com
10. The Washington Post. 2018. Available at: www.washingtonpost.com

УДК 811.111
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.33

ГЕНЕАЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ КОНЦЕПТУ ЗЛОЧИН: КАНОНИ ТА ІННОВАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ЖАНРУ

GENEALOGICAL ASPECT OF STUDYING THE CONCEPT CRIME: CANONS AND INNOVATIONS OF THE CRIMINAL GENRE

Тасмасис О.О.,
orcid.org/0009-0007-5842-3902
аспірантка кафедри світової літератури
Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті здійснено комплексне дослідження генеалогічного аспекту концепту ЗЛОЧИН в англомовній кримінальній літературі. Розглянуто канони та інновації кримінального жанру від його витоків до сучасності через призму еволюції жанрових форм та трансформації базового концепту. Особливу увагу приділено динамічному розвитку різноманітних піджанрів кримінальної літератури та трансформаціям концепту ЗЛОЧИН у контексті соціально-культурних змін. Дослідження спирається на глибокий генеалогічний аналіз розлогого корпусу англомовних кримінально-детективних творів XVIII–XXI століть, що дозволяє простежити еволюційні зміни жанру та його ключових елементів. Наукова розвідка розкриває історично-генеалогічну траєкторію розвитку кримінального жанру від ранніх форм у готичній літературі до сучасних постмодерністських експериментів у площині кримінального художнього наративу. Детально схарактеризовано ключові етапи становлення жанру: сенсаційний роман, класичний детектив, Золота доба детективу, гостросюжетний детектив, нуар та сучасні гібридні форми постмодерністського трилера. Простежено взаємозв'язок між трансформацією концепту ЗЛОЧИН та соціально-історичним контекстом, що дозволяє виявити, як зміни в суспільному сприйнятті злочинності віддзеркалені у кримінальних творах. У дослідженні доведено, що кримінальний художній наратив характеризується парадоксальним поєднанням пізнаваності жанрової форми та унікальності сюжету, що створює внутрішню текстову напругу і стимулює постійні видозміни концепту ЗЛОЧИН. Підкреслено важливість активної позиції читача під час інтерпретації кримінальних наративів та розуміння природи ЗЛОЧИНУ, що додає додатковий вимір до аналізу жанрової динаміки. Результати дослідження переконливо показують, що сучасна кримінальна література демонструє виразну тенденцію до жанрової гібридизації та розмивання традиційних канонів, що безпосередньо відображено у перебудові концепту ЗЛОЧИН від чітко визначеної події до складного багатовимірного феномену. Це особливо яскраво проявляється у постмодерністських кримінальних романах, де сам концепт ЗЛОЧИН часто виступає метафорою для дослідження глибших філософських та екзистенційних питань, виходячи за межі традиційного кримінального наративу. Наукова новизна здобутих результатів полягає у розробці нового підходу до генеалогічного аналізу кримінальної літератури крізь призму трансформації її ключового концепту. Перспективу дослідження вбачаємо у подальших пошуках жанрової динаміки та концептуального аналізу творів кримінальної літератури.

Ключові слова: кримінальна література, концепт ЗЛОЧИН, генеалогія жанру, детективний роман, піджанри кримінальної літератури, постмодерністський детектив, жанрова гібридизація, наративні стратегії, читацька рецепція, жанрова трансформація, генеалогічний аналіз.

The article provides a comprehensive study of the genealogical aspect of the concept of CRIME in English criminal literature. The canons and innovations of the criminal genre from its origins to the present day are examined through the prism of the evolution of genre forms and the transformation of the basic concept. Particular attention is paid to the dynamic development of various subgenres of criminal literature and the transformation of the concept of CRIME in the context of socio-cultural changes. The study is based on an in-depth genealogical analysis of an extensive corpus of English crime and detective fiction of the XVIII–XXI centuries, which allows tracing the evolutionary changes of the genre and its key elements. The work reveals the historical trajectory of the crime genre from its early forms in Gothic literature to contemporary postmodern experiments. The author details the key stages of the genre's formation: the sensational novel, the classic detective, the Golden age of the detective, the suspense detective, noir, and modern hybrid forms. Particular attention is paid to the study of the relationship between the transformation of the concept of CRIME and the socio-historical context, which allows us to trace how changes in the public perception of crime are reflected in the literary criminal narrative. The study argues that crime literature is characterized by a paradoxical combination of recognizable genre form and unique plot, which creates internal tension in the works and stimulates the constant evolution of the concept of CRIME. The author emphasizes the fundamental importance of the reader's active position in interpreting criminal narratives and understanding the nature of the crime, which adds dimension to the analysis of genre dynamics. The study's results convincingly show that contemporary crime fiction demonstrates a distinct tendency towards genre hybridization and blurring of traditional canons, which is directly reflected in the transformation of the concept of CRIME from a clearly defined event to a complex multidimensional phenomenon. This is especially evident in postmodern crime novels, where CRIME often serves as a metaphor for exploring deeper philosophical and existential issues beyond the traditional criminal literary narrative. The study's novelty lies in developing a new genealogical approach to analysing the evolution of the crime genre through the prism of transforming its key concept. The perspectives are determined by the possibility of using its results in further studies of genre dynamics and conceptual analysis of crime literary works.

Key words: criminal literature, the concept of CRIME, genealogy of the genre, detective novel, subgenres of criminal literature, postmodern detective, genre hybridization, narrative strategies, reader reception, genre transformation, conceptual analysis.

Постановка проблеми в загальному вигляді та обґрунтування її актуальності. Кримінальна література займає визначне місце в сучасному літературному процесі. Цей жанр, який розвивався протягом тисячоліть, сьогодні є одним з найпопулярніших у художній літературі. Його популярність підтверджується не лише великою кількістю нових творів, що з'являються щороку, але й постійним перевиданням класичних зразків жанру. Незважаючи на популярність, кримінальна література стикається з певними труднощами у визначенні та класифікації через свою багатогранність та постійний розвиток. Адже, літературні жанри, як необхідна складова будь-якої літератури, і англомовної кримінальної у тому числі, постійно зазнають змін та переоцінки, а отже потребують нових класифікацій та нових термінів на позначення нових піджанрів.

Об'єктом цього дослідження є концепт ЗЛОЧИН в англомовних кримінально-детективних творах, який реалізується як одна з ключових рис жанру кримінальної літератури, адже наявність злочину споріднює різноманітні види/піджанри кримінальної літератури.

Предметом дослідження цієї наукової розвідки стали англомовні кримінально-детективні твори XVIII–XXI ст.

Метою статті є дослідити генеалогічні особливості жанру кримінальної літератури 1700-х років до сьогодення. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі **завдання:** простежити зародження та становлення цього жанру саме в історичному контексті, дослідити трансформацію концепту ЗЛОЧИН, його культурно-соціальну природу у різних піджанрах кримінальної літератури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кримінальну літературу часто вважають відносно недавнім літературним явищем. Підтвердження цьому знаходимо у багатьох студіях з літературної критики, які досліджують генеалогічні особливості цього жанру від 1700-х років до наших днів. Такий ***діахронічний підхід,*** дозволяє відстежити зародження та становлення кримінальної літератури саме в історичному контексті, адже саме наприкінці 18 століття вона почала набувати широкої популярності, яка різко зросла у 19-му столітті, частково завдяки «безпрецедентному поширенню грамотності та друкованої продукції» [3, p. 9]. Жанр кримінальної літератури залишається популярним і сьогодні: майже кожна третя надрукована англомовна книга належить до якогось з піджанрів кримінальної літератури [7]. Як жартують письменники кримінальних історій, «завжди знайдеться якесь мертве тіло, щоб задовольнити будь-який читацький інтерес» [4, p. 133].

Генеалогічну сутність цього жанру схарактеризував Реймонд Чандлер, який в есе «Casual Notes on the Mystery Novel» (1949) писав: «ця літературна форма ніколи не була відшліфованою, і ті, хто пророкував її занепад і крах дуже помилялися. Позаяк форма кримінального роману ніколи не була досконалою, то вона не була й фіксованою. Науковці так і не наклали на неї своїх мертвих рук. Вона все ще плинна, все ще занадто різноманітна для легкої класифікації, все ще пускає пагони у всіх напрямках» [1, p. 70].

Однак, структуралісти, навпаки, наполягали на фіксованій формі детективного жанру, з огляду на десять відомих правил написання детективних оповідань, запропонованих ще Рональдом Кноксом на початку XX століття. Вони стверджували, що через чіткі правила побудови сюжету, жанр кримінального роману «існує лише для того, щоб нав'язати свою фіксовану форму будь-якому матеріалу, який до нього потрапляє».

Аналіз класичних, теоретичних та сучасних досліджень детективного жанру дозволяє прослідкувати генеалогічні аспекти вивчення концепту ЗЛОЧИН через виокремлення канонів та інновацій в англомовній детективній прозі.

Класичні фундаментальні твори. У детективному оповіданні «Вбивство на вулиці Морг» (1841) Едгар По вперше заклав фундаментальні основи детективної літератури, ввівши раціональний аналіз образа детектива-аматора та «таємницю замкненої кімнати». Далі в оповіданні «Таємниці Марі Роже» (1842) він показав зв'язок між реальним ЗЛОЧИНОМ і вигаданим розкриттям, заснованим на реальній справі про вбивство. В оповіданні «Викрадений лист» (1844) письменник вперше ввів до детективної літератури психологічні елементи, зосередившись на мисленні злочинця та важливості логічної дедукції у розкритті ЗЛОЧИНУ.

Варто наголосити, що роман Вілкі Коллінза «Жінка в білому» (1859) започаткував жанр роману-сенсації, який поєднав елементи детективу з готичною романтикою. Тут розслідування ЗЛОЧИНУ закцентовано на правових аспектах крадіжки особистих даних та інституалізації. У романі «Місячний камінь» (1868) автор розвинув кілька наративних перспектив у детективній фантастиці, поєднавши колоніальну тематику та ранні криміналістичні концепції.

Серед дослідників кримінальної літератури варто згадати ранні теоретичні праці Дороті

Л. Сейерс «Вступ до омнібусу злочинів» (1928), де проаналізовано детектив як формальний літературний жанр та встановлено критичні параметри оцінки та «Мистецтво таємничої історії» (1946), де досліджено інтелектуальні та художні особливості детективної белетристики, доводячи її легітимність як серйозної літератури. Згодом, С. С. Ван Дайн у праці «Двадцять правил написання детективних історій» (1928) кодифікував конвенції детективу Золотої доби, встановивши відповідні жанрові очікування та правила чесної гри.

Дослідження XX століття. Говард Хейкрафт у праці «Вбивство заради задоволення» (1941) розкриває історію детективної літератури і простежує її розвиток від творів Едгара По до детективів Золотого віку. А його збірка критичних есе про детективну фантастику «Мистецтво таємничої історії» (1946), створила основу для академічних досліджень детективної прози. Згодом з розвитком психології як науки, В. Г. Оден у «Винному вікарії» (1948) досліджував психологічні та моральні аспекти детективної літератури, зосереджуючись на читацькій реакції та задоволенні від процесу читання.

Джуліан Саймонс у «Кривавому вбивстві» (1972) простежив еволюцію від традиційних детективів до сучасних кримінальних романів, аналізуючи соціально-культурний вплив на трансформацію концепту ЗЛОЧИН.

Сучасні літературознавчі критичні дослідження. Джон Г. Кавелті у праці «Пригода, таємниця і романтика» (1976) проаналізував шаблонні твори як культурні артефакти, встановивши теоретичні рамки для вивчення популярних жанрів кримінальної літератури; у «Містиці шести пістолетів» (1984) учений розширив літературознавчий аналіз на суміжні жанри та міжжанрові впливи у царині кримінальної літератури. Денніс Портер у праці «Переслідуванні злочину» (1981) досліджував ідеологічні аспекти детективної літератури, зосереджуючись на соціально-класових і владних відносинах. Відомий літературознавець, Цветан Тодоров, у праці «Типологія детективної літератури» (1977) розробив структурний аналіз детективної прози, визначивши ключові наративні моделі та типи. Франко Моретті застосував кількісні методи до літературного аналізу, в тому числі кримінальної літератури у праці «Знаки, прийняті за дива» (1983), а у роботі «Графіки, карти, дерева» (2005) було вперше впроваджено дистанційне читання до вивчення жанрів, зокрема, і кримінальної фантастики.

У рамках *феміністичних та культурологічних студій* Кетлін Ґреґорі Кляйн у праці «Жінка-детектив» (1995) досліджувала гендерну репрезентацію у детективній літературі, зосереджуючись на жінках-слідчих. Сьюзен Роуленд у монографії «Від Агати Крісті до Рут Ренделл» (2001) проаналізувала британську жіночу детективну літературу з феміністичної та юнгіанської перспективи. Морін Т. Редді у праці «Сестри у злочині» (1988) досліджувала феміністичні підходи до кримінальної прози, вивчаючи гендерні ролі та динаміку влади. Гілл Плейн у «Кримінальній фантастиці двадцятого століття» (2005) проаналізувала репрезентації гендеру та сексуальності у кримінальній літературі. Клер Горрара у праці «Культурні перетини» (2003) досліджувала транснаціональні впливи у кримінальній фантастиці, зосереджуючись на американській та французькій культурних традиціях.

Сучасні теоретичні лінгвістичні дослідження. Пітер Брукс у «Читанні заради сюжету» (1984) проаналізував наративну структуру в детективній літературі, зосередившись на бажанні та наративному імпульсі. Карло Гінзбург пов'язав детективну фантастику з історичною методологією та епістемологічними питаннями у праці «Докази, міфи та історичний метод» (1989).

У рамках *комп'ютерного аналізу моделей кримінальної фантастики, зокрема розробки цифрових методологій для вивчення жанру* варто згадати Метью Л. Джокерса, який запропонував застосування цифрових гуманітарних методів до літературного аналізу, у тому числі моделей кримінальної фантастики у праці «Макроаналіз» (2013).

У період постмодернізму та метамодернізму дослідники особливо наголошують на амбівалентності окремих художніх творів, їх жанровій гібридизації, чи навіть суперечності, особливо коли йдеться про ***постмодерністський трилер***, де окрім складного ризоматичного кримінального наративу, важко визначити сам ЗЛОЧИН, що передбачає множинність інтерпретацій і твору, і ЗЛОЧИНУ. За таких умов величезна кількість творів кримінальної літератури опиняються поза класифікацією.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загально відомо, що англомовна кримінальна література має багату історію свого розвитку. Це динамічний жанр, який вражає своєю «живучістю», довготривалою популярністю, динамічністю жанрової форми та тематичною строкатістю.

Ключовою генеалогічною ознакою творів кримінальної літератури стає парадоксальне поєднання пізнаваності їх форми та унікальність сюжету, що створюють напругу всередині самого

твору і, як наслідок, породжують постійний процес трансформації концепту ЗЛОЧИН, змушуючи читача до активного читання, де головна роль відводиться тексту.

Активна позиція читача протистоїть фіксованим конструкціям і доводить, що «обігрування і порушення жанрових норм є важливим аспектами читацької насолоди». Ідея активної читацької позиції суголосна з концепцією Крістін Гледхілл, яка стверджує, що «значення не нав'язуються і не засвоюються пасивно, а виникають у результаті «домовленостей» між початковою точкою відліку залежно від методологічного підходу, за якого домінує (автор, текст, або читач) мотивацією та досвідом» [4]. Тому читання кримінальної літератури безпосередньо залежить від того, які елементи висуваються на перший план (класична кінцівка, детектив, який розгадує таємницю, контроль, який здійснює детектив, докази, злочинці, підозрювані тощо): тоді один і той самий текст буде мати різні інтерпретації (і концепту ЗЛОЧИН у тому числі).

Отже, ключовими рисами сучасної англомовної кримінальної літератури вважаємо пізнаваність її жанрової форми (зав'язка, ЗЛОЧИН, розслідування, розв'язка) та унікальність сюжету кожного з кримінальних творів, а отже і концепту ЗЛОЧИН. Крім того, критичні дебати про кримінальну літературу будь-якого періоду неодмінно відображають читацькі розбіжності у процесі її прочитання та інтерпретації. Суперечливі прочитання породжуються тоді, коли читання супроводжується пошуком більш «прогресивних» або інноваційних елементів у тексті кримінального художнього наративу, соціально-політичних смислів, історичних фактів.

У сучасних теоретичних джерелах з теорії літератури знаходимо ґрунтовні праці, сфокусовані на висвітленні історичних, соціально-культурних та гендерних аспектів кримінальної літератури. Серед них збірка есе Мартіна Прістмана «Кембриджський довідник з кримінальної прози» (2003), «Кримінальна проза XX століття: гендер, сексуальність, тіло» (2001) Гілла Плейна, «Кримінальна проза 1800–2000: виявлення, смерть, розмаїття» (2004) Стівена Найта, «Сучасний американський кримінальний роман: раса, етнічність, гендер, клас» (2000) Ендрю Пеппера.

У них також часто зустрічаємо застосування вже усталених термінів на позначення піджанрів кримінальної літератури, як-от: «класичний детектив» (classic detective), «Золота доба детективу» (the golden age), «гостросюжетні детективи» (hardboiled), тощо. Однак, літературні жанри, як необхідна складова будь-якої літератури, і англомовної кримінальної у тому числі, постійно зазнають змін та переоцінки, а отже потребують нових класифікацій та нових термінів на позначення нових піджанрів.

Кримінальна література а отже і концепт ЗЛОЧИН бере свій початок ще з давніх-давен. Деякі з найдавніших історій про злочини можна знайти у Старому Завіті: так Каїн був засуджений за вбивство свого брата Авеля, а Даниїл здійснив одну з найперших зафіксованих слідчих операцій, коли посипав підлогу храму попелом, перш ніж його запечатали, щоб довести ЗЛОЧИН священників: саме вони забирали харчові приношення людей, а не статуя дракона Бела. П'єса «Цар Едіп», вперше поставлена близько 430 р. до н.е., «поєднує в собі всі основні характеристики і формальні елементи детективної історії: таємницю, пов'язану з вбивством, концепт ЗЛОЧИН, замкнене коло підозрюваних і поступове розкриття прихованої таємниці»

У 18-му столітті таємнича історія набула популярності разом із готичним романом, якого іноді називають горором або паранормальною прозою (horror/paranormal fiction). Слід також звернути увагу на спорідненість кримінальної літератури та готики. Спільною рисою цих романів являється готична репрезентація надмірності, насильства та порушення меж розуму і закону, як наприклад, у низці готичних романів кінця вісімнадцятого століття. Серед яких роман «Замок Отранто» засновника готичного роману Горація Волпола (1764), де йдеться про темні таємниці-злочини деспотичного батька; готичні романи Енн Редкліфф, що зосереджуються на розслідуванні злочинів тиранічного чоловіка жінками-жертвами. Роман «Речі як вони є. Пригоди Калеба Вільямса» Вільяма Ґодвіна (1794), де поєднано алюзію на казку про Синю Бороду, відомості про реальних вбивць Джека Шеппарда та Діка Терпіна, таємне вбивство, переслідування, заборонену таємницю, яку намагається розкрити головний герой.

Ньюгейтський календар, або Кривавий реєстр зловмисників (The Newgate Calendar/The Malefactors' Bloody Register), був виданням, яке з'явилося в середині 18 століття і містило описи реальних злочинів та судових процесів над відомими злочинцями того часу. Календар був «проданий у безпрецедентній кількості екземплярів», що свідчить про те, що захоплення ЗЛОЧИНАМИ, злочинністю та злочинцями не є новим явищем. Ньюгейтський роман заклав основи реального

кримінального роману, що грунтується на документальному описі реальних злочинів та злочинців (true crime stories).

Спроби здійснення класифікації та періодизації творів кримінальної літератури свідчать про зміни у розумінні самого концепта ЗЛОЧИН. Запропонована періодизація англомовної кримінальної літератури базується на її генеалогічних особливостях, жанрових трансформаціях, продуктивності та соціально-культурних проявах концепту ЗЛОЧИН.

Сенсаційний кримінальний роман вперше з'явився у 19 столітті. Вперше сенсаційний роман набув популярності завдяки творам британських письменників, серед яких: «Жінка в білому» (1859) Вілкі Коллінза (1824–1889). Вчитель малювання Волтер Гартрайт збирається давати уроки малювання в одному маєтку, перед виїздом пізно ввечері він зустрічає дивну жінку в білому, яка запитала у нього дорогу до Лондона, жінку звали Анна Катерік, вона втекла із приватної психіатричної лікарні, цей роман має містичну атмосферу так як до кінця неможливо розгадати всі таємниці і припущення виявляються невірними. «Іст Лінн» (1861) Еллен Вуд (1814–1887) та «Таємниця леді Одлі» (1862) Мері Елізабет Бреддон (1837–1915).

Варто підкреслити, що сенсаційні романи з їхніми складними сюжетними лініями «двоєжонства, перелюбу, спокуси, шахрайства, підробки, шантажу, викрадення а, іноді, вбивства», що відображали тогочасні злочини, були дуже популярними у той час, особливо серед жінок. Цей піджанр особливо корисний для розуміння важливості кримінальної літератури загалом та концепту ЗЛОЧИН зокрема, оскільки демонструє, як цей жанр здатен реагувати на соціальні виклики/страхи/злочини сьогодення.

Детективні історії (the locked room and the Whodunnit? stories) зосереджується на злочинах, які важко розкрити. Це кримінальна історія, яка зазвичай відома своїми головними героями, де концепт ЗЛОЧИН придуманий лише для того, щоб він був розкритий головним героєм, протагоністом-детективом (професіоналом чи аматором), залишаючи читача під враженням від видатних дедуктивних здібностей того, хто розкриває злочини.

«Суто англійське вбивство» (An English Murder) (1951) детективний роман закритого типу Сіріла Гейра (1900–1958), дія роману, створеного за канонами золотого віку детективного жанру, відбувається у занесеному снігом і відрізаному від зовнішнього світу англійському маєтку. Родичі та друзі лорда Уорбека, що зібралися на Різдво, стають свідками – і жертвами – серії таємничих смертей. Іноземець доктор Ботвінк – історик, запрошений лордом Уорбеком попрацювати в його старовинній бібліотеці – виявляється єдиним, хто здатний розібратися в тому, що трапилося.

Піджанр детектив закритого типу, або «зачинена кімната» (cozy mystery)

ЗЛОЧИН відбувається у закритому приміщенні (кімнаті, замку, будинку, поїзді, кораблі, кебі, горищі, підвалі), чи ізольованому просторі (острові), звідси і його назва. На противагу детективним історіям, головоломка з підказками створюється як форма змагання між головним героєм і читачем, оскільки концепт ЗЛОЧИН тут розрахований на його розкриття як головним героєм, так і читачем, як наприклад «Місячний камінь» Вілкі Коллінз (1868) або найуспішніший роман-сенсація, «Таємниця таксі Хансома» (The Mystery of a Hansom Cab) (1886) фантастичний таємничий роман Фергуса Хьюма також є найвідомішою кримінальною історією у замкненій кімнаті: вбивство було скоєно в кебі, а вбивця «втік, не залишивши по собі жодного сліду». Дія розгортається в Мельбруні, а історія зосереджується на розслідуванні вбивства, пов'язаному з виявленням тіла в таксі , а також на дослідженні соціально-класового поділу в місті.

Детективні історії головоломки, які часто позначають терміном «зачинена кімната» (cozy mystery) або «традиційний детектив», є синонімом до творів кримінальної літератури, написаних в період між Першою та Другою світовими війнами. Його часто вважають Золотою добою детективного жанру. До них відносимо «Вбивство у «Східному експресі»« Агати Крісті, «Різдвяний кинжал» (1941) Джорджетт Хейел (1902–1974), «Скелет у шафі» Енн Пері (1938–2023). Це була епоха, коли ЗЛОЧИН (вбивство) став центральним елементом сюжету, витіснивши такі злочини, як шахрайство та підробка, а сам процес розкриття злочинів перейшов від інтуїтивного підходу до раціонального. У цей час також спостерігаємо «швидке витіснення короткого оповідання як основного місця розгадки на користь короткого однотомного роману». Для детективів-головоломок притаманні цікаві персонажі, екзотичні та традиційні місця ЗЛОЧИНУ, а також розгалужені сюжетні лінії. Ось наприклад «Людина привид» американського письменника Джона Діксона Карри (1906–1977) публікувався під псевдонімом «Картер Діксон». Жертва заходить у порожнє приміщення із закритими дверима, де потім таємничим чином виявляється його труп,

починається «гра», в яку з глави в главу автор грає проти читача.

Класичні детективні історії – це позачасовий формат кримінальної літератури, знайомий багатьом, хто стежать за подвигами як детективів-аматорів, так і детективів-професіоналів. Їх вважають найбільш розповсюдженим піджанром детективних творів, для яких характерна невелика кількість героїв, закрите місце ЗЛОЧИНУ та основних подій. Особливістю розслідування ЗЛОЧИНУ стає добре відома читачам особистість злочинця з самого початку розгортання кримінального наративу. При цьому головним завданням для детектива стає методом дедукції знайти якнайбільше доказів його вини, що супроводжується високою психологічною напругою упродовж усього сюжету.

Сьогодні класичні детективні історії продовжують домінувати у списках бестселерів, про що свідчить нещодавній успіх романів Стіга Ларссона «Дівчини з татуюванням дракона» (2005), та «Дівчини, яка грала з вогнем» (2007), «Дівчина, що розворушила осине гніздо» (2007). Вони відомі як «Трилогія тисячоліття» і розповідають про справи приватного детектива Лісбет Саландер і журналіста-розслідувача Мікаеля Блумквіста.

Кримінальні історії про вбивства (Murder stories). Детективні історії про вбивства, як випливає з назви піджанру, розповідають історії, в яких відбуваються різного роду вбивства (отруєння, задушення) різними видами зброї та знаряддями вбивства, але в них помітно відсутні зусилля детектива-аматора чи професійного детектива, поліцейського чи судмедексперта розкрити цей ЗЛОЧИН. Варто наголосити, що хоча такі кримінальні історії не сфокусовані на розкритті злочину, проте саме концепт ЗЛОЧИН – як правило, вбивство – є визначальним для творів цього піджанру. Роман «Великі сподівання» (1861) Чарльза Діккенса (1812–1870) служниця Моллі змушена постати перед судом за вбивство і тому відмовляється від своєї дочки Естелли. Міс Гевішем забирає маленьку Естеллу до себе, що є важливою частиною сюжету, оскільки це переміщення і подальший спосіб виховання дитини вибудовує взаємодію Естелли з Піпом, головним героєм роману.

Шпигунський кримінальний роман базується на розповідях про діяльність розвідників, шпигунів і диверсантів, як у воєнний, так і в мирний час. За стилістичними рамками дуже близький до політичних і конспіраторських детективів, які часто поєднуються в одному і тому самому творі. Основна відмінність шпигунського детективу від політичного полягає в тому, що в політичному детективі важливішу позицію займає політичний ЗЛОЧИН, що розслідується й антагоністичні конфлікти, а в шпигунському – увага загострюється на розслідуванні.

Перший шпигунський роман під не дуже оригінальною назвою «Шпигун» написав американський письменник Джеймс Фенімор Купер (1789–1851) у 1821 році. Цей піджанр досяг особливої популярності завдяки зусиллям британця Яна Флемінга (1908–1964) і його героя, Джеймса Бонда, «найбезжальнішого і найввічливішого таємного агента.

Судово-процесуальний кримінальний роман (the procedural criminal novel). Стали популярними наприкінці 20-х років XX століття. У таких романах фігурують процесуальні фахівці, такі як: криміналісти, юристи-практики та поліцейські, які розкривають злочини.

У сучасній кримінальній літературі існує безліч різновидів процесуального роману, популярного серед читачів, які читають їх заради складних персонажів і непередбачуваного розвитку сюжету, зосередженого на професійній роботі фахівців, що розкривають злочини.

Судові процеси, або драми у залі суду, зосереджені на діяльності юристів-практиків, як от у творах Джона Ґрішема (1955), який створив один з найвідоміших прикладів цього піджанру, починаючи зі свого першого роману «Час убивати» (A Time to Kill) (1989), серію книг про Теодора Буна, цикл складається з 4-х основних книг, йдеться про 13-річного юриста, який використовує свої правові знання для розкриття таємниць і злочинів. Доволі сильно захоплює автентичність головного героя, яку надає йому автор.

Роман «Невинний клієнт» (2018) («An Innocent Client») Скотта Пратта (1956–2018) у якому автор поєднує справжню драму, що розгортається у залі суду, з насиченими сценами, які тримають сюжет цієї книги у швидкому темпі. Джо Діллард є кримінальним адвокатом штату Теннессі, який хоче захистити одного невинного клієнта, перш ніж він залишить юридичну практику. Він стає захисником стриптизерки, звинуваченої у вбивстві священника, який відвідав її стриптиз-клуб напередодні.

Детектив нуар (Roman Noir). У той час як гостросюжетні оповідання «чорного» детективу були зосереджені на детективі або поліцейському, піджанр «нуар» руйнує традиційну модель кримінального жанру і у центрі кримінального наративу виступає не ЗЛОЧИН, а сам злочинець, підо-

зрюваний або жертва. Наприклад, роман Джеймса М. Кейна (1892–1977) «Подвійне відшкодування» (Double Indemnity), головний герой Уолтер Хафф, одночасно перебуває у трьох персонажних образах: злочинця, підозрюваного і жертви.

Американський письменник Реймонд Чандлер (1888–1959) зробив вагомий внесок у розвиток цього кримінального піджанру, детективний роман «Вічний сон» (1939) – має напружений сюжет і грубувату манеру оповіді. Приватний детектив Філіп Марло розслідує загадкове вбивство жінки. Автор проводить нас через заплутаний процес розслідування даючи можливість на кожному його етапі будувати власні версії й оцінювати вже відомі факти.

Кримінальні історії та насильницькі злочини (criminal stories and Violent crimes). Твори цього кримінального піджанру представлені з наративної перспективи злочинця, що дозволяє читачам взаємодіяти з персонажами, які працюють по той бік закону, а також пізнавати незнайомий кримінальний світ, як от у романі Маріо Пузо (1920–1999) «Хрещений батько» (The Godfather) (1969).

У піджанрі насильницьких злочинів чітко описано, як брутально і холоднокровно скоюються ЗЛОЧИНИ, в основі яких є насильство. Серед відомих авторів цього піджанру – Джеймс Еллрой (1948), який пише про «серійні вбивства та сексуальне каліцтво», Томас Гарріс (1940), який у «Червоному драконі» (The Red Dragon) (1981) «випустив доктора Ганнібала Лектора на публіку, яка ніщо не підозрювала».

«Американський психопат» Брета Істона Елліса (1964) на початку досить спокійний, не яскравий роман про успішного, привабливого банкіра, який живе в розкішній квартирі у Нью Йорку. Його життя – справжня американська мрія. Однак це лише вдень. Уночі сором'язливий і трохи боягузливий чоловік перетворюється на звіра, який залюбки мучить людей та вбиває їх у вкрай збочені способи.

Трилер і саспенс (the thriller and the suspense). До цього піджанру належать кримінальні історії, де ЗЛОЧИН має бути розкритий у стислі терміни. Ці історії мають на меті «захопити читача, використовуючи темп і несподіванку, щоб переважити будь-яку неправдоподібність сюжету». Варто наголосити, що піджанр трилер можна розділити на широкий спектр інших жанрових різновидів (бойовик, конспірологія, наукова фантастика), а також з огляду на юридичну, військову, шпигунську, паранормальну, політичну, психологічну, кліматичну, релігійну, апокаліптичну тематику.

Для піджанру саспенс важливим є не розкриття, а запобігання ЗЛОЧИНУ у стислі часові терміни, як, наприклад, у романі Джона Б'юкена (1875–1940) «39 кроків» (The 39 steps) (1915), де герой, Річард Ханней, намагається запобігти міжнародному ЗЛОЧИНУ: він повинен зупинити вивезення німецькими шпигунами важливих військових секретів з Англії.

Напружений і сильний психологічний детектив-трилер «Загублена» американської письменниці Гіліян Флінн (1971) тримає в напрузі буквально до останньої сторінки. Головного героя Ніка звинувачують у зникненні його дружини Еммі. Вона пропала перед самісінькою річницею їхнього весілля. Усе, що можна побачити в будинку, – це сліди бійки і краплі крові, яку так і не вдалося відмити. А ще то тут, то там заховані дивні речі й записки, які, ймовірно, допоможуть знайти зниклу жінку.

Постмодерністський трилер – кримінальні історії, у яких розслідування ЗЛОЧИНУ нівелюється через численні заплутані сюжетні лінії. Так виникає піджанр нерозкритих злочинів, де у центрі стає не концепт ЗЛОЧИН, не його розслідування, а особистість детектива, який заплутався у численних доказах та наративних лініях розслідування.

Постмодерністський кримінальний роман характеризується експериментальним підходом до жанру, розмиванням меж між реальністю та вигадкою, а також метафікційними елементами. Цей піджанр часто грає з очікуваннями читачів, порушуючи традиційні конвенції детективного жанру. У таких творах ЗЛОЧИН часто стає метафорою для більш глибоких філософських або екзистенційних питань. Автори експериментують з наративною структурою, використовують інтертекстуальність та часто залишають відкритий фінал, змушуючи читача самостійно інтерпретувати події.

У цьому зв'язку слід звернути увагу на кримінальний трилер сучасного австралійського письменника Бенжаміна Стівенсона «Усі в моїй родині – вбивці» (2022), який визнано найкращим кримінальним романом 2022 року (за версією The Sunday Times) за епіграф бере «10 заповідей детективної прози» (1929), запропонованих Рональдом Ноксом. Він іронізує над ними і, безумовно, порушує їх з самого початку: «Усі мої рідні когось убили. Найпродуктивніші з нас убили навіть не один раз» (с. 11); заперечує сам роман як художній витвір: «Звісно це не роман. Усе це сталося зі мною насправді. Але тут все-таки буде вбивство, і буде розслідування. Декілька вбивств і розслі-

дувань» (с. 12), при цьому наполягає на тому, що він надійний наратор: «Вважайте мене надійним оповідачем. Усе, що я розповім є правдою, або принаймні правдою, у яку я вірив, коли думав, що знаю правду. Це я можу пообіцяти « (с. 12). Далі він пропонує ризоматичну схему-план, своєрідну дорожню карту, на якій позначено сторінки, де описано криваві злочини: «Якщо ви прийшли заради крові та м'яса, смерті в цій книжці стаються (або про них розповідають) на сторінках 23, 56, 76, дві за ціною однієї – на сторінці 81 і три за ціною однієї – на сторінці 88. Потім буде коротке затишшя, але після цього смерті знову поновлюються: на сторінках 189, 223 (якщо дивитися крізь пальці), 235, 244, 264, десь між сторінками 257 і 265 (важко сказати точніше), а також на сторінках 276 і 369» (с. 12).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Кримінальна література є динамічним жанром, який має тривалу історію розвитку та залишається надзвичайно популярним до сьогодні. Цей жанр охоплює широкий спектр піджанрів, від класичних детективів до постмодерністських трилерів, і постійно еволюціонує, відображаючи зміни в суспільстві та культурі.

Еволюція кримінальної літератури демонструє здатність цього жанру адаптуватися до змінних соціальних умов та літературних тенденцій, зберігаючи при цьому свою основну привабливість для читачів. Концепт ЗЛОЧИН залишається центральним елементом кримінального сюжету, але його інтерпретація та представлення стають все більш складними та багатогранними, відображаючи складність сучасного світу. У вивченні генеалогічного аспекту концепту ЗЛОЧИН важливо підкреслити багатогранність і складність цього феномену в літературі.

Майбутнє кримінальної літератури обіцяє бути таким же динамічним та різноманітним, як і її минуле. З розвитком технологій з'являються нові форми ЗЛОЧИНУ, які знаходять своє відображення в новітніх ЗЛОЧИНАХ кримінальної літератури. Кібер-злочини, генетичні маніпуляції, злочини на замовлення, злочини проти штучного інтелекту – все це стає основою сучасної кримінальної прози. Крім того, глобалізація призводить до появи міжнародних детективів, де ЗЛОЧИН перетинає кордони різних країн. Екологічні злочини та корпоративні змови також стають важливими темами кримінальної літератури. Водночас, класичні форми детективу продовжують розвиватися, адаптовуючись до нових реалій та читацьких очікувань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Chandler R. Double Indemnity: A Screenplay. In Best American Screenplays Three, edited by Sam Thomas. New York: Crown, 1995.
2. Chandler R.. The Big Sleep. 1939. The Collected Edition, New York: Vintage, 1992.
3. Fenstermaker J. Using Dickens to Market Morality: popular reading materials in the Nickleby ‘Advertiser’. *Journal of Popular Culture, 28* (3): 9-17. 1994.
4. Franks R. May I suggest a murder? An Overview of crime fiction for readers’ advisory services staff. *The Australian Library Journal*, May 2011, P. 133-143.
5. Gitsham P. *Time to kill*. HQ Digital, 2022.
6. Hume F. The Mystery of a Hansom Cab. London: Hansom Cab Publishing. 1888.
7. Knight S. *Crime fiction since 1800: Detection, death, diversity* (2nd ed.). Macmillan Education, 2010.
8. Pratt S. *An Innocent Client*. Createspace Independent Publishing Platform, 2017.
9. Puzo M. *The Godfather*. Cornerstone Digital, 2012.
10. Stevenson B. *Everyone in my family has killed someone*. Collins, 2024.

УДК 811.111'06:78
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.34

СУЧАСНИЙ МИСТЕЦЬКИЙ АНГЛОМОВНИЙ ДИСКУРС: ЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ В АСПЕКТІ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

CONTEMPORARY ARTISTIC ENGLISH-LANGUAGE DISCOURSE: LINGUISTIC FEATURES AND MEANS OF REALISATION IN THE ASPECT OF MUSICAL ART

Ходаковська О.О.,
orcid.org/0000-0002-2168-4558
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
Харківського національного університету мистецтв імені І.П. Котляревського

Стаття присвячена дослідженню англомовного мистецького дискурсу, який відрізняється значним жанровим різноманіттям. Оскільки на сучасному етапі система мистецтва є глобалізованою, а статус провідної мови міжнародного спілкування має англійська, унаслідок цього англомовні тексти є, на наш погляд, репрезентативними та такими, що маніфестують найприкметніші характеристики дискурсу обраного типу. У вітчизняному та зарубіжному мовознавстві представлено ґрунтовний доробок з дискурсології. Але вивчення англомовного мистецького дискурсу в мікрополі музичного мистецтва не знайшло достатнього висвітлення в сучасній мовознавчій науці. Це і зумовило актуальність дослідження. Наукову розвідку здійснено з урахуванням інтегрального підходу, а саме аналізу мистецтва як цілісного явища, що включає в себе різноманітні аспекти культури, історії, філософії та лінгвістики. Цей вид дискурсу має чітко окреслену мету комунікації і динамічну спрямованість, а отже досліджений нами як складна сукупність і маніфестація лексичних (термінологічних), граматичних і синтаксичних засобів, обумовлена завданнями комунікації у сфері музичного мистецтва. Констатовано інтертекстуальність англомовних текстів у сфері музики. Засобами реалізації категорії інтертекстуальності в дослідженому нами матеріалі є цитати, розгорнуті і нерозгорнуті. Сучасний мистецький дискурс вирізняється великою різноманітністю компонентів, що допомагають утілювати творчі ідеї. До таких елементів нами віднесено експресеми, які, в свою чергу поділяємо на метафори, епітети, порівняння, алегорії, слова-інтенсифікатори, стилістично марковані одиниці, фразеологізми та ідіоми. До зазначених засобів також запропоновано віднести терміни та запозичення з італійської мови, уживання неологізмів та особливих мовних конструкцій, риторичні запитання. Наявність згаданих одиниць увиразнює мистецький текст, створює неповторний стиль творчого висловлювання. Відзначено суттєве різноманіття та варіювання репрезентації основних елементів мистецького англомовного дискурсу, що свідчить про його унікальність. Досліджений матеріал показав, що компоненти дискурсу детерміновані жанрами текстів, лінгвокультурною специфікою і комунікативною стратегією.

Ключові слова: мистецький англомовний дискурс, культурологічна лінгвістика, експресема, термін, музична лексика.

The article is devoted to the study of English-language art discourse, which is characterised by a significant genre diversity. Since the art system is globalised at the present stage, and English has the status of the leading language of international communication, English-language texts are indicative and represent the most prominent characteristics of the discourse of the chosen type. In domestic and foreign linguistics, there is a substantial body of work on discourse studies. However, the study of English-language artistic discourse in the microfield of musical art has not found sufficient coverage in modern linguistics. This is the reason for the relevance of the study. The research is based on an integral approach, namely the analysis of art as a holistic phenomenon that includes various aspects of culture, history, philosophy and linguistics. This type of discourse has a clearly defined purpose of communication and a dynamic orientation, and therefore we have studied it as a complex set and manifestation of lexical (terminological), grammatical and syntactic means, determined by the tasks of communication in the field of musical art. The intertextuality of English-language texts in the field of music is stated. The means of implementing the category of intertextuality in the material studied are quotations, expanded and unexpanded. Contemporary artistic discourse is distinguished by a wide variety of means that help to implement creative ideas. Such elements include expressions, which, in turn, are divided into metaphors, epithets, similes, allegories, intensifiers, stylistically marked units, phraseological units and idioms. These means also include terms and borrowings from the Italian language, the use of neologisms and special linguistic constructions, and rhetorical questions. The presence of these units makes the music art text more expressive and creates a unique style of discourse. A significant diversity and variation in the representation of the main elements of the artistic English-language discourse has been noted, which testifies to its uniqueness. The studied material has shown that the components of the discourse are determined by genres of texts, linguistic and cultural specificity and communicative strategy.

Key words: artistic English-language discourse, cultural linguistics, expressive semantics, term, musical vocabulary.

Мистецький англомовний дискурс – це поняття, яке охоплює мовні та комунікативні практики, що використовуються в англомовному мистецькому світі. До нього, наприклад, можна віднести опис або критичний аналіз та й власне текст музичних творів, а також обговорення творів музичного мистецтва в академічних колах, галереях, музеях засобах масової інформації

тощо. Він зокрема включає в себе аналіз та використання мовних засобів у сучасному мистецтві, особливості комунікації та впливу на аудиторію.

Сучасний етап глобалізації й творчої інтеграції світової спільноти можна характеризувати як такий, що потребує пошуку спільних міжнародних способів інтеракції між комунікантами, які стали б універсальною точкою дотику світових культур [4].

Постановка проблеми. Розширення уживання англомовного мистецького дискурсу значною мірою пов'язане з кількома ключовими факторами. Насамперед, варто відзначити тенденцію до глобалізації, яка торкнулася усіх сфер. Завдяки тому, що англійська мова, як мова міжнародного спілкування і провідна мова інтернету та соціальних мереж, стала основним засобом комунікації у багатьох країнах світу, вона активно увійшла в усі сфери життя, у тому числі й музичного. Це сприяло розширенню англомовної культурної продукції та поширенню мистецьких творів на глобальну аудиторію. Поява нових музичних творів, художніх концепцій, творчих мистецьких напрямків, спричинює виникнення великого обсягу мовного матеріалу.

Важливість дослідження мистецького дискурсу, у тому числі й англомовного, на наш погляд, також є актуальною завдяки культурологічній лінгвістиці. Це напрямок філології з міждисциплінарним походженням, який досліджує зв'язок між мовою та культурними концептуалізаціями, вивчає особливості людських мов, що кодують культурно сконструйовані концептуалізації всього діапазону людського досвіду. Ця галузь наукових пошуків пропонує як теоретичну, так і аналітичну основу для дослідження культурних концептуалізацій, що є основою використання людських мов. Культурологічна лінгвістика також стосується й прикладної лінгвістики, включаючи міжкультурну комунікацію, міжкультурну прагматику, англійську мову, викладання англійської як міжнародної мови та аналіз політичного дискурсу [10].

Інтегральний підхід до вивчення мистецького дискурсу передбачає аналіз мистецтва як цілісного явища, що включає в себе різноманітні аспекти культури, історії, філософії та лінгвістики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Англомовний мистецький дискурс, не зважаючи на різноманітність жанрів, які його складають, об'єднує інституційне відношення до створення та реалізації творів мистецтва. Цей вид дискурсу характеризується чітко окресленою метою комунікації і динамічною спрямованістю і досліджується нами як складна сукупність і маніфестація лексичних (термінологічних), граматичних і синтаксичних засобів, обумовлена завданнями комунікації у сфері музичного мистецтва. У своїй розвідці дотримуємося визначення, що «дискурс – тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, писемну, паралінгвальну), відбувається в межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками учасників; синтез когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психічних, психологічних тощо) чинників, які визначаються конкретним колом «форм життя», залежних від тематики спілкування, має своїм результатом формування різноманітних мовленнєвих жанрів» [1, с. 154].

Сучасні теорії дискурсу залучають дослідницькі принципи, методологію і здобутки дискурсології, визначаючи типи та типологію дискурсів (Ф. Бацевич, Г. Почепцов, О. Морозова, І. Шевченко), прагматику (Н. Кравченко; A. Neubert; А. Юденко), дискурс як соціолінгвальне явище (К. Серажим), як основу і форму націоналізованого життєвого світу (А. Єрмоленко) і дискурсивні стратегії (А. Мартинюк, І. Фролова), комунікативно-дискурсивні аспекти актуалізації феномену мистецтва (Черник М.). На жаль, у сучасному мовознавстві відсутні наукові розвідки, присвячені вивченню англомовного мистецького дискурсу в мікрополі музичного мистецтва.

Постановка завдання. Завдання нашої розвідки вбачаємо у визначенні та вивченні основних лінгвальних характеристик англомовного дискурсу музичного мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Поняття «мистецький англомовний дискурс» безпосередньо стосується мистецтва та інституту історії мистецтва. Інтегральний філологічний підхід до вивчення мистецького дискурсу об'єднує філологічний аналіз з культурними, історичними та соціальними аспектами. Це дозволяє більш глибоко розглянути художні тексти та їхній контекст.

Уважаємо, що основні елементи інтегрального філологічного підходу до вивчення мистецького дискурсу є такими:

– Лінгвістичний аналіз. Передбачає вивчення мовних особливостей мистецького тексту, включаючи стилістику, граматику та лексику.

– Культурний контекст. Має на меті дослідження культурного фону, який вплинув на створення тексту, і культурного значення самого тексту.

– Історичний контекст. Вимагає ретельного аналізу історичних подій і умов, що вплинули на автора та його твір.

– Соціальний контекст. Є невід'ємною складовою дискурсу зазначеного типу, оскільки стосується тих соціальних аспектів, які висвітлюються в тексті, і їхнього впливу на людину.

В результаті вивчення текстів, які відносимо до сфери музичного мистецтва, відзначимо наявність інтертекстуальності мистецького виконавського дискурсу. Інтертекстуальність розуміємо як використання текстів інших авторів або творів у новому контексті, що надає їм нового значення. Це може бути цитування, алюзії, пародії тощо. Інтертекстуальність є такою категорію, яка забезпечує зв'язок текстів між собою, завдяки чому тексти можуть як посилатися один на одного так і на ті тексти, що не належать до цього типу дискурсу. Інтертекстуальні зв'язки, які пов'язують елементи дискурсу, виконують функцію перетворення його на єдиний елемент. Таким чином, можна стверджувати, що інтертекстуальність визначається як універсальна властивість дискурсу. Репрезентація інтертекстуальності на змістовному і формальному рівнях є властивою і англомовному мистецькому дискурсу. Засобами реалізації категорії інтертекстуальності в дослідженому нами матеріалі є, насамперед, цитати:

– розгорнуті: As a "reference point" it is suggested that he remember the three white keys that look exactly the same and four notes of exactly the same shape and color. The keys and the notes are completely unrelated to each other visually and it is unlikely that the student, looking at one and trying to find the second can *"understand without difficulty, where he is and what he is doing."* [11].

– нерозгорнуті: Above all, Beethoven and – at the end of his life, regarding this composer as *'the supreme challenge'*, the late Schubert masterpieces for piano. [8].

Сучасний мистецький дискурс вирізняється великою різноманітністю лінгвістичних засобів, що допомагають виразити творчі ідеї та комунікувати зі слухачами чи читачами. Мовні засоби, які використовуються у сучасному мистецькому дискурсі, можуть включати:

1. Експресеми (відповідно до [2] експресему розуміємо як «Засіб художнього мовлення, який набуває естетичної значущості; експресив»), в яких відповідно до провідних лексичних засобів виокремлюємо:

– метафори: This is a voice that without the libretto's promise of high explosives *could destroy Münster Palace* in the final scene singlehandedly! … *the pitched battle* in 18th-century Paris between *the champions of French and Italian opera*, which Italy *won on points*;

– епітети: From the very first item – Dorabella's 'Smanie implacabili' from *Così* – her *rich*, *full-blooded tone, expressive* manner and keen sense for textual meaning are apparent. Their *haunting* melodies and *introspective* lyrics create a *solemn* and *contemplative* atmosphere;

– порівняння: *a cheap and cheerful music drama*, to be *inserted between heavyweight pieces of opera seria*;

– алегорії: the leading trio are *cast from strength*;

– слова-інтесифікатори: Anne-Sophie Mutter is a *remarkable* musical talent who has been a *prominent* presence in the world's *leading* concert halls for 48 years. As a soloist, mentor, and visionary, she has *significantly* influenced the classical music landscape;

– стилістично марковані одиниці: By doing focused exercises for listening skills, a musician can enhance their inner musicality and so improve their *craft*. Standing alongside Armstrong, she *beautifully crooned her portion*, and for the final chorus, the two sang together in harmony;

– фразеологізми та ідіоми: Many names, of course, were instantly recognisable, a large number no longer alive and several were what you might call '*forgotten gems'.* So, *sit back and let the show begin* as we list the greatest sopranos of all time.

2. Терміни на позначення фахової музичної лексики: *harmony, melody, rhythm, chord, scale, tempo, timbre* та багато інших.

3. Запозичення (значною мірою терміни) з італійської мови: *soprano, falsetto, staccato, piano, forte, allegro*.

4. Використання нових слів або незвичних мовних конструкцій для створення унікального стилю та підкреслення індивідуальності автора: But for *trad* students, it can be a stretch to move from teaching through this aural tradition to reading music.

5. Риторичні запитання та звернення, які використовуються для активізації мислення аудиторії та залучення її до активної участі в обговоренні теми: Because no matter how well you can read, *isn't the point to play the instrument?*

Значне різноманіття та варіювання репрезентації основних елементів мистецького англомовного дискурсу робить цей тип дискурсу унікальним. Досліджений матеріал показав, що лінгвістичні компоненти дискурсу детерміновані жанрами текстів, лінгвокультурною специфікою і комунікативною стратегією.

Висновки. Англомовний мистецький дискурс має чітко окреслену мету комунікації і динамічну спрямованість, а отже визначається нами як складна сукупність і маніфестація лексичних (термінологічних), граматичних і синтаксичних засо-

бів, обумовлена завданнями комунікації у сфері музичного мистецтва. Інтертекстуальність англомовних текстів сфери музики уможливлює забезпечує зв'язок текстів між собою та може бути причиною інтердискурсивності. Засобами реалізації категорії інтертекстуальності в дослідженому нами матеріалі є розгорнуті і нерозгорнуті цитати. Сучасний мистецький дискурс вирізняється великою різноманітністю засобів, що допомагають утілювати творчі музичні ідеї. До таких елементів віднесено ескпресеми, які, в свою чергу поділяємо на метафори, епітети, порівняння, алегорії, слова-інтенсифікатори, стилістично марковані одиниці, фразеологізми та ідіоми. До зазначених засобів також запропоновано віднести терміни та запозичення з італійської мови, уживання неологізмів та особливих мовних конструкцій, риторичні запитання. Відзначено суттєве різноманіття та варіювання репрезентації основних елементів мистецького англомовного дискурсу, що свідчить про його унікальність. Досліджений матеріал показав, що компоненти дискурсу детерміновані жанрами текстів, лінгвокультурною специфікою і комунікативною стратегією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. 344 с.

2. Орфографічний словник української мови URL: https://slovnyk.me/dict/orthography (дата звернення: 30.01.2025).

3. Солощук Л.В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англомовному дискурсі : монографія. Харків : Константа, 2006. 300 с.

4. Черник М.В. Комунікативно-дискурсивні аспекти актуалізації феномену мистецтва. Закарпатські філологічні студії. 2019. Випуск 12. С. 186–190.

5. Auer P. Code-Switching in Conversation. London; New York : ROUTLEDGE. 1999. 345 p.

6. BBC Music Magazine. URL: https://www.classical-music.com/ (дата звернення: 30.01.2025).

7. Billie Eilish Joins Green Day at FireAid for “Last Night on Earth”: Watch URL: https://consequence.net/2025/01/billie-eilish-green-day-fireaid-watch/(дата звернення: 30.01.2025).

8. Greatest pianists of all time URL: https://www.classical-music.com/features/artists/20-greatest-pianists-all-time (дата звернення: 30.01.2025).

9. Phamox Music. The Heartbeat of Music URL:https://phamoxmusic.com/ (дата звернення: 30.01.2025).

10. Schiffrin D. Approaches to Discourse. Oxford : Blackwell, 1994. 470 p.

11. Traditional Methods Of Teaching Music From The Perspective Of Scientific Pedagogy URL: https://globalmusiceducation.com/pages/traditional-methods-of-teaching-music-from-the-perspective-of-scientific-pedagogy (дата звернення: 30.01.2025).

12. Unleash The Musicality You Have Inside URL: https://www.musical-u.com/ (дата звернення: 30.01.2025).

РОЗДІЛ 6
ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

УДК 811.111'25'373:355.588]:811.161.2
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.35

ПРОБЛЕМАТИКА ТА СПЕЦИФІКА АНГЛО-УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ ТЕКСТІВ З ТАКТИЧНОЇ МЕДИЦИНИ

CHALLENGES AND PARTICULARITIES OF ENGLISH-UKRAINIAN TRANSLATION IN TACTICAL MEDICINE TEXTS

Божук А.О.,
orcid.org/0000-0002-8247-1257
кандидат філологічних наук,
викладач кафедри мовної підготовки
Національного медичного університету імені О.О. Богомольця

У статті досліджено проблематику та особливості англо-українського перекладу текстів з тактичної медицини на прикладі матеріалів, представлених на платформі Tactical Combat Casualty Care (TCCC). Аналіз охоплює лексичні та структурні особливості текстів, що можуть викликати труднощі під час перекладу українською мовою. Зокрема, розглядаються специфічні труднощі перекладу пов'язаних з медичними процедурами в умовах бойових дій вузькоспеціалізованих термінів та інструкцій, що вимагають точного розуміння контексту та використання адекватних еквівалентів в українській мові, а також методи адаптації відповідних матеріалів до українських мовних і професійних реалій задля забезпечення зрозумілості тематичних текстів надавачам медичної допомоги в бойових ситуаціях та подальшого успішного практичного застосування. Оскільки англійська мова має свої особливості у вираженні медичних концептів, важливим є застосування якомога ефективніших методів інтерпретації англомовних термінів українською мовою зі збереженням функціонального навантаження та здатності передавати чітке розуміння в контексті застосування у реальних ситуаціях. Визначено ключові труднощі, пов'язані з інтерпретацією специфічних медичних понять і процедур, а також збереженням їхнього функціонального навантаження при перекладі. Розглядаються питання оптимізації процесу перекладу, зокрема, збереження точності, консистентності та оперативності передачі інформації з урахуванням локальних професійних і мовних реалій. Окремо наголошується на важливих аспектах адаптації, точності та практичної значущості англо-українського перекладу текстів з тактичної медицини, зокрема на культурних і професійних відмінностях, що мають бути враховані під час перекладу, як і високі вимоги до точності передачі медичної інформації в екстремальних умовах.

Ключові слова: тактична медицина, медична термінологія, переклад, TCCC, адаптація текстів, мовна еквівалентність.

The article examines the issues and features of the English-Ukrainian translation of texts on tactical medicine on the example of materials presented on the Tactical Combat Casualty Care (TCCC) platform. The analysis covers lexical and structural features of texts that may cause difficulties during translation into Ukrainian. In particular, the specific difficulties of translating highly specialised terms and instructions related to medical procedures in combat situations are considered, which require an accurate understanding of the context and the use of adequate equivalents in the Ukrainian language, as well as methods of adapting the relevant materials to Ukrainian linguistic and professional realities in order to ensure the comprehensibility of thematic texts for providers of medical care in combat situations and their subsequent successful practical application. Since the English language has its own characteristics in expressing medical concepts, it is important to use the most effective methods of interpreting English terms in Ukrainian while maintaining the functional load and the ability to convey a clear understanding in the context of application in real situations. Key difficulties associated with the interpretation of specific medical concepts and procedures, as well as the preservation of their functional load during translation, are identified. Issues of optimising the translation process are considered, in particular, maintaining accuracy, consistency, and efficiency of information transfer, taking into account local professional and linguistic realities. Separately, important aspects of adaptation, accuracy, and practical significance of English-Ukrainian translation of texts on tactical medicine are emphasised, in particular, cultural and professional differences that must be taken into account during translation, as well as high requirements for the accuracy of medical information transfer in extreme conditions.

Key words: tactical medicine, medical terminology, translation, TCCC, text adaptation, linguistic equivalence.

Постановка проблеми. Англо-український переклад текстів з тактичної медицини є ключовим аспектом у розвитку військової медицини та міжнародної співпраці, особливо в умовах сьогоденної повномасштабної російської агресії проти України та пов'язаних з нею надзвичайних ситуацій. Роль тактичної медицини в цьому контексті є критичною, що зумовлює необхідність

точного і коректного перекладу, зокрема англо-українського, медичних протоколів, інструкцій і навчальних матеріалів. Враховуючи специфіку тактичної медицини, яка має широкий спектр термінів та процедур, точність і однозначність перекладу є надзвичайно важливими для забезпечення ефективності надання медичної допомоги в умовах бойових дій. Помилки в перекладі можуть призвести до серйозних наслідків, у тому числі до порушення правильності виконання медичних процедур, що безпосередньо ставить під загрозу життя людей. Відтак дослідження проблематики перекладу в цій сфері є важливим для покращення якості медичного обслуговування в критичних ситуаціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема проблематики та особливостей англо-українського перекладу текстів з тактичної медицини є доволі специфічною і переважно вивчається в контексті більш широких досліджень з медичного перекладу, термінології та мовних аспектів військової медицини – зокрема, адаптації її термінології для англо-українського перекладу з метою забезпечення його точності в умовах реальних бойових ситуацій, перекладу літератури, пов'язаної з тактичною медициною, та створення термінологічних словників тощо. Передусім у цьому аспекті можна виокремити праці наукових співробітниць Львівського державного університету безпеки життєдіяльності – І. Барнич, М. Маланюк, С. Змисли та ін., що аналізують структуру та семантику термінів, а також понятійний апарат тактичної медицини на основі міжнародної документації задля забезпечення розуміння термінів та концепцій, що мають значення у бойових та екстремальних умовах [1]. Крім цього, інші співробітники зазначеної установи, а саме П. Губич, Н. Іванишин, О. Пальчевська та ін., розглядають загальну специфіку англо-українського перекладу міжнародних документів військової, політичної та економічної сфер, досліджуючи методи та прийоми перекладу специфічних термінів і номінацій з англійської мови українською і виявляючи основні труднощі під час цього процесу; особлива увага приділяється лексико-семантичним і граматичним проблемам перекладу та способам їхнього вирішення [2]. Ґрунтовними є розвідки Н. Саламін, що стосуються англомовних та соціально-комунікативних аспектів у підготовці сучасного фахівця галузі охорони праці; разом з тим дослідниця приділяє увагу питанням динаміки англійської мови в частині лексики, граматики та контексту в умовах російсько-української війни, а також особливостям перекладу науково-технічної літератури, до якої належать тексти з тактичної медицини. Втім, специфіка англо-українського перекладу останніх дотепер потребує ґрунтовного наукового аналізу.

Постановка завдання. Дослідження перекладу текстів тактичної медицини має велике значення як для розвитку теоретичних аспектів перекладознавства, так і для вдосконалення практичних навичок, які безпосередньо впливають на якість медичної допомоги під час бойових дій та пов'язаних з ними надзвичайних ситуацій. З одного боку, це сприяє розширенню наукового розуміння процесів перекладу в умовах специфічних медичних термінів, що використовуються в контексті тактичної медицини, з іншого – безпосередньо впливає на ефективність медичної комунікації в реаліях, де точність і швидкість передачі медичних знань та інструкцій є критично важливими. Метою цього дослідження є аналіз особливостей англо-українського перекладу текстів, присвячених тактичній медицині, з урахуванням специфіки термінології, стилістичних рис та комунікативних вимог, які виникають у процесі інтерпретації медичних знань з однієї мови іншою. Зокрема, акцент робиться на вивченні змін, необхідних для збереження точності, зрозумілості та оперативності передачі інформації в умовах, де навіть незначна помилка може мати серйозні наслідки для життя та здоров'я учасників бойових дій.

Виклад основного матеріалу. Переклад медичних текстів є одним із найбільш складних і відповідальних викликів у перекладознавстві, що вимагає від перекладача не лише високої кваліфікації, а й бездоганного володіння мовою та точного відтворення змісту оригіналу, оскільки в структурі медичних текстів кожна лексична одиниця має чітко визначене значення та критично важливу роль у правильному розумінні матеріалу, тож помилки чи неточності в перекладі можуть мати серйозні наслідки для здоров'я або навіть життя пацієнта. Медичні документи повинні бути максимально точними та вірними у своєму змісті й формі; високий рівень відповідальності зумовлений тим, що інформація цих текстів може становити основу для важливих рішень у галузі охорони здоров'я, діагностики, лікування і профілактики захворювань. Навіть найменші похибки в перекладі можуть призвести до помилок у діях надавачів медичної допомоги, неправильного тлумачення даних чи невірного застосування медикаментів, що може створити загрозу для життя пацієнтів і мати серйозні юридичні наслідки.

Належачи до науково-технічного стилю, медичні тексти вимагають особливої точності,

логічності та ясності в поданні інформації, важливих для правильного сприйняття, аналізу та застосування отриманих даних. Також цим текстам притаманні висока абстрактність, що дозволяє узагальнювати складні наукові концепції та ідеї, об'єктивність, яка гарантує нейтральність викладу без особистих оцінок, та стандартизованість, що сприяє єдності термінів і стилістичних особливостей для забезпечення чіткості в професійному контексті. Лексика медичних текстів поєднує загальнонаукову та вузькоспеціалізовану термінологію, яка охоплює різні аспекти медицини: загальнонаукові терміни є частиною спільної мови для всіх наукових дисциплін, тоді як спеціалізовані терміни відображають особливості конкретних медичних галузей. Таке поєднання вимагає від перекладача вміння визначити рівень загальності чи специфічності кожного терміна задля точного тлумачення його значення та функції. Крім цього, перекладач має враховувати складнощі семантики термінів, найчастіше запозичених з латинської або грецької мов, а також бути обізнаним в основах міжнародної медичної номенклатури [3, с. 221–222]. Важливою також є відповідність перекладу мовним і культурним особливостям цільової аудиторії, що може ускладнювати завдання. Термінологія повинна бути не лише формально точною, а й семантично еквівалентною до оригіналу; перекладач має забезпечити узгодженість термінів у тексті загалом задля уникнення двозначностей або протиріч, які можуть ускладнити розуміння матеріалу.

Переклад медичних текстів також вимагає розуміння стилістичних і граматичних норм науково-технічного стилю, до якого вони належать. Їхня структура спрямована на чіткість і логічність, що вимагає від перекладача точного передавання синтаксичних конструкцій, збереження об'єктивності та уникання зайвих стилістичних змін, які можуть порушити логіку викладу. Лексика повинна бути не лише точною, а й стандартизованою, що є критично важливим для документів на кшталт інструкцій та протоколів, які можуть використовуватися в міжмовній комунікації [4, с. 29]. Вибір термінів має відповідати міжнародним стандартам з урахуванням необхідності локалізації для конкретної мовної аудиторії. Таким чином, переклад медичних текстів становить собою складний багатофакторний процес, який поєднує лінгвістичну майстерність, знання медичної термінології та розуміння специфіки професійного контексту. Разом з тим в окремих наукових розвідках можна натрапити на пропозиції щодо окремої класифікації військових термінів за тематичною ознакою, зі включенням до неї «військово-медичних» термінів, проте водночас наголошується на неможливості класифікувати ті чи інші сфери військової термінології «остаточно та однозначно», оскільки вона «тісно переплетена у різних тематичних групах військової сфери»; при цьому зазначається, що «деякі [військові] терміни можуть входити в підсистему однієї військової сфери, інші – мати приналежність до кількох військових напрямів» [5, с. 10].

Для дослідження англо-українського перекладу текстів з тактичної медицини обрано матеріали сайту Tactical Combat Casualty Care (https://tccc.org.ua/; далі TCCC) [6]. Цей ресурс, на якому представлені перекладені матеріали з сайту https://deployedmedicine.com (США), ознайомлює цільову аудиторію з найсучаснішими методами надання медичної допомоги в умовах бойових дій за допомогою навчальних матеріалів для надавачів медичної допомоги в умовах військових операцій, у тому числі бойових дій. Вибір джерела обґрунтовано його спеціалізацією на практичних і критичних аспектах тактичної медицини, де точність і чіткість інструкцій є життєво важливими.

У науково-популярних матеріалах мають місце тези про хибність використання терміна «тактична медицина» при інтерпретації поняття Tactical Combat Casualty Care (TCCC; дослівно «Тактична бойова допомога пораненим», або «Тактична допомога пораненим у бою»), оскільки в матеріалах TCCC йдеться конкретно про тактичну допомогу при травмах під час бойових дій чи в тактичних умовах, яку надають військові медики або ж одні військові іншим; в обох випадках надання цієї допомоги передбачає військовий вишкіл (навички ведення бою, поводження зі зброєю, робота у складі підрозділу та ін. При цьому наводиться розмежування тактичної допомоги, яку можуть надавати особи без профільної медичної освіти, та медичної, яку надають кваліфіковані фахівці в галузі медицини. При цьому TCCC, розроблена в 1996 році, визначається як базована на фактичних даних і розроблена для використання на полі бою система рекомендацій щодо надання домедичної допомоги пораненим, що увійшла в міжнародну практику країн НАТО в умовах відсутності єдиного затвердженого протоколу з тактичної допомоги. [7]. Втім, враховуючи подібні рекомендації, тут і далі для мовної економії та спрощення розуміння ми використовуємо поняття «тактична медицина», яке наразі є загальнозрозумілим; при цьому, розуміючи специфіку допомоги постраждалим при бойових діях, ми застосовуємо поняття «надавач(і) медич-

ної допомоги», оскільки в цьому контексті не завжди йдеться про фахівців у галузі медицини, а також враховується аспект самодопомоги.

Сайт TCCC містить широкий спектр текстів, які охоплюють різні аспекти тактичної медицини. До основних категорій належать:

1. основи тактичної медицини – загальні відомості про надання допомоги в умовах бойових дій (обробка ран, контроль кровотечі, підтримка дихання, евакуація поранених та ін.);

2. протоколи надання допомоги – покрокові інструкції з використання медичних засобів (турнікети, бинти, гемостатичні препарати) і забезпечення життєвих функцій;

3. тактичні навички – опис методів руху, медичної евакуації та розподілу поранених за тяжкістю травм;

4. навчальні посібники та рекомендації для медичних бригад – матеріали, спрямовані на підвищення ефективності роботи парамедиків у бойових умовах.

Матеріали сайту TCCC чітко структуровані, мають високу практичну орієнтованість на використання в реальних бойових умовах, містять покрокові інструкції та використовують специфічну термінологію, притаманну медичній та військовій галузям. Вибір цих текстів для аналізу дозволяє дослідити процес як перекладу спеціалізованих термінів, так і загальної адаптації цих текстів для різних аудиторій, зокрема для медиків, які працюють у польових умовах. Особливе зацікавлення становить збереження функціональності перекладних текстів, зокрема через точну передачу термінів та інструкцій. Окрему увагу слід звернути на те, що матеріали не завжди мають український переклад: це відкриває можливості для дослідження та розробки відповідних рішень для використання українськими медиками.

Для аналізу відібрано кілька типів текстів: основні протоколи й алгоритми, які описують ключові дії при наданні допомоги (наприклад, контроль кровотечі чи реанімаційні заходи), інструкції з використання медичних засобів (турнікети, гемостатичні агенти), матеріали щодо тактичних дій (переміщення поранених, евакуація, сортування), а також навчальні посібники для медиків, що працюють у стресових умовах.

Оскільки сайти на кшталт TCCC постійно оновлюються та доповнюються, вибір текстів для перекладу здійснюється з урахуванням актуальності інформації (вибір найбільш сучасних матеріалів, що застосовуються у бойових умовах), типу тексту (перевага надається найбільш відповідним для надавачів медичної допомоги інструкціям та навчальним посібникам), різноманітності тематики (для забезпечення широти дослідження підібрано тексти, що охоплюють різні аспекти тактичної медицини).

Станом на січень 2025 року в команді перекладачів ресурсу TCCC працюють 18 осіб, серед яких є як практикуючі медики, так і студенти медичних вищих навчальних закладів. Дві особи, крім медичної освіти, мають також філологічну освіту за спеціальністю «Англійська мова». Інші члени команди володіють англійською та іншими мовами, займаються перекладом наукових статей, у тому числі в галузі медицини, а також редактурою та літературними перекладами. Це підкреслює різноманітність досвіду в команді, однак при цьому варто відзначити відсутність у ній фахівців із суто філологічною освітою, зокрема в галузі перекладознавства. Тим не менше, презентовані на сайті TCCC тексти можуть бути підґрунтям для аналізу англо-українського перекладу матеріалів з тактичної медицини, оскільки вони дозволяють досліджувати процес адаптації технічної медичної інформації до специфіки української мови та поточних реалій.

Аналіз оригінальних і перекладних текстів на базі англо- та українськомовної версій сайту TCCC виявляє кілька важливих аспектів, що стосуються точності, адаптації та стилістики перекладу. Оскільки текст медичного спрямування може бути використаний в умовах бойових дій у якості інструкції, презентовані в ньому терміни, формулювання та інші елементи мусять бути адаптовані до українського контексту задля забезпечення максимальної зрозумілості та ефективності при застосуванні.

Одним з основних аспектів перекладу медичних текстів є точність термінів. У TCCC використовуються спеціалізовані терміни, які можуть мати декілька варіантів перекладу в залежності від контексту. Окрему увагу слід приділити термінам проміжного рівня підготовки для військових, які зможуть частково замінити бойового медика чи санітара до надання кваліфікованої медичної допомоги пораненому, – Combat Lifesaver (CLS).

Так, термін Airway (дихальні шляхи) вірно передає функціональне значення і є стандартним у медичній практиці, однак в українському контексті важливо уточнювати, що йдеться не тільки про анатомічні шляхи, а й про штучні повітроводи. Переклад терміна Hemorrhage (кровотеча) є точним, однак українська практика може потребувати конкретизації типу кровотечі за місцем, типом тощо. Так само в конкретному контексті тактичної медицини щодо терміна Intravenous

(IV) access (венозний доступ) важливо зазначати вид доступу (центральний або периферичний).

В частині медичних засобів термін Tourniquet (турнікет / джгут) в умовах бойових дій асоціюється з більш сучасним і науковим підходом до зупинки кровотечі, за допомогою турнікета. Уточнення може потребувати термін Pressure dressing, який нерідко інтерпретується як «пов'язка, що давить» чи «пов'язка з тиском», однак позначає компресійний бандаж. Конкретизації може потребувати термін Combat gauze (бойова марлева пов'язка, «бойова марля»), до якого при українській інтерпретації може бути додано прикметник «гемостатична». Так само додаткової адаптації в українському контексті може потребувати специфічний медичний термін на позначення оклюзійної пов'язки / наліпки Chest seal, що часом хибно інтерпретується дослівно («пломба для грудної клітки») і може також бути переданий як «Герметизуюча пов'язка для грудної клітки».

Таким чином, адаптація англомовних термінів українською мовою потребує не тільки точності, а й урахування контексту задля забезпечення максимальної зрозумілості й ефективності в бойових умовах та уникнення розбіжностей, різночитань і хибних тлумачень.

В англо- та українськомовній версіях сайту TCCC тексти містять чітко структуровані інструкції, найчастіше у вигляді коротких імперативних фраз. Порівняльний аналіз стилістики та структури цих інструкцій виявляє певні важливі аспекти. Тексти медичної спрямованості повинні містити чіткі лаконічні та легко зрозумілі інструкції, які мають потенціал застосування у бойових умовах. Так, наприклад, недоречно виглядатиме дослівний переклад інструкції Apply direct pressure to the wound – «Накладіть прямий тиск на рану», що потребує узагальнення «Застосуйте до рани прямий тиск» для більш чіткого розуміння на місці. Так само непорозуміння може викликати дослівне тлумачення інструкції Insert an airway device як «Введіть дихальний апарат», оскільки слід уточнити, що конкретно мається на увазі; найчастіше в цьому випадку йдеться про штучний повітровід, що й варто зазначити. В інструкції Control bleeding with a tourniquet слід уточнити, за допомогою якого саме засобу потрібно контролювати кровотечу – турнікета чи джгута; до того ж, важливою може бути конкретизація застосування для запобігання помилок. При цьому потрібно враховувати, що в інструкціях TCCC йдеться про конкретний вид турнікета – Combat Application Tourniquet (CAT), який з 2005 року є офіційним турнікетом армії США.

До хибних дій може призвести дослівна передача інструкції Assess for other injuries – «Оцінюйте наявність інших травм»: у перекладі може бути застосовано конкретизацію на кшталт «Перевірте / перевіряйте на наявність інших травм». Переклад інструкції Monitor vital signs як «Моніторте життєво важливі показники» виглядає коректним, однак для чіткості опису процесу може бути застосоване інше дієслово – «Контролюйте». Суті інструкції Stabilize the casualty відповідає практично дослівний переклад «Стабілізуйте пораненого», однак при цьому може знадобитися уточнення того, що саме потребує стабілізації – стан, дихання, пульс тощо; крім цього, варто мати на увазі, що термін casualty в українській мові може не обов'язково бути інтерпретований як «поранений», але й як «постраждалий».

Загалом у перекладі витримано типову для медичних інструкцій структуру імперативних фраз, проте важливим є уточнення певних термінів задля їхньої максимальної зрозумілості надавачам медичної допомоги на місці. Також терміни, пов'язані з техніками та засобами, повинні мати чітке пояснення в контексті тактичної медицини для забезпечення максимальної ефективності й точності.

Матеріали сайту TCCC часто вимагають адаптації з урахуванням локальних реалій: зокрема, деякі терміни чи інструменти можуть бути специфічними для англомовних країн, але не мати прямих аналогів в українській медичній практиці. В таких випадках використовується адаптація або пояснення, що є необхідним етапом забезпечення точності та максимально розуміння інструкцій українськими надавачами медичної допомоги. Так, в англомовному контексті термін hemostatic dressings (гемостатичні пов'язки) зазвичай позначає спеціальні марлеві чи інші тканини з компонентами для зупинки кровотечі, однак в українському контексті його доречно інтерпретувати як «пов'язки з гемостатичними властивостями», оскільки такі продукти не завжди поширені в медичній практиці. На позначення венозного катетера в англійській мові зазвичай використовується термін IV (intravenous) cannula; важливим є використання терміна, найбільш зрозумілого в місцевій практиці. Так само в міжнародній практиці свою специфічну назву має інструмент, який позначається в англійській мові терміном Chest decompression needle: в українському перекладі можуть виникати уточнення, оскільки аналогічні інструменти можуть мати різні варіації за типом та призначенням (наприклад, «Голка для декомпресії грудної клітки»). Точно перекладається

термін Field / battle dressing («Польова / бойова пов'язка»), однак дезорієнтувати може інше значення вислову Field dressing, яке використовується при описі процесу видалення внутрішніх органів у впольованої дичини («польова обробка»). В англійській версії загальним може бути термін Hypothermia prevention kit, однак в українському контексті варто додати уточнення, що йдеться конкретно про комплект для запобігання гіпотермії в умовах бойових дій, зокрема для підтримки температури тіла пораненого.

Для кожного прикладу є не лише адаптація медичних термінів та назв інструментів і засобів до локальних реалій, а й супровід чіткими поясненнями, які можуть знадобитися надавачам медичної допомоги на місці задля забезпечення її ефективності в реальних умовах.

Як вже було зазначено вище, у текстах TCCC домінують звичні для медичних інструкцій імперативні висловлювання, що спонукають до негайної та чіткої дії. При інтерпретації тексту медичного спрямування перекладач має обрати правильний баланс між дослівним перекладом і адаптацією для українського контексту. Так, практично дослівний переклад інструкції Check for a pulse («Перевірте пульс») зберігає точність і лаконічність, завдяки чому вона лишається чіткою та прямолінійною, що є важливим у медичних ситуаціях, де кожна дія має бути миттєвою. В інструкції Perform a needle decompression («Виконайте декомпресію голкою») дієслово зберігає інструктивний характер і чітко вказує на необхідність виконання дії; при цьому використання медичного терміна не змінює стилістики, зберігаючи точність. В інструкції Prepare for rapid evacuation («Підготуйтеся до швидкої евакуації») імператив вказує на необхідність термінових дій, надаючи виду розпорядження. В інструкції Evacuate the casualty as soon as possible («Евакуюйте пораненого якомога швидше») імперативна форма та додаткове уточнення дозволяють зберегти наказовий стиль, водночас підкреслюючи важливість швидкості евакуації.

Отже, при перекладі інструкцій з тактичної медицини важливим є збереження притаманного їм імперативу, що дозволяє зберегти ефективність і чіткість при застосуванні медичних процедур у критичних ситуаціях, зокрема в бойових умовах, де кожна дія має бути виконана без зволікань.

Аналіз матеріалів сайту TCCC виявляє важливість єдності термінів для забезпечення зрозумілості та зручності використання матеріалів у різних ситуаціях. При перекладі важливою є консистентність усіх термінів в українській версії, які не мають змінюватися від одного розділу до іншого, що є критично важливим для правильного виконання інструкцій у бойових умовах. Так, наприклад, термін casualty в кожному розділі слід інтерпретувати як «поранений» задля уникнення будь-якої неоднозначності або непорозумінь у медичному контексті; це ж стосується й термінів на кшталт Field / battle dressing (польова / бойова пов'язка), Chest decompression needle (голка для декомпресії грудної клітки; збереження є важливим для точності інструкцій щодо надання допомоги при пневмотораксі). Послідовно для чіткого відображення специфіки бойових умов слід використовувати термін Tactical evacuation або його скорочення TACEVAC, широко відоме в міжнародному контексті.

Збереження єдності термінів у всіх розділах є важливим для правильного застосування медичних інструкцій, особливо в критичних умовах, де кожна деталь може впливати на результати надання медичної допомоги з застосуванням точності, ефективності та оперативності дій. Робота перекладачів текстів з тактичної медицини має велике значення в умовах бойових дій, оскільки вона безпосередньо впливає на розуміння та правильне виконання медичних процедур, і навіть незначна помилка в розумінні інструкцій або некоректне застосування медичних термінів можуть призвести до небажаних наслідків. Чітко оформлені інструкції сприяють ефективній координації між бойовими одиницями та надавачами медичної допомоги, знижуючи ймовірність помилок у виконанні критичних дій.

Медичні інструкції ресурсу TCCC у багатьох випадках містять технічні терміни або терміни, які є специфічними для цієї галузі медицини. В деяких випадках використовуються прості пояснення для термінів, які можуть бути складними для розуміння; їхній переклад вимагає тлумачення відповідно до української медичної практики задля збереження точності та зрозумілості для цільової аудиторії.

Отже, порівняння англо- та українськомовної версій сайту TCCC показує, що переклад текстів з тактичної медицини потребує пильної уваги до точності термінів, адаптації контексту та збереження структурованості інструкцій. Попри зумовлену мовними особливостями різницю в термінах, загальна мета забезпечення чіткості та ефективності інструкцій залишається незмінним. Важливою є не лише точність перекладу, а й його зрозумілість для надавачів медичної допомоги в бойових умовах задля забезпечення правильного виконання інструкцій в екстремаль-

них ситуаціях: враховуючи специфіку останніх, кожна деталь у медичних інструкціях має значення, тож навіть незначні неточності в термінології можуть призвести до помилок у наданні допомоги або затримки в часі, що може коштувати життя. У бойових умовах надавачі медичної допомоги можуть мати обмежений час і ресурси для оцінки ситуації та прийняття рішень, тож чітко сформульовані та легко зрозумілі інструкції можуть допомогти швидше зорієнтуватися в ситуації й надати змогу забезпечити правильне та ефективне лікування постраждалих.

Крім того, важливим є процес адаптації інструкцій для врахування особливостей мовного сприйняття надавачів медичної допомоги: переклад відповідних інструкцій має забезпечувати їхню доступність і зрозумілість заради уникнення непорозумінь та задля ефективного використання інформації в екстремальних умовах.

Висновки. Англо-український переклад текстів з тактичної медицини, зокрема матеріалів ресурсу Tactical Combat Casualty Care (TCCC), вимагає не лише лінгвістичної точності, а й глибокого врахування специфіки українських військових та медичних реалій. Адекватне відтворення термінології, що відповідає умовам бойових дій та національним медичним стандартам, є критично важливим для ефективності інструкцій; відтак процес перекладу стає багатогранним завданням, що потребує не лише знання англійської мови, а й високого рівня розуміння медичних протоколів, технічних деталей і специфіки підготовки персоналу. Особливу складність представляють терміни, що використовуються в міжнародній медичній практиці, оскільки вони можуть не мати прямих відповідників в українській мові або ж потребувати адаптації до українських реалій. Збереження термінологічної єдності та стандартизації в перекладі є ключовим для забезпечення зручності і чіткості інструкцій у польових умовах. Тексти, орієнтовані на стандарти медичних протоколів США та/або країн ЄС, потребують адаптації з урахуванням доступних ресурсів, рівня підготовки надавачів медичної допомоги та реальних умов ведення бойових дій в Україні. Переклад тематичних матеріалів є складним, але надзвичайно важливим процесом, який сприяє підвищенню ефективності надання медичної допомоги у бойових умовах. Врахування всіх зазначених аспектів дозволить створити переклади, які не лише точно передають зміст оригіналу, а й адаптують його до специфічних потреб українських користувачів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Маланюк М. С., Барнич І. І., Змисла С. В. Структурно-семантичні особливості термінів тактичної медицини в англійській та українській мовах. Науковий журнал ЛДУ БЖД «Львівський філологічний часопис»: зб. наук. праць. № 13. 2023. С. 20–25.

2. Пальчевська О. С., Іванишин Н. Л., Губич П. В. Особливості використання та перекладу лексичних засобів англомовних документів НАТО. Закарпатські філологічні студії. Вип. 27, Т. 3 2023. С. 139–142.

3. Шилінська І. Ф., Штохман Л. М., Молотай Л. А. Лексико-синтаксичні особливості перекладу науково-технічної статті. Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика. 2023. Т. 34(73), № 2, ч. 1. С. 221–225.

4. Полюк І. С., Бондар Л. В., Рибчук О. С. Лінгвопрагматичний аспект дослідження медичного дискурсу. Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика. 2022. Т. 33(72), № 1, ч. 2. С. 26–31.

5. Боженець С. В. Становлення та сучасний стан дослідження військової терміносистеми української мови. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика. Том 34(73). № 3. 2023. С. 2–12.

6. TCCC (Tactical Combat Casualty Care) URL: https://tccc.org.ua/en

7. Ольга Казакова. Правда й міфи про «тактичну медицину» для цивільних URL: https://slcourses.com.ua/blog/taktychna-medytsyna/

UDC 81'25:81'367:37.016
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.36

METHODOLOGY OF LEXICAL NEAR-SYNONYM CHOICE IN L1 TO L2 TRANSLATION AND ITS PEDAGOGICAL IMPLICATIONS

МЕТОДИКА ВИБОРУ ВІДНОСНИХ ЛЕКСИЧНИХ СИНОНІМІВ У ПЕРЕКЛАДІ З L1 НА L2 ТА ЇЇ ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ

Karaban V.I.,
orcid.org/0000-0002-4229-2641
Doctor of Philological Sciences,
Professor at the Department of the Theory and Practice of Translation from English
Taras Shevchenko National University of Kyiv

Verba L.G.,
orcid.org/0009-0006-0142-3103
Candidate of Philological Sciences,
Professor at the Department of English Philology and Intercultural Communication
Taras Shevchenko National University of Kyiv

Karaban A.V.,
orcid.org/0000-0002-1101-4227
Candidate of Philological Sciences,
Associate professor at the Department of English Philology and Intercultural Communication
Taras Shevchenko National University of Kyiv

The article presents a methodological study aimed at addressing the issue of near-synonym selection in translation from a native (Ukrainian) language into a learned foreign (English) language. Given the exceptional richness of English synonymy, the study argues that near-synonym choice constitutes one of the most significant lexical challenges in translating into a foreign language. A structured selection methodology and algorithm is proposed to enhance university translation students' ability to identify and apply the most contextually appropriate near-synonym in their target texts.

An earlier detailed analysis of the most common translation errors made by third-year Ukrainian translation students highlights the prevalence of lexical misselection, particularly due to insufficient exposure to near-synonyms in diverse linguistic contexts. The study substantiates the necessity of targeted training in near-synonym selection methodology, emphasizing that systematic instruction in this area can significantly improve both the accuracy and stylistic fluency of L2 translations.

Discussed are key aspects of near-synonym selection, including semantic nuances, co-text and context dependencies, collocational constraints, stylistic and register appropriateness, and cultural connotations. Special attention is paid to the challenges of achieving precise lexical equivalence in L2 translation. The study provides a step-by-step near-synonym selection procedure, outlining a multi-move algorithm that enables students to systematically analyze potential word choices, validate their appropriateness using corpora and back-translation techniques, and apply self-correction strategies to refine their selections.

The conclusion is drawn that detailed iterative training in synonym selection enhances students' ability to make more precise and contextually appropriate lexical choices. Further research prospects include an investigation into professional translators' mental resources and decision-making mechanisms for selecting near-synonyms, the impact of genre– and style-specific constraints on synonym choice, and the potential application of the proposed methodology in machine translation post-editing and adaptive translation technologies.

Key words: near-synonym, selection methodology and algorithm, translation from a native into a foreign language.

Стаття представляє методологічне дослідження, спрямоване на вирішення проблеми підбору відносних синонімів у перекладі з рідної мовою іноземною, зокрема з української на англійську. Враховуючи виняткове багатство англійської синонімії, у дослідженні стверджується, що вибір відносного синоніма є одним із найважливіших лексичних викликів у перекладі іноземною мовою. Для вдосконалення навичок студентів університетів, які навчаються перекладу, пропонується структурована методика та алгоритм підбору, що сприяють усвідомленому вибору найбільш доречного відносного синоніма у цільовому тексті.

Проведений раніше аналіз типових помилок у перекладі, допущених українськими студентами третього курсу університету, виявив, що лексичний підбір, зокрема неправильний вибір відносного синоніма, є однією з найпоширеніших проблем. Це здебільшого пов'язано з недостатнім досвідом студентів у виборі відносних синонімів у різноманітних мовних контекстах. У дослідженні обґрунтовано необхідність цілеспрямованого навчання методиці підбору відносних синонімів, оскільки систематичний підхід до цієї проблеми дозволяє значно покращити як точність, так і стилістичну природність перекладу іноземною мовою.

Представлено головні аспекти підбору відносного синоніма, зокрема семантичні відтінки значення, залежність від контексту та ко-тексту, обмеження у сполучуваності, стилістичну та реєстрову відповідність, а також культурні конотації. Окрема увага приділена викликам, пов'язаним із досягненням точної лексичної еквівалентності у перекладі з рідної мовою іноземною. У статті запропоновано покрокову методику підбору відносних синонімів, що вклю-

чає багатоетапний алгоритм, який дозволяє студентам систематично аналізувати можливі варіанти перекладу, перевіряти їхню доречність за допомогою корпусних досліджень та методики зворотного перекладу, а також застосовувати стратегії самокорекції для вдосконалення вибору.

Зроблено висновок, що докладне ітеративне навчання підбору відносних синонімів підвищує здатність студентів робити точніший та контекстуально доречний лексичний вибір. Серед перспектив подальших досліджень розглядається вивчення когнітивних ресурсів професійних перекладачів та механізмів прийняття ними рішень у процесі підбору відносного синоніма, вплив стилістичних та жанрових обмежень на вибір лексичних відповідників, а також можливе застосування запропонованої методики та алгоритму підбору у постредагуванні машинного перекладу та адаптивних технологіях перекладу.

Ключові слова: відносний синонім, методика та алгоритм підбору, переклад з рідної іноземною мовою.

Problem statement. A long debate on translation directionality teaching (see, for example, [1; 2; 3; 4]) seems to have ended with the following trade-off: although serious translation tasks (e.g., in interstate negotiations) require translators into their native language, teaching translation into a foreign language is important for university translation students for several reasons as translation is inherently a two-way communication, so this equips the would-be translator with bidirectionality.

Being able to translate both from and into a foreign language is essential for well-rounded translation skills and also enhances cognitive skills – such as critical thinking and attention to detail.

A particular challenge in translating into L2 arises from the complexity of English vocabulary, notably its extensive synonymy and polysemy. As vocabulary is considered the most important element of training in a foreign (English – L2) language ("without grammar very little can be conveyed, without vocabulary nothing can be conveyed in communication" [5, p. 111], this also implies that it is essential to such bilingual kind communication as translation. However, to master English vocabulary usage for Ukrainian translation students, non-native speakers of English, is not easy, in particular, because its vocabulary contains a wealth of words, and perhaps no other language has as many synonyms as English [6]. According to some estimates [7], "on average, an English word can have from 2 to 20 synonyms", and approximately 60–70% of English words have synonyms reflecting the richness and diversity of the English language [8], which has borrowed extensively from other languages over the centuries. Many English words have multiple synonyms that differ subtly in denotation, connotation, stylistic level, collocational constraints, and other linguistic or communicative features.

The long-term (eight-year) training of third-year translation students of the Educational and Research Institute of Philology of Taras Shevchenko National University of Kyiv in a practical course of translation from Ukrainian (mother tongue) into a learned foreign (English) language (44 hours with an ensuing exam) allowed us to analyze their typical translation errors [9], among which their largest number is the wrong choice of words due to insufficient knowledge of L2 vocabulary and, in particular, polysemy and synonymy of words. These findings underscore the need for targeted research and refined instructional strategies to support translation trainees in selecting appropriate English near-synonyms and, by extension, in achieving greater accuracy in L2 translation.

Analysis of recent research and publications. Recent scholarship has explored a range of methodologies and theoretical frameworks concerning synonym selection, with a predominant focus on teaching and learning English as a foreign language. Yevchuk [10], for instance, compared lexical preferences and rationalizations for near-synonym choices by advanced C1-level non-native speakers of English and by native speakers. Findings indicate that non-native speakers often lack sufficient depth of vocabulary knowledge to consistently select the most suitable synonym, prompting recommendations to increase learners' exposure to diverse linguistic contexts and to emphasize vocabulary depth in pedagogical practice.

In a corpus-based investigation, Liu [11] examined the usage of such synonyms as *improve*, *promote*, and *strengthen*, highlighting the role of register and collocation in choosing contextually appropriate synonyms. Studies on cognitive mechanisms [12; 13; 14] have demonstrated that synonym selection can exhibit priming effects similar to those found in translation tasks, suggesting that semantic and contextual factors influence the translator's decision-making. Melinger [15] further emphasizes that regional variations of meaning complicate synonym selection, as illustrated in legal contexts where ostensibly synonymous terms can convey distinct legal implications [16].

Research on bilingual processing underscores the cognitive complexity of synonym choice. Dylman and Barry [17] show that bilingual speakers may experience unique lexical-selection pathways when dealing with multiple names for a single concept. Smith [18] observes that what appear to be synonyms in one language may not retain equivalent meanings in another, underscoring the importance of context and cultural nuance in translation.

Several studies address synonym selection in translations into a foreign language. Seada and Berim [19] identify challenges in transferring Arabic synonyms into English, particularly when faced with non-equivalence issues in the source text. Almohammadi and Rababah [20] compare professional translators and MA students in rendering near-synonyms from Arabic into English, concluding that adherence to a structured equivalence framework can facilitate more accurate translations. Difficulties related to synonymic richness are also evident in Qur'ānic translation, where translators must navigate intricate semantic distinctions that may lack direct English parallels [21].

The cultural dimension of synonym choice is explored by Leleka [22], who underscores the challenges posed by culture-bound terms without direct equivalents in the target language. Further, Az-Edine [23] highlights how cultural context shapes the connotations and appropriateness of synonyms in translation, observing that certain shades of meaning may be lost if not carefully managed. Pavliuk [24] addresses the importance of functional-stylistic and register considerations when transferring Ukrainian synonyms into English, while Baloyi [25] demonstrates that familiarity with both source and target cultures is vital for precision in synonym selection.

In specialized domains, such as academic terminology, accurate synonym selection can be particularly demanding. Vozna and Antonuik [26] advocate for analyzing the semantic structure of terms in both languages to ensure functional equivalence, noting that success in rendering near-synonyms depends on accounting for linguistic and extra-linguistic factors.

The literature analyzed indicates that near-synonym selection remains under-examined, especially with regard to pedagogical tools and systematic approaches in translator training. Although semantic similarity and contextual embeddings have received attention, comprehensive frameworks that integrate cultural, cognitive, and pragmatic aspects are still lacking. The development of algorithms or procedures to guide translators in selecting and self-correcting near-synonyms is thus essential.

The aim of the study is to propose, justify, and present a methodology that guides translators in choosing the most contextually appropriate near-synonym when translating from a linguistically and culturally distinct native language into a learned foreign language. By concentrating on the micro-level decision-making involved in near-synonym selection – an aspect often overshadowed by broader concerns of equivalence or grammatical accuracy – this research addresses a significant gap in translation theory and practice. It seeks to improve both the precision and stylistic quality of translated texts, thereby contributing to more comprehensive models of translation equivalence and offering direct pedagogical benefits for translator training.

The novelty of this work lies in its systematic focus on lexical semantics, contextual and stylistic appropriateness within near-synonym selection. Whereas existing studies frequently emphasize high-level equivalence, this research foregrounds the discrete processes by which translators evaluate and select among competing lexical options. In doing so, it expands traditional frameworks in translation studies and demonstrates practical implications for both teaching methodologies and translation technologies, particularly machine translation systems that struggle with differentiating near-synonyms. By providing a refined approach to near-synonym choice, the study has the potential to significantly enhance the naturalness and accuracy of translations across a range of professional and academic contexts.

Presenting the main material. Translation into a non-native language extends well beyond direct lexical substitution, necessitating a profound understanding of linguistic, cultural, and contextual factors. Among these, near-synonym selection emerges as a particularly demanding task, given that even minor variations in meaning or connotation can substantially influence the coherence and reception of the translated text. Contextual awareness plays a pivotal role; terms such as "light" may denote illumination, reduced weight, or a lack of seriousness, thus requiring the translator to evaluate the broader textual environment before finalizing any choice.

Among the key lexical challenges frequently cited in translation studies [27, pp. 134–140] – including false cognates, idioms, cultural references, and domain-specific terminology – the selection of the most appropriate near-synonym stands out as especially demanding. For example, translating "Він дуже худорлявий" ("He is very thin") as "He is very skinny." ("skinny" often carries a negative connotation, implying that someone is excessively thin in an unhealthy way), "Компанія збирається випускати новий продукт" ("The company is going to launch a new product") as "The company is going to release a new product." ("release" may suggest a more casual or less significant unveiling, while the context of a product launch typically requires the term "launch.") or "Ти можеш мені допомогти?" ("Can you help me?") as "Could you assist me?" (In a friendly context, "help" is more appropriate and natural.) Laufer [28, p. 148] stresses that near-synonymy ranks among the most complex aspects of vocabulary learning, a

view supported by evidence of how seemingly minor distinctions (e.g., *thin* vs. *skinny*, *launch* vs. *release*) can alter meaning, tone, and reader perception. Moreover, near-synonyms rarely function as perfect one-to-one equivalents; they often exhibit variations in register, collocation, and semantic scope. Beyond semantic precision, translators must also navigate collocational norms. Near-synonyms may be context-dependent, making their appropriateness shift based on factors such as tone, audience, or cultural setting. For instance, translating a simple word like "light' could mean "luminous," "not heavy," or "not serious," depending on the context. This complexity requires the translator to have a deep understanding of both the source and target languages to assess how each potential near-synonym interacts with the broader text.

In English, for example, *noise* pairs well with *make*, while *rustle* or *murmur* require more context-specific usage patterns; misapplying such terms can result in phrasing perceived as unnatural or stylistically incongruent. For instance, the Ukrainian term *любити* can be rendered as "to love" or "to like," and an imprecise selection risks altering the emotional undertone of the target text. Cultural connotations further intensify this complexity: words such as "freedom" or "home" may invoke specific sociohistorical or affective associations that are not readily captured by literal equivalents.Polysemy poses additional challenges. Words often possess multiple senses that only context can clarify, as illustrated by the Ukrainian *запис*, which may translate as "record" or "note." An uninformed choice can introduce ambiguity or even contradict the source text's intent. Moreover, personal biases may unconsciously lead translators toward certain near-synonyms, whether for aesthetic reasons or perceived clarity. Such biases must be tempered by an objective commitment to textual fidelity and audience appropriateness.

Methodology of Near-synonym Selection in Translation. The methodology proposed here for teaching near-synonym selection in translation addresses three central components: theoretical grounding, pedagogical application, and iterative evaluation. By integrating these elements, translation trainees gain both conceptual clarity and practical proficiency in distinguishing among near-synonyms and applying them appropriately in target texts.

From a theoretical standpoint, near-synonym choice depends on a clear understanding of semantic, stylistic, and cultural parameters. Subtle shifts in meaning can alter a text's tone or implicit connotations, underscoring the need for translators to grasp how register, collocation, and pragmatics influence lexical choices. Psycholinguistic research further indicates that stable mental networks – encompassing semantic fields, collocational patterns, and cultural references – enable more accurate lexical retrieval when working into a foreign language. Systematic vocabulary enrichment, therefore, becomes a key objective: learners who regularly engage with advanced thesauri, corpora (e.g., the British National Corpus or the Corpus of Contemporary American English), and context-specific resources develop more reliable strategies for identifying and evaluating candidate near-synonyms. Online platforms like WordNet, Merriam-Webster's Thesaurus, and other advanced thesauri can be more useful than basic synonym dictionaries; likewise, language corpora such as the Corpus of Contemporary American English (COCA) or the British National Corpus (BNC) are the tools that allow students to see how words and near-synonyms are used in real-life contexts. As near-synonyms often vary in their compatibility with other words, translation students should analyze collocations and idiomatic expressions in the target language to ensure their near-synonym choice sounds natural. Tools like Google Ngrams or online collocation dictionaries can help identify which near-synonym is most commonly paired with surrounding words. A back-translation (translating the selected near-synonym back into the source language) can reveal whether the chosen near-synonym accurately reflects the original meaning. If the back-translation shifts the meaning, the near-synonym might be inappropriate. This process helps ensure fidelity to the source text while aligning with the target language norms.

Pedagogically, the proposed model adopts an iterative, context-driven approach to strengthen student competence. Rather than isolating near-synonyms in abstract lists, instructors present them within authentic or simulated translation tasks. Learners thus encounter each lexical item in relevant contexts – journalistic writing, academic discourse, technical manuals, or informal dialogue – and must weigh multiple variables, including intended audience, subject matter, and tonal requirements. For instance, lessons might incorporate short translation exercises in which students test various near-synonyms in a single passage and compare how these choices affect the overall resonance of the text. Purposeful engagement with different registers (formal vs. informal) and cultural frames (regional varieties, socio-political contexts) facilitates a deeper awareness of how even closely related words diverge in usage or implication. To ensure consistent improvement, structured feedback and self-reflection are embedded at each stage.

Instructor comments identify strengths and gaps in learners' near-synonym choices, and peer-review workshops expose students to diverse decision-making processes. Reflection prompts guide them to articulate the semantic and pragmatic factors considered when selecting a particular near-synonym, thereby reinforcing metacognitive skills. Over time, this cycle of application and critique fosters a more precise, context-sensitive vocabulary range.

An additional facet of this methodology addresses cultural connotations. Words that appear synonymous in dictionary definitions may carry distinct socio-cultural or historical resonances, complicating direct lexical substitution. By incorporating case studies that examine culturally sensitive terms – especially those referring to deeply rooted concepts such as *home*, *freedom*, or *honor* – the curriculum foregrounds the potential pitfalls of relying on surface-level similarity. As a result, learners build a framework for evaluating how extralinguistic factors shape near-synonym suitability.

The below model (***Figure 1***) advocates a three-phase training process. During the initial exploration phase, students receive explicit instruction on semantic and pragmatic variability within near-synonym sets, often through guided analysis of corpus data. In the application phase, learners practice translating diverse texts, using reference materials to confirm word connotations and register suitability. The reflection phase, supported by both instructor feedback and peer review, culminates in revisions that refine learners' lexical choices. Through repeated cycles, students assimilate a systematic approach to near-synonym selection, consistently enhancing both the accuracy and stylistic fluency of their translations.

Fig. 1. Near-synonym selection training model

Because translation is an iterative process, seeking feedback and revision is desirable. Students should review their choices and remain open to revising them based on feedback from the teacher and peer reviewers. Revisiting the text after a break can also provide fresh insight, making it easier to spot inaccuracies or awkward phrasing. To learn to reflect on the target audience, translation students must always ask whether the near-synonym suits the target audience's expectations. A near-synonym that works for an academic audience might not be appropriate for children or general readers. Tailoring the choice to the audience helps maintain clarity and resonance.

The multi-step algorithm outlined below (***Figure 2***) serves as a practical extension of the methodological framework discussed in the preceding section. While the earlier focus centered on the pedagogical and theoretical underpinnings of near-synonym selection this algorithm translates those principles into a step-by-step procedure, an actionable guide that addresses the typical lexical and contextual challenges faced by L2 translators, particularly from Ukrainian into English.

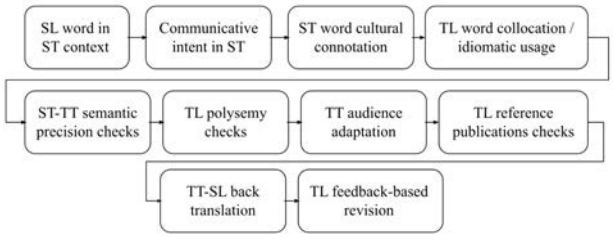

Fig. 2. Multi-step near-synonym selection algorithm

Instructors should **first** emphasize the importance of fully understanding the ST term or phrase. Students must analyze co-text (surrounding words) and broader context (topic, genre) to identify core and peripheral meanings. This foundational step ensures that learners grasp the denotation and any connotations attached to the ST term.

The **second** move involves directing students to assess the ST's communicative intent. Whether the source is formal, informal, technical, or colloquial informs the degree of stylistic and tonal equivalence sought in the TT. For instance, if the source text describes a "child" in a lighthearted anecdote, using "kid" might suit an informal target-language style, whereas "offspring" could be more appropriate for a legal or academic register.

Cultural and historical connotations often underlie specific words or phrases in the ST. By comparing culturally laden terms (e.g., *home* vs. *domicile* vs. *hearth*) as the **third** step, students gain insight into the subtlety of cultural transfer.

Once a potential synonym is identified, as the **fourth** step, educators should instruct students to evaluate its collocational compatibility in the TT. Activities such as corpus consultations (e.g., British National Corpus, Corpus of Contemporary American English) and practice with collocation dictionaries help learners recognize common usage patterns and avoid unnatural or awkward phrasing.

Having verified collocational fit, students make the **fifth** move – analyzing how closely each potential near-synonym matches the meaning intended by the source-language text, for near-synonyms may differ in intensity or subtly shift emotional content (e.g., "angry" vs. "irate"). Such an option must be selected

in the target language that preserves the precise intensity and emotional load of the original term.

Before finalizing the correct synonym selection, in making the **sixth** step, students must confirm that it does not introduce ambiguity in the target language: for example, a word like "current" could mean "present time" or "flow of water," so ensuring the translation context clearly signals the correct sense prevents misunderstandings that might not have been issues in the source language.

The next, **seventh**, step is considering the profile of the target-language readership. Age, educational level, and subject familiarity all influence whether a simpler or more specialized synonym is appropriate. A children's text calls for more accessible lexis, while a scholarly article requires specialized terminology.

Reputable dictionaries, thesauri, and computer-assisted translation tools (e.g., the Oxford English Dictionary, Merriam-Webster, bilingual corpora, translation memories, Google Ngram viewer, etc.) offer essential support for verifying frequency, connotation, and usage norms in the TT. Encouraging students to maintain familiarity with multiple references helps them triangulate the most suitable near-synonym for a given context. This cross-checking, **eighth** step helps ensure that the proposed near-synonym aligns with target-language norms and connotations, minimizing the risk of unintended shifts from the source.

Having integrated a near-synonym into the TT, students may be instructed to briefly retranslate it into the ST. Inconsistencies that emerge in this back-translation phase as step **nine**, signal a potential misalignment between the source meaning and the chosen synonym. If the outcome diverges substantially from the original meaning, they may need to revisit previous steps or select an alternative synonym. Trainers can use such instances to illustrate the iterative nature of the translation process.

The final and **tenth** step – input may be sought from native speakers of the target language or experienced editors who can evaluate the translation's fluency and cultural resonance. This feedback loop serves as an invaluable platform for fine-tuning lexical decisions, as external perspectives often uncover subtle shifts in tone, register, or semantic load that remain undetected by the translator alone. Constructive feedback often exposes minor shifts in register or subtle connotations that may remain hidden to non-native translators.

The following simple example of translating a two-sentence text fragment from Ukrainian to English may sketchily illustrate how the suggested procedure works: "Це був звичайний день. Сонце світило, і вітер тихо шумів у деревах." Regarding the context, the fragment describes a peaceful and typical day, with a neutral and descriptive tone, with the imagery conveying a calm, observational mood. The register is neutral and would suit a literary or narrative context, while the tone is calm and reflective, so a near-synonym candidate should not be overly formal or casual. Phrases like "звичайний день" ("a regular/ordinary day") and "вітер тихо шумів" ("the wind was softly rustling") might have different connotations: in English, using "ordinary" instead of "regular" may better match the literary, descriptive style, as "regular" feels more functional or routine. Common collocations in English like "the sun was shining" and "the wind rustled in the trees" ensure naturalness. Phrases such as "quietly rustled" may sound less idiomatic compared to "softly rustled." The Ukrainian "звичайний день" can translate to "ordinary day" or "typical day." "Ordinary" is slightly more layered, suggesting a lack of special events while maintaining a gentle tone, which suits the descriptive nature of the text better. As for checking for polysemy and ambiguity, the word "світило" means "shone" in this context, but care must be taken to ensure it does not evoke alternative meanings like "celestial body" (a poetic synonym for "sun" in Ukrainian). Since this is likely intended for general readers or a literary audience, simple but evocative language works best for the target audience as compared with the literary "the wind rustled softly" or a poetic alternative like "the zephyr murmured." On verifying with resources, consulting translation dictionaries confirms that ordinary day and "rustled softly" are accurate and natural. A search in English-language corpora shows these phrases commonly appear in descriptive prose. Back-translating "ordinary day" and "softly rustled in the trees" aligns closely with the original Ukrainian meaning, ensuring no major semantic shifts. Feedback from a native English speaker/editor might confirm that the translation feels fluid and appropriately descriptive for the context. So, the final translation may very likely be "It was an ordinary day. The sun was shining, and the wind softly rustled in the trees." meeting all the requirements for synonym selection.

Conclusion. Synonym selection stands as a pivotal element in the translation process, demanding not only accurate lexical knowledge but also sensitivity to context, cultural connotation, and stylistic conventions. The methodology outlined in this study, culminating in a multi-step algorithm, offers translation educators and students a clear framework for analyzing and selecting near-synonyms effectively. By integrating contextual analysis, semantic mapping, prac-

tical exercises, and iterative feedback, this approach enhances the precision, stylistic fluency, and communicative impact of translated texts. Moreover, it cultivates critical thinking, as students learn to weigh multiple lexical candidates against factors such as connotation, audience expectations, and register. Notably, the systematic nature of the algorithm supports translation from both a foreign language into the native language and vice versa, providing a versatile tool for translator training.

Further Research. While the proposed algorithm demonstrates promise, future investigations could refine its application by examining texts from specialized domains – such as legal, medical, technical, and financial – where synonym choice is especially critical for safeguarding accuracy and clarity. Pedagogical research may probe how best to integrate synonym-selection training within broader translator education programs, particularly through connotation-focused exercises and contextual adaptation tasks. Cognitive studies, potentially employing eye-tracking and think-aloud protocols, could yield deeper insights into how translators process near-synonyms and negotiate meaning under time or information constraints. Beyond human translation, exploring how this methodology interacts with machine translation systems – particularly in post-editing workflows – could inform algorithmic improvements that address nuanced or context-dependent synonymy. Genre-specific constraints and sociolinguistic factors, including cultural mismatches or connotative gaps, likewise warrant further investigation to determine the extent to which genre norms shape translators' synonym choices. Collectively, these avenues of research promise to bolster theoretical models of synonym selection and offer tangible benefits for translator training, professional practice, and the ongoing development of more advanced MT systems.

REFERENCES:

1. Tang J. Translating into English as a Non-Native Language: a translator trainer's perspective. *The Translator*. 2017. Vol. 23, no. 4. P. 388–403. URL: https://doi.org/10.1080/13556509.2017.1385941 (date of access: 26.01.2025).

2. Mogahed M. To Teach Or Not To Teach Translation. *Translation Journal*. 2011. No. 15. P. 1–11. URL: https://www.researchgate.net/publication/230555933_To_Teach_Or_Not_To_Teach_Translation (date of access: 26.01.2025).

3. Stewart D. Vocational translation training into a foreign language. *inTRAlinea*. 2008. Vol. 10. URL: https://www.intralinea.org/archive/article/1646 (date of access: 26.01.2025).

4. Is translating into your native language the same skill as translating into a foreign language? *Quora*. URL: https://www.quora.com/Is-translating-into-your-native-language-the-same-skill-as-translating-into-a-foreign-language (date of access: 26.01.2025).

5. Wilkins D. A. Linguistics in language teaching. Cambridge : MIT Press, 1972. 243 p.

6. Andrews T. Which Language Is Richest In Words? *Interpreters and Translators, Inc*. *Lifestyle and Culture*. 10.09.2024. URL: https://ititranslates.com/which-language-is-richest-in-words/ (date of access: 26.01.2025).

7. How many synonyms are there on an average for words in English? *Quora*. URL: https://www.quora.com/How-many-synonyms-are-there-on-an-average-for-words-in-English-language (date of access: 26.01.2025).

8. Edmonds P., Hirst G. Near-Synonymy and Lexical Choice. *Computational Linguistics*. 2002. Vol. 28(2) P. 105–144. URL: https://doi.org/10.1162/089120102760173625 (date of access: 26.01.2025).

9. Karaban V., Verba L., Karaban A. Third-year University Students' Linguistic Errors in Translation from Ukrainian to English. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. 2024 № 68*. С. 191–199. URL: https://doi.org/10.32782/2409-1154.2024.68.41 (date of access: 26.01.2025).

10. Yevchuk A. An Empirical Study of Near-synonym Choice: A Comparison of Advanced EFL Learners to L1 English Speakers. *Taikomoji kalbotyra*. 2022. Vol. 17. P. 79–94. URL: https://doi.org/10.15388/taikalbot.2022.17.4 (date of access: 26.01.2025).

11. Liu Y. A Corpus-Based Comparative Study of English Synonyms: Taking Improve, Promote, and Strengthen as an Example. *Scholars International Journal of Linguistics and Literature*. 2023. Vol. 6, no. 09. P. 399–403. URL: https://doi.org/10.36348/sijll.2023.v06i09.005 (date of access: 26.01.2025).

12. Tomaz Â. et al. The representation and processing of synonyms and translations: A masked priming study with European Portuguese-English bilinguals. *International Journal of Bilingualism*. 2023. P. 136700692311642. URL: https://doi.org/10.1177/13670069231164257 (date of access: 26.01.2025).

13. Witzel N. Can masked synonym priming replicate masked translation priming?. *Quarterly Journal of Experimental Psychology*. 2019. Vol. 72, no. 10. P. 2554–2562. URL: https://doi.org/10.1177/1747021819848683 (date of access: 01.2025).

14. Zitouni M., ZEMNI B., Abdul-Ghafour A.-Q. K. A Semantic review of Qur'ānic Near-Synonyms, English and French Translations. *Journal of Intercultural Communication*. 2023. P. 82–91. URL: https://doi.org/10.36923//jicc.v23i1.106 (date of access: 26.01.2025).

15. Melinger A. Do elevators compete with lifts?: Selecting dialect alternatives. *Cognition*. 2021. Vol. 206. P. 104471. URL: https://doi.org/10.1016/j.cognition.2020.104471 (date of access: 26.01.2025).

16. Klabal O. Synonyms as a Challenge in Legal Translation Training. *Białostockie Studia Prawnicze*. 2022. Vol. 27, no. 4. P. 69–82. URL: https://doi.org/10.15290/bsp.2022.27.04.05 (date of access: 26.01.2025).

17. Dylman A. S., Barry C. When having two names facilitates lexical selection: Similar results in the picture-word task from translation distractors in bilinguals and synonym distractors in monolinguals. *Cognition*. 2018. Vol. 171. P. 151–171. URL: https://doi.org/10.1016/j.cognition.2017.09.014 (date of access: 26.01.2025).

18. Smith D. Translating Synonyms. *David Smith Translation*. *Certified translations*. 13.06.2019. URL: https://davidsmithtranslation.com/articles/translating-synonyms/ (date of access: 26.01.2025).

19. Seada E., Berim S. The Translation of Synonyms in the Holy Qur'an URL: https://dspace.univ-ouargla.dz/jspui/bitstream/123456789/16552/1/Essraa-Berrim.pdf (date of access: 26.01.2025).

20. Almohammadi D. A., Rababah H. A. The Translatability of Near-Synonyms into English: Analytical Study of the Translation of Al-Qarni's Book 'La Tahzan' Expository Details On Summary Skills in English Language for Beginners. *International Journal of English Language and Linguistics Research*. 2024. Vol. 12, no. 1. P. 38–65. URL: https://doi.org/10.37745/ijellr.13/vol12n13865 (date of access: 266.01.2025).

21. Meanings of Near-Synonyms and Their Translation Issues in the Holy Qur'ān / A.-Q. K. Mohammed Abdul-Ghafour et al. *GEMA Online Journal of Language Studies*. 2017. Vol. 17, no. 4. P. 258–273. URL: https://doi.org/10.17576/gema-2017-1704-17 (date of access: 26.01.2025).

22. Leleka T. The features of culture-bound words translating. Наукові записки. Серія: Філологічні науки, (206), С. 72–77. URL: https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-206-10

23. Az-Edine F. A Comparative Study of Synonyms' Translation in the Qur'an. A monograph submitted in partial fulfillment of the requirements of the degree of license in English studies URL: https://www.academia.edu/74399642/ (date of access: 26.01.2025).

24. Павлюк І.Б. Курс лекцій з "Cross-cultural aspects of translation: lecture notes". Івано-Франківськ, 2023, 88 с. URL: https://kaf.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/89/2023/10/cross-cultural-aspects-of-translation-lecture_notes.pdf (date of access: 26.01.2025).

25. Baloyi M. J. Synonymy as the semantic framework for disambiguation of meaning in the translation from English into Xitsonga. *South African Journal of African Languages*. 2022. Vol. 42, no. 2. P. 129–136. URL: https://doi.org/10.1080/02572117.2022.2094087 (date of access: 26.01.2025).

26. Vozna M., Antonyuk N. Equivalence in Ukrainian-English translation of institutional academic terminology // SHS Web of Conferences. 2021. Vol. 105. DOI: https://doi.org/10.1051/shsconf/202110503002 (date of access: 26.01.2025).

27. Черноватий Л. *Методика викладання перекладу як спеціальності.* Вінниця: Нова книга, 2013. 376 с.

28. Laufer B. Ease and Difficulty in Vocabulary Learning: Some Teaching Implications. *Foreign Language Annals*. 1990. Vol. 23, no. 2. P. 147–155. URL: https://doi.org/10.1111/j.1944-9720.1990.tb00355.x (date of access: 26.01.2025).

UDC [81’37-115=111=161.2]
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.37

TRANSFORMING CONCEPTS: PRAGMATIC ADAPTATION IN THE TRANSLATION OF ENGLISH ADVERTISING SLOGANS INTO UKRAINIAN

ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНЦЕПТІВ: ПРАГМАТИЧНА АДАПТАЦІЯ У ПЕРЕКЛАДІ АНГЛІЙСЬКИХ РЕКЛАМНИХ СЛОГАНІВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Kurbal-Granovska O.O.,
orcid.org/0000-0002-2635-4689
Doctor of Philosophy,
Lecturer at the Department of Theory and Practice of Translation from English
Kyiv National Linguistic University

The article analyzes the pragmatic adaptation of English-language advertising slogans in Ukrainian translations, focusing on the impact of adaptive strategies on the modification of the concepts in the original message. The process of pragmatic adaptation seeks to balance preserving the core concept of the original slogan with ensuring cultural relevance for the target audience. Pragmatic adaptation frequently shifts the focus of the original slogan to better align with the cultural norms of the target Ukrainian audience, emphasizing different product aspects such as practicality or emotional appeal, or adjusting the tone to reflect local linguistic preferences. By aligning the slogan with local values (e.g., safety, care, inclusivity), the brand can build stronger, more positive associations in the local context. Through adaptation, the emotional focus of the original slogan may be softened or intensified, depending on the cultural context, which could shift the message from emotional appeal to practicality or inclusiveness.

The key aim of pragmatic adaptation is for the slogan to resonate with local culture and convey relevant values in a natural way. However, this adaptation may narrow the original slogan’s universal appeal, focusing on locally specific concepts. Over-adaptation could potentially dilute the global brand identity. In some cases, idiomatic expressions or other aspects of the original slogan may be lost or altered, reducing its memorability and impact.

The main finding of the article is that pragmatic adaptation transforms the original slogan to fit the Ukrainian linguistic and cultural context, potentially enhancing or diluting its concept. This can alter the associations and values intended by the original slogan, shaping how the brand is perceived in different markets.

Further research could explore pragmatic adaptation in institutional discourses, especially political and legal translations.

Key words: pragmatic adaptation, translation, advertising slogan, concept modification.

У статті аналізується прагматична адаптація англомовних рекламних слоганів в українських перекладах, з фокусом на впливі адаптивних стратегій на модифікацію концепту оригінального повідомлення. Процес прагматичної адаптації спрямований на баланс між збереженням основного концепту оригінального слогану та забезпеченням його відповідності цільовій аудиторії. Прагматична адаптація часто зміщує концептуальний фокус оригінального слогану, щоб краще відповідати культурним нормам цільової української аудиторії, наголошуючи на різних аспектах продукту, таких як практичність чи емоційна привабливість, або коригуючи тон відповідно до місцевих мовних норм. Узгоджуючи слоган із цінностями української аудиторії (такими, як безпека, турбота, інклюзивність), бренд може створити сильніші й позитивніші асоціації в місцевому контексті. Завдяки адаптації емоційна спрямованість оригінального слогану може бути пом’якшена або посилена, залежно від культурного контексту, що може зменшити емоційну привабливість на користь практичності чи інклюзивності.

Основна мета прагматичної адаптації полягає в тому, щоб гасло резонувало з місцевою культурою та природним чином передавало відповідні цінності. Однак адаптація може звузити універсальну привабливість оригінального слогану, зосередившись на локальних концептах. Надмірна адаптація здатна послабити глобальну ідентичність бренду. У деяких випадках ідіоматичні вирази або інші аспекти оригінального слогану можуть бути втрачені або змінені, що зменшує його запам’ятовуваність і вплив. Основний висновок статті полягає в тому, що прагматична адаптація перетворює оригінальний слоган у такий спосіб, щоб він відповідав мовному та культурному українському контексту, потенційно посилюючи або розмиваючи вихідний концепт. Це може змінити асоціації та цінності, передбачені оригінальним слоганом, формуючи сприйняття бренду на різних локальних ринках.

Перспективою подальших досліджень вбачаємо вивчення прагматичної адаптації у перекладах інституційних дискурсів, зокрема політичного та юридичного.

Ключові слова: прагматична адаптація, переклад, рекламний слоган, модифікація концепту.

Problem statement. The translation of advertising slogans remains one of the relevant and priority tasks in modern translation studies, as their adequate reproduction is directly related to maintaining the communicative effectiveness of the advertisement and its ability to emotionally engage the consumer. In order to fulfill the key functions of advertising – attracting attention, generating interest, stimulating the desire to purchase a product or service by appealing to the motivational needs of the target audience –

advertising slogans are often characterized by creativity [9; 13; 15]. They may contain stylistic devices, slang, occasionalisms, lexical items that refer to sociocultural realities, and more. All of this complicates the reproduction of English-language slogans into Ukrainian, explaining the need for numerous translation transformations and methods of pragmatic and sociocultural adaptation.

Compared to transformations, adaptive strategies used in the translation of advertisements have been studied to a much lesser extent. Moreover, it is not always possible to clearly distinguish when adaptation is applied (except in cases involving explicit strategies of domestication or foreignization) and when we should speak of a set of transformations that lead to the complete or partial revision of the target text. This article proposes the hypothesis that adaptation takes place when, to some extent, there is a change in the translated text's core concept, as embodied in the original English slogan. Such a concept is comparable to a secondary signified, in Roland Barthes' terms [13], and it is precisely for this concept that the advertising text is created, as it aims to replace the denotative meaning of the product as a means of transport, communication, jewelry, food, etc., with a connotation associated with ideas and values – prestige, health, safety, and others – appealing to basic motivational needs.

Analysis of recent research and publications. The theoretical foundation of the article lies in research, on the one hand, in translation adaptation and, on the other, in concepts that embody the secondary level of signification in brand discourses.

A well-established tradition in defining translation adaptation is understanding this phenomenon as a complete content and formal transformation of the original by the translation to create a text that meets the needs of the new linguistic environment [16]. V. Demetska notes that "adequate translation in any case presupposes adaptation, and the closer the pragmatic function of the text is to the dominant ones, the more adaptive strategies need to be applied" [1, c. 102]. In translation studies, two types of adaptation are traditionally distinguished: sociocultural and pragmatic adaptation.

Sociocultural adaptation is defined as the adjustment of the text to the cultural realities of the recipient of the text or discourse [4; 5; 7; 11]. Its essence lies in the fact that the translator must decide to which culture – the target or source – the translation should conform, accordingly using either a strategy of domestication or foreignization to adapt to one of the cultures. Pragmatic adaptation [2; 12; 14] is focused on modifying the text to achieve a specific communicative effect. Sociocultural adaptation can be triggered by the presence of idioms, wordplay, cultural gaps, and the like in the original text [6, c. 105].

Pragmatic adaptation may be applied if the source text exhibits certain characteristics: stylistics difficult to reproduce in the target text, specific syntax, extratextual factors of the source text (time, place), and others. Halliday mentions parameters of text register as among the criteria of the original text that condition its pragmatic adaptation in translation [10, c. 35]. For example, what may be considered acceptably informal in one language may require a more respectful or formal tone in another. Pragmatic adaptation takes these differences into account so that the translation conveys not only meaning but also the appropriate cultural tonality, aligning with the target audience's expectations regarding style, formality, and persuasiveness of the message.

Among the techniques of pragmatic adaptation, researchers highlight: addition, omission, clarification of the original information with an increase or decrease in the level of implicitness compared to the original; replacement with exotic equivalents; "transfiguration," which involves omitting a significant part of the information and retaining only the most important (according to the translator) information from the original text; "actualization" with the replacement of units from the source text; interpersonal changes related to modifying the level of formality, participation, and involvement; "partial translation"; radical rewriting of the source text; "illocutionary changes" and others [8; 14].

A summary of studies on pragmatic adaptation techniques [2; 12; 14] shows that this type of translation adaptation does not necessarily imply a complete revision of the source text but may involve a set of transformations ensuring that the communicative effect of the target text is equal in impact to the original. However, this effect may be achieved at the cost of certain formal and semantic losses and, in our view, is measured by the degree of change to the key concept – whether it is modified, narrowed, developed, or entirely replaced. Any operations with the concept of the source text serve as a marker of pragmatic adaptation.

For the objectives of our study, the link between translated slogans and the key brand concepts on which the brand builds its identity, is crucial. In particular, scholars note that the slogan "defines, presents, and helps customers remember the key concepts of a brand or advertising campaign itself" [9, c. 63]. These concepts, or mythological concepts in Barthes' terms, are embodied in the secondary signifieds of the advertised product [13; 15], displacing

the initial meaning of the product with ideas and values that shape its perception as something unique, desirable, and symbolic. According to Barthes [3], such processes are often used in advertising, where brands sell not products or services but ideas and values – those connotative meanings that should replace the product or service for the consumer [15, с. 144], creating stable associations with the product name or the brand as a whole.

The aim of this article is to analyze the adaptive techniques used in Ukrainian translations of English-language slogans, focusing on their impact on the modification of the concept embodied in the original.

The study employs **research methods** such as comparative translation analysis and elements of conceptual analysis, as well as text-interpretative and contextual analysis.

Presentation of the main material. The analysis of Ukrainian advertisements, in which translators employed pragmatic adaptation techniques, showed that, despite maintaining the pragmatic effect intended by the source, adaptation can lead to certain losses both at the level of the slogans' form and at the level of meaning and the underlying concept.

Let's consider the slogans where such losses were identified.

Everything in one touch – Смартфон, в якому є все (Samsung).

The original slogan implies that all necessary functions or capabilities of the device are controlled with a single touch, meaning the user can easily access all applications or services with a simple tap on the screen or button. The main concept highlighted by this slogan is "simplicity" (of using the technology).

The Ukrainian translation, while preserving the key word – the determiner pronoun *Everything / все* with its generalized semantics, completely restructures the English slogan in both syntax and semantics. The translator introduces a defining noun as a result of the addition transformation, performs a transposition by changing the word order, and restructures the simple sentence into a complex one with a relative clause. Simultaneously, the phrase *in one touch*, which is a key aspect of Samsung's marketing message, is omitted.

Although the semantic core *Everything* is retained to represent the concept of "multifunctionality", the translation loses the contextual semes of simplicity and convenience, which are key elements of the original slogan. As a result, the radical revision of the original slogan, through a complex set of translation adaptations, leads to a translation that conveys the idea of the device's universality but loses the focus on easy access to all functions with a single action. The concept of "ease/convenience" is replaced in the translation by the concept of "universality," which is not the same.

In this case, the marketing message is transformed to emphasize a specific aspect that, in the view of the adapters, is more important for the target audience.

To enhance communicative impact on the Ukrainian audience, local pragmatic adaptation is used in the translation of Volkswagen's brand slogan:

Safety made for everyone – Безпека для вас і ваших близьких.

The pragmatic adaptation here is based on the transformation of comprehensive specification. The determiner pronoun *everyone*, which expresses universal quantification, is replaced with specific personal and possessive pronouns combined with the adjective *близьких* (close ones), enhancing personal address. Thanks to this adaptation, the message in the Ukrainian version, in addition to the concept of "safety," highlights the concept of "care," employing strategies of intimacy, personalization, and reducing the distance with the brand's target audience. Such strategies resonate with the Ukrainian audience, justifying the addition of a new semantic focus.

Thus, in both the original and the translation, the key concept is "safety," but it is conveyed through different semantic accents. In the original, the emphasis is on the universality and accessibility of the safety technology. In the Ukrainian version, a more personal aspect appears – "for you and your loved ones," which enhances the feeling of care for family and close people. This way, the translator aims to evoke a stronger emotional response from the audience, focusing on aspects that may be important to the target group.

In translation of another Volkswagen slogan, the transformation of specification introduces a subtle but meaningful shift in emphasis:

More space for all (Tayron) – *Більше простору для кожного.*

The word *all* in the original is broad and inclusive, suggesting space for everyone in a general sense. It implies that the vehicle provides ample space for all passengers without specifying who they are. The component *для кожного* translates to "for each person" or "for everyone individually" in English. This is a more personalized and specific formulation, implying that the space is not just generally available for all but is specifically meant for each individual passenger. It adds a sense of personal care or attention to each occupant, emphasizing comfort and space for every person.

Thus, key adaptive changes due to the transformation of specification include a re-emphasis of

concepts: General vs. Specific. The original slogan is more general and collective ("for all"), while the translation becomes more specific and individualized ("for each person"). The Ukrainian version adds a layer of personalization, potentially appealing more to individual comfort and attention to detail for each passenger.

This transformation helps make the slogan more relatable and emotionally appealing to a Ukrainian audience by specifying the benefit for each person, rather than just a broad, collective benefit.

The translation of Coca-Cola slogan involves a few notable shifts due to differences in language structure and cultural nuances:

It's the real thing (Coca-Cola) – Вона *справжня.*

In English, *the real thing* is an idiomatic expression that conveys authenticity, uniqueness of something, in this case, the idea that Coca-Cola is the genuine article, the original and best option in its category. The word *thing* is intentionally vague but carries a strong connotation of being the authentic product that others try to imitate.

In the Ukrainian translation the feminine pronoun *вона* refers to Coca-Cola (as it is often feminine in many Slavic languages), but the abstract *the real thing* is lost. As a result, the idiomatic nuance that Coca-Cola is not just any cola but "the real thing" – the original, unmatched, and irreplaceable is not captured. The Ukrainian version simplifies the concept, translating it in a more literal way, where *вона справжня* emphasizes the authenticity of Coca-Cola but without the same idiomatic flair or emphasis on Coca-Cola being the ultimate example of its kind. By applying pragmatic adaptation, the translation sacrifices some of the idiomatic richness of the original in favor of clarity and simplicity.

In the translation of the Mazda's slogan, pragmatic adaptation leads to the creation of a new slogan in form and content:

Big Yet Agile – Грай на повну (Play to the Full).

Despite the fact that this adaptive strategy makes the Ukrainian slogan more expressive and creative, it results in the loss of the stylistic device of antithesis and the concepts it marks – "big" and "agile". In our view, a more successful translation for preserving the original conceptual intent would be a literal translation, such as "Потужний, але спритний", which conveys the idea of a combination of size and agility, thus retaining the contrast and dynamic quality of the original.

The translation of the *Carlsberg*'s slogan involves local daptation based on a set of translation transformations:

Brewing in pursuit of better. At Carlsberg, we are always burning for better beer and a better tomorrow – В гонитві за кращим. Варимо пиво для кращого сьогодні та завтра

In the original, the phrase *we are always burning* adds a strong emotional and motivational element, suggesting deep passion and relentless drive. The verb *burning* is vivid and expressive, highlighting the company's intense desire for improvement. Thanks to the transformation of omission, the Ukrainian version removes the intense imagery of burning and focuses more on the practical activity of brewing. This leads to a softening of the emotional intensity and passion found in the original slogan. In translation the time frame is expanded from focusing solely on the future (*tomorrow*) to include both present and future (*сьогодні та завтра).*

The Ukrainian translation *В гонитві за кращим* effectively conveys the concept of striving for improvement, but omits (due to the transformation of omission of Brewing) the more specific reference to beer. This simplification may slightly reduce the depth of the original concept, which ties the broader idea of betterment to the product (beer).

In summary, the Ukrainian translation captures the main concept of the original slogan but with a reduced emotional intensity in favor of more neutral phrasing, a broader focus on both present and future benefits, and a more practical tone. The result is a slogan that feels slightly less passionate and more grounded.

Conclusions. The process of pragmatic adaptation requires a balance between maintaining the core concept of the original slogan and ensuring that the adapted version is culturally appropriate and relevant. While this process often leads to modifications in the slogan's concept, it aims to preserve the intended message and the brand's identity. Pragmatic adaptation often alters the central concept of the original slogan, shifting its focus to better align with the cultural norms and contextual expectations of the target audience. In doing so, the adapted slogan may emphasize different aspects of the product (e.g., practicality, emotional appeal) or adjust its tone and style to reflect local linguistic preferences.

By shifting the focus of the slogan to align with local values (e.g., safety, care, or inclusivity), the brand may build stronger, more positive associations in the local context. The key idea in the original slogan might focus on a particular emotional response (e.g., passion, excitement, or inspiration). However, through pragmatic adaptation, the translation can soften or intensify these emotions, depending on the local market's cultural context. This can lead to a shift in focus from the original message's emotional appeal to a more practical or inclusive message. Such

changes can modify the audience's perception of the brand, possibly making it appear more relatable or grounded, but may also diminish some of the original emotional impact.

One of the key goals of pragmatic adaptation is to ensure that the slogan resonates with the local culture and that it conveys relevant values in a way that feels natural to the audience. By adjusting the message to be more aligned with the cultural context (e.g., focusing on family, community, or practical benefits), the slogan can strengthen the connection between the brand and the target audience's values, and result in new or adjusted associations between the advertised product and the values that resonate with the audience.

However, in doing so, the original universality of the slogan's message may be lost, as the adaptation often narrows the focus to locally specific concepts. If the adaptation deviates too far from the original message, there is also risk that the global brand identity might be diluted. Pragmatic adaptation can sometimes weaken the original slogan's associative power. For instance, an idiomatic expression in the original language may be lost or altered in translation, leading to a less impactful or memorable slogan.

In conclusion, the process of pragmatic adaptation transforms the original slogan to fit the linguistic and cultural context of the target market, which can either enhance or dilute the slogan's concept. It can also lead to shifts in the core associations and values intended by the original message, ultimately shaping how the product and brand are perceived in different markets.

A prospect for further research could be the analysis of pragmatic adaptation in translations of various institutional discourses, in particular, political and legal.

REFERENCES:

1. Демецька В. В. Адаптація як поняття перекладознавства й культурології. Вісник СумДУ. Серія: Філологія, 2007. № 1. Вип. 2. С. 96–102.

2. Курбаль-Грановська О.О., Дордука Є.А Проблема прагматичної адаптації у перекладах інституційного дискурсу (на матеріалі українських перекладів міжнародно-правового дискурсу). Закарпатські філологічні студії. № 36. С. 217–222.

3. Barthes R. Mythologies. Paris: Editions de Suil, 1957, 164 p.

4. Bastin G.L. Adaptation, the Paramount Communication Strategy. Linguaculture, 2014. No. 1. P. 73–87.

5. Bastin G.L. Adaptation. In M. Baker, G, Saldahna (eds.). Routledge Encyclopedia of Translation Studies. New York: Routledge, 2011. P. 3–6.

6. Birdwood-Hedger M. Tension between Domestication and Foreignization in English-language Translations of Anna Karenina. Edinburgh: University of Edinburgh, 2006. 291 p.

7. Bowker L., Cronin M., Kenny D., Pearson J. Unity in Diversity: Current Trends in Translation Studies. Routledge, 2016. 208 p.

8. Chesterman A., Wagner E. Can theory help translators? A dialogue between the ivory tower and the wordface. Manchester: St. Jerome Publishing, 2002. 156 p.

9. Dubovičienė T., Skorupa P. The Analysis of Some Stylistic Features of English Advertising Slogans. Žmogus ir žodis / Svetimosios kalbos, 2014. No. 16, Issue 3. P. 61–75.

10. Halliday M. Comparison and translation. The linguistic sciences and language teaching. London: Longman, 1964. 322 p.

11. Jänis M., Kemppanen H., Belikova A. Domestication and Foreignization in Translation Studies. Berlin: Frank & Timme GmbH, 2012. 231 p.

12. Kosonen P. Pragmatic Adaptation: Skeptics vs. Creationists. Jyväskylä: University of Jyväskylä Publishing, 2011. 129 p.

13. Kravchenko N., Zhykharieva O., Letunovska I. Semiotics of Harley-Davidson advertising through stylistics and pragmatics: The concept of Freedom in constructing targer consumer identity. Revista Univap, 2024, No 30, Issue 65. P. 1-15.

14. Kravchenko N., Prokopchuk M., Pozhar A., Rozhkov Y., Kozyarevych-Zozulya L. Illocutionary Pragmatic Adaptation Challenge: Ukrainian Translations of English-language Soft Law Texts. Amazonia Investiga, 2022. No. 11, Issue 49. P. 267–276.

15. Kravchenko N., Valigura O., Meleshchenko V., Chernii L. "Simplicity is the ultimate sophistication" or half a century of IT consumer identity formation: A pragmatics approach. Token: A Journal of English Linguistics, 2021. No. 13. P. 141–169.

16. Vinay J.-P., Darbelnet J. Comparative Stylistics of French and English. A Methodology for Translation. Amsterdam, Philadelphia: Benjamins, 1995. 358 p.

УДК 8.811.112.12
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.38

ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУ НІМЕЦЬКОЇ ВІЙСЬКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

THE ISSUE OF TRANSLATING GERMAN MILITARY TERMINOLOGY

Левицька Н.В.,
orcid.org/0000-0001-6616-898X
старший викладач кафедри германської філології та перекладознавства
Хмельницького національного університету

Стаття присвячена дослідженню теоретичних і практичних аспектів перекладу військово-технічної термінології. Автором подається детальний аналіз останніх наукових розвідок з даної проблеми та обґрунтування актуальності даного дослідження. Автор зазначає, що існує істотна нестача компетентних фахівців з військового перекладу з німецької мови на українську і це є головною проблемою навчання українських військових у Німеччині. Виникнення проблеми пояснюється ще й тим, що тільки протягом останніх років розпочалося повноцінне використання української мови в структурах армії та внутрішніх військ. Українським військовим фахівцям довелося створювати нову термінологію, структуру та новий формат документів.

Особлива увага в статті приділяється аналізу складних термінів, скорочень і сталих виразів, які є характерними для німецького військового дискурсу, а також виявленню оптимальних стратегій перекладу, які забезпечують адекватну передачу змісту термінів. Дослідження підкреслює складність адаптації німецьких військових концептів до української мовної картини світу, враховуючи відмінності у структурах понять. Приблизно 80% усіх військових термінів німецької мови складаються зі складних слів. Зазвичай ці терміни перекладаються на українську мову за допомогою термінологічних словосполучень, які часто мають описовий характер. Автор також звертає увагу на еквівалентний та транслітераційний підходи перекладу, наголошуючи на необхідності врахування мікро- та макроконтекстів, а також особливостей концептосфери обох мов. Висновки роботи акцентують увагу на важливості системного підходу до перекладу військової термінології, що включає когнітивний аналіз, досконале володіння професійною лексикою та урахування сучасних тенденцій у сфері військової справи. Результати дослідження сприяють підвищенню ефективності перекладацької діяльності в умовах військового співробітництва та формують підґрунтя для подальших студій у галузі військового перекладознавства.

Ключові слова: військовий термін, проблеми перекладу, стратегії перекладу, лексична категорія, структура.

The article is dedicated to the study of theoretical and practical aspects of military-technical terminology translation. The author provides a detailed analysis of recent scientific research on this issue and justifies the relevance of the study. It is noted that there is a significant shortage of competent specialists in military translation from German to Ukrainian, which poses a major challenge for training Ukrainian military personnel in Germany. The problem is further explained by the fact that only in recent years has the Ukrainian language begun to be fully integrated into the structures of the army and internal forces. As a result, Ukrainian military specialists had to develop new terminology, structures, and document formats from scratch.

Particular attention in the article is given to the analysis of complex terms, abbreviations, and fixed expressions characteristic of German military discourse, as well as to identifying optimal translation strategies that ensure the accurate transmission of term meanings. The study highlights the complexity of adapting German military concepts to the Ukrainian linguistic worldview, considering differences in conceptual structures. Approximately 80% of all German military terms consist of compound words, which are typically translated into Ukrainian using terminological phrases that often have a descriptive nature. The author also examines equivalent and transliteration approaches to translation, emphasizing the necessity of considering both micro- and macro-contexts, as well as the conceptual frameworks of both languages.

The study's conclusions emphasize the importance of a systematic approach to military terminology translation, which includes cognitive analysis, mastery of professional vocabulary, and awareness of contemporary trends in military affairs. The findings contribute to improving the efficiency of translation activities in the context of military cooperation and lay the foundation for further studies in the field of military translation studies.

Key words: military term, translation challenges, translation strategies, lexical category, structure.

Постановка проблеми. Лексика зазнає найбільш активних змін у періоди суттєвих суспільно-політичних трансформацій, спричинених науково-технічним прогресом, розвитком культури та мистецтва, а також розвитком міжнародних зв'язків. Військова сфера є одним із ключових джерел нової лексики для сучасних мов, зокрема української та німецької. Російської агресія проти України стала потужним екстралінгвістичним фактором, що зумовив появу нових термінів і значень, які відображають сучасну дійсність. Активний розвиток теорії військового перекладу обумовлений в першу чергу зростанням участі Збройних Сил України в міжнародній військовій співпраці. Це сприяє накопиченню теоретичного і практичного матеріалу, а також систематизації німецьких військових термінів із паралельним пошуком українських відповідників. Військовий

переклад став сьогодні окремою лінгвістичною дисципліною і визначається високими вимогами до точності. Найчастіше переклад військово-технічної лексики з української мови на німецьку здійснюється через калькування або трансформації, такі як транслітерація та адаптивне транскодування, але помилки в перекладі військової термінології можуть в кращому випадку призвести до мимовільного і суб'єктивного тлумачення тексту і непорозуміння у процесі перемовин, а в гіршому випадку можуть навіть вартувати комусь життя або тягнути за собою суттєві матеріальні витрати. Він вимагає бездоганного володіння не лише іноземною військовою термінологією, але й адекватною українською, яка регулярно поповнюється за рахунок впровадження нових видів зброї, інновацій у галузі матеріалів і постачання, появи нових стратегій і методів ведення бою.

Наразі така лексика дедалі частіше стає частиною нашого повсякденного словника, що обґрунтовує необхідність її класифікації, систематизації та дослідження проблем, з якими стикається перекладач у процесі перекладу німецької військово-технічної термінології. Аналіз основних проблем інтра- та екстралінгвістичного характеру становить неабиякий інтерес не лише з теоретичної, а і з практичної точки зору [7, с. 45].

Актуальність дослідження полягає в тому, що існує істотна нестача компетентних фахівців з військового перекладу з німецької мови на українську і це є головною проблемою навчання українських військових у Німеччині. Вітчизняний дослідник В. Балабін говорить про відсутність науково-обґрунтована теорії військового перекладу (ТВП), яка має базуватися на наукознавчих, мовознавчих і перекладознавчих засадах, відповідати методологічним і кваліфікаційним критеріям наукознавства, мати власний об'єкт, предмет і завдання дослідження, теоретичні моделі, понятєво-категоріальний апарат. Виникнення проблеми пояснюється ще й тим, що тільки протягом останніх років розпочалося повноцінне використання української мови в структурах армії та внутрішніх військ. Українським військовим фахівцям довелося створювати нову термінологію, структуру та новий формат документів, тому дослідження й аналіз особливостей функціонування німецької військово-технічної термінології та проблеми її перекладу з німецької мови на українську є в наш час особливо актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних дослідників, об'єктом наукових досліджень яких є військовий дискурс та особливості його відтворення в українському перекладі, слід відмітити В. Балабіна, Ф. Бацевича, Л. Гончарука, С. Онуфрієнко, М. Зайцеву та ін. Вітчизняний вчений В. Балабін досліджує теоретико-концептуальні аспекти та засади військового перекладу і особливості військового англійського сленгу, М. Навальна та Ю. Калужинська аналізували військові лексеми у текстах сучасних українських періодичних видань. Науковиця М. Зайцева досліджувала деякі особливості перекладу військових термінів. Вітчизняні дослідники приділили особливу увагу аналізу військового англійського дискурсу, в той час як проблема перекладу німецької військово-технічної термінології залишається недостатньо вивченою.

Постановка завдання. Завданням дослідження є аналіз особливостей функціонування німецької військово-технічної термінології та проблеми її перекладу з німецької мови на українську та виявлення найбільш поширених стратегій та способів перекладу військових термінів.

Виклад основного матеріалу Дослідниця Зайцева М. відносить до військових текстів в широкому розумінні слова військово-художні матеріали, військово-публіцистичні, військово-політичні матеріали, військово-наукові та військово-технічні матеріали, акти військового управління (різні військові документи). А до власне військових матеріалів прийнято відносити науково-технічні матеріали та акти управління, які пов'язані з діяльністю військ та військових установ [3].

Військово-технічна термінологія, як і терміносистема будь-якої іншої сфери науки та практики, належить до периферійних шарів лексики мови. Однак її особливістю є значно більша подібність до загальновживаної лексики. Це зумовлено тим, що військова справа залучає до себе широке коло людей, через що військові терміни мають ширший спектр використання порівняно з іншими спеціалізованими галузями.

До того ж понятійна база військової науки постійно змінюється, оскільки військова діяльність тісно пов'язана з виробництвом. Постійний розвиток і модернізація бойової техніки викликають зміни у методах ведення бойових операцій, що, у свою чергу, впливає на трансформацію існуючих тактичних понять і формування нових. Усі ці зміни в озброєнні, техніці й військовій справі відображаються у військово-технічній термінології. Це проявляється в зміні значення окремих термінів, зникненні застарілих і появі нових понять [7, с. 78].

Приблизно 80% усіх військових термінів німецької мови складаються зі складних слів. Зазвичай ці терміни перекладаються на україн-

ську мову за допомогою термінологічних словосполучень, які часто мають описовий характер. Наприклад, Generalstabsoffizier перекладається як *офіцер служби генерального штабу*, Verteidigungsausgaben – *витрати на оборону, військові витрати*, Wegebahnabteilung – *загін забезпечення руху*.

Компонентами таких складних слів можуть бути не лише іменники, а й інші частини мови. Наприклад:

– прийменники: Nachtrupp (*тильний загін*), Vortrupp (*головний загін*);

– прислівники: Nahschuss (*постріл з ближньої дистанції*), Langsamfahrt (*повільний рух, малий хід*);

– прикметники: langdienend (*надстроковий*), Kurzlage (*летючка*).

Як свідчать наведені приклади, в українській мові словоскладання використовується значно рідше. Частіше зустрічаються термінологічні словосполучення. Німецькі складні слова, незалежно від кількості компонентів, мають двочленну структуру, наприклад, Bundeswehr, Waffengattung, Luftwaffe, Dienstgrababzeichen.

Оскільки перша частина складного іменника в німецькій мові виконує роль означення до другої частини (основного слова), при перекладі потрібно враховувати правила поєднання слів в українській мові. Наприклад, Einsatzverband перекладається як *з'єднання (яке?) бойове,* а Ärmelabzeichen – як знак (який?) *нарукавний*. Однак у кожному окремому випадку перекладу складного іменника важливо враховувати, яке усталене словосполучення чи окремий іменник використовується в українській мові для передачі відповідного поняття. Наприклад:

– Teilstreitkraft перекладається як *вид збройних сил*,

– Zeltbahn – як *плащ-намет*.

Таким чином, переклад потребує не лише знання структури складних слів, а й розуміння термінологічних норм української мови.

Системи понять у різних мовах часто не збігаються, і це стосується також військової термінології. Наприклад, німецький термін Überlagerungsempfänger відповідає українському терміну супергетеродинний приймач. Якщо проаналізувати структуру цих термінів, видно, що основою німецького є поняття (накладення), тоді як в українському базове поняття – супергетеродин.

Такий розбіжний підхід до формування понять може створювати труднощі під час перекладу. У таких випадках важливо звертатися до тлумачних чи енциклопедичних словників, які не лише подають варіанти значень слова, а й розкривають повний семантичний зміст терміна. Водночас варто пам'ятати, що значення слова завжди залежить від мікроконтексту, що допомагає визначити його «первинний смисл».

Особливо важливим є те, що вибір правильного еквівалента (як лексичного, так і граматичного) визначається не лише контекстом, а й специфічною сполучуваністю слів, яка залежить від мовної традиції. Через це перекладач іноді обирає значення, яке відсутнє у двомовних словниках, зважаючи на традиційне вживання термінів у цільовій мові [6, с. 71].

Вдалий еквівалентний переклад нерідко вимагає застосування мовних трансформацій – змін, які в процесі перекладу зазнають як вихідний текст, так і його буквальний переклад. Буквальний переклад часто використовується як проміжний етап, що сприяє аналізу вихідного смислу, але вже на рівні мови перекладу. Наприклад, словосполучення moderne Kriegsführung у буквальному перекладі звучить як сучасне ведення війни. Однак стилістично такий переклад є недосконалим. При аналізі цього словосполучення можна помітити, що сучасне відповідає за змістом виразу в сучасних умовах. Здійснивши трансформацію еквівалентної заміни на рівні мови перекладу, отримуємо повноцінний еквівалент: ведення війни в сучасних умовах.

Важливо зазначити, що при такій трансформації смисл вихідного тексту не змінюється. У багатьох випадках для точного перекладу потрібно виділити загальну ідею терміна, яка пов'язує всі його значення. Це дозволяє правильно передати основний зміст вихідного тексту, зберігаючи його адекватність і стилістичну відповідність [4, с. 124].

У німецькій термінології досить часто зустрічаються усічені терміни-словосполучення. Дані терміни застосовуються для позначення багатофункціональних понять і складаються з кількох складних слів, об'єднаних спільним компонентом, який найчастіше залишається в останньому слові словосполучення.

Характерною ознакою таких термінів є використання сполучника und для з'єднання частин словосполучення. Наприклад:

– Stabs-und Versorgungskompanie перекладається як *рота штабна та рота постачання*,

– Land- und Küstenverteidigung – *наземна і берегова оборона*.

Подібна структура дозволяє лаконічно виражати складні поняття, зберігаючи чіткість і функціональність терміна [2, с. 55].

Скорочені військові терміни, тобто абревіатури чи усічені позначення термінів, є поширеним явищем у всіх жанрах військової літератури. Вони настільки інтегрувалися у повсякденне

використання, що самі набули статусу термінів. Хоча скорочення також зустрічаються в українській військовій термінології, у німецькій вони є набагато поширенішими і охоплюють ширше коло понять. Важливо відзначити, що одне і те ж скорочення може позначати різні терміни залежно від контексту та галузі військової справи. Це є важливим моментом для військового перекладача, який повинен кожного разу уточнювати сферу використання певного скорочення. Наведемо деякі приклади скорочених позначень, які стали самостійними військовими термінами: *Btl. (das Bataillon) – батальйон; Geb.(Gebirgs-) – гірський; Lkw (der Lastkraftwagen) – вантажний автомобіль; Pkw (der Personenkraftwagen) – легковий автомобіль.* Аналізуючи військову термінологію, можна помітити, що багато термінів мають однакові компоненти, які виступають як перші або останні елементи складних слів, створюючи певну системність у формуванні понять [3, с. 43].

В інших випадках до трансформацій вдаються на рівні вихідного смислу, оскільки буквальний переклад або суперечить вихідному смислу, або неприйнятний з міркувань сполучуваності слів. Наприклад, речення *Der taktische Schwerpunkt muss mit dem Schwerpunkt der Fernmeldeverbindungen zusammenfallen* складно перекласти, оскільки термін *Fernmeldeverbindungen* буквально відповідає терміну *лінії зв'язку*. Але зосереджуються все ж таки не лінії, а на засобі зв'язку, тобто *Fernmeldemittel.* Замінивши *Fernmeldeverbindungen* на *Fernmeldemittel,* ми помічаємо, що вихідний смисл не змінився, а переклад тепер може бути зроблений без проблем.

Терміни, які означають специфічні поняття, мають різні варіанти перекладу українською мовою: 1. Спосіб повної транслітерації, коли всі літери іноземного слова можуть бути передані українськими літерами: *Luftwaffe – луфтваффе, Bundeswehr – бундесвер та* часткової, коли транслітерується лише основа німецького військового терміну і до неї додається відповідний український словотворчий суфікс: *Infrastruktur – інфраструктура*. 2. В деяких випадках при перекладі безеквівалентних термінів може бути використаний дослівний покомпонентний переклад: *Truppengattung – категорія військ.* 3. Іноді доцільним є описовий переклад, під час якого військовий термін перекладається з врахуванням його функціонального значення: *Logistik – органи і частини тилу* [4, с. 212].

Переклад фразеологічних словосполучень, а саме багаточисельних сталих дієслівних словосполучень може викликати особливі труднощі. До дієслівних поєднань входять дієслова, які мають здебільшого абстрактне значення (*stehen, stellen, bringen, setzen, kommen та інші*). Об'єднуючись з іменниками такі дієслова утворюють нерозривну лексичну єдність, яка може перекладатися або іменником і дієсловом, або лише дієсловом. Наприклад: *in Bewegung setzen – приводити в рух, пускати в хід; zur Anwendung kommen – знаходити застосування; zur Verfügung stehen – бути в розпорядженні; Dienst leisten – нести службу, служити.* Приклади демонструють, що поєднавшись з іменниками ці дієслова втратили своє основне значення, а сенс фразеологічного виразу визначається насамперед значенням іменника. Наприклад: *Minensperren sollen die Bewegungen des Feindes behindern, verlangsamen oder zum Stillstand bringen. – Мінні загородження призначені для того, щоб ускладнити, сповільнити або зупинити пересування ворога.* В німецьких військових текстах дієслівні словосполучення у самостійному реченні часто бувають розчленованими, тим самим утворюючи рамку з дієслова та іменника, де дієслово стоїть на першому місці, а іменник – у кінці рамкової конструкції. При перекладі варто враховувати особливості рамкової конструкції і об'єднати розрізнені елементи Наприклад: *Das neue Flugzeug findet in erster Linie im taktischen Bereich Verwendung. – Новий літак використовується в першу чергу для вирішення тактичних завдань.*

Висновки. Російська агресія проти України значно активізувала процеси формування нової української військово-технічної лексики, що створює потребу в систематизації й аналізі проблем перекладу таких термінів. Німецька військова термінологія характеризується широким використанням складних слів і абревіатур, що створює специфічні виклики для перекладачів. Основна структура складних слів у німецькій мові має двочленну організацію, де перший компонент виконує означальну функцію для другого. При перекладі на українську ці складні слова часто трансформуються у термінологічні словосполучення описового характеру. Переклад німецької військової термінології на українську вимагає застосування різноманітних стратегій, таких як калькування, транслітерація, описовий переклад, і трансформація. Вибір відповідної стратегії залежить від контексту, термінологічної традиції та функціонального значення терміна. Основними проблемами перекладу є розбіжності в концептуальних базах двох мов, складність передавання значення багатокомпонентних термінів, необхідність урахування лексичних і стилістичних норм української мови. Особливу увагу слід приділяти скороченням і фразеологічним виразам, які мають специфічне значення і вимагають глибокого аналізу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Балабін В. В., Лісовський В. М., Чернишов О. О. Основи військового перекладу (англ. мова) : навч. посіб. Київ, 2008. 375 с.

2. Білозерська Н. П., Возненко Н. В., Радецька С. В. Термінологія та переклад: навч. посіб. Вінниця, 2012. 245 с.

3. Зайцева М. О. Особливості перекладу термінів у текстах на військову тематику . Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. 2013. № 10. URL: http://www.enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6757/Zaitseva.pdf?sequence=1.

4. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу : навч. посіб. Київ, 2000. 443 с.

5. Корунець І. В. Вступ до перекладознавства: навч. посіб. Вінниця, 2008. 512 с.

6. Огуй О. Д. Актуальні проблеми німецько-українського перекладу : навч. посіб. Чернівці, 2004. 256 с.

7. Онуфрієнко О. В. Розвиток європейської державної (публічної) служби: від модернізації до постмодернізації. *Аспекти публічного управління*. 2016. № 35–36. С. 78–90.

УДК 811.25
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.39

ЛЕКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ТЕРМІНІВ У ТВОРІ РЕЙЧЕЛ МЕДДОУ «ПРОРИВ»

LEXICAL FEATURES OF TRANSLATION OF TERMS IN RACHEL MADDOW'S "BLOWOUT"

Ріба-Гринишин О.М.,
orcid.org/0000-0002-7579-0903
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри філології та перекладу
Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

Сеньків А.М.,
orcid.org/0009-0007-8687-505X
студент ІІ курсу магістратури
Інституту гуманітарної підготовки та державного управління
Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

У статті розглянуто лексичні особливості перекладу термінології у книзі Рейчел Меддоу «Прорив» («Blowout»), яка досліджує складні питання енергетичної політики, геополітики та впливу нафтової промисловості на глобальні процеси. Основна увага приділяється перекладу англомовних термінів українською мовою, які відображають ключові концепції економіки, енергетики, політичної корупції, екології та міжнародних відносин.

Виділено основні групи термінів: енергетична, економічна, геополітична, екологічна, технічна та соціальна термінологія. З огляду на тематичну взаємопов'язаність і сфери застосування ці терміни об'єднано у групи, які обслуговують конкретні теми, що перетинаються в досліджуваних контекстах.

Проаналізовано різні способи перекладу: калькування, описовий переклад, адаптацію та комбінований спосіб. Особливу увагу приділено труднощам відтворення засобами української мови іронічного підтексту та сатиричних елементів, які характерні для стилю авторки. Іронічний коментар перекладено дослівно, з адаптацією для українського читача. Перекладачка книги застосовує і українські ідіоми. У статті наведено приклади перекладу термінів, з детальним описом способів відтворення їх значення українською мовою. Окреслено особливості сучасного «нового журналістського» стилю Рейчел Меддоу, зосередженого на драматичних сюжетах і наративних техніках. Авторка формує громадську думку через політичні розслідування, фактчекінг, аналітичну журналістику та розвиток медіаграмотності, уникаючи маніпуляцій та пропаганди.

Дослідження базується на теоретичних засадах відомих лінгвістів, які акцентують увагу на важливості збереження змістового й стилістичного потенціалу оригіналу. У статті підкреслюється значущість та актуальність перекладу книги для українських читачів у контексті сучасних енергетичних і політичних викликів.

У висновках окреслено перспективи подальших досліджень дискурсних особливостей тексту, пов'язаного із фаховою термінологією, яка відзначається складним переплетенням різних концепцій.

Ключові слова: термін, термінологія, спосіб перекладу, лексичні особливості, наратив, стиль автора.

The article analyses the lexical features of the translation of terminology in Rachel Maddow's book «Blowout», which explores the complex issues of energy policy, geopolitics and the impact of the oil industry on global processes. The main focus is on the translation of English-language terms into Ukrainian, which reflect the key concepts of economics, energy, political corruption, ecology and international relations.

The main groups of terms are identified: energy, economic, geopolitical, environmental, technical and social terminology. Given the thematic interconnectedness and scope of application, these terms are grouped into groups that serve specific topics that overlap in the studied contexts.

Different methods of translation are analysed: calquing, descriptive translation, adaptation and combined translation. Particular attention is paid to the difficulties of reproducing ironic subtext and satirical elements that are characteristic of the author's style in the Ukrainian language. The ironic commentary is translated verbatim, with adaptation for the Ukrainian reader. The translator of the book also uses Ukrainian idioms The article provides examples of translation of terms, with a detailed description of how to reproduce their meaning in Ukrainian. The article outlines the features of Rachel Maddow's modern 'new journalistic' style, which focuses on dramatic stories and narrative techniques. The author shapes public opinion through political investigations, fact-checking, analytical journalism and the development of media literacy, avoiding manipulation and propaganda.

The study is based on the theoretical foundations of well-known linguists who emphasise the importance of preserving the semantic and stylistic potential of the original. The article emphasises the significance and relevance of the book's translation for Ukrainian readers in the context of current energy and political challenges.

The conclusions outline the prospects for further research into the discourse features of the text related to professional terminology, which is marked by a complex interweaving of different concepts.

Key words: term, terminology, method of translation, lexical features, narrative, author's style.

Постановка проблеми. Завдання. Рейчел Меддоу у творі «Прорив» досліджує складні й взаємопов'язані питання енергетичної політики, геополітики та впливу нафтової промисловості на глобальні процеси. Це інтелектуальне розслідування написане живою, емоційною англійською мовою, що приваблює широке коло читачів. Переклад книги українською мовою потребував вирішення завдань, пов'язаних із відтворенням лексичної актуальності, стилістичної виразності та національної адаптації. У контексті сучасної України, яка перебуває на перетині енергетичних і політичних криз, а також переживатиме наслідки війни, виклики енергетичної безпеки та боротьбу за геополітичну стабільність, книга здобуває особливе значення. Аналіз оригіналу та перекладу твору дозволяє глибше зрозуміти, як трансформується текст у процесі адаптації до іншої мовної аудиторії, а також наскільки успішно зберігається змістовий і емоційний потенціал.

Дослідження перекладу термінології виступає ключовим аспектом вивчення лексичних особливостей перекладу «Прориву» Рейчел Меддоу. Твір насичений галузевою лексикою, яка охоплює спеціалізовані терміни, пов'язані з енергетичною політикою, видобутком нафти та газу, геополітичними конфліктами і впливом корпорацій на глобальні економічні та екологічні процеси.

Проблеми перекладу термінології досліджувалися у наукових працях лінгвістів Т. Кияка, О. Огуя, Н. Науменка, В. Карабана, А. Міщенко, Л. Гофмана, Л. Черноватого, І. Корунця та інших.

Переклад термінів полягає у точному відтворенні змісту оригінального тексту іншою мовою із дотриманням його значення та стилістичних особливостей. На думку Т. Кияк, «відтворений термін утворює нову мовну єдність, характерну для мови перекладу [5, с. 104]». При цьому ключову роль відіграє взаємодія між терміном і контекстом, що визначає його конкретне значення.

Мета даної статті полягає у систематизації, описі характеристик та спробі комплексного аналізу особливостей перекладу англомовних термінів твору «Прорив» українською мовою.

До основних *завдань* відносимо аналіз англійських термінів і терміносполучень, які позначають складні концепції економіки, енергетики та політичної корупції, визначення їхніх відповідників в українській мові та дослідження способів їх перекладу.

Виклад основного матеріалу. З огляду на тематичну взаємопов'язаність і сфери застосування терміни об'єднуємо у певні групи, які обслуговують конкретні теми, що часто перетинаються в досліджуваних контекстах. Наприклад, енергетика нерозривно пов'язана з економікою через вплив на ресурси, торгівлю та ринок. Політичні та геополітичні терміни вживаються разом, оскільки рішення на національному рівні мають глобальні наслідки. Це ж стосується екологічної термінології, що також перетинається з економікою або політикою. Об'єднання термінів у групи дозволяє краще їх класифікувати для глибшого аналізу.

У межах однієї тематичної групи виокремлюємо дрібніші, але тісно пов'язані між собою лексико-семантичні групи слів. Спільною рисою тематичних і лексико-семантичних груп є те, що обидві вони відображають пізнану об'єктивну реальність. У цьому контексті кожна лексико-семантична група має власну «тему», навіть якщо йдеться про синоніми, які є дуже близькими за значенням [6, с. 77].

1. Енергетична та економічна термінологія: велика частина термінології у досліджуваній книзі пов'язана з енергетичними ресурсами, видобутком нафти і газу та впливом на глобальну економіку: *big oil* (термін, що використовується для опису найбільших транснаціональних нафтових корпорацій, які мають значний вплив на світову економіку та політику); *fracking (*гідравлічний розрив пластів, метод видобутку нафти й газу, який викликає багато екологічних суперечок); *embezzlement* (розкрадання, що стосується незаконного привласнення коштів або ресурсів, особливо у великих масштабах у державних структурах або корпораціях); *influence peddling* (торгівля впливом, коли особи, пов'язані з владою, використовують свої зв'язки для особистої вигоди).

2. Геополітична та міжнародна термінологія: нафтова промисловість впливає на міжнародні відносини: *resource nationalism* (ресурсний націоналізм, політика уряду, яка полягає у націоналізації природних ресурсів для контролю їхнього видобутку й розподілу); *energy diplomacy* (енергетична дипломатія, термін описує, як країни використовують свої енергетичні ресурси для досягнення геополітичних цілей).

3. Екологічна термінологія: вплив нафтової промисловості на екологію: *climate change* (зміна клімату); *environmental degradation* (екологічна деградація, процес руйнування природного середовища в результаті діяльності нафтових компаній); *environmental impact* (вплив на навколишнє середовище); *climate change adaptation* (адаптація до кліматичних змін).

4. Технічна та індустріальна термінологія: технічні терміни описують процеси, пов'язані з нафтовидобувною промисловістю: *drilling rigs*

(бурові установки, які використовуються для видобутку нафти з надр землі); *offshore drilling* (видобуток нафти на шельфі); *oil spills* (нафтові розливи, які призводять до серйозних екологічних катастроф); *extraction technologies* (технології видобутку).

5. Соціальна та ідеологічна термінологія: нафтові корпорації впливають на соціальні структури, підкреслюючи наступні ідеї: *corporate greed* (корпоративна жадібність, що відображає мотиви нафтових компаній ставити прибуток вище за суспільні інтереси); *social responsibility* (соціальна відповідальність).

Рейчел Меддоу в книзі «Прорив» використовує терміни з різних сфер для створення глибокого і переконливого наративу. Такий термінологічний підхід дозволяє точно передати ідеї про загрози для демократії та важливість її захисту в минулому і в сучасності. Використання різноаспектної термінології робить книгу інформативною та доступною для розуміння складних процесів, які формують сучасну геополітичну ситуацію. Прагнення глибоко зануритися в суть проблеми, вивчаючи як її причини, так і складові та наслідки, робить журналістів аналітиками, а не просто спостерігачами подій і фактів, навіть якщо самі ці факти здаються достатньо переконливими [1, с. 116].

Багато критиків стверджують, що книга «Прорив» написана у стилі, характерному саме для Рейчел Меддоу – це динамічна й ретельно досліджена праця. Її робота поєднує глибокий аналіз із захопливими наративами. Авторка звертається до архівних матеріалів, урядових документів та інтерв'ю, щоб відкрити забуті сторінки історії, які резонують з сучасною політичною ситуацією в США. Вона піднімає і питання про необхідність захисту демократії в умовах зростаючого авторитаризму.

Авторка бестселера за версією «The New York Times» формує громадську думку через:

1. Політичне розслідування (Political investigation) спрямоване на виявлення фактів зловживання владою, корупції або інших неправомірних дій;

2. Фактчекінг (Fact-checking) перевірку фактів і тверджень, зроблених політиками чи іншими громадськими діячами, для підтвердження їх правдивості;

3. Аналітичну журналістику (Analytical journalism), що зосереджується на глибокому аналізі подій або явищ, вивчаючи їхні причини та наслідки;

4. Медіаграмотність (Media literacy) – здатності аудиторії критично аналізувати інформацію, яку вона отримує з медіа, та оцінювати її достовірність.

Проте, Рейчел Меддоу, як авторитетний та досвідчений політичний оглядач та журналіст, не використовує політичний спін (Political spin) (маніпуляції інформацією або надання їй певного ухилу з метою представити подію або особу у вигідному світлі); пропаганду (Propaganda) (цілеспрямоване поширення інформації або ідей для формування громадської думки у певному напрямку, часто з використанням маніпуляцій або напівправди).

Журналістика» пов’язане з історичною ґенезою «нового журналізму» та широким полем використання додаткових визначень (літературна журналістика, оповідна публіцистика, журналістика занурення, нон-фікшн, художня репортажистика тощо) [2].

Матеріал, написаний за допомогою технік наративу, має драматичну складову, конфлікт, що динамічно розгортається, вдалий сюжет. Характеристики наративної журналістики та сторителінга актуальні й для лонгрида, але при переході з друкованого середовища до інтернет-простору додатково використовуються фото, відео, інфографіка, посилання для увиразнення теми та налагодження контакту з читачем. Матеріал, написаний за допомогою технік наративу, має драматичну складову, конфлікт, що динамічно розгортається, вдалий сюжет. Характеристики наративної журналістики та сторителінга актуальні й для лонгрида, але при переході з друкованого середовища до інтернет-простору додатково використовуються фото, відео, інфографіка, посилання для увиразнення теми та налагодження контакту з читачем.

Матеріал, написаний за допомогою технік наративу, має драматичну складову, конфлікт, що динамічно розгортається, вдалий сюжет. Характеристики наративної журналістики та сторителінга актуальні й для лонгрида, але при переході з друкованого середовища до інтернет-простору додатково використовуються фото, відео, інфографіка, посилання для увиразнення теми та налагодження контакту з читачем.

Матеріал, написаний за допомогою технік наративу, має драматичну складову, конфлікт, що динамічно розгортається, вдалий сюжет. Характеристики наративної журналістики та сторителінга актуальні й для лонгрида, але при переході з друкованого середовища до інтернет-простору додатково використовуються фото, відео, інфографіка, посилання для увиразнення теми та налагодження контакту з читачем.

Матеріал, написаний за допомогою технік наративу, має драматичну складову, конфлікт,

що динамічно розгортається, вдалий сюжет. Характеристики наративної журналістики та сторителінга актуальні й для лонгрида, але при переході з друкованого середовища до інтернет-простору додатково використовуються фото, відео, інфографіка, посилання для увиразнення теми та налагодження контакту з читачем.

Матеріал, написаний за допомогою технік наративу, має драматичну складову, конфлікт, що динамічно розгортається, вдалий сюжет. Характеристики наративної журналістики та сторителінга актуальні й для лонгрида, але при переході з друкованого середовища до інтернет-простору додатково використовуються фото, відео, інфографіка, посилання для увиразнення теми та налагодження контакту з читачем.

Матеріал, написаний з допомогою технік наративу, має драматичну складову, конфлікт, що динамічно розгортається, вдалий сюжет [2, с. 29]. Але з усіх дискурсивно-орієнтованих концепцій конструювання ідентичності саме наративний підхід може максимально повно розглядати розвиток і трансформацію ідентичності в часі [4, с. 58].

Українські читачі схвально оцінили переклад книги Аліною Акуленко [7] і відзначили її актуальність для розуміння сучасних геополітичних процесів. Багато хто з рецензентів наголошує на тому, що книга допомагає краще зрозуміти вплив глобальної енергетичної промисловості на політику, економіку та екологію, а також підкреслює роль росії у цих процесах, що особливо важливо для України.

Термінологія, яка використовується в романі Blowout Рейчел Меддоу, вимагає різних способів перекладу залежно від специфіки термінів, їхнього вживання в оригіналі, а також контексту.

Аналізуючи український переклад термінів виділяємо наступні основні способи перекладу:

– калькування: *geopolitical influence геополітичний вплив*; *foreign policy зовнішня політика*;

– описовий переклад: *deep state глибинна держава* або *прихована державна влада* (термін потребує пояснення для читачів, оскільки описує феномен прихованого впливу неформальних груп на уряд); *tax haven податкова гавань* або *податкова юрисдикція з низькими податками* (додається пояснення – *це країна або територія, яка пропонує дуже низькі або нульові податкові ставки для іноземних компаній та інвесторів. Ці юрисдикції приваблюють бізнеси тим, що дозволяють їм уникати або знижувати податкові зобов'язання у своїх рідних країнах. Такі держави або регіони забезпечують конфіденційність фінансових операцій і надають сприятливі умови для захисту активів. Типовими прикладами податкових гаваней є Багами, Кайманові острови, Панама*);

– адаптація: *lobbying лобізм* (в українській мові термін має певні відмінності від англомовного контексту).

В англійській мові, особливо в США, lobbying – це законна практика впливу на законодавців, що регулюється правовими нормами. Лобісти є представниками інтересів бізнесу, громадських організацій або професійних асоціацій.

В українській мові, термін «лобізм» означає спроби впливати на політичні рішення, але в суспільній свідомості він часто ще має негативне забарвлення, асоціюється з корупцією або «тіньовим впливом».

– комбінований спосіб перекладу (поєднання кількох способів перекладу): *filibuster філібастер* (зрив засідання шляхом безперервних виступів) – переклад включає транскрипцію (філібастер) і описовий переклад, щоб пояснити зміст терміна для української аудиторії; g*reen bonds зелені облігації (грін-бонди)* – використовується адаптований переклад (зелені облігації) та часткова транскрипція (грін-бонди); *petrodollars петродолари (долари від нафти)* – термін поєднує транскрипцію (петродолари) і описовий переклад для уточнення (долари від нафти).

Переклад термінології у романі "Blowout" Рейчел Меддоу українською мовою вимагає ретельного підходу до кожного терміна. Перекладач обирає відповідний спосіб перекладу залежно від контексту, дотримуючись основного завданням – збереження точності змісту та доступності для української аудиторії.

Розглядаючи лексичні особливості перекладу термінів, хочемо звернути увагу і на майстерне поєднання серйозної аналітики з сатиричними елементами. Рейчел Меддоу часто вдається до сарказму і гумору, підкріплює приклади гострою іронією, наприклад, порівнює дії нафтових компаній з природною поведінкою хижаків: *«like being indignant when a lion takes down and eats a gazelle. You can't really blame the lion. It's in her nature».*

Коптілов В. вважає, що основною особливістю іронічної прози і є наявність підтексту, який ніби просвічує крізь речення, надаючи їм подвійного значення. Саме через це подвійне значення у перекладачів можуть виникнути труднощі при відтворенні іронії [3, с. 24].

Іронічний коментар у досліджуваній книзі перекладено часто дослівно, але з адаптацією для українського читача. Перекладачка застосовує і українські ідіоми, наприклад: *If we didn't laugh,*

we would cry – Якби ми не сміялися, нам залишалося б тільки плакати; The more they promise, the less they deliver – Чим більше обіцяють, тим менше виконують.

Очевидно, що переклад наративу є складним завданням, яке вимагає не лише мовних навичок, але й глибокого розуміння стилю автора, його культури, логіки подій і характеристик окремих персонажів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Лексичні труднощі перекладу термінології у книзі «Прорив» зумовлені специфікою термінології та її приналежності до різних галузей знань. Водночас термінологія книги відзначається складним переплетенням різних концепцій: терміни, пов'язані з енергетичною політикою, можуть одночасно торкатися питань міжнародних відносин, економічних моделей і екологічної стійкості. Таким чином, переклад термінології у книзі «Прорив» є багатогранним завданням, що потребує комплексного підходу, включаючи аналіз контексту, пошук еквівалентів і врахування мовних відмінностей.

Перспективу подальших розвідок вбачаємо у аналізі дискурсних особливостей тексту, пов'язаних з фаховою термінологією нафтової промисловості, політики, економіки та екології, діловим мовленням та спеціалізованою лексикою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Глушко О. К. "Вищий пілотаж" журналістики. *Наукові записки інституту журналістики*. 2006. 22 січня. С. 115–122.

2. Глущенко А. Г., Гудошник О. В. Традиції наративної журналістики в українському літературному репортажі. *Масова комунікація у глобальному та національному вимірах*. 2020. Вип. 13. С. 27–31.

3. Гончаренко Л. О. Іронія як проблема художнього перекладу. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія"*. Сер. : Філологія. Мовознавство. 2013. Т. 219, Вип. 207. С. 23–25.

4. Гуменний В. В. Труднощі рекреації наративу під час перекладу художнього тексту (на матеріалі німецької прози XX століття). *Закарпатські філологічні студії*. 2019. Вип. 7. Т. 2. С. 95–98.

5. Кияк Т. Р. Функції та переклад термінів у фахових мовах. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2007. Вип. 32. С. 104–108.

6. Маркова Т. О., Домрачева І. Р. Лексико-семантична і тематична групи: принципи розмежування. *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2018. Випуск 10. Том 2. С. 75–78.

7. Меддоу Р. Прорив. Велика нафта і газ проти демократії: переможцю дістанеться все. Київ : КМ-Букс, 2020. 560 с.

8. Rachel Maddow Blowout: Corrupted Democracy, Rogue State russia, & the Richest, Most Destructive Industry on Earth. The Bodley Head LTD, 2019. 406 p.

РОЗДІЛ 7
ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ І ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 81'37:811.161.2+811.111+811.112.2
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.40

СЕМАНТИЧНИЙ КЛАС РАЦІОНАЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ В УКРАЇНСЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ

SEMANTIC CLASS OF RATIONAL LEXIC IN THE UKRAINIAN, ENGLISH AND GERMAN LANGUAGES

Кінащук А.В.,
orcid.org/0000-0002-5675-240X
доктор філософії,
старший викладач кафедри іноземних мов
Національного університету водного господарства та природокористування

У статті вивчено основні та сучасні тенденції зіставного мовознавства у руслі провадження контрастивних розвідок з метою виявлення спільних та відмінних рис у досліджуваних мовах, а також зв'язок порівняльної лінгвістики із методикою вивчення іноземних мов на предмет встановлення схожих та неподібних фонологічних, морфологічних, синтаксичних, семантико-лексичних та ін. характеристик. Описано стан справ у галузі вітчизняних та закордонних порівняльних досліджень на предмет дослідження різних специфічних семантичних класів слів у лексико-семантичному, концептуальному, актантно-предикатному, синтаксичному тощо аспектах у споріднених та неспоріднених мовах. Проаналізовано та схарактеризовано поняття лексико-семантичного поля, лексико-семантичної групи та тематичної групи. Представлено власне розуміння поняття семантичного класу та семантичного класу раціональної лексики, за якими дібрано відповідні слова на позначення тих аспектів світосприйняття навколишнього світу, що пов'язані з раціональним мисленням людини в українській, англійській та німецькій мовах. У межах кожної із зіставлюваних мов визначено наявність раціональних лексем та їхню частиномовну приналежність (раціональні іменники, раціональні прикметники, раціональні дієслова та раціональні прислівники). Схарактеризовано семантику дібраних раціональних лексем із подальшою демонстрацією їхнього слововживання у різних контекстах в українській, англійській та німецькій мовах. Визначено перспективи подальшого дослідження у межах детального лексико-семантичного аналізу номінативних одиниць раціональної лексики в українській, англійській та німецькій мовах у зіставному аспекті.

Ключові слова: семантичний клас, раціональна лексика, зіставний аналіз, раціональні іменники, раціональні дієслова, раціональні прикметники, раціональні прислівники, семантика, зіставне мовознавство.

The study presents the main and modern trends in comparative linguistics within contrastive research in order to identify common and distinctive features in the languages under study, as well as the connection between comparative linguistics and the methodology of studying foreign languages in order to establish similar and dissimilar phonological, morphological, syntactic, semantic-lexical, and other characteristics. It has been described the state of affairs in the field of Ukrainian and foreign comparative research on the subject of studying various specific semantic classes of words in lexical and semantic, conceptual, actant and predicate, syntactic, etc. aspects in related and unrelated languages. The author has analyzed and characterized the concepts of lexical and semantic field, lexical and semantic group and thematic group. It has been presented the own interpretation of the concepts of semantic class and semantic class of rational vocabulary, according to which the appropriate words were selected to denote those aspects of the world perception of the surrounding world that are related to rational human thinking in the Ukrainian, English and German languages. Within each of the compared languages, the presence of rational lexemes and their part-of-speech affiliation (rational nouns, rational adjectives, rational verbs, and rational adverbs) is determined. The paper characterizes the semantics of selected rational lexemes with a further demonstration of their word usage in various contexts in the Ukrainian, English, and German languages. It has been determined the prospects for further research within the detailed lexical and semantic analysis of nominative units of rational vocabulary in the Ukrainian, English, and German languages in a comparative aspect.

Key words: semantic class, rational vocabulary, comparative analysis, rational nouns, rational verbs, rational adjectives, rational adverbs, semantics, comparative linguistics.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. На сучасному етапі мовознавчого поступу обсяги контрастивних розвідок лише набирають обертів, що зумовлено надзвичайним запитом суспільства на високий рівень знання декількох іноземних мов: споріднених, а чи неспоріднених. Помічними у цьому завданні стають результати зіставних досліджень, де представлені подібності та відмінно-

сті на всіх рівнях мовної структури: від фонологічного, морфологічного, синтаксичного аж до лексико-семантичного.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До питання виявлення спільних та несхожих конститутивних властивостей у різних мовах у своїх розвідках зверталися Н. Лебедєва, Г. Бевзо, Г. Малінська, досліджуючи порівняльну лексикологію української та англійської мов на предмет формування лексико-семантичних груп та особливостей номінації явищ дійсності, що відображають характерні ознаки картини світу того народу, мову якого вивчають; А. Сітко, Е. Дьорнер, вивчаючи структуру односкладного речення в англійській та українській мовах; І. Велигорський, описуючи німецько-українські мовні взаємини на історичному тлі германських впливів та готичних запозичень в українській мові; О. Кирпун, розглядаючи способи та засоби німецького та українського словотворення; В. Антоненко, О. Павличко, здійснюючи порівняльний аналіз фразеологічних одиниць німецької та української мов; І. Гольтер, характеризуючи міжмовні порівняння польської та української мов у межах лінгводидактики; Н. Магас, презентуючи українсько-польські синтаксичні паралелі у сучасних мовознавчих дослідженнях та ін. Предметом аналізу зіставних досліджень були і специфічні семантичні класи слів: освітня терміносистема в українській та англійській мовах (Л. Кнодель), перцептивна лексика в українській, польській та англійській мовах (О. Деменчук), ірраціональна лексика в англійській, німецькій та українській мовах (А. Кінащук), дієслова соціальної взаємодії в українській та англійській мовах (Т. Вдовенко), дієслова гностичного психічного стану в українській, німецькій та англійській мовах (О. Коренькова), іменники на позначення добра в українській та англійській мовах (Г. Онищак) та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Названі зіставні дослідження специфічних класів слів ставили за мету представити їх лексико-семантичну, концептуальну, актантно-предикатну, синтаксичну тощо характеристику, засвідчуючи при цьому наявність значного матеріалу для наступних розвідок та обумовлюючи виокремлення нових семантичних класів лексем у споріднених та неспоріднених мовах з метою їх подальшого вивчення.

Постановка завдання. Мета розвідки – схарактеризувати семантичний клас раціональної лексики в українській, англійській та німецькій мовах у зіставному аспекті.

Мета дослідження зумовлює необхідність розв'язання таких **завдань**:

– з'ясувати поняття семантичного класу лексики у сучасному мовознавстві;

– виокремити семантичний клас раціональної лексики в українській, англійській та німецькій мовах;

– схарактеризувати частиномовні особливості розвитку семантичної парадигми раціональної лексики у зіставлюваних мовах;

– визначити перспективи подальших досліджень раціональної лексики в обраних мовах.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Потреба у виокремленні певної групи слів з метою з'ясування їх внутрішньомовних зв'язків задекларована як обов'язкова у зіставному мовознавстві, а відтак і поняття лексико-семантичного поля, лексико-семантичної групи, тематичної групи та семантичного класу не лишається осторонь у розвідках вітчизняних (О. Василенко, Н. Ковальчук, А. Лисиченко, Т. Кухарук та ін.) і закордонних (Дж. Ейджім, А. Ефендієва, К. Вайт та ін.) дослідників. Т. Маркова та І. Домрачева трактують лексико-семантичне поле як найбільше угрупування зі спільною смисловою основою, але нечітко вираженими межами [16]. Лексико-семантичною групою називають мовне поле, яке можна співвіднести із семантичною системою мови, тоді як тематичні групи узгоджують із поняттями зовнішнього світу. До того ж, лексико-семантична група є результатом взаємодії законів і закономірностей розвитку лексичної семантики мови, а тематична група залежить від уміння носіїв мови класифікувати явища дійсності, яким були надані ті чи ті словникові позначення [6]. Під семантичним класом у дослідженні розуміємо такий клас слів, значення яких можна співвіднести з одним і тим же явищем або поняттям зовнішнього світу.

У зіставлюваних мовах виокремлюємо семантичний клас раціональної лексики на позначення тих аспектів світосприйняття людини, що пов'язані з раціональним мисленням та виникають за участю розуму людини, пор.: укр. *мудрість* (*Від нього віє мудрістю людини, що багато набачилась і натерпілась на своєму віку, не втративши, проте, життєвої радості* [19]), *мізкуватий* (*Хлопець удався мізкуватий, поштивий і, нівроку йому, – не бридкий* [19]), *кмітливий* (*Новиков став найціннішим розвідником, хоробрим, завзятим, кмітливим* [19]), *метикувати* (*І скільки вже нас учитимуть, щоб метикували самі, щоб підходили з головою до параграфів, цифр, порад* [19]), *розумно* (*Великі сиві очі з-під довгих чорних*

вій дивилися пильно і розумно [19]); англ. *wisdom* (*She was known to be a woman of great wisdom* [21]), *brainy* (*He's a brainy kid* [21]), *clever* (*What a clever idea!* [21]), *contrive* (*Somehow they contrived to live on her tiny income* [21]); нім. *die Weisheit* (*Wo hat sie bloß diese Weisheiten her, von der schwarzen Madonna?* [20]), *gescheit* (*Die wirklichen Züge, die er unterschlug, gaben seinem gescheiten Kopf bitter zu denken* [20]), *klug* (*Dies war weniger ein Kapitulieren vor der Revolution als kluge Politik* [20]), *erfinden* (*Wenn nichts zu sagen ist, muß man eben etwas erfinden* [20]).

В українській мові віднаходимо такі раціональні лексеми, що належать до різних частин мов: від іменників (укр. *глузд* (здатність людини мислити, відображати і пізнавати об'єктивну дійсність: *Йшли роки. Здоровий глузд і логіка підказували [Вікторові], що пора вже обзавестися сім'єю, а серце не приймало нікого* [19]); *тяма* (здатність осмислювати що-небудь; кмітливість, тямущість: *Розпука пойняла господаря старого, що весь йому горох поїли край дороги. Як мати з того гріш? Людина не без тями, надумавсь він горох посіять за житами* [19]); *розсудок* (те саме, що і розум: *Тут потрібний холодний розсудок і велика обережність* [19]); *кебета* (здібність, уміння, хист; розум: *Виміряти ліс – не така вже й проста справа, не у всякого вистачить кебети* [19]), до прикметників (укр. *раціональний* (який ґрунтується на вимогах розуму, логіки; розумний: *Коріння сучасної наукової медицини і фармакології йдуть певною мірою від народних знань. Вони виросли на ґрунті емпіричних раціональних знань народу* [19]); *розумний* (який має ясний розум, тямущий, кмітливий: *Настя.. розказує, який він звичайний, який собою красивий; а Наум хвалить, який то він розумний, неначе письменний* [19]); *хитрий* (який відзначається розумом, кмітливістю; розумний, мудрий: *Чортового батька покуре! – одказав гордо Пищимуха. – Він дума, що як він становий, то й хитрий; а я вам признаюся, що бувший волосний писар – хитріший від його!* [19]); *недурний* (досить розумний: *Сильний, вродливий і недурний, він був одним з тих людей, яким завжди і в усьому щастить* [19]); *хитромудрий* (який відзначається хитрим, винахідливим розумом, умінням виходити з будь-якого становища: *Замість башти на ньому [танку] ребристо здіймається щось схоже на кран, Ліна пізніше дізнається, що це хтось хитромудрий, пристосовуючи танк до мирного життя, дійсно, скинув з нього башту і натомість встановив звичайний робочий кран, яким під час ремонту можна піднімати найважчі двигуни* [19]), дієслів (укр. *міркувати* (думати, роблячи певні висновки; обмірковувати; розуміти, усвідомлювати щось: *До самого вечора я міркував над батьковими словами* [19]); *розбирати* (розуміти, усвідомлювати що-небудь, з'ясовувати щось для себе: *Заблудив [зв'язковий] і тепер ніяк не може розібрати, де права сторона, а де ліва* [19]); *шупити* (те саме, що розуміти: *Що ж, хоч хлопець і почав там трохи шупить у книжці, коли ж взяв у дяка житіє, та не втне* [19]) і навіть прислівників (укр. *розсудливо* (присл. *до розсудливий* (здатний мислити, міркувати, діяти правильно й розумно, обґрунтований, розумний: *Стьопа взяв обидва папірці і старанно та довго розглядав їх, розсудливо зважаючи, чи все в них так написано, як він того хотів* [19]); *тверезо* (присл. *до тверезий* (який має здоровий глузд; розсудливий, який ґрунтується на розсудливості, здоровому світосприйманні; практичний: *Через страх, який гнав його якомога далі від міста, Вадим Успенський був уже не здатний мислити тверезо* [19]); *обачно* (присл. від *обачний* (який діє розумно, спокійно, передбачливо: *З-за рогу виринув ще один гурт. На цей раз Сахно обачно поступилася* [19]).

В англійській мові до раціональних лексем відносимо як іменники (англ. *brain* (the ability to learn quickly and think about things in a logical and intelligent way: *Teachers spotted that he had a good brain at an early age* [21]; *head* (the mind or brain: *I wish you'd use your head* [21]; *intelligence* (the ability to learn, understand and think in a logical way about things; the ability to do this well: *He didn't even have the intelligence to call for an ambulance* [21]; *sensibility* (the ability to experience and understand deep feelings, especially in art and literature: *They are accomplished linguists but have no literary sensibility* [21]), так і прикметники (англ. *gifted* (having a lot of natural ability or intelligence: *She's very gifted at maths* [21]; *erudite* (having or showing great knowledge that is gained from academic study: *She could turn any conversation into an erudite discussion* [21]); *bright* (intelligent; quick to learn: *Do you have any bright ideas?* [21]; *brilliant* (extremely clever or impressive: *She came up with an absolutely brilliant solution to our problem* [21]), дієслова (англ. *comprehend* (to understand something fully: *The infinite distances of space are too great for the human mind to comprehend* [21]; *fathom* (to understand or find an explanation for something: *She knew he was angry with her, for some reason she couldn't fathom* [21]; *see* (to understand something: *He didn't see the joke* [21]), а також прислівники (англ. *justifiably* (for a good reason, and therefore in a way that is acceptable: *The university can be justifiably proud of its record* [21]; *prudently*

(in a sensible and careful way; in a way that avoids unnecessary risks: *They very prudently decided not to take the case to court* [21]; *judiciously* (carefully and sensibly; in a way that shows good judgement: *a judiciously worded letter* [21]).

Віднаходимо приклади вираження явища раціональності і в німецькій мові, серед яких виокремлюємо іменники (нім. *der Geist* (menschlicher Verstand, Denkvermögen: *Er hat einen scharfen, überlegenen, kühnen, wachen, umfassenden, unruhigen, schöpferischen, einfachen, schlichten, schnellen, langsamen, prosaischen, aufsässigen Geist* [20]); *der Intellekt* (Verstand, Denkvermögen: *Ein König, der Intellekt und Tat gleich hoch hielt* [20]); *der Kopf* (verwendet, um sich auf jmds. Fähigkeit, Probleme zu lösen, sich zu erinnern, sich etw. vorzustellen, zu denken o. ä. zu beziehen: *Der wahre Iran ist das, was im Herzen und im Kopf der Iraner existiert, die jetzt dafür kämpfen, ihr Land von den Diktatoren zurückzubekommen* [20]; *der Verstand* (Vermögen des Menschen, die objektive Realität begrifflich zu erfassen, Fähigkeit zu denken, zu urteilen, Denkvermögen, Denkkraft: *Er ist trotz seines hohen Alters noch bei vollem, klarem Verstand* [20]), прикметники (нім. *schlau* (klug und listig, fähig, seine eigenen Absichten mit Berechnung und geeigneten Mitteln, die andere nicht sofort durchschauen, zu erreichen: *Er ist ein schlauer Kopf* [20]; *vernünftig* (auf Vernunft gegründet: Mit *den Jahren ist er vernünftig geworden* [20]; *gebildet* (entsprechend der Bedeutung von bilden (etw., jmdn., sich entwickeln, erziehen, ausbilden): *Sie kommt aus einer gebildeten Familie* [20]), дієслова (нім. *verstehen* (jemanden, etwas begreifen: *Ich verstehe dich, den Sinn deiner Worte, dein Verhalten nicht* [20]); *mitbekommen* (etwas verstehen: *Worum es eigentlich wirklich ging, habe ich nicht mitbekommen* [20]; *auffassen* (etwas geistig voll erfassen, in sich aufnehmen, etwas begreifen: *Es waren aufgeweckte […] Knaben, welche schnell auffaßten und begriffen* [20]) та прислівники (нім. *klar* (übersichtlich und verständlich: *Sonst wird das Land ein kleinbäuerliches Land bleiben, und das müssen wir klar erkennen* [20]; *besonnen* (wohlüberlegend und ruhig: *Mehr als manch frühere Show aus dieser Reihe gab sich das Filmmusik-Programm "Soundtrack" sehr besonnen und einfach strukturiert, stellte klare Fragen und bot klare Antworten* [20]; *nüchtern* (nicht vom Gefühl beeinflusst: *Eine Sache nüchtern und sachlich prüfen, einschätzen* [20]; *einleuchtend* (erhellend, Klarheit schaffend, gut nachvollziehbar: *So unklar der Titel "Die verborgenen Farben der Dinge" zunächst klingen mag, so einleuchtend bringt er den Film dann doch auf den Punkt* [20]).

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, семантичний клас раціональної лексики на позначення раціонального процесу сприйняття навколишнього світу представлений як такий, що охоплює лексеми різних частин мови (іменників, прикметників, дієслів та прислівників) у трьох зіставлюваних мовах. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у більш розлогому аналізі номінативних одиниць семантичного класу раціональної лексики в українській, англійській та німецькій мовах у зіставному аспекті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антоненко В., Павличко О. Фразеологічні паралелі німецької та української мов. *Мовні і концептуальні картини світу*. Випуск 2 (66). 2019. С. 9-16.

2. Басиров Ш. Р. Метафоричні моделі у сфері дієслів розуміння германських і слов'янських мов. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2013. Вип. 2. С. 3-9.

3. Велигорський І. Німецько-українські мовні взаємини. URL: https://zbruc.eu/node/76791 (дата звернення 30.01.2025).

4. Гольтер І. Міжмовні порівняння польської та української мов: лінгводидактичний аспект. *Науковий вісник ДДПУ імені І.Франка*. Серія «Філологічні науки». Мовознавство. № 7, 2017. С. 44-47.

5. Григоренко Н. Семантика українських та англійських дієслів соціальної взаємодії. *Наукові записки*. Серія: Філологічні науки. Випуск 187. С. 32-37.

6. Данилова З. Поняття системності лексики, лексичних угруповань у мові та мовленні. *Мова і культура*. Випуск 15, Т. 1, 2012. С. 22-28.

7. Деменчук О. Динамічні семантичні моделі перцептивної лексики в українській, польській та англійській мовах: зіставний аспект. Дис. … д.філол.н.: 10.02.17. К., 2015. 523 с.

8. Дьорнер Е., Сітко А. Порівняльна характеристика односкладного речення в англійській та українській мовах. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*, № 11. 2021. С. 369-371.

9. Кардащук О. Семантичне поле «ФОРМА» (на матеріалі прикметників сучасної української мови). URL: http://eprints.zu.edu.ua/2174/1/06kovspf.pdf (дата звернення 30.01.2025).

10. Кирпун О. Порівняльна типологія німецької і української мов (словотвореннння). URL: http://eprints.zu.edu.ua/1975/1/04kofnum.pdf (дата звернення 30.01.2025).

11. Кінащук А. Семантичні моделі ірраціональної лексики в англійській, німецькій та українській мовах: дис. ... д-ра філософії: 035. Вінниця, 2022. 436 с.

12. Кнодель Л. Освітня лексика в англійській та українській мовах: монографія. К.: 2019. 155 с.

13. Коренькова О. Лексико-семантична класифікація дієслів гностичного психічного стану в українській, німецькій та англійській мовах. *Studia Linguistica*, Випуск 13, 2018. С. 123-133.

14. Лебедєва Н.А., Бевзо Г.А., Малінська Г.Д. Порівняльна лексикологія української та англійської мов. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Філологія. Журналістика. Том 33 (72), № 2, Ч. 2. 2022. С. 45-52.

15. Магас Н. Українсько-польські синтаксичні паралелі у сучасних мовознавчих дослідженнях. URL: https://www.researchgate.net/publication/357590459_Ukrainsko-polski_sintaksicni_paraleli_u_sucasnih_movoznavcih_doslidzennah (дата звернення 30.01.2025).

16. Маркова Т., Домрачева І. Лексико-семантична і тематична групи: принципи розмежування. URL: https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/6164/6193 (дата звернення 30.01.2025).

17. Онищак Г. Семантична структура іменників на позначення добра в українській та англійській мовах. *Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах*. Випуск 37, 2019. С. 18-29.

18. British National Corpus URL: https://corpus.byu.edu/bnc/.

19. Корпус української мови URL: http://www.mova.info/corpus.aspx.

20. Digitales Wörterbucher der Deutschen Sprache URL: https://www.dwds.de/&corpus=kern.

21. The Oxford English Dictionary URL:

УДК 811.112.2'373.611:343(094.4/.5)(430+477)](045)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.41

СЛОВОТВІРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЛЕКСИКИ ЖАНРУ «ЗАКОН» НА МАТЕРІАЛІ КРИМІНАЛЬНИХ ЗАКОНІВ ФРН ТА УКРАЇНИ

THE WORD-FORMATION POTENTIAL OF THE VOCABULARY OF THE GENRE "LAW" ON THE BASIS OF THE CRIMINAL LAWS OF GERMANY AND UKRAINE

Рій М.М.,
orcid.org/0000-0001-5755-4598
викладач кафедри мовної підготовки
Львівського державного університету внутрішніх справ

Паславська А.Й.,
orcid.org/0000-0002-7314-3171
доктор філологічних наук, професор,
завідувачка кафедри міжкультурної комунікації та перекладу
Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті проаналізовано словотвірний потенціал лексики жанру «закон» на матеріалі кримінальних законів ФРН та України. Для виконання функціонального призначення текст закону послуговується відповідною лексикою. Вона виявляє свої особливості в кримінальному спрямуванні галузі права, у лексичній побудові та міжмовних відмінностях. Характерною ознакою лексики законів, кримінальних зокрема, є висока продуктивність номіналізацій, які запобігають множинним підрядним реченням, концентрують увагу на конкретних фактах, забезпечують безособовість, певну статичність, слугують засобом мовної економії. Найпродуктивнішими способами словотвору в кримінальних законах на матеріалі аналізованих мов виступають словоскладання та деривація. У текстах кримінальних законів ФРН побутують насамперед іменні композити, утворені за моделлю *N + N*. Деривати виступають невід'ємною частиною німецької фахової мови юриспруденції. Вона містить велику кількість експліцитно утворених похідних, за допомогою перфіксів, суфіксів чи їхньої комбінації, а також імпліцитно утворених дериватів. Найпродуктивнішими префіксами є невідокремлювані дієслівні префікси *be-, er-, ver-*. До найуживаніших суфіксів належать *-heit, -ung, -er, -e, -keit,* які беруть участь у формуванні абстрактних іменників.

Серед імпліцитно утворених дериватів побутують віддієслівні деривати, які ще раз засвідчують номінальний стиль законів. Частими є також субстантивації інфінітивів.

Скорочення відіграє маргінальну роль, однак декілька однотипних скорочень зустрічаються у кожному законі.

Німецький матеріал засвідчує більшу продуктивність процесів конверсії, особливо субстантивації дієслів, що є характерною ознакою німецької мови. Українська мова послуговується в таких випадках радше суфіксацією, що також є системним явищем українського словотворення.

Ключові слова: закон, жанр, юридичний дискурс, німецька мова, українська мова, словотвір, композит, дериват.

The article analyses the word-formation potential of the vocabulary of the genre 'law' on the basis of criminal laws of Germany and Ukraine. To fulfil its functional purpose, the text of a law uses the appropriate vocabulary. It reveals its peculiarities in the criminal direction of the branch of law, in lexical construction and interlingual differences. A characteristic feature of the vocabulary of laws, criminal laws in particular, is the high productivity of nominalisations that prevent multiple subordinate clauses, focus attention on specific facts, ensure impersonality, a certain static nature, and serve as a means of linguistic economy. The most productive ways of word formation in criminal laws in the analysed languages are word formation and derivation. In the texts of German criminal laws, there are primarily noun composites formed according to the N + N model. Derivatives are an integral part of the German professional language of jurisprudence. It contains a large number of explicitly derived derivatives, using prefixes, suffixes or a combination of them, as well as implicitly derived derivatives. The most productive prefixes are the inseparable verb prefixes *be-, er-, ver-*. The most commonly used suffixes are *-heit, -ung, -er, -e, -keit,* which are used to form abstract nouns.

Among the implicitly formed derivatives there are verbal derivatives, which once again demonstrate the nominal style of the laws. Substitution of infinitives is also common.

Abbreviations play a marginal role, but several similar abbreviations are found in each law.

The German material shows a greater productivity of conversion processes, especially in verb substantiation, which is a characteristic feature of the German language. The Ukrainian language uses suffixation in such cases, which is also a systemic phenomenon of Ukrainian word formation.

Key words: law, genre, legal discourse, German, Ukrainian, word formation, composite, derivative.

Постановка проблеми. До актуальних питань сучасного мовознавства належить жанрологія. Вона скеровує дослідницьку увагу в антропоцентричний вимір, дає змогу проаналізувати провідні жанри людського спілкування, випрацьовує стратегії і тактики успішної комунікації. Один із провідних жанрів юридичного дискурсу «закон» заслуговує на особливу увагу, бо він безпосередньо пов'язаний із багатьма суспільними очікуваннями – чіткості, об'єктивності, справедливо-

сті тощо. Важливо простежити, як формується лексичний склад законів, зокрема Кримінальних кодексів ФРН та України, зіставити їхні мовні переваги і недоліки. Особливе зацікавлення викликає похідна лексика, якою наскрізь пронизані німецькі та українські закони.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади цього дослідження формують праці з лінгвістичної генології і прагматики [М. Бахтін, Ф. Бацевич, А. Вежбицька, С. Левінсон, Ю. Майбауер]. Низка жанрів вже знайшла своє висвітлення у працях українських і зарубіжних дослідників: втішання, переконування, умовляння [Ф. Бацевич], вибачення [Р. Ратмайр], залицяння [А. Бєлова], привітання [А. Габідулліна], погрози [Т. Багдасарян], похвали і осуду [І. Дячкова], виправдання [Х. Дяків] та ін. Однак жанру «закон» присвячено невелику кількість праць. Це поодинокі статті чи монографії [1; 6–8; 12] які аналізують юридичний дискурс чи мову нормативно-правових актів загалом. Однак лексичний, особливо деривaційний аспект, зазвичай залишався поза увагою дослідників.

Вивченню проблем словотвору присвятили цілу низку праць українські [2–5; 10; 11] та німецькі [13–16] науковці.

Постановка проблеми. На часі зіставити особливості лексичного, зокрема словотвірного, наповнення текстів кримінальних законів у німецькій та українській мовах та з'ясувати, чим зумовлена їхня подібність та відмінності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Німецькі та українські класифікації способів словотвору різняться в поміж собою. З метою порівняння послуговуватимемось поділом на способи словотвору, які принципово корелюють в обох мовах. Розрізняємо словоскладання (та основоскладання), деривацію (експліцитну та імпліцитну), творення складнопохідних слів (синтаксична деривація) та скорочення.

Засобами творення слів в обох мовах слугують вільні лексичні морфеми (словоскладання, основоскладання), зв'язані лексичні морфеми – префікси та суфікси (експліцитна деривація), аблаут, умлаут (імпліцитна деривація), комбінації з вільних та зв'язаних лексичних морфем (синтаксична деривація).

Найпоширенішими способами словотвору в кримінальних законах на матеріалі аналізованих мов виступають словоскладання та деривація.

Словоскладання (і основоскладання) – це процес творення складних слів (композит) завдяки поєднанню двох або більше основ чи цілих слів [9]. У текстах кримінальних законів ФРН побутують насамперед іменні композити, утворені за моделями: N + N: *Freiheitsstrafe, Landesverrat, Wahlfälschung, Geldfälschung, Menschenhandel, Strafrecht.* Іменники, з яких вони утворені, можуть бути, як бачимо, простими і похідними. У більшості випадків це похідні іменники, що зумовлено їхнім функціональним призначенням в тексті закону – слугувати засобом мовної економії і заміщати підрядні речення. Це завдання композити повністю виконують. Єдиний недолік полягає в тому, що в процесі перетворення розгорнутої синтаксичної структури в композит частина важливої інформації елімінується, внаслідок чого для розуміння композит у тексті закону інколи потрібні додаткові зусилля. Так, для розуміння композита *Weltanschauungsvereinigung* потрібно змоделювати ситуацію синтаксичних відношень у межах словосполучення, щоб встановити, що йдеться про об'єднання громадян за світоглядом. Подібно з композитом *Schwangerschaftskonfliktber atungsstelle.* Знань правил німецького словотвору та навіть життєвого досвіду тут не зовсім достатньо, щоб розтлумачити цей композит, як «консультативний центр з питань конфліктів у справах вагітних».

Варто однак зазначити, що порівняно з законами інших галузей юриспруденції, кримінальні закони містять меншу кількість композитів з неоднозначною чи складною для сприйняття семантикою. Це можна пояснити надзвичайною мірою відповідальності, закріпленої за словесним оформленням мови кримінального закону, де будь яке хибне тлумачення може призвести до людських трагедій.

Якщо розглянути морфологічний склад іменних композитів, то тут ситуація загалом корелює з продуктивністю німецьких іменних композит загалом. Безперечним лідером виступають композити, перший член яких виражений іменником, що вказано вище. Інші частини мови також можуть виступати в ролі першого компонента композита, але їхня кількість незначна: A+N *Gleichbehandlung, Bekanntgabe, Totschlag Vollrausch Vollstreckung,* V + N *Störpropaganda, Wohnort, Fahrerlaubnis, Störpropaganda,* Präp + N *Beischlaf, Nachstellung Nebenfolgen.*

Прикметникові композити також не дуже поширені в текстах кримінальних законів, що так само корелює із побутуванням складних прикметників у німецькій мові. Зазвичай, це поєднання іменника з прикметником N + A: *verfassungsfeindlich, geheimdienstlich friedensgefährdend, landesverräterisch, tierpornographischer,* Поєднання прикметників/прислівників/дієприкметників

з іншими частинами мови трапляються рідко: *fahrlässig, tiefgreifend, nahestehend.*

Деривати виступають невід'ємною частиною німецької фахової мови юриспруденції. Вона містить велику кількість експліцитно утворених похідних, за допомогою префіксів, суфіксів чи їхньої комбінації, а також імпліцитно утворених дериватів.

Серед префіксів активно побутують невідокремлювані префікси *be-* (понад 900, *Beteiligter, Bewährung, Beziehung, Begehung* та ін.), *er-* (біля 1000, *Erteilung, Erledigung, Ermächtigung, Erpressung* та ін.), *ver-* (понад 1000, *Verkörperung, Verwirklichung, Vertreter, Verantwortung* та ін.), *zer-* (біля 40, лише похідні *zerstören ma Zerstörung*), *ent-* (майже 400, лексично обмежені але продуктивні деривати *Entscheidung, Entziehung, entschuldigen, entsprechen*), *miss-* (50, лише три деривати *mißbrauchen, mißhandeln, Mißverhältnis*). Активність цих префіксів зумовлена основами дієслівної семантики, до якої вони тяжіють. Префікси конкретизують значення дієслова.

Меншу продуктивність засвідчують інші префікси: *auf-* (*Aufforderung, Aufenthalt, Aufgabe, Auftrag*), *ab-* (*Absatz, absehen, abhalten, Ablauf*), *aus-* (*Ausgestaltung, aussetzen, ausschließlich, ausländisch*), *durch-* (*Durchsuchungsanordnung, Durchführung, Steuerhinterziehung*), *hinter-* (*Hinterlassen, Hintermann*), *über-* (*Übergriff, Überschwemmung,* Übereinkommen), *um-* (Umfang, *Umstand, Umsetzung*), *unter-* (*Unterbringung, Unterstützung, unterziehen*), *wider-* (*Widerruf, Widerstand, widerrechtlich*), *voll-* (*Vollstreckung, Vollzug, Vollendung*). Показово, що палітра таких слів доволі обмежена, навіть якщо вони й часто зустрічаються в тексті. Зрештою, повторюваність термінології та формулювань – одна з характерних рис текстів законів.

Похідні з такими префіксами, як *bei-, erz-, voll-* взагалі не вживаються в кримінальних законах Німеччини. Обмежено трапляються похідні з іменними префіксами *un-* (*unrichtig, Unversehrtheit, Untreue, Unfallort*) та *ur-* (*Urteil, Urkunde*). При цьому це виключно ті самі слова, які наведено тут, як приклади.

Суфіксальні деривати формують великий пласт похідної лексики в кримінальних законах. Насамперед вони сприяють творенню віддієслівних похідних, переводячи дієслівну семантику в абстрактно-іменну. Продуктивними є також моделі відприкметникових іменників. Формування абстрактних іменників відбувається за активної участі суфіксів *-heit* (понад 1000 слововживань) (*Sicherheit, Freiheit, Gesundheit, Unversehrtheit*), *-keit* (262 слововживання) (*Strafbakeit, Wählbarkeit, Fähigkeit, Tätigkeit, Bestechlichkeit*), *-schaft* (207 слововживань) (*Schwangerschaft, Täterschaft, Verwandtschaft, Staatsanwaltschaft*), *-ung* (понад 1000 слововживань) (*Auswertigung, Geltung, Anwendung, Beteiligung, Bemessung*), *-er* (560 слововживань) (*Täter, Vertreter, Beamter, Richter, Gesellschafter*), *-e* (понад 800 слововживань) (*Härte, Schwere, Hälfte, Strafe*).

Серед імпліцитно утворених дериватів варто згадати віддієслівні деривати, які ще раз засвідчують номінальний стиль законів: *Erwerb, Versuch, Verbot, Bezug, Betrag, Beitrag, Beginn, Bereich.* Частими є також субстантивації інфінітивів: *Bemühen, Vergehen, Begehen, Unterlassen, Absehen.* Їх уживання інформативно насичує текст закону і запобігає нагромадженню підрядних речень.

Обов'язковою компонентою законів, зокрема кримінального права, є скорочення, які максимально заощаджують мовні засоби, сприяють конденсації змісту і запобігають повтору розлогих словотвірних конструкцій. У Німецькому кримінальному кодексі це сама назва кодексу та низка термінів: *StGB* (*Strafgesetzbuch*), *BGBl* (*Bundesgesetzblatt*), *Bek* (*Bekanntmachung*) *Art.* (*Artikel*), *EURL* (*Die Referenzlaboratorien der Europäischen Union*) *EWGRL* (*Richtlinien der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft*). Разом з тим варто зазначити, що текст кодексу не зловживає уживанням скорочень. Вони містяться насамперед у преамбулі. У всьому тексті фігурує у скороченому вигляді слово *Absatz*, що позначає відповідні частини законів.

Для українського тексту Кримінального кодексу також характерним є номінальний стиль викладу, що зумовлено і офіційно-діловим стилем загалом, і специфікою закону як жанру зокрема. Продуктивні процеси номіналізації різних частин мови, але насамперед дієслів, в тексті закону також запобігає нашаруванню підрядних речень, громіздкості формулювань, тобто слугують засобом мовної економії і частково полегшують сприйняття тексту закону. Частково тому, що декодування номіналізацій також потребує достатньо когнітивних зусиль, про що йшла мова вище.

Стаття 14. Готування до кримінального правопорушення

1. Готуванням до кримінального правопорушення є підшукування або пристосування засобів чи знарядь, підшукування співучасників або змова на вчинення кримінального правопорушення, усунення перешкод, а також інше умисне створення умов для вчинення кримінального правопорушення.

Хоч в українській мові іменний стиль не такий поширений, як у німецькій, що зумовлено меншою продуктивністю субстантивації, у фахових мовах, зокрема у тексті юриспруденції, ці процеси не менш активні, ніж у німецькій мові. У наведеній статті кодексу вжито такі віддієслівні іменники, як *готування, підшукування, пристосування, вчинення, усунення, створення.* Варто зазначити, що їхню високу частотність у тексті закону можна вважати його характерною ознакою.

Номіналізації можуть зазнавати і інші частини мови:

Стаття 4. Чинність закону про кримінальну відповідальність у часі

2. Кримінальна протиправність і караність, а також інші кримінально-правові наслідки діяння визначаються законом про кримінальну відповідальність, що діяв на час вчинення цього діяння.

Окрім віддієслівних утворень *чинність, відповідальність, караність, діяння, вчинення* у попередньому тексті вжито субстантивований прикметник *протиправність,* а в наступному – *засуджений.*

Стаття 57. Виправні роботи

1. Покарання у виді виправних робіт встановлюється на строк від шести місяців до двох років і відбувається за місцем роботи засудженого.

Текст українського кодексу щільно насичений простими і похідними іменниками, композитами. Це явище спільне в обох мовах, однак тексти різняться продуктивністю окремих способів словотвору в аналізованих мовах. Зокрема, в українській мові композиція не є такою продуктивною, як у німецькій. Однак поодинокі утворення є доволі продуктивними, особливо, якщо вони є частиною юридичної термінології. І це підтверджує також текст Кримінального кодексу України: *правопорушення, правоохоронний, військовослужбовець, обороноздатність, працездатність* тощо.

Ще продуктивнішими є похідні віддієслівні іменники, про які йшла мова в контексті процесів субстантивації. Вони позначають фахові поняття, утворені переважно шляхом суфіксації: *перевищення, обмеження, залякування, вчинення, діяння, переслідування, зараження, поставлення, посягання, затримання, доставлення, перевищення* тощо. Лише дериватів із суфіксом *-енн(я), -инн(я), -інн(я), -анн(я), -янн(я)* – у тексті українського кодексу понад 1000 слововживань.

Доволі продуктивними є відприкметникові іменники із суфіксом *-ість* (344 слововживання). Однак кількість таких іменників менша: *відповідальність, бездіяльність, осудність, необережність, повторність, сукупність, протиправність.*

Творення іменних назв осіб у текстах законів забезпечують поодинокі суфікси *-ник* (12), *-ець* (6): *співучасник, представник, пособник, платник, виконавець.* Похідні з іншими суфіксами – лише поодинокі.

Систему префіксів української мови формує ціла низка словотвірних елементів, які не впливають на категорійні ознаки твірної основи, але можуть суттєво змінювати її семантику. До продуктивних у текстах Кримінального кодексу України належать префікси *при-* (*приховування, примус*), *по-* (*покарання, позбавлення, погашення*), *від-* (*відповідальність, відмова, відбуття*), *під-* (*підстава, підсудний, підлягати*), *над-* (*надзвичайний, надходження*), *з-* (*знищення, змова, зміна*). Вони модифікують значення твірної основи і беруть активну участь у творенні юридичної термінології.

Суттєву роль у формуванні юридичного тексту відіграють заперечні префікси *не-* (*невинуватий, неконституційний, неправомірний, невідбутий, небезпека*) і *без-* (*бездіяльний, безпосередній, безплатний, безробітний*). Вони змінюють значення твірної основи на протилежне.

Щодо скорочень, то їхня кількість у тексті кодексу незначна: *ВВР* (*Відомості Верховної Ради* України), *УРСР (Українська Радянська Соціалістична Республіка), УСРР (Українська Соціалістична Радянська Республіка).* Загалом для офіційно-ділового стилю це не зовсім звично, однак у випадку законів головна мета, мабуть, полягає в чіткості його формулювань і уникненні двозначностей.

Висновки. Тож, можна зробити висновок, що мова текстів кримінальних законів у німецькій та український мовах щільно насичена словотвірними конструкціями – композитами, дериватами, імпліцитно утвореними похідними і скороченнями. Префіксальні, суфіксальні та префіксально-суфіксальні похідні дуже продуктивні в обох мовах і задіяні до творення відповідних терміносистем. У тексті німецьких кримінальних законів частіше натрапляємо на композити, що є характерною рисою німецького словотворення загалом. Однак і в українському тексті Кримінального кодексу достатньо композит, хоч їхня палітра і не дуже широка. Німецький матеріал засвідчує більшу продуктивність процесів конверсії, особливо субстантивації дієслів. Українська мова послуговується в таких випадках радше суфіксацією, що також є системним явищем українського словотворення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бахчиванжи А. В. Типи мовленнєвих жанрів законодавчого юридичного дискурсу. *Вісник ОНУ*. Сер. Філологія. 2021. Т. 26. Вип. 2(24). С. 7–16.

2. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови. К.: Університетське видавництво «Пульсари», 2004. 398 с.

3. Горпинич В. О. Морфологія української мови. К.: Видавничий центр «Академія», 2004. 336 с.

4. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Морфологія. Донецьк: Видавництво ДонДУ, 1996. 435 с.

5. Ковалик І. Вчення про словотвір. Вибрані праці / Упорядник та автор передмови В. Грещук. Івано-Франківськ – Львів: Місто НВ, 2007. 404 с.

6. Прадід Ю. Ф. У царині лінгвістики і права. Сімферополь : Ельіньо, 2006. 255 с.

7. Просяна А. В. Мовленнєві жанри законодавчого юридичного дискурсу*. Вісник ОНУ*. Сер. : Філологія. 2018. Т. 23. Вип. 2(18). 87–95.

8. Скорофатова А. Лексичні особливості текстів нормативно-правових актів. *Лінгвістика*. 2014. № 1(31). С. 81–91.

9. Плющ М. Я. Граматика української мови : Морфеміка. Словотвір. Морфологія. URL: https://litmisto.org.ua/?p=18650

10. Сучасна українська літературна мова: Морфологія [Текст] / За заг. ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1969. 583 с.

11. Сучасна українська літературна мова / За ред. А. П. Грищенка. К.: Вища школа, 1997. 493 с.

12. Царьова І. В. Лінгвопрагматичний аспект юридичного дискурсую *Науковий часопис НПУ М. П. Драгоманова*. Сер. 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство). 2017. Вип. 9. 126–132.

13. Altmann H., Kemmerling S. Wortbildung fürs Examen. Studien– und Arbeitsbuch. Wiesbaden : Westdeutscher Verlag, 2000. 202 S.

14. Eisenberg P. Grundriß der deutschen Grammatik. Das Wort. Bd 1. Stuttgart: Metzler, 1998. 489 S.

15. Erben J. Einführung in die deutsche Wortbildungslehre. Berlin : Schmidt, 2000. 90 S.

16. Fleischer W., Barz I., Schröder M. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. Tübingen : Niemeyer, 1995. 382 S.

РОЗДІЛ 8
СТРУКТУРНА, ПРИКЛАДНА ТА МАТЕМАТИЧНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 81`32:004.9(510)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.42

РОЗРОБКА ІНСТРУМЕНТІВ АВТОМАТИЗОВАНОГО АНАЛІЗУ ДАНИХ ДЛЯ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ВЕРБАЛЬНИХ ЗАСОБІВ РЕАЛІЗАЦІЇ МОВИ ВОРОЖНЕЧІ У КИТАЙСЬКОМОВНОМУ МЕДІАДИСКУРСІ: КІЛЬКІСНИЙ І ЯКІСНИЙ ПІДХІД

DEVELOPMENT OF TOOLS FOR AUTOMATED DATA ANALYSIS TO IDENTIFY VERBAL MEANS OF HATE SPEECH IMPLEMENTATION IN CHINESE-LANGUAGE MEDIA DISCOURSE: A QUANTITATIVE AND QUALITATIVE APPROACH

Калінін В.С.,
orcid.org/0009-0003-9692-0978
аспірант кафедри східної і слов'янської філології
Київського національного лінгвістичного університету

У статті досліджено сучасні інструменти автоматизованого аналізу текстів для ідентифікації вербальних засобів реалізації мови ворожнечі в китайськомовному медіадискурсі. Розглянуто основні теоретичні засади, зокрема визначення мовленнєвої агресії, її класифікацію за різними критеріями та особливості вираження в онлайн-просторі. Проаналізовано правила користування популярними соціальними платформами на предмет регулювання та модерації контенту із ознаками ненависті. Обґрунтовано необхідність створення ефективних механізмів для виявлення негативно забарвленої лексики, враховуючи зростання обсягів інформації та складність контролю її поширення у цифровому середовищі.

У праці було представлено програмне забезпечення OSKAL (Opensource Social Knowledge of Aggressive Language), що дозволяє систематизувати збір, очищення, обробку та подальший аналіз текстових одиниць. Архітектуру системи розроблено з використанням модульного підходу; вона складається із серверної частини для інтерпретації даних і клієнтського інтерфейсу для візуалізації результатів. Для збору інформації застосовано метод веб-скрапінгу, який реалізовано через фреймворк Scrapy. Очищені дані класифіковано за допомогою мовної моделі thu-coai/roberta-base-cold, яка натренована на виявлення образливої лексики у китайськомовних матеріалах.

Для апробації методики використано китайськомовну онлайн-платформу Weibo, з якої було зібрано 18632 дописи та 234944 коментарі. На основі цих даних протестовано ефективність мовної моделі thu-coai/roberta-base-cold, яка виявила ознаки агресії у 1868 дописах та 38933 коментарях із точністю класифікації 82,75%. Розкрито можливості моделі в аспектах ідентифікації дискримінаційного контенту, її обмеження при аналізі емоційно забарвлених висловлювань, а також перспективи для подальшого вдосконалення.

Розроблена методика дозволила якісно проаналізувати великий обсяг текстових даних та забезпечити високу точність ідентифікації мови ворожнечі. Отримані результати сприятимуть створенню ефективних механізмів моніторингу та протидії ненависницькій риториці в китайськомовному сегменті інтернету.

Ключові слова: мова ворожнечі, китайськомовна соціальна мережа, автоматизований аналіз даних, мовна модель, веб-скрапінг.

The article explored modern tools for automated text analysis to identify verbal means of hate speech implementation in Chinese-language media discourse. Key theoretical foundations, including the definition of speech aggression, its classification based on various criteria, and its specific features in the online space, were examined. The content moderation and regulation policies of popular social platforms concerning hateful content were analyzed. Considering the increasing volume of information and the challenges in controlling its dissemination in the digital environment, the necessity of creating effective mechanisms for detecting negatively charged language was substantiated.

The study introduced the OSKAL software (Opensource Social Knowledge of Aggressive Language), which enables the systematic collection, cleaning, processing, and further analysis of textual units. The system's architecture was developed using a modular approach. It consists of a server-side component for data processing and a client interface for visualizing results. The method of web scraping, implemented via the Scrapy framework, was employed for data collection. The cleaned data were classified using the thu-coai/roberta-base-cold language model. This model was trained to detect offensive language in Chinese-language materials.

For methodology testing, data were collected from the Chinese-language online platform Weibo, comprising 18,632 posts and 234,944 comments. Based on this dataset, the thu-coai/roberta-base-cold language model was evaluated, detecting signs of aggression in 1,868 posts and 38,933 comments with a classification accuracy of 82.75%. The

model's capabilities in identifying discriminatory content, its limitations in analyzing emotionally charged statements, and prospects for further improvement were identified.

The developed methodology enabled the qualitative analysis of a large volume of textual data and ensured high accuracy in the identification of hate speech. The obtained results will contribute to the creation of effective mechanisms for monitoring and countering hate rhetoric in the Chinese-language segment of the internet.

Key words: hate speech, Chinese social network, automated data analysis, language model, web scraping.

Постановка проблеми. На сучасному етапі дослідження засобів реалізації мови ворожнечі прослідковується зміщення фокусу від традиційних методів контент-аналізу до автоматизованих систем обробки даних. Стрімке зростання обсягів інформації в медіапросторі та збільшення випадків використання агресивних висловлювань в соціальних мережах створили потребу в ефективних механізмах для виявлення й ідентифікації відповідних дискримінаційних маркерів. Особливо гостро ця проблема постає при вивченні китайськомовного медіадискурсу, де інструменти, що існують, часто не враховують специфіку китайської мови та знижують точність отриманих результатів. Відсутність систематизованого опису наявної методології створює необхідність у визначенні найбільш ефективних засобів автоматизованого аналізу і розробці рекомендацій щодо їх використання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема автоматизованого аналізу мови ворожнечі в медіадискурсі привертає увагу багатьох дослідників. Оцінка наявних інструментів для збору даних із соціальних мереж для їхнього подальшого застосування як емпіричної бази соціологічних досліджень проводилася у роботах вітчизняних науковців Кислової О., Кузіної І., Дирди І. [1], Міщенко Л. [2], Молчанової М. [3], Рудніченко М., Шибаєвої Н., Отрадської Т., Шведова Д., Шпінаревої І., Петрова І. [4], Рабчуна Д., Тищенка В., Голобородька С. [5], Собко О. [6], Браіловського М., Хорошка В. [7] та ін. Особливості використання систем машинного навчання разом з нейронними мережами для ідентифікації та подальшої класифікації ворожих висловлювань вивчали такі зарубіжні спеціалісти, як MacAvaney S., Yao H. R., Yang E., Russell K., Goharian N., Frieder O. [8], Vrysis L., Vryzas N., Kotsakis R., Saridou T., Matsiola M., Veglis A., Arcila-Calderón C., Dimoulas C. [9], Mollas I., Chrysopoulou Z., Karlos S., Tsoumakas G. [10], Röttger P., Vidgen B., Nguyen D., Waseem Z., Margetts H., Pierrehumbert J. B. [11], Raju E., Saketh R., Krishna O. K. V., & Kushanu P. G. [12] та ін. Інтеграцію генеративних методів штучного інтелекту, насамперед великих мовних моделей, для вияву і запобігання поширення образливої лексики на базі китайської мови в інтернеті розглядали Chao A. F., Wang C. S., Li B. Y., Chen H. Y. [13], Zhang Y., Zhong T., Yi T., Li H. [14], Wang C. C., Day M. Y., Wu C. L. [15], Kim J. Y., Kesari A. [16], Li J., Ning Y. [17] та ін.

Метою статті є розробка та впровадження інструментів автоматизованого аналізу даних для виявлення мови ворожнечі в китайськомовному медіадискурсі.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання**:

1) проаналізувати теоретичні підходи до визначення мови ворожнечі та особливості її реалізації в медіапросторі;

2) розробити програмне забезпечення для автоматизованого збору й аналізу даних на прикладі китайськомовної платформи Weibo;

3) впровадити використання мовної моделі для класифікації текстів на предмет наявності ворожої лексики;

4) оцінити ефективність розробленого інструментарію на основі аналізу зібраних даних.

Виклад основного матеріалу. Протягом останнього десятиліття феномен мови ворожнечі перебуває у центрі уваги як у суспільстві, так і серед дослідників. Це явище охоплює різноманітні форми вираження, які містять нетерпимість, агресію, образливі або принизливі порівняння щодо окремих осіб або груп [1, с. 254]. Основна проблема полягає в тому, що універсального визначення мови ворожнечі досі не існує, а її межі часто залежать від культурного контексту, суспільних норм, індивідуального сприйняття. Деякі висловлювання можуть бути сприйняті як дискримінаційні одними людьми, але залишатися нейтральними або навіть прийнятними для інших. Така невизначеність ускладнює аналіз та розробку систем для ідентифікації і протидії риториці ненависті [8, с. 4].

Дослідниці Богданова І. та Лептуга О. зазначають, що словосполучення *мова ворожнечі* є аналогом англійського терміна *hate speech*, яке вживається паралельно з подібними, але не тотожними поняттями, такими як словесний екстремізм, мовленнєва агресія, мовна демагогія, мовний конфлікт, насилля чи маніпуляція [18, с. 7]. Колесник Г. пропонує відрізняти мову ворожнечі від нецензурної лайки, образливої лексики чи кривдження. Це, скоріше, агресивна лексика, спрямована на

належність людини до певної соціальної групи за такими ознаками, як політичні, релігійні, етнічні, сексуальні тощо [19, с. 279]. Олейник А. підкреслює, що мова ворожнечі виражає сексизм, расизм, шовінізм, ейджизм, гомофобію, ксенофобію, газлайтінг і класифікує цей феномен як девіантну поведінку, що прирівнюється до таких явищ, як розпалювання ненависті, підбурювання до тероризму та геноциду [20, с. 119].

Погоджуємося зі спостереженнями українських науковців і зазначаємо, що така багатозначність і складність концепції мови ворожнечі створюють значні труднощі для розробки механізмів автоматизованого аналізу цього явища. Визначення чітких критеріїв для ідентифікації негативно забарвленої лексики ускладнюється через варіативність її виявів, що може охоплювати як відверті, так і приховані форми агресії, іронію чи маніпулятивні висловлювання. Така невизначеність ускладнює побудову ефективних систем для виявлення подібного контенту, оскільки алгоритми потребують однозначних і структурованих даних для навчання.

Онлайн середовище значно посилило вплив мови ворожнечі, надавши їй нові платформи для поширення. Соціальні мережі, месенджери, форуми, відеохостинги та інші цифрові ресурси дають змогу швидко і масштабно транслювати контент, разом із агресивними висловлюваннями. Це створює надзвичайну ситуацію, коли цифровий простір стає ареною для розповсюдження стереотипів чи дискримінації, що має значні соціальні, політичні та психологічні наслідки [1, с. 254]. Незважаючи на зусилля платформ щодо регулювання контенту, мова ненависті знаходить способи обходити ці обмеження, використовуючи приховані форми вираження або граючи на тонких нюансах спілкування, особливо, коли це стосується китайськомовного медіадискурсу.

У стандартах Facebook, Instagram, Threads *мова ворожнечі* визначається як прямі напади на людей – а не на концепції чи інституції – на основі раси, етнічного або національного походження, інвалідності, релігійної приналежності, касти, сексуальної орієнтації, статі або гендерної ідентичності. Ці платформи забороняють використання образливих стереотипів, зневажливих висловлювань, принижень, а також закликів до залякування чи дискримінації, спрямованих на окремих осіб або групи. Спільноти активно протидіють подібній агресії, адже вона створює середовище залякування та відчуження, а в деяких випадках може сприяти насильству поза мережею. Проте модератори враховують контекст, щоб дозволити використання висловлювань у сатиричному, інформативному або самовиражальному сенсі, якщо наміри автора є зрозумілими [21].

На противагу чітко визначеним і доступним правилам англійськомовних платформ, китайськомовні можуть мати менш деталізовані норми, які регулюють протидію онлайн агресії. Наприклад, у соціальній мережі Weibo відсутні прямі згадування мови ворожнечі чи суміжних тем. У правилах користування зазначено, що користувачам забороняється використовувати платформу для незаконних або неприязних дій, публікувати нерелевантний чи шкідливий контент, а також порушувати права інших вдаючись до копіювання або використання чужого матеріалу [22]. Однак угода не містить конкретних положень, що стосуються мови ненависті, її заборони або відповідальності за такі порушення.

Платформа WeChat є більш послідовною і характеризує мову ворожнечі як нападки на людей через вік, расу, національність, релігію, стать, сексуальну орієнтацію та інші ознаки. Забороняється публікація будь-якого контенту, який можна трактувати як образливий, расистський або етнічний, наклепницький, принижуючий або такий, який містить або закликає до дискримінації певної групи осіб чи суспільства в цілому. Це розповсюджується не лише на образливу мову, але й зображення, що можуть бути дегуманізуючими, зокрема щодо жертв злочинів на ґрунті ненависті [23]. Отже, соціальна мережа вживає заходів для обмеження поширення цього негативного феномена, хоча застосування таких правил залишається в компетенції адміністрації платформи, що дозволяє їй вносити винятки для випадків, коли контент не порушує основні норми поведінки.

Автоматизація процесів ідентифікації агресивної лексики є складним завданням. Основна проблема полягає в тому, що наявні алгоритми часто базуються на різних наборах даних, які використовують відмінні визначення мови ворожнечі. Відсутність уніфікованих стандартів та обмежена деталізація правил на платформах, як-от Weibo чи WeChat, ускладнюють порівняння результатів і оцінку ефективності таких систем. Крім того, мовна багатозначність створює додаткові виклики, особливо коли ненависть маскується під гумор чи іронію [8, с. 3].

Зважаючи на різноманіття підходів до розуміння мови ворожнечі, пропонуємо власне визначення її як форми комунікації, що виражає ненависть або дискримінацію до осіб чи груп на основі їхніх реальних або припущених характе-

ристик, таких як етнічна належність, стать, гендер, релігійні переконання чи соціальний статус. Особливість цього феномену в сучасному цифровому середовищі полягає у здатності адаптуватися до алгоритмів модерації та маскувати агресію за допомогою іронії, сарказму, візуального контенту чи кодових слів. Вона також може виявлятися через меми, відео або тексти, які формують негативні стереотипи чи поширюють упередження у вигляді, який дозволяє уникнути очевидного порушення правил платформ. Таким чином, подібне вербальне насильство можна вважати динамічним явищем, що не лише підриває принципи рівності і поваги, але й активно модифікується під впливом культурного контексту, соціальних трендів та технологічних можливостей.

Для досягнення мети дослідження, було розроблено програмне забезпечення під назвою OSKAL, яке дозволяє масовий збір і аналіз публічно доступних даних, на прикладі китайськомовної соціальної мережі Weibo. Таке найменування не лише є абревіатурою, що розшифровується як *Opensource Social Knowledge of Aggressive Language*, а й має метафоричне значення. Слово *оскал* асоціюється з виразом обличчя, який символізує приховану загрозу.

Запропоноване технологічне рішення реалізоване мовою програмування Python і складається з двох основних компонентів: серверної частини та клієнтського інтерфейсу (Рис. 1).

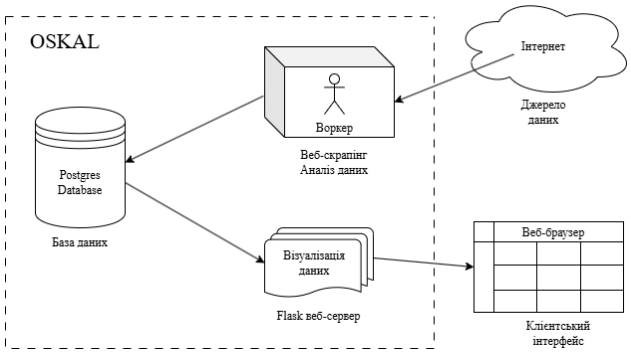

Рис. 1. Архітектура системи

До серверної частини належать база даних, веб-сервер і програма *воркер* (англ. worker), яка виконує обробку та збір інформації. Для взаємодії зі сховищем було обрано бібліотеку SQLAlchemy – ORM (Object-Relational Mapper), що забезпечує зручний і простий доступ до контенту.

Для веб-скрапінгу (сканування та збору інформації з веб-сайтів) використано фреймворк Scrapy, який дозволяє створювати ботів (так звані *спайдери*). Розробивши спеціалізований код, було забезпечено роботу спайдера, який отримував, обробляв і зберігав відомості з онлайн-сторінок в автоматизованому режимі.

Зібрані ботом вихідні дані обробляються модулем нормалізації результатів, який відповідає за очищення та видалення наявного HTML-коду, скриптів, емодзі, інших метатегів.

Очищені матеріали передаються до великої мовної моделі, яка натренована на виявлення ознак ворожості в текстах. У роботі було використано thu-coai/roberta-base-cold, яка доступна на платформі Hugging Face [24]. Вона побудована на основі трансформерної архітектури BERT (Bidirectional Encoder Representations from Transformers) – нейромережевого методу обробки природної мови, що дозволяє аналізувати значення слів з урахуванням всього контексту речення.

Модель навчена на китайськомовному корпусі COLD (Chinese Offensive Language Dataset) – першому загальнодоступному наборі даних для виявлення образливої лексики китайською мовою, що містить 37480 розмічених речень з різними типами упереджень щодо раси, статі, регіону. Корпус було сформовано шляхом збору дописів із різних китайських соціальних платформ, зокрема Zhihu і Weibo, з подальшою фільтрацією та розміткою. Навчальний набір (32157 прикладів) створювався напівавтоматично: спочатку базовий алгоритм маркував тексти, а потім розмітка перевірялась вручну анотаторами. Модель здійснює бінарну класифікацію, розподіляючи висловлювання на два класи – ворожі або нейтральні, і досягає 82,75% точності. Макро-середня оцінка F1 на тестовому наборі є гармонійним середнім між влучністю прогнозів та часткою справжніх позитивних результатів і складає 82,39%. Завдяки можливостям цього лінгвістичного інструмента, було автоматизовано ідентифікацію агресивної мови у зібраній статистиці.

Описані вище етапи обробки контенту виконуються програмою воркер, яка запрограмована на щоденний запуск і здійснює повний цикл збору та аналізу нових дописів з соціальної мережі Weibo.

Для дослідження було обрано саме цю спільноту, оскільки вона надає доступ через API (інтерфейс програмування додатків), що дозволяє автоматично звертатися до її репозиторію та отримувати публічно доступну інформацію. Воркер здійснював запити до певних ендпойнтів (англ. endpoints), що є точками доступу для отримання даних у вигляді JSON-об'єктів, і проводив збір й обробку матеріалів без необхідності вручну взаємодіяти з платформою. Зокрема, він опрацьовував дописи користувачів, їхні коментарі до них разом з іншими метаданими.

Отже, один цикл воркера проходить у декілька етапів.

На першому етапі здійснюється збір інформації:

1) завантаження списку категорій мережі;

2) завантаження дописів з кожної з категорій разом з їхніми унікальними ідентифікаторами і часом публікації;

3) завантаження коментарів до допису разом з їхніми унікальними ідентифікаторами і часом публікації.

На другому етапі відбувається очищення даних від HTML-коду для видалення візуальних елементів допису, оскільки мета дослідження зосереджена на вивченні саме вербальної складової.

Третій етап полягає в обробці текстових даних за допомогою тренованої мовної моделі thu-coai/roberta-base-cold, яка класифікує дописи на нейтральні (0) і негативні (1) з вказівкою відповідної відсоткової ймовірності.

На четвертому етапі зібрана інформація, що містить вихідні дописи і коментарі з їхніми ідентифікаторами та категоріями Weibo, очищений текст, час публікації, результати класифікації, додається до бази даних.

Підсумкові дані дослідження відображаються у клієнтському інтерфейсі, що є HTML-представленням результатів на веб-сторінці з використанням мікрофреймворка Flask.

Варто зазначити, що у процесі дослідження не збиралися персональні дані користувачів. Для отримання й аналізу контенту було використано методи OCINT (Open Source Intelligence), що надають можливість отримувати публічно доступні деталі з відкритих джерел без порушення приватності.

У період з 14 жовтня 2024 року по 14 січня 2025 року запрограмований воркер зібрав 18632 дописи та 234944 коментарі до них із 11 категорій платформи Weibo, а саме: «Популярне», «Чарти», «Місто», «Суспільство», «Наука і техніка», «Зірки», «Фільми», «Музика», «Цифровий контент», «Транспорт», «Ігри». За допомогою мовної моделі, було виявлено ознаки ворожої лексики у 1868 дописах та 38933 коментарях, а також визначено відсоткову ймовірність наявності агресії у цих текстах.

Критерії відбору дописів були розроблені з урахуванням специфіки дослідження та технічних можливостей платформи Weibo. Вибірка охоплювала:

1) публічні дописи з відкритих акаунтів опублікованих у визначений період дослідження;

2) дописи з текстовим наповненням (без урахування таких, що містили лише зображення чи відео);

3) дописи з не менш ніж 5 коментарями для забезпечення контекстуального аналізу.

Для класифікації речень як ворожих було встановлено поріг ймовірності на рівні 90%. Цей показник було обрано емпірично після попереднього тестування моделі на пілотній вибірці з 1000 дописів. При нижчому порозі (75–85%) вона демонструвала значну кількість хибнопозитивних результатів, маркуючи як насильницькі звичайні емоційні висловлювання. Натомість поріг вище 95% призводив до пропуску текстів з ознаками прихованої агресії.

Наведемо приклад аналізу одного з ворожих дописів, що було розміщено на платформі Weibo.

Оригінальний текст:

好烦，自己微博日常吐槽一下工页大模底好多编造的段子，怎么被转到男博主那边了？有些男的满身赛博爹味来指指点点，跟有病似的。哦对了，他们的价值真的蛮低，因为只转发不点赞。拉黑拉黑，全部拉黑。

Переклад:

«*Так набридло! Я, зазвичай, висловлюю своє невдоволення з приводу того, чому на платформі Weibo так багато вигаданих жартів. Але чому вони всі розміщуються на сторінках блогерів чоловіків? Деякі чоловіки притримуються кібер-батьківського стилю і хизуються цим, ніби у них проблеми з головою. О, до речі, їхня цінність й справді низька, оскільки вони тільки роблять перепост контенту і навіть не ставлять вподобайку! Блокую всіх, всіх у чорний список*».

У тексті автор демонструє мову ворожнечі, яка виявляється у приниженні, дискримінації та негативному ставленні до конкретної групи людей – блогерів чоловічої статі, які певним чином поводяться в інтернеті. Вираз *кібер-батьківський стиль* підкреслює стереотипне уявлення про чоловіків із домінуючою або авторитарною поведінкою в онлайн-просторі. Фраза *ніби у них проблеми з головою* є прямим вираженням вербальної агресії, спрямованої на приниження блогерів, а твердження про їхню *низьку цінність* додає зневажливий тон.

Результати дослідження демонструють, що використана мовна модель thu-coai/roberta-base-cold, попри високі показники точності на тестовому наборі (82,75%), має певні обмеження при роботі з текстами соціальних мереж. Аналіз зібраних даних показав, що модель часто класифікує як ворожі висловлювання, які містять емоційне забарвлення (обурення, роздратування, засудження тощо), але не мають ознак дискримінації чи агресії щодо певних соціальних груп. Це може бути пов'язано з особливостями навчаль-

ного корпусу COLD, який, хоча і містить різноманітні приклади упереджень, може не повністю відображати специфіку сучасного китайськомовного медіадискурсу.

Порівнявши отримані результати з іншими дослідженнями у сфері автоматизованого аналізу мови ворожнечі, можемо зазначити певні спільні тенденції і відмінності. Так, Chao et al [13, с. 11] у роботі також використовували модель BERT для аналізу китайськомовних текстів і досягли точності 94,42% у першій фазі та 81,48% у другій фазі виявлення мови ненависті, що вище за показники нашої моделі (82,75%). Їхній підхід фокусувався специфічно на виявлення вербальної дискримінації в контексті пандемії COVID-19, що використовував генеративний штучний інтелект для перефразування негативних висловлювань, тоді як пропонована розвідка охоплює ширший спектр виявів агресивної лексики у різних контекстах китайськомовного медіадискурсу. Zhang et al [14, с. 13774] також розробили власний спеціалізований доменно-орієнтований двоетапний підхід для мультидоменної класифікації на наборі масиву з 20000 текстів, що демонструє ефективність використання великих мовних моделей для виявлення словесного насильства в китайськомовному середовищі.

Розроблене програмне забезпечення OSKAL продемонструвало ефективність у автоматизованому зборі й обробці даних з платформи Weibo. Проте детальний аналіз результатів вказує на необхідність вдосконалення механізмів класифікації і розширення критеріїв оцінки текстового контенту.

Висновки. У результаті проведеного дослідження було досягнуто поставленої мети щодо розробки та тестування інструментів автоматизованого аналізу даних для виявлення мови ворожнечі в китайськомовному медіадискурсі. Для вирішення поставлених завдань розроблено програмне забезпечення OSKAL, яке дозволяє здійснювати автоматизований збір й обробку публічно доступних даних з китайськомовної соціальної мережі Weibo. Впроваджено використання мовної моделі thu-coai/roberta-base-cold для класифікації текстів на предмет наявності принизливої лексики, що дозволило розглянути значний обсяг даних.

За період дослідження було проаналізовано понад 250 тисяч текстових одиниць (18632 дописи та 234944 коментарі), з яких 10,03% дописів та 16,59% коментарів містили потенційні ознаки агресивної комунікації.

У роботі було визначено обмеження наявних підходів до автоматизованого аналізу мови ворожнечі, зокрема складність розрізнення емоційно забарвлених висловлювань та справжніх виявів дискримінації. Створено базу розмічених прикладів риторики ненависті з китайськомовного сегменту соціальних мереж, яка може бути використана для подальших досліджень та розробки більш точних алгоритмів класифікації.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо в розробці та тренуванні власної мовної моделі, здатної не лише визначати наявність мови ворожнечі, але й класифікувати її за типами (расова дискримінація, сексизм, ейджизм тощо).

Реалізація цих напрямів дозволить створити більш ефективні інструменти для моніторингу та протидії мові насилля в онлайн-просторі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кислова О., Кузіна І., Дирда, І. Дослідження онлайнової мови ворожнечі щодо ромської меншини в українському інтернет-просторі. *Ideology and Politics Journal*. 2020. Вип. 2. Ч. 16. С. 252–278. DOI: https://doi.org/10.36169/2227-6068.2020.01.00021.

2. Міщенко Л. Д. Метод розпізнавання фейкових новин у мережі інтернет на основі обробки природної мови : дис. … д-ра філософії : 123. Київ, 2024. 232 с. URL: https://ela.kpi.ua/handle/123456789/68509 (дата звернення: 20.01.2025).

3. Молчанова М. Метод виявлення та класифікації технік пропаганди у текстовому контенті засобами штучного інтелекту. *Розвитки інформаційно-керуючих систем та технологій* : монографія. Львів-Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 245–266. URL: https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi80/0060461.pdf#page=245 (дата звернення: 20.01.2025).

4. Рудніченко М., Шибаєва Н., Отрадська Т., Шведов Д., Шпінарева І., Петров І. Інтелектуальна система аналізу та детекції текстового бот-контенту великого обсягу у соціальних мережах. *Розвитки інформаційно-керуючих систем та технологій* : монографія. Львів-Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 197–222. URL: https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi80/0060461.pdf#page=197 (дата звернення: 20.01.2025).

5. Рабчун Д. І., Тищенко В. С., Голобородько С. О. Ефективне розпізнавання дезінформації за допомогою нейронних мереж: фокус на виявленні емоційного впливу. *Телекомунікаційні та інформаційні технології*. 2024. Вип. 2, Ч. 83. С. 37–48. DOI: https://doi.org/10.31673/2412-4338.2024.024860.

6. Собко О. Метод класифікації кіберзалякувань в україномовному текстовому контенті засобами штучного інтелекту. *Наука і техніка сьогодні*. 2024. Вип. 13. Ч. 41. С. 1252–1263. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-13(41).

7. Браіловський М., Хорошко В. Методи деструктивного впливу та захисту контенту в соціальних мережах. *Безпека інформаційних систем і технологій*. 2023. Вип. 1. Ч. 6. С. 5–12. DOI: https://doi.org/10.17721/ISTS.2023.1.5-12.

8. MacAvaney S., Yao H. R., Yang E., Russell K., Goharian N., Frieder O. Hate speech detection: Challenges and solutions. *PloS one*. 2019. Vol. 14. № 8. P. 1–16. DOI: https://doi.org/10.1371/journal.pone.0221152.

9. Vrysis L., Vryzas N., Kotsakis R., Saridou T., Matsiola M., Veglis A., Arcila-Calderón C., Dimoulas C. A web interface for analyzing hate speech. *Future Internet*. 2021. Vol. 13. № 80. P. 1–18. DOI: https://doi.org/10.3390/fi13030080.

10. Mollas I., Chrysopoulou Z., Karlos S., Tsoumakas G. ETHOS: a multi-label hate speech detection dataset. *Complex & Intelligent Systems*. 2022. Vol. 8. P. 4663–4678. DOI: https://doi.org/10.1007/s40747-021-00608-2.

11. Röttger P., Vidgen B., Nguyen D., Waseem Z., Margetts H., Pierrehumbert J. B. HateCheck: Functional tests for hate speech detection models. *In Proceedings of the 59th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics and the 11th International Joint Conference on Natural Language Processing (Volume 1: Long Papers)*. 2021. Vol. 1. P. 41–58. DOI: https://doi.org/10.18653/v1/2021.acl-long.4.

12. Raju E., Saketh R., Krishna O. K. V., Kushanu P. G. Advances in Machine Learning Algorithms for Hate Speech Detection in Social Media. *International Journal of Multidisciplinary Research in Science, Engineering and Technology*. 2024. Vol. 7. № 12. P. 17872–17878. URL: https://www.ijmrset.com/upload/53_Advances.pdf (дата звернення: 20.01.2025).

13. Chao A. F., Wang C. S., Li B. Y., Chen, H. Y. From hate to harmony: Leveraging large language models for safer speech in times of COVID-19 crisis. *Heliyon*. 2024. Vol. 10. P. 1–19. DOI: https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e35468.

14. Zhang Y., Zhong T., Yi T., Li, H. Domain-enhanced prompt learning for Chinese implicit hate speech detection. *IEEE Access*. 2024. Vol. 12. P. 13773–13782. DOI: https://doi.org/10.1109/ACCESS.2024.3351804.

15. Wang C. C., Day M. Y., Wu C. L. Political hate speech detection and lexicon building: A study in Taiwan. *IEEE Access*. 2022. Vol. 10. P. 44337–44346. DOI: https://doi.org/10.1109/ACCESS.2022.3160712.

16. Kim J. Y., Kesari A. Misinformation and hate speech: The case of anti-Asian hate speech during the COVID-19 pandemic. *Journal of Online Trust and Safety*. 2021. Vol. 1. № 1. P. 1–14. DOI: https://doi.org/10.54501/jots.v1i1.13.

17. Li J., Ning Y. Anti-asian hate speech detection via data augmented semantic relation inference. *Proceedings of the International AAAI Conference on Web and Social Media*. 2022. Vol. 16. P. 607–617. DOI: https://doi.org/10.1609/icwsm.v16i1.19319.

18. Богданова І., Лептуга О. «Мова ворожнечі» в текстах українськомовного медіапростору. *Український світ у наукових парадигмах : збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.* Харків : ХІФТ, 2020. Вип. 7. С. 6–11. URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/12378 (дата звернення: 20.01.2025).

19. Колесник Г. О. «Мова ворожнечі» як соціальний та лінгвістичний феномен. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. Київ : Гельветика, 2021. Вип. 71. № 4. Ч. 3. С. 278–283. DOI: https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.4-3/46.

20. Олейник А. Етичні феномени соціальних мереж: мова ворожнечі, кіберненависть та кібербулінг. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. Вип. 41. С. 118–124. DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.15.

21. Community Standards: Hateful Conduct. 2025. URL: https://transparency.meta.com/en-gb/policies/community-standards/hateful-conduct/ (дата звернення: 20.01.2025).

22. Weibo Service Agreement. 2025. URL: https://www.weibo.com/signup/v5/protocol (дата звернення: 20.01.2025).

23. WeChat Safety Center: Community Guidelines. 2025. URL: https://safety.wechat.com/en_US/community-guidelines/cover/hateful-spam-or-other-inappropriate-behaviour (дата звернення: 20.01.2025).

24. Hugging Face: Model card. URL: https://huggingface.co/thu-coai/roberta-base-cold (дата звернення: 20.01.2025).

UDC 811.112.2'367.623'27
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.43

SEMANTIC SPACE OF ADJECTIVES FOR DENOTING EMOTIONS IN GERMAN LANGUAGE

СЕМАНТИЧНИЙ ПРОСТІР АД'ЄКТИВІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЕМОЦІЙ В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Lekh O.S.,
orcid.org/0000-0003-4070-4742
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Germanic, General and Comparative Linguistics
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

Makoviichuk L.V.,
orcid.org/0000-0002-1357-4842
Candidate of Philological Sciences,
Assistant Professor at the Department of Foreign Languages for Natural Sciences
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

This paper presents a comprehensive study of the semantic field of "Emotions" in the German language. It has been established that the semantic field of "Emotions" consists of two main microfields: positive and negative emotions. A component analysis of adjectives denoting emotions has been conducted to identify dominant semantic features and their distribution across the semantic fields. It has been found that adjectives for positive emotions are characterized by such semantic features as "joyful", "happy", "cheerful", while adjectives for negative emotions include features like "sad", "gloomy", and "lamentable".

The analysis revealed that in German literary texts, negative emotionality is represented more broadly and vividly than positive emotionality. This indicates a literary tendency towards a deeper and more diverse portrayal of negative emotional states. At the same time, although positive emotions are less frequently expressed, they maintain their important role in depicting the emotional state of characters. This study expands the knowledge of the lexical system of the German language and contributes to a better understanding of the mechanisms of emotion expression in speech.

Special attention in the study is given to the component analysis of adjectives denoting emotions. It has been clarified that adjectives for positive emotions include such semantic features as "happy", "joyful", "cheerful", reflecting a positive perception of events. Meanwhile, adjectives for negative emotions include features such as "sad", "gloomy", "lamentable", indicating negative emotional states. It has been established that in literary texts, negative emotions are expressed more frequently than positive ones, highlighting the depth and complexity of human experiences.

The study ultimately concludes that the semantic field of "Emotions" in the German language represents a complex system of interrelated lexical units. The component analysis of adjectives allows for a more detailed examination of this field's structure and reveals the main tendencies in the usage of emotional lexemes. The findings of the study contribute to a better understanding of not only the lexical system of the German language but also the mechanisms of emotion expression in various linguistic contexts.

Key words: semantic field, adjectival lexeme, microfield, seme, component analysis.

У статті здійснено комплексне дослідження семантичного поля «Емоції» в німецькій мові. Визначено, що семантичне поле «Емоції» складається з двох основних мікрополів: позитивних і негативних емоцій. Проведено компонентний аналіз прикметників, що позначають емоції, з метою виявлення домінантних семантичних ознак та їхнього розподілу за семантичними полями. Зокрема, встановлено, що прикметники позитивних емоцій характеризуються такими семами, як «радісний», «щасливий», «веселий», тоді як прикметники негативних емоцій включають семи «сумний», «похмурий», «жалісний».

Аналіз показав, що в художніх текстах німецької мови негативна емоційність представлена ширше та яскравіше, ніж позитивна. Це свідчить про тенденцію літератури до більш глибокого та різноманітного відображення негативних емоційних станів. Водночас, позитивні емоції хоча і виражаються менш чисельно, але зберігають свою важливу роль у відтворенні емоційного стану персонажів. Дослідження розширює знання про лексичну систему німецької мови та сприяє кращому розумінню механізмів вираження емоцій у мовленні.

Особливу увагу в дослідженні приділено компонентному аналізу прикметників, що позначають емоції. З'ясовано, що прикметники позитивних емоцій мають такі семантичні ознаки, як «щасливий», «радісний«, «веселий», що відображають позитивне сприйняття подій. Водночас, прикметники негативних емоцій включають семи «сумний», «похмурий», «жалісний», що вказують на негативні емоційні стани. Встановлено, що в художніх текстах негативні емоції виражаються частіше, ніж позитивні, що підкреслює глибину та складність людських переживань.

У кінцевому результаті дослідження встановлено, що семантичне поле «Емоції» в німецькій мові представляє собою складну систему взаємопов'язаних лексичних одиниць. Дослідження компонентного складу прикметників дозволяє більш детально розглянути структуру цього поля та виявити основні тенденції у вживанні емоційних лексем. Висновки дослідження сприяють кращому розумінню не лише лексичної системи німецької мови, але й механізмів вираження емоцій у різних мовних контекстах.

Ключові слова: семантичне поле, прикметникова лексема, мікрополе, сема, компонентний аналіз.

Problem statement. In modern linguistics, the problem of definition, structuring and analysis of semantic fields, in particular the semantic field of "Emotions", is relevant. Despite numerous studies, the component analysis of adjectives denoting emotions in the German language remains insufficiently studied. This aspect of research is important for understanding the mechanisms of language functioning and the features of expressing emotional states in different contexts.

Analysis of recent research and publications. In the field of semantic field research, the works of such scientists as J. Trier and G. Ipsen, who laid the foundations of the theory of semantic fields. In his works, Trier emphasized that lexical units do not exist in isolation, but are interconnected by semantic relations, forming a coherent structure. An important contribution of Ipsen was the introduction of the term "semantic field", which made it possible to systematize the approach to the analysis of lexical associations. These fundamental studies laid the foundation for further studies of lexical-semantic relations in different languages.

In modern studies, semantic fields are considered as complex systems that include macrosemes and microsemes, united by common content. Particularly relevant are works devoted to the component analysis of emotional lexemes that reveal structural connections between words denoting emotional states. Studies show that the semantic fields of "Emotions" in different languages have similar structural characteristics, but differ in specific lexemes and their meanings. This emphasizes the importance of a complex approach to the study of semantic fields, which allows us to reveal the nuances of the lexical system of each specific language.

Main material. Words in the language do not live in isolation, but are included in large or small lexical-semantic associations – fields, groups, synonymous series, antonym pairs, etc. Words are combined into semantic groups due to extralinguistic connections. Over time, it turned out that traditionally defined thematic groups consist mainly of structural-semantic series, that is, they are such lexical associations that are characterized not only by common semantics, but also by certain formal features. Groups of words with a common semantic basis are called semantic fields [1]. Within each semantic field, even larger close associations are distinguished, namely lexical-semantic groups, synonymous and antonymous series.

The term “semantic field” was introduced into linguistics, as is known, by G. Ipsen in 1924. In his opinion, vocabulary is a set of private systems or subsystems, called semantic fields, within which words are connected by relations of mutual opposition (The idea of a "semantic field" originated with the German scientist Joost Trier back in 1923. The problem of definition was covered in more detail in the work “Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes”, although his works appeared only in the early 1930s, and therefore some linguists consider him the founder of the theory of the semantic field). The main statements can be formulated in such a way that in the subconscious of the speaker or listener, according to J. Trier, words do not exist separately, but are connected to each other in meaning. They create a whole structure (Gefüge), which can be called a verbal field or a linguistic field of verbal signs (Wortzeichenfefd), (see: J. Trier, 1931). The verbal field is subordinate to a more or less closed conceptual complex, the internal division of which is represented in the dismembered structure of the verbal (sign) field.

The meaning of a separated word depends on the meaning of neighboring words, which fill the conceptual sphere without gaps and which form a kind of mosaic (by the way, G. Ipsen also imagined the field in the form of a mosaic). And although these statements of J. Trier had numerous critical comments from both foreign and domestic linguists (J. Lyons, H. Schwarz, F. Scheidweiler), they were undoubtedly innovative among studies of this type and deserve special attention.

In modern linguistics, a semantic field is defined as a set of linguistic units that are united by a common content and that reflect the conceptual, substantive, and functional similarity of the designated phenomena. A semantic field is characterized by the following main qualities: 1. the presence of semantic relations (correlations) between the words that make it up; 2. the systemic nature of these relations; 3. the interdependence and mutual determination of lexical units; 4. the relative autonomy of the field; 5. the continuity of the designation of its semantic space; 6. the interconnection of semantic fields within the framework of the entire lexical system [2, pp. 26–28].

The semantic field, like other microsystems, can denote both discrete and non-discrete objects. As can be seen, the size of the semantic field can be minimal; the semantic field can consist of two lexical units that are located next to each other in certain relations.

The identifier of the semantic field is always outside the field and, as a rule, is not a word, but a phrase that denotes related meanings, in relation to which all members of the field are specific meanings.

The semantic field is understood as words that exist in the subconscious of the speaker or listener

not separately, but are connected to each other in meaning. They create a whole structure (Gefüge), which can be called a verbal field or a linguistic field of verbal signs (Wortzeichenfefd) [6].

It should be mentioned that J. Trier used two terms – lexical and semantic field, which he did not always clearly distinguish and define. In our study, we proceed from the fact that both paradigmatic groups – lexical-semantic (lexical) and semantic field have their own characteristics and are different concepts.

In our study, we consider the semantic field as a set of semantic units (macrosemes, meanings) united by systemic relations. An integral unit inherent in each unit of the system we are studying is the meaning of emotion. The concept of emotion has many semantic features that are fixed by certain semes in the semantic structure of units belonging to this microsystem [3].

The purpose of the proposed study is to clarify and describe the semantic field “Emotions” and establish its structure, using the methods of structural linguistics. In order to achieve this, it is necessary to solve the following tasks: a) to clarify what a semantic field is; b) to determine the structure of the semantic field “Emotions”; c) to carry out a component analysis of adjectives denoting emotions based on the frequencies of use of the studied lexemes in the meanings we have highlighted.

The object of the study is the semantic field “Emotions”, which consists of two microfields – a microfield of adjectives denoting positive emotions and a microfield of adjectives denoting negative emotions.

The semantic field “Emotions” is a certain grouping in which microfields are distinguished – semantic associations, the elements of which are connected by an integral feature, usually expressed by the dominant of the microfield (core lexeme). The analysis shows that the elements of the studied lexical-semantic paradigm, identified on the basis of the semantic feature “that which is characterized by a certain emotion”, can be divided by semantic features into two microfields: the microfield of adjectives denoting positive emotions (*spaßig, fröhlich, heiter, froh, munter, vergnügt, witzig, drollig, ausgelassen, wohlgemut, belustigend, unterhaltsam, merkwürdig, lebhaft*) and the microfield of adjectives denoting negative emotions (*bekümmert, betrübt, melancholic, niedergeschlagen, trübsinnig, unglücklich, untöstlich, betrüblich, verzweifelt, beklagenswert, bitter, schlimm, erbärmlich, jämmerlich, bedauerlich*).

The adjective “lußtig” appears in the microfield for denoting positive emotions as a word with a wide semantic scope and contains the following semes, which can be distinguished by component analysis of the corresponding dictionary definitions (for a list of dictionaries, see the list of lexicographical sources): 1) joyful, satisfied: *ein lustiger Abend;* 2) lively, cheerful, unburdened: *das lustige Feuer brannte, prasselte, flackerte;* 3) humorous, amusing: *lustiges Buch, lustiger Film;* 4) to make fun of (sich lustig machen über Akk): *Sie hat sich über seinen Antrag nur lustig gemacht.*

The following semes are distinguished in the semantics of the adjective "*witzig*": 1) humorous, witty: *er war ein witziger Mensch, der mit seinen spaßen eine ganze Gesellschaft unterhalten konnte;* 2) cheerful: *ein witziger Einfall brachte uns alle zum Lachen.*

In the semantics of the adjective "spaßig" the following semes are distinguished : 1) cheerful, humorous: ein spaßiger älterer Herr; Die Schauspieler sind ein zu spaßiges Volk; 2) entertaining: spaßige Einzelheiten.

The semantics of the adjective “froh” includes the following semes: 1) cheerful, joyful; *ein frohes Lied auf den Lippen haben; in froher Stimmung, Erwartung, Erregung sein;* 2) one who brings joy: *ich habe dir eine frohe Botschaft zu überbringen; das war wirklich ein frohes Ereignis;* 3) happy: *wir sind froh über die gute Nachricht, über das schöne Geschenk; niemand war froher darüber als er.*

The adjectival lexeme "fröhlich" includes the following semes: 1) cheerful, satisfied: ein fröhliches Lied erschallt; Sie ... hört das fröhliche Pfeifen ihrer; full of joy, unburdened: wir wünschen euch fröliche Feiertage; fröhlichster Laune sein; ein fröhliches Wiedersehen feiern.

In the semantics of the adjective “*heiter*” we distinguish the following semes: 1) clear, sunny: *in heiteren Gebieten wird die Temperatur unter 0 Grad sinken;* 2) happy, joyful: *jmd. ist immer heiter und froh;* 3) drunk: *je mehr er trank, desto heiterer wurde sein Kopf;* 4) sudden, unexpected: *(wie ein Blitz) aus heiterem Himmel.*

The semantics of the adjective “munter” includes the following semes: 1) cheerful, lively: Die Kinder sind noch immer munter, obwohl es schon spät ist. 2) joyful: Das ist eine muntere Gesellschaft., ein munteres Lied, ein munterer Mensch; 3) physically healthy: Wie geht es zu Hause, Frau und Kinder munter ...?

The adjective lexeme “*vergnügt*” contains the following semes: 1) satisfied: *vergnügte Menschen; wir waren alle sehr vergnügt;* 2) cheerful, joyful: *er trat uns mit einem vergnügten Lächel entgegen;* 3) in good humor: *sie war immer vergnügt.*

In the semantics of the adjective "*drollig*" such semes are distinguished: 1) cheerful, joyful: *ein d. Einfall, letter, image, humor; d. Worte, Redensarten; mit d. Liebenswürdigkeit etw. sagen;* 2) funny: *er versteht das alles d. zu erzählen; sie sagte es so d., daß alle lachen mußten;* 3) cute: *ein drollides Mädchen.*

In the semantics of the adjective "merkwürdig" we distinguish the following semes: 1) strange, amazing: er ist unter merkwürdigen Umständen ums Leben gekommen; 2) striking in the eye: er benimmt sich so merkwürdig; 3) rare: merkwürdiger Tallent.

In the semantics of the adjective "*lebhaft*" we record the following semes: 1) lively: *grasgrün und lebhaft tanzt das Wasser; das 1ebhafte Mienenspiel seines Gesichts;* 2) cheerful (person): *die Kinder sind sehr lebhaft;* 3) exciting: *ein lebhaftes Gespräch.*

The semantics of the adjective "*wohlgemut*" includes the following semes: 1) in a good mood: *wohlgemut machte sie sich auf den Weg, an die Arbeit; er ließ sich nicht einschüchtern und blieb wohlgemut;* 2) joyful: *sie lächelte wohlgemut.*

The adjective lexemes "*ausgelassen*" and "*unterhaltsam"* have the same seme: *ausgelassen* – very joyful: [*die beiden Hunde*] *die mit ausgelassenen Sprüngen ihm entgegentobten; unterhaltsam* – entertaining: *an unterhaltsamen Gästen fehlte es nie.*

In the microfield of adjectives to denote negative emotions, the word with a wide semantic scope is the adjective "traurig". The adjectives that represent this microfield are adjectives with the meaning of a weakened sign, weak intensity, negativity.

In the semantics of the adjective "traurig", we distinguish the following semes: 1) full of sadness: ein trauriges Gesicht machen; Bist du traurig darüber, dass wir ihn nicht wiedersehen werden? 2) gloomy, worried: so, dass sie den Betroffenen voll Kummer oder Schmerz machen; 3) pathetic: Es ist traurig, aber wahr!; Es ist traurig, dass du das nicht einsiehst; Ich finde es sehr traurig, wenn ihr euch immer streitet; Das Traurige daran ist, dass ... 4) poor: der Garten war in einem traurigen Zustand; eine traurige Gegend; 5) the one subject to appeal: bei etwas eine traurige Rolle spielen; eine traurige Figur machen.

The semantics of the adjectives "bekümmert, betrübt, trübsinnig, untröstlich, betrüblich, bedauerlich, verzweifelt" includes the following semes: 1) worried, gloomy, sad: ein bekümmert es Gesicht machen; 2) sad, gloomy: betrübte Menschen; betrübt aussehen; 3) gloomy: in trübsinniger Stimmung verfallen; jmd. ist vor Kummer trübsinnig geworden; 4) very sad: meine tiefgebeugte, in Okel Wahrheit untröstliche Mutter; 5) sad: er hat betrübliche Erfahrungen gemacht; die Ruinen bieten einen betrüblichen Anblick; 6) pitiful; inconsolable: am bedauerlichsten war, daß ...; ein bedauerlicher Irrtum, Fehler, Zwischenfall, Vorfall; 7) doubtful, hopeless: ein verzweifelter Kampf, eine verzweifelte Tat, eine verzweifelte Lage, eine verzweifelte Situation.

In the semantics of the adjective "*melancholisch*" we distinguish the following semes: 1) melancholic: *ein melanchjlischer Mensch; melancolisch (gestimmt) sein;* 2) gloomy: *eine melancholische Stimmung; Dazu ist's Herbst, trauriger, melancholischer Herbst;* 3) sad: *melancholische Augen, einen melancholischen Gesichtsausdruck haben; melancholisches Lächeln.*

The adjectival lexeme "niedergeschlagen" includes the following semes:

1) gloomy, troubled: sie ist heute sehr niederschlagen; 2) sad, out of mood: seit kurzem ist er so niedegeschlagen; 3) unhappy: jmd. macht einen niedergeschlagenen Eindruck.

In the semantics of the adjective "*unglücklich*" we distinguish the following semes: 1) unhappy, sad: *sie ist tief unglücklich darüber, daß ...; ein u. Gesicht, einen unglücklichen Eindruck machen;* 2) unfavorable, terrible (situation): *eine unglückliche Verkettung verschiedener Umstände; er ist in unglücklichen Verhaltnissen aufgewachsen.*

In the semantics of the adjective "*beklagenswert*" we distinguish the following semes: 1) the one subject to complaint: *ein beklagenswerter Mensch, Zustand, Mißverständnis;* 2) unsatisfactory: *die Lage ist für alle höchst beklagenswert.*

The semantics of the adjective *"schlimm"* includes the following semes: *1) bad: das waren damals schlimme Zeiten; wir waren in einer schlimmen Lage; 2) terrible, immoral: ein schlimmes Verbrechen; ein schlimmer Beispiel geben; 3) sick, injured: er hat einen schlimmen Finger; ein schlimmes Auge, Ohr.*

The semantics of the adjective "*erbärmlich*" includes the following semes: 1) meager, small: *erbärmlicher Lohn; erbärmliches Trinkgeld;* 2) poor: *weshalb ich vorhin bei dieser erbärmlichen Gasstelle haltmachte;* 3) miserable, bad: *ich war, befand mich damals in einem erbärmlichen Zustand.*

The semantics of the adjective "jämmerlich" includes the following semes: 1) miserable: ein jämmerlicher Anblick; ein jämmerliches Gesicht machen; 2) bad, horrid: sie mußten einen jämmerlichen Tod erleiden; 3) pitiful: ein jämmerliches Geschrei; jämmerlich anfangen zu weinen; 4) poor: eine jämmerliche Behausung, Gestalt; jämmerlich leben; sie waren jämmerlich gekleidet.

In the semantics of the adjective "bitter" we distinguish the following semes: 1) bitter (taste): eine Speise hat einen bitteren Beigeschmack; die Pille

schmeckt bitter; 2) painful: ein bitteres Tropfen mischte sich in die Freude; 3) reluctant: er ist durch böse Erfahrungen bitter geworden.

Having carried out a component analysis of adjectives denoting emotions, we can state that the studied adjective lexemes convey and express feelings. In the lexicon, emotions are transformed into emotionality. Emotionality in modern German is reflected in two separate variants: 1. approval – positive emotionality (in our case, a group of adjectives with the dominant "lustig"); *2. disapproval – negative emotionality (in our case, a group of adjectives with the dominant "traurig".*

It is worth noting that in the works of art we studied, emotions of disapproval prevail. Emotions of condemnation, aggression, dissatisfaction are expressed more diversely than emotions of approval. Negative emotionality is conveyed by the following semes:

1) sad (195); 2) worried (46); 3) gloomy (54); 4) melancholic (14); 5) without mood (7); 6) unhappy (101); 7) terrible, immoral (12); 8) unfavorable (13); 9) the one subject to appeal (4); 10) unsatisfactory (4); 11) bad, unpleasant (66); 12) bitter (19); 13) painful (32); 14) sick, injured (34); 15) reluctant (16); 16) doubtful, hopeless (78); 17) meager, petty (9); 18) poor (11); 19) pitiful (15).

Positive emotionality is conveyed by the following semes:

1) humorous, witty (69); 2) amusing (19); 3) the one that brings pleasure (49); 4) unburdened (18); 5) clear, sunny (18); 6) drunk (4); 7) happy (145); 8) cheerful (23); 9) lively (13); 10) healthy (3); 11) eye-catching (30); 12) strange, amazing (67); 13) cheerful, joyful (174); 14) that which brings joy (24); 15) exciting (4); 16) funny (4).

As we can see, the group of adjectives of positive emotionality includes lexemes that express: 1) interest; 2) joy; 3) surprise; 4) pleasure; 5) excitement; 6) happiness.

The group of adjectives of negative emotionality includes lexemes that express: 1) grief; 2) anger; 3) disgust; 4) contempt; 5) fear; 6) sadness; 7) doubt; 8) regret.

A review of emotional adjectives of positive assessment shows that among the listed emotions, the dominant emotion is joy. The dominance of this emotion, in our opinion, demonstrates faith in the natural goodness of a person, his positive perception of events in the surrounding world and other people.

It is noteworthy that among the signs and properties of negative emotions, the signs and properties of the emotion of grief dominate. A person's painful perception of life, failures, losses, and illnesses worries a person and deprives him of peace of mind. The emotion of grief, as psychologists rightly note, is caused by a complex of reasons associated with irreparable life losses. The emotion of fear is strong and intense, its duration varies from instant to long. Emotions can be controlled by the subject experiencing it.

Conclusion. So: 1. We examined the semantic space of adjectives denoting emotions using component analysis. 2. The semantic space of emotional adjectives is divided into a microfield of adjectives of positive evaluation (approval) and a microfield of adjectives of negative evaluation (disapproval). 3. Adjectives of negative emotionality are presented in works of fiction more widely and vividly. The proposed method opens up broad prospects for further research in lexical semantics, closely combining the ideas of cognitive linguistics and methods of quantitative linguistics.

REFERENCES:

1. Кочерган М.П. Слово і контекст. Львів : Вища школа. 1980. 184 с.

2. Лех О.С. Лексико-семантичне поле як структурний компонент та метод його дослідження. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції „Дні науки – "2006". Том 18. Філологічні науки. Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2006. С. 26-28.

3. Лех О.С. Семантика, синтагматика, парадигматика прикметників на позначення розміру в сучасній німецькій мові : дис… канд. філол. наук : 10.02.04. Чернівці, 2008. 263 с.

4. Перебийніс В.І. Статистичні методи для лінгвістів. Вінниця : Нова книга, 2002. 172 с.

5. Русанівський В.М. Структура лексичної і граматичної семантики. Київ, 1988. 75 с.

6. Trier J. Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes. Heidelberg : Carl Winter Universitätsverlag, 1931. 201 S.

7. Duden. Deutsches Universal Wörterbuch A – Z. Mannheim : Bibliographisches Institut, 1996. 1816 S.

8. Duden. Sinn – und sachverwandte Wörter. Mannheim, Wien, Zürich : Bibliographisches Institut. 1986. Bd. 8.

9. Klappenbach R., Steinitz W.: Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache. Berlin : Akademie-Verlag, 1968. Bd. 1-6.

10. Wahrich G. Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache. Gütersloh : Bertelsmann Lexikon Verlag GmbH, 1994. 1924 S.

11. Böll H. Ansichten eines Clowns. Köln : Kiepenheuer & Witsch, 1963. 211 S.

12. Böll H. Billard um Halbzehn. München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 1983. 306 S.
13. Hesse H. Demian. Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, Auflage, 1974. 208 S.
14. Hesse H. Steppenwolf. Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, 1974. 288 S.
15. Konsalik H. Haie an Bord. Bayreuth : Hestia-Verlag GmbH, 1982. 284 S.
16. Konsalik H. Wen die Schwarze Göttin ruft. München : Wilhelm Heyne Verlag, 1974. 205 S.
17. Lenz S. Der Verlust. München: Deutscher Taschenbuch Verlag GmbH & Co. G, 2002. 201 S
18. Lenz S. Fundbüro. Hamburg : Hoffmann und Campe Verlag, 2003. 235 S.
19. Remarque E. Der Funke Leben. Köln : KiWi-Paperback, 1988. 416 S.
20. Remarque E. Liebe Deinen Nächsten. Köln : KiWi-Paperback, 1978. 352 S.
21. Roth J. Das falsche Gewicht. Hamburg : Nikol Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG, 2010. 144 S.
22. Roth J. Tarabas. Amsterdam/Köln : Verlag Allert de lange und Verlag Kipenhauer & Witsch, 1996. 218 S.
23. Walser M. Der Augenblick der Liebe. Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, 1985. 248 S.
24. Walser M. Ehen in Philippsburg. Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, 1985. 344 S.

УДК 81'33:004.912
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.44

ВЕБ-ЗАСТОСУНОК ДЛЯ АНАЛІЗУ ТОНАЛЬНОСТІ ТЕКСТУ

WEB APPLICATION FOR SENTIMENT ANALYSIS

Яскулко Д.Д.,
orcid.org/0009-0000-7875-5858
студентка І курсу магістратури філологічного факультету
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Дубовик Н.М.,
orcid.org/0000-0001-5748-1296
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри загального та прикладного мовознавства
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Стаття присвячена актуальній для сучасного мовознавства темі – обробці текстової інформації. У наш час, коли інформаційні технології розвиваються з неймовірною швидкістю, а міждисциплінарність стає основою наукових досягнень, обробка великих обсягів текстових даних набуває особливої значущості. Лінгвістичні наукові розвідки, в яких залучається статистична обробка, потребують застосування новітніх методів та інструментів. Інтеграція сучасних комп'ютерних технологій у лінгвістику не лише покращує якість наукових досліджень, але й робить їх результативнішими та адаптованими до потреб сучасного суспільства. Завдяки цьому розвивається прикладне мовознавство, яке активно впливає на розвиток технологій, освіти та інших сфер.

Наше дослідження спрямоване на розробку веб-застосунку для автоматичного аналізу тональності тексту, який дозволяє визначати емоційне забарвлення тексту (позитивне, негативне або нейтральне). Реалізований веб-застосунок базується на клієнт-серверній архітектурі, яка забезпечує ефективну взаємодію між фронтендом і бекендом. На клієнтському рівні створено простий та зручний інтерфейс для введення тексту та відображення результатів аналізу користувачеві. Серверний рівень відповідає за попередню обробку тексту, визначення тональності та повернення результатів через API.

Для аналізу тональності тексту застосовувався підхід на основі правил із використанням інструмента VADER, який визначає тональність тексту. Для попередньої обробки текстової інформації використовувалася бібліотека NLTK, яка виконує необхідні операції для нормалізації тексту, які є важливими кроками для забезпечення високої точності подальшого аналізу. У статті детально розглянуто всі етапи розробки веб-застосунку: від визначення функціонального призначення до тестування. Результати дослідження показують, що розроблене програмне забезпечення для автоматичного аналізу тональності тексту має значний потенціал для застосування в різних сферах, від лінгвістичних досліджень до аналізу медіа-контенту.

Ключові слова: обробка природної мови, аналіз тональності, прикладна лінгвістика, веб-застосунок, Flask, VADER.

The paper is devoted to the relevant topic to modern linguistics – text information processing. Nowadays, when information technologies are developing at an incredible speed and interdisciplinarity becomes the foundation of scientific achievements, processing large volumes of textual data has gained special significance. Linguistic research, which involves statistical processing, requires the application of the latest methods and tools. The integration of modern computer technologies into linguistics not only improves the quality of scientific research but also makes them more effective and adaptable to the needs of modern society. Thanks to this, applied linguistics is developing, which has a significant impact on the development of technology, education and other fields.

Our study is aimed at developing the web application for automatic sentiment analysis, which allows determining the emotional tone of the text (positive, negative or neutral). The implemented web application is based on a client-server architecture, which ensures efficient interaction between the frontend and the backend. On the client side, a simple and convenient interface has been created for text input and displaying the analysis results to the user. The server side is responsible for preprocessing the text, determining the sentiment and returning the results via an API.

A rule-based approach was used for sentiment analysis, utilizing the VADER tool, which determines the tonality of the text. For preprocessing the textual data, the NLTK library was employed, which performs the necessary operations for text normalization, which are important steps for ensuring high accuracy of subsequent analysis. The article provides a detailed overview of all stages of the web application development, from defining the functional purpose to testing. The research results show that the developed software for automatic sentiment analysis has significant potential for application in various fields, from linguistic studies to media content analysis.

Key words: natural language processing, sentiment analysis, applied linguistics, web application, Flask, VADER.

Постановка проблеми. Мовознавчі розвідки завжди передбачали роботу із текстами, у сучасних умовах розвитку цифрових технологій цей процес набагато полегшується для дослідника. Завдання сучасного мовознавця полягає не лише у тому, що зібрати необхідний масив даних, але й якомога швидше і якісніше проаналізувати отриману інформацію, доки не втрачена акту-

альність досліджуваного матеріалу. Обробка текстової інформації передбачає часто значні обсягом масиви, що вимагає оптимізації процесу, яка стає можливою завдяки цифровим технологіям. Відповідно, машинний аналіз тексту набуває все більшого значення, оскільки він є важливим інструментом для обробки великих обсягів даних та автоматизації різноманітних завдань.

Sentiment analysis, або ***аналіз тональності тексту*** – один із основних, на нашу думку, напрямів комп'ютерної лінгвістики та обробки природної мови. Його метою є визначати полярність тексту, тобто яким є текст – *позитивним*, *негативним* або *нейтральним* [12]. Він широко використовується для аналізу відгуків клієнтів, соціальних медіа-дописів, новин, коментарів тощо. Такий аналіз має очевидну перспективу для обробки будь-якої текстової інформації у лінгвістичних наукових дослідженнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження у галузі обробки природної мови показують, що ***аналіз тональності тексту*** є одним із ключових завдань, яке спрямоване на класифікацію емоційного забарвлення тексту, і стає актуальним у контексті зростаючих обсягів текстових даних у цифровому середовищі. Зокрема, відзначаємо роботи, присвячені аналізу тональності тексту, які зосереджуються на методах аналізу тональності в системах аналізу опіній користувачів соціальних мереж [1], а також на аналізі тональності тексту українською мовою [2]. Ці праці підкреслюють важливість та актуальність використання такого аналізу в мовознавчих та комп'ютерних дослідженнях.

Завдяки розвитку *алгоритмів машинного навчання, обчислювального інтелекту* та *інструментів аналізу тексту,* можливості автоматизованого аналізу емоційної складової текстів значно розширилися. Новітні технології дозволяють не лише класифікувати текст на позитивний, нейтральний чи негативний, а й виявляти складніші аспекти, такі як сарказм, іронія або багатошаровість емоційного змісту. У сучасних дослідженнях виокремлюють три основні підходи до визначення тональності тексту:

– методи на основі правил (Rule-based methods);

– методи машинного навчання (Machine learning methods);

– гібридні методи (Hybrid methods) [11].

Методи на основі правил. Підхід на основі правил полягає у використанні заздалегідь визначених правил та словників, які містять слова з відповідними емоційними оцінками. Одним із популярних інструментів цього підходу є **VADER**, який використовує лексикон слів і оцінки їх настрою, щоб визначити загальну тональність тексту [9].

Методи машинного навчання. Підхід машинного навчання застосовує алгоритми, які навчаються на маркованих наборах даних для автоматичної класифікації емоційного забарвлення тексту. Серед поширених алгоритмів є наївний класифікатор Байєса, логістична регресія, глибоке навчання (**DL**) та опорні вектори (**SVM**) [13].

Гібридні методи. Гібридний підхід поєднує переваги методів на основі правил і машинного навчання. На початковому етапі обробка тексту виконується за допомогою правил та лексиконів, які мають відповідні емоційні оцінки. Після цього застосовуються алгоритми машинного навчання для більш глибокого аналізу, які враховують контекстуальні залежності між словами, багатозначність і складні мовні конструкції. Такий підхід забезпечує високу точність і універсальність, що робить ефективним для аналізу різноманітних текстових даних [8].

Постановка завдання. Метою статті є опис розробки веб-застосунку, який дозволяє визначати тональність тексту, введеного користувачем та відображати результати обробки.

Виклад основного матеріалу. Розробка веб-застосунку – це процес створення програмного забезпечення, яке працює на веб-сервері та доступне користувачам через веб-браузер. Веб-застосунки базуються на клієнт-серверній архітектурі, де користувачі взаємодіють із інтерфейсом у браузері, а серверна частина відповідає за обробку запитів і виконання основних функцій застосунку. Реалізація веб-застосунку для аналізу тональності тексту складалася з 6 етапів:

– визначення функціонального призначення веб-застосунку;
– створення дизайну;
– вибір технологій;
– розробка інтерфейсу користувача;
– розробка серверної частини;
– тестування.

Кожен етап має своє важливе значення і потребує коректної реалізації. Звернемося до опису зазначеного процесу.

Визначення функціонального призначення веб-застосунку. Перший етап розробки веб-застосунку полягає у визначенні його основної мети та функцій, які він має виконувати. На цьому етапі важливо зрозуміти, для кого розробляється веб-застосунок, які задачі він має вирішувати, і як вони будуть реалізовані. Це дозволяє створити

чітке технічне завдання, яке стане основою для подальшої розробки. Реалізований веб-застосунок призначений для автоматичного визначення емоційної тональності тексту. За допомогою нього користувачі можуть визначити, яким є текст – ***позитивним***, ***негативним*** або ***нейтральним***.

Створення дизайну. Після визначення функціонального призначення йде етап створення дизайну. **Дизайн** є важливим етапом, оскільки він визначає не лише естетичний вигляд веб-застосунку, а й зручність взаємодії користувачів із програмним забезпеченням. Під час розробки дизайну створюється детальний макет інтерфейсу, який відображає основні елементи – кнопки, поля для введення, меню та інші елементи. Для проектування дизайну використовувався редактор **Figma** – інструмент для створення макетів і прототипів інтерфейсів [5].

Вибір технологій. На етапі вибору технологій визначаються мови програмування, фреймворки, бібліотеки та інші інструменти, які будуть використані для реалізації веб-застосунку. Для розробки фротенду (інтерфейсу користувача) були обрані такі технології, як **HTML** та **CSS**, для бекенду (серверної частини) – фреймворк **Flask**, а для аналізу тональності тексту **–** бібліотека **NLTK** та інструмент **VADER**.

Розробка інтерфейсу користувача. Після обрання необхідних технологій розпочинається розробка фротенду, що включає в себе створення веб-сторінок, компонентів інтерфейсу, а також інтерактивних елементів. Для реалізації інтерфейсу користувача було обране середовище **Visual Studio Code**, яке використовується для розробки сайтів і застосунків [10]. У ньому був створений файл під назвою **page.html**, який містить у собі мову розмітки **HTML** – для створення сторінки та мову стилів **CSS –** для її зовнішнього вигляду. За допомогою цих технологій ми створили зручний у використанні та привабливий інтерфейс веб-застосунку. Нижче подано рисунок головної сторінки веб-застосунку, на якому зображений заголовок ***Sentiment analysis***, текстове поле для введення тексту або речення лише англійською мовою, кнопка ***Processing*** для визначення тональності тексту, ім'я та прізвище розробника та рік створення веб-застосунку (рис. 1).

Розробка серверної частини. Після розробки інтерфейсу користувача наступним етапом є реалізація серверної частини (бекенду), яка відповідає за виконання основних функцій веб-застосунку та обробку користувацьких запитів. Вона отримує запити користувача, здійснює необхідну обробку даних та передає результат на фронтенд для відображення. Серверна частина побудована з використанням фреймворка **Flask** в інтегрованому середовищі розробки **PyCharm**, яке надає розробникам різноманітні інструменти для програмування на **Python** [3]. У ньому був створений файл під назвою **web-app.py**, який містить у собі:

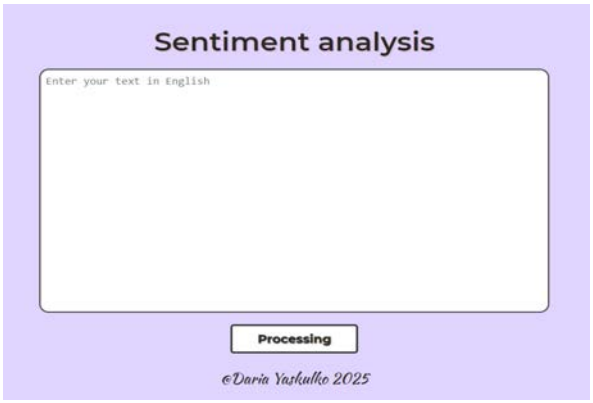

Рис. 1. Головна сторінка веб-застосунку

– **Flask** – фреймворк для створення веб-застосунків на мові програмування Python, що надає можливість створювати маршрути, обробляти запити від користувачів і інтегрувати їх з **HTML**-шаблонами [4].

– **NLTK** – бібліотека для обробки природної мови на Python. Завдяки своїй багатофункціональності, вона активно використовується для аналізу тональності тексту, класифікації, автоматичного перекладу та інших завдань у сфері NLP [6].

– **VADER** – інструмент для автоматичного аналізу настроїв тексту, який використовує лексикон настроїв для визначення тональності тексту. Під час аналізу тексту **VADER** розбиває його на окремі слова та перевіряє кожне слово за лексиконом настроїв [7].

Функціонал веб-застосунку полягає в тому, що користувач вводить англомовний текст або речення у текстове поле, після чого натискає кнопку **Processing**. Сервер здійснює обробку тексту, використовуючи бібліотеку **NLTK** та інструмент **VADER**. На основі результатів аналізу, система повертає користувачеві відповідь про тональність тексту, який може бути *позитивним*, *негативним* або *нейтральним*.

Тестування. Останнім етапом після розробки фротенду та бекенду є тестування веб-застосунку, яке є необхідною частиною процесу забезпечення якості. Завдяки тестуванню можна виявити помилки та недоліки у програмному забезпеченні до моменту його впровадження. Тестування дозволяє переконатися в тому, що система функціо-

нує належним чином, не містить помилок і повністю відповідає потребам користувачів.

Для користування веб-застосунком потрібно запустити файл **web-app.py** та перейти за відповідним портом (рис. 2).

Рис. 2. Порт для користування веб-застосунком

Після переходу на головну сторінку (рис. 1) користувач вводить у текстове поле текст або речення англійською мовою, наприклад, ***A Front-End Developer is someone who creates websites and web applications***, потім натискає на кнопку **Processing** і отримує відповідний результат обробки (рис. 3).

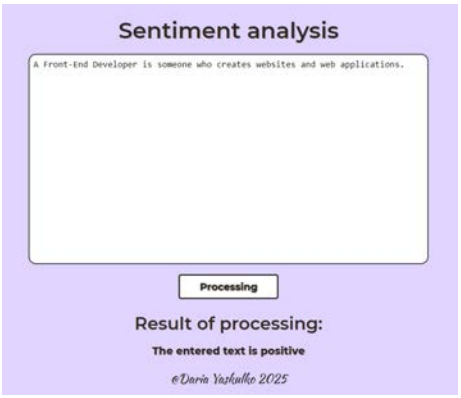

Рис. 3. Результат обробки

Після обробки введеного тексту або речення, на сторінці буде відображатися заголовок ***Sentiment analysis***, текстове поле, кнопка ***Processing***, заголовок ***Result of processing***, а також рядок із результатом аналізу **The entered text is positive/ negative/neutral**. Додатково на сторінці буде вказано ім'я та прізвище розробника та рік створення веб-застосунку.

Висновки. Підводячи підсумки нашої наукової розвідки, маємо зазначити, що дослідження має теоретичну та практичну цінність. Адже описує як процес і етапи створення веб-застосунку, так і його практичну реалізацію. Розробка веб-застосунку для аналізу тональності тексту є корисним програмним забезпеченням для автоматичного визначення емоційного забарвлення тексту. Завдяки використанню сучасних технологій та інструментів, нам вдалося реалізувати функціональний та зручний веб-застосунок. Цей веб-застосунок є прикладом успішного поєднання сучасних технологій, інженерних рішень та зручності користувацького досвіду, що забезпечує високу якість автоматичного аналізу тональності тексту.

Перспектива подальшого дослідження полягає у вдосконаленні веб-застосунку для аналізу тональності тексту завдяки інтеграції новітніх технологій штучного інтелекту. Використання трансформерів та нейронних мереж дозволить значно покращити точність визначення тональності текстів. Одним із важливих напрямів розвитку є розширення мовної підтримки, яка надасть можливість здійснювати багатомовний аналіз текстів. З розвитком технологій глибинного навчання можна також очікувати підвищення швидкості аналізу та масштабованості системи, що забезпечить її здатність обробляти великі обсяги текстових даних у реальному часі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кульчицький А.Б., Турко Ю.В. Методи аналізу тональності тексту в системах аналізу опіній користувачів соціальних мереж. CIT'2020, Тернопіль, 30 листопада 2020. С. 53–54. URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/8302-2015.pdf (дата звернення: 28.01.2025).

2. Рябишев О.В., Єрохін А.Л., Бахмет А.Г. Аналіз тональності тексту українською мовою. *Науково-технічний журнал «Біоніка інтелекту»*. 2021 № 1 (96).С. 15–21. URL: https://openarchive.nure.ua/server/api/core/bitstreams/f59561cb-66a5-4f99-b6ff-cf30a5162f91/content (дата звернення: 19.01.2025).

3. Використання середовища розробки Pycharm при вивченні програмування: веб-сайт. URL: https://informatika.udpu.edu.ua/?page_id=7591 (дата звернення: 22.01.2025).

4. Вступ до Python фреймворків: які вони бувають і для чого використовуються. *FoxmindEd*.: веб-сайт. URL: https://foxminded.ua/freimvorky-python/ (дата звернення: 20.01.2025).

5. Figma: що це таке, для чого і кому потрібна. *GoIT*.: веб-сайт. URL: https://goit.global/ua/articles/figma-shcho-tse-take-dlia-choho-i-komu-potribna/ (дата звернення: 18.01.2025).

6. NLTK Sentiment Analysis Tutorial for Beginners. *Moez Ali*.: веб-сайт. URL: https://www.datacamp.com/tutorial/text-analytics-beginners-nltk (дата звернення: 26.01.2025).

7. Sentiment Analysis in Python Using VADER. *Editorial Team*.: веб-сайт. URL: https://towardsai.net/p/l/sentiment-analysis-in-python-using-vader (дата звернення: 22.01.2025).

8. Top 5 Techniques for Sentiment Analysis in Natural Language Processing. *Syed Huma Shah*.: веб-сайт. URL: https://medium.com/illumination/top-5-techniques-for-sentiment-analysis-in-natural-language-processing-c07ba5b83f64 (дата звернення: 24.01.2025).

9. Vader: A Comprehensive Guide to Sentiment Analysis in Python. *Lavanya Geetha*.: веб-сайт. URL: https://medium.com/@rslavanyageetha/vader-a-comprehensive-guide-to-sentiment-analysis-in-python-c4f1868b0d2e (дата звернення: 04.01.2025).

10. Visual Studio Code. *VOLL*.: веб-сайт. URL: https://voll.com.ua/uk/glossary/visual-studio-code (дата звернення: 20.01.2025).

11. What Is Sentiment Analysis? *Eric Kleppen*.: веб-сайт. URL: https://builtin.com/machine-learning/sentiment-analysis (дата звернення: 07.01.2025).

12. What is Sentiment Analysis? *Geeksforgeeks*.: веб-сайт. URL: https://www.geeksforgeeks.org/what-is-sentiment-analysis/ (дата звернення: 09.01.2025).

13. What is sentiment analysis? *IBM*.: веб-сайт. URL: https://www.ibm.com/think/topics/sentiment-analysis#:~:text=Sentiment%20analysis%20uses%20natural%20language,the%20two%20known%20as%20hybrid. (дата звернення: 15.01.2025).

РОЗДІЛ 9
ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 811.112.2’373.7
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.45

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ АКУСТИЧНИХ ЕЛЕМЕНТІВ НЕВЕРБАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У ТВОРАХ Е.-Е. ШМІТТА

GENDER PECULIARITIES OF ACOUSTIC ELEMENTS OF NON-VERBAL COMMUNICATION IN THE WORKS OF E.-E. SCHMITT

Песоцька Д.Л.,
orcid.org/0000-0002-6544-3713
кандидат філософських наук,
доцент кафедри романо-германської філології
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Кущенко Ж.Л.,
orcid.org/0000-0001-8439-1798
старший викладач кафедри міжкультурної комунікації та іноземнох мови
Харківського технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

У статті розглядається гендерний аспект акустичних засобів невербальної комунікації, зокрема, як соціокультурні особливості жінок і чоловіків впливають на їхню невербальну поведінку. Автор звертає увагу на різницю у вираженні емоцій та використанні акустичних характеристик голосу у представників різних статей. Жінки, як правило, демонструють більшу емоційну активність, виражаючи свої почуття через широкий спектр інтонацій, інтенсивних звуків, а також сльози, сміх і ридання, що підсилюють вплив їхніх слів. Окрім цього, для них характерна більша амплітуда інтонаційних коливань. Дослідження включає аналіз лексичних засобів, що передають такі невербальні елементи, як бурмотіння, сміх, сльози, паузи, що використовуються для підсилення емоційної виразності в текстах Е.-Е. Шмітта. Виявлено, що жінки зазвичай проявляють більшу емоційність через акустичні стратегії, такі як варіативність інтонації та тембру, на відміну від чоловіків, чия невербальна комунікація зазвичай більш стримана і орієнтована на передачу змістовної інформації або демонстрацію сили. Тим не менш, деякі невербальні засоби, такі як сміх та паузи, мають подібне вираження у комунікації як жінок, так і чоловіків, і лише в окремих випадках підпорядковуються стереотипам. Дослідження, проведене на матеріалі новел Е.-Е. Шмітта, показує, що соціальні стереотипи не є суворими обмеженнями, а скоріше виявляються в специфічних ситуаціях, впливаючи на вибір невербальних засобів комунікації.

Загалом, дослідження показує, що гендерні відмінності у невербальній комунікації, зокрема в акустичних характеристиках, відображають культурні уявлення про роль статей у суспільстві. Водночас, соціальні стереотипи не є абсолютним обмеженням для комунікантів, оскільки їхня невербальна поведінка варіюється залежно від конкретного контексту спілкування.

Ключові слова: акустичні засоби, невербальна комунікація, гендерний аспект, соціальні стереотипи.

The article deals with the gender aspect of acoustic means of non-verbal communication, in particular, how the socio-cultural characteristics of women and men influence their non-verbal behaviour. The author draws attention to the difference in the expression of emotions and the use of acoustic characteristics of the voice by representatives of different sexes. Women tend to be more emotionally active, expressing their feelings through a wide range of intonations, intense sounds, as well as tears, laughter and sobbing, which increase the impact of their words. In addition, they are characterised by a greater amplitude of intonation fluctuations. The study includes an analysis of lexical means that convey such non-verbal elements as mumbling, laughter, tears, and pauses used to enhance emotional expressiveness in Schmitt's texts. It has been found that women usually show more emotionality through acoustic strategies, such as variations in intonation and timbre, in contrast to men, whose non-verbal communication is usually more restrained and focused on conveying meaningful information or demonstrating strength. Nevertheless, some nonverbal means, such as laughter and pauses, are similarly expressed in the communication of both women and men, and only in rare cases do they follow stereotypes. The study, based on the material of E.-E. Schmitt's short stories, shows that social stereotypes are not strict restrictions, but rather manifest themselves in specific situations, influencing the choice of non-verbal means of communication.

In general, the study shows that gender differences in non-verbal communication, in particular in acoustic characteristics, reflect cultural perceptions of the role of the sexes in society. At the same time, social stereotypes are not an absolute limitation for communicators, as their nonverbal behaviour varies depending on the specific context of communication.

Key words: acoustic means, non-verbal communication, gender aspect, social stereotypes.

Постановка проблеми. Аналіз гендерного аспекту невербальної комунікації є важливим для розуміння того, як соціальні та культурні чинники впливають на вибір і вираження невербальних засобів комунікації у чоловіків і жінок. Дослідження акцентує увагу на тому, що чоловіки та жінки використовують різні акустичні стратегії для вираження емоцій і змісту, що дозволяє більш глибоко зрозуміти взаємодію між вербальними та невербальними аспектами спілкування в контексті гендерних відмінностей. Дослідження гендерного аспекту невербальної комунікації в акустиці сприяє кращому розумінню того, як культурні уявлення про стать формують комунікаційні практики.

Метою даного дослідження є аналіз специфічних невербальних засобів комунікації, зокрема акустичних елементів, на матеріалі текстів новел Е.-Е. Шмітта: *«Оскар та Рожева Пані», збірки «Одетта Тульмонд та інші історії», «Мрійниця із Остенде», «Два пана із Брюсселя»* для виявлення гендерних відмінностей у вираженні емоцій та інтонаційних характеристик серед чоловіків і жінок. Особлива увага приділяється вивченню різниці в активності та вираженості невербальних засобів у персонажів чоловічої та жіночої статі, а також впливу соціальних стереотипів на їхній вибір і використання.

Оскільки умови життя і виховання у чоловіків та жінок відрізняються, то і зовнішня складова їхнього спілкування також є різною. Що стосується власне просодичних і екстралінгвістичних елементів невербальної комунікації, то окрему увагу слід приділити ще й фізіологічним відмінностям, які прямо впливають на якісні характеристики голосу.

Аналіз досліджень. Дослідження гендерного аспекту акустичних засобів невербальної комунікації стало важливою темою в лінгвістичних та соціальних науках. Цій темі присвятили свої дослідження такі науковці, як Патрісія Куллен (що вивчала, як гендерні відмінності в акцентах і мовних звичках впливають на комунікацію), Шарлотта Лімбер і Бенджамін Джонсон (досліджували вплив гендерних аспектів на інтонацію та голосові характеристики), Лінда М. Лейк (аналізувала роль тембру, швидкості мови і використання пауз як елементів невербальної комунікації, що можуть відрізнятися за статевими ознаками), Жанетт Баркер (досліджувала, як гендерні стереотипи впливають на сприйняття невербальної комунікації, зокрема на те, як люди сприймають тембр та висоту голосу в різних соціальних контекстах). Всі ці дослідники звертають увагу на соціальну детермінованість відмінностей у міжгендерному спілкуванні, іншими словами, відмінні вимоги суспільства до жінок та чоловіків формують у них різні мотиви поведінки, різні підходи до спілкування.

Українська дослідниця засобів невербального спілкування А. Слащук серед факторів, які впливають на комунікацію, називає загальну ситуацію спілкування, індивідуальні особливості прояву станів кожним з учасників спілкування, стать, вік, ступінь значимості партнерів один для одного, культурні та етнічні норми вираження індивідуальних особливостей особистості [1, с. 132].

За словами А. Слащук, для ефективної інтерпретації засобів комунікації необхідно враховувати унікальність невербальної мови, неминучі протиріччя між невербальними виразами та їхнім психологічним змістом, мінливість форм невербального вираження, а також залежність успішності кодування від здатності людини адекватно виражати свої емоції та рівня розвитку навичок кодування невербальних повідомлень [1, с. 133].

Таким чином, для інтерпретації засобів невербальної комунікації, а особливо результатів їхньої письмової фіксації, необхідно мати в розпорядженні не просто окремий символ, а символ в контексті комунікативної ситуації.

На прикладах, відібраних із творів Е.-Е. Шмітта, було проаналізувано варіативність значень слів і словосполучень на позначення бурмотіння (інтонаційно і темброво невиразного голосового оформлення висловлювання).

«Elle balbutia, l’air égaré :

Ostende, c’est parfait pour un chagrin d’amour…

– N’est-ce pas ? Vous pensez que je vais guérir ici ?

Elle me fixa en fronçant les sourcils.

– Guérir ? Vous comptez guérir ?

– Cicatriser, oui.

– Estimez-vous que vous allez y arriver ?

– Oui, je le crois.

– C’est étrange, murmura-t-elle en me détaillant comme si elle ne m’avait jamais vu auparavant» [2, с. 12].

Збита з пантелику, вона пробурмотіла:

– Остенде, це ідеальне місто для любовного смутку.

– Справді? Ви думаєте, я тут одужаю?

Вона розглядала мене, нахмурюючи брови.

– Видужати? Ви розраховуєте видужати?

– Зарубцювати рани.

– Ви вважаєте, що вам це вдасться?

– Думаю, так.

– Це дивно, – пробурмотіла вона, так детально мене розглядаючи, ніби до цього ніколи не бачила.

Наведений приклад ілюструє частину діалогу письменника і літньої власниці будинку, в якому він зупинився. Тема їхньої розмови – переживання невдачі у коханні, і саме використання слова «murmura» («пробурмотіла») стосовно останньої репліки жінки розкриває приховані смисли і мотиви її слів.

В даному випадку «murmurer» («пробурмотіти») передає сум, тоді як пряме значення фрази «C'est étrange» («Це дивно») мало б радше передавати подив. Таким чином, саме акустичні характеристики висловлювання несуть максимум семантичного значення і смислової наповненості.

Аналізуючи новели Е.-Е. Шмітта, можна помітити, що жінки зазвичай є більш емоційними, вони обирають виразні засоби, які ясно виражають їхнє відношення до сказаного:

Stéphanie éclata de rire. (Стефані вибухнула сміхом) [2, с. 14].

Elle déclara en écrasant son balai sur le sol. (Заявила вона, кидаючи мітлу на підлогу) [2, с. 39].

Laurent le stoppa net, sourcils froncés, ton impérieux. (Лоран, нахмуривши брови, відразу зупинила його владним тоном) [2, с. 104].

Elle s'esclaffa. (Вона розреготалася) [2, с. 143].

Значного поширення при передачі знаків невербальної комунікації жінок набувають слова та словосполучення на позначення сліз, ридань тощо. За рахунок стереотипів, що сформувалися у суспільстві, сльози постають переважно характеристикою жінок, тому вони не соромляться такого прояву почуттів (на відміну від чоловіків), а також можуть використовувати їх для підсилення бажаного впливу на співрозмовника, тобто збагачують і розширюють своє вербальне повідомлення.

Важливо також зазначити, що сльози можуть виражати не лише негативні емоції (страх, відчай, смуток), а і позитивні емоції значної сили (захоплення, радість тощо).

З лексичної точки зору, на письмі сльози, ридання і дії, пов'язані з ними, передаються за допомогою дієслів, іменників, рідко – прикметників. Агентом дії часто виступає не власне мовець («elle»), а саме необхідний за значенням іменник («sanglots», «larmes», «yeux» тощо).

Les yeux de Vilma se brouillèrent de larmes. (У Вільми на очах виступили сльози) [2, с. 153].

Elle fondit en larmes. (Вона залилася слізьми) [2, 173].

Elle fut incapable de retenir une crise de larmes. (Вона не змогла стримати потік сліз) [2, с. 182].

Ses yeux s'humidifièrent. (У неї на очах виступили сльози) [2, с. 263].

Les sanglots l'étouffèrent. (Її душили сльози) [2, с. 274].

Амплітуда інтонаційних коливань при передачі повідомлення жінками є зазвичай ширшою, ніж у чоловіків. Таким чином, для їхнього вербального позначення використовується ціла низка слів (в основному дієслів) на позначення акустичних характеристик повідомлення, які виражають граничне емоційне напруження.

La voix se brisa. (У неї надломився голос) [2, с. 256].

Soudain, elle poussa un hurlement. (Раптом вона завила) [2, с. 211].

Elle déclara d'un ton péremptoire. (Вона безапеляційно заявила) [2, с. 234]

Vilma gémit. (Вільма простогнала) [2, с. 26].

Межовість емоційних станів відображається і у випадку передачі емоцій на кшталт збентеження, суму, страху тощо. Низькі регістри інтонацій, тону і тембру передаються на письмі за допомогою відповідних дієслів і дескриптивних словосполучень стосовно голосу («voix») чи тону («ton»).

Elle murmura simplement.(Вона просто прошепотіла) [2, с. 167].

Alba bredouilla une explication à Jonas.(Альба пробурмотіла пояснення Джонасу) [2, с. 278].

Elle répliqua d'une voix atone. (Вона відповіла тихим голосом) [2, с. 298].

Elle prononça d'une voix exténuée. (Вона промовила виснаженим голосом) [2, с. 127].

Elle avait prononcé le mot avec précaution et regret, l'articulant du bout des lèvres. (Вона сказала слово ретельно і із жалем, вимовляючи його ледь чутно) [2, с. 19].

Вибір невербальних засобів комунікації серед чоловіків значною мірою обумовлений їхньою соціальною роллю, очікуваннями оточуючих. Відповідно до патріархальних поведінкових моделей, характерних як для українського, так і для французького суспільства, чоловіки схильні брати на себе ініціативу, підкреслювати «войовничість» своїх слів (емоції, пов'язані із гнівом).

Il rompit le silence.(Він перервав тишу) [3, с. 28].

Il objecta avec violence. (Він люто заперечив) [3, с. 43].

Il rétorqua avec colère. (Він сердито заперечив) [3, с. 212].

Maurice articula d'une voix sans couleur. (Морис промовив безбарвним голосом) [3, с. 243].

Grogna l'homme. (Пробурчав чоловік) [3, с. 265].

La voix caverneuse de Magnus reprit avec un entrain forcé. (Розкотистий голос Магнуса пролунав знову із нещирим пожвавленням) [3, с. 253].

Під час спілкування чоловіки користуються різними інтонаційними засобами, проте вони виражені слабше, ніж у жінок, відповідно і засоби для їхньої вербальної фіксації не вирізняються значним різноманіттям. Не дивлячись на стереотипні уявлення про роль чоловіків та їхні норми поведінки, слова та словосполучення на позначення інтонаційно та темброво невиразних дій також представляють значний об'єм при вербальній фіксації невербальної комунікації.

Il ne put réprimer un gloussement. (Він не зміг стримати сміх) [4, с. 231].

Séverine et Benjamin soupirèrent, soulagés. (Северін і Бенжамен зітхнули з полегшенням) [2, с. 32].

Magnus hésita, grogna, puis reprit d'une voix paisible. (Магнус завагався, побурмотів, а потім знову заговорив спокійним голосом) [2, с. 113].

Il s'exclama d'une voix flemmarde, insuffisamment affirmée. (Він вигукнув лінивим, недостатньо твердим голосом) [4, с. 245].

Il reprit d'une voix basse/une voix grave. (Він повторив низьким / сердитим голосом) [4, с. 64].

Une autorité nouvelle emplissait sa voix. (В його голосі з'явилася нова впевненість) [4, с. 78].

Часто акустичні невербальні засоби комунікації у чоловіків супроводжують потребу виразити дуже сильне переживання або у відповідь на нього. При цьому це переживання може бути викликане як позитивними, так і негативними емоціями.

J'en demeurai bouche bée. (Я застиг безмовно) [4, с. 115].

Il bafouilla des remerciements. (Він протріщав «дякую») [3, с. 154].

Il éclata de rire. (Він вибухнув сміхом) [3, с. 187].

Il s'exclama d'une voix brisée. (Він вигукнув тремтячим голосом) [4, с. 274].

Важливо відзначити, що однією із характерних рис акустичних засобів невербальної комунікації, властивих як чоловікам, так і жінкам, є сміх та пов'язані з ним явища. Він передає як позитивні, так і негативні емоції, не зазнаючи впливу соціальних стереотипів.

Il éclata de rire. (Він голосно засміявся) [5, с. 13].

Elle éclata de rire, agacée.(Роздратована, вона голосно засміялася) [5, 25].

Il/elle s'esclaffa.(Він/вона розреготався/розреготалася) [4, с. 74].

Elle gloussa. (Вона зареготала) [4, с. 98].

Ще однією спільною характеристикою для жінок і чоловіків є використання пауз. Вони використовуються для посилення ефекту висловлювання, підкреслення його змісту, акцентуації емоційних відтінків мовця:

Un silence s'établit. (Настала тиша) [5, с. 58].

Magnus mit quelques secondes à répondre. (Магнусу знадобилося кілька секунд, щоб відповісти) [2, с. 176].

Un long silence s'ensuivit. (Наступило довге мовчання) [5, с. 42].

Après cette phrase, le silence gagna la pièce. (Після цієї фрази у кімнаті запанувала тиша) [5, с. 67].

Jean et Laurent demeurèrent muets plusieurs minutes. (Жан і Лорен мовчали кілька хвилин) [1, с. 64].

Висновки. Таким чином, гендерний аспект має значний вплив на вибір та використання невербальних засобів комунікації. Часто невербальні засоби комунікації, притаманні жінкам, є більш емоційними, ширше варіюються, тоді як чоловіки використовують такі символи радше для передачі змістовної інформації, демонстрації сили та ініціативи.

В той же час, соціальні стереотипи не представляють суворого обмеження, тобто вони зачіпають не усіх комунікантів і лише в певних ситуаціях. Паузи та сміх зазнають мінімальної стереотипної деформації і, загалом, набувають аналогічного втілення під час невербальної комунікації як жінок, так і чоловіків-комунікантів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Слащук А. Невербальна комунікація як складова мовної комунікації у системі мови. Актуальні проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики. 2011. № 3. С. 132–141.

2. Schmitt É. La Rêveuse d'Ostende. Paris: Albin Michel, 2007. 310 p.

3. Schmitt É. Les deux messieurs de Bruxelles. Paris: Albin Michel, 2012. 288 p.

4. Schmitt É. Odette Toulemonde et autres histoires. Paris: Albin Michel, 2006. 281 p.

5. Schmitt E. Oscar et la dame rose. Paris: Albin Michel, 2002. 99 c.

6. Barrier G. La communication non verbale. Comprendre les gestes: perception et signification. Montrouge: ESF Editeur, 2014. 200 c.

УДК 811.133.1'42:821.133.1-31Шмітт.09
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.46

ДИСКУРС ХРИСТИЯНСЬКОГО ПАЛОМНИЦТВА В РОМАНІ Е.-Е. ШМІТТА «LE DÉFI DE JÉRUSALEM»

DISCOURSE OF CHRISTIAN PILGRIMAGE IN E.-E. SCHMITT'S NOVEL "LE DÉFI DE JÉRUSALEM"

Черкашина Т.Ю.,
orcid.org/0000-0002-6546-4565
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри романо-германської філології
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Юрченко В.В.,
orcid.org/0000-0003-0263-1941
кандидат економічних наук,
доцент кафедри іноземних мов
Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

У статті досліджується репрезентація нефікційного християнського паломницького дискурсу в автобіографічному романі сучасного французького письменника Е.-Е. Шмітта «Le défi de Jérusalem». Роман за формою є щоденником паломника, який восені 2022 р. подорожує Святою Землею в складі католицької паломницької групи. Мета статті – на основі літературного аналізу зазначеного твору виявити характеристики сучасного нефікційного літературного християнського паломницького дискурсу. Базовою гіпотезою дослідження є твердження про наявність в тексті роману ознак полідискурсивності, транстекстуальності та інтермедіальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволив виявити прецедентні тексти християнського паломницького дискурсу та описати його як такий, що еклектично поєднує риси нефікційного літературного та релігійного дискурсів. Також за результатом аналізу науково-теоретичних джерел визначено «полідискурсивність», «транстекстуальність» та «інтермедіальність» як характерні риси сучасного літературного дискурсу.

Літературний аналіз тексту роману Е.-Е. Шмітта «Le défi de Jérusalem» дозволив констатувати наявність в творі ознак полідискурсивності, транстекстуальності та інтермедіальності. Полідискурсивність в романі реалізується як поєднання літературного нефікційного подорожнього (паломницького) та релігійного дискурсів, а також як наявність у творі елементів інших видів дискурсу, зокрема релігійно-наукового (богословського), історичного, філософського, психологічного дискурсів. Зазначені дискурси в романі чергуються, частково перетинаються, взаємонакладаються. Крім того, у творі було виявлено прояви транстекстуальності (зокрема, такі її різновиди, як паратекстуальність, інтертекстуальність, метатекстуальність, гіпертекстуальність, архітекстуальність), а також інтермедіальності (в таких формах, як екфразіс (музичних та художніх творів), коментар, критика (щодо архітектурних пам'яток); наявність професійних лексики (із сфери музики, театру, архітектури) та художніх прийомів (елементів кінопоетики).

Ключові слова: сучасна французька література, Ерік-Емманюель Шмітт, паломницький нефікційний дискурс, полідискурсивність, транстекстуальність, інтермедіальність.

The article examines the representation of non-fictional Christian pilgrimage discourse in the autobiographical novel by the famous French writer E.-E. Schmitt 'Le défi de Jérusalem'. The novel is a diary of a pilgrim travelling to the Holy Land in autumn 2022 as part of a Catholic pilgrimage group. The purpose of the article is to identify the characteristics of contemporary non-fictional literary Christian pilgrimage discourse based on the literary analysis of the above mentioned novel. As the basic hypothesis it is supposed that the text of the novel is characterised by polydiscursivity, transtextuality and intermediality.

The analysis of recent studies and publications has made it possible to identify precedent texts of Christian pilgrimage discourse and describe it as eclectically combining the features of non-fiction literature discourse and religious discourse. Also, based on the analysis of scientific and theoretical sources, the authors of the article identify 'polydiscursivity', 'transtextuality' and 'intermediality' as characteristic features of contemporary literary discourse.

The literary analysis of E.-E. Schmitt's novel 'Le défi de Jérusalem' allows us to state the presence of polydiscursivity, transtextuality and intermediality in its text. Polydiscursivity in the novel is represented as the combination of the traditional literary non-fictional travelogue (pilgrimage) discourse and religious discourse, as well as the presence of elements of other types of discourse in the text, in particular religious scientific (theological), historical, philosophical, and psychological discourses. These discourses in the novel alternate, partially or completely overlap. In addition, the text of the novel reveals manifestations of transtextuality (in particular, in such varieties as paratextuality, intertextuality, metatextuality, hypertextuality, architecturality), as well as intermediality (in such forms as ekphrasis (of musical and artistic works), commentary and criticism (of architectural monuments); the presence of professional vocabulary (the fields of music, theatre, architecture are represented) and artistic techniques (elements of cinema poetry).

Key words: contemporary French literature, Eric-Emmanuel Schmitt, pilgrimage nonfiction discourse, polydiscursivity, transtextuality, intermediality

Постановка проблеми. Духовність і релігія традиційно займали належне місце в переліку найважливіших тем світової та європейської літератури. Про екзистенційну потребу у творах цієї тематики, свідчить, зокрема, той факт, що перші друковані видання в історії людства належали до розряду духовної літератури. Французький філософ Жак Дерріда на межі XX–XXI століть зазначав, що європейська література своїм виникненням багато в чому завдячує християнству, і констатував: «Складається враження, ніби одна з цілей сучасної літератури полягає в тому, щоб просити вибачення за забуття і зраду християнських витоків літератури, писемності…» [1, с. 60].

Одним із напрямів християнської літератури, які з часом дійсно зазнали забуття, є паломницька література. Проте й сьогодні, так само, як сімнадцять століть тому, тексти нефікційного християнського паломницького дискурсу знаходять свого читача. Саме тому дослідження дискурсивної специфіки сучасного паломницького роману-щоденника є водночас і складною, і цікавою науковою проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій в першу чергу дозволив виявити прецедентні тексти нефікційного християнського паломницького дискурсу. Найдавнішими нефікційними паломницькими творами вважаються: 1) так званий «Бордоський ітінерарій» *(Itinerarium Burdigalense)*, латиномовний путівник, що стисло описує шлях до Святої Землі (Єрусалима) анонімного паломника з м. Бордо (333–334 рр.); 2) «Паломництво Егерії» *(Peregrinatio Aetheriae*) – опис подорожі до Святої Землі, здійсненої приблизно у 380 р. монахинею або заміжньою жінкою на ім'я Егерія, уродженкою південної Галії або північної Іспанії; звіт про паломництво Егерії зберігся у формі листа, написаного вульгарною (просторічною) латиною до «сестер», тобто до рідних паломниці, або, можливо, до монахинь її монастиря; 3) дорожній щоденник мандрівника з П'яченці (Італія) до Єрусалима (570 р.) [1, с. 828–829].

Описи історичного шляху та сучасного стану розвитку християнського паломницького нефікційного літературного дискурсу в науково-теоретичній літературі дозволяють виокремити наступні його характерні риси: а) подорож (паломництво) як провідна тема твору; б) основні концепти, загалом притаманні подорожньому дискурсу: подорож (поїздка, паломництво), мандрівник (паломник), пригода (видатна подія), екзотика та місцевий колорит; в) основні жанри: путівник, щоденник, лист, агіографічний твір (житіє), автобіографічний твір (нарис, оповідання, роман); г) центральна роль автора-оповідача, його сприйняття реальності, його роздумів, ідей, почуттів; ґ) особлива стилістична манера: монологічність, простота й невимушеність стилю, іноді – дотепність, гумор, увага до окремих деталей; д) наявність та реалізація певних горизонтів очікування мандрівника-паломника, які, в свою чергу, зумовлюють формування та реалізацію горизонтів очікування читача [2; 3; 4].

Аналіз науково-теоретичних джерел дозволив також дійти висновку про те, що паломницькі нефікційні твори є одночасно текстами нефікційного літературного та релігійного дискурсів. Релігійний дискурс як різновид інституціонального дискурсу описано в роботах М. Яценко та О. Кім [5]. До ознак релігійного дискурсу дослідниці віднесли: 1) поділ учасників дискурсу на «агентів» та «клієнтів» (духовенство й миряни); 2) чітко окреслений хронотоп, храм як прототипне місце; 3) наявність мети та цінностей дискурсу (метою, зокрема, є заклик до віри й покаяння, розповсюдження віровчення); 4) наявність базових концептів: віра, Бог та інш.; 5) наявність текстових матеріалів (зокрема, прецедентних текстів); 6) лексичні і синтаксичні особливості дискурсу (наявність спеціальної «релігійної» лексики, яку деякі спеціалісти вважають різновидом соціального жаргону; 7) наявність певних дискурсивних формул тощо [5, с. 18].

Слід зазначити, що загалом дослідники сучасного літературного дискурсу констатують притаманність текстам цього дискурсу таких характеристик, як 1) полідискурсивність; 2) транстекстуальність; 3) інтермедіальність [2; 6; 7]. Деякі дослідники констатують полідискурсивність сучасної подорожньої літератури [8, с. 321]. Емпіричний аналіз змісту прецедентних текстів паломницького дискурсу («Паломництво Егерії», дорожній щоденник мандрівника з П'яченці) вказує на наявність в них елементів транстекстуальності та інтермедіальності (відсилки до євангельських подій, описи архітектурних споруд). Проте, загалом питання притаманності вказаних характеристик творам сучасного нефікційного паломницького дискурсу не є достатньо дослідженим.

Постановка завдання. ***Об'єктом дослідження*** обрано твір новітньої франкомовної літератури, автобіографічний роман Е.-Е. Шмітта «Le défi de Jérusalem» [9]. Опублікований в 2023 році, роман за формою є щоденником паломника, який восені 2022 р. подорожує Святою Землею, відвідуючи Віфлієм, Назарет, Капернаум, інші місця, пов'язані із життям Ісуса Христа, і, нарешті,

Єрусалим. ***Предметом дослідження*** є характеристики паломницького дискурсу в зазначеному творі.

Мета статті – на основі літературного аналізу автобіографічного роману Е.-Е. Шмітта «Le défi de Jérusalem» виявити характеристики сучасного нефікційного літературного паломницького дискурсу. Базовою гіпотезою дослідження є твердження про наявність в тексті роману ознак полідискурсивності, транстекстуальності та інтермедіальності. Для реалізації мети в роботі вирішено ряд ***завдань***, а саме: 1) надано теоретичне визначення понять «полідискурсивність», «транстекстуальність» та «інтермедіальність»; 2) виявлено основні складові дискурсу паломництва в романі Е.-Е. Шмітта «Le défi de Jérusalem»; 3) виявлено загальну представленість та конкретні форми полідискурсивності, транстекстуальності, інтермедіальності в тексті твору.

Виклад основного матеріалу. *Полідискурсивність* є складним явищем, яке визначають зокрема як аналог поліфонічності за М. Бахтіним або інтердискурсивності як «перемикання на іншу систему знання і актуалізацію іншого типу мислення, яка відбувається у свідомості комунікантів» [6, с. 60]. За визначенням дослідників розповсюдженим є чергування дискурсів в тексті одного твору, накладання і взаємопроникнення дискурсів, що підсилює загальний художній вплив [6, с. 60].

Транстекстуальність є ще однією характеристикою сучасного літературного дискурсу. Її дослідники вивчають зв'язки тексту із іншими текстами та позатекстовими реаліями. Автором терміну є французький літературознавець Ж. Женетт, який у своїй роботі «Палімпсести або література другого ступеню» («Palimpsestes, La littérature au second degré») виділив п'ять основних різновидів транстекстуальності: 1) паратекстуальність – як відношення тексту до позатекстового комплексу («перитексту»); 2) інтертекстуальність – співприсутність в тексті інших текстів у формі наслідування, цитат, аллюзій; 3) метатекстуальність – інтерпретація в тексті іншого тексту в формі коментарів або критики; 4) гіпертекстуальність – відношення між текстом-послідовником (гіпертекстом) і текстом-попередником (гіпотекстом); 5) архітекстуальність – зв'язок тексту із жанровим кодом [10].

Інтермедіальність як «внутрішньотекстова взаємодія у літературному творі семіотичних кодів різних мистецтв» [2, с. 210] або «спосіб кореляції мистецьких явищ, наявність у художньому творі елементів, транспонованих з інших видів мистецтва» [7, с. 26] знаходиться в фокусі уваги багатьох сучасних дослідників [2; 7; 11]. Зокрема, деякі вітчизняні автори приділяють увагу питанню реалізації інтермедіальних стратегій в художніх творах [12; 13; 14]. Інтермедіальність як характеристика нефікційного прозового тексту, тематично не пов'язаного із сферою мистецтва, раніше не досліджувалася.

Полідискурсивність в романі Е.-Е. Шмітта «Le défi de Jérusalem» реалізується як послідовна зміна, паралельне використання та взаємонакладання ряду дискурсів: літературного, релігійного, науково-філософського, науково-історичного, психологічного.

Релігійний дискурс в романі присутній у двох основних його формах: релігійно-інституціональний (побутовий) і релігійно-науковий (богословський) дискурс. Ознаки християнського релігійного дискурсу як інституціонального (за М. Яценко та О. Кім) наведено вище. Усі вони наявні в тексті досліджуваного роману: 1) персонажі твору досить чітко поділяються на священство (зокрема, другорядним персонажем є сам Папа Римський), пересічних вірян і світських осіб; 2) хронотоп твору здебільшого є окресленим часом і маршрутом паломництва; 3) наявність мети та цінностей дискурсу (метою, зокрема, є заклик до віри, розповсюдження віровчення); 4) наявність базових концептів: віра, Бог, християнство; 5) зв'язок із прецедентними текстами дискурсу (Євангеліє, «Паломництво Егерії»); 6) лексичні і синтаксичні особливості дискурсу (наявність спеціальної «релігійної» лексики); 7) наявність певних дискурсивних формул (звернення «отець», «брат», «сестра»). Особливу увагу необхідно звернути на наявність у творі релігійної лексики, яку можна розподілити на групи за напрямками: релігійно-побутова, релігійно-історична, релігійно-догматична, літургічна, релігійно-архітектурна тощо.

Релігійно-науковий (богословський) католицький християнський дискурс у романі «Виклик Єрусалима» присутній у вигляді окремих елементів догматичного, екзегетичного, релігієзнавчого субдискурсів.

Догматичний субдискурс вербально реалізований у вигляді авторських роздумів щодо необхідності ментальної рецепції християнських догматів Боговтілення і Воскресіння. Сформулювавши питання для себе, і для читача наступним чином: «З одного боку, таємниця: як ми можемо зрозуміти, що Бог стає людиною? Що Він, будучи поза часом, виникає в часі? Що вічне одягається в ефемерне? Що трансцендентне перетворюється на

іманентне?... Інший бік таємниці: як ми можемо уявити, що людина воскресає після смерті, адже, за визначенням, смерть прирікає її на невиправний стан?» [9, с. 27], автор доходить висновку: «Втілення і Воскресіння є саме таємницею, а не загадкою. Загадка пропонує проблему, в якої є рішення; кожна загадка розв'язується. Таємниця порушує проблему, яка не знаходить розв'язки, і, як така, дає нам привід думати, і навіть краще – сподіватися... Людство розділене на тих, хто розгадує загадки, і тих, хто завмирає, прислухаючись до таємниці» [9, с. 212] (*тут і надалі переклад з французької наш. – Т. Ч., В. Ю.*). До речі, саме цей, догматичний аспект – роздуми автора на тему Боговтілення й Воскресіння високо оцінив в своїй післямові Папа Римський.

Екзегетичний субдискурс проявляється в роздумах автора щодо окремих євангельських сюжетів, коментарях до них, переказах Євангелія [9, с. 46, 76, 107–108, 155–156]. Слід зазначити, що автор надає коментарі також щодо інших книг Нового Заповіту, зокрема до книги Діяння Апостолів [9, с. 80]. Про знайомство автора із принципами християнської екзегетики свідчить його розповідь про видатного християнського екзегета й перекладача, св. Єронима Стридонського [9, с. 74, 91].

Про наявність у творі елементів релігієзнавчого дискурсу свідчить зокрема вміння автора виокремити та співставити основні цінності авраамічних релігій: «повага – в юдеїв, любов – у християн, покора – у мусульман» [9, с. 171], його здатність розрізняти регіональні різновиди християнства (північноєвропейське, східне) [9, с. 54; 75], його суперечка із Свідком Єгови [9, с. 83]; свідома послідовна екуменістична світоглядна позиція автора: «Тричі священне місто, арена міжрелігійних розбіжностей, дає нам поживу для роздумів. Ми повинні брататися один з одним. До відповідності саме цій місії Бог закликає нас – не важливо, чи є ми юдеями, чи християнами, чи мусульманами, чи агностиками. В Єрусалимі більше, ніж деінде, Бог спонукає нас до цього, Він не лише підштовхує нас до божественного, Він вміняє нам в обов'язок людяність з усім, що в ній є множинного, складного, схильного до гармонії. Бог – Отець? Отже, ми повинні думати про три монотеїстичні релігії як про братні. Чи зможемо ми одного дня впоратися з викликом Єрусалима?» [9, с. 174].

Елементами філософського дискурсу у творі є: а) відсилання до ідей провідних філософів, що розглядали проблематику атеїзму та віри в Бога (Платон, Дідро, Вольтер, Блез Паскаль); б) застосування філософських концепцій детермінізму й релятивізму в контексті проблематики твору; в) авторські роздуми дискусійного характеру щодо дуалістичних понять: атеїзм та релігія, віра та розум, релігія та свобода особистості.

Історичний дискурс у творі представлений у формі численних історичних екскурсів [9, с. 32–33, 35, 64, 78–79, 81, 94, 119, 163–164]. Автор повідомляє читачеві, що, готуючись до написання своїх творів, він ретельно вивчає історичні факти (див., наприклад, [9, с. 78–79]), посилається на дані робіт церковних і світських істориків [9, с. 86, 100, 134–35], він також підкреслює факт свого знайомства із видатними істориками й археологами і обговорення з ними окремих важливих питань [9, с. 189–190, 198–199]. Використовуючи в романі елементи історичного дискурсу, автор претендує таким чином на певну історичну об'єктивність свого роману і, хоча й непрямо, вимагає серйозного, уважного ставлення до нього з боку інтелектуально розвиненого читача.

У творі присутні також елементи психологічного і, навіть, психіатричного субдискурсу. Автор розповідає читачеві про так званий «Єрусалимський синдром», психічний розлад, що вражає деяких мандрівників, він аналізує психологічне підґрунтя цього стану, і викладає власне бачення цієї проблеми, запропонувавши розрізняти хворобливі зміни стану людської свідомості і (за власним висловом автора) «осягнення трансцендентністю», тобто контакт з містичною реальністю [9, с. 186–188].

Зазначені дискурси в романі чергуються (див., наприклад [9, с. 78–83]), частково перетинаються [9, с. 100–104], використовуються одночасно, підсилюючи загальний художній ефект [9, с. 94–96].

Транстекстуальність. У тексті роману наявні всі п'ять основних типів транстекстуальних зв'язків, що згадуються в роботах сучасних літературознавців, зокрема, в роботах французького літературознавця Ж. Женетта [11].

Паратекстуальність у романі присутня як наявність перітексту. Елементами перітексту є: ім'я та прізвище письменника, відомого читачеві як автор творів із релігійною та філософською тематикою й проблематикою; назва, що вказує на місце дії і водночас створює міні-інтригу, оскільки читач майже до кінця твору не розуміє, в чому саме полягає «виклик»; анотація твору від видавництва (розміщена на останній сторінці обкладинки, вона, зокрема, робить акцент на зв'язку твору із «Ніччю вогню», попереднім романом автора в жанрі автобіографічного травелогу, і під-

креслює загальну для обох творів тему духовного пошуку); відсилка до післямови. Перітекст представлений також післямовою, написаною Папою Римським Франциском І. Післямова як елемент перітексту є особливо цікавою, оскільки вперше в історії католицизму Папа Римський виступає в якості рецензента світського літературного твору, розставляючи акценти в романі з позицій ортодоксального католицького християнського світогляду.

Інтертекстуальність у творі виражена у вигляді переказів Євангелія, алюзій до Євангельських текстів (наприклад, автор розмовляє з Єрусалимом, як свого часу це робив Христос; в тексті присутня алюзія на «каміння, що кричатиме»), алюзій на твори Ж. Верна [9, с. 123], А. де Сент-Екзюпері [9, с. 68], а також, ймовірно, на «Паломництво Егерії» та «Паломництво або Щоденник мага» П. Коельо. Крім алюзій, в творі наявні прямі цитати з творів Ж.-Б. Расіна [9, с. 79] і А. де Мюссе [9, с. 158].

Прикладом алюзії виступає, зокрема, історія молодого реюньйонця на ім'я Августин, що подорожує у складі паломницької групи, і розповідає супутникам про своє навернення до християнства [9, с. 48–49]. Його історія основними своїми елементами нагадує біографію відомого християнського святого, Блаженного Августина, автора першої нефікційної християнської автобіографічної оповіді під символічною назвою «Сповідь». Уведена в оповідь, алюзія, напевне, має проіллюструвати той факт, що історія християнства не належить минулому, вона пишеться сьогодні, і ті, кого визнають святими майбутні покоління християн, можливо вже зараз живуть серед нас.

Метатекстуальність твору полягає в наявності в ньому авторських коментарів до Євангельских текстів (наприклад, [9, с. 46, 52, 54–55]), а подекуди – критики євангелістів як авторів ([9, с. 65, 106]). Різновидом метатекстуальності є автометотекстуальність, вона присутня в творі у вигляді описів процесу створення роману ([9, с. 88, 178–179]), автокоментування та автокорегування ([9, с. 84]).

Гіпертекстуальність (автогіпертекстуальність) присутня у творі у вигляді декларованого автором і подекуди підкреслюваного їм за допомогою окремих деталей зв'язку із гіпотекстом – автобіографічним романом-оповіддю «Ніч вогню». Обидва романи присвячені темі духовності й духовного пошуку, отже є тематично пов'язаними. Події «Ночі вогню» автор згадує в передісторії ([9, с. 24]), в середині ([9, с. 61]) та в фіналі «Виклику Єрусалима» ([9, с. 210]). Він проводить паралель між кульмінацією «Ночі вогню» – ніччю, коли йому відкрилося існування Бога, і іншою ніччю, коли він відкрив для себе християнство як релігію любові. Він продовжує сюжетно-тематичну лінію містичних відкриттів як результату подорожі. Він переносить з сторінок «Ночі вогню» мотив дружби з провідником (в «Ночі вогню» його другом-гідом був туарег Абайгур, в «Виклику Єрусалима» – ізраїльтянка марокканського походження Гіла [9; 15]). Автогіпотекстами (хоча й набагато меншою мірою) можуть вважатися романи автора «Темне сонце», «Оскар та Рожева пані», «Євангеліє від Пілата», до яких автор подекуди апелює в «Виклику Єрусалима» [9, с. 12–14, 18, 78–79, 84].

Нарешті, *архітекстуальність*, яку зазвичай розуміють як зв'язок тексту і жарового коду проявляється в романі як загальна відповідність канонам жанру. Так само, як паломники давнини, зокрема Егерія, оповідач в романі вирушає в подорож, не обтяжуючи себе зайвим багажем, взявши із собою Біблію, яку принагідно читає; він відвідує святі місця, кожне з яких сумлінно описує, навіть якщо (як у випадку з Мегіддо) місце його не дуже цікавить, або не викликає особливих роздумів; він підтримує дружні стосунки із своїми супутниками; він виконує певні ритуальні дії, молиться, бере участь у богослужіннях. Однак, ми бачимо і деякі відхилення від традиції: автор подорожує за допомогою сучасних транспортних засобів, користується послугами гіда, сучасними засобами зв'язку. Автор відвідує не лише знакові для своєї релігії пам'ятні місця, але, як звичайний турист, не втрачає нагоди подивитися й на світські значущі об'єкти і навіть на сакральні локуси інших релігій, зазираючи, наприклад, у вікна мечетей ([9, с. 166]) – заняття, за яким важко уявити побожного християнського паломника середньовіччя. Отже, поруч із жанровими рамками паломницького дискурсу, в романі присутні й певні риси сучасного туристичного дискурсу.

Інтермедіальність в романі Е.-Е. Шмітта "Le défi de Jérusalem" виявлено у вигляді наступних міжмистецьких зв'язків:

1) **література та живопис**: в романі присутня згадка про всесвітньо відомих митців, які створювали картини на релігійні сюжети: Фра Анжеліко, Леонардо да Вінчі, Рафаеля, Караваджо, Рубенса, Рембрандта, Далі [9, с. 23]; крім того, автор наводить опис (екфразіс) відомого шедевру живопису – «Тайної вечері» Леонардо да Вінчі – потрактування якого підтверджує авторський погляд на євангельські події, що передували страті Ісуса Христа [9, с. 159–160];

2) **література й музика**: автор, як вказано в романі, отримав музичну освіту і знається на музиці; в тексті наведено опис (екфразіс) музичного твору – «Magnificat» Йоганна Себастьяна Баха, є згадки про інших композиторів (серед яких Ласс, Палестрина, Монтеверді, Шарпентьє, Вівальді, Брукнер, Пярт), що присвятили твори цій євангельській темі [9, с. 113–114], подекуди автор надає коментарі щодо музичного оформлення богослужінь [9, с. 122–123];

3) **література та архітектура**: в творі наявні численні описи пам'яток архітектури Святої Землі, серед яких базиліка Благовіщення, Церква першості апостола Петра, церква Блаженств, базиліка Преображення Господнього, базиліка Різдва Христового, церква Відвідин, Церква всіх націй, церква святої Вероніки; автор описує як зовнішній вигляд, так і інтер'єр вказаних храмів, дає характеристику творчої манери архітектора Антоніо Барлуцці, автора більшості вказаних архітектурних пам'яток [9, с. 53, 74, 113, 122, 144];

4) **література й театр**: автор є відомим драматургом тому подекуди події, що відбуваються на його очах, викликають в нього асоціації з театральним життям [9, с. 76, 126], а специфіку ставлення суспільства до арабо-ізраїльського конфлікту він пояснює, вживаючи театральну термінологію [9, с. 94–96];

5) **література та кіно**: в романі наявні елементи кінопоетики – монтажність, зміна ракурсів, увага до окремих деталей, візуальний символізм.

Таким чином, прийомами репрезентації інтермедіальності в тексті «Le défi de Jérusalem» є: 1) відсилка або згадка (певні митці або їх твори згадуються в тексті роману); 2) критика, коментар; 3) екфразіс (опис мистецького твору); 4) вживання спеціалізованої лексики з інших сфер мистецтва; 5) вживання художніх прийомів з інших сфер мистецтва.

Висновки. Літературний аналіз тексту роману Е.-Е. Шмітта «Le défi de Jérusalem» дозволяє констатувати наявність в творі ознак полідискурсивності, транстекстуальності та інтермедіальності. Полідискурсивність в романі реалізується як притаманність його тексту традиційних рис літературного нефікційного подорожнього та релігійного дискурсів, а також як наявність у творі елементів інших видів дискурсу, зокрема релігійно-наукового (богословського), історичного, філософського, психологічного дискурсів. Зазначені дискурси в романі чергуються, взаємодіють, частково перетинаються або використовуються одночасно, підсилюючи загальний художній ефект.

Під час дослідження у творі було виявлено прояви транстекстуальності (зокрема, такі її різновиди, як паратекстуальність, інтертекстуальність, метатекстуальність, гіпертекстуальність, архітекстуальність), а також інтермедіальності (в таких формах, як екфразіс (музичних та художніх творів), коментар, критика (щодо музичного оформлення богослужінь або архітектурних пам'яток); наявність професійних лексики (із сфери музики, театру, архітектури) та художніх прийомів (елементів кінопоетики).

Можна стверджувати, що і полідискурсивність, і транстекстуальність, і інтермедіальність є характеристиками християнського паломницького нефікційного літературного дискурсу і водночас дискурсотворчими стратегіями, свідоме використання яких в тексті роману «Le défi de Jérusalem» сприяє досягненню певних цілей в межах загального авторського задуму. Такими цілями, на наш погляд, є: а) самохарактеристика автора як непересічної, талановитої особистості; б) осучаснення паломницького дискурсу в досліджуваному романі; в) увиразнення нефікційного прозового тексту; г) популяризація християнського релігійного світогляду.

СПИСОК ВИКРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. The Oxford Handbook of Early Christian Studies. By Susan Ashbrook Harvey (ed.), David G. Hunter (ed.). Oxford: Oxford University Press. 2008. 1084 p.

2. Будний В., Ільницький М. Порівняльне літературознавство: Підручник. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 430 с.

3. Моштаг Є. С., Крохмаль А. М. Концептосфера мандрівного дискурсу сучасних українських тревелогів. *Закарпатські філологічні студії*. Вип.19. Т. 1. С. 41–45.

4. Nonfictional prose (by Henri M. Peyre). URL: https://www.britannica.com/topic /nonfictional-prose (дата останнього звернення 02.01.2025).

5. Яценко М., Кім О. Релігійний дискурс як різновид інституціонального дискурсу. *Збірник тез І міжнародної науково-практичної конференції «Міжкультурна комунікація і перекладознавство: точки дотику і перспективи розвитку»*. Переяслав-Хмельницький, 2018. С. 17–20.

6. Мальцева В. В. Полідискурсивність як феномен конституювання художнього тексту (на матеріалі сучасної російської прози): дис. … канд. філол. наук : 10.02.02. Харків, 2020. 225 с.

7. Просалова В. Інтермедіальні аспекти новітньої української літератури. Монографія. Донецьк: ДонНУ, 2014. 154 с.

8. Шульгун М. Е. Метажанр подорожі в контексті перехідного художнього мислення (кінець XX – початок XXI століття): дис. … докт. філол. наук : 10.01.06, 10.01.05 Київ, 2017. 485 с.

9. Schmitt É.-E. Le défi de Jérusalem: roman. Paris: Albin Michel, 2023. 218 p.

10. Genette G. Palimpsestes: La litterature au second degré. Paris, 1982. 467 p.

11. Лупак Н. Культурносеміотичний, мадіатехнологічний, комунікативний підходи у дослідженні поняття «інтермедіальність». *Science Review*. 2019. № 6(23). С. 21–27.

12. Левицька О. Інтермедіальні стратегії у біографічних романах про художників (на матеріалі біографічних творів В. Домонтовича про Вінсента ван Гога та Ральфа Дутлі про Хаїма Сутіна). *Літературний процес: методологія, імена, тенденції. Збірник наукових праць (філологічні науки)*. 2021. № 18. С. 41–47.

13. Маценка С. Партитура роману: монографія. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2014. 528 с.

14. Мочернюк Н. Поза контекстом: Інтермедіальні стратегії літературної творчості українських письменників-художників міжвоєння: монографія. Львів, 2018. 392 с.

15. Schmitt É.-E. La nuit de feu: roman. Paris: Albin Michel, 2015. 192 p.

РОЗДІЛ 10
УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 82.09:821.161.2-7Нес:82-311.3-93
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.47

ПОЕТИКА ХАРАКТЕРОТВОРЕННЯ ГОЛОВНИХ ПЕРСОНАЖІВ ПОВІСТІ ВСЕВОЛОДА НЕСТАЙКА «ТОРЕАДОРИ З ВАСЮКІВКИ»

THE POETICS OF CHARACTER DEVELOPMENT IN THE MAIN CHARACTERS OF VSEVOLOD NESTAYKO'S STORY "TOREADORS FROM VASYUKIVKA"

Апоненко І.М.,
orcid.org/0000-0003-1682-4218
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри мовної підготовки та гуманітарних наук
Дніпровського державного медичного університету

Стаття присвячена аналізу поетики характеротворення головних героїв пригодницької повісті Всеволода Нестайка «Тореадори з Васюківки». Метою дослідження є окреслення специфіки літературних засобів, за допомогою яких автор створює яскраві й впізнавані образи Яви Реня та Павлуші Завгороднього. У роботі виділено ключові риси характерів персонажів, проаналізовано динаміку їх розвитку, а також показано, як гармонійне поєднання комічного, індивідуалізованого та динамічного підходів до зображення героїв сприяє їхній виразності.

Новизна дослідження полягає в акцентуванні уваги на поетиці характеротворення як ключовому аспекті художнього задуму повісті. Автор не лише розглядає традиційні засоби зображення літературних персонажів (описи, дії, мова), але й аналізує їхній вплив на формування національного типу дитини-шибеника. Через контраст між ініціативним і авантюрним Явою та розсудливим і відповідальним Павлушою у статті підкреслюється важливість дружби, взаємної підтримки та морального становлення.

У дослідженні також розглядаються ключові етапи розвитку персонажів у межах трилогії, зокрема, момент кульмінації в третій частині, де герої стикаються з тяжкими випробуваннями, такими як повінь і хвороба. Ці події стають визначальними для трансформації їхніх характерів, що робить персонажів більш зрілими та відповідальними.

У статті акцентується увага на місці повісті в контексті української дитячої літератури ХХ століття, аналізується її художня унікальність через призму взаємодії традиційного дитячого світовідчуття з глибоким авторським осмисленням. Робота спрямована на осмислення творчості Всеволода Нестайка як такого митця, що формує образи, які резонують із національним характером, і водночас є універсальними через тематику дружби, героїзму та моральних цінностей. Таким чином, дослідження спрямоване на осмислення унікальності художнього світу Всеволода Нестайка, який, спираючись на традиції української дитячої літератури, створив неповторний образ дитини-шибеника.

Ключові слова: дитяча пригодницька література, персонаж, образ, характер, поетика.

The article is devoted to the analysis of character development in the adventure story «Toreadors from Vasyukivka» by Vsevolod Nestayko. The study aims to outline the specifics of literary techniques used by the author to create vivid and recognizable characters, Yava Ren and Pavlusha Zavhorodnyi. The paper highlights the key features of the characters, analyzes the dynamics of their development, and demonstrates how a harmonious combination of comedic, individualized, and dynamic approaches to portraying the characters contributes to their expressiveness.

The novelty of the study lies in its focus on the poetics of character development as a key aspect of the artistic intent of the story. The author not only examines traditional methods of depicting literary characters (descriptions, actions, speech) but also analyzes their impact on forming the national archetype of a mischievous child. The article emphasizes the importance of friendship, mutual support, and moral growth, particularly through the contrast between the enterprising and adventurous Yava and the prudent and responsible Pavlusha.

The study also examines the key stages of character development within the trilogy, with particular attention to the climax in the third part, where the characters face significant challenges, such as flood and illness. These events become defining for their transformation, making them more mature and responsible.

The article highlights the story's place in the context of 20th-century Ukrainian children's literature, analyzing its artistic uniqueness through the interaction of traditional child perception of the world and deep author's reflection. The paper aims to comprehend Vsevolod Nestayko's creativity as one, which forms that shapes characters resonating with the national identity while remaining universal through themes of friendship, heroism, and moral values. Thus, the research seeks to explore the uniqueness of Vsevolod Nestayko's artistic world, which, rooted in the traditions of Ukrainian children's literature, created an unique image of a mischievous child.

Key words: children's adventure literature, character, image, personality, poetics.

Постановка проблеми. Тривалий час українське літературознавство не вивчало дитячу та юнацьку прозу і не вважало її серйозним об'єктом наукового дослідження. Однак зі зростанням інтересу до дитячої книги та читання ситуація почала змінюватися. З'явилися дослідження, присвячені літературно-видавничим аспектам дитячої книги (Є. Огар), жанрово-тематичному аналізу творів (В. Кизилова, Л. Овдійчук, І. Бойцун), наративним особливостям і типологізації (О. Папуша), типізації образів головних героїв (Б. Салюк), осмисленню комунікативних парадигм і норм (Ю. Балан), узагальненню особливостей і тенденцій розвитку (Т. Качак), теоретичним питанням інтерпретації тексту та поетики (Л. Мазевко-Бекельська). Історико-літературні дослідження зосереджені переважно на дитячій прозі XX століття (І. Бойцун, О. Будугай, О. Гарачковська, С. Іванюк, В. Кизилова, В. Костюченко, Н. Резніченко, Г. Сабат, Н. Сидоренко, Л. Ткаченко, О. Чепурна, О. Цалапова).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На думку О. Вовк, молодіжна та юнацька література, яка найчастіше орієнтована на учнів середньої школи, вирізняється розмаїттям тем і жанрів. Сучасні читачі цікавляться пригодницькими та науково-фантастичними творами, історичними артефактами, біографічними романами про відомих людей, а також літературою, яка зображує дитинство та шкільне життя [1, с. 242–249]. Важливою умовою успішної літератури для дітей та юнацтва, як зазначає В. Кизилова, є й уміння «явити перед читачем художній світ у доступному для нього форматі, майстерно балансуючи при цьому на межі дитячого світовідчуття та світорозуміння й водночас досвідом дорослої людини» [2, с. 93]. Саме такий майстер – Всеволод Нестайко, чиї твори стали класикою української дитячої літератури.

Постановка завдання. Мета статті полягає в окресленні специфіки характеротворення головних героїв пригодницької повісті В. Нестайка «Тореадори з Васюківки». Поставлена мета передбачає вирішення таких завдань**:** дослідити літературні засоби, за допомогою яких автор розкриває характери героїв, окреслити риси характеру Яви Реня та Павлуші Завгороднього, показати певний тип характеротворення, заснований на особливостях розвитку образу дитини-шибеника в українській дитячій прозі.

Виклад основного матеріалу. Художній характер у літературі – це синтез типового й унікального, реального й авторського бачення. Він створюється часто на основі реальних людських типів, доповнених авторським розумінням і оцінкою.

Під час формування образів персонажів, а також розкриття характерів, автор акцентує увагу читача на тих рисах, які найкраще відображають їхній світогляд. Це досягається завдяки різноманітним літературним засобам: опису дій, думок, мови, власних імен, зовнішності, а також реакцій героїв на життєві ситуації.

У літературному творі існує багато способів показати характер персонажа. Серед них – опис дій героя, пряма характеристика від автора, використання характерних слів та прізвищ, самоопис персонажа, зовнішній портрет та опис внутрішнього стану. Так, характер персонажа може бути представлений двома способами: прямим – через розповідь автора, думки героїв або їхню самооцінку; непрямим – через поведінку, міміку, погляд та вчинки. Як зазначає А. Міценко, «головною метою такого характеротворення є показ суспільної цінності персонажа та надання йому певної оцінки. Через створений характер автор не лише змальовує конкретну особистість, але й відображає певний соціальний тип, розкриваючи його світоглядну сутність та місце в суспільстві» [4, с. 37].

Всеволод Нестайко у трилогії «Тореадори з Васюківки» гармонійно поєднує гумор, невимушеність стилю та глибину, створюючи унікальні образи головних героїв – Яви Реня та Павлуші Завгороднього. Письменник майстерно представляє в повісті образ дитини-бешкетника, що відображає риси національного характеру.

Поетика характеротворення в творі базується на вдалому використанні літературних засобів, що підкреслюють індивідуальність кожного персонажа, їхній динамічний розвиток, мовленнєву виразність тощо.

Головні герої – нерозлучні друзі Ява та Павлуша – мають однакові інтереси, разом прямують до спільної мети, пригод, однак їхні характери – це дві яскраво виражені протилежності. Ява вирізняється ініціативністю, невгамовною енергією та схильністю до авантюр. Він генерує «геніальні» ідеї, хоча й часто необдумані та бешкетливі, що підкреслює його активний і неспокійний характер. А його жага до пригод і нових вражень віддзеркалює юнацький дух допитливості. Вже в перших рядках твору автор формує яскраву характеристику героя через слова діда Варави: «От знайдибіда, авантюрист шмаркатий! Ванько-о-о!» [5, с. 7].

Оскільки твір побудований за типом Я-нарація, а оповідь у першому та другому розділах ведеться від імені Павлуші, то саме він на перших же сто-

рінках повісті описує їхні відносини, пояснює незвичне ім'я друга, його характер: «Ява – це мій найкращий друзяка і напарник. ‹...› Мабуть, вам дивно, що то за ім'я таке – Ява? То він сам себе так назвав, коли йому лише років півтора було. Чи то воно, пискля мале, хотіло сказати: "Я – Ваня", а вийшло "Ява" ‹…› але причепилось оте "Ява" до нього, як реп'ях до собачого хвоста» [5, с. 8]; «характер у Яви ого-го! Сталь, а не характер» [5, с. 8]. Таким чином автор формує в читача уяву про особливий, можна сказати «сталевий» тип характеру Яви, створюючи враження про героя, який залишається стійким не лише в ситуаціях, що вимагають мужності, а й у веселих пригодах чи бешкетуваннях [8].

Комічність твору підсилює й онімна гра, коли Павлуша, натхненний пригодами на кукурудзяному полі, дає Яві нове прізвисько – Кукурузо, що однозначно викликає алюзію на роман Даніеля Дефо «Пригоди Робінзона Крузо», адже саме про нього говорять друзі: «"Пригоди Робінзона Крузо". Читав?»; «Не пам'ятаю… Може, й читав. Що це за Кукузузо?» [5, с. 109]; «… Та Крузо, а не Кукурузо! Робінзон Крузо»; «То він був Крузо, а ти – Кукурузо. Якраз підходяще для тебе ім'я. Після вчорашнього…» [5, с. 110]. Такий прийом «перейменування», побудований на смисловій близькості слів (загальна назва «кукурудза» стає власною назвою Кукурузо), створює додатковий гумористичний ефект. Спершу герой не бачить у цьому жодного сенсу, але згодом приймає нове ім'я-прізвисько: «"А що! Може, це ти й непогано придумав. Кукурузо! Звучить! Га? Знаєш що! То ти не зви мене більше Ява, зви мене Робінзон Кукурузо. Хай так і буде. Домовились? Так Ява перестав бути Явою, а став Робінзоном Кукурузо". Видно, на роду вже було йому написано носити вигадані імена» [5, с. 110]. Таким чином, образ Яви постає перед читачами достатньо яскравим і багатогранним, відображаючи властивий юнацькому вікові потяг до пригод.

Гумор В. Нестайка проявляється не лише у влучних власних назвах, а й в описах зовнішності головних героїв: у першому розділі третьої частини подано опис Яви, достатньо самокритичний, представлений у порівнянні з Павлушою: «Гарна людина й Іван Васильович, – той самий, що заблудив у кукурудзі і вивісив дідові підштаники на телевізійній антені. Собаки також гавкають, а кури й гуси розлітаються врізнобіч, коли Іван Васильович іде селом. ‹…› У Павла Денисовича великі відстовбурчені вуха. В Івана Васильовича – зовсім навпаки, а весь ніс і щоки в рудому ластовинні. Павло Денисович говорить повагом, розтягуючи слова. Іван Васильович стрекоче, як з кулемета, – думки ледве встигають за його словами…» [5, с. 354–355].

Як справедливо зазначає Л. Овдійчук, «Нестайко має певні секрети у творенні образів. Характеристика головних персонажів виявляється у вчинках, дії. Активність, невичерпна бурхлива фантазія, бажання зробити якийсь неординарний вчинок, відвага, безрозсудна сміливість – ось основні риси Яви і Павлуші» [6, с. 11]. Так, у перших двох частинах трилогії саме Ява виступає ініціатором різних пригод, не завжди задумуючись про наслідки. Його невтомна енергія, бажання діяти та вигадувати нові витівки часто призводять до труднощів, різних проблем і кумедних ситуацій: «Отож ми з ним піймали в лісі пугутькало і випустили в клубі під час лекції на тему "Виховання дітей у сім'ї". Лектор упав з трибуни і вилив собі на голову графин з водою. А старі дідові підштаники на телевізійну антену над клубом, думаєте, хто повісив?» [5, с. 9].

У другій частині трилогії «Тореадори з Васюківки» образ Яви Реня стає більш глибоким і зрілим. Він виявляє відповідальність, вірність дружбі та креативність. Окрім того, визначальною рисою характерів хлопців, як пише Б. Салюк, є «кордоцентризм, тобто перевага емоційної сфери над раціональною, що домінує в поведінці … Яви та Павлуші. "Тореодори" є сердечними, чуйними у ставленні до оточення, співчутливими до долі інших» [7, с. 227]. Це проявляється навіть у ставленні до ворога: попри конфлікти з хуліганом Будкою, Ява і Павлуша вирішують запросити його до кіностудії: «Ми з Явою перезирнулися. І, по-моєму, одночасно подумали про одне й те саме. Треба взяти його [Будку – І. А.] на кіностудію!.. А що! Хай зіграє в кіно. ‹…› Хай! Нам хотілося бути сьогодні шляхетними, добросердними і великодушними» [5, с. 323].

Кульмінація розвитку характеру Яви відбувається в третій частині трилогії «Таємниця трьох невідомих, або повість про те, як посварилися Іван Васильович з Павлом Денисовичем і що з того вийшло» (як зазначив В. Нестайко, розповідь тут ведеться від імені Яви: «Частина третя, яку розказав уже Ява Рень»): повінь і захворювання Яви стають символічними моментами, що, за словами А. Міценко, «змушують героя глибше задуматися над життям» [4, с. 39]. Під час стихійного лиха він ухвалює важливе рішення – звернутися по допомогу до військових, які стояли табором біля села. Це рятує життя багатьох селян: «Я вмить згадав, що читав десь, як воїни допомагали людям під час стихійних лих…» [5, с. 453].

У фіналі повісті Ява більше не є тільки невгамовним хлопцем, який прагне пригод і розваг. Його характер змінюється через пережиті труднощі й конфлікти. Наприклад, коли на весіллі одразу після сюрпризу з летючим змієм спалахує пожежа, він діє швидко і рішуче: «Загориться ліс – буде лихо! Я знав, що таке вогонь… Не можна гаяти ні секунди… » [5, с. 538]. Так, Ява стає більш свідомим, виваженим у судженнях, готовим брати відповідальність за свої вчинки, розуміє значення дружби і підтримки: «Цікаво, мабуть, було б намалювати таку картину: сидять троє після того, як загасили пожежу, – обідрані, брудні, закіптюжені, але щасливі, як воїни-переможці…» [5, с. 539].

Мова Яви також важлива для розуміння характеротворення персонажа, адже відображає його емоційний і фантазійний характер: вона сповнена образних висловів і порівнянь («дуля з маком», «іде, як пасеться», «ти ж футболіст, а не корова»). Описуючи ідею підводного тунелю, герой із захопленням говорить: «ми станемо справжніми піонерами океану, наче Жак-Ів Кусто!» [5, с. 17]; а під час порятунку цуцика уявляє себе космонавтом-рятівником, використовуючи відповідні вислови: «Атлічно! Пульс нормальний. Невагомості нема. Тиск триста атмосфер. Прийняв на борт потерпілого товариша Собакевича» [5, с. 18]; також читач дізнається про обізнаність і читацький смак Яви (читає й зберігає книгу «Робінзон Крузо» Д. Дефо). Варто зазначити, що в мову Яви автор включає русизми, що часто відображають саме вимову слів («акання») і відповідне вживання звуків (наприклад, у слові «атлічно»), адже повість була «написана ще за радянських часів – якраз у роки підкорення космічного простору, що вплинуло на використання письменником подібної лексики у творі» [4, с. 40]. Все це відображає захопленість Яви пригодами та здатність фантазувати.

Павлуша Завгородній – друг Яви Реня та один головних героїв трилогії Всеволода Нестайка «Тореадори з Васюківки». Його характер суттєво відрізняється від енергійного й непосидющого Яви. Павлуша більш спокійний, обережний і раціональний, часто здається, що саме він несе відповідальність за них двох: «Ява був не просто сміливий – він був упевнений, що все вийде. А я, хоча і був його найкращим другом, завжди трохи сумнівався. Тому йому часто доводилося мене підштовхувати» [5, с. 13]. Однак його дружба з Явою спонукає Павлушу брати участь у різних пригодах, навіть якщо він внутрішньо не готовий цього: «Та ну його, Яво, я не піду! – протестував я, але куди там – Ява вже біг до ставка, а мені нічого не залишалось, як іти за ним» [5, с. 153]. У цій цитаті втілено типову ситуацію: Павлуша сумнівається, але врешті йде на пригоди разом з Явою, поступаючись його ентузіазму, що свідчить про його внутрішню нерішучість і прагнення уникнути конфліктів із другом, можливо, саме через невпевненість у собі він і потрапляє в кумедну ситуацію: «Але мене спіткала невдача. Прикра жахлива невдача. Я зачепився за сучка і розпанахав труси…» [5, с. 154].

Павлуша часто виявляє сильне почуття справедливості та відповідальності. Він схильний до роздумів про те, що правильно і що неправильно, а його моральні цінності визначають його дії. Наприклад, у школі при підготовці вистави «Ревізор» Павлуша майже вмовляє Яву готуватися до ролей, вчити слова: «Я тримався з останніх сил. Ще спасибі Гоголю, що він пожалів нас і не дав Бобчинському і Добчинському більше слів. Бо ми б загибли. Ми й з тими словами, що були, не могли впоратися» [5, с. 188]. Самокритика Павлуші дуже щира і викликає посмішку в читача: «Яво, – казав я ще через тиждень. – Ой, давай учити слова, голубе! Бо я нічогісінько зі своєї ролі не знаю» [5, с. 189]. Внутрішній «поміркований та відповідальний компас» Павлуші часто протиставляється прагненням Яви до пригод у вигляді таких фраз: «Ні, не можна так»; «Ми ж з Явою чесно домовлялися»; «Не можу я його підвести, хоч як мені це не подобається». Такі вислови доводять, що Павлуша завжди прагне поступати відповідно до домовленостей і принципів. Він готовий діяти всупереч власним інтересам, аби не порушити слово і не зрадити друга.

Однак у третій частині повісті все змінюються: Павлуша Завгородній стає більш самостійним, він починає відстоювати власні мрії, що призводить до розриву дружби з Явою, який сприймає таку поведінку друга як зраду: «…дізнаюся, що цей довбеха записався-таки в художній гурток. Це вже була зрада. І я не міг йому пробачити її» [5, с. 359]. Цей момент стає важливим у розвитку характеру Павлуші, оскільки він змушений переосмислити свої стосунки з Явою. Однак і тут Павлуша виявляє здатність до прощення та саморефлексії: «І ось тоді я зрозумів: не можна вічно ображатись і чекати, що хтось зробить перший крок. Дружба важливіша за всі сварки і непорозуміння». Він розуміє, що для збереження дружби потрібні зусилля з обох сторін, і що інколи потрібно бути першим, хто робить крок назустріч [4, с. 41].

Після повені та хвороби Яви Павлуша починає ще сильніше задумуватися над своєю відпові-

дальністю перед другом – це допомагає зміцнити їхній взаємозв'язок: «… я вперше відчув справжній страх – не за себе, а за Яву. Він був слабким, а я мав бути сильним. Я відчував, що наша дружба тепер не просто забавки – це серйозна річ, яка нас єднає» [5, с. 473]. Цей епізод свідчить про емоційний зв'язок друзів, їхню здатність до співчуття і турботи. Динаміка розвитку характеру Павлуші Завгороднього переходить від безтурботних пригод до глибших життєвих рефлексій і відповідальності. У кінці трилогії Павлуша стає більш впевненим у собі, усвідомлює, що дружба – це не підкорення чужим бажанням, а взаємна підтримка та розуміння. Він вчиться відстоювати свої думки й водночас цінувати стосунки з Явою: «Тепер я знав, що наша дружба витримає все. Ми з Явою різні, але саме це робить нас сильнішими разом» [5, с. 350].

Мова Павлуші відповідає характеру – достатньо стримана, а його зауваження підкреслюють прагматизм героя: «Це дурниця якась. Цього не може бути, бо це неможливо. Ще ніхто в світі не заблуджувався в кукурудзі. Ми просто пішли не в той бік. Я добре пам'ятаю, що, коли ми йшли, сонце нам було в спину. Ходімо назад» [5, с. 102]. Він також часто ставить питання, які свідчать про його раціональність і обережність: «А чи не буде це небезпечно?» або «Чи ти впевнений, що це вдасться?».

Отже, В. Нестайко створює цілісні образи головних героїв та характеризує їх за посередництвом їхніх вчинків та дій. На думку Р. Ліончук, перед читачем вони постають активними, невгамовними, сміливими, з розвиненою фантазією та такими, котрі цінують свою дружбу [3, с. 133–143]: «То була наша постійна, поки що нездійсненна мрія – когось врятувати і взагалі стати героями» [5, с. 219].

Висновки. Всеволод Нестайко наповнює трилогію «Тореодори з Васюківки» авантюрами, захопливими пригодами та тонким гумором, що сприяє формуванню яскравих, невгамовних образів і характерів головних героїв, підкреслюючи їхню дитячу наївність та нерозсудливість. А прагнення до героїчних і сміливих вчинків стає засобом перевірки власної відваги. Таким чином, автор створює в повісті образ дитини-шибеника, який відображає особливості національного характеру українця. Адже прагнення Яви та Павлуші виокремитися із загалу, бути кращими за інших, за твердженням Б. Салюк, і є складником українського характеру [7, с. 228].

Поетика характеротворення в повісті ґрунтується на використанні різноманітних літературних засобів, що розкривають характери героїв через індивідуалізацію, комічність, динамічний розвиток образів [4, с. 42]. Описуючи стосунки між Явою та Павлушею, В. Нестайко підкреслює характерну індивідуальність кожного з них: Ява схильний до ризику й мрійництва, тоді як Павлуша більш обережний і розсудливий. Така контрастність характерів робить їхні пригоди захопливими та незабутніми.

Перспективи подальшого дослідження полягають у розгляді та вивченні особливостей характеротворення інших персонажів трилогії як окремо, так і у взаємодії з головними героями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вовк О. В. Основні завдання української дитячої літератури (роздуми над проблемою). *Актуальні проблеми слов'янської філології*. Серія : Лінгвістика і літературознавство : Міжвуз. зб. наук. ст. 2009. Вип. XX. С. 242–249.

2. Кизилова В. URL : https://scc.knu.ua/upload/iblock/3bf/%D0%9A%D0%98%D0%97%D0%98%D0%9B%D0%9E%D0%92%D0%90%20%D0%92% С. 31 (дата звернення 11.02.2024).

3. Ліончук Р. А. Трилогія Всеволода Нестайка «Тореадори з Васюківки» та її основні персонажі. *Scientific collection «Interconf»*. № 123. С. 133–143.

4. Міценко А. Жанрова природа повісті Всеволода Нестайка «Тореадори з Васюківки» та інтерпретація твору на уроках літератури в закладах середньої освіти. Кривий Ріг : КДПУ, 2024. 78 с.

5. Нестайко В. Тореадори з Васюківки : трилогія про пригоди двох друзів. Нова авторська редакція з новими епізодами. Київ : «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», 2016, 542 с.

6. Овдійчук Л. Всеволод Нестайко – майстер пригодницької прози. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2015. № 2. С. 10–12. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ulvzsh_2015_2_4 (дата звернення 11.02.2024).

7. Салюк Б. Образ дитини-бешкетника крізь призму етноімагології (на матеріалі повісті М. Твена «Пригоди Тома Сойєра» і трилогії Вс. Нестайка «Тореодори з Васюківки»). *Волинь філологічна: текст і контекст*, 2018. Т. 11, № 1, С. 222–230.

8. Сталевий. URL : https://slovnyk.ua/index.php?swrd=сталевий (дата звернення 21.09.2024).

УДК 929:37
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.48

АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ ЯК СКЛАДНИКИ «ТВОРЧОЇ АВТОБІОГРАФІЇ» УЛЯНИ КРАВЧЕНКО (ДО 165-РІЧЧЯ ВЧИТЕЛЬКИ І ПИСЬМЕННИЦІ)

ARCHIVAL MATERIALS AS COMPONENTS OF ULYANA KRAVCHENKO'S "CREATIVE AUTOBIOGRAPHY" (ON THE 165-HT ANNIVERSARY OF THE TEACHER AND WRITER)

Бурко О.В.,
orcid.org/0000-0001-5843-4686
кандидатка педагогічних наук,
доцентка кафедри педагогіки та психології
Приватного вищого навчального закладу «Український гуманітарний інститут»

Івончак Н.Д.,
orcid.org/0000-0003-0191-8801
аспірантка кафедри української літератури
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

У статті окреслено знакову у вітчизняній літературі та освіті постать письменниці й учительки Уляни Кравченко, якій цьогоріч минає 165 рік із дня народження. Актуалізовано напрацювання Марії Чумарної про непроминальний досвід педагогині Юлії Шнайдер, який і досі належно не поціновано. Висвітлено спогади її вихованки Ольги Дзядик про підтримку сучасниці Іваном Франком. Його вишиванка, подарована Уляною Кравченко, й досі зберігається в домі Івана Франка. Висвітлено напрацювання дослідниці Ірени Книш про походження відомого псевдоніма Юлії Шнайдер – Уляна Кравченко, що вперше з'явився в жіночому альманасі «Перший вінок» (1887). Оприлюднено нововиявлений варіант автографа – Уланя Кравченko – у матеріалах до ювілею Івана Франка, збережених у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника. Наголошено на відкритті Мирославою Дядюк факту про зарахування Уляни Кравченко до почесних членкинь організації жінок політичного типу «Дружина княгині Ольги» (1938). Відзначено, що її очільниця та депутатка до сейму у Варшаві Мілена Рудницька разом із братом Михайлом Рудницьким відвідувала Уляну Кравченко в Перемишлі.

Уведено в науковий обіг матеріали про ювілярку, зібрані її сучасником – учителем Богданом Заклинським – продовж 1930–1938 рр. до збірника «Учителі-письменники» для «Учительського Слова» (1930–1938). По-перше, лист-повідомлення Уляни Кравченко Богданові Заклинському, датований груднем 1933 року; лист-прохання Богдана Заклинського Уляні Кравченко від 29 грудня 1937 року; по-друге, його відгук про «Спогади учительки» (1936) адресатки; по-третє, здійснено порівняльний аналіз тексту зі «Словом від редакції» до означеної книги, на підставі чого зроблено висновок про використання видавцями відгуку Богдана Заклинського для написання вступного слова. Подано віднайдені рукописні уривки «Жіноча доля» (1931) Уляни Кравченко, написані для «Календаря огородника».

Виокремлений із них принцип «відречення в користь других, що в житті такі дає хвилини ясного, справжнього щастя, ... почуття правди та любов до народу приниженого» заслуговує на пошанування не тільки в ювілейний для авторки рік, але й на прийдешні літа.

Ключові слова: автограф, архів, вишиванка, лист, спогади, членкиня, ювілярка.

The article highlights the significant role of writer and teacher Ulyana Kravchenko in Ukrainian literature and education, marking the 165-th anniversary of her birth this year. It also revisits the research of Mariya Chumarna on the enduring pedagogical experience of Yuliya Schneider, which remains underappreciated. The article highlights the memories of her student, Olha Dziadyk, regarding the support Ulyana Kravchenko received from her contemporary, Ivan Franko. His embroidered shirt, gifted to him by Ulyana Kravchenko, is still preserved in Ivan Franko's home. The research of scholar Irena Knysh on the origins of the well-known pseudonym of Yuliya Schneider – Ulyana Kravchenko – is also discussed. This pseudonym first appeared in the women's almanac «Pershyi Vinok» (1887). Additionally, a newly discovered variation of her autograph-quot; Ulanya Kravchenko quot; has been published. This version was found in materials related to Ivan Franko's anniversary, preserved in the Manuscript Department of the Vasyl Stefanyk Lviv National Scientific Library of Ukraine. The article emphasizes Myroslava Dyadyuk's discovery that Ulyana Kravchenko was recognized as an honorary member of the women's political organization Druzhyna Knyahyni Olhy (1938). It is also noted that the organization's leader and member of the Polish Sejm in Warsaw, Milena Rudnytska, along with her brother Mykhailo Rudnytsky, visited Ulyana Kravchenko in Przemyśl.

Internal Previously unpublished materials about the anniversary honoree, collected by her contemporary, teacher Bohdan Zaklynskyi, between 1930 and 1938 for the anthology Teacher-Writers in Uchytelske Slovo (1930–1938), have been introduced into scholarly circulation. These materials include: a letter from Ulyana Kravchenko to Bohdan Zaklynskyi, dated December 1933; a letter of request from Bohdan Zaklynskyi to Ulyana Kravchenko, dated December 29, 1937; his review of Kravchenko's Memoirs of a Teacher (1936). A comparative analysis of the text and the «Editor Note» in the mentioned book suggests that the publishers used Bohdan Zaklynskyi's review as the basis for the introduction. Additionally, newly discovered handwritten excerpts from Ulyana Kravchenko's «Womens Fate» (1931), written for the «Gardener's Calendar», are presented. One key principle from these writings «quot self-sacrifice for the benefit of others, which brings moments of true, radiant happiness inlife... a sense of truth and love for the oppressed people quot» deserves recognition not only in this anniversary year but for years to come.

Key words: autograph, archive, traditional Ukrainian shirt, letter, memories, member, anniversary celebrant.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. 2025 рік вклоняється 165-річним ювілеєм з дня народження Уляні Кравченко. Її портрета немає на жодній із гривневих банкнот, зате на банковій банкноті номіналом двадцять гривень Національного банку України зображений її друг Іван Франко у вишиванці, яку подарувала йому, як стверджує Ганна Гошко, науковиця Дому Франка Львові, саме цьогорічна ювілярка. За спогадами Ольги Дзядик, дівчинки з бідної родини, але спраглої до науки, якій Уляна Кравченко дала прихисток у найманій оселі й не раз називала третьою донькою, на стіні, над її ліжком висіли поряд два портрети – Уляни і Франка» [2, с. 27]. Зізнання господині дому, адресоване доньці Анні «Мені не пощастило вийти заміж за того, кого я любила – тут глянула на портрет І. Франка…» [2, с. 24] стало підставою для розуміння їхніх стосунків. Невідомий нам маляр створив портрет аквареллю тоді, коли Уляні Кравченко було 18 років. У вишиваній сорочці, серед збіжжя з китицею квітів на руці (польових квітів, а довга чорна коса спадає на груди) [2, с. 18]. Погоджуємося з судженням Марії Чумарної: «Доля мудро розвела їх на велику відстань – щоб, як два ангели, схилялися одне до другого крилами, викрешуючи блискавиці, але не торкались, бо від доторку цих крил згоріли б обидвоє…» [11, с. 11]. Напрацювання Ірени Книш засвідчили, що перший лист від Івана Франка письменниця-початківниця одержала разом із «Зорею», де був уперше надрукований її вірш «Згадай мене…». Знаний на ту пору поет, улюбленець молоді перепрошував за виправлення вірша, радив писати саме їх замість прози, обіцяв свою допомогу. Дослідниця Ірена Книш назвала дату 14 листопада 1883 року, неділю, коли він завітав і привіз багато книжок до оселі вчительки у Бібірці. У жіночому альманасі «Перший вінок» (1887), виданому коштом Наталі Кобринської та Олени Пчілки, Іван Франко помістив програмовий вірш «На новий шлях», три цикли сонетів; «За много», «Не рвись в будуще», «Я не жалюсь», де авторка підписана не Юлія Шнайдер, а – Уляна Кравченко. Відтоді поетка назавжди залишила свій псевдонім. Зукраїнізованим іменем «Уляна» були підписані листи до Франка (1884) (нім. Шнайдер по-українському значить кравець) [6, с. 86]. Ірена Книш висловила здогад, що «… вже тоді була між ними мова про псевдонім. Тепер він був потрібний для приховування вчительки Нєментовської не тільки перед власним чоловіком. Родинна драма Нєментовських наростала разом із загостренням українсько-польських взаємовідносин у Галичині» [6, с. 86].

Невстановлений упорядник матеріалів до ювілею Івана Франка, збережених у відділі рукописів Львівській національній науковій бібліотеці України імені Василя Стефаника, зібрав вирізані з вітальних карток автографи підписів різних осіб. Серед них напис – Уланя Кравченko [1]. Вважаємо доцільним оприлюднити факт розбіжності між усталеним псевдонімом цьогорічної ювілярки й нововиявленим варіантом його написання. Оскільки він єдиний, то, на нашу думку, немає підстав використовувати зафіксований псевдонім як загальновживаний.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Марія Чумарна відзначила особливий дар педагогині Юлії Шнайдер, висловивши подив у зв'язку з відсутністю в українських підручниках із педагогіки «навіть згадки … про практичний досвід і сучасні з огляду значимості та філософські глибини думки про виховання народної вчительки Уляни Кравченко. … [11, с. 16]. Не менш суттєвою видається теза про її прагнення «… відкрити маленьким душам правду про світ і про самих себе – бо тільки ″правда вас вільними зробить″, як заповідав Христос» [11, с. 17].

У той час, на переконання Марія Козак, «… пішла новим шляхом і переступила поріг бібліотеки ″Осолінеум″ у Львові, за правом жінки людини на науку» [9, с. 12]. Відтак знана вчителька й письменниця, як установила Мирослава Дядюк, була зарахована до почесних членів організації жінок політичного типу «Дружина княгині Ольги» (1938) [4, с. 196]. Науковиця знайшла карикатуру Е. Козака, який зобразив її членкинь із баняками та відрами на голові, очільницю – із лійкою замість шолома, а в руки дав віники, швабри, черпаки, а провідниці – качалку замість булави [8]. Але це не применшило суспільно-політичної ролі ДКО. Її очільниця та депутатка до сейму у Варшаві Мілена Рудницька разом із братом Михайлом Рудницьким відвідувала Уляну Кравченко в Перемишлі [6, с. 24], куди письменниця переїхала вже на пенсії у 1920 р. Зі спогадів Ольги Дзядик відомо, що «… молодша дочка Уляни Дора була головою ″Союзу Українок″ у Перемишлі» [2, с. 19].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Марія Козак у вступі до першого перевидання творів ювілярки за межами України (1975) засвідчила, що їй невідома доля рукопи-

сів. За її зізнанням, протягом німецької окупації вона неодноразово відвідувала старшу дочку й секретарку письменниці Анну Нєментовську, «хотіла дещо придбати для своєї душі» [9, с. 12]. Проте пані Нуся з болем відповідала: «А де твої скарби… Хіба ж ти не була тут і не бачила, що робилося?» [9, с. 13]. Відтак уводимо в науковий обіг нововиявлені архівні матеріали, що частково зможуть заповнити цю лакуну.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Учитель Богдан Заклинський мав намір пошанувати своїх сучасниць і сучасників: укласти збірник «Учителі-письменники» для «Учительського Слова» (1930–1938), чорновий варіант якого зберігається у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника. Найбільше мав матеріалу про вчительку й письменницю Уляну Кравченко, оскільки звернувся до неї з проханням подати спогади про вчителювання. Уводимо в науковий обіг його лист-прохання, датований 29 грудня 1937 року й адресований у м. Перемишль, де тоді працювала адресатка: «Дп. Д.! Бажав би я вже почати працю: ″Вклад учительства в літературу″. Наперед хочу писати про Вас, бо маю найбільше матеріалу. Ще недостає мені: Вашого огляду (хоч би й найкоротшого 1) про учительську діяльність, чи як себе почували учителькою; 2) Ваш короткий погляд на Вашу літературну працю; 3) нарис про те, як в школі вчилося – чи подібне. В ″Споминах″ дуже мало і про саму школу й дітвору! Що ще пишете? Що друкували в останніх двох роках? (Відповідь прошу прислати порученим листом). Остаюсь з глибокою пошаною (підпис)» [5].

Уводимо в науковий обіг лист-повідомлення Уляни Кравченко, написаний раніше й датований груднем 1933 року: «Високоповажаний пане Професоре! Коли б Ви могли бути в Перемишлі, радо відповіла б я на питання, подані в листі – писати трудніще, бо маю іншу термінову роботу.

В другому виданні сп. пр. В[*нерозбірливо – О. Б., Н. І.*], який написав дещо з моєї біографії, – наразі більше не можу що ще сказати. Про діяльність учительки на селі – самі знаєте – як було все обмежене – і як боротися треба було. І я воліла працю на селі – тяжку, хоч стара посада моя була в Дрогобичи – я перебувала і учила на селі – і… найдовше в Сільци. Освідомлена люду – прибільшена інтелігенції – здавалася мені важніще, чим творить пісні для пісні – штука для штуки. Про це згадую в прозовій статті – ″Замість автобіографії″, яка уміщена була в Новій хаті. Про моє життя і учителювання більше можна довідатися в дальших творах моїх, оскільки буду могла зібрати і до друку приготовити. Зі споминів шкільних готові маю ″Перший рік практики″ і ″Ілюстрації до нашого шкільництва″. Сподіваюсь, що загальна … збірки в р. 1934 сю річ видрукує. Тепер друкується як ІІІ том – дрібні уривки, прозові, що називаю як сю статію також: ″Замість автобіографії″.

З віршів готові до друку збірка ″Caritas″ (Харітас) і ще вірші, зібрані і друковані в Ж. Д. і в Дзвонах. Є вони харитативні – принагідні – ці п. п. вірші недавно друковані в Ж. Д. – Любов – з причини голоду на Україні. Комітети часто звертаються до мене о вірші – … пишу вірші про наші дні – вірші нові як на ″Свято Христа″ – на ювілей першої школи жін. і п. п. пишу з обов'язку громадянства, бо деякі критики роблять закиди – звертають увагу, що повинна була я писати річи – що … мають вартість, та я писала віршів – чи науку у школі – уважала як службу народові, котра з моїх праць – важнійше – гадаю, що про се можуть сказати другі, не я сама, – про збірки мої можу сама написати – не знаю тільки, – чи всі Др. та професор мають. Друковане є: ″Проліски″ (для дітвори), ″В дорогу – лебедина пісня″ і ″Голос серця (з життя учительки)″ (для молоді). Загальна книгозбірка друкувала: ″Tvimяvcvka″ ″На новий шлях″. – В житті щось – На визвольному шляху. Для неї все – шелест барвіночку і Мої цвіти. За сю збірку дістаю багато листів, признатись – між іншим писав Королів-Старий, що збірка ся добра для молоді.

Оскільки не маєте всіх моїх збірок, при нагоді можу прислати. В Дзвонах з 1932 є мої вірші, і Студіях про мої вірші – доси ще не скінчили друкувати, буде ще в кількох числах. Др. Грицай пише часто про мої збірки в ал. Свобода. Пані Омельченкова писала в буков. Часі. Прошу мене повідомити, де і коли Ваша праця буде друкована. Українські літератки майже всі учительки – як Юлия Попович, Євг. Оротипська, М. Підгірянка, К. Гриневичева.

З теплого слова привіту і поважаннєм для Вас і жінки (підпис)

грудень 1933» [5].

Єлисавета Домбровська прослідкувала проблему видання творів учителів-письменників Галичини у 20–30-х рр. ХХ ст. Науковиця виявила лист доньки Уляни Кравченко, адресований Богданові Заклинському [3, с. 195]. У ньому Анна Нєментовська скаржилася, що їй відмовили у Взаїмній помочі розповсюдити книжку «Спогади Учительки» (1936), видану власним коштом авторки у Коломиї, оскільки Уляна Кравченко не

була членкинею товариства. Суттєвим для нашого дослідження є свідчення Ольги Дзядик про те, що «… друкування власних віршів оплачувала сама, так що видані збірки не приносили жодної користі. Видавці розплачувалися з Бабунею не грошима, а її власними книжками. А як правило Бабуня роздаровувала їх знайомим безкоштовно» [2, с. 26]. Подібно до авторки спогадів, Богдан Заклинський підтверджує цей факт.

Уводимо в науковий обіг відгук Богдана Заклинського про видання «Спогади учительки» (1936). «Таки діждалися ми учительських споминів і то ще від нашої поетки Уляни Кравченко. Писані в 1887 році за понукою Івана Франка й Н. Кобринської, а являються друком аж 50 літ пізніше… Мимо того не втратили вони нічого на вартости. Для нашого вчительства будуть дуже цікаві, бо змальовують відносини у шкільництві, коли авторка учителювала в Бібірці в р. 1880 й дальших роках. А що ті відносини минули, це заслуга головно нашого учительства, бо воно почало невловиму боротьбу і перемогло. Були то часи доносів, безділля, байдужности і всіх поганих навичок.

В споминах змальована ця боротьба авторки нашої Вп. Товаришки з тою гниллю. Її ідейність, запал, віра в побіду нас переймають до глибини. Під час читання споминів і ми радіємо разом з Авторкою кожною її перемогою у тій великій боротьбі, що тягнеться й сегодня за просвіту й добро українського народу.

Нехай ця книжка буде щасливим початком, щоби за нею прийшли спомини других учителів. Чимало між нами таких, що багато пережили, лиш недостає заохоти до писання споминів. Не хочуть лишити будучим поколінням образ своєї мартикульної у споминах. А шкода!

А книжка Уляни Кравченко повинна прийти в учительські руки ще сих вакацій. Видана із заощадженої маленької матури. Липець 1936. (підпис)» [5].

Здогадно, фахівці друкарні «Загальна Книгозбірня» у вступному слові «Від редакції» використали нововиявлений відгук. Подаємо текст для порівняльного аналізу: «На ″Спогади учительки″ складаються два нариси: ″Перший рік практики″ і ″Із записок учительки″. Написані в Лужку долішнім ще 1887 року за понукою Івана Франка й Н. Кобринської, виданого накладом Олени Пчілки, не ввійшли вони туди через брак місця, бо треба було помістити в альманаху повість, надіслану накладницею. Нарис ″Із записок учительки″ первісно мав заголовок ″Ілюстрації до шкільництва″. З ними був ще третій ″Голос серця″, виданий щойно 1923 р. в Перемишлі. Про ці нариси згадує Авторка у збірці в честь Кобринської ″Першому українському борцеві за права жінки″, виданій Союзом Українок 1931 р. Але їх видання забарилося і щойно тепер появляються оце в дещо повніщому вигляді як продовження ІІІ тому творів Авторки (початого книжечкою ″Замість автобіографії″), 33 випуск Загальної Книгозбірні).

Адже ж сьогодні, серед зовсім відмінних умовин, ці нариси залишаються тільки історичними документами для ілюстрації шкільництва в Галичині та Австрії у 80-тих рр. XIX ст. як також для життєпис у Авторки. Все, що туту написане, вірне. Простенький стиль, щирість і безпосередність, відсутність зайвих окрас надає цим спогадам учительки великої принади і робить їх цінним вкладом у нашу мемуарну літературу» [10].

На основі порівняльного аналізу обох текстів висновковується думка, що видавці скористалися відгуком учителя Богдана Заклинського про «Спогади учительки», не засвідчивши його авторства, на жаль.

Їх відлуння знайшли у нововиявлених уривках спогадів Уляни Кравченко «Жіноча доля» (1931) були написані для «Календаря огородника». Подаємо відповідно до рукописного варіанту, збереженого у родинному архівному фонді Заклинських у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника зі збереженням авторського написання: «Ще в початках 80-их років писала я в щоденнику: стільки струн в серці зірваних – але не мої втрати болять мене – інші кличі в серці відгомін знаходять. Горе України – моїм горем! Я б рада, сестри-товаришки, відвагою, вірою в сили наші натхнути. Чую. Сили мої скріпляться – тепло душі зміняється в жар, що розбудив, огріє, поведе їх на новий шлях – до діла!

В жіночому русі: Кобринська і О. Бажанська, обезпечені матеріяльно, могли ділати без перепон. Я, тільки учителька, мала пригоди, з ріжними інспекторами. Часто треба було завернути з дороги… Та й тоді тішилась діяльністю товаришок, вітала гуртки трудівниць, що працювали з кличем: ″На новий шлях!″. Вітала збори письменно і вірила, що наших спільних друзів не пропаде слід. Ідейно і нац.-почужий уклад життя спинював мене.

В часі, коли учила я в Інституті СС вас., бувала у мене Кобринська з О. Бажанською і своячкою Софією Окуневською. Говорили про подорож до Швейцарії, де Софія бажала студіювати медицину. Мала і я їхати на студії до Швейцарії з одною това-

ришкою. Приготовлялась я до доповнення матури. В осягненню цілі перешкодили мені однак відносини матеріяльні, а іменно: мати моя зреклася родинного маєтку, а батько, комісар староства, за політичні змагання і симпатії до народовців і вірші, писані народньою мовою, утратив державну посаду. З цієї причини мої мрії про виїзд за границю та студії не сповнилися. Та я не відчувала жалю до долі. У спадщині по мамі, замість ґрунтів, одержала я те великодушне відречення в користь других, що в житті такі дає хвилини ясного, справжнього щастя. По батькові лишилися мені почуття правди та любов до народу приниженого. Освіту я здобувала сама. Для жінок бажала я враз з Кобринською здобути дозвіл студіювання в університеті. В тій справі переписувалась зі мною Кобринська.

Жертвою перших змагань наших феміністок сталася я. Усні і листовні слова невдоволення відбирала я за вірш ″Ви мислите, що хід долі рукою зупините?″, віршів, де були слова: ″Протестом кров бурхає″, редакції не хотіли друкувати. Зі здивуванням гляділо громадянство, що приходжу сама на ″бесіду″ до театру, до бібліотеки.

З гострим осудом мене виступили ″дами″ – приятельки Ковалевська, Концевич та инші, – за це, що розмовляю в гостинній Інститута з професором. Появилися в часописах статті про учительку ″м'якшої, як сам Драгоманів″. Коли ж і народовці ворожо виступили, оглянулась я за приватною посадою. Опинилась між чужими й під вражінням кривди написала вірш ″На новий шлях″ (друкований в Альманасі ″Перший вінок″.

Я тільки учителька, мала погані пригоди з поганими інспекторами і ще поганщими візитаціями. Часто треба було вернутись з дороги зі станції у парі і тоді тішилась і витала ті гуртки, що працювали з ″прогресивним кличем″: ″На новий шлях!″.

Здоровлю вас, гуртки, малі та смілі!
Що ялись подати
При спільному ділі.
Вітаю вас, служанки ідей:
Ваш труд – для спільного добра людей!
Вірю: наших спільних трудів
Не пропаде слід.
Трохи тепла, трохи сонця,
І доспіє плід!

Першому укр. борцеві за права жінки. Львів, 1921.

Кобринська хотіла писати для будучого часопису очерки з жіночого життя, а між ними – про життя учительки. Звернулася до мене з просьбою, щоб я написала спомини про своє учительське життя. В 1886 р. написала я прозою про моє життя, яко учительки в Б[іберцях] і Ст[оках] від початку до кінця – з добрими сторонами і злими, звертаючи увагу на відносини людей, дітей і тов.-учителів. Описала ″Перший рік практики″, а також зібрала ″Ілюстрації до шкільництва″. Крім того, написала я прозою ″Голос серця″, представляючи дівчину-учительку. Наші змагання до людських ідеалів противні були не тільки партії ″твердих″, стрічало їх і наших багато філістрів глузуванням.

Дармо кликала я:

Ви мислите, що хід судьби рукою зупините,
Що духа вільного в його розвою обмежите?

Коли Кобринська і другі товаришки могли свобідно віддаватись літературним справам і організаційним трудам, авторка вірша ″На новий шлях″ стала жертвою змагання, опинилася без посади, без даху. Боялися ідей Драгоманівських, фонетики – усего, що здавалось новим, боялися люде. Одинокою відрадою в тих тяжких хвилинах була віра, що труд наш не пропаде.

Я під небом України,
Соняшна її дитина,
Все собою тільки буду,
Як і цвіти тих левад.
У. Кр.» [5].

Відповідно до дослідження Ірени Книш, уперше познайомилася з Наталією Кобринською на вечорі в честь Шевченка в великій залі Народного Дому у Львові, і куди приїхала на запрошення Івана Франка [6, с. 55]. Після виходу збірки «Prima vera» (1885) Наталя відмітила перше місце між поетками Юлії Шнайдер «задля глубокого чуття, поступових думок і гарної форми» [7, с. 98].

Аналіз листування Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом підтверджує гостру критику діяльності молодої вчительки у Львівському Інституті Сестер Василіянок [6, с. 70]. Сучасні дослідниці Марія Чумарна [11, с. 16–17] та Ірена Книш трактують «Спогади учительки» як щоденник [6, с. 25].

Висновки з даного дослідження. Отже, цьогорічна ювілярка керувалася принципом «відречення в користь других, що в житті такі дає хвилини ясного, справжнього щастя, ... почуття правди та любов до народу приниженого» [5], про що дізнаємося із рукописного уривка спогадів Уляни Кравченко «Жіноча доля» (1931), заслуговує на пошанування не тільки в ювілейний для авторки рік, але й на прийдешні літа. Аналіз рукописів учителя Богдана Заклинського та спогадів вихованки Ольги Дзядик, напрацювань науковиць Мирослави Дядюк, Єлисавети Домбровської, Ірени Книш, Марії Козак, Марії Чумарної підтверджують реалізацію обраного принципу в педагогічній та творчій діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Автографи підписів різних осіб. ВР ЛННБ ім. Василя Стефаника. Ф. 9. о/н № 244. П. 6.

2. Дзядик О. Бабуня. Мої спомини про Уляну Кравченко. *Уляна Кравченко : життя фрагменти.* Львів : Галицька видавнича спілка, 2015, 32 с.

3. Домбровська Є. Богдан Заклинський і учительський видавничий процес у Галичині 20–30-х рр. ХХ ст. (із матеріалів родинного архівного фонду Заклинських у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника). *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника*. Львів, 2008. № 1. С. 184–198.

4. Дядюк М. Український жіночий рух у міжвоєнній Галичині : між гендерною ідентичністю та національною заангажованістю : монографія. Львів : Асторолябія, 2011. 368 с.

5. Заклинський Б. Матеріали до книжки про Кравченко Уляну. ВР ЛННБ ім. Василя Стефаника. Ф. 67. П. 12.

6. Книш І. Три ровесниці (1860–1960) [До сторіччя народин Уляни Кравченко, Марії Башкирцевої, Марії Заньковецької]. Вінніпег : NATIONAL PUBLISHERS LTD, 1960. 320 с.

7. Кобринська Н. Руське жіноцтво в Галичині в наших часах. *Перший вінок.* Львів, 1887. С. 98. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Almanakh/Pershyi_vinok_ pdf (дата звернення: 17.01.2025).

8. Козак Е. Дружина княгині Ольги. *Комар.* 1938. 31 липня. С. 1.

9. Козак М. Про Уляну Кравченко (Оперте на свідчення сучасників і з рукописів Уляни Кравченко). *Кравченко У. Твори* / за ред. Юліяна Бескида. Накладом Марії Козак. Торонто, 1975. С. 4 –23.

10. Кравченко У. Спогади Учительки. Коломия : ЗАГАЛЬНА КНИГОЗБІРНЯ. 1936, 314 с.

11. Чумарна М. Уляна Кравченко : сповідь в любові. *Уляна Кравченко. Записки учительки*. Львів : Апріорі, 2010. 176 с.

УДК 821.161.2-3.09:82-94
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.49

БЕЛЕТРИСТИКА АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО В ЕПІСТОЛЯРНІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ КРИТИЦІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

FICTION BY AGATANGEL KRYMSKYI IN LESIA UKRAINKA'S EPISTOLARY LITERARY CRITICISM

Івасишина Т.А.,
orcid.org/0000-0003-2859-6961
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри східноєвропейських мов
Національної академії Служби безпеки України

Стаття присвячена осмисленню літературно-критичної рецепції белетристики Агатангела Кримського в епістолярній літературній критиці Лесі Українки. Белетристика письменника і вченого-орієнталіста порівняно невелика: дві збірки малої прози – «Повістки і ескізи з українського життя» і «Бейрутські оповідання» та роман «Андрій Лаговський». І все ж прозопис та поетична творчість були для А. Кримського своєрідною «чортячою спокусою».

У статті здебільшого аналізуються три листи Лесі Українки до белетриста: від 15 грудня 1903 р., від 16 листопада 1905 р. та від 9 лютого 1906 р. Поетеса у своїх кореспонденціях висловила відверту правду про окремі наукові та прозові твори епістолярного комуніканта. Особливий акцент був зроблений на романі «Андрій Лаговський». Вдумливий критико-естетичний аналіз твору «товариша милого» не був призначений для друку. Це була своєрідна розмова tet-a-tet двох друзів, «спілкування на віддалі».

Адресантка критикує автора роману за перебільшену увагу до фізіологічних питань людського побутування, за крайній натуралізм описів. Леся Українка не ототожнювала позицію А. Кримського з життєвим кредо його героя Андрія Лаговського, вважаючи белетристику митця і вченого-орієнталіста насправді суб'єктивною, але аж ніяк не автобіографічною.

Проведений аналіз дозволив зробити висновок про те, що прозові твори А. Кримського, а надто роман «Андрій Лаговський», і нині залишаються об'єктивними документами доби кінця XIX – початку XX ст., які не може оминути увагою жоден дослідник історії українського письменства означеного періоду. Кореспонденції-рецензії Лесі Українки, адресовані А. Кримському, засвідчили глибоке опанування поетесою художнього матеріалу на тлі епохи, і їх можна вважати першими фаховими студіями з вивчення прозового доробку письменника і вченого-орієнталіста.

Осмислення літературно-критичної рецепції белетристики А. Кримського в епістолярній літературній критиці Лесі Українки дає підстави спростувати тезу про «вакуум дослідницького інтересу» у вітчизняному літературознавстві до прозового доробку її «літературного побратима».

Ключові слова: А. Кримський, рецепція, белетристика, епістолярій, епістолярна літературна критика, кореспонденція-рецензія.

The article is devoted to the comprehension of the literary and critical reception of Agatangel Krymskyi's fiction in Lesia Ukrainka's epistolary literary criticism. The fiction of the writer and orientalist scientist is relatively small: two collections of short prose – «Narratives and sketches from Ukrainian life» and «Beirut stories» as well as the novel «Andrii Lagovskyi». Nevertheless, prose writing and poetic work were as a kind of «demonic temptation» for A. Krymskyi.

The article mostly analyzes three letters to the novelist by Lesia Ukrainka (dated December 15, 1903; dated November 16, 1905; and dated February 9, 1906). In her correspondence, the poetess expressed the frank truth about certain scientific and prose works of her epistolary communicator. Special emphasis was placed on the novel «Andrii Lagovskyi». A thoughtful critical-aesthetic analysis of the work by «a dear comrade» was not intended to be published. It was a kind of tet-a-tet conversation between two friends, «communication at a distance».

The addressee criticizes the author of the novel for excessive attention to physiological issues of human existence, for the extreme naturalism of his descriptions. Lesya Ukrainka did not identify A. Krymskyi's position with the life creed of his hero Andrii Lagovskyi, considering the fiction of the artist and orientalist scientist to be indeed subjective, but by no means autobiographical.

The conducted analysis made tpossible to conclude that the prose works by A. Krymskyi, and especially the novel «Andrii Lagovskyi», till nowadays remain objective documents of the late 19th – early 20th centuries, which cannot be ignored by any researcher of the history of Ukrainian literature of the specified period. Review-letters that Lesia Ukrainka addressed to Agatangel Krymskyi proved the poetess' deep mastery of the artistic material due to the background of the era as well as they can be considered to be the first professional researches studying the prose work of the writer and orientalist scientist.

Comprehension of the literary and critical reception of Agatangel Krymskyi's fiction in Lesia Ukrainka's epistolary literary criticism gives reasons to refute the thesis about the «vacuum of research interest» to the prose work of her «literary brother» in domestic literary studies.

Key words: A. Krymskyi, reception, belles-lettres, epistolary, epistolary literary criticism, review-letter.

Постановка проблеми. Агатангела Кримського вважають «не тільки титаном праці (за своїм творчим набутком він стоїть опліч з Іваном Франком, 50 томів якого могли б уславити будь-яку літературу, а й рідкісним, неповторним явищем» [7, с. 316]. Як науковець-орієнталіст, неперевершений знавець Сходу, він є одним із найвизначніших у світі. Як поліглот – викликає захоплення, адже знав понад 60 мов! Його ім'я добре відоме чи не в усіх арабських і центральноазіатських країнах. Однак до відновлення державної незалежності України уявлення про А. Кримського, справжнього велетня вітчизняної науки й культури, було вкрай збідненим. Іще менше дослідницької уваги випало на долю епістолярної спадщини митця й ученого-орієнталіста, його епістолярних діалогів із видатними українськими діячами кінця XIX – першої чверті XX століття, зокрема й із Лесею Українкою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Після реабілітації А. Кримського, звинувачуваного в керівництві міфічного антирадянського підпілля, вийшли його книжки: «Вибрані твори», «Поезії» (у популярній серії «Бібліотека поета»), «Екзотичні поезії», на початку 70-х років X ст. здійснено видання його творів у п'яти томах. Почали з'являтися спорадичні згадки про вченого-сходознавця й письменника в передмовах і післямовах до книг вибраних творів і збірок листів. Упродовж останніх трьох десятиліть, а надто після появи монографії Соломії Павличко «Дискурс модернізму в українській літературі» і двох видань незавершеної книги «Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: складний світ Агатангела Кримського» [12] щороку зростає кількість публікацій, присвячених осмисленню белетристики митця [1; 2; 3; 4; 5; 17; 11]. Основні акценти дослідники робили на висвітленні ідейно-тематичних і стильових особливостей прозопису орієнталіста, елементах автобіографізму, образах епістолярних комунікантів у листуванні митця з видатними сучасниками тощо. Проте об'єктом фахового осмислення белетристика А. Кримського в епістолярній рецепції Лесі Українки ще не була. Відтак назріла потреба в появі дослідження на цю тему.

Мета статті – висвітлити літературно-критичну рецепцію белетристики А. Кримського в приватних кореспонденціях Лесі Українки до автора двох збірок малої прози та роману «Андрій Лаговський».

Виклад основного матеріалу. Епістолярну літературну критику вітчизняні дослідники ідентифікують як «аналіз і оцінку творів літератури з погляду сучасності, уміщені в листах» [10, с. 107]. Аналізуючи приватне листування письменників крізь призму специфіки їхньої критичної діяльності, вітчизняні епістолографи виокремлюють дві групи кореспонденцій: 1) листи як жанр літературної критики і 2) приватні кореспонденції з уміщеною в них літературною критикою [10, с. 108].

В епістолярних діалогах Лесі Українки з А. Кримським наявні зразки епістолярної літературної критики адресантки обох названих груп, причому листів з уміщеними в них критичними судженнями про наукові студії вченого-орієнталіста та його прозові твори набагато більше, ніж літературно-критичних суджень, написаних в епістолярній формі.

Листування Агатангела Кримського з Лесею Українкою було започатковане 19 листопада 1895 року (останній лист датований 6 червня 1912 року з Кутаїсі, всього збережено тільки 10 листів Лесі Українки до А. Кримського, зворотна кореспонденція відсутня). Листувалися епістолярні комуніканти спорадично, іноді з тривалими перервами, і Леся Українка у своїх кореспонденціях переважно називала А. Кримського «*дорогим товаришем*».

«Труднощі цілісної реконструкції епістолярної комунікації Лесі Українки загалом і з Агатангелом Кримським зокрема ускладнюються ще й тим, що листи, адресовані їй, майже не збереглися. Це унеможливлює, з одного боку, представлення повноти системи, а з іншого – спонукає до використання й інших джерел, зокрема, спогадів, листування її адресатів із іншими комуні кантами (в них нерідко фіксовано певні коментарі, згадки про Лесю Українку, які значно увиразнять образ обох співрозмовників, дозволять пізнати ступінь об'єктивності безпосередніх епістолярних оцінок)» [1, с. 316], – зауважує Світлана Богдан.

Першу епістолярну згадку поетеси про А. Кримського зустрічаємо в листі до М. Драгоманова від 15 березня 1892 року з Колодяжного: «*Що ж до мене, то я тільки генієві можу простить кепсько збудований вірш, та й то не завжди. Українським же поетам слід би на якийсь час заборонити писати національно-патріотичні вірші, то, може б, вони скоріше версифікації вивчились, примушені до того лірикою та перекладами, а то тепер вони найбільше надіються на патріотизм своїх читців, а не на власну рифму та розмір. Мені сердечно шкода, наприклад, молоденького поета Кримського, адже з нього, може б, могли люди вийти, а тепер … "зануда" сама зосталась*» [13, с. 130]. Варто зазначити, що, перифраз *«зануда»* щодо *«молоденького*

поета» адресантка вживає з *«сердечним»* жалем, оскільки щиро співчуває авторові, якого знає особисто. Згодом, звісно, думка Лесі Українки про творчість А. Кримського змінилася. Поетеса читала майже всі його книги – переклади, вірші і прозу, наукові праці.

Щодо белетристики А. Кримського, то вона порівняно невелика: дві збірки малої прози – «Повістки і ескізи з українського життя» і «Бейрутські оповідання» та роман «Андрій Лаговський». І все ж прозопис та поетична творчість були для А. Кримського своєрідною «чортячою спокусою».

Відомий учений академік Сергій Єфремов у своїй «Історії українського письменства» так ідентифікував основну рису «талановитого белетриста» А. Кримського: «Кримського твори – це безупинне шукання людини. Немов той Діоген, всюди він обертається з світом свого поетичного натхнення, вічно шукаючи відповідної своєму ідеалу людини, помиляється, впадає в зневіря і знов шукає, не кидаючи надії колись таки знайти ту справжню, гармонійну істоту, яка задовольняла б його вимоги до людини» [6, с. 528]. Справді, оцей пафос стоїчного пошуку людського й людини у житті і в літературі є магістральним лейтмотивом не лише в наукових працях, а й поетичних творах та у белетристиці Агатангела Кримського.

Лесю Українку також цікавила кожна нова книга А. Кримського, причому вона вважала, що книги вченого й митця – і художні, й наукові – однаково приваблюють різних читачів, а не тільки фахівців. У листі до батьків від 4 квітня 1905 року зауважила: «*…я не згоджуюся з Лідою* [Людмила Старицька-Черняхівська. – Т. І.]*, ніби вони для "простих смертних" нецікаві. Маю перед очима приклад: Льоня* [Климент Квітка. – Т. І.]*, зачитується "Мусульманством і його будучністю", а він же зовсім"простий смертний" в орієнталістиці і з Кримським нічим не зв'язаний"Мусульманство" се написано дуже цікаво і живо, і, мені здається, його варто неспеціалістам читати, а "1001 ніч", може, не всім цікава, та мені цікава, і думаю навіть, що корисна»* [15, с. 130–131].

А в кореспонденції до матері з Києва від 10 травня 1906 року Леся Українка згадує про зустріч із редактором московського журналу «Зоря» Іваном Оппоковим, який передав їй примірник 1-го номера і розповів, що вихід журналу затримався через Кримського, який «*не випускав з рук передмови до свого "Практичного курсу для вивчення української мови", який друкувався в "Зорі". Але зате передмова вийшла таки справді цікава…»* [15, с. 160].

Леся Українка ділилася зі своїм епістолярним співрозмовником і про белетристику інших народів. «*А знаєте*, – пише вона в листі до А. Кримського від 15 грудня 1903 року з Тбілісі, – *читання грузинської і вірменської белетристики (в російських перекладах; між іншим "Кавказский вестник" не виходить більше) наводить мене на оптимістичні гадки щодо нашої літератури. У тих народів матеріальні умови ліпші від наших, а таки наша література, далебі ліпша від їхніх, се, я думаю, я не з надміру патріотизму так уважаю. "Е, ще наша доля не загинула! " – думаю я собі не раз…»* [15, с. 95].

Дружні почування, а не прагнення «*належати до критико-біографів*», стали призвідцею щиросердних потрактувань і роздумів Лесі Українки про белетристику «*літературного побратима*».

Особливо цікавим із погляду епістолярної літературної критики стала кореспонденція-рецензія Лесі Українки до А. Кримського від 16 листопада 1905 року, у якій адресантка поділилась думками з приводу роману «Андрій Лаговський». Цей твір спочатку друкувався частинами, а 1905 року у Львові побачило світ видання, в якому були опубліковані лише перші дві частини з чотирьох. На думку адресатки листа, сам автор роману багато в чому став прототипом головного героя твору Андрія Лаговського. Леся Українка зауважила: «*…Ви тільки мусили зробити одну неконсеквентність, малюючи фігуру Вашого професора: зробили його професором математики формально, а надали йому всі ціхи філолога ... бо таких математиків, щоб так знали мови, лінгвістику і фольклор, щось-то світ не видав… Дозвольте вже йому перейти на другий факультет в дальших частинах свого роману, бо жаль дивитись, як чоловік сей закопує свій лінгвістичний талан в землю з ультраплатонічної любові до математики…*». І далі повідомила, що зовсім серйозно «*страждала над його твором, поставила питання про творчий метод роману, заперечуючи натуралізм…*» [15, с. 138].

Повість-роман А. Кримського Леся Українка не «*переглянула*», як він просив, а прочитала від «*дошки до дошки*», хоч це й не завжди легко було, та висловила відверту правду і щодо позитивних, і щодо, на її думку, негативних сторін як професіонал, а не рядовий читач. «*Я читач-літератор, а се порода "ненормальна", позбавлена спасенної "безпосередності", отруєна професіональною хоробою аналізу, і треба хіба надзвичайно гармонічного твору, щоб захопив такого читача і не дав ходу його тисячогранному аналізу*». Леся Українка вважає, що до таких гармоній-

но-скомпонованих творів «Андрій Лаговський» не належить, про що збиралася викласти свої думки «*сепаратно*», зоставляючи право автора погоджуватися з ними, чи ні. Це був унікальний професійний і добросовісний аналіз твору, далеко не компліментарний.

Леся Українка заперечує слова А. Кримського про те, що вона ніби то належить до його «*критико-біографів*», – таке «*підозріння*» адресантку «*боляче вражає*», однак не ображає.*«А щоб Ви раз назавжди розуміли мою "критику" (я не зрікаюсь її й надалі, коли позволите), я Вам от що скажу: я вважаю всю Вашу белетристику (і поезію), крім двох-трьох дрібничок, наскрізь с у б' є к т и в н о ю, але ні трішечки не автобіографічною, а було б навіть краще, якби вона була автобіографічною, бо тоді суб'єктивність була б натуральнішою»* [15, с. 139].

Вдумливий критико-естетичний аналіз твору *«товариша милого»* не був призначений для друку. Це була своєрідна розмова tet-a-tet двох друзів, «*спілкування на віддалі*».

Адресантка критикує автора роману за перебільшену увагу до фізіологічних питань людського побутування, за крайній натуралізм описів. Леся Українка не ототожнювала позицію А. Кримського з життєвим кредо його героя Андрія Лаговського, вважаючи белетристику митця і вченого-орієнталіста насправді суб'єктивною, але аж ніяк не автобіографічною.

У цій же кореспонденції-рецензії Леся Українка висловила й власне розуміння специфіки автобіографізму в романі «Андрій Лаговський», яке адресат спочатку сприйняв як «*unegrosse indiscrètion*» (брутальну нескромність. – Т. І.). Натомість белетрист висловив поетесі підозру в тому, що вона, як і більшість його критиків, хворіє на «автобіографоманію». У відповідь на закид автора роману у листі від 9 лютого 1906 р. Леся Українка зауважила, що вона вважає всю його «*белетристику (і поезію), крім двох-трьох дрібничок, наскрізь суб'єктивною, але нітрошки не автобіографічною*». «*Ви,* – підкреслює адресантка, – *берете чуже життя і чужі Вам факти і типи, а підкладаєте під їх свою психологію і деякі незначні околишні деталі, характеристичніші для Вас, а більш ні для кого. З сих деталів Ваших «критики» виводять цілу «автобіографію»... Я з деталів не виводжу нічого і суб'єктивність Вашу бачу не в їх, а в тих points de vue* (візіях. – В. Н.), *які Ви переносите від себе на всякі нерідні Вам типи.*

Ви ставите своїх героїв у такі ситуації, в яких Ви самі не то що не були (се ще б не біда), а ніколи й не могли бути (се моє щире переконання), і все ж таки намагаєтесь, щоб вони (герої Ваші) думали і почували по-Вашому, а не по-своєму...» [15, с. 153–154].

Леся Українка розмежувала «біографізм» і «суб'єктивізм» у романі «Андрій Лаговський», оскільки письменник моделює своїх літературних героїв зі свого власного «я», ніби переселяючи особисте суб'єктивне світобачення у психологію дійових осіб твору, «*щоб вони* […] *думали й почували по-Вашому, а не по-своєму*» [15, с. 152–153].

Водночас у кореспонденції-рецензії поетеси на роман «Андрій Лаговський» висловлені й щирі почуття естетичного задоволення від успішної реалізації автором архітектонічної цілісності твору, взаємозв'язку кожного епізоду з усією художньою тканиною. «А який прекрасний у Вас епізод з тим *"генералятком"! Всі гріхи Вашої книжки да простяться!»* [15, с. 145].

Отже, Лесі Українці у кореспонденції-рецензії «вдалося "відчитати" органіку своєрідно оркестрованого автобіографічного субстрату текстової структури роману А. Кримського» [5, с. 158].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз дав змогу зробити висновок про те, що прозові твори А. Кримського, а надто роман «Андрій Лаговський», і нині залишаються об'єктивними документами доби кінця XIX – початку XX ст., які не може оминути увагою жоден дослідник історії українського письменства означеного періоду. Кореспонденції-рецензії Лесі Українки, адресовані А. Кримському, засвідчили глибоке опанування поетесою художнього матеріалу на тлі епохи, і їх можна вважати першими фаховими студіями з вивчення прозового доробку письменника і вченого-орієнталіста.

Осмислення літературно-критичної рецепції белетристики А. Кримського в епістолярній літературній критиці Лесі Українки дає підстави спростувати тезу про «вакуум дослідницького інтересу» у вітчизняному літературознавстві до прозового доробку її «літературного побратима». Стверджувати, що А. Кримський як белетрист узагалі не вписаний у канон літературної традиції – означає демонструвати незнання ґенези його естетико-художніх здобутків.

Преспективи подальших досліджень вбачаємо в осмисленні епістолярних діалогів А. Кримського з І. Франком, Б. Грінченком та іншими видатними українськими діячами кінця XIX – першої чверті XX століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Богдан С. Епістолярні діалоги Лесі Українки як джерело реконструкції стереотипів міжособистісної комунікації та образів комунікантів: Агатангел Кримський. *Леся Українка і сучасність: зб. наук. пр.* Т. 4. Кн. 2. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. С. 315–337.

2. Василюк О. Д. Листи Лесі Українки до Агатангела Кримського. *Східний світ.* 2009. № 4. С. 79–87.

3. Веркалець М. А. Ю. Кримський у колі своїх сучасників. Київ: Т-во «Знання» УРСР, 1990. 48 с.

4. Гловацький А. Літературні взаємини Агатангела Кримського з видатними українськими діячами кінця XIX – першої чверті XX століття. *Україна – Європа – Світ*: *зб наук. праць.Серія: Історія, міжнародні відносини*. 2012. Вип. 9. С. 219–225.

5. Горблянський Ю. П. Художня проза Агатангела Кримського: дис. … канд. філол. наук: 10.01.01. Львів, 2021. 252 с.

6. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ: Femina, 1995. 688 с.

7. Ільєнко І. О. Ужорнах репресій: Оповіді про українських письменників (за архівами ДПУ – НКВС). Київ: Веселка, 1995. 447 с.

8. Кримський А. Ю. Твори: у 5 т. Київ: Наукова думка, 1973. Т. 5. Кн. 1. 547 с.

9. Кримський А. Із спогадів щирого друга. *Спогади про Лесю Українку* / упор., вст. ст. та коментарі А. І. Костенка. 2-е вид., доповн. Київ: Дніпро, 1971. С. 168–172.

10. Кузьменко В. І. У всесвіті слова : літературно-критичні студії. Київ: Друге дихання, 2018. 684 с.

11. Микитась В. «Одержимі» Агатангел Кримський і Леся Українка. *Українська літературна газета*. 2021. № 4 (296). С. 12–13; № 5 (297). С. 14–15.

12. Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: складний світ Агатангела Кримського. Київ, 2001. 328 с.

13. Українка Леся. Зібрання творів: у 12 т. Т. 10: Листи (1876–1897). Київ: Наукова думка, 1978. 542 с.

14. Українка Леся. Зібрання творів: у 12 т. Т. 11: Листи (1898–1902). Київ: Наукова думка, 1978. 478 с.

15. Українка Леся. Зібрання творів: у 12 т. Т. 12: Листи (1903–1913). Київ: Наукова думка, 1979. 694 с.

УДК 821.161.2-32:808.1
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.50

ГІПОТИПОЗИС ЯК ХУДОЖНЯ СТРАТЕГІЯ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ У НОВЕЛІ «БИТВА» ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ

HYPOTYPOSIS AS AN ARTISTIC STRATEGY OF VISUALIZATION IN OLGA KOBYLYANSKA'S SHORT STORY “THE BATTLE”

Ліпницька І.М.,
orcid.org/0000-0001-6318-3076
кандидат філологічних наук, доцент,
професор кафедри української літератури
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

У статті на матеріалі новели О. Кобилянської «Битва» з’ясовано феномен гіпотипозису як стилістичної фігури та естетичної стратегії авторки в художньому тексті. Визначено, що гіпотипозис є динамічною стилістичною фігурою, котра увиразнює яскраві сцени твору, створюючи захоплюючу картину (опис речі, пейзажу, портрета), тому виходить за межі звичайного опису. Основна функція гіпотипозису – викликати емоції, розпалити уяву читача, закарбувати незабутні враження в пам’яті реципієнта, бачити крізь слова.

Проаналізовано специфіку візуалізації, експресивності та чуттєвості, які забезпечуються через детальні, динамічні та багатосенсорні описи природи й подій. Наголошено на зв’язку гіпотипозису з філософськими ідеями О. Кобилянської, зокрема її поглядом на взаємостосунки людини і природи, драму людського існування та вічне протистояння світла й темряви. Образотворчі засоби, насичені символікою, сприяють створенню ефекту «живопису словами», що посилює емоційний і візуальний вплив тексту на читача. Дослідження демонструє, що гіпотипозис у творчості О. Кобилянської є ключовим інструментом для передачі ідейної та естетичної глибини модерністської літератури.

Одним із ключових сюжетотворчих елементів у новелі «Битва» О. Кобилянської є пейзажні образи, які своєю експресією та інтригою відтворюють дію так, ніби вона відбувається на очах реципієнта. У новелі наявний гіпотипозис різних ландшафтів (ліс, долина), які, крім візуалізації локацій подій, символізують перебіги психічних станів, переживань, роздумів ліричного героя.

Досліджено інтермедіальну інкорпорацію мотивів візуальних, аудіальних та тактильних форм мистецтв, влючених в оповідну структуру твору, представлених різними видами гіпотипозису: візуальним, аудіальним, сенсорним, кінетичним, шо дозволяє тексту «оживати» у свідомості читача, чуттєво переживати текст, інтенсифікує його емпатію.

Доведено, що гіпотипозис в новелі «Битва» Кобилянської синтезує художні риси різних видів мистецтва, які пронизують змістовне поле твору, поглиблюючи емоційні та чуттєві можливості мистецтва слова, збагачуючи естетику твору, надаючи йому цілісності та гармонії.

Ключові слова: гіпотипозис, гіпотипозисна стратегія, інтермедіальність, пейзаж, візуалізація, Ольга Кобилянська, «Битва».

In this article, the phenomenon of hypotyposis as a stylistic figure and aesthetic strategy of the author in the artistic text is clarified on the material of O. Kobylyanska's short story "The Battle". It was determined that a hypotyposis is a dynamic stylistic figure that emphasizes bright scenes of an artistic work, creating an exciting picture (a description of a thing, landscape, portrait), therefore it goes beyond the usual description. The main function of the hypothesis is to evoke emotions, ignite the reader's imagination, and imprint unforgettable scenes in the recipient's memory.

The specifics of visualization, expressiveness, and sensuality, which are provided through detailed, dynamic, and multisensory descriptions of nature and events, are analyzed. The connection of the hypothesis with the philosophical ideas of O. is emphasized Kobylyanska, in particular, her view on the relationship between man and nature, the drama of human existence and the eternal confrontation between light and darkness. Visual means saturated with symbolism contribute to the creation of the effect of "painting with words", which enhances the emotional and visual impact of the text on the reader. The study demonstrates that hypotyposis in the work of O. Kobylyanska is a key tool for conveying the ideological and aesthetic depth of modernist literature.

One of the key story-creating elements in the short story "The Battle" by O. Kobylyanska has landscape images that, with their expression and intrigue, recreate the action as if it were happening before the recipient's eyes. In the short story, there is a hypotyposis of various landscapes (forest, valley), which, in addition to visualizing the locations of events, symbolize the course of mental states, experiences, and thoughts of the lyrical hero.

The intermedial incorporation of motifs of visual, auditory and tactile forms of art, included in the narrative structure of the work, represented by various types of hypotyposis: visual, auditory, sensory, kinetic, which allows the text to "come to life" in the mind of the reader, to experience the text sensuously, intensifies his empathy, has been studied.

It is proved that the hypotyposis in O. Kobylyanska's short story "The Battle" synthesizes the artistic features of various types of art that permeate the meaningful field of the work, deepening the emotional and sensual possibilities of the art of words, enriching the aesthetics of the work, giving it integrity and harmony.

Key words: hypotyposis, hypotyposis strategy, intermediality, landscape, visualization, Olga Kobylyanska, "The Battle".

Постановка проблеми. Актуальним питанням сучасної літературознавчої науки є проблема інтермедіальності художнього тексту, в межах якої вчені виділяють особливі стилістичні прийоми, які дають можливість зрозуміти, як література взаємодіє з іншими видами мистецтва, збагачуючи естетичне сприйняття тексту. Один із них, мало вивчений в українському літературознавстві, проте надзвичайно перспективний і продуктивний у контексті аналізу художнього тексту в його зв'язках з іншими видами мистецтва, гіпотипозис, домінантна функція якого – збагатити текст динамічними, яскравими й емоційно насиченими описами, котрі викликають у читача ефект «присутності» та співпереживання. Гіпотипозис – опис, який не стосується конкретного твору мистецтва, однак, як слушно підкреслює Л. Генералюк, вербальними засобами «допомагає створити чуттєву картину, дати наглядний образ предметів, продемонструвати можливості словесного живописання. Тут часто (на відміну від екфразису) зрима конкретність образу поєднується з метафоричністю, з використанням символіки» [2, с 4]. Аналізуючи гіпотипозис як інтермедіальне явище, літературознавці акцентують на таких аспектах, як специфіка «перекладу» інших мистецтв у словесну форму, взаємовплив різних видів мистецтва при створенні художніх образів у тексті, сприйняття реципієнтом тексту в контексті його схожості з іншими медіа.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пейзаж як особлива форма візуалізації індивідуальної картини світу Ольги Кобилянської привертає увагу не тільки українських, але й закордонних літературознавців, які акцентують увагу на новаторстві письменниці у створенні візуальних та аудіальних образів, відштовхуючись від традиційних підходів до вивчення пейзажної поетики модерного твору, акцентуючи на його колористиці (І. Демченко) чи музичності (Н. Науменко). Однак такі студії не вповні розкривають магічність пейзажного дискурсу О. Кобилянської. Найближче до розуміння багатосенсової поліфонії пейзажу в новелістиці О. Кобилянської підійшла Л. Волощук, яка акцентувала на необхідності інтермедіального підходу до «синестезійного сприйняття тексту» О. Кобилянської [1].

Сучасні науковці близько підійшли до поняття «живопис словом» (Біциллі), уведений в літературознавчу науку на початку XX ст., коли, як зазначає Л. Генералюк, «широко практикувалося зіставлення літератури й візуальних мистецтв» [2, с. 5]. Тяжіння до синтезу мистецтв притаманне естетиці Ольги Кобилянської, адже мисткиня прагнула віднайти якнайточніший образ для візуалізації зовнішнього світу через переживання героя за допомогою вербальних засобів, які б справляли на читача енергетично емоційні враження, активізували його уяву. Такі синтетичні образи загостреної суб'єктивності, емоційної глибини мисткиня формувала, синтезуючи елементи суміжних мистецтв – живопису, музики, кінематографу. Таку естетичну стратегію сучасні літературознавці називають гіпотипозисною стратегією (У. Еко), а провідним стилістичним прийомом, яким користується автор для створення яскравих, динамічних і багатовимірних художніх образів, що дозволяли читачеві переживати текст як живий досвід, – гіпотипозисом.

Гіпотипозис, відомий ще з античних часів, та його місце в художніх текстах сьогодні вивчають учені різних країн, зокрема А. Віньолі (Alessia Vignoli), Ш. Джафіч (Šeherzada Džafić), У. Еко (Umberto Eco), Р. Сендика (Roma Sendyka), О. Брайко, Л. Генералюк, Л. Прадівлянна, Т. Рязанцева, О. Харлан та ін., привертаючи увагу до проблем класифікації гіпотипозису, способів та прийомів візуалізації образу, творення синестезійного ефекту, який будується на реакціях безпосереднього сприйняття героєм навколишнього світу.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити гіпотипозис як специфічну риторичну фігуру та художню стратегію у новелі О. Кобилянської «Битва», як засіб спосіб художнього моделювання, котрий зменшує відстань між словом і образом, між актом мовлення й баченням у відтворенні жахливої картини нищення карпатського лісу.

Виклад основного матеріалу. Гіпотипозис сьогодні викликає пожвавлений інтерес науковців як у теоретичному, так і в історико-літературному процесі. Учені відзначають, що основні функції гіпотипозису – візуалізувати предмет за допомогою слів, що максимально увиразнюють його емоційне сприйняття реципієнтом та створювати відчуття його присутності перед очима читача. Так, П'єр Фонтаньє підкреслював: «Гіпотипозис малює речі настільки яскраво й енергійно, що певним чином він ставить їх перед очима, а розповідь або опис створює образ, картину чи навіть живу сцену» [7, с. 339]. Отже, на думку, дослідника, за допомогою стилістичного прийому гіпотипозису письменник створює живий, деталізований образ у свідомості слухача чи читача, досягаючи ефекту присутності. Фонтаньє визначив і основні функції гіпотипозису: візуалізація, деталізація, емоційний вплив. Польська дослідниця Р. Сендика вважає, що гіпотипозис «у метафоричному сенсі

це основа, на тлі якої створюється об'єкт зорового сприйняття» [8, с. 107]. Італійський семіолог У. Еко акцентував на енергетичному впливі гіпотипозису, у створенні якого беруть участь і автор, і реципієнт, на уяву якого вона розрахована. У цьому сенсі гіпотипозис – це «семантико-прагматичний феномен [...]. Не стільки зображення, скільки техніка, яка викликає бажання творити візуальне представлення (читачем)» [6, с. 213]. Цю позицію У. Еко підтримують і українські дослідники С. Кочерга та О. Вісич, які визначають гіпотипозис як художню картину, «створеною за допомогою авторської уяви в літературному творі на основі спостереження життя» [5, с. 49]. Гіпотипозис створює образ, який викликає у потенційних читачів асоціації з візуальними уявленнями в певному стилі. Слушно ці характеристики гіпотипозису як фігури мови підкреслює польська дослідниця Р. Слодчик, вказуючи, що вона є швидше «не описом твору, а варіацією його теми, що є результатом спроби візуалізувати пластичний візерунок, сприймаючи його як живу тканину, яка не є нерухомою, мовчазною чи існує лише як просторове зображення, а отримує голос, приводиться в рух, змінюється з часом і трансформує свою зовнішню (пластичну) форму» [9, с. 148]. Отже, за допомогою гіпотипозису автор живописує, увиразнює, візуалізує уявну картину. Основна функція гіпотипозису – викликати емоції, розпалити уяву читача, закарбувати незабутні сцени в пам'яті реципієнта.

Розвиток гіпотипозису пов'язаний з посиленням процесів взаємопроникнення мистецьких явищ, інтермедіальності та розширенням поняття тексту культури. Живопис словом – один із яскравих проявів синтезу мистецтв, є характерною ознакою гіпотипозису, Власне, цей прийом домінує в новелі «Битва» О. Кобилянської, основою якої є гра яскравих, образних картин, котрі не лише збагачують текст естетично, але й поглиблюють емоційний вплив на читача, розкриваючи філософсько-психологічну глибину твору.

Новела О. Кобилянської «Битва», центральним мотивом якої є рефлексія особистості, розкриття власного «Я» через досвід пізнання зовнішнього світу в його суперечностях, яскраво ілюструє пошуки новітньої техніки письменницею-модерністкою. Авторка, звертаючись до ресурсів суміжних мистецтв, представила власну версію «філософії життя» Ф. Ніцше: пошуки людиною гармонії зі світом природи, а водночас її стремління до утвердження власної влади над цим світом, що в результаті призводить до дисгармонії і хаосу. Це трагічне протистояння сучасної людини, яка втрачає тісний зв'язок із природою, з правічним лісом, який уособлює вічність, гармонію і раціональність буття, є провідним мотивом твору.

Виходячи з того, що письменниця, здавалося б, в буденній для індустріальної доби події – вирубці лісу – майстерно відтворила внутрішні суперечності модерної людини, її тяжіння до ідеалу, увиразнила й інші протиріччя, зокрема жіночої та чоловічої ідентичності, Т. Гундорова, Т. Турнерова та інші дослідники звертають увагу на чуттєвість як домінантну рису пейзажу «Битви», в якому вгадується душевна чистота та природна цнотливість жіночої натури, її стримана пристрасть, висока моральність на противагу брутальному «цивілізованому» чоловічому світу. Однак, як підкреслює Т. Гундорова, «самодостатня, переважно звернена до минувшини і традиції, циклічна у своїй суті «природа» не несе в собі ідеї розвитку (прийдешності), є циклічною і не знає індивідуальності» [3]. Власне, письменниця і шукала сучасних засобів для відображення суперечностей модерної людини: протистояння природності з цивілізацією, як вічного (жіночого) з моментальним (чоловічим), раціонального з хаотичним. Авторка звернулася до різних риторичних стратегій – опису (зокрема в кризових моментах, коли нарація уповільнюється, а опис місця дії чи персонажа деталізується), евіденції та градації (зокрема деталей, які увиразнюють та динамізують зображення), які синтезуються в об'ємній та місткій стилістичній фігурі гіпотипозис.

Мисткиня синтезує три форми синтезу: комбінації – поєднання зорового та вербального виду мистецтва, інтеграції – візуалізація форми, трансформації – вербальна передача предмету живописного мистецтва.

Гіпотипозисна поетика домінує в зорових образах, пов'язаних із грою кольору та форм, за допомогою яких письменниця візуалізувала подію, а водночас доповнила її звуковими ефектами. Вербальна візуалізація живописного полотна у структурі твору збагачує смисловий потенціал за рахунок трансформації елементів образотворчого мистецтва, які проявляються у ньому через призму авторського чуття. Йдеться не про перенесення, до прикладу, кольору в літературний текст, а насамперед, про відтворення враження від кольорової палітри художнього полотна у читача, викликаючи синтетичні відчуття та асоціації.

Живописний гіпотипозис збагачує сенсовий потенціал твору та виконує сюжетотворчу, змістотворчу, моделюючу, естетичну, світоглядну функції: руйнує лінійний спосіб розгортання

подій, динамізує, пришвидшує їх. Як структурно-семантична одиниця тексту гіпотипозис впливає на його організацію, художній простір, на всю образну систему.

Імітація живописного полотна, включена в наративну структуру твору, домінує в цільному полотні тексту. Інтермедіальна інкорпорація мотивів живопису, де зв'язок між медіальними рядами здійснюється за принципом «мистецтво в мистецтві» (живопис в літературному тексті), створює зменшену модель об'єкта у творі, що відтворює перехід від предметності до репрезентації.

Живописний гіпотипозис, вплетений у художню структуру новели, є необхідним для розвитку сюжетної лінії. На початку твору письменниця у словесній формі репрезентувала живописну картину – сентиментальний пейзаж, характерними рисами, якого є гармонія і спокій карпатського лісу, що постає живою істотою в момент своєрідної психолого-гедоністичної рефлексії: насолоди флористичною розкішшю, барвистістю і насиченістю фарб: *«Гора біля гори, стоять рядом в німій величі, одягнені в смерекові ліси»* [4, с. 193], *«зелено-брунатний, високий по коліна мох буяв ніколи не тиканий, лагідними хвилями у мокрявій землі пралісу»* [4, с. 193], *«…пишні корони пестилися з облаками і зносили над собою лиш сяйво сонця»* [4, с. 193], *«…на горах таке багатство зелені», «Буйна ясно-зелена папороть розкинулася вахлярувато у своїй розкішній красі вширш і вздовж, а їдовиті гриби червоної краски показувалися на світ і звертали на себе увагу»* [4, с. 197]. Правічний світ природи, всередині якого протікає правічне життя гуцулів. Виражальний потенціал картини реалізується завдяки колористичним елементам, які передають радість, настрій умиротворення, відчуття краси навколишнього світу, пізнання невимовного. Домінантними виявляються чисті та яскраві кольори зеленого, золотого, червоного. Наповнена виразними барвами та відтінками, вербальна картина лісу нагадує імпресіоністичне живописне полотно, на якому митець фіксує миттєві враження.

З метою наближення сприйняття візуальної картини пейзажу до реципієнта, авторка представила його через призму сприйняття ліричним героєм. Читач сприймає навколишню дійсність очима чуттєвої, рефлексивної особистості, яка реагує на змагання людини з природою як на порушення базових основ гармонії буття. Увиразнюють емоційний вплив, масштабуючи трагізм цієї події, кінематографічні прийоми – чергування ракурсів її зображення: звужуючи чи розширюючи оптичне сприйняття, представляючи гірські краєвиди або знизу вгору, або навпаки, підсилюючи драматургію кривавої історії.

У другій частині темпоритм оповіді змінюється, стає швидшим, а імпресіоністичні барви змінюють свої відтінки: від світлих і радісних до згущено темних, руйнуючи ідилічну картину пейзажу, викликаючи в реципієнта тривожність. Зосередження на темних кольорах підсилюється додатковим нагнітанням: у ліс вриваються лісоруби – і враз ліс вступає з ними у жорсткий, запеклий і нерівний бій: *«У лісі стемніло»* [4, с. 195], *«Небо затьмилося грізно – чорною барвою»* [4, с. 195], *«Недалеко кінця тої залізної дороги станув він, сопучи та викидаючи люто чорні перстені диму вгору»* [4, с. 196], *«Зраджені орли й осиротілі яструби пролітали сумовито сюди й назад; лише, коли орли від часу до часу по короткім леті спочивали й наїжали люто пера, чорні, ворожо блистячі очі, звертаючи, чегаюче в доле…»* [4, с. 200]. Темні кольори передають не лише контраст: ідилія мирного життя – трагедія війни, але за допомогою кольорів, специфічних рухів, жестів, звуків – голосів-вигуків нападників, стогону лісу – авторка створила психологічно-гнітючу картину смерті. Передсмертні страждання лісу акцентовано *«грізно-чорною барвою неба»* [4, с. 195], *«темно-понсовою барвою каміння»* [4, с. 198], *«кривaво – червоним вогнем по перемогах»* [4, с. 201], що характерно для постімпресіоністичного стилю в живописі. Ширшою стає колористична палітра новели. Простір тексту наповнюється кольоровими плямами-спалахами. Кольорові нашарування поглиблюють експресивність оповіді. Червоний та чорний кольори мають виразну семантику жорстокості, небезпеки, кровопролиття та смерті. Епітет «*кривавий»* підсилює відтінок червоного кольору, який набирає ширшого символічного звучання, утілюючи не лише смерть лісу, але й морально-духовні втрати людини, не спроможної віднайти гармонії.

Метафоричне означення барв та виразні фігури страшної картини зруйнованого та понівеченого лісу підсилюють враження від програної битви і загибелі лісу, перетворюючи імпресіоністичну картину на початку новели в експресіоністичний пейзаж: *«Біляві, спорохнявілі пняки стирчали густо одні коло одних, неначе кістяки з пожовклої трави», «Великі випалені місця на землі нагадували рани пожежі…», «Стоси соснової кори лежали темно-брунатними шматами і звоям…», «тут і там до землі придавлена крушина…, не позбавлена своєї сили цілковито – вродлива безліч червоних ягід, а ті сяяли здалека*

з матово-зеленого тла, немов яркі калюжі крові» [4, с. 209–210]. Ліс постає у спотвореному і деформованому вигляді. Синтезуючи коди різних медіасистем (живописного, аудіального й вербального), письменниця створила реально-чуттєвий простір тексту, у якому активуються візуальні, слухові, вербальні, а часом навіть тактильні рецептори сприймання художньої інформації.

Гіпотипозис як візуальний прийом формує сильний естетичний досвід, адже він викликає відчуття «бачення крізь слова». Такий ефект справляє опис бурі в новелі *(«Хмари, здавалося, розривали небо надвоє, а вітри, мов невидимі велетні, гасали полем, рвали дерева і засипали землю уламками гілок. Ліс стояв, як поранений звір, що завмер перед останнім ударом»* [4, с. 209–210]), який не лише розширює уяву читача, уявно переносячи на місце подій, акцентуючи не лише візуальній складовій (хмари, дерева), але й динаміці та емоційному стані природи (мотив битви).

Висновки. Гіпотипозис у новелі О. Кобилянської моделює художній простір із врахуванням яскравості кольорової гами, світла, глибини і тонкості відтворення почуття болю і страждання, що є основними засобами формування простору в новелі «Битва». Наявність атрибутів живописного мистецтва передбачає семантичну та смислову взаємодію художніх кодів літератури та інших мистецтв, що дає можливість віднайти приховані відтінки значень художніх образів, народжених в результаті взаємодіії слова та живопису, музики і навіть кіномистецтва. Сукупність кольороназв, музичних звуків, мелодики, перспектив зображення, оптичних елементів створює синестезійні образи, які розширюють враження сприйняття зображуваного, збагачують систему образів, урізноманітнюють оповідну структуру тексту та є важливими засобами розкриття сенсів твору, зокрема відтворення етапів психічного сприйняття навколишнього світу реципієнтом через переживання від побаченого.

У новелі «Битва» наявні різні види гіпотипозису: візуальний, орієнтований на зорове сприйняття, створює живописну метафору боротьби за життя та волі до перемоги, аудіальний, який підкреслює ритмічність та циклічність буття, сенсорний, допомагає письменниці зробити текст максимально «живим», створює ефект присутності, кінетичний – акцентує на рухливості, динаміці життя, його суперечностях.

Гіпотипозис у новелі виконує не лише образо-, сюжето- та структуротворчу функції. Його поле розширене – створення ефекту присутності, підсилення емоційності та формування художньої образності твору. Авторка вдається до передачі звуків, рухів і емоцій, які справляють сильний вплив на уяву читача. Гіпотипозис оживлює природу і робить її символом драматичних змін, інтенсифікує драматизм моменту: кульмінаційні сцени з використанням гіпотипозису посилюють драматизм ситуації. Описи «битв» людини і природи, внутрішніх суперечностей персонажів передаються через динамічний, деталізовану мову, що викликає співпереживання. Гіпотипозис у «Битві» нерідко поєднується з символікою, адже природні явища утілюють людські почуття, соціальні конфлікти, створюючи яскраві, образні картини, які не лише збагачують текст естетично, але й поглиблюють емоційний вплив на читача, розкриваючи філософсько-психологічну глибину твору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Волощук Л. Інтермедіальність як прояв міжмистецької поліфонії у новелах Ольги Кобилянської. Синопсис: текст, контекст, медіа. 2017. № 1(17). URL: https://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/article/view/236/222

2. Генералюк Л. Гіпотипозис у творчості Шевченка – основний засіб моделювання візуального образу України. *Слово і час.* 2009. № 3. С. 3-18.

3. Гундорова Т. «Нова жінка» на лоні природи: Екофеміністичні фантазії Ольги Кобилянської. Збруч. 2023. 7 листопада. URL: https://zbruc.eu/node/117063

4. Кобилянська О. Зібрання творів: У 10 т. Том 1: Новели. Оповідання. Поезії в прозі. Чернівці : Букрек, 2013. 476 с.

5. Кочерга С. Вісич О. Літературознавча інтермедіальність: генеза і сучасні горизонти. Острог : Острозька академія, 2023. 286 с.

6. Eco U. Sulla literature. Milano: Bompiani, 2002. 364 s.

7. Fontanier P. Les Figures du discours, Paris: Flammarion., 1968. 505 p.

8. Sendyka R. Scopic regimes and modernity: hipotyposis. *Discussing Modernity. A Dialogue with Martin Jay.* 2013. № 5. P. 103-114.

9. Słodchyk R. Ekfraza, hipotypoza, tłumaczenie. Ingerencje literatury i malarstwa w prozę włoską i eseistykę polską XX wieku. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2020. 460 s.

УДК 82-92-059.1-055.2
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.51

ПОСТАТЬ ЖІНКИ-БЕРЕГИНІ У ДОКУМЕНТАЛЬНО-ПУБЛІЦИСТИЧНІЙ ПОВІСТІ СОФІЇ ДЕНИСЕНКО «ТІНІ НЕЗАБУТИХ ПРЕДКІВ»

THE WOMAN IN SOFIA DENYSENKO'S DOCUMENTARY-JOURNALISTIC STORY "SHADOWS OF UNFORGOTTEN ANCESTORS"

Матвіяс О.В.,
orcid.org/0000-0002-5541-1857
старший викладач кафедри української та іноземних мов
Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського

Базиляк Н.О.,
orcid.org/0000-0002-9475-1213
доктор наук з державного управління, кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри української та іноземних мов
Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського

М'ягкота І.В.,
orcid.org/0009-0008-9794-8207
викладач кафедри української та іноземних мов
Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського

У статті досліджується образ жінки-берегині на прикладі документально-публіцистичної повісті Софії Денисенко «Тіні незабутих предків». Актуальність дослідження обумовлена сучасними процесами переосмислення ролі жінки в українській культурі та літературі, що відображаються в національній ідентичності й фольклорі. Образ берегині, як традиційної охоронниці родини, культури та духовних цінностей, стає особливо важливим у контексті суспільних змін і трансформацій в Україні, що відбуваються у XXI столітті.

Метою цієї роботи є виявлення основних рис образу жінки-берегині, таких як її роль у збереженні національної культурної ідентичності та її участь у соціальних змінах. Дослідження базується на аналізі тексту повісті Софії Денисенко та його документального підґрунтя, що дозволяє не лише оцінити художні аспекти твору, але й зрозуміти реальні події, які стали його основою. У творі жінка зображується як символ стійкості, зв'язку з минулим і майбутнім, що віддзеркалює давні архетипи української культури, пов'язані з берегинею – охоронницею дому та національних цінностей [1].

Для досягнення цієї мети були використані методи контент-аналізу, порівняльного аналізу та герменевтичного підходу для інтерпретації символів та образів. Зокрема, через фольклорний підхід, аналізуються архетипи жіночих образів у національній літературі та культурі, що дозволяє простежити еволюцію традиційних уявлень про берегиню від давнини до сучасності [8]. Герменевтичний метод дає змогу краще зрозуміти культурні символи та метафори, використані в повісті, а також їх роль у сучасних дискусіях про жінку в українському суспільстві.

Результати цього дослідження дозволяють глибше зрозуміти образ жінки-берегині не тільки як літературного символу, але й як важливого елементу української національної ідентичності. Цей образ трансформується зберігаючи свою сутність і стаючи частиною сучасних культурних процесів, що відображено як у літературі, так і у фольклорі [8].

Ключові слова: національна ідентичність, архетипи жіночих образів, документальне підґрунтя, літературні символи, духовні цінності.

The article examines the image of a woman using the example of Sofia Denysenko's documentary-journalistic story "Shadows of Unforgotten Ancestors". The relevance of the study is due to modern processes of rethinking the role of women in Ukrainian culture and literature, which are reflected in national identity and folklore. The image of a woman, as a traditional guardian of the family, culture and spiritual values, becomes especially important in the context of social changes and transformations in Ukraine taking place in the 21st century.

The aim of this work is to identify the main features of the image of a woman, such as her role in preserving national cultural identity and her participation in social changes. The study is based on an analysis of the text of Denysenko's story and its documentary background, which allows not only to assess the artistic aspects of the work, but also to understand the real events that became its basis. In the work, a woman is depicted as a symbol of stability, a connection with the past and the future, which reflects ancient archetypes of Ukrainian culture associated with the guardian of the home and national values [1].

To achieve this goal, the methods of content analysis, comparative analysis and hermeneutic approach were used to interpret symbols and images. In particular, through the folklore approach, archetypes of female images in national literature and culture are analyzed, which allows us to trace the evolution of traditional ideas about a woman from antiquity to the present day [8]. The hermeneutic method allows us to better understand the cultural symbols and metaphors used in the story, as well as their role in modern discussions about women in Ukrainian society.

The results of this study allow us to understand more deeply the image of the female protector not only as a literary symbol, but also as an important element of Ukrainian national identity. This image is transformed while preserving its essence and becoming part of modern cultural processes, which is reflected in both literature and folklore [8].

Key words: national identity, archetypes of female images, documentary background, literary symbols, spiritual values.

Постановка проблеми. Документально-публіцистична повість Софії Денисенко «Тіні незабутих предків» є унікальним літературним твором, що поєднує в собі реальні історичні події з художньою інтерпретацією. Авторка акцентує увагу на еволюції образу жінки-берегині, що є важливим елементом традиційної української культури. Образ берегині в українському суспільстві асоціюється з жінкою, яка є охоронницею родини, дому, духовних цінностей та національної ідентичності. Історично жінка-берегиня виступала носієм культурної пам'яті, зберігаючи традиції і підтримуючи спадковість між поколіннями [1; 3].

Традиційний образ жінки-берегині у фольклорі та літературі завжди був пов'язаний із поняттями жертовності, стійкості та любові до рідної землі [4]. Цей архетип формувався протягом століть у контексті національної боротьби та збереження культурної спадщини. Жінка виступала як символ незламної сили, підтримуючи національні традиції навіть у найскладніші історичні періоди [3; 4]. Проте, у сучасних соціальних умовах ці риси зазнають переосмислення, оскільки роль жінки стає більш багатогранною. У сучасному суспільстві берегиня вже не лише захисниця родинних цінностей, а й активний учасник соціальних та культурних змін [7].

Одним із важливих аспектів дослідження образу жінки-берегині є її культурно-історичне коріння, яке глибоко вкорінене у фольклорі, міфології та літературі України. Жінка-берегиня в українському фольклорі виконує материнську функцію: вона дбає не лише про сімейний добробут, але й про охорону національних традицій і культурних цінностей [2]. В українській культурі цей образ тісно пов'язаний із жінкою-матір'ю, яка несе відповідальність за духовний розвиток нації та передачу моральних цінностей наступним поколінням [6].

Повість Софії Денисенко демонструє, що цей образ не є статичним, а навпаки, постійно розвивається у відповідь на зміни в суспільстві та історичні реалії. У своїй роботі Софія Денисенко підкреслює, що жінка не лише зберігає традиції, але й виступає активною учасницею суспільних процесів, що дозволяє їй залишатися вірною своїй історичній місії в нових умовах [1; 7]. Таке переосмислення ролі жінки відображає сучасні соціальні трансформації, коли жінка виконує не тільки традиційні, але й соціально важливі функції, стаючи учасницею політичних і культурних змін [8].

Значущість повісті полягає у тому, що вона досліджує перетин історичних подій із сучасними тенденціями в українській культурі. Авторка показує, як образ жінки-берегині, що зберігся в національній літературі протягом століть, трансформується в активну силу, здатну впливати на соціальні зміни. Софія Денисенко демонструє, що жінка в сучасному світі може поєднувати традиційні функції із новими ролями, зберігаючи водночас свою національну ідентичність [4].

Цей підхід демонструє важливість адаптації традиційних архетипів до сучасних потреб і контекстів. У процесі глобалізації та суспільних трансформацій традиційний образ жінки-берегині набуває нових значень, що дозволяє йому залишатися актуальним [6]. Жінка стає не тільки берегинею сімейних цінностей, але й активно впливає на культурні та соціальні зміни в українському суспільстві [7; 8].

Повість Софії Денисенко показує, що, незважаючи на сучасні виклики, важливо зберігати зв'язок із національними традиціями. Авторка звертає увагу на необхідність переосмислення цих традицій відповідно до нових соціальних умов. Завдяки дослідженню символів і метафор, Софія Денисенко демонструє, що образ жінки-берегині залишається важливим елементом національної самосвідомості, хоча й набуває нових рис у сучасних умовах [3; 7].

Отже, зміни в ролі жінки, як їх зображено у повісті Денисенко, відображають еволюцію українського суспільства. Жінка-берегиня більше не є лише символом збереження минулого, але стає ключовою фігурою в сучасних соціальних процесах, що робить її образ багатогранним і динамічним [10]. Традиційний архетип берегині перетворюється, дозволяючи жінці зберігати національні традиції, водночас активно реагуючи на нові виклики часу [6].

Аналіз попередніх досліджень. Образ жінки-берегині в українській літературі та фольклорі – це символ, який глибоко вкорінений у культурну та історичну спадщину народу. Дослідження ролі жінки у цьому контексті має довгу історію, починаючи від класичних праць дослідників українського фольклору і до сучасних літературознавчих досліджень. Відомі вчені, такі як Оксана Забужко, Наталя Яковенко та інші, аналізували, як саме образ берегині впливає на формування національної ідентичності та духовного світу українського народу [2; 3].

Оксана Забужко звертає увагу на те, що жінка-берегиня завжди уособлювала ідеал жіночої сили та моральної стійкості. Вона підкреслює, що цей образ глибоко вкорінений у національній свідомості і постає не лише як охоронниця родинного

вогнища, але й як активний учасник боротьби за національну ідентичність. Жінка в цьому контексті є водночас символом збереження та змін, що забезпечують безперервність національної традиції [2]. Відповідно до її досліджень, жінка-берегиня стала основним елементом національної міфології, що виявляється як в літературі, так і в суспільних практиках. Наталя Яковенко аналізує жінку як культурний символ і звертає увагу на її важливу роль у збереженні національної пам'яті. Яковенко вказує, що жінка в українській культурі уособлює не тільки приватне, родинне життя, але й є своєрідним мостом між поколіннями, передаючи національні цінності та культурні практики [3]. Це дозволяє розглядати образ берегині як центральний елемент у формуванні колективної національної свідомості.

Проте, у повісті Софії Денисенко «Тіні незабутих предків», образ жінки-берегині набуває нових рис, які поєднують традиційний підхід із сучасними суспільними викликами. Софія Денисенко акцентує увагу не лише на історичній ролі жінки у збереженні національних цінностей, але й на її сучасному активному внеску у формування суспільної думки та культурної спадщини. У її творі жінка-берегиня виходить за рамки суто традиційної ролі, набуваючи активнішого соціального та історичного значення [9].

Попередні дослідження, що стосуються жіночого образу в українській літературі, зосереджувалися переважно на аналізі класичних творів. Дослідження таких авторів, як Ольга Кобилянська, Марко Вовчок та Ліни Костенко, показують, що жінка завжди була центральним елементом національної літератури, символізуючи не лише сім'ю, але й духовну стійкість і опір [6]. Однак робіт, які спеціально аналізують твори Софії Денисенко, зокрема у контексті постаті жінки-берегині, на сьогодні недостатньо. Це вказує на необхідність аналізу її творчості у сучасному літературознавчому полі.

Дослідження також демонструють, що образ берегині часто є результатом синтезу народних традицій і новітніх соціальних тенденцій [3; 4; 6]. Він виступає символом не лише національної спадщини, а й сучасних соціальних реалій, у яких жінка відіграє важливу роль. Таким чином, образ жінки у повісті Софії Денисенко відображає перехід від традиційної берегині до активної учасниці суспільного життя.

Постановка завдання. Метою цієї статті є всебічний аналіз образу жінки-берегині, представленого в документально-публіцистичній повісті Софії Денисенко «Тіні незабутих предків». У центрі уваги дослідження – те, як цей образ трансформується під впливом різних історичних обставин та сучасних культурних змін, зокрема, в українському контексті. Це важливо, оскільки жінка-берегиня є не лише фольклорним або традиційним символом, але й актуальною фігурою у сучасних соціальних реаліях.

Основні завдання дослідження:

1. Аналіз трансформації образу жінки-берегині. Образ жінки як берегині сімейного вогнища має давні корені в українській фольклорній традиції, де вона відіграє роль охоронниці моральних цінностей та національної ідентичності [1; 2]. Проте сучасні літературознавчі підходи дозволяють побачити, як цей образ змінюється під впливом історичних викликів, війни, соціальних змін та глобалізації. Зокрема, повість Денисенко відображає, як жінка залишається символом збереження культури і національної пам'яті, але водночас вона перетворюється на активного учасника суспільного і політичного життя [3]. Мета дослідження – показати, що цей процес трансформації не суперечить традиціям, а є їхньою еволюцією у відповідь на сучасні виклики.

2. Вивчення зв'язку між традиційними уявленнями про жінку та її сучасним сприйняттям. У літературі ХХ століття жінка часто зображується як пасивний носій традиційних цінностей, а образ берегині зберігає стереотипні риси. Проте сучасна українська література почала відходити від цього статичного образу, представляючи жінку як активного учасника національного відродження, в тому числі в умовах політичних і культурних змін [6]. Мета статті – показати, як у повісті Софії Денисенко традиційний образ берегині перетворюється на сучасний символ жіночої сили та активності.

3. Порівняння ролі жінки в українській літературі на різних етапах розвитку. Література, як і будь-який культурний феномен, змінюється разом із суспільством. Протягом ХХ століття та в сучасності українська жінка в літературі стала більш багатогранною. Метою дослідження є простежити, як повість Софії Денисенко інтегрує історичний досвід у сучасний контекст, поєднуючи в образі жінки-берегині риси як традиційної берегині сімейного вогнища, так і активної учасниці суспільного життя.

4. Інтерпретація символіки образу берегині у повісті. Жінка-берегиня як символ національної ідентичності є центральною темою у багатьох українських літературних творах. Метою цього дослідження є не лише вивчення того, як цей символ функціонує у контексті повісті, але

й як він поєднує міфологічні, історичні та сучасні аспекти. Образ берегині у творі не є лише фольклорним архетипом, він є носієм історичної пам'яті та спадщини [3; 4].

Отже, дослідження має на меті поглибити розуміння того, як сучасна українська література інтерпретує та трансформує традиційний образ жінки-берегині у відповідь на виклики сучасного суспільства. У цьому контексті, повість Софії Денисенко виступає як важливий текст, що поєднує минуле й теперішнє у контексті збереження національної ідентичності через призму жіночого досвіду.

Виклад основного матеріалу. Для дослідження образу жінки-берегині у документально-публіцистичній повісті Софії Денисенко «Тіні незабутих предків» було використано кілька методів, які дозволяють поглиблено аналізувати як сам твір, так і його історико-культурний контекст. Вибір цих методів є обґрунтованим, оскільки вони допомагають виявити ключові аспекти образу жінки-берегині в літературі та глибше зрозуміти, як цей образ змінюється під впливом сучасних соціокультурних змін.

Контент-аналіз дозволив вивчити основний текст повісті та виокремити ключові теми, що стосуються жіночої постаті. Зокрема, цей метод показав, що образ жінки-берегині у Денисенко відображає не тільки традиційне уявлення про жінку як охоронницю сім'ї та національних цінностей, але й акцентує увагу на її активній ролі в суспільному житті. Це підтверджується численними символами, пов'язаними з традиційною роллю жінки в українській культурі, такими як родинний дім, спадщина та моральна стійкість.

Порівняльний аналіз дозволив провести паралелі між образом жінки-берегині у творі Денисенко та аналогічними образами в українській літературі XX і XXI століть. Виявилося, що сучасні автори, такі як Марія Матіос та Ліна Костенко, також зображають жінку не лише як пасивну хранительку родинних цінностей, але й як активну учасницю соціальних процесів [2; 7]. Порівняння дозволило визначити спільні риси між класичними та сучасними уявленнями про роль жінки в українській культурі.

Герменевтичний метод дозволив глибше проаналізувати символічне значення жіночої постаті у творі. Символи родини, дому та духовної стійкості, які виступають основними для образу берегині, вимагають детальної інтерпретації, адже вони є носіями національної ідентичності [4; 6]. Водночас, цей метод дав змогу простежити, як сучасні зміни в суспільстві впливають на розвиток традиційного образу берегині, роблячи його динамічним [1; 7].

Історико-культурний метод був використаний для аналізу історичного контексту, в якому формується образ берегині. Цей метод дозволив зрозуміти, як історичні події та соціальні зміни вплинули на роль жінки в українській культурі протягом XX і XXI століть [3; 7]. Образ берегині у повісті Денисенко відображає не лише минуле, але й сучасні реалії, коли жінка бере на себе активні ролі у збереженні національної пам’яті та ідентичності [6].

Обговорення результатів дослідження. Матеріалами для цього дослідження слугували як первинні, так і вторинні джерела, що дало змогу провести глибокий і всебічний аналіз образу жінки-берегині у повісті Софії Денисенко «Тіні незабутих предків». Основним джерелом, на якому ґрунтується дослідження, є текст самої повісті «Тіні незабутих предків» Софії Денисенко. У цьому творі авторка звертається до архетипу берегині, використовуючи як традиційні уявлення про жінку-хранительку родинного вогнища, так і сучасні концепції, які стосуються її активної участі в соціальному житті. Повість надає багатий матеріал для контент-аналізу, дозволяючи детально розглянути, як трансформується образ жінки-берегині в умовах соціальних та культурних змін. Відповідно до тексту, жінка виступає не тільки як символ культури й традицій, але й як агент національного відродження, що вказує на її важливу роль у формуванні колективної ідентичності [1].

Вторинними матеріалами для дослідження стали наукові праці, присвячені аналізу жіночого образу в українській літературі та культурі. Важливу роль у цьому відіграли праці Оксани Забужко та Наталі Яковенко, які зосереджуються на культурних і соціальних аспектах жіночої ролі в українському контексті [9; 10]. Оксана Забужко у своїх дослідженнях підкреслює важливість жінки як хранительки національної пам’яті, що є ключовим елементом у формуванні образу берегині у літературі [9]. Наталя Яковенко, у свою чергу, досліджує історичний контекст, в якому жінка виступає як символічний зв'язок між поколіннями, що відображено і в повісті Денисенко [12].

Також для порівняльного аналізу були залучені дослідження, що аналізують трансформацію жіночого образу в новітній українській літературі [11]. У цих працях висвітлюються зміни у сприйнятті жіночих ролей у літературі XX–XXI століть, що дозволяє розглянути, як сучасні соціальні виклики впливають на розвиток традиційних уявлень про берегиню.

Висновки. Образ жінки-берегині у повісті Софії Денисенко «Тіні незабутих предків» справді є багатогранним і символічним, що поєднує в собі традиційні та модерні елементи, які відображають еволюцію ролі жінки в українському суспільстві. У традиційному українському суспільстві жінка сприймалася як берегиня родинного вогнища, хранителька моралі та звичаїв, а також духовного спадку народу. Цей образ був ключовим у народній культурі, де жінка мала сакральну роль, пов'язану із забезпеченням гармонії в родині та спільноті. Згідно з дослідженнями, образ берегині часто ототожнювався із жінкою, яка забезпечує не лише матеріальний, а й моральний добробут родини, що відображено у численних фольклорних сюжетах та літературних творах. У «Тінях незабутих предків» Денисенко використовує цей архетип для створення центрального жіночого персонажа, який, незважаючи на складні життєві обставини, залишається вірним традиційним моральним цінностям та зберігає родинний спадок. Це можна розглядати як продовження культурної пам'яті, де жінка виступає основною ланкою між минулим та майбутнім.

Проте, на відміну від класичного трактування, Денисенко вводить модерні елементи, що свідчать про зміну ролі жінки в сучасному українському суспільстві. Образ жінки-берегині в повісті не обмежується роллю пасивного спостерігача чи виключно хранительки традицій. Вона стає активною учасницею суспільних змін та національного відродження, що відображає загальні тенденції розвитку жіночого руху в Україні, зокрема у XX–XXI століттях. Сучасна жінка не тільки зберігає культурну спадщину, але й активно сприяє її адаптації до нових умов, беручи участь у відновленні національної ідентичності.

У контексті національного відродження роль жінки у творі символізує не лише культурне, а й соціальне оновлення. Вона виступає не як пасивний символ, а як суб'єкт змін, активно беручи участь у відродженні суспільних цінностей та ідеалів. Жінка-берегиня Денисенко є центральною постаттю, яка підтримує духовний зв'язок з минулим, але водночас спрямована в майбутнє, що відображає складну і водночас прогресивну природу української національної ідентичності.

Отже, образ жінки-берегині в повісті «Тіні незабутих предків» є прикладом поєднання традиційних та модерних уявлень про роль жінки в українському суспільстві. Він символізує важливість збереження культурної пам'яті та спадщини, але водночас вказує на необхідність адаптації до нових соціальних викликів. Жінка у творі є не лише хранителькою, а й рушійною силою національного відродження, що підкреслює її значущість у процесі формування національної ідентичності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Откович К. Ілюзія свободи: образ жінки від традиціоналізму до модернізму. Монографія (PDF) – Київ: КАРБОН, 2015. – 210 с.

2. Забужко О. Музей покинутих секретів: Роман. Вид. 2-е, доп. – Київ: Факт, 2009. – 823 с.

3. Яковенко Н. Дзеркала ідентичності: Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVII– початку XVIII століття.;– Київ: Laurus, 2012. – 472 с.

4. Пронченко Я. Є. Жіночий образ в літературі як ретранслятор історичних подій (PDF). Криворізький державний педагогічний університет, 2019. – 68 с.

5. Івашина О. О. Концептосфера архетипу матері в романістиці Марії Матіос. – Збірник тез XVIII Міжнародної науково-практичної конференції «МОВИ І СВІТ: ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ВИКЛАДАННЯ» (28-29 березня 2024 р.). – Кропивницький, 2024. – с. 57-60.

6. Замша А. В. Жінка в українській культурі: традиції та сучасність (PDF) – Одеса. 2023. – 73 с.

7. Берегиня. Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Берегиня (дата звернення: 29.12.2024).

8. Яценко О.О. Типи жінок-матерів козацької доби в українській літературі кінця XIX-XX ст. Вісник Запорізького національного університету Філологічні науки № 2, 2013. – с. 158-163.

9. Денисенко С. Тіні незабутих предків: Документально-публіцистична повість. Вид. 2-е. – Чернівці. 2005. – 264 с.

УДК 821.161.2.09"19/20"І.Денисюк:81'373.612.2'42-028.42
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.52

ТЕКСТ ЯК ІКЕБАНА (МЕТАФОРИЗАЦІЯ НАУКОВОГО ТЕКСТУ ІВАНА ДЕНИСЮКА)

TEXT AS IKEBANA (METAPHORIZATION OF IVAN DENYSYUK'S SCIENTIFIC TEXT)

Онішечко Х.І.,
orcid.org/0009-0003-9770-6332
аспірантка кафедри української літератури імені академіка Михайла Возняка Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті досліджено метафоризацію наукового тексту І. Денисюка та можливості підсилення інтелектуального сприйняття наукової інформації за допомогою іномовлення. В індивідуальному стилі Професора поєднано наукову аналітичність і образність художнього письма. Завдяки високому використанню метафоризації такий текст характеризується глибоким науковим змістом, естетичною цінністю й здатністю емоційного впливу. Особливістю творчої манери І. Денисюка є вправне поєднання наукового і художнього стилів у літературних портретах чи мемуарах, де автор використовував метафори, алегорії, порівняння тощо. У таких «белетризованих» біографіях кожна окрема деталь має символічне значення і багатошарову семантику. Вчений уникав «сухого» викладу матеріалу, натомість залучав яскраві образи та символи, що дозволяє глибше осмислювати психологію письменників. За допомогою тропіки науковець творив багатогранний літературний текст, у якому інтерпретував життєві і творчі шляхи окремих майстрів слова, зокрема Ганни Барвінок, П. Куліша, В. Стефаника, Леся Мартовича, Марка Черемшини, Д. Лукіяновича, Л. Крушельницької та ін. Варті уваги також назви статей, які одразу інтригують читача *(«Талант без талану», «Карбівничий чистого металу», «Не для слави – для людей», «Дивний лад його пісень», «Світло нагірне», «Світло високої зорі», «Стежка до характерника», «Краса і сила одного циклу», «Письменник з кагорти "каменярів"»*). Проаналізовано автобіографічні й мемуарні тексти літературознавця, які характеризуються надмірною експресивністю та гіперболізацією *(«На перехресті часів (замість автобіографії)», «Мої зелені, мої поліські шкільні роки»*). Авторський спосіб письма уподібнено до роботи майстра ікебани, адже, добираючи влучно слова, вчений надавав науковим розвідкам образної виразності. Зрештою манера письма І. Денисюка вирізняється одночасним поєднанням наукового аналізу, художньої образності та глибокого гуманістичного підходу. Наукові розвідки містять яскраві метафори, порівняння, алегорії, які, так би мовити, «оживляють» текст. Вчений вправно поєднує емоційну насиченість з науковою строгістю. Водночас легка і ритмічна мова робить публікації доступними для розуміння широкого кола читачів.

Ключові слова: Іван Денисюк, номеносфера, науковий стиль, метафора, літературний портрет, спогади, символ.

The article explores the metaphorization of the scientific texts of I. Denysyuk and the potential for enhancing intellectual perception of scientific information through figurative language. In the professor's unique style, scientific analytical rigor is combined with the vivid imagery of artistic writing. Due to the extensive use of metaphorization, such texts are distinguished by profound scientific content, aesthetic value, and the ability to evoke emotional responses. A hallmark of I. Denysyuk's creative approach is his skillful fusion of scientific and artistic styles in literary portraits or memoirs, where the author employs metaphors, allegories, comparisons, and other literary devices. In these "fictionalized" biographies, every detail carries symbolic meaning and layered semantics. The scholar avoided "dry" presentation of material, instead incorporating vivid imagery and symbols that provide deeper insights into the psychology of writers. Through the use of tropes, the researcher created multidimensional literary texts that interpret the life and creative paths of individual masters of words, including Hanna Barvinok, P. Kulish, V. Stefanyk, Les Martovych, Marko Cheremshyna, D. Lukiyanovych, L. Krushelnytska, among others. The titles of his articles also deserve attention, immediately intriguing readers ("A Talent Without Fortune," "A Minter of Pure Metal," "Not for Glory, but for the People," "The Peculiar Harmony of His Songs," "The Light of the Heights," "The Light of the High Star," "A Path to the Magician," "The Beauty and Power of One Cycle," "A Writer from the Cohort of 'Kameniari'"). The autobiographical and memoir texts of the literary scholar are analyzed, characterized by heightened expressiveness and hyperbole ("At the Crossroads of Times (Instead of an Autobiography)," "My Green, My Polissian School Years"). The author's writing style is likened to the work of a master of ikebana, as, through precise word selection, the scholar imbued his research with vivid imagery. Ultimately, I. Denysyuk's manner of writing stands out for its simultaneous combination of scientific analysis, artistic imagery, and a deeply humanistic approach. His research is enriched with vivid metaphors, comparisons, and allegories that "animate" the text, so to speak. The scholar skillfully combines emotional intensity with scientific rigor. At the same time, his light and rhythmic language makes his publications accessible to a wide audience.

Key words: Ivan Denysyuk, nomenclature, scientific style, metaphor, literary portrait, memories, symbol.

Постановка проблеми. Науковий стиль є основним засобом передачі, систематизації й обґрунтування нових знань у різноманітних освітніх галузях. Стиль передовсім передбачає особливий спосіб викладу та структурування матеріалу. Зазвичай науковий текст наповнений іншомовними термінами, теоріями, логічною послідовністю викладу інформації з переконливими аргументами, уникаючи суб'єктивізму чи двозначності, обмеженою емоційністю. Отже, науковий стиль є інструментом для спілкування між науковцями будь-якої сфери знань, позаяк

можна влучно сформулювати проблему, аргументувати гіпотезу або презентувати нові ідеї. Однак кожному досліднику притаманні оригінальні ознаки письма, тому під час підготовки наукового тексту можна зауважити своєрідні виражально-стильові особливості вчених. Актуальність дослідження зумовлена тим, що індивідуальний авторський стиль – це не лише світогляд чи певні естетичні та творчі принципи, а й використання певних художніх засобів, які безпосередньо відображають письменницьку майстерність, яку варто дослідити.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливого значення метафоризації наукового тексту надають сучасні науковці під час вивчення інструментів створення образних наративів. «Роль метафори полягає в тому, що використовуючи старі слова для виконання нових функцій, ми отримуємо економію лексичних засобів мови й використовуємо свої звички в процесі створення нових переносних значень. Зрозуміти метафору – означає певною мірою мисленнєво прослідкувати шлях її створення. Завдання метафори – викликати уявлення» [15, с. 33], – стверджують Анастасія Сібрук і Людмила Добровольська. Як правило, певна подія, факт чи епізод стають підґрунтям для проведення аналогії, відповідно так і твориться метафора. Згодом така наочність у свідомості реципієнта створює ймовірне уявлення. Проте такий підхід «вносить свої корективи в саме розуміння поняття образності. Те, що один читач сприймає як образ, іншому (більше поінформованому) образним може не здатися» [9, с. 54], – вважає Галина Дядюра.

У науковому стилі вживання тропів не завжди підпорядковане тотожності. Вчені могли зіставляти ті чи інші явища невмотивовано й умовно. Відповідно, такі метафори «свідчать про те, що шляхи інтелектуального освоєння дійсності різноманітні, численні й рівноцінні для досягнення пізнавальної мети» [15, с. 36]. Можна вважати, що метафора як когнітивний чинник дозволяє науковцям виходити за межі сталих моделей мислення, спонукає до утворення нових підходів, відкриває перспективи до розв'язання наявних проблем, сприяє пошуку інновацій. Інна Підгородецька запевняє, що «експресивні, яскраві терміни метафори все більш активно використовують у мові науки. Поступово емоційне забарвлення метафори нівелюється, вона підпорядковується прагматиці наукового мовлення з його логічною послідовністю і функціональною доцільністю» [13, с. 181].

Про винятковий стиль І. Денисюка наголошувало багато дослідників, зокрема Т. Пастух стверджував, що вчений «відходить від нейтральної академічної оповідної манери, витворюючи свій, суто денисюківський, ліро-есеїстичний стиль. Та при тому його розвідки не втрачають своєї наукової глибини. І. Денисюк розкошує в слові, цікаво активізуючи його приховані образні потенції. Іноді віртуозна гра зі словом переростає у своєрідне естетичне сибаритство» [12, с. 433]. Розвиває цю думку й І. Роздольська: «Новелістичне, імпресійне письмо Івана Денисюка відкриває нам його тонку і чутливу до краси і болю життя душу. Денисюків перлистий, моцартівський стиль сповнений сонцем, іскристих авторських афоризмів, що відтінюють глибину думки, вправність аналізу мистецького твору, яскраво ціхує свого творця» [14, с. 82]. Стеометрично окреслює метод і стиль І. Денисюка В. Корнійчук, відзначаючи «глибоку ерудицію, досконале знання матеріалу, уміння аналізувати факти і явища, мистецтво синтезу, відчуття новизни й бачення перспективи, композиційна довершеність, майстерне розкриття теми, легке, граціозне мовностилістичне оформлення з доречними перлинками "чужого" мовлення тощо» [10, с. 42]. Про це влучно висловилась у своїй дисертації Галина Крохмальна: «Його наукова мова – це, так би мовити, haute couture, української філологічної науки. Його праці завжди вирізнялися у потоці наукової літератури нестандартністю наукового наративу, естетизмом наукового мислення, незвичністю і несподіваністю наукової риторики» [11, с. 22].

Постановка завдання. Своєрідною майстерністю вживання метафори у науковому тексті відзначався І. Денисюк, зокрема під час написання літературних портретів письменників чи власних спогадів. Отже, мета статті – проаналізувати особливості індивідуального стилю І. Денисюка на матеріалі його наукових публікацій.

Виклад основного матеріалу. І. Денисюк, як вправний майстер, що створює ікебану, зосередивши увагу на кожній деталі, формує свій задум – статті про життєтворчість окремих літераторів. Опрацьовуючи стиль «великих», передовсім І. Франка, М. Павлика, Леся Мартовича, В. Стефаника, Марка Черемшини, Лесі Українки, О. Кобилянської, вчений запозичував «барвистість» їхнього стилю. Згодом творчість деяких з них професор проаналізує за допомогою літературного портрета. Варто зазначити, що І. Денисюк, як правило, нетипово зображував життєпис письменників, використовуючи значну кількість літературних тропів з метою емоційної насиченості та багатошаровості змісту наукового тексту. Позаяк для таких біографій характерною є лінійна роз-

повідь, яка ненасичена датами, тож автор зосереджував увагу на окремих фактах із життя, які безпосередньо впливали на становлення особистості літераторів. Слід звернути увагу на те, що в таких літературних портретах І. Денисюк оповідає так, ніби був очевидцем цих подій і співпереживає з письменником. Наприклад, це помітно у статті про Ганну Барвінок «Талант без талану», в описі стану О. Білозерської під час арешту П. Куліша: «Та в останню мить коні рушили, карета помчала, а жінку тільки курява вкрила… Від надмірного хвилювання вона втрачає дитину й щастя бути матір'ю назавжди. Як не умовляти її повертатися додому – не послухала» [8, с. 105]. Також автор у своїх дослідженнях завжди концентрувався на психологічному аналізі творів. За словами А. Швець, таке «органічне поєднання біографічних і творчих дискурсів сприяють багатоплановому розкриттю конституції письменника» [16, с. 63].

В одній із публікації І. Денисюк писав, що кожен письменник повинен знайти «свою велику мову» [3, с. 137], тому особливо цікавим є власний стиль написання наукового тексту професора. Оригінальними є самі назви публікацій І. Денисюка, зокрема *«Талант без талану», «Карбівничий чистого металу», «Не для слави – для людей», «Дивний лад його пісень», «Світло нагірне», «Світло високої зорі», «Стежка до характерника», «Краса і сила одного циклу», «Письменник з кагорти "каменярів"», «Мої зелені, мої поліські шкільні роки», «Академік з легенди», «Беатріче Коцюбинського», «Жриця доброти», «Одеський характерник»* тощо. Автор зумисно вибирав креативні, енігматичні заголовки, всупереч, намагався зацікавити та спонукати до читання. «Слово в руках ювеліра філологічного мислення оживає, відлунює-переливається різними асоціаціями, вібрує нюансами і стократ перевідкриває для читача свої несподівані грані та можливості. Для вченого було важливо «підшукати», підібрати саме таке слово чи й цілий мовний зворот, які б щонайвлучніше «підсвітили» суть наукової проблеми» [1, с. 22], – наголошував Ю. Горблянський. Такі своєрідні «інтелектуальні ребуси» вимагали від читача активного осмислення і кращого розуміння прочитаного. Заразом можемо говорити про високий літературознавчий рівень обізнаності І. Денисюка, коли дослідник майстерно залучав художньо-естетичні прийоми у канву наукового тексту.

У 1968 року у журналі «Вітчизна» вийшла друком стаття **«Талант без талану».** Під такою алегоричною назвою І. Денисюк проаналізував життєтворчість Ганни Барвінок. Вже з перших рядків розвідки бачимо як автор високо цінував письменницю, порівнявши її творчість з «випіканням хліба у часи безхліб'я і безводдя»: «Скромним, але живущим, який не замерзав у найлютіші морози й не пересихав у запеклі спеки, тиходзвінним струмом протекла її творчість майже через усю другу половину XIX і початку XX століття» [8, с. 102]. Варто зосередити увагу на тому, що І. Денисюк описує біографічні моменти з життя О. Білозерської, уводячи у текст чимало метафор і порівнянь, що робить виклад матеріалу емоційно насиченим. Скажімо, момент приїзду П. Куліша до майбутньої дружини для львівського науковця стає знаковим, адже «з ним вриваються на хутір подуви великої літератури» [8, с. 103]. Цікавим також є те, що І. Денисюку вдалося з досить тонким ліризмом відтворити неодноразові зради автора першого українського історичного роману, які, на думку вченого, започаткували для Ганни Барвінок «життя забутої тіні»: «Химерний і гарячий Куліш у молоді роки часто википав з берегів і бризкав пекуче на своїх найближчих» [8, с. 106]. Незважаючи на життєві поневіряння письменниці, І. Денисюк доводить, що її творчість є феноменальною для української літератури, «планетою без власного світла», коли «обертаючись навколо таких світил, як Шевченко, Марко Вовчок і Куліш, відбивала б промені різного ідейного складу» [8, с. 106].

Наступною не менш цікавою є стаття **«Карбівничий чистого металу»** (1971 р.). Назва змушує задуматися, чому І. Денисюк назвав В. Стефаника «карбівничим». Словник тлумачить це слово у двох значеннях: як «лісник» або «кладущій клейма», тобто людина, яка робить помітки, рубці. Отже, одразу спадає на думку місце народження письменника – лісиста місцевість Карпат. Однак у публікації виділяється власне алегоричне пояснення автора: «Стефаник вирішує відкрити в своєму серці кузню, аби кувати у ній чистий метал слова» [3, с. 127]. Отож І. Денисюк зображує В. Стефаника як коваля, який залишив помітний слід в українській літературі завдяки його художній творчості.

Прикладом витонченості письма І. Денисюка стає початок з біографії В. Стефаника: «Він народився тоді, коли на чорну землю сипався білий цвіт вишні. З усією ніжністю поета покохай цей світ. У великій мові символів землі вишневоцвітна біль – синонім душевної чистоти людей праці з чорними й порепаними, як і вона, земля, руками» [3, с. 124]. За допомогою символіки природних явищ Професор створює емоційний та

візуальний ефект. Проаналізувавши творчий доробок письменника, І. Денисюк назвав його мову письма «вулканноклекітним словом» [3, с. 124], яким написано новелобалади й новелопісні, пронизані сталим епітетом – «залізні руки», що уособлюють важку працю селян. І. Денисюк був переконаний, що В. Стефаник як питомий український інтелігент був органічно поєднаний із селянами, про що свідчать листи – «натхненні співи душі» [3, с. 126].

«Світлі образи великих людей безнастанно, наче зорі на орбітах вічності, опромінюють наше духовне життя» [6, с. 139], – так символічно описує І. Денисюк Леся Мартовича, ще одного учасника «Покутської трійці». З назви статті **«Не для слави – для людей»** (1971 р.) бачимо, що автор робить наголос на головному життєвому кредо письменника. «Попелясто-сірим, вицвілим було тло його життя, і треба було міцної сили духу, великого морального багатства, щоб по цьому сірому тлі безнастанно, як з рогу достатку, щедро розсипати і в колі друзів, і в своїх творах золоті іскри сміху» [6, с. 139], – водночас треба відзначити поетичний стиль І. Денисюка. Щоб краще зрозуміти всю складність життя митця автор вдається до використання контрастів – від «сірої» буденщини до «золотої» радості. У своїх текстах Лесь Мартович часто зображував українців, щоб підсилити скрутне становище всієї нації, а І. Денисюк відзначав порівняння людей з «безсловесною робочою худобою» та гіперболічно передавав переживання літератора: «Кров'ю обкипало серце письменника-громадянина від свідомості, що талановитий і працьовитий український народ – лише "муссікус"...» [6, с. 141]. Завдяки емоційній наповненості та метафоричній образності І. Денисюк розкривав лейтмотив творчості Леся Мартовича: «… запалив внутрішній вогонь у своїх нібито насмішкуватих творах, і десь у глибинні душі плекав мрію про голубі роси й золоті зорі, якими хотів би обсипати свій народ, вірячи у його справедливе прекрасне майбуття» [6, с. 142]. Такий візуально насичений текст дає можливість краще усвідомити внутрішній світ письменника і його місце в українській літературі.

У статті **«Дивний лад його пісень»** (1974 р.) І. Денисюк проаналізував творчість Марка Черемшини, порівнявши його з «ніжним сопілкарем і пафосним трембітарем» [2, с. 143]. Інтерпретатор передовсім звертає увагу на тематику новел письменника. Відзначивши експресивну тональність тексту, науковець переконаний, що «Одним із джерел його творчості було саме життя, дрібка радощів і безмір горя народного, зелене оточення його дитинства, ритм гірських рік і роздзвонених потоків» [2, с. 144]. У такий спосіб І. Денисюк порівнював новели Марка Черемшини з «озонним леготом, настояним на гірських смереках» [2, с.143]. У творчості І. Семанюка науковець виокремив новели-плачі, новели-балади, новели-ідилії та звернув увагу на те, що смерть помітно вплинула на манеру його письма. Професор ототожнює стиль творчості письменника з «випалюванням розжареним залізом візерунків на труні» [2, с. 148], а згодом із «щедро інкрустованою різьбою, надаючи художньому текстові певного ритму, суворої ідейної цілеспрямованості» [2, с. 150].

Під час аналізу окремих постатей І. Денисюк віднаходив такі особливості творчості письменників, які, на його переконання, вимагали окремого наукового висвітлення. Наприклад, у процесі вивчення літературної спадщини «Покутської трійці» вчений зауважив, що досі не було досліджено поетики часу та діалогу у новелах В. Стефаника, поетики звертань у Марка Черемшини чи психологічного аналізу героїв у творах Леся Мартовича. Варто зазначити, що І. Денисюк під час таких досліджень виявляв вплив інших майстрів слова. Скажімо, у літературному стилі Ганни Барвінок і В. Стефаника вчений відчув присутність Т. Шевченка, а в Марка Черемшини – Ю. Федьковича.

Не менш цікавою є денисюківська «стратегія» комунікації за допомогою метафоричних заголовків, які викликають інтерес та спонукають до ознайомлення з текстом. Скажімо, стаття під назвою **«Письменник з когорти "каменярів"»** одразу ж привертає увагу і створює асоціацію про Івана Франка. Відповідно такі підтексти є ключами для розуміння основної теми публікацій. Варто зазначити, що І. Франко і його оточення для І. Денисюка завжди були об'єктом не одних наукових студій. Д. Лукіянович, про якого йдеться у статті, був продовжувачем Франкових ідей, ось чому науковець зачислив його до когорти Франкових митців і алегорично пояснив, що письменник «передавав новим генераціям тепло і пульс правиці великого Каменяра, благословляв їх» [7, с. 343]. І. Денисюк назвав Д. Лукіяновича «надійним зв'язківцем», позаяк письменник активно спілкувався з Лесею Українкою, О. Кобилянською, І. Франком, М. Павликом, М. Драгомановим, В. Стефаником. Професор урочистим тоном, вдало підібраними епітетами зобразив працелюбність Д. Лукіяновича, підкресливши значимість його творчості для історії

української літератури: «День у день схилявся над письмовим столом Денис Якович. Рік у рік служив рідній літературі, в яку увійшов шістнадцятирічним юнаком. І не покидав творчого пера сімдесят шість літ, поки одного січневого дня не заснув на своєму робочому місці навіки на десятому десяткові многотрудного життя» [7, с. 346].

Варто зазначити, що найбільш метафоризований індивідуальний стиль письма І. Денисюка у його спогадах: **«На перехресті часів (замість автобіографії)», «Мої зелені, мої поліські шкільні роки».** Ці статті переповненні шерегом художніх засобів, які значно збагачують текстову фактуру. Автор досить часто вдавався до використання фразеологізмів та евфемізмів: «впала з печі», «босоноге дитинство», заразом це робить текст емоційно-експресивним. Досить гіперболічно І. Денисюк згадував про роки свого дитинства: чарівницю бабусю, яка розповідала що «у колодязі та саджанці чигає на необачних дітей залізна баба» [4, с. 325]; матір, яка «озеропоклонництво прищепила» [4, с. 326]; дорогу до школи, яка «була небезпечна, вона кишіла розбійниками. Банди пастухів із чужого села вели постійні війни з нашими пастухами… з войовничими криками ворожі армії йшли в атаку» [5, с. 345] чи момент навчання, коли через необережність розлити чорнило і «якщо вже трапилася така біда, то треба було скоренько злизати пляму язиком…» [5, с. 348]. Такий науковий текст з народною демонологією нагадує художню літературу. Дещо шевченківське присутнє у спогадах вченого, зокрема дошкільна освіта: «… я був закоханий у "Зірку" й вивчав її напам'ять, ще поки пішов до школи. Писав, забившись у бур'янах, на листках буряків колючкою з груші» [4, с. 326]. Мемуарист алегорично писав про ранню трудову діяльність – «заняття євангельського блудного сина» [4, с. 328]. Ідеологічний терор, якого зазнав під час навчання в університеті, розумів як «сказ на тлі класової боротьби» [4, с. 333], а пізніше переслідування західноукраїнської інтелігенції назвав «брежнєвськими заморозками» [4, с. 339]. Власне, така стильова манера письма І. Денисюка додає науковим текстам багатошаровості й виразної емоційності. Завдяки своїй літературній майстерності вчений умів заохотити читача ще під час прочитання заголовка публікації. Заразом, це підтвердження його високого рівня професіоналізму, а зрештою і здатності до витонченої інтерпретації життєвих подій і художніх текстів.

Висновки. Отже, І. Денисюк у своїх публікаціях виявив особливу манеру письма. У наукових статтях, наповнених метафоричними порівняннями, алегоріями, гіперболами, вчений вправно синтезував науковий та художній стилі. Заразом такі праці характеризуються високим рівнем пізнавальної та естетичної цінності. Використання різноманітних художніх засобів не тільки підвищує виразність викладу, а також сприяє кращому його розумінню. Зрештою, дослідження І. Денисюка є свідченням професіоналізму, позаяк так науковець майстерно створює тексти, які досі мають своїх читачів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Горблянський Ю. Таємниця людяності та професіоналізму професора Івана Денисюка: До специфіки наукового мислення. *Міфологія і Фольклор*. 2010. Випуск 2. С. 16–24.

2. Денисюк І. Дивний лад його пісень (До 100-річчя з дня народження Марка Черемшини). *Літературознавчі та фольклористичні праці у 3 т., 4 кн.* Львів, 2005. Т. 1. Кн. 1. С. 143–154.

3. Денисюк І. Карбівничий чистого металу. *Літературознавчі та фольклористичні праці у 3 т., 4 кн.* Львів, 2005. Т. 1. Кн. 1. С. 124–138.

4. Денисюк І. Мої зелені, мої поліські шкільні роки. *Літературознавчі та фольклористичні праці у 3 т., 4 кн.* Львів, 2005. Т. 1. Кн. 2. С. 344–371.

5. Денисюк І. На перехресті часів (замість автобіографії). *Літературознавчі та фольклористичні праці у 3 т., 4 кн*. Львів, 2005. Т. 1. Кн. 2. С. 325–344.

6. Денисюк І. Не для слави – для людей (100 років з дня народження Леся Мартовича). *Літературознавчі та фольклористичні праці у 3 т., 4 кн.* Львів, 2005. Т. 1. Кн. 1. С. 139–142.

7. Денисюк І. Письменник з когорти «каменярів». *Літературознавчі та фольклористичні праці у 3 т., 4 кн.,* Львів, 2005. Т. 1. Кн. 1. С. 342–352.

8. Денисюк І. Талан без талану. *Літературознавчі та фольклористичні праці у 3 т., 4 кн.* Львів, 2005. Т. 1. Кн. 1. С. 102–112.

9. Дядюра Г. Експериментальне дослідження функціонування образних засобів у науковому тексті. *Мовознавство.* 2001. № 4. С. 53–60.

10. Корнійчук В. Він знав, «як много важить слово…» (Франкіана Івана Денисюка). *Іван Денисюк: Не попіл слів, а серця жар…: збірник наукових праць та матеріалів.* Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2018. С. 41–53.

11. Крохмальна Г. *Терміни в ідіостилі вченого (на матеріалі філологічних праць професора Івана Денисюка)*: дис. канд. філол. наук: Львів, 2016. С. 209.

12. Пастух Т. Чого вчить франкознавча школа професора Івана Денисюка. *Українське літературознавство.* 2006. Випуск 68. С. 425–434.

13. Підгородецька І. Метафора у науковому мовленні економістів. *Лінгвістика і поетика тексту. Філологічні студії.* 2015. Вип. 12. С. 178–184.

14. Роздольська І. Професор з легенди: штрихи до портрета Івана Денисюка. *Іван Денисюк: Не попіл слів, а серця жар…: збірник наукових праць та матеріалів.* Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2018. С. 71–83.

15. Сібрук А., Добровольська Л. Метафоризація як ефективний спосіб увиразнення наукового тексту. *Актуальні питання гуманітарних наук.* 2019. Т. 3. Вип. 23 С. 33–37.

16. Швець А. Жанр літературного портрета в науковому доробку Івана Денисюка (оригінальність методологічної експлікації). *Іван Денисюк: Не попіл слів, а серця жар…: збірник наукових праць та матеріалів.* Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2018. С. 61–71.

РОЗДІЛ 11
ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

UDC 811.111.09'25
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.53

THE ART OF THE COVER: PARATEXT AND MEANING IN RAY BRADBURY'S *DANDELION WINE*

МИСТЕЦТВО ОБКЛАДИНКИ: ПАРАТЕКСТ І СЕНС У «КУЛЬБАБОВОМУ ВИНІ» РЕЯ БРЕДБЕРІ

Akulova N.Yu.,
orcid.org/0000-0002-7079-2264
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Philology and Foreign Literature
Bogdan Khmelnitsky Melitopol State Pedagogical University

This research contributes to the advancement of interdisciplinary studies and introduces new approaches to analyzing peripheral texts within the context of literary scholarship. The article explores the role of the book cover in the semantic presentation of Ray Bradbury's novel *Dandelion Wine*. By examining debut editions, the author investigates how publishers convey the novel's semantic depth through the interplay between the author's verbal text and the visual elements of book cover design. The study employs a paratextual approach, offering insights into the philosophical complexity and artistic specificity of the novel.

The research methodology adopts a hybrid approach, integrating two heuristic frameworks (structural and contextual) developed by C.A. Crawford and I. Juricevic for interpreting visual tropes. The analysis focuses on key aspects such as the point of view as an aesthetic and semantic marker, and the semantic synthesis of the cover image and the title in relation to the main text. This integrated approach provides a deeper understanding of the relationship between the author's artistic intent and its interpretation by publishers, as well as the pivotal role of the book cover in shaping readers' perceptions.

A detailed analysis of four representative covers reveals that the debut editions of *Dandelion Wine* reflect the publishers' strategic efforts to capture and convey the novel's semantic richness through the interaction of verbal and visual elements. These elements are deeply connected to Bradbury's distinctive creative style, characterized by metaphorical depth, contrasts, and characteristic focal perspective. The study reveals that the visual imagery of these debut covers is closely tied to the metaphorical title, which serves as a significant vessel for the novel's meaning.

Key words: paratext, book cover, intersemiotic translation, visual trope, pictorial device.

Дослідження є внеском у розвиток міждисциплінарних студій, і пропонує нові підходи до аналізу периферійних текстів у контексті літературознавства. Стаття присвячена вивченню ролі обкладинки у смисловій презентації роману Рея Бредбері «Кульбабове вино». На прикладі дебютних видань авторка аналізує, як видавці реалізують смисловий потенціал твору через взаємодію вербального авторського тексту і візуальних елементів оформлення книжкової обкладинки. У центрі уваги – паратекстуальний підхід, який дає змогу розкрити філософську багатогранність і художню специфіку цього твору.

Методологія дослідження ґрунтується на гібридному підході, в основі якого два евристичних фрейми (структурний і контекстуальний), запропоновані К. Кроуфордом та І. Юрицевичем для інтерпретації візуальних тропів. Аналіз виконано з акцентом на таких аспектах: кут зору як естетично-смисловий маркер, смисловий синтез зображення на обкладинці та назви твору у їх взаємодії з основним текстом. У сукупності такий комплексний підхід уможливлює більш глибоке розуміння взаємозв'язку між художнім авторським задумом і його видавничою інтерпретацією, а також ролі книжкової обкладинки у формуванні читацького сприйняття.

Детальний аналіз чотирьох репрезентативних обкладинок засвідчує, що дебютні видання роману «Кульбабове вино» Рея Бредбері відображають цілеспрямовані зусилля видавців розкрити смислову глибину твору через взаємодію вербальних і візуальних елементів, які тісно пов'язані з творчим стилем письменника, що вирізняється метафоричним багатством, контрастами та специфічною фокалізацією. Дослідження демонструє, що, як правило, візуальна образність дебютних обкладинок роману «Кульбабове вино» Рея Бредбері перебуває в тісному зв'язку з метафоричним заголовком твору як важливим носієм його змісту.

Ключові слова: паратекст, книжкова обкладинка, інтерсеміотичний переклад, візуальний троп, мистецький прийом.

Introduction. Ray Bradbury (1920–2012), one of the most celebrated American writers of the twentieth century, gained worldwide recognition as a master of science fiction. However, not all of his works fall within this genre. His novel *Dandelion Wine* (1957) is a classic example of realistic prose. Scholars have highlighted its autobiographical elements, philosophical depth, and parable-like qualities.

Since its publication nearly seventy years ago, the poignant tale of one summer in the life of a young boy has captured the attention of critics and literary scholars alike. Over the decades, various aspects of the novel have been thoroughly examined. Yet, it is worth noting that scholarly interest in *Dandelion Wine* remains strong to this day, and the potential for further exploration of its rich layers is far from exhausted.

Interdisciplinary research focusing on the periphery of texts has become increasingly significant in contemporary literary studies. While studies on paratext – particularly on key elements like book covers – emerged in Western Europe and the USA as early as the late 1980s, such research remains notably scarce in Ukraine. This gap is especially striking given the current revival of the national book market. Furthermore, as publishers cater to audiences immersed in a visually driven culture [10], in-depth studies of this kind are not only relevant but also highly timely.

Problem Statement. The concept of paratext was introduced into academic discourse by the French literary theorist Gérard Genette. In 1987, he elaborated on this concept in his seminal work Paratexts: Thresholds of Interpretation. Genette, intrigued by the capacity of texts to extend beyond their own boundaries and interact with other texts, used the term "paratext" to describe the verbal and non-verbal elements of a work that, while not part of the main text, significantly influence its perception. These elements include titles, dedications, graphic design features, and other forms of what is often referred to as secondary text [16].

Contemporary approaches to paratextual analysis highlight its critical role in the processes of reception, the dialogue between the author and the audience, and the literary process as a whole. As J. Gray observes, "paratexts tell us what to expect, and in doing so, they shape the reading strategies that we will take with us "into" the text, and they provide the all-important early frames through which we will examine, react to, and evaluate textual consumption" [17, p. 26]. Similarly, A Dictionary of Critical Theory, drawing on Genette's concept, underscores the paratext's function as "the framing devices authors and publishers use to contextualize works and generate interest" [11, p. 360].

The study of paratext is as significant as the analysis of the text itself, as it actively interacts with the main text, expanding and enriching its semantic boundaries. As M. Sokol observes, "the nature of the paratext is textual; hence its task is to "serve the text". The term "paratext" is employed to deepen the understanding of literary works by examining various features of a book that aid literary scholars in interpreting it. At its core, the paratext is a literary construct involving contributions from illustrators, authors, publishers, and critics. These elements collectively shape the culturally decoded and culturally anticipated responses to the main text of the work" [5, p. 219].

The cover of a book is a vital element of paratext, as it serves as the reader's first point of contact with the work. It has the power to capture attention, spark curiosity, and evoke assumptions about the book's content encouraging the reader to engage with it or, conversely, deterring interest. Consequently, the cover design influences the reader not only during the act of reading but also at the point of purchase. As K. Batchelor notes, it "makes the book more attractive (an aesthetic motivation) and appealing to readers (a commercial motivation)" [8, p. 2]. Furthermore, the cover plays a significant role in shaping the reader's expectations, guiding interpretations of the text, situating it within a specific cultural context, and more.

The essence of a text can be conveyed in the visual space of a book cover through various means, utilizing both verbal and non-verbal sign systems. The front cover typically combines elements such as written language, visual images, and design features. Potentially acting as "a visual summary of the book's content" [21, p. 4], the cover employs pictorial devices both literally and metaphorically. Viewers' perception and interpretation of these elements rely on the structure of the images and their contextual connections, including the context of the book itself, as well as broader cultural or societal contexts [12]. As M. Sonzogni observes, "it is reasonable, therefore, to investigate how book covers translate the verbal signs of the text into a (predominantly) non-verbal sign system of culturally encoded images" [21, p. 4].

The aim of this study is to explore the role of the book cover in conveying the semantic depth of Ray Bradbury's novel *Dandelion Wine* by analyzing its debut editions. The study seeks to examine how publishers' efforts to reveal the novel's semantic potential are realized through the interplay between the author's verbal text and the publisher's pictorial design elements. I propose that a paratextual approach to analyzing *Dandelion Wine* holds significant potential for revealing the complex philosophical depth and artistic richness of this exceptional piece of literature.

Literature Review. Literary criticism has traditionally regarded Bradbury's works as classics of science fiction. This perspective is unsurprising, given that in works such as the dystopian novel

Fahrenheit 451 (1953) and the short story cycle The Martian Chronicles (1950), which earned him worldwide acclaim, Bradbury masterfully constructs vivid visions of the future while offering profound philosophical insights into contemporary issues.

Although Bradbury is a relatively modern author, his work has long captured the interest of critics and literary scholars and has been extensively analyzed in numerous academic studies. The majority of these studies are by English-speaking scholars who explore various facets of Bradbury's literary legacy. Their analyses range from overarching questions about his creativity, ideological and thematic content, and the genre characteristics of his works, to the poetics of his writing, his conceptualization of the world, and the role of the individual within it.

Dandelion Wine, a realistic and semi-autobiographical work with a distinctly philosophical tone, has also garnered significant attention from scholars. While a comprehensive historiography is beyond the scope of this study, the focus will be on recent scholarly analyses of the novel. Undoubtedly, the research perspectives they offer are both valuable and essential for understanding the complex authorial vision embodied in the novel.

An analysis of these sources indicates that foreign literary scholars primarily focus on the stylistic and poetic features of Ray Bradbury's Dandelion Wine [15; 18; 19; 20, etc.]. In contrast, contemporary Ukrainian scholars expand the scope of academic inquiry by analyzing the work through linguistic, comparative, translation, and literary studies lenses [1–4; 6–7; 22].

At the same time, scholars often adopt multidimensional approaches in their research. For instance, A. Stepanova and L. Dushatska examine the principles of "autobiographical poetics" in Bradbury's Dandelion Wine while also analyzing how impressionist aesthetics influence the novel's genre specificity [22]. Similarly, G. Dhinesh Kumar and M.V. Sivakumar, in their exploration of the "symbolic architecture" of the novel, draw autobiographical parallels. They conclude that "even though the novel is about childhood enchantment and fantasy, the author included a mystery touch of philosophical ideas about how human happiness depends on how much we accept the imperfect as a part of our existence that we cannot alter" [15, p. 2546].

The thematic level serves as the foundation for a comparative typology in T. Matiushkina's study, which effectively highlights parallels in the treatment of the "chronicle of childhood" in Bradbury's Dandelion Wine and *The* Enchanted Desna by Ukrainian author Oleksandr Dovzhenko. T. Matiushkina concludes that these similarities illustrate "the existence of parallel thinking between two great artists" [2, p. 12]. Analogously, John B. Rosenman arrives at comparable conclusions in his exploration of the archetypes of heaven and hell in Bradbury's novel Dandelion Wine and William Faulkner's short story That Evening Sun [see: 20].

A literary studies approach is exemplified by articles such as those by Yu. Kupchyshyna, who, drawing on the short stories *Dandelion Wine* and *The Veldt* (as she defines them), seeks to "establish links between classical and modern views on the functions of the miracle in a literary text" [1, p. 173]. Similarly, O. Novodvorchuk examines "the ways in which the symbolic meaning of Colonel Freeleigh's image is developed" in the novel [4, p. 118], while L. Yasnohurska analyzes the compositional structure of the text and its relationship to the author's intent [7]. In the articles of Yu. Yasenchuk [6], O. Nitsu and A. Holovnia [3] the primary focus is on translation studies.

Among other pressing research topics, I believe that paratext merits a distinct and thorough analysis. As M. Sokol observes, "the attention of researchers has shifted toward components of the author's dialogue with the reader that were previously regarded as marginal or insignificant in their ideological and artistic value" [5, p. 218]. Despite the considerable interest shown by literary scholars in Bradbury's novel Dandelion Wine, the specific aspect chosen for analysis in this study, as evidenced by the review above, remains largely unexplored. While the conclusions drawn by previous researchers are undoubtedly well-founded and will inform my investigation, this analysis highlights the untapped potential and prospects of this line of inquiry.

Research Methodology. This study examines the covers of Ray Bradbury's *Dandelion Wine* editions that feature pictorial elements. The primary search was conducted on the Goodreads social cataloging website, yielding a list of 230 editions released by publishers across the globe. From this list, the focus was narrowed to the debut editions of the novel. This approach was based on the understanding that, while authors rarely have significant control over their book covers, the design of early editions often aligns more closely with the author's vision. During an initial release, publishers and designers may collaborate directly with the author, making early editions particularly revealing of authorial intent. (Although no evidence was found to support such cooperation.) This selection process resulted in a list of 23 debut publications.

To ensure accuracy, international literary databases like WorldCat and publishers' websites were

also consulted for data verification. Using a structural framework focused on the analysis of core pictorial elements, the covers were sorted into three categories: structural-literal (covers featuring images that literally depict scenes or elements from the text); structural-figurative (covers using visual tropes to represent themes or motifs of the novel); non-illustrative (covers without any pictorial elements).

At the final stage, the third category (non-illustrative covers) was excluded from the research due to its irrelevance. The remaining covers were further grouped based on whether they were published in the original language or translated into other languages. This refinement enabled the production of a core matrix of four representative covers (one from each subgroup), as illustrated in *Figure 1*. The selected covers were analyzed using the methodological frameworks proposed by C.A. Crawford and I. Juricevic [12], focusing on two key aspects: point of view as a semantic marker; semantic integration of the cover image and the title. The results of this analysis are presented below, using four covers from *Figure 1* as case studies.

Analysis and Results

Point of View as a Key Semantic Marker

Dandelion Wine showcases the writer's distinctive aesthetic vision, shaped by his endeavor to capture the immediacy of a child's perception of the world. The narrative's depiction of the world through the eyes of a twelve-year-old boy, Douglas Spaulding, influences the text's imagery, which is conveyed through inventive and unconventional authorial techniques. For instance, Douglas's perspective is often illustrated through the use of hyperbole: "The earth spun; the shop awnings slammed their canvas wings overhead with the thrust of his body running […] shoes like these could jump you over trees and rivers and houses" [9, p. 20–21]. Similarly, Bradbury employs vivid similes to enrich the sensory experience of the text, such as: "Tom letting the words rise like quick soda bubbles in his mouth" [9, p. 11], or "water-melons lying like tortoise-shell cats slumbered by sun" [9, p. 18].

The innocent and imaginative mindset of childhood is vividly captured through the observations and musings of Tom Spaulding: "So, then, what makes night? I'll tell you: shadows crawling out from under five billion trees! Think of it! Shadows running around in the air, muddying the waters, you might say. If only we could figure a way to keep those darn five billion shadows under those trees, we could stay up half the night, Doug, because there'd be no night!" [9, p. 27]. This perspective is further reinforced by the playful and exaggerated expressions of other child characters, such as, "Never in a million trillion years" [9, p. 64].

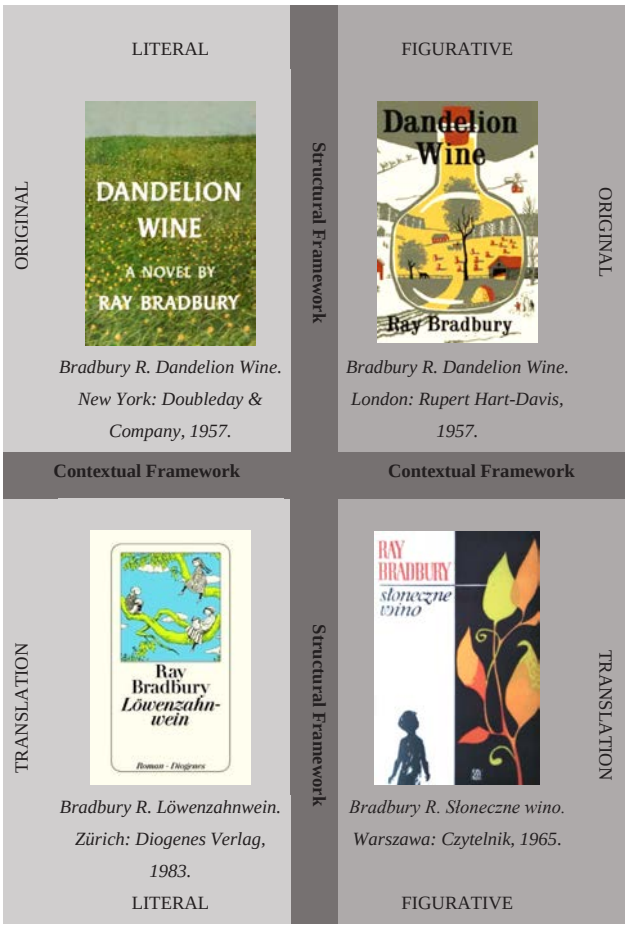

Fig. 1. Core matrix of the data corpus

D. Mogen aptly identified the central motif in Ray Bradbury's work, stating that "his 'one subject' is childhood" [19, p. 19]. In *Dandelion Wine*, profound questions about the value of life, the inevitability of death, the passage of time, the impermanence of the world, the meaning of memory, and the essence of true happiness are explored through the lens of childhood experience. These themes unfold as the young characters navigate their journeys of growth and self-discovery. Bradbury masterfully weaves eternal philosophical questions with a child's perspective, achieving an artistic unity infused with a deep sense of nostalgia. This emotional depth is further enriched by the autobiographical undertones of the novel.

The American publishing house Doubleday, which released the first edition of the novel in 1957, approached the cover design with care and reverence. The cover image was created by renowned American painter Robert Vickrey, often referred to as a "magic realist" artist [14]. This designation aligns closely with the central motif of *Dandelion Wine* – the magic of human life. By 1957, Vickrey was already an acclaimed illustrator, known for his iconic covers for *Time* magazine. His numerous paintings of chil-

dren at play resonate with *Dandelion Wine* not only in theme but also in their shared emotional and aesthetic essence. The synergy between Bradbury's narrative and Vickrey's art enhances the novel's timeless exploration of innocence, wonder, and the poignancy of human experience.

The cover image by Robert Vickrey captures and enhances the dominant visual imagery evoked by the novel. It draws directly from the vivid landscapes described in the text: "Flowers were sun and fiery spots of sky strewn through the woodland" [9, p. 13]; "The thin lapping of the great continental sea of grass and flower, starting far out in lonely farm country, moved inwards with the thrust of seasons" [9, p. 18], etc. The profusion of flowers depicted on the cover, which the viewer instinctively associates with dandelions, creates a visual resonance with the novel's title. Their abundance, combined with the dominant colors of the landscape – lush green, vibrant yellow, and serene blue – reflects the symbolic essence of the story. In Bradbury's narrative, the dandelion emerges as a profound symbol of life.

The composition of the illustration is particularly striking: the sky occupies just 1/8 of the landscape, a detail that speaks volumes about the child's physical perspective. From the vantage point of a young boy's short stature, the world is viewed from a low angle, resulting in a high horizon line. Through this thoughtful design choice, the cover artist not only captures the focal perspective central to the narrative but also crafts a powerful visual metaphor for the story's thematic essence – a child immersed in the act of contemplating life.

The cover of the first British edition of *Dandelion Wine*, published in 1957 by Rupert Hart-Davis, rivals its American counterpart in both aesthetic and semantic depth. Designed by Jeffrey Lies, the cover features a large bottle, presumably containing dandelion wine, set against a stark, almost monochromatic winter backdrop. Through this somber setting, a vivid, sunlit summer landscape emerges, creating a striking visual contrast. This effect is achieved through the dominance of yellow – a deliberate inversion of Ray Bradbury's narrative technique. In his depiction of summer in Green Town and its surroundings, Bradbury often avoids explicit references to yellow, yet the color subtly permeates the reader's imagination, becoming an evocative symbol of warmth and vitality.

This cover serves as a visual counterpart to the novel's central metaphor, encapsulated in its title. It directly alludes to lines from the story: "The wine was summer caught and stoppered […] Peer through it at the wintry day – the snow melted to grass, the trees were reinhabited with bird, leaf, and blossoms like a continent of butterflies breathing on the wind. And peering through, colour sky from iron to blue" [9, p. 16]. This excerpt highlights a core principle of Ray Bradbury's poetics, where his portrayal of humanity and the world unfolds through fundamental binary oppositions: life and death, past and future, youth and old age, and others. The cover illustration reflects this principle of contrast both visually and thematically. The juxtaposition of a vibrant summer scene against a bleak winter background mirrors the novel's exploration of dualities. Additionally, the graphic style of the cover evokes the aesthetics of naïve art, reminiscent of children's drawings. This artistic choice aligns seamlessly with the narrative perspective of the novel, emphasizing its focus on childhood perception and the innocence of youth.

Semantic Harmony of the Cover Image and Title

The cover, as a form of publishing paratext, often integrates a traditional component of the author's secondary text: the title. This study places particular emphasis on the accuracy (or inaccuracy) of title translation in relation to cover design, given that the title interacts not only with the main text but also with other elements of the paratext. This interplay is of significant interest, as it highlights the dynamic relationship between linguistic and visual components in shaping a reader's perception of the work.

A title like *Dandelion Wine* initially appears to serve a descriptive function, referencing an object that holds significant importance in the novel. (At the same time, even seemingly straightforward titles can reveal layers of metaphor or partial transparency, a perception often shaped by the accompanying cover image during the reader's initial engagement with the work. This is exemplified by the cover of the British edition of the novel discussed above.) Most researchers agree that the title of Ray Bradbury's *Dandelion Wine* is profoundly metaphorical. Young Douglas Spaulding refers to the magical flower drink as "the balm of the sun" [9, p. 17], a bottled essence of summer. Each bottle encapsulates the memory of a specific summer day: "Idle August afternoons, the faintly heard sounds of ice wagons passing on brick avenues, the rush of silver sky-rockets and the fountaining of lawn mowers moving through ant countries, all these, all these in a glass" [9, c. 17]. Dandelion wine becomes a metaphor of summer, which, in turn, symbolizes life itself. The title, therefore, not only encapsulates the central theme of the novel but also distills its essence, as the story unfolds over the course of three summer months in 1928.

The title in the analyzed work serves critical functions – it encapsulates the central theme, defines the

main storyline, and indirectly highlights the core conflict. Given these roles, the title of Ray Bradbury's novel can be seen as the key to understanding the author's vision of the text. However, "the practice of fiction title translation is characterised by a variety of strategies ranging from "literal" translation, i.e. the accurate reformulation of the source title's semantic content, to the creation of brand new target titles absolutely unrelated to their source titles" [23, p. 379]. The universal qualities of a literary title, such as semantic depth, ambiguity, and metaphorical richness, often compel translators to adapt the source material to reflect their own cultural realities or values. This process can lead to a simplified or distorted interpretation, a partial loss of meaning, or, conversely, an unintended expansion of the original significance.

The cover of the first German edition of *Dandelion Wine*, published by Diogenes in 1983, is notably minimalist. Its structural-literal picture matches with the literal translation of the novel's title. However, while the metaphorical significance of the title unfolds as the reader delves into the narrative, revealing its deeper meaning through the textual context, the cover image introduces a connection to another text, thereby fulfilling an intertextual function.

The drawing used for the cover of the German edition of *Dandelion Wine* was created by Edward Gorey, an American writer and artist renowned for his distinctive book illustrations. This particular drawing is a visual quotation from his illustrated poem *The Wuggly Ump* (1963). According to the materials from the project "Cradle and Grave: Childhood and Death in the Baldwin Archives", designed and supervised by Kristen Gregory, "in this text, Edward Gorey means to convey the message that death should not be feared. The light-hearted book pokes fun at the typical child's fears of death, monsters, and the unknown in a way that encourages them to face their fears. Even if they will not conquer them, as no reader will escape death, the book seems to reassure them that it will still be okay" [13]. This message aligns closely with Ray Bradbury's philosophical concept in *Dandelion Wine*. Throughout the story, Douglas Spaulding comes to understand that life is not merely a celebration. It is also filled with disappointments, losses, and the inevitability of death, which ultimately becomes an integral part of life's experience.

The 1965 Polish debut edition of Ray Bradbury's novel, published by Czytelnik publishing house, exemplifies a lexical inconsistency in the translation of the title. As seen on the cover, the title is rendered in Polish as *Sun Wine*, which, while not contradictory to the American writer's imagery – "And there, row upon row, with the soft gleam of flowers opened at morning, with the light of this June sun glowing through a faint skin of dust, would stand the dandelion wine" [9, p. 15] – it somewhat diminishes the multifaceted symbolism of the work. The dandelion drink becomes a central image precisely due to its ambiguity: "On the one hand, there is an object", notes L. Yasnohurska, "which grows into something more. The image is abstracted and transformed into a healing medicine, and then into a family ritual that unites the family, although its material significance remains unchanged until the end of the work" [7, p. 125]. In A. Przedpełska-Trzeciakowska's translation, the title more overtly assumes the status of a poetic metaphor, thereby fulfilling a decorative rather than a hermeneutic function.

In contrast to the translator, the cover designer Władysław Brykczyński, a renowned Polish graphic artist and book illustrator, takes a more nuanced approach to the original text. The cover's composition and semantic emphasis lie in the two vertical planes that divide the image into two equal parts – white and black. However, the illustrator not only acknowledges the antithetical nature of Ray Bradbury's poetics but also seeks to highlight the unique child's perspective through which the events of *Dandelion Wine* are depicted. The figure of a boy in the lower left corner serves this purpose. His gaze is unmistakably directed upward, toward an unfamiliar plant on the second half of the cover. The imbalance in proportions between the boy and the plant exaggerates the metaphor of the natural world, whose power and majesty are admired by both the author and his characters. Nature, as depicted in the novel, is contrasted with civilization.

To convey these emotions as fully as possible, Bradbury employs a stylistically rich and expressive vocabulary: "The ravine was indeed the place where you came to look at the two things of life, the ways of man and the ways of the natural world […] But how to relate the two, make sense of the interchange when… His eyes moved down to the ground […] The grass was still pouring in from the country, surrounding the sidewalks, stranding the houses. Any moment the town would capsize, go down and leave not a stir in the clover and weéds" [9, p. 19–20]. The vivid imagery in this passage underscores the dominance of nature over humanity, illustrating its absolute triumph over the accomplishments of civilization.

The way objects are depicted on the cover also invites semantic parallels with the novel. As G. Dhinesh Kumar and M.V. Sivakumar note, it is clear that the novel's protagonist is based on the author himself. However, "the protagonist, Douglas

Spaulding, imagines a contemporary human being who becomes suddenly and exhilaratingly aware of the magical and wonderful world around him" [15, p. 2543]. The dark silhouette of a boy on Władysław Brykczyński's cover serves as a typification of the character.

Conclusion. The cover can be seen as a secondary text that fulfills a hermeneutic function in relation to the main text. Ray Bradbury's *Dandelion Wine* is a deeply layered work in terms of meaning, which naturally prompted publishers of its debut editions worldwide to shape the readers' reflections. The covers they designed reflect an effort to guide the audience toward understanding the novel's profound philosophical content. Notably, the cover designs have been analyzed are closely aligned with Bradbury's creative style. The designers have successfully captured the novel's metaphorical imagery, its use of contrast, the perspective of the focal point, and more. In terms of the semantic interplay between the cover image and the book title, the visual elements on the debut covers of *Dandelion Wine* are consistently connected to its metaphorical title, which serves as a key carrier of the novel's meaning.

REFERENCES:

1. Купчишина Ю. А. Основні функції очуднення (на матеріалі оповідань Р. Бредбері "Вельд" та "Кульбабове вино"). *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2011. Вип. 6. Ч. 1. С. 173–175.
2. Матюшкіна Т. П. Незабутні "чари дитинства" у творах О. Довженка "Зачарована Десна" та Р. Бредбері "Кульбабове вино". *Зарубіжна література в школах України*. 2008. № 6. С. 10–13.
3. Ніцу О., Головня А. Концепція світу та людини і способи їх відображення у повісті Рея Бредбері "Кульбабове вино". *Фаховий та художній переклад: теорія, методологія, практика* : матеріали доп. VI Міжнар. наук.-практ. конф. 5–6 квіт. 2013 р. Київ : Аграр Медіа Груп, 2013. С. 297–302.
4. Новодворчук О. Образ полковника Фрійлі як символ заперечення жорстокості (за повістю "Кульбабове вино" Рея Бредбері). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2016. Вип. 8 (333). С. 118–123.
5. Сокол М. О. Поняття паратексту та паратекстуальності в системі сучасного літературознавства. *Вісник Житомирського державного університету*. 2011. Вип. 60. С. 218–221.
6. Ясенчук Ю. В. Багатовимірність інтерпретаційної складової перекладу художнього тексту жанру "фентезі" (на матеріалі оповідань Р. Бредбері "Smile", "Dandelion Wine"). *Актуальні проблеми сучасної транслятології, лінгвокраїнознавства та теорії міжкультурної комунікації* : зб. матеріалів IV Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. з міжнар. участю. Вінниця : Редакційно-видавничий відділ ВТЕІ КНТЕУ, 2019. С. 144–152.
7. Ясногурська Л. М. Прийоми композиційної організації повісті Рея Бредбері "Кульбабове вино". *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2018. № 33, т. 1. С. 124–126.
8. Batchelor K. Translation and Paratexts. 1st ed. London : Routledge, 2018. 214 p.
9. Bradbury R. Dandelion Wine. Aylesbury : Granada, 1977. 192 p.
10. Bramley E. V. In the Instagram age, you actually can judge a book by its cover. *The Guardian*. 2021. 18 Apr. URL: https://www.theguardian.com/books/2021/apr/18/in-the-instagram-age-you-actually-can-judge-a-book-by-its-cover (Last accessed: 17.08.2024).
11. Buchanan I. A Dictionary of Critical Theory. 1st ed. Oxford : Oxford University Press, 2010. 512 p.
12. Crawford C. A., Juricevic I. Understanding Pictorial Metaphor in Comic Book Covers: A Test of The Contextual and Structural Frameworks. *Studies in Comics*. 2020. Vol. 11, is. 2. P. 341–359.
13. Edward Gorey: Intended Audience and Frankness in Death : [materials from the digital collection in the Baldwin Archive of Historical Children's Literature from the Smathers Libraries at the University of Florida]. *Cradle and Grave: Childhood and Death in the Baldwin Archives* / designed and supervised by Kristen Gregory. URL: https://cradleandgrave.omeka.net/exhibits/show/edward-gorey--intended-audienc/the-wuggly-ump (Last accessed: 27.12.2024).
14. Eliasoph P. Robert Vickrey: The Magic of Realism. New York : Hudson Hills Press Inc., 2009. 240 p.
15. G. Dhinesh Kumar, Sivakumar M. V. Contextualising Autobiographical Fantasy in Ray Bradbury's "Dandelion Wine". *Journal for ReAttach Therapy and Developmental Diversities*. 2023. Vol. 6, is. 10s (2). P. 2543–2546.
16. Genette G. Introduction to the Paratext / translated by Marie Maclean. *New Literary History*. 1991. Vol. 22, № 2. P. 261–72.
17. Gray J. From Spoilers to Spinoffs: A Theory of Paratexts. *Show Sold Separately: Promos, Spoilers, and Other Media Paratexts*. New York and London : New York University Press, 2010. P. 23–46.
18. Mengeling M. E. Ray Bradbury's "Dandelion Wine": Themes, Sources, and Style. *The English Journal*. 1971. Vol. 60, №. 7. P. 877–887.
19. Mogen D. Ray Bradbury. Boston : Twayne, 1986. 186 p.
20. Rosenman J. B. The Heaven and Hell Archetype in Faulkner's "That Evening Sun" and Bradbury's "Dandelion Wine". *South Atlantic Bulletin*. 1978. Vol. 43, № 2. P. 12–16.
21. Sonzogni M. Re-Covered Rose: A Case Study in Book Cover Design as Intersemiotic Translation. Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2011. 181 p.
22. Stepanova A. A., Dushatska L .S. Poetics of Autobiographical Memory in Ray Bradbury's Novel "Dandelion Wine": On the Way to an Impressionistic Novel. *Alfred Nobel University Journal of Philology*. 2022. Vol. 2, is. 24. P. 107–120.
23. Viezzi M. Titles and Translation. *Point of View as Challenge: VAKKI Publications*. 2013. Vol. 2. P. 374–384.

UDC 82.09.82(100):392.6-055.1/.3
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.54

GENDER ASPECT OF INTERSEXUAL RELATIONS IN CLASSICAL FOREIGN LITERATURE

ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ МІЖСТАТЕВИХ СТОСУНКІВ У КЛАСИЧНІЙ ЗАРУБІЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Filat T.V.,
orcid.org/0000-0001-5441-7520
Doctor of Philology,
Professor at the Language Training and Humanities Department
Dnipro State Medical University

Klymenko I.M.,
orcid.org/0009-0003-1475-1155
Lecturer at the Language Training and Humanities Department
Dnipro State Medical University

The problem of relations between a man and a woman has many aspects, among which the most important are family-social, socio-psychological, historical-cultural, biological-physiological. All of them are somehow reflected in the formulation and solution of gender issues. The article examines the reproduction in the history of fiction of the socio-cultural, socio-family and psychological aspects of intersexual relations, attracting monuments from antiquity to the end of the 18th century, which are representative of world literature and culture.

The literature of antiquity, the Renaissance, and the end of the 18th century accumulated significant experience in describing the similarities and differences between a man and a woman in love relationships and everyday life, which the literature of subsequent centuries inherited. In ancient mythology, we encounter the myth of Medea, which reveals the essence, manifestations, and consequences of jealousy between the man and the woman. Because of jealousy, even the maternal instinct disappears. Thus, Medea, out of jealousy for her husband who betrayed her, kills her children. Such situations also arise in real modern life, which indicates that the most ancient monuments artistically recreate relationships that are characteristic of modern society. This allows us to consider this plot as the embodiment of an eternal problem and indicates that in the love relationship between a man and a woman, from ancient times to the present day, jealousy is one of the most persistent feelings, a source of conflicts and crimes. The Renaissance introduces erotic themes into literature, which are reflected in the famous "Decameron" by Boccaccio and the "Decameron" by Margaret of Navarre, on the one hand, and on the other hand, the Renaissance creates an allegorical ideal of an unearthly woman, such as Dante's Beatrice and Petrarca's Laura, and a more earthly woman endowed with bodily beauty.

In modern literature, the most popular novels focus not so much on studying the psychology of relationships between a man and a woman, but on sexual-ideological details that continue the tradition of David Herbert Lawrence's scandalous novel “Lady Chatterley's Lover” and are based on the teachings developed by Sigmund Freud and Carl Gustav Jung.

Key words: gender issues, the conscious and the unconscious in man, ancient mythology, erotic themes**.**

Проблема стосунків чоловіка та жінки має безліч аспектів, серед яких найбільш важливими є сімейно-соціальні, соціопсихологічні, історико-культурні, біолого-фізіологічні. Всі вони так чи інакше переломлюються в постановці та вирішенні гендерної проблематики. У статті розглядається відтворення в історії художньої літератури соціокультурного, соціально-сімейного та психологічного аспектів міжстатевих стосунків, залучаються пам'ятки від античності до кінця XVIII століття, які є репрезентативними для світової літератури та культури.

Література античності, Відродження, кінця XVIII століття накопичила вагомий досвід в описі подібності та відмінності чоловіка й жінки в любовних стосунках та побуті, що успадкує література наступних століть. В античній міфології ми стикаємося з міфом про Медею, який розкриває суть, прояви та наслідки почуття ревнощів між чоловіком та жінкою. Через ревнощі навіть зникає материнський інстинкт. Так, Медея через ревнощі до чоловіка, що зрадив її, убиває своїх дітей. Такі ситуації постають і в реальному сучасному житті, що свідчить про те, що в найдавніших пам'ятках художньо відтворені й характерні для сучасного суспільства стосунки. Це дозволяє розглядати цей сюжет як втілення вічної проблеми і свідчить про те, що в любовних стосунках чоловіка і жінки, починаючи з найдавніших часів і до наших днів, ревнощі – одне з найстійкіших почуттів, джерело конфліктів і злочинів. Епоха Відродження вводить у літературу еротичну тематику, що відбивається в знаменитому «Декамероні» Боккаччо та «Декамероні» Маргарити Наварської, з одного боку, а з іншого боку, Відродження створює алегоричний ідеал неземної жінки, такої як Беатріче Данте та Лаура Петрарки, і більш земної жінки, наділеної тілесною красою.

У сучасній літературі найбільш популярні романи зосереджуються не стільки на вивченні психології стосунків чоловіка і жінки, а на сексуально-ідеологічних подробицях, які продовжують традиції скандального роману Девіда Герберта Лоуренса «Коханець леді Чаттерлей» та спираються на вчення, розроблене Зігмундом Фрейдом та Карлом Густавом Юнгом.

Ключові слова: гендерна проблематика, свідоме та несвідоме в людині, антична міфологія, еротична тематика.

Introduction. As is known, the problem of relations between a man and a woman has many aspects, among which the most fundamental are the following: family-social, socio-psychological, historical-cultural, biological-physiological [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8]. All of them are refracted in one way or another in the formulation and solution of gender issues. This article examines the reflection of the socio-cultural, socio-family and psychological aspects in the history of fiction, with engaging of monuments from antiquity to the end of the 18th century, which seem representative.

The analysis of the latest researches and publications. "Development of democratic processes in Ukraine under modern conditions, – as V. Kravets rightly believes, – envisages introduction of gender egalitarianism into all spheres of functioning of the society, culturing equality of women and men as an integral condition of adherence to fundamental rights and freedom of a man, which actualizes conducting gender studies" [9, p. 3]. Though the problem of gender relations presents interest to society for hundreds of centuries, but it has become the object of serious scientific research just recently. Gender component has become the object of research of such scientists as V. Averianov**,** B. Bevzenko**, S.** Bem, Sh. Bern, O. Vilkova, M Vikhliaiev, T. Vlasova, Yu. Volkova, L. Voronko, T. Hovorun, V. Hoshovska, I. Grabobska, V. Kravets, K. Levchenko, T. Melnyk, L. Shtylyova et al. and an object of constant academic discussions. A. Kuchuk rightly notes, "the majority of researches actually identify gender equality and equality of a man and a woman in rights, this does not exactly correspond to reality" [9, p. 3], insisting that these components differ much. We will try to prove this, analyzing gender relations in the classical foreign literature.

Presentation of main material. It is quite obvious that the most mobile, dynamic, changeable is the socio-cultural aspect of relations between a man and a woman, but the psychological, despite all its multi-layeredness, has a certain basis, which is distinguished by a certain static character, repeatability. For example, in ancient mythology we encounter a myth that is built on the consideration of the feeling of jealousy between a man and a woman. In particular, the goddess Hera, the wife of Zeus, who was very inconstant, and out of jealousy creates a special creature named Argus, on whose body there are a hundred keen eyes and who must watch the adventures of her husband. The myth tells how Zeus's inventive friend Hermes created a musical instrument with which he was able to put all one hundred eyes of Argus to sleep and then kill him. And the goddess Hera decided to immortalize her faithful servant by placing part of his eyes on the tail of a gray-brown bird – a peacock, and throwing the other part on a thorny bush, on which green berries of Argus, i.e. gooseberries, appeared. That is why many peoples of the world give a peacock feather during a wedding as a talisman against jealousy. But if in the Greek myth a servant-detective suffers from jealousy, then, as we all remember, in the classic work about jealousy, a beautiful, innocent woman, a victim of a man's treachery and envy, Desdemona, dies from this monster with "green eyes", as Shakespeare puts it.

In ancient mythology, even the maternal instinct is violated because of jealousy. Thus, Medea, out of jealousy for her husband who cheated on her, kills her children. Such situations appear and in a modern life, this testifies that in the most ancient monuments relations, characteristic for a modern society are reconstructed. This allows us to see in this topic a situation of an eternal problem and indicates that in the love relationship of a man and a woman, from ancient times to the present day, jealousy is one of the most persistent feelings, a source of conflicts and even crimes.

The famous work "Oedipus Rex" is based on the so-called "Theban cycle" of myths, where fate determines the behavior of men and women. The main character, Oedipus, kills his own father and marries his mother, as predicted by the prophecy, against his free will, because he does not suspect that he is killing his father and marrying his mother. Later, Sigmund Freud, identifying the relationship between the conscious and the unconscious in man, used, as is known, the term "Oedipus complex" to indicate the son's unconscious attraction to his mother and hatred of his father. This concept is based on the idea that human consciousness is multi-layered, that it contains feelings and ideas from the previous experience of mankind over many centuries. As is known, Carl Gustav Jung used ancient mythology and ancient monuments to identify the nature of the "collective unconscious", which is not controlled by reason [10]. In ancient literature, the ideal of a woman was formed from the point of view of a man, the classic example of which is Penelope from Homer's "Odyssey" as an example of a faithful wife, although this cannot be said about Odysseus himself, who was not faithful to his wife at all. Already here, a different gender approach to men and women is outlined, which is preserved, ultimately, right up to our days, finding a saving explanation in the peculiarities of male physiology.

The socio-cultural situation of that time is refracted in European monuments reflecting the disintegration

of the clan system. In the most ancient monuments, in the epic Icelandic sagas, we do not find detailed female images, because by that time wives had already begun to be taken from a foreign clan, and the status of consanguinity was socially and aesthetically significant. But in later Irish sagas, an image of an ideal woman is created from a man's point of view. This image is the wife of the hero Cuchulainn, Ether. The following is said about her: Ether, firstly, possesses purity, which includes the concept of chastity and cleanliness, then – the gift of good cooking, healing, and only after these properties are beauty and the gift of dancing and singing noted. The fact that purity and the ability to cook well are listed among the first ideal properties of a woman, as if announces the famous formula that exists in modern times: "The way to a man's heart is through his stomach," which modern men readily confirm.

In the Middle Ages, the relationship between a man and a woman in marriage is specifically considered. Thus, in the work "Erec and Enida" by Chretien de Troyes, the problem of the relationship between a man and a woman in marriage is solved. At first, Erec spends all his time with his wife, which gives rise to rumors that he has lost his knightly skills and has become effeminate. These rumors reach Enida, who is upset and begins to reproach her husband. Erec proves his courage by refuting the rumors. The young spouses come to the conclusion that they should not spend all their time together, and each should have his/her own time, allotted both to purely feminine and purely masculine activities, as well as to their friends. This conclusion, which the author of the novel comes to, echoes modern sociological research, claiming that a happy marriage, as a rule, arises where the husband and wife spend no more than 6 hours together, which are divided into morning and evening.

The problem of adultery also arises in medieval literature, in particular in the novel "Tristan and Isolde" by Bedier and Thomas. But there the culprit is the love potion accidentally drunk by Tristan and Isolde, which makes their love irresistible and forces Isolde's husband, King Mark, to forgive them.

In the future, the theme of adultery is one of the cross-cutting one in world literature, which is resolved in various ways, although almost always with a dramatic and tragic outcome. It is enough to recall "Madame Bovary" by Flaubert, "Dear Friend" by Guy de Maupassant, "Bonjour, Tristesse" by Françoise Sagan, "Lucy Crown" by Irwin Shaw, "Dead Ether" by Iain Banks, "The Married Man" by Catherine Elliott, "The Unicorn" by Iris Murdoch.

In urban literature, satire was created primarily on unfaithful wives, old procuresses, and prostitutes. Thus, in medieval literature, relations between men and women were differentiated depending on the class-social and socio-cultural strata of the population and the poets representing their mentality.

As is well known, the Renaissance introduces erotic themes into literature, which is reflected in the famous "Decameron" by Boccaccio and "Decameron" by Marguerite of Navarre – on the one hand, and on the other hand, the Renaissance creates an allegorical ideal of an unearthly woman, such as Dante's Beatrice and Petrarch's Laura, and a more earthly woman – endowed with physical beauty.

Thanks to Petrarch, for several centuries, only a white blonde began to be praised, with which, as is well known, Shakespeare argued, creating the image of a dark skinned lady in his sonnets. In the Renaissance, sensual beauty becomes a dominant quality in the eyes of men. A stable cliché is created, mentioning gold hair, pearl teeth, coral lips, stars of the eyes, roses of the cheeks and marble skin. This cliché was defeated only after one satirical artist, embodying these qualities literally, painted gold instead of hair, stars instead of eyes, etc. Later, poets followed the line of praising individual features of beauty, but retained, as the French literary scholar Gustave Lanson noted, in the description of a woman's portrait, first of all her face, and then, beginning with the 19th century, her figure. In the 20 th century, American literature often included an indication of a woman's height and weight in its description.

All of the above examples are the result of men's vision of women, while literature presented by female authors treats both women and men differently. It is enough to recall "The Princess of Cleves" by Madame de Lafayette, "Jane Ayer" by Charlotte Bronte, "Forest Song" by L. Ukrainka, "Fifty Shades of Grey" by E. L. James.

If in Renaissance literature, love relationships between a man and a woman were treated in an erotic-sexual vein, then in the 17 th century, many love stories solved this problem in a purely psychological aspect. At the same time, wishing to introduce male readers to the culture of high love, female writers, in order to make this problem accessible to the male consciousness, resorted to an expanded method of conquering a fortress based on strategic rules and topographic maps, as Madeleine Scudéri did in her novel Clelia (1654-1660).

In the French women's novel of the 17 th century, rules for love relationships are created, patterns of development of feelings are revealed, in it the emphasis is most often placed on the beauty of the very process of a man's conquest of a woman in accordance with a set of rules that women borrowed from

d'Urfé's novel Astrea [9], which contains the famous twelve commandments of love by Celadon. But in the 17th century, the comic novel developed, the authors of which were men. And here there was no theme of high love, idealization of a woman as an object of love, but satirical-comic types of women prevailed: matchmakers, coquettes, thieves, deceivers.

The 18th century with its cult of enlightenment and interest in the innate nature of man began to actively study not only the psychological aspect of the relationship between a man and a woman, but also the sexual one. In one of the bestsellers of the 18th century, the novel by Claude de Crebillon "Sofa", a confession is given to this piece of furniture, on which sexual games of various loving couples take place. Denis Diderot, who is considered the first sexologist in Europe, made a bet that he would write a work of the same type in two weeks. He wrote the novel "Indiscreet Treasures", in which he managed to combine educational criticism of the ruler with variants of sexual temperaments. The novel is based on the motif of a magic ring owned by the sultan and which makes the objects to which it is directed tell everything about themselves. But the sultan, instead of receiving interesting information about the world around him, directs this ring at the genitals of his subjects, forcing them to reveal the secrets of sex. Denis Diderot also wrote the novel "The Nun", which describes lesbian love in a convent, the reasons for which Diderot sees in the unnaturalness of the existence of a female community devoid of men.

Modern participants in the discussion about the status, rights and attitudes of sexual minorities, in which deputies of the Supreme Council take part, should turn to the concept of the first sexologist of Europe, Denis Diderot, who did not blame the person himself for sexual deviations, but believed that involving others in the discussion of this problem – bearers of normal sexual relations – is vicious.

In the 17th century, works also appeared that reveal the psychology of love among representatives of different classes, for example, in Richardson's novel "Pamela", the moral, spiritual superiority of the servant-maid turns out to be higher than the spoiled Lovelace, whose name has become a household word. In Goethe's "Faust" he interprets the tragedy of love of an abandoned woman – Gretchen, who kills her child, succumbing not only to the prejudices of society, but also to the malice of others. Goethe himself justifies Faust because in his search for truth he rejects the most attractive thing – Gretchen's love. Goethe left a rather complex analysis of the relationship between a man and a woman in the novel "The Sorrows of Young Werther", where the hero commits suicide because of love, which, as is known, gave rise to the fashion for suicides in Germany during Goethe's time.

In European Rococo literature of the 18 th century, the metaphor "love is war" develops, where men and women recourse to intrigue, deceit, as presented in the novel "Dangerous Liaisons" by Choderlos de Laclos or the drama "Intrigue and Love" by Friedrich Schiller.

In the 18 th century, according to Maupassant, the first image of a femme fatale in European literature was created. We are talking about the final inserted story in the memoirs of the nobleman Prevost, "The History of the Chevalier des Grieux and Manon Lescaut," where an intellectual, educated, noble member of the gentry falls in love with a prostitute and cannot explain to the reader the reasons for his passion, although Manon Lescaut deceives him, cheats on him, distinguishing between love for money and just love. The theme of love for an unworthy woman, broached by Shakespeare in his sonnets ("He is worthy of a special love, / Who gives his soul to the unworthy" [11]), developed by Prevost, will be reflected in the future. In particular, in the now sensational novel by E. L. James, "Fifty Shades of Grey," where, however, it is the man who turns out to be unworthy, not the woman (at least in the first volume, and the second and third volumes are devoted to the re-education of the "unworthy" and turning him into the "worthy").

The literature of the late 18th century had accumulated a great deal of experience in describing the similarities and differences between men and women in love relationships and in everyday life, which would be inherited by the literature of subsequent centuries.

Conclusions. Currently, the most widely read novels focus on studying not only the psychology of relationships between men and women, but also on sexual and ideological details, which continue the tradition of the scandalous novel by David Herbert Lawrence, Lady Chatterley's Lover, but this will be discussed later, because Freud and Jung's influence on the love story should be taken into account.

REFERENCES:

1. Алексопуло К.І., Ташкінова О.А. Забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків на ринку праці як напрям феміністичної соціальної роботи. *Вісник ПДТУ. Серія: Соціально-гуманітарні науки та публічне адміністрування.* 2019. Вип. 4. С. 5–9.

2. Бабухіна С.А. Гендер і влада: український політичний контекст. *Сучасне суспільство.* 2015. № 1. С. 4–12.

3. Келлі Джоан. Чи існував Ренесанс для жінок? Ґендерний підхід: історія, культура, суспільство. Під ред. Ліліани Гентош, Оксани Кісь. Львів: ВНТЛКласика, 2003. С. 46 – 61.

4. Кісь Оксана. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX – початок XX ст.). Львів: Інститут українознавства НАН України, 2008. 272 с.

5. Крижановська М. В. Вплив гендерного фактору на створення ситуацій комунікативної асинхронії в сімейному дискурсі. *Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка*. С. 348–360.

6. Марценюк Т. Ґендерні відносини в українському суспільстві у сфері політики. URL: https://npu.edu.ua/media/kunena/attachments//legacy/files/17.pdf.

7. Кучук А. Гендерна рівність і рівність чоловіка і жінки: правовий дискурс. URL: https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/517169

8. Тараненко О. Андроцентризм у системі мовних координат та сучасний гендерний рух. Київ: Будинок Дмитра Бураго, 2021. 112 с.

9. Гендерні дослідження: прикладні аспекти : монографія. за наук. ред. В.П. Кравця. Тернопіль: «Навчальна книга – Богдан», 2011. 441 с.

10. Юнґ К.Ґ. Архетипи і колективне несвідоме / пер. з нім. К. Котюк / наук. ред. О. Фешовець. Львів Астролябія, 2018. 608 с.

11. Shakespeare W. Sonnets with audio reading. Sonnet 150. URL: https://www.shakespeareitalia.com/shakespeare-sonnet-150/

УДК 821.133.1
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.55

ХУДОЖНЯ РЕЦЕПЦІЯ ВІЙНИ В УКРАЇНІ У ФРАНЦУЗЬКОМУ РОМАНІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРУ МАРКА ЛЕВІ «СИМФОНІЯ МОНСТРІВ»)

ARTISTIC RECEPTION OF THE WAR IN UKRAINE IN THE FRENCH NOVEL (BASED ON THE SYMPHONY OF MONSTERS BY MARC LEVY)

Чуб В.П.,
orcid.org/0000-0002-2822-1046
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри романо-германської філології
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Яценко І.М.,
orcid.org/0009-0002-1444-1934
старший викладач кафедри романо-германської філології
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

У статті досліджено художню рецепцію війни в Україні у французькому романі Марка Леві «Симфонія монстрів». Твір розглянуто як приклад літературного осмислення сучасної російсько-української війни та її гуманітарних наслідків. Акцентовано увагу на символічному та художньому осмисленні таких важливих тем, як викрадення українських дітей, знищення культурної спадщини, насильницька асиміляція. Дослідження розкриває персоналізований підхід до зображення трагедії війни через історію головного героя роману – дев'ятирічного хлопчика, чий образ стає метафорою беззахисності та одночасно сили духу українського народу.

Проаналізовано хронотоп роману, що базується на реальних подіях та локусах, зокрема українських містах і селах, які страждають від наслідків війни. Символічні образи, пов'язані з культурою та побутом українців, виступають як основа національного образу. Виявлено, що роман «Симфонія монстрів» поєднує художню вигадку з документальними фактами, створюючи емоційно насичену репрезентацію сучасної війни. Літературний дискурс у творі слугує тлом для осмислення війни не лише як військового конфлікту, а як глобальної загрози, що торкається гуманістичних цінностей.

Результати дослідження свідчать про еволюцію сприйняття українського образу в європейському літературному просторі. В українському гетерообразі підкреслено такі риси, як сміливість, винахідливість, відданість традиціям і боротьба за свободу. У той же час, роман демонструє дихотомію між образом України як гуманістичної сили та образом агресора, який уособлює антигуманність. Дійдено висновку, що роман Леві є важливим інструментом для адекватного висвітлення російсько-української війни – він виконує роль як інформування про події війни, так і популяризації української ідеї, ідентичності.

Ключові слова: французький роман, Марк Леві, Симфонія монстрів, мотив війни, український гетерообраз, російсько-українська війна.

The article examines the artistic reception of the war in Ukraine in the French novel The Symphony of Monsters by Marc Levy. The work is considered as an example of literary perception of the ongoing Russian-Ukrainian war and its humanitarian consequences. Attention is focused on the symbolic and artistic understanding of such important topics as the abduction of Ukrainian children, the destruction of cultural heritage, forced assimilation. The study reveals a personalised approach to depicting the tragedy of war through the story of the novel's protagonist, a nine-year-old boy whose image becomes a metaphor for the defencelessness and, at the same time, the strength of the Ukrainian people's spirit.

The article analyses the novel's chronotope, which is based on real events and locations, in particular, Ukrainian cities and villages suffering from the consequences of the war. Symbolic images associated with the culture and life of Ukrainians serve as the basis for the formation of the national image in the eyes of the French reader. It has been found that the novel The Symphony of Monsters combines fiction with documentary facts, creating an emotionally rich representation of the modern war. The literary discourse in the work serves as a background for understanding war not only as a military conflict, but also as a global threat that affects humanistic values.

The results of the study show the evolution of the perception of the Ukrainian image in the European literary space. The Ukrainian hetero-image emphasises such traits as courage, ingenuity, devotion to traditions and the struggle for freedom. At the same time, the novel demonstrates the dichotomy between the image of Ukraine as a humanistic force and the image of the aggressor, which embodies inhumanity. It is concluded that Levy's novel is an important tool for forming an adequate understanding of the Russian-Ukrainian war among the European audience – it serves to inform about the events of the war and to promote the Ukrainian idea and identity.

Key words: French novel, Marc Levy, The Symphony of Monsters, motif of war, Ukrainian hetero-image, Russo-Ukrainian war.

Постановка проблеми. Війна як літературна тема завжди посідала центральне місце у світовій культурі: *«Це історичні зміни, тектонічного характеру. Саме такі зміни визначають долі народів, усі інші, для опису яких існують політологи – з революціями й перекроюваннями політичних мап включно, – є похідними од цих, екзистенційних: тих, що відбуваються в масовій*

свідомості. Хоча якраз їх найважче відстежити, соціологія не знає таких механізмів. Єдиним придатним інструментом для їх фіксації й далі лишається література» [2, с. 20]. Російсько-українська війна, що почалася у 2014 році і загострилася з повномасштабним вторгненням 2022-го, викликала нову хвилю рефлексії у європейських літературах, зокрема стала центральною темою роману «Симфонія монстрів», в якому французький письменник Марк Леві створив глибокий художній портрет гуманітарної трагедії в Україні, акцентуючи увагу на викраденні дітей і руйнуванні національної ідентичності.

Актуальність аналізу обраного твору витікає з його гострої проблематики та суголосності подіям сьогодення, що мають вплив на майбутнє всього європейського суспільства. Дослідження форм репрезентації російсько-української війни у М. Леві є важливим для простеження змін українського гетерообразу у французькій літературі в контексті актуальних подій, відстеження взаємозв'язку літературного образу України сьогодення та суспільної рефлексії щодо української проблематики у Франції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на події в Україні та світі воєнна тематика перебуває у фокусі досліджень вітчизняних філологів, які зосереджуються в першу чергу на аналізі війн ХХ століття та сучасної української воєнної літератури, свідченням чому є збірки матеріалів конференцій [1] і тематичні дослідження О. Пухонської [5], Т. Трофименко [11], О. Шелюх [8], І. Літвінової [3] тощо. У цьому контексті залишається поза увагою літературознавців низка творів європейських письменників, які прямо чи опосередковано зачіпають тему російсько-української війни і мають відмінну роль від аналогічних творів української літератури, будучи продуктом європейського сприйняття подій. Пояснити це можна і складністю самого предмета та об'єкта дослідження, і свіжістю матеріалу (так, роман «Симфонія видано» у 2023 році, український переклад – у 2024). Утім висновки подібних розвідок важливі для аналізу українського гетерообразу (який частково віддзеркалюється, а частково й формується літературним дискурсом), відстеження візії та суспільної реакції на війну в Україні, що є одним із елементів боротьби з російською агресією.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати художні засоби, тематику й проблематику роману М. Леві «Симфонія монстрів» через призму сучасних філологічних досліджень, висвітлити символіку, закладену автором, і соціокультурну значущість та вплив на рецепцію війни в Україні у французькому літературному дискурсі. У ході дослідження проаналізовано форми й інструменти репрезентації війни як національної та персональної трагедії ; виявлено художні засоби для посилення емоційного впливу твору на читача; простежено специфіку репрезентації національних образів українців та українських реалій, визначено роль роману у формуванні бачення російсько-української війни у художньому дискурсі Франції. Більш широкою метою вважаємо осмислення ролі дослідженого роману в оновленні стереотипної візії України, що є знаряддям урівноваження пропагандистських дискурсів і розповсюдження адекватного бачення подій цієї війни.

Виклад основного матеріалу. Сучасна література є «ангажованою», бо, за Ж.-П. Сартром, письменники не можуть оминути виклики часу і суспільну проблематику, твори стають полем їхньої взаємодії з читачем: *«Писати – це водночас і відкривати світ, і щедро перекидати цей його тягар на плечі читачеві»* [10, с. 67] *(тут і далі переклад з французької наш)*. Саме тому французький літературний дискурс ХХ століття активно зреагував на Першу світову («Велику») війну (А. Барбюс, Г. Аполлінер, Л.-Ф. Селін); і дотепер не зупиняється рефлексія щодо Другої світової (починаючи з С. де Бовуар, А. Камю, Веркора і продовжуючи сучасним романом Дж. Літелла), подекуди набуваючи фантасмагоричних або провізійних форм як-то в А. Володіна: *«Здавалося, що мирне існування забезпечене, але ситуація у світі погіршилася, і в регіоні, як і скрізь, відчувалися її наслідки. Ворог, якого вважали переможеним назавжди, відновив свої сили, з'явився звідусіль, і вже перетворився на все більше руйнівний циклон. Другий Радянський Союз мчав до розпаду. Війни, які колись дрімали, знову спалахували неконтрольовано»* [12]. У ХХІ столітті завдання осмислення, переживання травми та зберігання пам'яті війни в контексті збройної агресії Росії в Україні підсилюється ще й потребою висвітлення війни як актуальності, загрози, перед якої вкотре опиняється європейське суспільство. Першими до завдання її літературної інтерпретації долучилися українські літератори – так вони *«дають можливість розібратися в подіях сьогодення, пробуджують національну свідомість і патріотизм»* [8, с. 812], ба більше – завдяки перекладам ще й інформують світову спільноту про події «від очевидців». Так, у літературному дискурсі Франції тема російсько-української війни стала домінантною в пере-

кладених українських романах, чисельність яких не є вражаючою, утім зростаючою, зокрема А.. Куркова (відзначені французькими преміями «Сірі бджоли» 2022 р., «Наша щоденна війна» 2025 р.), О. Забужко, Ю. Андруховича, С. Жадана тощо. «Інвентаризацію» таких перекладів провів Д. Чистяк, констатуючи «епізодичність» представлення української літератури у Франції та акцентуючи потребу *«вироблення чіткої державної стратегії з популяризації української художньої» (...) літератури – для формування адекватного представлення культурної семіосфери України за кордоном»* [6, с. 221]. Окрему увагу як читачів, так і критиків привертає літературна рецепція війни в Україні з боку французьких письменників, як-то Дж. Літтел, Б. Віткін, А. Ле Гран, що традиційно виокремлюються своєю заангажованістю та схильністю до філософської рефлексії, але лише після 2014 року звернули увагу саме на українське питання й зробили перші кроки на шляху до коригувати не завжди вивірених акцентів у трактуванні російсько-українського «конфлікту».

У цьому контексті виокремлюється роман французького «виробника бестселерів» М. Леві «Симфонія монстрів» (2023 р.), що вийшов у «Серії 9», присвяченій низці корупційних, антигуманних подій глобального масштабу, однією з який письменник вбачає війну в Україні. Життєпис автора частково пояснює заангажованість темою – його батько врятувався із потягу, що віз його до концтабору Дахау та був учасником Руху Опору, а сам він із 18 років працював у Червоному Христі та останнім часом неодноразово відвідував Україну і озвучував свою мету донести сутність жахів російсько-української війни західному суспільству. Роман набув розголосу ще до своєї публікації: написаний за реальними подіями в Україні, він адресований в першу чергу французькому читачеві, оскільки *«Не можливо закривати очі на те, що відбувається, шукати собі виправдання, як це було після Другої світової війни, безглуздо стверджуючи про необізнаність щодо того, що відбувалося. Усі мають знати, що вони роблять»* [9, с. 312]. Реалізуючи цю мету донести світові реальні форми вчинених воєнних злочинів, у тому числі причетним до їх виконання, М. Леві викладає у вільному доступі переклад роману російською; далі з'являються переклади іспанською, польською та українською.

«Симфонія монстрів»виконує не лише інформативну функцію розповсюдження жахливих фактів, а й зачіпає глибокі психологічні та культурні аспекти, пов'язані з втратою ідентичності та національної пам'яті, розкриваючи тему війни через один із її найболючіших аспектів – насильницьке викрадення українських дітей та їхньої депортації до росії і спробі їхньої асиміляції в загарбницькій культурі. У такий спосіб увагу зміщено з популярних для висвітлення російсько-української війни геополітичних питань до національного, соціального, гуманітарного аспектів. Сюжет роману побудовано навколо історії викрадення дитини з окупованих територій з ганебною метою *«перевиховати маленьких українців, щоб зробити із них великих росіян»* [9, с. 102] як *«злочин геноциду»* проти української нації [9, с. 315]; у такий спосіб через історію однієї дитини висвітлено загальноукраїнську боротьбу за виживання у цій війні як нації, як культури.

Український образ у романі в першу чергу розкрито через образ головного героя, який поєднує дитячу беззахисність, страхи і водночас силу духу: це 9-річний німий хлопчик Валентин, якого російські військові насильно відправляють до так званих «таборів перевиховання» (або «фабрики майнкрутів» в українському перекладі твору). Тут дітей змушують забути їхнє минуле, перетворюють на «сировину» пекельної машини, змінюючи їм імена, позбавляючи можливості спілкування з родиною, стираючи память на нав'язуючи пропагандистські доктрини: *«Системна програма депортації українських дітей, розроблена Марією Львовою-Бєловою, жінкою, близькою до Кремля. Кажуть, що сам Путін дав добро і виділив значні кошти»* [9, с. 78]. Фікціональність та збірність образу протагоніста контрастує з наявністю в романі реальних персонажів, причетних до описуваного злочину, а наприкінці твору є відсилка до офіційної реакції світової спільноти: *«Міжнародний кримінальний суд (МКС) видав міжнародний ордер на арешт російського президента Володимира Путіна і Марії Львової-Бєлової, Уповноваженої з прав дитини, за воєнний злочин "незаконної депортації" українських дітей»* [9, с. 379]. Таку експлікацію реальних фактів у романній формі підсилює низка інтертекстуальних мотивів, як-то спалення книг як алюзія на знищення пам'яті, культури, яке у цій війні набуває ще більш агресивних масштабів: *«Українські письменники та поети зникли з полиць книгарень, їхні книги були спалені. Щоб стерти країну з мапи, потрібно знищити всі сліди її культури. Росіяни навіть розважаються тим, що бомбардують кладовища, де поховані видатні письменники, "розстріляні радянською владою". Їхні кістки – це доказ існування, якого*

ті не потерплять. Якщо Росія виграє свою війну, багатьох інших спіткає така ж доля, разом з філософами, художниками і скульпторами, які, як і вони, скоїли злочин за те, що були вільними» [9, с. 80–81], у той час як Валентин навіть у таборі намагається відшукати *«якусь бібліотеку, де були б інші книги, ніж ті, що видали (...) книги з давньої історії»* [9, с. 92], а Вероніка приголомшена бібліотекою, що зберіг від бомбардувань Віталь, бо *«бібліотека її міста стільки не має. Росіяни конфіскували дві третини. Українські поети та письменники зникли з полиць, їхні книги спалили»* [9, с. 80]. Цей симбіоз художнього й документального підсилює емпатію читача, загострює чутливість до проблематики роману.

Реалістичність сюжету спирається й на використання у хронотопі українських локусів: ключові дії відбуваються в містечку Рикове Херсонської області (зараз окупована територія у 50 км від адмінмежі з Кримом), такий собі «знищений світ» [9, с. 115]. За його межами – воєнні (з елементами художньої гіперболізації) реалії життя на українських територіях: за замінованими полями Київ, що тривалий час потерпав від осади [9, с. 69], перетворений на руїни Житомир [9, с. 76], де нарешті почали ходити маршрутки [9, с. 85], звільнені зони [9, с. 106], де порівняно з окупованими *«життя майже повернулося до нормального, хоч і з натяжкою. Ви ж його відчули, цей вітер свободи? Бо я так, навіть дуже»* [9, с. 80]. Суголосними є й часові репери роману, що з вражаючою абсурдністю війни поєднують жахливі воєнні й мирні реалії: обстріл торгівельного центру в Кременчуці [9, с. 98], дитячого садочка в Мар'їнці [9, с. 19] у паралельний час із обговоренням реформи шкільного меню [9, с. 21]. На тлі пропагандистської доктрини, що *«Україна ніколи не існувала»* [9, с. 314] навіть фікціоналізований український часопростір виглядає більш «гуманно», ніж сяюча москва: *«величезна і крихітна, з її вогнями, що тягнулися на кілометри. Все виблискувало»* [9, с. 293], все так само оманливе як у *«Тисячі і одній ночі»* [9, с. 295]. Підкреслені контрасти та протиріччя акцентують антилюдяність, неприродність цієї війни, яка репрезентована власно без образів смерті (присутній скоріш мотив страху смерті), переважають мотиви морального знущання, викривлення правди, приниження, позбавлення можливості комфортного існування й понівечення людських долей.

У символіці роману привертає увагу використання дитячих образів як жертв війни, які очікувано могли б виявитися безсильними та безмовними перед насильством, але неочікувано виявляються спроможними на опір, бо мали *«найцінніше, то не голос, а свобода; думаю, тепер більше людей це розуміють. А ті, хто нас завойовують, її ніколи не знали, тому й ненавидять нас так сильно»* [9, с. 21]. Німота Валентина – метафора українського народу, який довгий час не мав голосу на міжнародній арені, а ще й мовчання, яке панує навколо трагедії викрадених дітей. Він довгі роки не говорив, і лише загроза знищення, позбавлення родини, дома, коренів змусили його проявити неочікувану хоробрість й винахідливість, врятуватися. Останнє слово роману – його перше *«мама»* [9, с. 376], у чому можна було б побачити символ відновлення голосу нації.

Образ «фабрики манкуртів», де дітей примусово виховують у російському дусі, відсилає до процесів насильницької русифікації, які вже мали місце в історії України. Ключовим топосом у зображенні російської агресії є цей табір, куди потрапляє хлопчик, де *«перевиховують маленьких українців, щоб зробити із них великих росіян»* [9, с. 102]. Такий акцент виводить на перший план перш для все для французького читача факт про насильницьке стирання української ідентичності як кінцеву мету цієї війни.

Ця національна самість репрезентована через цілий ряд образів і мотивів, перш для все традиційних для українського гетерообразу: елементи пейзажу як частину культурної спадщини (села, поля, Чонгар, Крим – усі зачеплені війною); образи жінки, родини як фундаментальної цінності (за воєнними реаліями в родинах залишаються діти та жінки, що забирають собі дорослі/чоловічі функції); картини буденного мирного життя в ній (понівеченого, сповненого контрастів, де побут перетворюється на низку рятівних ритуалів, як-то вранішня кава або родинні вечори, що силоміць зберігаються поза усілякі обставини). В чисельні образи їжі та традиційних страв письменник вкладає метафору знищення нормального життя й ідею цього хиткого домашнього затишку як його базису, за який персонажі намагаються втриматися: перед тим, як взятися за пошуки Віталь годує Вероніку «жаркоєм», на яке та кидається, бо *«не їла нічого настільки смачного з самого початку війни»* [9, с. 80–82], а коли повертається додому і в покращеному настрої йде на кухню пити каву, то раптом бачить записку про зникнення доньки.

Врешті символічною є й назва роману – симфонія, як метафора гармонії, що виникає зі страждань та примусів, що в тексті знайшла відображення у сценах примусових співів українських дітей в російському таборі. І в цілому вся операція російської влади репрезентована як мелодія

смерті, в якій під умілим диригуванням агресора-монстра по нотах розкладені елементи знищення нації – викрадення дітей, паління книжок, позбавлення мови та нав'язування власної ідеології, навіть гімну, лицемірні заяви та викривлення правди, спотворення життя родин. Образ монстрів у романі присутній з першої до останньої сторінки, імпліцитно та експліцитно: від *«Я зрозуміла, що з тобою щось трапилося, я знала, що монстри схопили тебе в свої лапи, і побігла чимдуж»* [9, с. 14–15] до *«Що нам відомо про цю монструозну жінку? (...) Її називають Кровава Мері»* [9, с. 307] і *«Надто пізно, відповідає Майя, Симфонія монстрів розпочалася. (...) Це слово "монстр" викликало в пам'яті Валентина образ доглядачки табора. Його погляд змінився, очі посвітлішали, і він схопив Майю за руку»* [9, с. 359, 363].

У контексті війни в романі М. Леві нових імаготем набуває гетерообразобраз України та українців. За Д. Наливайком [4, с. 359, 363], імагологія аналізує, в який спосіб національні образи формуються в літературі, часто ґрунтуючись на стереотипах – і в «Симфонії монстрів» ми бачимо зсуви у такому стреотипному сприйнятті, підбурені гостротою ситуації та потребою переосмислення українського гетерообразу в сучасних умовах війни (детальніше про історію рецепції українського етнообразу у французькій літературі [7]). Низка традиційних мотивів, асоційованих з Україною як-то землеробство, пісенність, міфологізовані образи «духовності» та «волелюбності» разом з імаготемами Чорнобиля, пострадянської відбудови, корупції поступаються дещо ідеалізованій репрезентації українців як сміливих, відчайдушних людей, що в умовах війни, окупації, руйнування життів, національної боротьби зберігають гідність, людяність і жагу до свободи. Цей узагальнений образ створений письменником із низки окремих персонажів, кожен із яких несе ключову рису, отже в романі можемо виокремити кілька ключових аспектів, що формують новий етнообраз українців:

– сміливість і героїзм: незламність у боротьбі за свободу, починаючи з Валентина, який попри свій вік і німоту, рятує інших дітей, відстоює свою позицію, *«набирає в легені повітря, щоб набратися сміливості зустрітися з тим, що на нього чекає»* [9, с. 268], навіть коли *«відчуває, що ноги підкошуються»* [9, с. 354] непритомніє від жаху [407];

– людяність і солідарність: взаємопідтримка на шляху до спільної мети, коли Ліля, сестра Валентина, ризикує життям, аби врятувати брата; так само незупинна в рятуванні дітей їхня мати, або навіть кухарка в школі – до допомоги олучаються навіть сторонні люди: *«Марко бере ініціативу на себе, пояснюючи ситуацію, посилаючись на місцеву солідарність, необхідність взаємодопомоги і, звичайно ж, їхню безмежну вдячність»* [9, с. 284];

– розум і винахідливість: обізнаність у сучасних технологіях, прикладом чому є Віталь, який не може рухатися і допомагати фізично, але в лавах ІТ–армії бореться проти російської пропаганди та допомагає в організації порятунку депортованих дітей; маленький Валентин виявляє неабияке розуміння автомобільних двигунів чи то класичної архітектури;

– оптимізм та віра в перемогу: неприйняття поразки навіть у крайніх ситуаціях, бо *«Недоречно все бачити в чорному кольорі»* [9, с. 145], навіть коли ти *«мрійник, що живе в кошмарі»* [9, с. 183], бо попереду *«Коли країну буде повністю звільнено, (...) я покажу тобі, який чарівний Крим»* [9, с. 288].

У романі підкреслено, як війна *«виявляє ту людяність, про яку ми, здавалося, забули»* [9, с. 58], бо *«Чи знайомий тобі хтось, хто не змінився після 24 лютого?»* [9, с. 85] – відповідно еволюціонував і літературний гетерообраз українців у французькому романі: ознаки екзотичності, чужості поступилися емпатично забарвленим мотивам національної єдності, відданості європейським цінностям, що свідчить про оновлення візії нашого суспільства європейцями. У романі не підкреслені відмінності між українською та західноєвропейською культурою; а історія Майї (французького етнообразу в романі, що фігурував в інших романах «Серії 9»), яка відіграє ключову роль у визволенні Валентина, виводить мотив співпраці та взаєморозуміння: вона *«захоплюється його силою характеру та винахідливістю, які допомогли йому в цій божевільній подорожі»* [9, с. 343], знайомлячись з його історією, визнає, що *«рідко читала щось, що викликало б у неї більшу огиду»* [9, с. 351], це *«переходить всі межі жаху»* [9, с. 357]. Її приналежність до міжнародної групи, метою якої є *«Врятуй одну дитину – і ти врятуєш людство»* [9, с. 329] підкреслює, що війна в Україні не є внутрішньою проблемою, а зачіпає глобальні інтереси.

Протиставлений образу українців інший національний образ – росіян, *«Хижаків тьма, росіяни та вагнерівці, що патрулюють всюди»* [9, с. 200]. Підкреслено це навіть на рівні культурних, побутових відмінностей: якщо Лілю повертає до життя *«пекуча кава»* [9, с. 119] (далі вона згадує бабу-

сині паски і йде за гуманітарною допомогою), то в Москві у кав'ярні традиційно замовляють чай [9, с. 332], хоча в цьому повному розкішної їжі світі, голодному Валентину більше задоволення приносять не тістечки від Анатолія, а розмови з випадковою подругою по нещастю. Ця дихотомія розкривається в репліках героїв, деталях побуту та описі місць: українські села зігріті людяністю навіть у трагедії, тоді як розкіш Москви виглядає порожньою: все тут нове для Валентина: літак, розкішні авто, ліфт із дзеркалами – але *«його будинок у Риково має більше душі, ніж цей крижаний палац, чи то з напівдорогоцінного каменю, чи то ні»* [9, с. 294]. Відмінне світобачення віддзеркалене навіть у словах на позначення всього, що відбувається *«– Спеціальна операція? вибухає Вероніка. Це війна, яку ви ведете проти нас! – За цю оманливу назву світить вісім років ув'язнення! Ми ні з ким не воюємо, ми звільняємо Україну!» – обурюється офіцер. – А що у вас, якщо сказати дощ, коли він йде, теж потрапиш до в'язниці? А грозу ви називаєте мжичкою чи мрячкою?»* [9, с. 43–44]. А ключовим мотивом є викривлена правда, переінакшення національної, так само як особистих історій дітей, *«сиріт, покинутих батьками»* [9, с. 304] нагородити *«особливою увагою»* [9, с. 304], *«освітою та любов'ю, яких вони були позбавлені в Україні. А завтра їх буде ще більше, на їхній новій батьківщині, від Криму до Сибіру, бо ми їх усіх врятуємо»* [9, с. 305], коли насправді *«Сотні дітей були захоплені в підвалах Маріуполя, в дитячих будинках і школах в сепаратистських регіонах, в підвалах розбомблених будівель або вулицями. Та молода дівчина, про яку я вам розповідав, яку «Кривава Мері» вигулює, як собаку на прив'язі, була однією з них. Росіяни змушують їх вірити, що батьки покинули їх, що вони більше не потрібні. Вони використовують цих дітей для поширення своєї ідеології. Більше того, вони продають їх і платять сім'ям, які їх беруть, не розглядаючи їхні батьківські навички. Що ще потрібно знати?»* [9 с. 328–329]. Роман повний подібних прикладів інакшості гетерообразів росіян і українців, де саме останні асоціюються з європейькими та гуманними цінностями.

Відтак, війна стає тлом та тригером оновлення літературної репрезентації України, а отже й нашого національного образу у французькому суспільстві в цілому. Оскільки «Симфонія монстрів» є одним із перших європейських літературних творів, що осмислює українську трагедію в контексті російської агресії, то маємо сміливість припустити, що подібні оновлення свідчать про вектор змін у баченні французами війни в Україні або ж ці зміни прогресивно відбудуться, слідуючі тезі Д. Наливайка, що саме *«Через літературу суспільство пізнає істину, яка може бути прихована у медіапросторі»* [4, с. 34]. Важливо, що «Симфонія монстрів» не лише розповідає про війну в Україні, викриваючи жорстокість й огидність країни-агресора і її можновладців та армії, а виводить на перший план гідність, сміливість, відданість родинним та гуманним цінностям українців і врешті формує емоційний зв'язок між європейськими читачами та жертвами війни.

Висновки. Роман М. Леві «Симфонія монстрів» є перш за все важливим літературним свідченням трагічних подій російсько-української війни, пов'язаних із викраденням українських дітей та їхньою насильницькою асиміляцією. Через використання багатої образності та символіки, емоційних описів і глибоких персонажів, автор доносить до французької (а слідом за перекладами – більш широкої європейської) аудиторії трагізм ситуації в Україні. Поєднання елементів соціальної драми, документалістики та художнього вимислу сприяє осмисленню описаних подій і реалізації кількох важливих функцій. З одного боку, роман висвітлює тему війни, акцентує її болючі антигуманні аспекти, вплив на долі окремих людей та нації в цілому. З іншого боку, він не тільки провокує, а й демонструє еволюційні процеси у баченні України та українців у французькому культурному дискурсі. Висвітлення російсько-української війни як національного конфлікту у «екзотичних чужинців», асоційованих із Чорнобилем чи пострадянською бідністю, замінюється на глибоке осмислення цієї війни як трагедії, що безпосередньо стосується європейців і є посяганням на зрозумілі їм цінності – гуманність, національна ідентичність, право на життя та самовизначення. Присутній у романі мотив спільних зусиль резонує із суспільними дискусіями на цю тему в публічному дискурсі Франції та Європи і спонукає до роздумів про колективну моральну відповідальність. Отже, соціальна й ідеологічна роль проаналізованого роману М. Леві полягає у формуванні адекватного європейського бачення подій в Україні. Перспективним вбачаємо порівняльний аналіз інших європейських творів, присвячених подіям в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Війна і література. Збірник праць Міжнародної наукової конференції 27–28 квітня 2023 року. Черкаси, 2023. 302 с.

2. Забужко О. Найдовша подорож. Київ, 2022. 168 с.

3. Літвінова І. М., Репрезентація образу війни в сучасній українській поезії (на матеріалі текстів за березень-травень 2022 року). *Мовознавчий вісник*, 2022, вип. 33, с. 103–110. DOI: 10.31651/2226-4388-2022-33-103-110 https://doi.org/10.31651/2226-4388-2022-33-103-110

4. Наливайко Д. С. Літературознавча імагологія: предмет і стратегії. *Теорія літератури й компаративістика*: статті-розвідки. Київ, 2006. С. 91–103.

5. Пухонська О. Літературна рецепція посттоталітарних воєн: український та балканський контексти. *Studia Ukrainica Posnaniensia*, vol. IX/1: 2021, pp. 165–176. ISSN 2300-4754. DOI: 10.14746/sup.2021.9.1.14

6. Чистяк Д. Українська література у франкомовних країнах у діахронічному аспекті: проблеми і перспективи. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Журналістика.* 2021. Т. 32(71), № 5(1). С. 214–222. DOI: https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.5-1/37

7. Чуб В. П., Яценко І. М. Художні репрезентації України та українців у французькій літературі: еволюція етнообразу від Гюго до Леві. *Сучасні дослідження з іноземної філології.* No 1 (25), 2024. С. 323–334. DOI: https://doi.org/10.32782/2617-3921.2024.25.323-336

8. Шелюх О. М. Особливості сучасної літератури про російсько-українську війну. *Baltija Publishing.* 2023. С. 812–817. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-100

9. Levy M. La symphonie des monstres. Paris, 2023. 400 p.

10. Sartre J.–P. Qu'est-ce que la littérature ? Paris, Gallimard, 1947. 308 p.

11. Trofymenko, T., 2023. Сучасна українська проза після 24 лютого 2022: рецензія війни *Studia Interkulturowe Europy Środkowo-Wschodniej*, vol. 16, pp. 97–113. DOI: https://doi.org/https://doi.org/10.31338/2544-3143.si.2023-16.5

12. Volodine A. Terminus radieux. Paris, 2014. 617 p.

РОЗДІЛ 12
ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 82.091
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.56

УКРАЇНСЬКА «ОДІССЕЯ» ЮРІЯ ПОКАЛЬЧУКА

UKRAINIAN "ODYSSEY" BY YURI POKALCHUK

Догадіна В.С.,
orcid.org/0009-0000-5236-0049
аспірантка кафедри української літератури, компаративістики і грінченкознавства
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

У статті розглянуто специфіку використання античного інтертексту у творі українського письменника Юрія Покальчука «Одіссей, батько Ікара». Крізь призму образів поеми Гомера «Одіссея» автор осмислює національно-історичну ситуацію другої половини ХХ століття. У творі Ю. Покальчука Одіссей належить до поневоленої нації, а Валентина (Пенелопа) представляє сторону поневолювачів. Образ Валентини (Пенелопи) позбавлений своїх характерних рис, а саме вірності, відданості, героїчності та возвеличеності. Одіссей виступає виразником екзистенційних проблем пригнобленої нації. Їхні образи репрезентують антагоністичний зв'язок, що докорінно відрізняється від традиційного уявлення, створеного Гомером. Духовна прірва між Одіссеєм та його дружиною, викликана національною несумісністю, оприявлюється в тексті на рівні опозицій «село – Місто» та «свій – чужий».

У статті продемонстровано, що мотив повернення додому набуває рис духовної мандрівки, кінцевим пунктом якої є повернення до свого коріння та чітке усвідомлення того, що фізичне кохання не зможе подолати відчуття чужості. Для Одіссея знаком повернення до себе справжнього слугує порятунок життя іншого. Автор доводить, що людське щастя та душевний спокій можливі лише на рідній землі серед представників свого народу. Ця думка поглиблюється та уяскравлюється завдяки введенню в текст античного образу Антея, гіганта, якого не можна було здолати, поки від торкався ногами землі. Ситуація неправильного вибору і подальше її виправлення показана в образі Ігоря (Ікара), у випадку з яким письменник трансформує знайомий читачам фінал давньогрецького міфу. Ю. Покальчук вказує, що сучасний Ікар має можливість уникнути трагічного фіналу та повернутися до свого народу та справжньої своєї суті, але зробити це можливо лише очистившись вогнем і пройшовши через пекло війни, проявивши мужність і готовність до самопожертви.

Ключові слова: античний інтертекст, «Одіссея», Гомер, мотив повернення додому, Одіссей та Пенелопа, Ікар, Юрій Покальчук.

The article examines the specifics of using the antique intertext in the work of the Ukrainian writer Yuri Pokalchuk «Odysseus, Father of Icarus». Through the prism of the images of Homer's epic poem «The Odyssey», the author interprets the national-historical situation of the second half of the 20th century. In Yu. Pokalchuk's work, Odysseus belongs to the enslaved nation, and Valentyna (Penelope) represents the side of the enslavers. The image of Valentyna (Penelope) is devoid of her characteristic features, namely loyalty, devotion, heroism and magnificence. Odysseus acts as an exponent of the existential problems of the oppressed nation. Their images represent an antagonistic relationship that is fundamentally different from the traditional representation created by Homer. The spiritual abyss between Odysseus and his wife, caused by national incompatibility, is manifested in the text at the level of the oppositions «village – city» and «own – alien».

The article demonstrates that the motif of returning home takes on the features of a spiritual journey, the final point of which is a return to one's roots and a clear realization that physical love cannot overcome the feeling of alienation. For Odysseus, the sign of returning to his true self is the saving of another's life. The author proves that human happiness and peace of mind are possible only on one's native land among representatives of one's own people. This idea is deepened and clarified by introducing into the text the ancient image of Antaeus, a giant who could not be defeated as long as his feet touched the ground. The situation of the wrong choice and its subsequent correction is shown in the image of Ihor (Icarus), in the case of which the writer transforms the ending of the ancient Greek myth familiar to readers. Yu. Pokalchuk indicates that modern Icarus has the opportunity to avoid the tragic ending and return to his people and his true essence, but this is possible only by purifying himself with fire and going through the hell of war, showing courage and readiness for self-sacrifice.

Key words: ancient intertext, «Odyssey», Homer, motif of returning home, Odysseus and Penelope, Icarus, Yuri Pokalchuk.

Постановка проблеми. Важко заперечити вплив античності, зокрема побутово-фантастичної поеми Гомера «Одіссея» на становлення та розвиток європейської літератури. Уже античні автори зверталися до поеми та створювали продовження, переробки тощо. Що було причиною цього? Можливо, факт всеохопності, універсальності та багатоплановості сюжетно-образного

матеріалу поеми. Не зник інтерес до античної спадщини та творчості Гомера і в сучасній літературі. Олександр Кеба зазначає, що саме в англомовній літературі «спостерігаємо найбільшу активність у художньо-естетичному осмисленні античної спадщини» [1, с. 34]. Не маючи щонайменшого наміру сперечатися з цим твердженням, хочемо стати на захист української літератури, яка протягом усього часу свого існування була активним реципієнтом античності та залишається ним досі. У межах цієї статті не стоїть завдання (хоча це дуже цікаво) дослідити ступінь активності рецепції спадщини стародавніх греків і римлян в англомовній і українській літературах. Ми спробуємо розглянути творчість українського письменника Юрія Покальчука на аспект наявності в ній античного компоненту, а саме того, що стосується рецепції поеми Гомера «Одіссея».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На наше глибоке переконання і превеликий жаль, творчість українського письменника Юрія Покальчука не достатньо досліджена: незначна кількість рецензій на книги, кілька статей про особистість самого письменника та окремі розвідки, присвячені аналізу прозових творів та поетичних збірок. Але його творчий доробок, який включає літературно-критичні праці, переклади творів Х.-Л. Борхеса, Е. Гемінґвея, Д. Д. Селінджера, Х. Кортасара та інших, романи, збірки оповідань та повістей, сценарії до телефільмів тощо, заслуговує на більш послідовне та ґрунтовне вивчення. Його тексти, інтелектуала, талановитої і багатогранної особистості, позначені інтертекстуальністю, яка ставала предметом дослідження у праці Л. Макаренко та К. Івченко «Форми та функції інтертекстуальності в поезії Юрка Покальчука». Інтерес для І. Бестюк становила трансформація народнопісенного сюжету «Їхали козаки із Дону додому…» в поезії Василя Стуса та Юрка Покальчука. Але не менш продуктивними є і прозові тексти з погляду на наявність в них інтертекстуальних зв'язків. Предмет нашого зацікавлення становить наявність та трансформація античних сюжетів, образів та мотивів у прозі Юрія Покальчука. Наприклад, у його текстах «Храм Посейдона», «Усмішка Медузи», «Едіп народився в Дрогобичі» та «Одіссей, батько Ікара».

Постановка завдання. У цій статті зосередимося лише на одному з вищезазначених текстів та спробуємо дослідити специфіку використання античного інтертексту в повісті Юрія Покальчука «Одіссей, батько Ікара».

Виклад основного матеріалу. У центрі оповіді чоловік на ім'я Одіссей. Уведення до тканини тексту літературно-художнього антропоніма з античної спадщини та ще й винесення його в заголовок твору актуалізує читацький досвід і накладає на протагоніста характерні риси. Ще нічого не знаючи про Одіссея Ю. Покальчука, ми вже підсвідомо сприймаємо його як мандрівника, людину, схильну до пригод, блукань та пошуків. І, дійсно, перед нами «командир екіпажу повітряного лайнера, що літав до багатьох великих міст» [2, с. 31] та спортсмен, що «захопився альпінізмом, бо підіймався щораз вище у небо в горах і на кожній з вершин почував себе якщо не володарем гір і повітря, то бодай одним з тих, хто володіє знанням про вищий сенс буття» [2, с. 32]. Проте ця подібність давньогрецького та українського Одіссеїв (незважаючи на те, що в Гомера переважає стихія моря, а не повітря) лежить на поверхні, тож варто заглибитися і поглянути, в чому насправді полягає «мандрівка» покальчуківського Одіссея.

Наш бравий пілот, який має свої захоплення, одружений з молодшою від себе на 10 років приємною, русявою та блакитноокою дівчиною на ім'я Валентина та виховує доньку Тетяну. Здавалося, автор зображує нам реалізовану в професійному та особистому житті, а значить абсолютно щасливу, особистість. Але це, мабуть, і насторожує, змушує сумніватися та будувати різноманітні припущення. Один із варіантів, що, за аналогією з поемою Гомера «Одіссея», на персонажів чекають складні життєві випробування, за яких Одіссей буде змушений довго повертатися додому, а Валентина, як і Пенелопа, вірно чекатиме на чоловіка. Традиційно ми відносимо імена Одіссея та Пенелопи до почуттєвої сфери. Пригадаймо слова царя Ітаки про його дружину в Пісні п'ятій «Одіссеї»: *«Та лиш до неї я прагну й цілісінькі дні пориваюсь // Все ж повернутися додому й побачити день повороту»* [3]. А образ самої Пенелопи, яка чекала на повернення чоловіка довгих 20 років (до 10 років, що йшла Троянська війна, додаємо 10 років блукань Одіссея і його спроб прибути на Ітаку), вже давно утвердився як символ вірності та відданості в коханні. Проте автор пропонує нам інший варіант: *«Пенелопи з Валентини не вийшло, та вона нею і не намагалась ставати, хоч при одруженні, чи то пак до одруження, ніби збиралась бути вірною дружиною мандрівникові, що повсякчас перебував у роз'їздах»* [2, с. 31]. І справа зовсім не в подружній невірності або чомусь подібному. Ю. Покальчук розглядає набагато серйознішу проблему, може, навіть трагедію крізь призму античних образів, а саме неможливість для двох

побудувати міцний союз, якщо ці двоє мають різні погляди на національне питання і один представляє поневолену меншість, народ, чиє окремішнє існування не визнають, а інша належить до панівної і більшої за чисельністю групи населення, яка пригноблює і постійно утискає. Але до цього ще кілька зауваг.

Червоною ниткою крізь увесь текст проходять такі опозиції: «село – Місто (зберігаємо авторське написання)» і «свій – чужий». Одіссей зростав у селі поблизу гір, «серед природи незаймано і чисто» [2, с. 29]. Саме гірська сільська місцевість слугує втіленням його коріння і справжності: це місце, де проживають споріднені духом люди, однодумці, чиї дії так само як і його спрямовані на збереження своєї історії (недаремно автор наділяє батька Одіссея професією вчителя історії, тобто, визначає його тим, хто в першу чергу виконує функцію акумулювання історії та призначений донести її іншим), мови та культури. Чого не можна сказати про Місто, яке «є тутешнім лише за географією і формальним адміністративним поділом» [2, с. 34]. Переїзд до Міста, яке уособлює «чу же», на навчання, а потім роботу спричиняє відхід від традицій предків, занурення в шквал пристрастей, віддалення від «свого» і своєї сутності, і як наслідок втрата душевної рівноваги. У Місті, в якому мешкають чужі люди, формується викривлений погляд на особистість Одіссея: *«Кликали його з дитинства Одіком, в чужомовному середовищі це легко змінювалось на* ***Додіка****, що від певного часу означало такого собі* ***придуркуватого*** *чи* ***пришелепуватого маминого синка****»* [2, с. 30]. І це зрозуміло: ніяка інша думка про нього не могла сформуватися в середовищі тих, хто говорить чужою, відмінною від його власної мовою, не сповідує загальнолюдських цінностей, не визнає свобод та права іншого народу на самовизначення. Вони ніколи не зрозуміли б Одіссея і не визнали його рівним, що він чітко відчував: *«Одіссей був єдиним місцевим серед льотчиків в аеропорту Міста. Всі решта – переважно з походження від старшого і від середнього національного брата. І хоч до Одіссея ставились добре, але* ***він майже хворобливо почував себе білою вороною серед представників тих інших націй****, бо знав їхнє загальне ставлення до місцевого населення і цього краю взагалі.* ***Вони вважали, що це їхня територія, місцеве населення – це дегенерована частина їхнього народу****, а місцева мова має* ***якісь*** *давні зв'язки з їхньою, отож* ***окремо Одіссеєвого народу*** *гейби* ***не існує*** *та по всьому»* [2, с. 34].

Незважаючи на те, що Одіссей усвідомлював, що являє собою Місто та хто він у ньому, дружину, Валю, вибрав саме там. Вона народилася в Місті, про місцеве населення, з якого походив Одіссей, майже нічого не знала. Її батьки проживали в Москві, куди вона часто їздила їх навідати. Почуття закоханості, фізична пристрасть між ними та жага до жіночого тіла змогли затуманити очі Одіссея і не дозволили йому від самого початку побачити світоглядну прірву між ними. Він вирішив познайомити її зі своїми батьками та переконати їх прийняти не свою. Прикметно, що після перших відвідин батьківського дому між закоханими відбулася сварка: Валентина засуджує чоловіка, що той вдома їсть руками. Але справа не в самому факті поїдання їжі руками, а в тому, що це традиція його народу. У цих докорах насправді виявляється так би мовити алергія та відраза Валентини до традицій і звичаїв народу, який нею сприймається апріорі як нижчий, позбавлений високої культури. На фізичній близькості їхній шлюб протримався п'ять років, а після пара розлучилася. За словами Валі, що причиною руйнування їхньої родини стали маленька квартира, недостатньо висока зарплата Одіссея та некомфортні умови життя, насправді приховуються різні національні інтереси та взагалі аспект їхньої наявності / відсутності, приналежність до різних культур та народів: його – до пригнобленого, її – до панівного. Такий зв'язок за своєю суттю неприродний, ворожий, ***антагоністичний***. Він не містить і не може містити в собі потенціал до творення, а навпаки, лише до руйнування і нагадує більше боротьбу між здобиччю і хижаком, хазяїном і паразитом.

Розрив з Валентиною Одіссей переживав дуже складно і боляче. Проте, мабуть, саме такою дорогою є ціна повернення до своїх початків після того, як сам від них віддалився в примарній надії прилаштуватися до чужих, які не стали рідними тобі та й ти своїм серед них так і не став. Допомогти йому подолати важкий шлях до себе справжнього зумів випадок. До Одіссея, який був гарним альпіністом, звернувся його сусід, чий син Ігор пішов разом із місцевими хлопцями в гори і не повернувся. Одіссей вирушив на його пошуки, навіть ризикнув на ніч залишитися в горах і недаремно, бо під ранок почув жалібний голос. Ігор упав у провалля, але зачепився в гілках дерева та висів так другу добу. Протагоніст, ризикуючи власним життям, витягнув його самотужки, прив'язавши до своєї спини страховою мотузкою. Після цього випадку Одіссей став гордістю свого роду і другим, хрещеним батьком для Ігоря, якому врятував життя. Для нього відкрився новий сенс існування: посприяти юній душі про-

славити уже свій власний рід. Недаремно епіграфом до свого твору Ю. Покальчук використовує слова Леонардо да Вінчі з праці «Кодекс про політ птахів»: *«Великий птах уперше починає свій лет зі спини велетенського лебедя, викликаючи захоплення цілого світу, заповнюючи переказами про себе усі літописи, і вічною славою вкриє гніздо, в якому народився»* [2, с. 29].

У свою чергу Ігор обіцяє, що колись, як буде потреба, врятує життя своєму другому батькові, навіть ціною власного. Одіссей та Ігор приносять цю клятву не де-небудь, а в Святилищі, яке розташоване в їхньому селі. Чи не нагадує це давньогрецький храм? Усне слово в Стародавній Греції відігравало не менш важливе значення, ніж письмове. Тому, наприклад, до різних клятв або присяг ставилися серйозно, адже вони становили справжній ритуал, який символізував певні соціальні та культурні взаємини та потребував підготовки. А порушення клятви жорстоко каралося. Прослідкувати цей феномен можна в поемах Гомера або численних міфах. Часто клятви приносили в храмах, місцях, у яких, за віруваннями давніх, мешкали божества, згадуючи імена богів, назви предметів тощо. Тема невипадкова для творчості автора, бо Ю. Покальчук звертається до неї в іншому своєму оповіданні «Храм Посейдона», в якому образ давньогрецького храму стає ключовим і міститься в заголовку.

Після цього між Одіссеєм та Ігорем виникає міцний духовний зв'язок. Юнак вважає Одіссея своїм наставником і навіть вирішує також стати льотчиком. Тут саме час повернутися до заголовку тексту і нагадати, що окрім літературно-художнього антропоніма «Одіссей» у ньому є ще один – Ікар. Логічно припустити, що так званим «українським Ікаром» є Ігор. Хоча антропонім «Ікар» походить не з поеми Гомера «Одіссея», а з давньогрецької міфології, але також має відношення до мандрівки, руху, пересування тепер уже повітрям. І ті, хто хоч трохи знають її, помічають невідповідність. Бо згідно з міфом, Ікар – син не Одіссея, а Дедала, великого скульптора і митця. Дедал та Ікар проживали на острові Крит, у царя Міноса, який не хотів їх відпускати. Маючи непересічний талант, Дедал все ж вигадав спосіб утечі. Він назбирав пір'я, яке потім зшив льняними нитками і скріпив воском, створивши таким чином для себе і свого сина крила. Перед польотом батько попередив сина, щоб той не опускався занадто низько над морем, аби не змочити пір'я, але й не підіймався занадто близько до сонця, яке може розтопити віск. Проте юнак настільки захопився польотом, що забув про пересторогу батька, полетів близько до сонця, чиє проміння розтопило віск на крилах. Пір'я розлетілося, а Ікар упав з височини в море і загинув [4, с. 155–157]. Поки можемо припустити, що Ікар-Ігор теж «занадто високо злетить до неба» і, не дослухавшись порад свого мудрого наставника Одіссея, буде за це покараний.

Життя в Місті змінило Ігоря, зробивши його пихатим та зарозумілим, хоча за цим крилася невпевненість, пов'язана з його національністю. Молодий та недосвідчений Ігор прагнув стати таким як і жителі Міста, а вказівки і поради Одіссея викликали бунт: *«Який врешті сенс для окремої людини в тому патріотизмі? Чому я повинен будувати своє життя за якимись вказівками, коли я сам повинен мати звичайне людське право вибирати! Я сам хочу, розумієш, сам хочу вирішувати своє життя!»* [2, с. 57]. Подібні погляди віддаляли Ігоря від Одіссея і від свого коріння, а остаточно це сталося через жінку.

За порадою товаришів Одіссей та Ігор подалися на сезонну працю для пілотів до Норильська, де юнак зустрів її, жінку на ім'я Ліда. Ділова, весела і життєрадісна, забезпечена, але старша, розлучена і з дітьми, їй відразу сподобався Ігор. На жаль, жіночі чари та забезпечене життя переважили для Ігоря все інше і він вирішив переїхати до Ліди, в абсолютно ч у ж е для себе середовище. Так само як і Одіссей колись, Ігор обирає жінку, яка не належить до його народу, а тому не здатна по-справжньому зрозуміти його. Та й мети такої вона ніколи не переслідувала. Взаємини Ігоря і Ліди – це така ж модель хворобливих та антагоністичних за своєю суттю стосунків: *«Ліда була справжнім північним ділком, вміла робити гроші, мала зв'язки з місцевими діловарами, у неї було все схоплено, зв'язки де хочеш і з ким хочеш – одне слово, вогонь-жінка.* ***Але в ній не було добра****»* [2, с. 71]. Ліда схожа на те палюче сонце, яке лише видавалося досить приємним і до якого прагнув Ігор, але саме вона позбавила його «крил». А він пізно це зрозумів. Спільне життя негативно позначилося на чоловікові: попсувало його зовнішній вигляд, а найголовніше він втратив себе, у душі утворилася пустка.

Але на відміну від міфологічного Ікара, Ігор отримав можливість все виправити. І як це не жахливо, цим способом повернення до себе стала війна. З початком війни Ігор вирішив повернутися до Краю і боротися за с в і й народ, а всі заощадження, отримані на чужій землі, віддати на озброєння. Він поновлює спілкування з Одіссеєм, що стає явним показником виходу з душевної темряви. Як і Одіссей, Ігор пробуджується до

життя і відчуває його смак лише в своєму Краї, поруч з рідними, які не зрадять і дадуть надійне опертя, бо сповідують ті ж принципи. Автор уводить до тексту ще один античний образ – Антея: *«Антей, якого переміг Геракл, був непереможний, доки торкався землі – яка давала йому силу. Рідна земля, земля-мати, свій народ, свої люди, а далі той зі своїх, хто найближчий. І тоді ти маєш тил і майбутнє, бо маєш минуле, тоді ти є вістря стріли, яка летить, бо за тобою є впевненість і продовження, ота пір'їна стріли і є її певність, що вона летить у ціль»* [2, с. 75]. Образ античного гіганта Антея – потужний символ сили, яку дає людині зв'язок зі своєю землею і своїм народом [5, с. 33].

Не випадково Одіссей вигадав план використовувати дельтаплани, теж одне з його захоплень, для боротьби з ворогом (його винахід дозволяв нападати на ворожі позиції і нищити військову техніку, при тому залишаючись невидимим для ворога, оскільки дельтаплан, на відміну від літака, не вдавалося запеленгувати приладами), а Ігор допомагав цей план втілювати. Під час одного з таких польотів Одіссея було поранено. Він розумів усю небезпеку і просив Ігоря повертатися на базу без нього. Як досвідчений фахівець, він усвідомлював, що один дельтаплан не витримає двох поранених пілотів і вони можуть обоє зірватися в море і загинути. Проте Ігор про це і чути нічого не хотів. Він твердо вирішив, що на базу вони повернуться вдвох. Багато років тому випадок з Ігорем, якого потрібно було витягнути з провалля і врятувати йому життя, допоміг Одіссеєві подолати власну прірву, усвідомити своє призначення, яке в свою чергу дає чітке розуміння, куди потрібно рухатися в житті. Тепер Ігор виконує дану колись Одіссеєві клятву і рятує йому життя, ризикуючи власним. Після цього він сам пропонує Одіссеєві піти до Святилища. Ігор, на відміну від міфологічного Ікара, не гине. Ця ситуація, спричинена війною і повернута на 180 градусів, є тією точкою, яка однозначно дає зрозуміти, що довга мандрівка нарешті завершена, син свого Краю після численних блукань на чужині та пошуків себе зумів гідно повернутися додому.

Висновки. У повісті «Одіссей, батько Ікара» Юрій Покальчук послуговується образами Одіссея та Пенелопи для зображення деструктивних стосунків через національну несумісність подружжя. Одіссей належить до поневоленого народу і намагається всюди і повсякчас нести свою культуру, а його дружина Валентина (Пенелопа) як представниця гнобителів не розуміє і не підтримує його. Відмінність у їхньому статусі підкреслено через опозиції «село – Місто» та «свій – чужий». Антагоністичний зв'язок призводить до розщеплення Одіссеєвої душі та втрати життєвих орієнтирів. Його буквальний приїзд у місцевість, у якій він народився, і подальші дії насправді символізують духовну мандрівку, метою якої є відновлення його справжньої суті. Важливість міцного коріння, буття зі своїм народом підкреслено завдяки образу античного Антея. Для Ігоря (Ікара) повернення до свого коріння відбувається шляхом очищення через вогонь війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кеба О. Рецепція грецької античності в сучасному англійськомовному романі. Султанівські читання. 2020. Випуск 9. С. 33-48.

2. Покальчук Ю. Одіссей, батько Ікара. Час прекрасний: повісті та оповідання / Худож.-оформлювач Б. П. Бублик. Харків: Фоліо, 2005. С. 29-87.

3. Гомер. Одіссея. / пер. Б. Тена URL: https://maysterni.com/publication.php?id=18757

4. Кун М. А. Легенди і міфи Стародавньої Греції. Харків: Фоліо, 2008. 441 с.

5. Козовик І., Пономарів О. Словник античної міфології. 2-ге видання. Київ: Наукова думка, 1989. 240 с.

УДК 821.161.2-31.09+821.09(410)
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.57

МЕТАФІЗИЧНИЙ ДИСКУРС ЇЖІ В РОМАНАХ СОФІЇ АНДРУХОВИЧ «ФЕЛІКС АВСТРІЯ» ТА ДЖОАН ГАРРІС «ШОКОЛАД»

THE METAPHYSICAL DISCOURSE OF FOOD IN THE NOVELS OF SOFIIA ANDRUKHOVYCH "FELIX AUSTRIA" AND JOANNE HARRIS "CHOCOLATE"

Лях Т.О.,
orcid.org/0000-0002-7913-3468
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин
Ужгородського національного університету

У статті досліджується метафізичний дискурс їжі в романах Софії Андрухович «Фелікс Австрія» та Джоан Гарріс «Шоколад». Метафізичний дискурс у художньому творі оприявнюється через художнє мислення автора, його інтуїтивний досвід, а також через художню антропологію, що включає тілесний і духовний аспекти буття людини. С. Андрухович та Дж. Гарріс відображають художній світ романів крізь призму світовідчування персонажів, для котрих їжа, кулінарія є важливим онтологічним модусом. Обидва твори написані в першоособовій нарації, з використанням щоденникової форми, завдяки чому письменницям вдається актуалізувати спогади, надати романам сповідальної інтонації. Відзначено, що їжа в романах виконує світоглядну функцію, є способом самовираження персонажів, виявом підсвідомого, і таким чином репрезентує культурно-філософську парадигму твору. Суб'єктивація, особливе сприйняття персонажами їжі й кулінарії оприявнює в романах метафізичний вимір: в української авторки – через ілюзійне сприйняття героїнею дійсності, у британської – через магію, елементом якої стає кулінарія.

Концепт їжі в романах С. Андрухович «Фелікс Австрія» та Дж. Гарріс «Шоколад» містить символічні сенси, які продукуються через світосприймання персонажів, і оприявнюють філософсько-метафізичний дискурс творів. У романах їжа корелює з важливими метафізичними категоріями буття людини, такими як: свобода, життя, смерть, щастя, любов. Концепт їжі також актуалізує культурно-релігійні моделі, якими керуються головні героїні: світорозуміння Стефи ґрунтується на християнській доктрині, Віанни – на поганській. Кулінарія для обох героїнь є засобом самовираження, допомагає подолати внутрішній страх і знайти своє місце у світі.

Компаративний та концептний аналіз художніх творів дає можливість глибше зрозуміти та інтерпретувати творчість письменника, його філософування, спосіб творення художньої картини світу, тому пропоноване дослідження є перспективним.

Ключові слова: проза, роман, жанр, образ, квір-культура, мотив, їжа, метафізичний дискурс, реальність, ідентичність, наратив, щоденник.

The article examines the metaphysical discourse of food in the novels "Felix Austria" by Sofia Andruhovych and "Chocolate" by Joanne Harris. The metaphysical discourse in the work of art is manifested through the artistic thinking of the author, his intuitive experience, and through artistic anthropology, which includes the physical and spiritual aspects of human existence. Both writers, S. Andruhovych and J. Harris create the artistic world of their novels through the prism of the character's worldviews. So, cooking is an essential ontological modus. The first person narrates the story in both novels. The diary form actualises the characters' memories and confessional intonation. It is noted that food in the novel performs a worldview function, is a way of self-expression of the author and the characters, a manifestation of the subconscious, and thus represents the cultural and philosophical paradigm of the novel. Subjectivisation, the characters' unique perception of food and cooking, reveals a metaphysical discourse in the novels: in the novel of the Ukrainian author – through the illusory perception of reality by the heroine; in the novel of the British – through magic, the element of which is cooking.

The concept of food in the novels of S. Andruhovych "Felix Austria" and J. Harris "Chocolate" contains symbolic meanings, which are produced through the world perception of the characters and reveal the philosophical and metaphysical discourse of the works. In novels, food correlates with important metaphysical categories of human existence, such as freedom, life, death, happiness, and love. The food concept also actualises the cultural and religious models guided by the main characters: Stefa's worldview is based on Christian doctrine and Vianna's pagan doctrine. For both heroines, cooking is a means of self-expression and helps them overcome inner fear and find their place in the world.

Comparative and conceptual analysis of the novels provides an opportunity to understand better and interpret the work of the writer, his philosophising, and the way of creating an artistic picture of the world. Therefore the article is perspective.

Key words: prose, novel, genre, image, queer culture, motif, food, metaphysical discourse, reality, identity, narrative, diary.

Постановка проблеми. Гастрономічний дискурс в гуманітаристиці зазвичай розглядається в антропологічному, лінгвістичному, соціальному аспектах, адже її приготування – «це та межа, що пролягає між природою та культурою» [17, с. 35–36]. У художньому творі густативи зазвичай є маркерами певних цінностей, соціального статусу, релігійних традицій, національної ідентичності тощо. Їжа є важливим компонентом художньої картини світу, позаяк у творі вона часто виконує світоглядну функцію, є способом самовираження автора і/або його персонажів, виявом

структур підсвідомого, а також – культурно-філософської парадигми твору. Тому видається актуальним компаративне дослідження гастрономії в романах тих авторів, котрі репрезентують у своїх творах різні культурні коди, як-от романи Софії Андрухович «Фелікс Австрія» (2014) та Джоан Гарріс «Шоколад» (1999).

Роман «Фелікс Австрія» Софії Андрухович здобув чимало літературних відзнак: спеціальну відзнаку від Львівського форуму видавців, Книги року Бі-Бі-Сі, ЛітАкцент року, премію фонду Лесі та Петра Ковалевих (США). Роман згодом видало австрійське видавництво «Residenz Verlag» під назвою «Паперовий хлопчик» («Der Papier junge»), також вийшов у Польщі. Перекладений чеською, угорською, хорватською і французькою мовами. Роман Джоан Гарріс «Шоколад» отримав не менш почесні відзнаки: премію Creative Freedom (2000), нагороду Whittaker Gold та Platinum Awards (2001, 2012), був номінований на премію Whitbread та Award Scripter Award (2001). Книга перекладена близько 40 мовами. Показово, що обидва твори були екранізовані.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема функціонування їжі в художній прозі як українських, так і зарубіжних авторів, останнім часом стає актуальною. Одна з перших в українському літературознавстві порушила питання їжі як онтологічного модусу та життєпису автора С. Павличко. У праці «Пристрасть і їжа: особиста драма Михайла Коцюбинського» дослідниця дійшла висновку, що їжа в цього письменника «домінує над характерами, над ситуаціями життя героїв, над самим текстом так само, як і над життям автора <…>. Культивуючи естетизм та елеґантність, він концептуалізує своє власне ставлення до їжі в діаметрально протилежний спосіб. Письменник не говорить правди про себе» [16, с. 521]. Літературознавиці М. Васьків, О. Деркачова наголошують на екзистенційних аспектах їжі у творчості закарпатського письменника І. Чендея. М. Васьків підкреслює, що їжа передає «зображення єдності простоти й одночасно досконалості матеріального і духовного світу персонажів Чендеєвих творів» [3, с. 51]. О. Деркачова відзначає три виміри творчості письменника, у яких присутня їжа: етнографічний, побутовий та екзистенційний: «У першому вона відображає кулінарні звичаї та смаки верховинців, у другому маємо доволі описів приготування та споживання їжі. Екзистенційний витворює неповторний світ Чендеєвих героїв, таких справжніх у своїй любові та нелюбові, повазі та зневазі, хвилюванні та байдужості» [6, с. 84]. Однак найбільшу увагу українських літературознавців привертає гастрономічний дискурс сучасної української прози, зокрема й роману С. Андрухович «Фелікс Австрія». В. Дмитренко відзначає національний вектор гастрономічного дискурсу, який «містить знаки національної культури, ґендерні, соціальні характеристики», «етичні й естетичні норми поведінки» [7, с. 78]. Крім цього, дослідник стверджує, що для сучасної жіночої прози «гастрономічний дискурс став жанротворчим, об'єднавши різні тексти в єдиний текст у всіх сучасних письменниць зазначеної проблематики» [7, с. 78].

Функції густативних описів у творах сучасної української літератури визначає С. Філоненко. На думку дослідниці, «кулінарна проза» «відбиває популяризацію гастрономічного дискурсу в сучасній масовій культурі, і спрямована на реабілітацію чуттєвого світу людини, яка мислиться як шлях до національного зцілення. Кулінарні есе узагальнюють життєвий досвід молодого покоління українців, актуалізацію цінностей свободи, поваги до індивідуальності, комфорту й насолоди від життя» [20, с. 142]. Отож дослідниця акцентує на духовному аспекті їжі в художньому творі.

Ю. Телець досліджує функціонально-смислове поле концепту тілесного задоволення крізь призму гастики сучасної української прози. Предметом уваги літературознавця стали романи Софії Андрухович «Фелікс Австрія» та Ярослави Литвин «Рік розпусти Клауса Отто Баха». У цих романах наголошено на філософсько-антропологічному аспекті здатності персонажів до задоволення: «їжа, її приготування, подача та споживання є одним зі способів реалізації практики тілесного задоволення, в основу якого закладена не фізіологічна потреба індивіда втамувати голод та отримати необхідні речовини для повноцінного функціонування організму, а гедоністичні інтенції, пов'язані з питаннями саморепрезентації, раціонального ескапізму, каталізації емоційно-чуттєвої сфери» [18, с. 72]. Щодо роману С. Андрухович, дослідник зауважує, що «саме завдяки гастрономічному дискурсу авторка об'єднує героїв й актуалізує тезу про поліфункціональну природу їжі» [18, с. 72].

Ґрунтовною працею, в якій здійснено аналіз функціонування густативів у сучасній українській та зарубіжній прозі, є монографія С. Ковпік «Поетика густативів у компаративному аспекті (на матеріалі сучасної української та зарубіжної прози)» [10]. Дослідниця, крім аналізу художньо-естетичної функції гастрономічного дискурсу сучасної прози, підкреслює її онтологічний аспект:

«Категорія їжі у творах сучасної української та зарубіжної прози виступає своєрідним індикатором соціальних статусів, особистісних, родинних зв'язків; їжа, її смак, насолода від поїдання страв є поняттями, які входять до категорії онтологічної перцепції» [10, с. 158]. К. Толковець, досліджуючи проблему ідентичності в романі «Фелікс Австрія» С. Андрухович, визначає через гастрономічні дії головної героїні «проблему розмитої ідентичності», називає дівчину «монархісткою», підсилюючи своє твердження тим фактом, що день народження цісаря українка Стефа святкує, готуючи страви [19, с. 106]. Художні функції описів страв та процесів їх приготування в романі С. Андрухович досліджує Н. Мельник. Саме вони, на думку літературознавці, «є засобами відображення внутрішнього світу (стану) людини» [14, с. 57].

Отже, функціонування густативів у творі було предметом уваги багатьох дослідників. Однак метафізичний дискурс їжі в романах Софії Андрухович «Фелікс Австрія» та Джоан Гарріс «Шоколад» ще не вивчався. Компаративний аналіз романів у пропонованому дослідженні здійснено вперше, що визначає актуальність і новизну пропонованої праці.

Їжа поєднує в собі різні форми буття: матеріальний, профанний та духовний, сакральний аспекти, адже приготування їжі оприявнює божественну суть людини, що полягає у здатності до творення чи перетворення матерії. Майже кожне ритуальне дійство завжди супроводжувалося їжею, яка в ритуалі виступає певним провідником до трансцендентного, що загалом визначає її метафізичний аспект. Поєднання в їжі фізичного і сакрального дає підстави розглядати його як важливий елемент філософської парадигми художнього твору, зокрема й сучасного роману. Тому вважаємо для аналізу гастрономічних понять в художньому творі доречно вживати дефініцію концепту, яка відносно метафізичного дискурсу має як літературно-культурологічне значення («формулювання, розумний образ, загальна думка, поняття, інноваційна авторська ідея, мотив, що домінують у художньому творі чи літературознавчій статті» [13, с. 521]), так і філософське («поняття – ідея, що містить у собі певний підхід до дійсності» [21, с. 300]).

Постановка завдання. Мета статті – простежити у романах С. Андрухович «Фелікс Австрія» та Джоан Гарріс «Шоколад» концепт їжі у зв'язку з важливими метафізичними категоріями свободи, творчості, щастя, любові, життя, смерті. Вказані фундаментальні категорії людського буття спонукають досліджувати пропоновані тексти у філософській парадигмі авторського мислення.

У рамках пропонованої статті виникає питання метафізичного дискурсу сучасного роману, адже більшість науковців досить категорична у твердженні, що сучасна література у своїй світоглядній суті заперечує метафізику, яка була філософським підґрунтям модернізму. Постметафізична філософія, що відображала світовідчування новітніх напрямів постмодернізму чи метамодернізму, знецінює сферу сакрального, «відмовляється від поділу на світ сутностей і світ видимостей (Жиль Дельоз), адже немає світу самого по собі, є лише осмислене буття. <…> Місце трансцендентного знання посідає інформація, на основі якої витворюється інтерпретативне поле, що репрезентує не одну, а різні логічні форми» [11, с. 51].

З іншого боку, панує думка, що новітні літературні напрями, як-от постмодернізм, метамодернізм, певним чином продовжують та переосмислюють набутки модернізму. Так, літературознавця І. Кропивко, досліджуючи українську і польську постмодерну прозу крізь призму трансгресії, веде мову про спільні та відмінні риси модернізму і постмодернізму й цілком доречно розглядає постмодернізм не як нігілізм, негацію набутих раніше знань, а як зміну погляду на них: «представники постмодернізму відмовляються від модерністського принципу структурації й централізації знання навколо вищої цінності <…>. Замість структури, що характеризує цілісність явища, приходять поняття трансгресії й фронтиру, пов'язані з ознаками змінності й тимчасовості» [11, с. 69]. У постмодерному мисленні, відзначає дослідниця, відбувається зміщення «акценту з трансцендентних цінностей на екзистенційні цінності пересічної особистості, що окреслюють її буття в ситуації тут-і-тепер» [11, с. 70].

Виклад основного матеріалу. Сучасні автори все ж апелюють до фундаментальних, метафізичних категорій людського буття, хоч і переосмислюють їх під інакшим кутом зору: іронічне сприйняття людини і світу, «реконструкція» (Ж. Дерріда) дійсності й тексту, пошук нових сенсів і їхня множинність. Метафізичний дискурс також оприявнюється в художньому мисленні автора, його інтуїтивному досвіді, а також через художню антропологію, що включає не лише тілесний, а й духовний аспект буття людини, котра екзистує у світі. Саме такий принцип спостерігаємо в романах С. Андрухович та Дж. Гарріс. Авторки творять художній світ своїх текстів крізь призму світовідчування своїх персонажів, заміщуючи увагу на свідомість суб'єкта

твору. Обидва твори написані в першоособовій нарації, з використанням щоденникової форми письма, завдяки чому письменницям вдається актуалізувати спогади персонажів, надати творам сповідальної інтонації. Щоденник стає свідченням самоаналізу жіночих образів романів.

Роман С. Андрухович «Фелікс Австрія» написаний у формі щоденника Стефанії Чорненько, котра змалку виконує функції служниці в будинку доктора Анґера, а після його смерті працює на його доньку Аделю та її чоловіка. Для Стефи події та світ навколо наділені смисловою неоднозначністю, вона *«оволоділа мистецтвом бачити все тільки так, як їй зручно»* [1, с. 258], часто послуговувалася принципом: *«Не хочеш чути – не чуєш. Не хочеш бачити – не бачиш»* [1, с. 104]. Мотив ілюзорного сприйняття дійсності рухає сюжет роману «Фелікс Австрія». Так, на мить Стефанії здалося, що в отця Йосифа прокинулося до неї давнє почуття закоханості, яке в юності так і не реалізувалося через невдалий жарт Аделі. Зрештою, здатність Стефанії фантазувати і домислювати те, чого насправді немає, ледь не призвела до трагічного фіналу роману.

Роман Дж. Гарріс «Шоколад» скомпонований як фрагменти щоденникових записів відразу двох персонажів: головної героїні Віани та місцевого пастора – кюре Рено, котрі презентують різні моделі світосприйняття, тому й події роману сприймаються читачем із протилежних позицій. У романі присутні елементи магічного реалізму. Віана – відьма, як і її мати, тому вона бачить чужі думки, руками діагностує хвороби, вміє ворожити на картах і на шоколаді, відчуває стихії природи. Віана не відвідує і не визнає церкву, бо вона пригнічує свободу людини (*«Узагалі-то я давно вже пояснила все доньці – й про лицемірство церкви, і про полювання на відьом, про переслідування бурлак і людей іншої віри»* [4, с. 66]). Кюре Рено презентує ту саму церкву в містечку, прагне наставити громаду *«на шлях істинний, збавити від гріха»*, хоч і сам колись здійснив найважчий гріх убивства, зробивши підпал кораблів бурлаків, які, на його думку, сіють розпусту і порушують спокій міста. Віанна для кюре є такою ж чужинкою, котра не дотримується усталених норм поведінки у громаді, а тому втілює зло, якого треба позбутися: «Вона – лише один із проявів зла, проти яких я повинен боротися день у день. Але як подумаю про цю крамницю з ошатним навісом, що закликає до надмірності, що відвертає від віри...» [4, с. 37]. Названі персонажі роману Дж. Гарріс відображають протилежні уявлення про поняття гріха й покути, добра і зла, які безпосередньо стосуються метафізичної площини буття. Отже, суб'єктивація, особливе сприйняття героїнями дійсності оприявнює в романах метафізичний вимір: в англійської авторки – через магію, а в української – через ілюзію, а відтак і концепт їжі, що для обох героїнь визначає їхнє буття, зміщується в метафізичну площину.

Мінливість буття, заміну понять чи зміну ролей у соціумі виявляє поетика карнавалу. Показово, що обидва романи розпочинаються картинами цих святкувань. У романі Дж. Гарріс карнавал відображає єство героїні, її волелюбність, яскравість, і водночас є метафорою її життя – такого ж мінливого і непередбачуваного, як вітер, який змінює напрямок і кличе за собою. Її приятелька Арманда Вуазен з першого їх знайомства визначила: *«– Я знаю, яким вітром тебе занесло, – хитренько заявила вона. – Одразу відчула. Ти прийшла з карнавалом»* [4, с. 45]. З карнавалів починає свою історію Стефанія Чорненько в романі «Фелікс Австрія»: *«Нема спокою в цьому домі./ Особливо на зимові свята. Карнавал на карнавалі: бал техніків у театральній залі, перший «вовняний» вечір в Музичному товаристві ім. Монюшка, у казино – академічна вечірка, костюмований раут, який організував місцевий «Сокіл», і так на два місяці наперед»* [1, с. 7].

Т. Гундорова, досліджуючи карнавал у творчості українських постмодерністів, слушно зауважує, що він означає «велику гру, молодість та ілюзію свободи. Він виводив поза рамки тоталітарного простору та часу, себто поза рамки «фізики», і вводив у світ метафізичний, оскільки йшлося не лише про соціальну свободу, але й про духовне визволення, котре символізували мандри в інші світи й простори. <…> Сміх, пародія, гра відкривали неідентичність і неістинність існування тоталітарної людини, сигналізували про її трансформації та мутації, але й допомагали пережити рекреацію і звільнитися від комплексів» [5, с. 133]. Хоч Стефанія Чорненько і Віана Роше не є типовими представницями тоталітарної людини, бо ж історичний час обох творів не відповідає епосі радянського тоталітаризму, ці образи можемо віднести до тоталітарного типу особистості імпліцитно, якщо апелювати до таких її ознак, які присутні в характерах жінок: недостатня самокритичність, тиск соціуму і намагання йому протистояти тощо.

Свобода, як зовнішня, так і внутрішня, відіграє важливу роль і для Віанни, і для Стефи. Стефа, попри любов до Аделі, мріяла вирватися з дому Анґерів. Слова доктора перед смертю дівчина почула (чи не хотіла чути) не так, як було

насправді: відтоді вона знає, що вона мусить Аделі служити, бо вони з Аделею – *«як два дерева, які сплелись стовбурами»* [1, с. 137]. І лише прочитавши останній лист доктора, дівчина дізнається справжній сенс його слів: не *«служити»*, а *«лишити»* Аделю повинна Стефа. Її кулінарний талант відкриває значні можливості для фінансової свободи: продавець риби Велвеле, з яким Стефа знайома з дитинства і який у неї закоханий, пропонує їй поїхати до Європи і відкрити там спільну справу.

Свобода визначає характер Віанни з роману «Шоколад». Змалку вона виросла в мандрах, бо вони з матір'ю постійно змінювали міста і країни. Віанна звикла жити без минулого і майбутнього, жити в моменті – тут і тепер. За допомогою свого кулінарного таланту вона також отримує фінансову незалежність, відкриває невеличку шоколадню і непогано облаштовується в містечку Ланске. Рецепти страв були для Віанни мапою її нових географічних відкриттів, дарували не лише смак їжі, а й смак нових країн, місць, в яких вони з матір'ю перебували: *«У незримій кухні своєї уяви я готувала, дегустувала, експериментувала, поповнювала свою колекцію рецептів традиційними стравами тих місць, у які заводила нас дорога, вклеювала їх до свого альбому, немов світлини старих друзів. Вони надавали зміст моїм мандрам»* [4, с. 337].

У романі «Фелікс Австрія» спостерігаємо типову для постмодерністського роману «актуалізацію й активізацію всього того, що було маргінальним, а тепер стало центральним», виявляє «заперечення опозиційного й ієрархічного принципів» [15, с. 33]. Стефа Чорненько живе в домі Петра і Аделі Сколіків, однак її статус служниці часом виходить за прийнятні межі: *«Я не знаю, хто ти: сестра, служниця, мама, моя наглядачка?»*, – якось вигукує в розпачі Аделя [1, с. 274]. Дівчатка виросли разом і мають між собою дивний зв'язок (*«Ми з Аделею – не подруги, не сестри. Немає такого слова, що могло б описати зв'язок, яким ми зшиті»* [1, с. 48]), однак попри те Стефа потерпає від постійних приниженъ від Аделі. К. Толковець розглядає стосунки між цими жінками як «алюзію на співжиття українців та австрійців, поляків у монарший період» [19, с. 105].

Надмірну прив'язаність до Аделі, котру *«хочеться берегти, пеленати, як дитину, годувати зі срібної ложечки. <…> закривати їй очі і вуха, коли стається щось таке, що може засмутити або налякати»* [1, с. 28], Стефа відчуває змалку. Згодом ця дитяча гра з *«рожевою лялею»*, якою бачила Аделю Стефа, переростає у пристрасне почуття: *«<…> я вже маю кого любити, і любов моя така полум'яна, як той вогонь, якого теж вистачило колись на півміста, коли пожежа забрала наших з Аделею матерів. Моя любов неподільна, непорушна. Її не вистачить вже більше ні для кого»* [1, с. 49]. Тому болісно сприйняла Стефа шлюб Аделі з Петром: *«Ми з Аделею були разом задовго до його появи, ще від створення світу. Ще тоді, коли жоден змій не насмілювався вистромити з-під землі своєї підступної голови»* [1, с. 37]. Відтак Стефа *«перебралась спати до окремого ліжка, поступившись Петрові нагрітим місцем»* [1, с. 37]. Образ Стефанії є маргінальним не лише через її ілюзії щодо світу, а й тому, що він витворений в дискурсі квір-культури.

Віана Роше з донькою в романі «Шоколад» також відрізняються серед жителів громади маленького містечка Ланскне навіть зовнішнім виглядом: *«Вони зо-о-овсім не такі. Про це легко здогадатися з першого погляду на їхнє вбрання, обличчя – надто бліді або надто смагляві? – волосся, усе в них* не таке, *чуже, невловимо незвичне»* [4, с. 11–12]. Віана кидає виклик громаді в особі кюре Рейно, відкривши крамницю-шоколадню, що *«торгує спокусами», «закликає до надмірності, що відвертає від віри»* [4, с. 35, 37], бо ж парафіяни охочіше відвідують затишну крамничку, яка сяяла, *«немов цукерка у золотаво-червоно-помаранчевому фантику на сліпуче-білому столі»* [4, с. 34], ніж костел навпроти. Увага і повага громади зміщується з кюре на Віанну. Отож Стефа і Віанна своїм світосприйняттям, становищем, манерою поведінки не відповідають загальноприйнятим нормам суспільства. Так маргінальне стає центральним.

Для цих героїнь їжа набуває особливого сенсу: через неї жінки відчувають себе і світ навколо, розуміють інших людей. У романі «Фелікс Австрія» літературознавці розглядають їжу крізь призму психоаналізу, відзначаючи її «компенсаторну функцію, що має на меті витіснити небажані конфлікти, емоції чи роздуми у підсвідоме» [18, с. 71]. Або ж як чинник, через який відбувається процес самоусвідомлення персонажа: «приготування страви – час для усвідомлення Стефою свого "Я", потреб власної душі», «внутрішній конфлікт, буря, що вирує в душі жінки, сублімується в процес приготування страви» [14, с. 58], «усі душевні порухи, внутрішні конфлікти дівчина сублімує в акт кулінарного мистецтва» [2, с. 84]. Отож їжа в романі «Фелікс Австрія» відкриває метафізичний горизонт буття для головної геро-

їні, адже її приготування є справжнім творчим процесом, в якому Стефі відкривається внутрішнє одкровення.

Творчістю і магією стає приготування солодощів для Віанни з роману Дж. Гарріс «Шоколад»: *«Приготуванням їжі я займаюся охоче. Кулінарне мистецтво – це те ж саме, що й чари. Я немов ворожу, вибираючи інгредієнти, змішуючи їх, подрібнюючи, заварюючи, розтовкуючи, приправляючи спеціями по рецептах із прадавніх кулінарних книг»* [4, с. 70]. Метафізичну площину концепту їжі в романах оприявнюють ключові категорії буття – життя і смерть. Їжа і її споживання здавна були важливими елементами ритуалів, пов'язаних із жертвоприношенням з метою здобути вічне життя. Так, американський вчений Д. Сатон, на прикладі грецької культури розглядає їжу як частину поминального ритуалу, де кулінарні практики є частиною спільного соціального/чуттєвого життя у громаді [22, с. 295]. Тому в язичництві і у християнстві їжа символізувала життя та безсмертя. Мотив застілля поширений у літературі та мистецтві, починаючи з часів античності, середньовіччя і аж до сучасності. Хоч він осмислювався митцями по-різному, однак семантика смерті – воскресіння тут завжди присутня. Саме таким сенсом сповнений бучний бенкет у заключних частинах романів С. Андрухович і Дж. Гарріс. Показово, що авторки подають детальний опис страв, меню, яке готують героїні: Стефа на уродини Аделі, а Віанна – для своєї приятельки Арманди, котру теж вважали відьмою через дар провидіння. Картини приготування їжі, якої аж надміру, аби всім вистачило, дають натяк на карнавальне дійство, де надлишок, що «уважався ознакою свята (застілля, карнавал) та раю як місць, де виповнюються земні бажання, згодом був представлений як соціальна утопія» [11, с. 55].

У романі С. Андрухович мотив життя і смерті відзначає Т. Калитенко: «"Фелікс Австрія" подібний на танець еросу і танатосу, на естетське марево, пронизане поетикою потойбічного. Смерть обрамлює роман і виблискує посеред тексту чорними каменями. Така оздоба – потужна метафора, яку можна прив'язувати як до долі головних героїнь, так і до долі всієї Австрійської епохи» [8]. Смерть у романі «Фелікс Австрія» присутня імпліцитно: трагікомічна ситуація, яку створила Стефа, оголосивши, що між Аделею та отцем Йосифом любовний зв'язок, ледь не призвела до смерті ймості, котра страждала на епілепсію і до того ж була вагітна. Такий трагікомізм характерний для постмодернізму, адже, за спостереженням Г. Левченко, «у постмодерній перспективі драматизм модерних "жіночих змагань" прямує до курйозів і пародійності, викликаючи швидше сміх чи подив, аніж співчуття» [12, с. 148]. Так само двозначним є фінал твору: коли після свята в домі Аделі починається пожежа, читач сам має вирішити, чи вдалося жінкам врятуватися чи ні. Цікаво, історія Стефи починається з вогню, в якому згорів будинок і загинули її батьки, і ним же й закінчується.

Героїня роману «Шоколад» влаштовує розкішне свято зі стравами, напоями, подарунками і теплими дружніми розмовами, свято-прощання для своєї приятельки Арманди, котра добровільно вирішила піти з життя через свою хворобу. Тому їжа тут стає не просто атрибутом свята, а й елементом ритуалу переходу в інший стан буття для Арманди. Водночас образ дитини в романах символізує перемогу життя. Віанна, наче всім своїм єством заперечуючи смерть, що має настати, іде на поклик життя: *«У мені наростає щось могутнє, все єство затопляє несамовитість, у якій тонуть й моя самітність, і навіть скорбота за Армандою. Ще буде час віддатися суму. А поки я насолоджуюся простими чудесами. Лежу оголена на траві, поруч із затихлим чоловіком, в обіймах безмежності, що охоплює мене як зовні, так і зсередини»* [4, с. 345]. Жінка відчуває, як в ній зароджується нове життя, *«майже знайоме відчуття чогось нового»* [4, с. 346]. Про вагітність Аделі, для котрої це стало справжнім дивом, після свята дізнається Стефа. Отож концепт їжі оприянює в романах мотиви смерті і життя.

Концепт їжі корелює в романах з феноменами щастя і любові, на що натякають назви творів: «Фелікс Австрія» (щаслива Австрія) було написано на плакатах, які розвішували по місту до дня святкування уродин «Найяснішого Цісаря». Шоколад у масовому інформаційному просторі традиційно асоціюється зі щастям, гормоном радості і т.п. Для героїні Дж. Гарріс щастя стає сенсом буття. Щастя – це єдине у що вірить Віанна: *«найголовніше на світі – це бути щасливим <…>. Щастя. Невимогливе, як келих шоколаду, або непросте, як серце. Гірке. Солодке. Сьогодення»* [4, с. 209]. Через їжу Віанна дарує людям щастя, а процес готування для неї – справжнє чаклунство: *«Мене ніхто не вчив готувати, я – кухар-самоучка, мій учитель – одержимість. Мати чаклувала над зіллями, я ж підняла перейняті в неї навички до нинішнього свого мистецтва»* [4, с. 336].

У романі С. Андрухович їжа є способом вияву безмежної любові Стефанії до Аделі та інших

людей, водночас через страви вона відчуває ставлення інших людей до себе: *«Коли ж гощу своїм їдженням Аделю й Петра чи ще кого – то й сама стаю ароматною, як смажений часник, соковитою і солоною, як полядвиця, гострою, як перець, делікатною, як молочний пудинг, жирною і ситною, як печена качка. Віддаю себе – і віддала б без лишку. Тільки б їли. Бо як не їдять, то стає тяжко й гірко: не хочуть мене, нехтують»* [1, с. 106]. Н. Мельник слушно відзначає, що *«приготування їжі для Стефи – це по-справжньому мистецький акт»* [14, с. 57]. Так само мистецтвом смаку і краси можна назвати приготування шоколаду героїнею Дж. Гарріс.

Через метафізичні категорії любові, щастя концепт їжі оприявнює в романах культурно-релігійні моделі, якими керуються головні персонажі: світорозуміння Стефи ґрунтується на християнській доктрині, Віанни – на язичницькій або поганській. Цікаво, що в обох творах увиразнює жіночі образи постать священника. Отець Йосиф відкриває своїми бесідами для Стефи незвіданий світ, і вона починає бачити у служінні найвищий сенс свого життя: *«<…> життя – для того, щоб служити Богу. У цьому – найбільша радість і єдиний сенс. Людина – створена за образом і подобою Господа. Служачи людині, ти служиш Богові»* [1, с. 225]. Відтак, приготування їжі для Стефи виявляє її життєве призначення – служіння. Через служіння Стефа віддає свою любов, що влучно зауважив ще один знавець людських душ, протилежний до отця Йосифа, ілюзіоніст Торн: *«Любов буває неможливо носити в собі. Іноді вона важка, густа і темна, як віз із вугіллям <…>. Тоді мусиш драїти долівку, пуцувати скло, чистити срібло – так, панночко Чорненько? Аби якось то витримати, аби не вдушитись... А часом розпирає зсередини золотим світлом, пурханням пташиної зграї, вибухом шампана – і тоді мусиш пекти і варити, місити, готувати, різати, сікти, солити, завивати і скручувати, аби бодай трохи вивільнитись від того шаленства, від солодкого очманіння»* [1, с. 181–182].

Віанна з роману «Шоколад», вперше побачивши місцевого пастора кюре Франсіса Рейно, прийняла його за карнавальний образ Доктора Смерті, який часто випадав як Чорний чоловік на картах таро її матері, і якого вони так боялися. Кюре викликає у Віанни зовсім інші емоції, ніж священник для Стефи. Адже для матері Віанни Чорний чоловік був символом смерті, страху перед невідомим, від яких жінка рятувалася втечею, постійною зміною місця проживання. Тому зустрівши у своєму житті цю фігуру, Віанна вирішує не тікати, а протистояти йому, бо ж вона вже стала дорослою і зрозуміла, що *«Чорний чоловік – вигадка <…>. Утілення страхів у образі карнавальної ляльки. Страшна казка, розказана на ніч. Страхаюча тінь у незнайомій кімнаті»* [4, с. 282]. Відтак, Віанна з перших днів у маленькому містечку Ланскне вирішує боротися за своє нове життя і щастя (*«Цього разу я не відступлюся від своєї мрії»* [4, с. 69]). Щастя-шоколад долає її страх перед Чорним чоловіком. Цим щастям вона прагне поділитися з іншими: *«Я продаю мрії, маленькі задоволення, солодкі нешкідливі спокуси, що скидають сонм святих на купу горішків та нуги...»* [4, с. 62–63].

Отож їжа, яку готують Стефа та Віанна, оприявнює розуміння ними сенсу життя: для Стефи – це служіння людям своєю працею, християнська смиренність, а для Віанни – це щастя, радість та втіха від земних насолод, гармонія з природою, відчуття свободи попри будь-які канонічні заборони, що сприймається священником як поганське світорозуміння. Концепт їжі в романах слугує образним відображенням цих двох культурно-релігійних моделей. Скажімо, шоколад у однойменному романі символізує давні язичницькі культи, це – *«гіркий еліксир життя»*, *«дух далеких часів, коли світ був обителлю варварів, дикунів. Какао-бобам поклонялися ще до пришестя Христа – до того, як народився у Вифлеємі Адоніс і був принесений у жертву на Великдень Осіріс. Їм приписувалися магічні властивості. Напій з них потягували на сходах жертовних храмів; вони дарували несамовите блаженство, вкидали в шалений екстаз»* [4, с. 73].

Так само знаково, що в романі «Фелікс Австрія» Стефа на званий обід з отцем Йосифом готує линів, адже на біблійних образах як євхаристичні символи інтерпретують вазу з молоком та рибу [9, с. 86]. Авторка детально зупиняється не лише на самому процесі приготування. Детально відтворено похід Стефи за линами, їхнє підгодовування, *«вбивство»*, приготування, і їхнє *«повернення»*, коли вона готову страву викидає через вікно *«просто в рясні потоки»* дощу. Після цього символічно прозвучали слова отця: *«Риба повернулась додому»* [4, с. 87]. Цей «шлях» риби «додому», повернення знову в ту саму стихію води, звідки вона вийшла, є метафорою колообігу самого життя людини, від народження до смерті.

Їжа в романах С. Андрухович і Дж. Гарріс стає тим маркером, який характеризує інших в очах героїнь. Стефа з роману «Фелікс Австрія» часто сприймає людей крізь призму їжі, а художні деталі портретів персонажів творяться за допомогою

густативів. Скажімо, Аделю Стефа описує так: *«у вузькій ясно-блакитній сукні з високою талією, цукрово-солодка від фіалкової води»* [1, с. 143]. Або ж ілюзіоніста Торна: *«Його голос розтікався передпокоєм, мов лінива патока; стікав шибами, скрапував на підлогу зі скісного сонячного проміння. Мені здалось навіть, я вгрузла в ньому мештами. Мов шовкопряд, ткав він навколо мене якусь солодку липку пастку»* [1, с. 170].

Через різні солодощі «вгадує» вдачу своїх відвідувачів Віанна з роману «Шоколад»: *«Я з легкістю читаю по їхніх очах і вустах: цій, із затаєною гіркотою в рисах, сподобаються мої пікантні апельсинові трубочки; он тій, з милою усмішкою, – абрикосові серденька з м'якою начинкою; дівчина зі скуйовдженим волоссям оцінить належним чином мендіани; а ця бадьора весела жінка – бразильський горіх у шоколаді. Для Гійома – вафлі в шоколаді; він їх акуратно з'їсть над блюдцем у своєму охайному холостяцькому будинку. Нарсіс любить трюфелі з подвійним вмістом шоколаду, а це значить, що за його суворою зовнішністю криється добре серце»* [4, с. 62].

Ставлення до їжі також є засобом характеристики персонажа. Показово, що в романі «Шоколад» кюре обмежує себе в їжі, дотримання посту для нього є способом духовного просвітління: *«<…> я почуваю, як завдяки пісній дієті очищаюся від скверни. Вітрина крамниці м'ясника наводить на мене жах; будь-який запах їжі сприймаю так гостро, що навіть голова паморочиться. Раптом зовсім перестав терпіти аромат свіжої випічки, що розноситься ранками з пекарні Пуату, харчевня на площі Боз-Ар смердить смаженим жиром, начебто пекельне пекло»* [4, с. 77]. Натомість отець Йосип в романі «Фелікс Австрія» любить поласувати стравами, які готує Стефа.

Приготування стає для обох героїнь засобом самовираження, через кулінарію жінки проходять своєрідну ініціацію, знаходять себе у світі. Віанна розпрощалася зі своїми страхами, водночас виконавши свою місію, адже її шоколад повністю змінив містечко, яке *«втратило свій забито-убогий вигляд, його заступило почуття глибокого задоволення й цілковитого достатку. Я розумію, що тепер я тут зайва»* [4, с. 362]. Новий вітер з ароматами різних міст кличе Віанну в нові мандри. Стефа також здобуває свободу, стає вільною від Аделі, від своїх ілюзій і почуття провини, і ясно бачить картину свого щасливого майбутнього: *«Ми з Велвеле станемо чудовими партнерами, ідеальними спільниками. І ресторан назвемо моїм іменем. <…> Люди їстимуть мою їжу. Їм смакуватиме, вони будуть приводити до мене своїх рідних і друзів. Людей, яких я годуватиму, ставатиме дедалі більше»* [1, с. 277].

Висновки. Отже, концепт їжі в романах С. Андрухович «Фелікс Австрія» та Дж. Гарріс «Шоколад» містить символічні сенси, які продукуються через світосприймання персонажів і оприявнюють філософсько-метафізичний дискурс творів. У романах їжа корелює з важливими метафізичними категоріями буття людини, такими як: свобода, життя, смерть, щастя, любов. Їжа актуалізує культурно-релігійні моделі в бутті головних героїнь: світорозуміння Стефи ґрунтується на християнській доктрині, Віанни – на поганській. Кулінарія є для обох жінок засобом самовираження, допомагає подолати внутрішній страх і знайти своє місце у світі.

Компаративний та концептний аналіз художнього твору дає можливість глибше зрозуміти та інтерпретувати творчість письменника, його філософування, спосіб творення художньої картини світу, тому пропоноване дослідження є перспективним і окреслює онтологічні вектори вивчення їжі в художньому творі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрухович С. Фелікс Австрія: роман. Львів: Видавництво Старого Лева, 2020. 288 с.

2. Бессмільна В. Его-стан дитини та мотив жертвоприношення у романі «Фелікс Австрія» Софії Андрухович. *Філологічні студії.* Вип. 13. Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова, 2022. С. 76–85.

3. Васьків М. «Людина є те, що вона їсть»: їжа в житті верховин (за творчістю Івана Чендея). *Науковий вісник Ужгородського університету: зб. наук. праць. Серія: Філологія; Соціальні комунікації.* Вип. 28. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2012. С. 51–54.

4. Гарріс Дж. Шоколад: роман; переклад з англ.. В. Полякова. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2024. 368 с.

5. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека: Український літературний постмодернізм [монографія]. Вид. 2-ге, випр. і допов. К.: Критика, 2013. 344 с.

6. Деркачова О. Їсти, (не)любити, (не)пам'ятати, (не)пробачати: гастрономічні вподобання героїв малої прози Івана Чендея. *Українська література: історичний досвід і перспективи.* № 3. Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, 2024. С. 72–86.

7. Дмитренко В.І. Гастрономічний дискурс сучасної жіночої прози. Науковий вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського. *Філологічні науки (літературознавство).* № 2 (16). 2015. С. 77–80.

8. Калитенко Т. Велосипедна прогулянка 1900-м роком: новий роман Софії Андрухович. URL: http://starylev.com.ua/club/article/velosypedna-progulyanka1900-m-rokom-novyy-roman-sofiyi-andruhovych

9. Клявза К. Богословська герменевтика ікони/ пер. з пол. О. Мандрика. Львів: Свічадо. 2009. 128 с.

10. Ковпік С І. Поетика густативів у компаративному аспекті (на матеріалі української та зарубіжної сучасної прози) [монографія]. Вид. 2-ге доповнене. Кривий Ріг. 2021. 174 с.

11. Кропивко І.В. Українська і польська постмодерна проза (карнавал, фрагментація, фронтир) [монографія]. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. 524 с.

12. Левченко Г. Мармулядовий апокаліпсис або терапія постмодерном у романі Софії Андрухович «Фелікс Австрія». *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки: Філологічні науки. Літературознавство.* 1(326). 2016. С. 145–152.

13. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / упоряд. Ю.І. Ковалів. Т. 1. К.: Академія. 2007. 624 с.

14. Мельник Н. Г. Приготування страви як засіб вираження амбівалентності жіночої душі (за романом Софії Андрухович «Фелікс Австрія»). *Комунікативний дискурс у полікультурному просторі: матеріали міжнародної міждисциплінарної науково-практичної конференції (Миколаїв, 6-7 жовтня 2017 р.).* Миколаїв, 2017. С. 57–58.

15. Нестелєєв М. Лабіринти американського модернізму. Т. 1. К.: Темпора, 2023. 328 с.

16. Павличко С. Пристрасть і їжа: особиста драма Михайла Коцюбинського. *Павличко С. Теорія літератури / передм. М. Зубрицької.* К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. С. 505–524.

17. Россі П. ЇСТИ. Потреба, бажання, одержимість. Львів: Вид-во Анетти Антоненко; Київ : Ніка-Центр, 2018. 152 с.

18. Телець Ю. Художня реалізація практики тілесного задоволення крізь призму гастики в сучасній українській прозі. *Knowledge, Education, Law, Management.* 2021. № 8 (44). Vol. 2. С. 68–73.

19. Толковець К. В. До проблеми ідентичності в романі «Фелікс Австрія» Софії Андрухович. *Наукові записки НаУКМА. Літературознавство.* 2018. Том 1. С. 104–109.

20. Філоненко С. Література плюс кулінарія: формування нового жанру масового письменства. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету.* 2014. Вип. 1. С. 141–151.

21. Філософський енциклопедичний словник. НАН України, Інститут філософії ім. Г.С.Сковороди. К.: Абрис, 2002. 744 с.

22. Sutton D. Eating with the Dead Ritual, Memory and a Gustemological Approach to Taste. *Food – Media – Senses.* Pp. 289–300. URL: https://www.researchgate.net/publication/375979051_Eating_with_the_Dead_Ritual_Memory_and_a_Gustemological_Approach_to_Taste

РОЗДІЛ 13
РЕЦЕНЗІЇ

DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.58

КОХАННЯ НА ВІДСТАНІ: РОЗКОДУВАННЯ МОТИВУ АБО ВТЕЧА ВІД РЕАЛЬНОСТІ[1]

LONG-DISTANCE LOVE: DECODING THE MOTIF OR ESCAPE FROM REALITY

Зимомря М.І.,
orcid.org/0000-0002-7372-4929
академік Академії наук Вищої школи України,
доктор філологічних наук, професор
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Зимомря І.М.,
orcid.org/0000-0003-3211-8268
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та практики перекладу
Ужгородського національного університету,
професор
Поморського університету в Слупську (Польща)

Діяльність або бездіяльність – це життєва позиція, скерована на моделі поведінки, у т.ч. лінійну, інтерактивну та трансакційну (за Р. Якобсоном). У цьому сенсі новий роман Лесі Бернакевич «Мужчина, з яким нічого не було» містить певну протилежність усім іншим творам великого формату, що досі виходили з-під пера відомої львівської письменниці. На противагу попереднім її романам («Випадок у вендиспансері, 2002, 2004; «Сувенір невідомого майстра», 2002, 2004; «До зустрічі в суді», 2008; «Не в своїй тарілці», 2009; «Заходить до хати вампір волохатий», 2010, 2016; «Лялька з болота», 2011; «Жар-птиці гуртом не літають», 2013; «Ласкаво просимо до психлікарні», 2015; «Сенсація психіатра Мудка», 2016; «Адвокат на олінклюзів», 2017; «На тихих торфовиськах», 2019; «Комедія в божевільні», 2019), де авторка робила акцент на несподіваних зворотах у сюжеті та на змалюванні житейських печалей, у щойно виданому творі вона не тільки цілеспрямовано розповідає історію персонажів, а переконливо радить читачеві замислитися над питаннями любові, ілюзій, прагнень людини. З цього погляду читач має можливість краще збагнути сутність її розмислів, приміром, що насправді є справжнім, а що – лише ілюзією, простежити її тонку гру з емоціями та рефлексіями. Психологічні, філософські та соціальні мотиви, які оповідачка майстерно вплітає у сюжет, передають його не лише як спосіб рольової реалізації любовної історії, але насамперед – як глибокий аналіз людських почуттів і світосприйняття.

Як засвідчує попередній абзац стосовно названих книжкових видань, в особі Лесі Бернакевич маємо зрілу представницю як малої («Шик і пшик», 1998; «Любовні зигзаги», 2000), так і широкоформатної прози в українській літературі перших двох десятиліть XXI ст. Поза всяким сумнівом, дається взнаки її шлях становлення: вона закінчила вокальне відділення Львівського музичного училища імені Станіслава Людкевича та факультет журналістики Львівського державного університету імені Івана Франка, була артисткою хорової капели «Трембіта» Львівської державної філармонії, акторкою театру «Драма» при Львівському Будинку актора. До того ж працювала кореспондентом в обласній періодиці («Міліцейський кур'єр», «За вільну Україну», «Крок»), редактором газети «Літературний Львів», а ще близько десяти літ висвітлювала проблеми вітчизняної медицини в часописі «Український шлях». Обиралася заступником голови Львівської організації Національної спілки письменників України. Від 2005 року обіймає посаду відповідального секретаря обласної письменницької організації. Член Національної спілки письменників України (2003). Давно утвердилося ще одне самодостатнє змагання Лесі Бернакевич зі словом, а саме на перекладацькій ниві. Так, захопившись

[1] Бернакевич Леся. Мужчина, з яким нічого не було. Львів: Простір–М, 2024. 292 с.

культурними та літературними здобутками народів країн колишньої Югославії, вона адекватно переклала українською мовою твори хорватських і сербських прозаїків, зокрема: Стевана Сремаца, Бранка Чопича, Гліші Бабовича, Дубравки Петек, Августина Стіпчевича, Бранка Хорватича.

***

Головна героїня роману «Мужчина, з яким нічого не було» – сучасна дівчина Софія Шершень, як давно казали, «з простої родини». У її відносинах з коханим відсутня гармонії. Проте вона достатньо досвідчена – легко не піде по пораду до ворожки. Софійка вступає на заочну форму навчання факультету психології, щоб набути знань. Студії не минули марно, але спричинили протилежний ефект. Дівчина збагнула всю глибінь провалля з коханим, яке не може заповнити жодна психологія. Тож знання, як написано в Святому Письмі, лише поглибили її печаль. Не бракує їй ще й інших житейських приключок, щоб відчути себе нещасною.

Заспівом до роману служить епізод: клеркиня центру зайнятості скеровує Софію до співочо-танцювального ансамблю «Прикарпатські менестрелі» на посаду друкарки. Тут і починаються її пригоди, сповнені загадок та несподіванок. Це аж ніяк не може сприяти доброму настрою Софії та її прихильності до нових колег. Вже з перших сторінок роману письменниця демонструє іронічне або часом вороже споглядання людей її героїнею перед тим, поки вона ще не знає Гунтера. Ось – перша-ліпша ілюстрація: «… директор «Прикарпатських менестрелів» сидів у своєму кабінеті за столом з таким виглядом, наче п'ять хвилин тому завоював королівство Галичини й Володимирії; «Завгосп від решти тутешнього товариства відрізнявся тим, що мав робочий халат, рукавиці, гумові чоботи та переконання, притаманне всім завгоспам світу: працівники установи – нероби й білоручки, даремно хліб їдять, тож усіх їх треба звідсіль гнати поганою мітлою, а залишити лише одного потрібного чоловіка – завгоспа!»; «У відповідь на обличчі завгоспа з'явилась така міна, наче він хотів сказати: «Та ви без мене тут усі пропали б! Сто дармоїдів – а друкарську машинку нікому на горищі розшукати!»; «… заскрипів зачерствілий завгосп. Я давно помітила, що він не вміє всміхатися. В інтернаті виховувався чи фронтовик? Скоріш за все, він був незадоволений, що викидає час на зайвину, замість більш змістовно проводити час, наприклад, влаштовувати щоденні змагання з павуками на швидкість виплітання павутини у своїй спіжарці».

Не кращим бачиться Софії адміністратор ансамблю Металко: «підбадьорював… костюмерку таким повільним голосом, що якби його почула черепаха, то навіть і вона його б підганяла»; «– Ну то … друкуйте, – мовив Металко, проціджуючи кожне слово крізь зуби, як риба кит профільтровує своїми зябровими тичинками планктон». Донька непроханих гостей Королюків Зоряна в інтерпретації головної героїні книги – «Безголоса, мов гусениця»; «справжня непомітна ніндзя в світі математики» ; «єдина дівчинка, яку мені мама ніколи не ставила в приклад»; «Її власних думок я ще ніколи не чула, мабуть, вони ховаються десь у нескінченних рівняннях».

Що стосується директриси Марії Королюк, з якою в головної героїні роману «вічна конфронтація», то на неї вона взагалі не шкодує барв: «Від природи руда й червонощока, директорка завше справляла на мене враження людини, яка пересмажилася на сонці. А тепер, дужче побагровівши від восхвалянь та власної переваги, вона нагадувала упиря, який щойно всмак насмоктався свіжої крові»; «Всміхалася, гадюка. Я ж відчувала себе казковим витязем, що марно відрубує змієві голову. Бо на її місці з'являлися дві нові. Цим змієм була тітонька-директорка». Та ось на передній план оповідки виходить танцюрист Гунтер, який викликає в Софії зміну комунікативної стратегії: «Де й злість поділася. Конфлікт із сусідкою зменшився до розміру комара, головки сірника, порошинки і був таким невартим уваги». Варто зауважити: однією з найсильніших сторін розповіді від першої особи, що робить її більш природньою, це – поєднання гумору та ліризму. Якщо влучні описи директора ансамблю Продзюбанчука, завгоспа Вунтропки, адміністратора Металка, костюмерки Віри Вохопень, своячки Марії Степанівни, колишнього коханого Марка, сусідки Дани Сичевської викликають усмішку, то сцени, де Софія під впливом закоханості у танцюриста Гунтера бачить світ у яскравих барвах, навпаки, сповнені ніжності та поетичності. Це створює унікальний ритм оповіді – від їдкої сатири до майже романтичного піднесення.

Софія переживає справжнє перетворення: від скептичної, іронічної жінки, яка з презирством дивиться на ближніх, – до людини, зачарованої красою світу та людських відносин. Авторка показує, як змінюється ставлення друкарки ансамблю до оточуючих: колеги й близькі більше не дратують, радше навпаки, в кожному тепер вона помічає щось принадне: «Я, попрощавшись з Вунтропкою, раптом побачила: завгосп, незворушний, мов статуетка домовика з дерева ручної роботи вартістю чотириста двадцять тисяч у комерційному магазині, всміхнувся!». А іноді Софія вдається до поетизації деяких колег, як, наприклад, образу адміністратора: «Металко зітхнув, і його мова

нагадувала струмок, що оминає кожен камінець на своєму шляху». Ансамблівського шевця Штибеля, до якого у неї навіть із самого початку є трохи більше причин для симпатії, тепер вона взагалі мало не обожествляє: «Коли я проходила іноді біля шевської майстерні і бачила крізь відчинені двері, як Штибель у фартусі весело забиває цвяшки до чиїхось концертних штиблетів, то в таку мить він нагадував мені Бога з картини Якопо Тінторетто «Створення світу». У напівмороку майстерні його постать, здавалося, ось-ось злетить, а з її долонь повипурхують відремонтовані черлені чобітки, як птиці й звірина – з рук Сотворителя. Візерунки на чобітках чи черевичках були так чітко прошиті, що нагадували розмаїті рибини, які вийшли з-під пензля неординарного венеціанця. Я, мабуть, не дуже перебільшую, порівнюючи Штибеля з богом. Бо він справді був здатен воскрешати… взуття. Я не перебільшую, якщо кажу, що його руками можна було милуватися не менше, ніж танцями наших артистів, коли він прошивав черевики чи чоботи, підбивав їх, вкорочував халяви, фарбував, обклеював, зашнуровував, перетворював старі витерті шкари на новітні взувачки з золотистими розводами і робив ще багато чого – вправно й блискавично».

Навіть кулінарні «шедеври» Марії Степанівни закоханій Софії здаються витворами мистецтва. Перебуваючи в стані ейфорії, спричиненій чарами кохання, Софія вибачає пані Королюковій все, зокрема, її кепське куховарство, бо в цьому несмаку їй ввиджається щось надзвичайне. «Лише тепер я побачила серед столу круглу тацю, прикриту покришкою. Марія Степанівна підняла її, а там… щось дивовижне: яскраві плями загадкової рожево-фіолетової маси, під якою приховувалися дивовижні форми. Вони виглядали так, ніби хтось вирішив змішати фарби на полотні. Ще не розуміючи, що передо мною, я була зачарована цим ексцентричним видивом. – Яка розкішна страва, не соромно б помістити до кулінарної книги Дарії Цвек. – вигукнула я. – Бо це ж не абищо, а оселедець з полуничним варенням! Сама придумала, – намагалась Марія Степанівна говорити недбало, але я добре бачила, як вона зарожевілася від гордощів».

Тут намір учасниці спілкування передбачає запланований перлокутивний ефект з урахуванням досягнення предметної мети. Адже кохання володіє силою, здатною змінити скептичне ставлення головної героїні книги навіть до сіренької мишки Зоряни, щоб її поважати: «Минули роки, а я досі не перестаю дивуватися, звідки непомітній доньці директорки, молодшій від мене на вісім літ, це було відомо? Чому їй, неповнолітній дівчині з околиці, були відкриті таємниці взаємин чоловіка й жінки, а мені – ні? Вона – така спостережлива? А можливо, ці знання були їй закладені генетично, від народження? І їй не треба було здобувати диплом психолога, аби зрозуміти сумніви дівчини з пісні у виконанні Назарія Яремчука «Що буде з нами, милий, як мине розмай?».

До слова, про розмай. Саме на ньому зав'язана головна ідея роману «Мужчина, з яким нічого не було»: кохання може бути прекрасним, поки воно залишається на відстані. Коли ж спробувати наблизитися до нього, воно ризикує розсипатися, подібно до марева в розпеченому повітрі. Ці побоювання відображені і у внутрішніх монологах головної героїні Софії Шершень, і в її діалогах із танцюристом Валер'яном Гунтером. Примітна деталь: ані дівчина, ані мужчина не намагаються перейти межу між симпатією та реальними стосунками. Вони воліють зберігати почуття саме у формі далекого захоплення, без ризику зруйнувати його. Софія Шершень та Валерій Гунтер прагнуть, видається, не лише зберегти це свято душі, позитивні емоції та добрі стосунки, а й уникнути наслідків, які неминуче настали б після більш тісніших взаємин. І не безпідставно. Нетиповий підхід авторки до любовної лінії, що ставить під сумнів традиційний «гепі-енд», можна пояснити біологічними та соціальними аспектами. Бо ж відомий факт: чоловіки спроможні відокремлювати кохання і секс. Чому? У них вищий рівень тестостерону, що підсилює сексуальний потяг незалежно від емоційної прив'язаності; для них фізична близькість може бути суто фізіологічною потребою, без обов'язкової емоційної глибини… Тому нерідко близькі взаємини у них подається як самоствердження, а не обов'язково як прояв глибоких почуттів. В цей же час для жінок кохання, а звідси – інтимна близькість, взаємопов'язані сенси. Так, у жінки близькість підсилює емоційний зв'язок. Це – еволюційний механізм; він сприяє тому, щоб жінка обирала партнера. Тож вона частіше потребує відчуття довіри та глибокого зв'язку, щоб відкритися у сексуальному плані. Навколишнє середовище формує уявлення: мовляв, для жінки фізична близькість без емоційного зв'язку – «неприйнятна». Нерідко жінка опиняється в складній ситуації: а) через емоційну вразливість вона частіше прив'язується до партнера і більше ризикує страждати після розриву чи зради; б) через подвійні стандарти, коли чоловіків суспільство менше засуджує за випадкові зв'язки; в) жінкам доводиться боротися зі стереотипами; г) через ризики вагітності, незалежно від контрацепції, тобто для жінки сексуальні стосунки несуть більші фізичні та соціальні наслідки, ніж для чоловіка. Не треба відкидати інші можливі причини, наприклад, нагромадження побутових чи емоційних напружень, коли постійна присутність партнера створює тиск, коли один партнер хоче більше простору, а інший – більше

єдності, коли комусь одному з них стосунки здаються обмеженням свободи, а не взаємним збагаченням, коли має місце невідповідність емоційних ритмів, і один з партнерів швидше прив'язується до іншого або, навпаки, віддаляється від нього. Без сумніву, авторка аргументовано розкодовує характерні ознаки тих чи інших смислів стосовно конкретної конситуації спілкування з проєкцією на «двох осіб».

Щоправда, варто підкреслити: все відбувається індивідуально. Бувають мужчини, для яких сексуальні стосунки нерозривні без почуттів, і є також жінки, для яких секс – це просто фізична потреба. Все залежить від темпераменту, виховання, особистого досвіду та цінностей. І хоча це вже тема для іншої розвідки, проте Леся Бернакевич у рецензованому романі відстоює думку: фізична близькість у стосунках призводить до конфліктів чи втрати почуттів, що в підсумку завершується розривом. Тож якщо відстань допомагає зберегти кохання, можливо, декому й справді підходить формат партнерства, де кожен має свій простір, але при цьому зберігається глибокий емоційний зв'язок. Так чинять головні герої книги «Мужчина, з яким нічого не було», які кращої панацеї, ніж симпатизувати одне одному здаля, просто не бачать.

Суспільство часто насаджує людині ідеалізовані образи кохання, шлюбу та сім'ї. І людина змалку вірить в їхню реальність або можливість. Вона шукає те ідеальне, тому що воно здається правильним, гармонійним і відповідає її найглибшим бажанням. Надія зустріти ідеал надихає ту чи іншу особу, спонукає до дій і слугує дороговказом у житті. І ця її надмірна ідеалізація, коли реальність не відповідає очікуванням, призводить до розчарувань.

Чи можна навчитися балансувати між мріями та критичним сприйняттям дійсності, щоб уникнути цього? Важко сказати. Ось чому чимало авторів пишуть прозу зі щасливою кінцівкою про досконалі стосунки з коханням «до гробової дошки», бо це відповідає очікуванням читача. Водночас реальність – складна, суперечлива і непередбачувана, а ідеалізація допомагає створити відчуття стабільності та гармонії. Легше жити з ілюзіями, ніж зіткнутися з болючими аспектами реальної дійсності. Схоже на те, що поодинокі розмірковування Леся Бернакевич вирішила розвинути в окремому художньому полотні. І це їй вдалося віддзеркалити у 67 підрозділах роману, які творять органічну цілісність.

А недоліки? Вони одразу не впадають в око. Проте, якщо зумисне шукати, то прискіпливий критик неодмінно зауважить тенденцію авторки штучно формувати дискурс і відповідно розмежовувати психо-ментальне прагнення до комунікації між жінками, з одного боку, та чоловіками – з іншого. Тут, як на наш погляд, доцільно виокремити ключовий ресурс: тему про кохання «на відстані» в літературному потоці відшукати нелегко. Хіба в Ірини Вільде, яка чи не єдина була чесною із собою, коли написала в своїх «Сестрах Річинських»: «Бог знав, що робить, не давши їй Ореста... Так бодай залишилася їй нев'януча мрія, вічна лампадка перед іконою матері Божої неустанної помочі, до якої вона може звернутись у кожну гірку хвилину життя. А якби той вимріяний Орест Білинський був з нею щодня, то життя давно б стоптало їхні юні пориви. Воістину марно людині судитися з Богом, бо Він знає, що чинить»; «Не жениться Мажарин на Славі? Що ж, то залишить їй бодай лампадку з вічним вогником, а твої бідні дочки і цього не матимуть». Зрештою, і народ це психологічне явище відобразив у приказці «Все було, поки нічого не було. А як сталось, то все зіпсувалось...». Доречно згадати факт: за роман «До зустрічі в суді» Леся Бернакевич удостоєна Всеукраїнської літературної премії імені Ірини Вільде (2009).

Допитливому читачеві і так близька істина: платонічно стосунки мають свої виклики. Тож і недоліки побіля них неминучі. Письменниця, наприклад, не продемонструвала соціальний тиск на Софію та Гунтера, нерозуміння від оточення, яке часто нав'язує уявлення про «нормальні» стосунки. Тож героям роману мало б бути складно пояснювати або навіть самостійно усвідомлювати свою унікальність. Крім того, авторка не написала про надмірну емоційну залежність героїв або їхнє нерозуміння того, як будувати стосунки в перспективі. Ці питання лише частково розкриті в рецензованому творі.

Леся Бернакевич утрималася показати ризик *вигорання* почуттів у своїх персонажів. Адже, якщо партнери компенсують відсутність фізичної близькості надмірною емоційною залежністю, то їхні стосунки мали б поступово ставати виснажливими. Згадаймо, приміром, класичні зразки з відстані епох: епістолярний роман про «сердечні муки» «Страждання молодого Вертера» (1774) Й. В. Ґете, повість «Лист незнайомої» (1922) С. Цвайґа про загадкове кохання, що загострює непередбачувані події. З-під пера сучасних авторів із краю гір і долин – Закарпаття варто назвати окремі твори Дмитра Кешелі, Андрія Дурунди, Наталії Дурунди і, зокрема, роман «Вік червоних мурах» (2022) Тані П'янкової та роман «Експреснаречений» (2016) Василя Кузана…

Що ж, роман «Мужчина, з яким нічого не було» не дає однозначної відповіді на запитання, чи варто йти назустріч почуттям, чи краще залишити їх у сфері мрій. Та очевидним є розкодований письменницею факт: вона спонукає замислитися над природою людських відносин, над тим, чому іноді ми віддаємо перевагу ідеалізованому, а не реальному…

НОТАТКИ

Наукове видання

ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск 38

Коректура • *Надія Ігнатова*

Комп'ютерна верстка • *Марина Михальченко*

Формат 64x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 37,89.
Підписано до друку: 29.01.2025. Замов. № 0225/169. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.